

คติความในทุ่งรังสิต พ.ศ.2433-2457

นาย นนทพร อยู่มั่งมี

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2547

ISBN 974-17-6719-6

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

LAWSUITS IN RANGSIT DISTRICT, 1890-1914

Mr. Nontapron Youmangmee

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2004

ISBN 974-17-6719-6

หัวข้อวิทยานิพนธ์ คดีความในทุ่งรังสิต พ.ศ.2433-2457
โดย นาย นนทพร อยู่มั่งมี
ภาควิชา ประวัติศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทรวาณิชย์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. ธีรพันธ์ เหลืองทองคำ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์ สุวิมล รุ่งเจริญ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทรวาณิชย์)

..... กรรมการ
(นางสาว สุนทรี อาสะไวย์)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนถ บุนนาค)

นนทพร อยู่มั่งมี : คดีความในทุ่งรังสิต พ.ศ.2433-2457. (LAWSUITS IN RANGSIT DISTRICT, 1890-1914) อ.ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทรวาณิชย์ ; 430 หน้า. ISBN 974-17-6719-6

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ศึกษาคดีความในทุ่งรังสิต ระหว่างปี พ.ศ.2433-2457 อันเป็นปีที่ บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามเริ่มพัฒนาพื้นที่ในทุ่งรังสิตจากพื้นที่เป็นท้องทุ่งรกร้างไปสู่พื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่ ส่งผลต่อสภาพสังคมในบริเวณนี้ที่มีการอพยพของผู้คนที่มีภูมิหลังทางสังคมที่แตกต่างกัน พร้อมกันนั้นยังเกิดระบบเช่านาอันเป็นลักษณะเด่นของพื้นที่แห่งนี้ ท่ามกลางสภาพเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวและการผ่อนคลายระบบมูลนายไพร่ สภาพสังคมเช่นนี้นำไปสู่การเกิดคดีความต่างๆ โดยภาครัฐเข้ามาดูแลความเรียบร้อยของชุมชนผ่านทางการใช้กฎหมายและกระบวนการยุติธรรม

จากการศึกษาพบว่า องค์ประกอบทางสังคมที่แตกต่างกันในสถานะและภูมิหลังทางสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ในระบบเช่านาซึ่งเป็นรูปแบบของการหาประโยชน์จากที่ดินที่มีมากในบริเวณนี้ ส่งผลต่อการเกิดคดีความหลายประเภททั้งการพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดิน อาชญากรรม การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ขณะเดียวกันคดีความหลายประเภทยังสร้างความขัดแย้งกับบริษัทผู้รับสัมปทานอีกด้วย ในส่วนภาครัฐได้เห็นถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจึงได้เข้ามาจัดการกับชุมชนด้วยการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ และวิธีการทางกฎหมายตลอดจนการพึ่งพารัฐได้กลายเป็นวิธีการจัดการกับปัญหาจากคดีความต่างๆในชุมชน อันสอดคล้องกับสภาพสังคมที่เกิดขึ้น

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา.....ประวัติศาสตร์..... ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา.....ประวัติศาสตร์..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา.....2547.....

4480129022 : MAJOR HISTORY

KEY WORD : LAWSUITS / RANGSIT DISTRICT

MR. NONTAPRON YOU MANG MEE : LAWSUITS IN RANGSIT DISTRICT, 1890-1914. THESIS ADVISOR : ASSOC. PROF. CHALONG SOONTRAVANICH, 453 pp. ISBN 974-17-6719-6

This thesis is a study of lawsuits in Rangsit District during 1890-1914 when the wasteland in this area was developed into a large paddy field by the Siam Canals Land and Irrigation Company. In addition to change in its physical landscape, such a grand scheme of land development also affected the landscape of social relations. The area soon attracted people in thousands of varied backgrounds to settle down. Unique land rental system emerged. Economic expansion and economic opportunity that came with it as well as the mitigation of the traditional patron-client relationship eventually led to the proliferation of conflicts and crimes of all kinds. It was in this somewhat chaotic situation that the state had to move in and restore law and order through the imposition of judicial process and the implementation of administration measures.

Lawsuits in this area included land right contests, petty and violent crimes, conflicts over the rights to use water, etc. These lawsuits and conflicts stemmed largely from the varied social backgrounds of settlers and the unique land rental system.

Department.....History.....	Student's signature..... <i>Nontapron Youmangmee</i>
Field of study.....History.....	Advisor's signature..... <i>Chalong</i>
Academic year.....2004.....	

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือ และให้คำปรึกษาแนะนำเป็นอย่างดี จากอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์สุวิมล รุ่งเจริญ ที่กรุณาได้รับเป็นประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รวมทั้งให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อผู้เขียน รองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทรวาณิชย์ ที่กรุณาได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และให้คำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์มาโดยตลอด คุณ สุนทรี อาสะโวทย์ แห่งสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่รับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์พร้อมด้วยคำแนะนำที่มีประโยชน์ และศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาท บุนนาค ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ให้ข้อคิดอันเป็นประโยชน์ต่องานชิ้นนี้ ผู้เขียนขอขอบพระคุณคณาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่อบรมสั่งสอนและให้ความรู้อันเป็นประโยชน์

ผู้เขียนขอขอบคุณมิตรสหายร่วมรุ่นทั้งหลายที่เอื้อเฟื้อด้วยไมตรีจิตและประสบการณ์อันแปลกใหม่ที่ผู้เขียนได้รับมาตลอด 4 ปี ขอขอบคุณพี่ๆ ที่ให้คำปรึกษาและช่วยเหลือด้านอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์กับความรู้จากตำราอีกจำนวนมาก ขอขอบคุณพี่ต๋น และพี่อู่ม มิตรจากแดนไกลที่ทำให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา ขอขอบคุณพี่ๆ และน้องๆ กลุ่มบ้านตลาดพลู (Talatploo Group) ทุกคนที่เอื้อเฟื้อคำปรึกษา และมิตรภาพที่ดียิ่ง ขอขอบคุณ พี่สมพร และพี่ประสิทธิ์ ที่ให้ความเป็นกันเองมาโดยตลอด และงานนี้จะสำเร็จลงไม่ได้หากขาดซึ่งแหล่งข้อมูลและผู้เขียนต้องขอขอบคุณอย่างยิ่ง คือเจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กับ เจ้าหน้าที่ห้องวารสารและหนังสือพิมพ์ของหอสมุดแห่งชาติ ห้องเอกสารโบราณ ห้องหนังสือหายาก ที่อำนวยความสะดวกตลอดมา รวมทั้งเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์หอสมุดสถาบันวิทยบริการ ห้อง TIC และห้องหนังสือหายาก

ท้ายสุดนี้ขอบคุณในความรัก ความเมตตา และความห่วงใย และความช่วยเหลืออย่างหาที่สุดมิได้จาก พ่อ และแม่ อันเป็นที่รักยิ่งของข้าพเจ้า และขอบคุณบุคคลในอดีตของทุ่งรังสิตทุกท่านที่ช่วยกันสรรสร้างเรื่องราวอันน่าศึกษาอย่างยิ่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญแผนที่.....	ฐ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์.....	2
1.3 สมมติฐาน.....	2
1.4 ขอบเขตการศึกษา.....	2
1.5 วิธีการศึกษา.....	3
1.6 ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	3
1.7 ทบทวนวรรณกรรม.....	3
2 บทบาทของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามในพื้นที่สัมปทาน.....	7
2.1 กำเนิดบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม.....	7
2.2 การเข้าจับจองและการจำหน่ายที่ดิน.....	15
2.2.1 การจับจองที่ดิน.....	15
2.2.2 การจำหน่ายที่ดิน.....	20
2.3 การดูแลลำคลอง ทำนบ และถนน.....	27
2.3.1 การผลักดันกฎหมายที่เกี่ยวข้อง.....	28
2.3.2 การจัดสรรน้ำในเขตสัมปทาน.....	45
2.4 การช่วยเหลือผู้ที่เข้าทำกินในพื้นที่จากใจผู้รัาย.....	48
3 กลุ่มคนและความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ในทุ่งรังสิต.....	55
3.1 สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปและการผ่อนคลายระบบมูลนายไพร่.....	55
3.2 ไพร่และกลุ่มชาติพันธุ์.....	60
3.2.1 ไพร่.....	60
3.2.2 กลุ่มชาติพันธุ์.....	71

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3.2.2.1 จีน.....	73
3.2.2.2 แวก.....	82
3.2.2.3 มอญ.....	99
3.2.2.4 ลาว.....	104
3.2.3 คนในบังคับต่างชาติ.....	112
3.3 ระบบเช่านาและรูปแบบความสัมพันธ์.....	119
3.3.1 ที่มาของกลุ่มคนในระบบเช่า.....	119
3.3.1.1 เจ้าที่ดิน.....	120
3.3.1.2 นายกองนา.....	126
3.3.1.3 ผู้ทำนา.....	133
3.3.2 รูปแบบความสัมพันธ์ในระบบเช่านา.....	140
3.3.2.1 ความสัมพันธ์ที่เจ้าที่ดินเอาเปรียบผู้ทำนา.....	141
3.3.2.2 ความสัมพันธ์ที่นายกองนาเอาเปรียบเจ้าที่ดิน.....	146
3.3.2.3 ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อกัน.....	149
4 คติพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดิน.....	157
4.1 ประเภทของความขัดแย้ง.....	157
4.1.1 สิทธิทำกินและเอกสารสิทธิ์.....	157
4.1.2 ค่าเช่านา.....	171
4.2 กลุ่มผู้มีบทบาทในคติพิพาท.....	173
4.2.1 ราษฎร.....	173
4.2.2 บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม.....	175
4.2.3 ผู้มีบรรดาศักดิ์.....	188
4.2.4 กลุ่มคนในบังคับ.....	200
5 คติอาญาและอาชญากรรม.....	206
5.1 ความแพร่หลายของอาชญากรรมในทุ่งรังสิตกับการเกิดคติอาชญากรรม.....	206
5.2 พื้นที่ซึ่งเกิดคติอาชญากรรม.....	227
5.2.1 ด้านตะวันตกฝั่งเหนือคลองรังสิต.....	227
5.2.2 ด้านใต้ของคลองรังสิต.....	240

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5.2.3 ด้านตะวันออกฝั่งเหนือคลองรังสิต.....	249
5.3 ประเภทของคดี.....	261
5.3.1 คดีการพนัน.....	261
5.3.2 คดีการปล้นสะดม.....	267
5.3.2.1 การปล้นตลาด.....	271
5.3.2.2 การปล้นโรงเรือน.....	276
5.3.2.3 การปล้นกระบือ.....	283
5.3.2.4 การปล้นเรือ.....	295
5.3.3 คดีลักทรัพย์.....	300
5.4 ความสัมพันธ์ของผู้คนในทุ่งรังสิตที่ปรากฏจากคดีอาชญากรรม	313
5.4.1 ความสัมพันธ์แบบจารีตและความเปลี่ยนแปลงในด้านความรุนแรง.....	313
5.4.2 ความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น.....	320
5.4.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างราษฎร.....	320
5.4.2.2 ความสัมพันธ์ในระบบเช่า.....	325
5.4.2.3 ความสัมพันธ์กับคนในบังคับ.....	330
5.4.2.4 ความสัมพันธ์กับแรงงานรับจ้าง.....	333
6 คดีการฝ่าฝืนกฎหมายรักษาลำคลองและความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรน้ำ ในเขตสัมปทาน.....	335
6.1 คดีความของราษฎรที่ฝ่าฝืนกฎหมายรักษาลำคลอง.....	335
6.2 ความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรน้ำ.....	340
6.3 ความขัดแย้งระหว่างบริษัทกับเจ้าหน้าที่รัฐในการดำเนินการตามกฎหมาย.....	343
7 การจัดการของภาครัฐต่อชุมชนในพื้นที่ทุ่งรังสิต.....	351
7.1 การแบ่งพื้นที่ของภาครัฐ.....	351
7.2 การตั้งกองตระเวน.....	358
7.3 ภาครัฐกับการตั้งชุมชน.....	370
7.3.1 การตั้งเมืองธัญบุรี.....	370
7.3.2 การเข้าจัดการชุมชน.....	377
7.4 ความสัมพันธ์ทางสังคมกับการใช้กฎหมายเข้าแก้ปัญหาในชุมชน.....	400
8 บทสรุป.....	421

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
รายการอ้างอิง.....	423
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	453

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญญัตราสาร

ตาราง		หน้า
1	แสดงจำนวนไฟรที่หลบหนีเงินค่าราชการในเขตเมืองธัญญบุรี.....	63
2	แสดงจำนวนราษฎรชาติพันธุ์ต่างๆในเขตเมืองธัญญบุรี.....	72
3	แสดงจำนวนชาติพันธุ์ราษฎรที่อาศัยในเมืองมีนบุรี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449).....	87
4	แสดงจำนวนรายชื่อชาวมุสลิมที่ขอลดหย่อนภาษีค่านาในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453).....	98
5	แสดงจำนวนคนลาวในเขตเมืองธัญญบุรี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450).....	107
6	แสดงจำนวนชาวจีน แยก และชาติอื่นๆที่เป็นคนในบังคับต่างชาติที่เดินทาง เข้ามาในทุ่งรังสิต.....	115
7	จำนวนที่นาในเมืองธัญญบุรี ในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453).....	125
8	แสดงจำนวนอาวุธปืนและอาวุธชนิดต่างๆที่นำเข้ามาในเขตทุ่งรังสิต โดยนำติดตัวมากับพ่อค้า.....	210
9	จำนวนคดีการปล้นสะดมของโรงพักพลตระเวนเขตเมืองธัญญบุรี ปี ร.ศ.121-126 (พ.ศ.2445-2450).....	268
10	แสดงจำนวนคดีการปล้นสะดมของกรมการอำเภอเมืองธัญญบุรี ปี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445-2448).....	269
11	แสดงคดีคนร้ายปล้นโรงเรือนในท้องที่โรงพักพลตระเวนเขตเมืองธัญญบุรี ปี ร.ศ.121-126 (พ.ศ.2445-2450).....	280
12	แสดงจำนวนคดีการปล้นและลักกระบือในเขตเมืองธัญญบุรี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445-2448).....	287
13	แสดงคดีการปล้นเรือและแย่งชิงทรัพย์สินในทุ่งรังสิต.....	297
14	แสดงจำนวนคดีลักทรัพย์ในเขตเมืองธัญญบุรีตั้งแต่ปี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445-2448).....	302
15	แสดงสถานที่ตั้งและจำนวนโรงยาฝิ่นในทุ่งรังสิต.....	304
16	จำนวนคดีการลักขโมยข้าวในเมืองธัญญบุรี ปี ร.ศ.121-124.....	309
17	จำนวนคดีลักขโมยเรือในเมืองธัญญบุรี ปี ร.ศ.121-124.....	312
18	บัญชีครัวเรือนและพลเมืองในเมืองธัญญบุรี ร.ศ.120-129 (พ.ศ.2444-2453).....	378
19	จำนวนครัวเรือนและพลเมืองที่ทำนาในเมืองธัญญบุรี ร.ศ.120-129 (พ.ศ.2444-2453).....	379

สารบัญตาราง (ต่อ)

หน้า

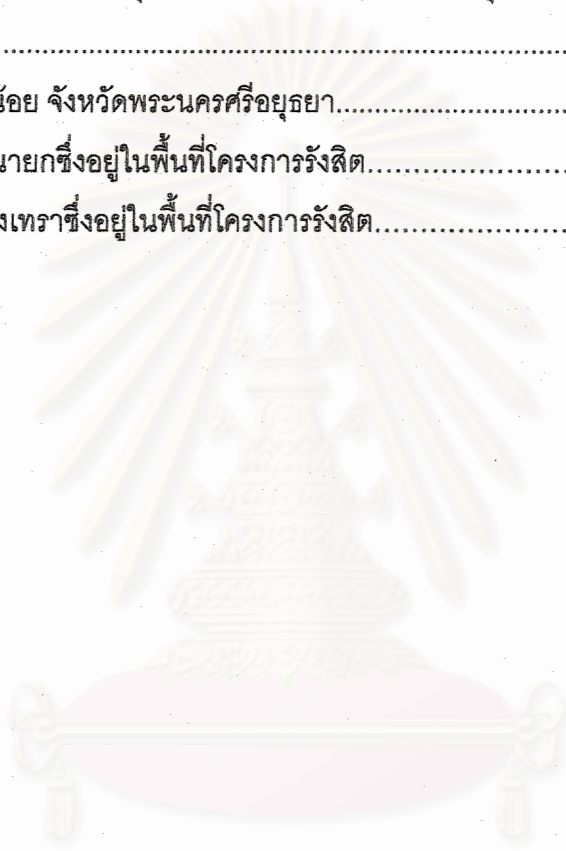
20	จำนวนความอาญาในศาลปริศนาและศาลเมืองหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ปี พ.ศ.2456.....	409
----	---	-----

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแนที่

แนที่	หน้า
1. บริเวณคลองต่างๆของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม.....	14
2. เขตอำเภอต่างๆของเมืองธัญบุรี.....	237
3. แสดงการแบ่งเขตแขวงเมืองในทุ่งรังสิตตามคำชี้แจงของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เมื่อปี ร.ศ.119.....	357
4. แสดงเขตอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	397
5. แสดงเขตเมืองนครนายกซึ่งอยู่ในพื้นที่โครงการรังสิต.....	398
6. แสดงเขตเมืองฉะเชิงเทราซึ่งอยู่ในพื้นที่โครงการรังสิต.....	399

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บริเวณทุ่งรังสิตได้รับการพัฒนาจากการได้รับสัมปทานของเอกชนคือ บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ภายหลังจากเข้าดำเนินงานของบริษัทก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านกายภาพจากเดิมที่พื้นที่นี้เป็นที่รกร้างและมีอันตรายจากสัตว์ป่ายากแก่การเข้ามาใช้ประโยชน์ของราษฎรในพื้นที่ข้างเคียงได้รับการพัฒนาเป็นพื้นที่ชลประทานสามารถทำนาได้จำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ ด้านสังคม ซึ่งพื้นที่นี้ได้เป็นที่รวบรวมกลุ่มคนต่างๆที่มีความแตกต่างในภูมิหลังและสถานะทางสังคม ที่ต่างเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

สภาพสังคมที่เกิดขึ้นจากความหลากหลายเช่นนี้เป็นสิ่งนำไปสู่การวิเคราะห์ในเชิงลึกถึงองค์ประกอบทางสังคม คือ องค์ประกอบของกลุ่มคนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ซึ่งมีทั้งชาวนา อีสระและผู้เช่านา ในจำนวนนี้ยังรวมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆและกลุ่มคนในบังคับไว้ด้วย ขณะเดียวกันการเกิดระบบเช่านาที่เป็นลักษณะสำคัญของการใช้ประโยชน์จากที่ดินในการแสวงหาโภคทรัพย์นอกเหนือจากการใช้ทำการเกษตร ทำให้สภาพสังคมในบริเวณนี้มีลักษณะเฉพาะอย่างเด่นชัด

การที่ผู้คนในบริเวณนี้มีภูมิหลังและสถานะสังคมแตกต่างกันอย่างมากบนพื้นฐานของการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนำไปสู่ความขัดแย้งจากการแย่งชิงและปกป้องผลประโยชน์จากทรัพยากรทางเศรษฐกิจ เช่น ที่ดิน และน้ำ รวมทั้งการกักขวยทรัพย์สินในการดำรงชีพและปัจจัยการผลิตจากการเกิดคดีอาญาและอาชญากรรม

อีกทั้งปัญหาจากคดีที่เกิดขึ้นทำให้ภาครัฐต้องเข้ามาจัดการดูแลความสงบเรียบร้อยให้กับพื้นที่นี้ด้วยวิธีการต่างๆพร้อมกับการใช้ระบบกฎหมายอันเป็นเครื่องมือของรัฐเข้ามาจัดการกับชุมชนเพื่อความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ทำให้ชุมชนในบริเวณนี้ถูกกำหนดด้วยการใช้ความสัมพันธ์ทางกฎหมายจากรัฐ ขณะที่ความสัมพันธ์ทางสังคมก็มีการใช้ระบบกฎหมายเข้าแก้ไขความขัดแย้งในชุมชนมากกว่าจะเป็นการประนีประนอมกันตามสังคมแบบจารีต

จากที่กล่าวมาทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาตั้งแต่การดำเนินงานของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามว่ามีวิธีการอะไรในการดำเนินงานในพื้นที่สัมปทาน พร้อมกับสิ่งที่ตามมาคือการเข้ามาทำกินของผู้คนจากที่อื่นๆซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มีองค์ประกอบทางสังคมว่ามีภูมิหลังและที่มาอย่างไร และภาพความสัมพันธ์ทางสังคมจากคดีความต่างๆ รวมทั้งการที่รัฐเข้ามาจัดการกับชุมชนในบริเวณนี้ว่ามีวิธีการใด ตลอดจนการแก้ไขปัญหาในชุมชนจากคดีความต่างๆจะเป็นเช่นไร

ท่ามกลางสภาพสังคมที่เกิดขึ้นและการเข้าดำเนินการในพื้นที่ของภาครัฐ การศึกษาในคำถามต่างๆ เหล่านี้ นับเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจถึงสภาพสังคมอันนำไปสู่การเกิดชุมชนในดินแดนเปิดใหม่แห่งนี้ได้ดียิ่งขึ้น

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประเภทของคดีความที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิต ระหว่าง พ.ศ.2433-2457
2. เพื่อศึกษาลักษณะพิเศษในด้านความสัมพันธ์ของผู้คนในบริเวณทุ่งรังสิต อันเป็นพื้นที่เปิดใหม่จากการสัมปทานของเอกชน โดยศึกษาผ่านคดีความต่างๆ ที่เกิดขึ้น
3. เพื่อศึกษาลักษณะพิเศษทางสังคมที่มีผลต่อการก่อตัวของชุมชนในบริเวณทุ่งรังสิต ซึ่งเป็นผลมาจากการจัดการของภาครัฐต่อปัญหาคดีความต่างๆ

1.3 สมมติฐาน

1. การเปิดพื้นที่ใหม่ที่ทุ่งรังสิตทำให้เกิดลักษณะพิเศษคือ การเป็นเขตสัมปทานของบริษัทธุรกิจเอกชน ที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันก็เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เพราะพื้นที่นี้ได้รวมกลุ่มคนที่มีสถานภาพทางสังคมและภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่แตกต่างเข้ามาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจในพื้นที่นี้ ทำให้เกิดลักษณะความสัมพันธ์เฉพาะคือ การเป็นชุมชนที่ความสัมพันธ์ของผู้คนถูกกำหนดโดยระบบกฎหมายตั้งแต่ระยะแรกของการเปิดพื้นที่แห่งนี้
2. ลักษณะพิเศษทางสังคมทำให้บริเวณทุ่งรังสิตเกิดความขัดแย้งเชิงอำนาจ สังคมและวัฒนธรรม นำไปสู่คดีความระหว่างรัฐกับราษฎร และราษฎรกับราษฎรที่หลากหลายทั้งประเภทและปริมาณ
3. ลักษณะพิเศษทางสังคมนำไปสู่การก่อตัวของชุมชนในบริเวณทุ่งรังสิตโดยการจัดการของรัฐ “สมัยใหม่” และ/หรือบนความจำเป็นของความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มากกว่าเกิดจากความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐแบบจารีต

1.4 ขอบเขตการศึกษา

1. ในการศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนได้ศึกษาในบริเวณพื้นที่ทุ่งรังสิตซึ่งได้สัมปทานจากรัฐและเริ่มดำเนินการพัฒนาพื้นที่ด้วยการขุดคลองโดยบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามในปี พ.ศ.2433 มีอาณาบริเวณครอบคลุมในเขตพื้นที่เมืองธัญบุรี ที่ตั้งขึ้นในภายหลังเมื่อปี พ.ศ.2445 และพื้นที่ของทุ่ง

แห่งนี้ยังคงคาบเกี่ยวพื้นที่บางส่วนของอีกหลายเมือง คือ เมืองมีนบุรี ปทุมธานี อยุธยา สระบุรี นครนายก และฉะเชิงเทรา

2. ระยะเวลาที่ทำการศึกษาอยู่ในช่วงที่บริษัทชุดคลองแกลคูนาสยามเข้ามาดำเนินการตามที่ได้รับสัมปทานจากรัฐในบริเวณนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2433 จนถึงสิ้นสุดระยะสัมปทานในปี พ.ศ. 2457

1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้เขียนใช้วิธีการนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยศึกษาจากข้อมูลที่ใช้เป็นหลักฐานที่ถูกต้องที่ร่วมกัน โดยเป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Source) นอกจากนี้ยังศึกษาจากเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ได้แก่ผลงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้อง

1.6 ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบความสัมพันธ์ของชุมชนในบริเวณทุ่งรังสิตระหว่าง พ.ศ.2433-2457
2. ทราบถึงประเภทของคดีความต่างๆที่เกิดขึ้น ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในบริเวณนี้
3. ทราบถึงลักษณะการรวมตัวเป็นชุมชนที่เริ่มมั่นคงทั้งจากการจัดการของภาครัฐ และการแก้ปัญหาในชุมชน

1.7 ทบทวนวรรณกรรม

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับทุ่งรังสิตมีเป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่มีการบุกเบิกที่ดินโดยบริษัทเอกชน การเข้าทำประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจบริเวณนี้เป็นที่สังเกตได้ในสายตาของคนยุคนั้น พื้นที่แห่งนี้ได้รับการกล่าวถึงในฐานะเป็นแหล่งที่มีการค้าที่ดินที่มีราคาแพงที่สุดในขณะนั้น¹ จากงานวิจัยร่วมสมัยของ พระองค์เจ้าดิลกนพรัตน์ (Prince Dilok Nabarath) เรื่อง Siam's Rural Economy under King Chulalongkorn (1908) ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ภาษาเยอรมันก่อนจะได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษในปี ค.ศ.2000 งานชิ้นนี้ได้ศึกษาทุ่งรังสิตเป็นการเฉพาะแต่มุ่งที่จะศึกษาสภาพเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชนบทสมัยนั้นโดยทั่วไป และยังมีงานของซิมเมอร์แมน เรื่อง การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม (2477) ซึ่งได้เข้ามาสำรวจสภาพของการทำนาและการเช่านาในปี

¹ Prince Dilok Nabarath, Siam's Rural Economy under King Chulalongkorn (Bangkok: White Lotus,2000), p 87.

พ.ศ.2473 ที่ทำให้ทราบถึงลักษณะของความเป็นชุมชน ปัญหาของการเช่าที่ดินในพื้นที่นี้และอาจนับได้ว่าเป็นหลักฐานชั้นต้นได้อีกทางหนึ่ง

ส่วนงานวิจัยในสมัยต่อมาอันเป็นเอกสารชั้นรองจำนวนไม่น้อยเป็นงานศึกษาทุ่งรังสิตในฐานะของการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชุมชนในภาคกลางภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ.2398 ทุ่งรังสิตถูกนำไปใช้เป็นภาพของตัวแทนของชุมชนในภาคกลางทั้งหมด² โดยไม่ได้ศึกษาเป็นการเฉพาะในพื้นที่นี้ งานวิจัยในกลุ่มนี้ที่สำคัญได้แก่ งานของ David Bruce Johnston เรื่อง *Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880-1930* (1975) ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาไทยในชื่อ **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473** (2530) ได้ศึกษาถึงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบทไว้สามส่วนคือ ในช่วงแรกเป็นช่วงที่ภาคเศรษฐกิจข้าวเจริญรุ่งเรือง ในช่วงนี้มีการขุดคลองโดยเอกชนพร้อมกับการบุกเบิกที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ตามมาด้วยความขัดแย้งเรื่องพิพาทที่ดินและปัญหาอาชญากรรม ส่วนที่สองเป็นการศึกษาถึงวิธีการปลูกข้าว แรงงาน และทุน รวมทั้งการแบ่งแยกอาชีพระหว่างการบริหารราชการของคนไทยและการมีอาชีพธุรกิจของคนจีน และส่วนสุดท้ายเป็นช่วงที่เศรษฐกิจถดถอยซึ่งแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากช่วงแรก และได้ศึกษาถึงบทบาทของรัฐในการเกษตร พร้อมกันนั้นยังได้เปรียบเทียบการใช้ทุนและแรงงานระหว่างไทยและพม่าที่จะมีผลต่อการเมืองและสังคมที่แตกต่างกัน

งานชิ้นนี้โดยเฉพาะในส่วนแรกนับว่าเป็นส่วนสำคัญในการมองภาพรวมของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่กระทบต่อสังคมในบริเวณภาคกลางดังกล่าว ซึ่งมีงานวิจัยในทำนองเดียวกันตามมาอีก คือ สุวิทย์ ไพบยวัฒน์ เรื่อง **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของไทย พ.ศ.2394-2475** (2521), สมชาย หลั่งหมอยา เรื่อง **ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (2521), Takashi Tomosugi เรื่อง *A Structural Analysis of Thai Economic History: Case Study of a Northern Chaophraya Delta village* (1980) และ Seksan Prasertkul เรื่อง *The Transformation of Thai State and Economic Change 1855-1945* (1989)

นอกจากนี้ทุ่งรังสิตยังใช้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเรื่องการผลิตข้าวในภาคกลางซึ่งมีงานวิจัยที่สำคัญคือ ทวีศิลป์ สีบัวผัน เรื่อง **การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475** (2521) ซึ่งศึกษาถึงปัจจัยการผลิตข้าว

² พอพันธ์ อูยานนท์, *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง* (กรุงเทพฯ: สถาบันวิถึทรรศน์, 2546), หน้า 42.

กรรมสิทธิ์และวิธีการจับจองที่ดิน การวิวาทแย่งชิงที่ดิน การค้าข้าว การใช้แรงงานในการผลิต ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิตและถูกนำมาใช้ในการศึกษาด้วยเช่นกัน

การศึกษาเรื่องของการขาดแคลนและชลประทานก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีการศึกษาบริเวณนี้ในฐานะที่เป็นโครงการชลประทานขนาดใหญ่ที่ดำเนินงานโดยเอกชน เช่น งานของ สุนทรী อาสะวะไวย์ เรื่อง **การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ.2431 ถึง พ.ศ.2493 (2521)**, งานของ ซิลวี มาดดาลินา ฮอลลิงกา เรื่อง **การจัดการชลประทานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2520)**, กิตติ ต้นไทย เรื่อง **คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ.2367-2453 (2527)**, ปิยนาค บุณนาค เรื่อง **คลองประวัติศาสตร์ในอดีต (2537)**, Takashi Tomosugi เรื่อง **Water Resource Utilization in Southeast Asia Historical Development of Irrigation and Drainage in the Chao Phraya Delta (1966)** และ Shigeharu Tanabe เรื่อง **Land Reclamation in the Chao Phraya Delta (1978)**

สำหรับงานวิจัยที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมและเศรษฐกิจบริเวณทุ่งรังสิตในช่วงที่มีการสัมปทานของบริษัทเอกชนเป็นการเฉพาะที่สำคัญ คือ งานของ สุนทรী อาสะวะไวย์ เรื่อง **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457 (2530)** ซึ่งมีที่มาจากงานวิจัยเรื่อง **บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะกรณีโครงการรังสิต พ.ศ.2431 ถึง พ.ศ.2457** ซึ่งเสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา เมื่อปี พ.ศ.2521 งานชิ้นนี้ศึกษาการดำเนินงานของบริษัทขาดแคลนและคูนาสยามในการเข้าพัฒนาพื้นที่แห่งนี้พร้อมกับผลที่ตามมาในเรื่องความขัดแย้งในการถือครองที่ดินที่เกิดจากการจัดสรรที่ดินโดยที่มีความขัดแย้งระหว่างภาครัฐ บริษัท และราษฎร และยังได้ศึกษาสังคมการตั้งถิ่นฐานของชาวนาและการปลูกข้าวรวมทั้งปัญหาในการทำนา

งานชิ้นนี้ยังมีการขยายขอบเขตการศึกษาโดยศึกษาต่อจากช่วงสัมปทานมาจนถึงหลัง พ.ศ.2500 เมื่อมีการจัดทำเอกสารงานวิจัยในโอกาสที่ครบรอบร้อยปีคลองรังสิต คือ งานของ สุนทรী อาสะวะไวย์ และ เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท เรื่อง **ร้อยปีคลองรังสิต : การศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคม (2539)** พร้อมกันนั้นยังมีงานวิจัยบางเรื่องที่ศึกษาชุมชนในบริเวณนี้คือ งานของ สุภางค์ จันทวานิช เรื่อง **การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต (2539)** เป็นการศึกษาการตั้งชุมชน การอพยพของประชากร การเกิดสถาบันทางสังคม อาทิ บ้าน โรงเรียน วัด และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลอดระยะเวลาร้อยปีที่มีการพัฒนาที่ดินบริเวณนี้

งานศึกษาที่ผ่านมาจึงมีทั้งงานศึกษาทุ่งรังสิตที่ถูกรวมไปกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่กระทบต่อชุมชนในภาคกลาง การศึกษาภาคเศรษฐกิจข้าว และการชลประทาน ขณะที่การศึกษาพื้นที่นี้เป็นการเฉพาะทั้งในด้านการบริหารงานของบริษัทและผลกระทบที่ตามมารวมถึงสภาพสังคมและชุมชนที่เกิดขึ้น การศึกษาถึงองค์ประกอบด้านสังคม และความสัมพันธ์ของผู้คนจากคดีความที่เกิดขึ้น ตลอดจนวิธีการดำเนินการของภาครัฐ ย่อมช่วยให้เข้าใจถึงสังคมในดินแดนเปิดใหม่แห่งนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

บทบาทของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามในการดูแลพื้นที่สัมปทาน

บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามนับเป็นธุรกิจของเอกชนรายสำคัญที่เข้ามาพัฒนาพื้นที่ในเขตทุ่งหลวง ซึ่งแต่เดิมมีสภาพเป็นป่าพงดงข้างมาเป็นไร่นาจำนวนมากด้วยการชุดคลองบุกเบิกในบริเวณนี้ ทำให้บริษัทได้รับผลประโยชน์จากการดำเนินงานด้วยการจำหน่ายที่ดินเป็นหลัก ขณะเดียวกันวิธีจัดการกับผลประโยชน์ในพื้นที่ก็ปรากฏในรูปแบบต่างๆทั้งด้านการแสวงหาผลกำไรในการค้าที่ดิน การจัดการชลประทานและการรักษาคลอง และการดูแลความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ การดูแลของบริษัทหลายด้านก็มีส่วนทำให้เกิดคืบความขึ้นมา

2.1 กำเนิดบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม

การขยายตัวของเศรษฐกิจโดยมีข้าวเป็นสินค้าหลักเพื่อการส่งออกทำให้มีความต้องการเนื้อที่ทำนาอย่างมาก การชุดคลองเป็นวิธีการที่ช่วยให้มีการเปิดพื้นที่เพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการชุดคลองตั้งแต่ช่วงต้นรัชกาล ในปี พ.ศ.2412 ชุดคลองเปรมประชากร อันเป็นคลองสายแรกในรัชกาลนี้ ช่วงปี พ.ศ.2420-2433 รัฐบาลดำเนินการชุดคลองหลายสาย ได้แก่ คลองนครเนื่องเขต คลองประเวศบุรีรมย์ คลองทวีวัฒนา และคลองเปริง นอกเหนือจากประโยชน์ในการคมนาคมและชลประทานแล้วคลองเหล่านี้ยังช่วยเปิดเนื้อที่เพื่อการปลูกข้าวทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา การชุดคลองของรัฐบาลทำให้ผู้มีบรรดาศักดิ์มีโอกาสเข้าจับจองที่ดินจำนวนมากทำให้ในระยะต่อมาได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยดำเนินการด้วยตนเอง¹ ในช่วงปี พ.ศ.2433-2453 ได้มีเอกชนหลายรายส่วนมากเป็นข้าราชการกลายรายได้ขอชุดคลองในช่วงนี้ได้แก่ คลองอุดมชนจร คลองหลวงแพ่ง คลองเจริญ คลองพระราชานิรมล คลองพระยาบรรพชา คลองบางพลีใหญ่ คลองนิคมยาตรา คลองไผ่สิงโต²

กลุ่มผู้ประกอบการด้านนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรราธิการ ได้จำแนกประเภทไว้ อย่างเด่นชัดเมื่อครั้งที่มีการจัดแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรมที่สะพานวันครั้งแรกในปี ร.ศ.129

¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 7-15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-26.

(พ.ศ.2453) ได้แก่ รัฐบาล เอกชน และบริษัท คือ “คลองที่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุด”³ บริษัทนี้เมื่อแรกก่อตั้งเป็นการลงทุนร่วมกันของ เจ้านาย ข้าราชการ และพ่อค้า คือ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระนางนาพิธภายี (ชื่น) หลวงสาธตราชายุทธ์ (ยม) มิสเตอร์โยคิม คราซี บุคคลทั้ง 4 นี้ได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตพิเศษในการเลือกขุดคลองก่อนผู้อื่นในปี ร.ศ.107 (พ.ศ.2431) ต่อมาเมื่อวันที่ 17 มกราคม ร.ศ.107 (พ.ศ.2431) จึงได้รับพระบรมราชานุญาตมีระยะเวลา 25 ปี⁴ กลุ่มผู้ยื่นขอพระบรมราชานุญาตในเบื้องต้นมีภูมิหลังพอสังเขปดังนี้

1. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ทรงเป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ในปี พ.ศ.2415 ได้รับการสถาปนาพระยศเป็นพระองค์เจ้า ทรงสนพระทัยด้านการแพทย์และการเดินเรือมาจากพระบิดา ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งจางวางบัญชาการกรมหมอ ทรงได้รับมอบหมายให้จัดการต่อเรือพระที่นั่งสำหรับเสด็จประพาสทางทะเลชื่อ เรือเวสาลี และเป็นผู้บังคับบัญชาเรือลำนี้ ทรงบัญชาการในกรมแสงต่อมาได้จัดตั้งขึ้นเป็นกรมทหารปืนกล ทรงมียศในทางทหารเป็นนายพลตรีตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารเรือสามารถบังคับบัญชาเรือรบและทหารเรือทั่วไปได้ทุกกรม ในปี พ.ศ.2432 ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นทูตพิเศษไปยังประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป⁵ ทรงมีความสนพระทัยส่วนพระองค์ในด้านการเดินเรือ การค้า และการเพาะปลูก เคยได้รับมอบหมายจากพระบิดาในการแต่งเรือกำปั่นไปค้าขายยังต่างประเทศ คือ การค้าข้าว น้ำตาลทราย เกลือ ปลาทุเค็ม⁶ ที่วังของพระองค์มีการต่อเรือกลไฟ เรือยนต์อยู่เสมอ และยังทรงมีกิจการเดินเรือคือ ห้างจันทบูรณเอนเอนต์ซี ดำเนินธุรกิจเดินเรือเมล์และค้าขายในหัวเมืองชายทะเลทั้งหัวเมืองทางฝั่งตะวันออกถึงจังหวัดตราด และฝั่ง

³ พระยาบรมบาทำรุง และคนอื่นๆ, **ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ** (พระนคร: กระทรวงเกษตรธิการ, ร.ศ.129), หน้า 120.

⁴ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 4.

* ทรงเป็นต้นสกุลสนิทวงศ์ พระนามเดิมคือ พระองค์เจ้านวม เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ประสูติเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2451 ทรงมีความสามารถในด้านการแพทย์และเคยเป็นแม่ทัพไปรบที่เชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ 4 อ้างถึงใน ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, “พระประวัติและงานโดยย่อของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ต้นสกุลสนิทวงศ์,” ใน **หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.ดิเรกฤทธิ์ สนิทวงศ์** (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2543), หน้า 9-10.

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ประวัตินายพันตรี ม.ร.ว.สุพรรณ สนิทวงศ์” ใน **เรื่องเข้าของประเทศสยาม** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2470), หน้า 3-7.

⁶ สุนทรী อาสะไวย์, **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2433-2457**, หน้า 2.

ตะวันตกตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ถึงไทรบุรี กลันตัน⁷ ในคราวที่เสด็จไปราชการยุโรปทรงได้ชื่อเรือกลไฟอย่างที่ยังถูกใช้จับปลาในทะเลเหนืออ่าวบางบันทุก 10 ต้นมีที่ทำน้ำแข็ง และห้องเย็นสำหรับเก็บปลาสดเพื่อยุโรปและปลาสดจากชาวประมงในอ่าวไทยเข้ามาขายในกรุงเทพฯ ในส่วนการเพาะปลูกทรงทดลองทำนาที่อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี มีการนำเอาแรงงานเครื่องจักรมาใช้แทนแรงงานคนหลายชนิด⁸

2. พระนานาพิธภาซี (ชื่น บุนนาค) เป็นบุตรพระยานานาพิธภาซี (โต บุนนาค) เจ้ากรมพระคลังสินค้าในรัชกาลที่ 5 พระนานาพิธภาซีมีน้องสาวชื่อถนอมเป็นภรรยาพระนาวาพลพยุหรักษ์ (ม.ร.ว.พิณ สนิทวงศ์) ในพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์⁹

3. นายโยคิม กราซี (Joachim Grassi) เป็นสถาปนิกชาวอิตาลีเข้ามารับราชการในตอนต้นรัชกาลที่ 5 ได้มาทำการออกแบบก่อสร้างสถานที่ราชการ วังเจ้านายและบ้านขุนนางเสนาบดีผู้มีฐานะในเวลานั้น โดยรับงานออกแบบก่อสร้างบ้านพักอาศัยก่อน และคิดค่าตอบแทนไม่สูงนักจึงได้รับความนิยม ผลงานของนายกราซีจึงมีอยู่หลายแห่ง ได้แก่ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ วัดนักบุญเซนต์โยเซฟ (ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) วังบูรพาภิรมย์ วังพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษม โรงทหารหน้า (กระทรวงกลาโหม) อาคารศุลกสถาน (กรมศุลกากร หรือโรงภาษีร้อยชักสาม อยู่ที่บางรัก)¹⁰

4. นายยมหรือเจ้าสัวยม มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสาธตราชายุทธ์ เป็นบุตรเจ้าสัวยม คือ พระภาชีวิเศษ ผู้คิดขุดคลองภาษีเจริญในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อมาเป็นพระยาพิสดมภ์สมบัติบริบูรณ์ เป็นเจ้าคุณตาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระยาพิสดมภ์เป็นเจ้าสัวมีชื่อเสียงคนหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับการผูกขาดทำภาษีอากร¹¹

กลุ่มบุคคลที่มีส่วนร่วมในการก่อตั้งบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามโดยส่วนตัวมีความเกี่ยวข้องหรือมีหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบเกี่ยวกับด้านการค้ามาก่อน รวมทั้งการที่เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติ คือ พระนานาพิธภาซีกับพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และการมีความสัมพันธ์ส่วนบุคคล เช่น

⁷ พระยาสิทธิศักดิ์สนิทวงศ์, **ประวัติพระยาสิทธิศักดิ์สนิทวงศ์** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ (๑๙๙๑), 2525), หน้า 9-10.

⁸ สุนทรী อาสะไวย์, **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่องสังคม พ.ศ.2431-2457**, หน้า 2.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ ผุสดี ทิพทัส, **ช่างฝรั่งในกรุงสยาม** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 37-55.

¹¹ สุนทรী อาสะไวย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

นายโยคิม กราซี ได้มาออกแบบตำแหน่งและควบคุมการก่อสร้างที่วังริมคลองผดุงกรุงเกษมของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ประมาณปี พ.ศ.2416-2417 และกว่าที่ตำแหน่งจะแล้วเสร็จก็เป็นเวลา 6 ปี¹² จึงปรากฏว่านายโยคิม กราซีก็เป็นผู้ร่วมลงทุนอีกรายของบริษัทนี้ด้วยเช่นกัน

ในเวลาต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงในรายชื่อของผู้ร่วมลงทุนเพิ่มเติม คือ ม.ร.ว.สุวพรรณสนิทวงศ์ บุตรชายของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และพระปฏิบัติราชประสงค์ (Erwin Muller) ขณะที่ยุ่่นส่วนเดิม คือนายโยคิม กราซี ได้ออกจากการเป็นหุ้นส่วนเพราะยังไม่ได้เปลี่ยนเป็นคนในบังคับสยามตามสัญญาเมื่อครั้งที่เริ่มขอสัมปทานชุดคลองในปี พ.ศ.2431 นายโยคิม กราซีต้องการเป็นเพียงคนในบังคับสยามเฉพาะแต่ในบริษัทชุดคลองเท่านั้น การตอบปฏิเสธเป็นผลให้กระทรวงเกษตรธิการประกาศถอนนายโยคิม กราซี ออกจากผู้ได้รับพระบรมราชานุญาตชุดคลองตามประกาศเมื่อวันที่ 24 เมษายน ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) เหลือไว้เพียงพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ กับพระนानาพิธภาซี¹³ ประกอบกับภายหลังพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ไม่สามารถดูแลกิจการได้เนื่องจากสุขภาพไม่แข็งแรงจึงให้บุตรชายเข้าดำเนินการแทน สำหรับหุ้นส่วนของนายยมหรือเจ้าสัวยมได้ “สูญเจียบไป”¹⁴ ส่วนของพระนานาพิธภาซีภายหลังก็เป็นเช่นเดียวกับนายยม ในเดือนกรกฎาคม ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) พระปฏิบัติราชประสงค์ทำฎีกาทูลเกล้าฯถวายกล่าวโทษพระนานาพิธภาซีว่า “...ไม่เอาธุระของบริษัทให้เต็มตามหน้าที่ละเลยเสีย...”¹⁵ เห็นว่าตนเองต้องลงทุนและแรงมากกว่า

ส่วนพระนานาพิธภาซีได้ชี้แจงว่าไม่มีทุนพอจะทำการ และขอคืนสิทธิชุดคลองตามสัญญาพระบรมราชานุญาตในปีพ.ศ.2431 พร้อมเงินลงทุนอีก 20,000 บาทให้กับรัฐบาลไปดำเนินการเอง¹⁶ บทบาทของหุ้นส่วนรายนี้ต่อบริษัทได้รับการยืนยันอีกครั้งหนึ่งเมื่อกระทรวงเกษตรธิการมีหนังสือไปถึงผู้ถือหุ้นเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) เพื่อปรึกษาแก้ปัญหาเรื่องการแย่งชิงที่นาในเขตบริษัท พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ได้ตอบกลับไปที่ว่า “...พระนานาพิธภาซีไม่ได้เกี่ยวข้องตามพระบรมราชานุญาตมาช้านานแล้ว...”¹⁷ และยังทรงเห็นว่าผู้ที่ควรได้รับ

¹² พระยาสิทธิศักดิ์สนิทวงศ์, **ประวัติพระยาสิทธิศักดิ์สนิทวงศ์**, หน้า 3-4.

¹³ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 21-22.

¹⁴ หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 60.

¹⁵ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 35.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

หนังสือในครั้งนี้มีเพียง 3 คนเท่านั้นคือ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ม.ร.ว.สุวพรรณ สนิทวงศ์ และ พระปฏิบัติราชประสงค์¹⁸ ซึ่งเป็นผู้มีผลประโยชน์ในบริษัทอย่างแท้จริง ผู้บริหารในบริษัทที่เข้ามาใหม่มีภูมิหลังดังนี้

1. หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ เป็นบุตรของ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ กับหม่อมเขียน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เมื่ออายุ 7 ขวบพระบิดาได้นำเข้าไปถวายตัวและได้รับการศึกษากับพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) จนเมื่อ พ.ศ.2415 ได้มีโอกาสไปเรียนต่อด้านการแพทย์ที่มหาวิทยาลัยเอเดนเบอเรอ ประเทศสกอตแลนด์ โดยมีหม่อมเกาแวนแพทย์ประจำราชสำนักเป็นผู้เสนอให้รัฐบาลส่งบุคลากรไปศึกษาในด้านนี้ เมื่อสำเร็จการศึกษาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ได้เอาไว้เป็นผู้ช่วยในด้านการแพทย์และราชการอย่างอื่น ต่อมาได้รับราชการเป็นแพทย์ประจำกองทัพบกและกองทัพเรือได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศทหารบกเป็นนายพันตรี ภายหลังได้เข้าดูแลกิจการของบริษัทเนื่องจากพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ประชวรไม่สามารถอำนวยความสะดวกเหมือนแต่ก่อน ความรู้ด้านการแพทย์จากทวีปยุโรปซึ่งขณะนั้นยังไม่มีแพทย์ไทยคนใดทำได้เป็นที่ต้องการของหน่วยงานราชการอย่างมาก ม.ร.ว.สุวพรรณไม่ได้รับราชการในกระทรวงใดๆแต่ก็ไม่ได้รังเกียจการรับราชการหากมีตำแหน่งที่สามารถทำควบคู่กับธุรกิจนี้ได้ เพราะไม่ต้องการให้หน้าที่ทางราชการมาขัดขวางกิจการของพระบิดาซึ่งได้ลงทุนไว้มาก¹⁹

2. พระปฏิบัติราชประสงค์ (Erwin Muller) เออร์วิน มุลเลอร์ เป็นชาวออสเตรียเข้ามาดำเนินธุรกิจในไทยด้วยการถือหุ้นในห้างบีกิมอันเป็นห้างที่มีชื่อเสียงมากห้างหนึ่งและมีหลายสาขาในกรุงเทพฯซึ่งดำเนินธุรกิจจำหน่ายเครื่องแต่งกาย ของใช้ของตกแต่งบ้าน ยารักษาโรค และสินค้าอื่นๆ กับทั้งเป็นตัวแทนรับส่งสินค้าให้กับราชสำนัก²⁰ ทำให้นายมุลเลอร์ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณหลายครั้ง เช่น เป็นผู้ซื้ออุปกรณ์ถ่ายภาพตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 จนได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นหลวงปฏิบัติราชประสงค์ และพระปฏิบัติราชประสงค์ตามลำดับ²¹ ประมาณปี พ.ศ.2436 นายโยคิม กราซี ได้ถูกรัฐบาลเพิกถอนสิทธิการถือหุ้นในบริษัทเพราะเป็นคน

¹⁸ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 34.

¹⁹ สมเด็จพระบรมราชดำรัสราชานุญาต, “ประวัติวินายพันตรี ม.ร.ว.สุวพรรณ สนิทวงศ์” ใน **เรื่องเข้าของประเทศไทย** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร,2470.), หน้า 1-12.

²⁰ Wright,Arnold and Breakspear,Oliver T, *Twentieth Century Impressions of Siam : It's History, People, Commerce, Industry, and Resource* (Singapore : White Lotus,1994.), p 267-270.

²¹ เอนก นาวิกมูล, **เล่าเรื่องถ่ายรูป** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด,2538), หน้า 90-93.

ในบังคับสยามตามสัญญาในปี พ.ศ.2431 แต่ก็ได้ให้นายมูลเลอร์ซื้อผลประโยชน์ในบริษัท²² การเข้าถือหุ้นของนายมูลเลอร์อาจถือได้ว่าเป็นการทำผิดตามสัญญาในปี พ.ศ.2431 ในเรื่องหลักเกณฑ์การเข้าถือหุ้นซึ่งกำหนดว่าเมื่อผู้ถือหุ้นเดิมตายหรือออกจากหุ้นผู้ถือหุ้นใหม่ให้ต้องได้รับการอนุญาตจากรัฐบาล²³ แต่ของนายมูลเลอร์เป็นการซื้อขายกันเอง อย่างไรก็ตามนายมูลเลอร์ได้มีบทบาทของตนอย่างเต็มที่จนสามารถพิจารณาพฤติกรรมของหุ้นส่วนรายอื่นได้ และยังได้รับการยอมรับให้เป็น 1 ใน 3 ของผู้มีผลประโยชน์ในบริษัทจากพระองค์เจ้าสาย สนิทวงศ์ ผู้ก่อตั้งบริษัทดังกล่าว

การจัดตั้งบริษัทเพื่อดำเนินการขุดคลอง เป็นผลให้เกิดอีกลักษณะหนึ่งของกลุ่มผู้ประกอบการด้านนี้ เห็นได้จากรัฐได้จำแนกบริษัทไว้ต่างหากจากเอกชนรายอื่นๆไว้เมื่อครั้งงานแสดงสถิติกรรมและพาณิชย์การในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453)²⁴ วิธีการเช่นนี้ทำให้เป็นแบบอย่างแก่เอกชนบางรายพยายามดำเนินการในรูปบริษัทในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ พระราชาภิรมล ได้รวมทุนกับพรรคพวกอีก 35 คนตั้งเป็นบริษัทที่มีทุนรวมประมาณ 32,000 บาท เพื่อขุดคลองพระราชาภิรมลในปี พ.ศ.2433 แต่คลองสายนี้ก็ไม่ได้ระบุอย่างชัดเจนว่าเสร็จทันตามสัญญาหรือไม่เพราะผู้ดำเนินการหลัก คือ พระราชาภิรมลถึงแก่กรรมเสียก่อน²⁵ ขณะที่โครงการของพระราชาภิรมลยังไม่ทราบผลของความสำเร็จแต่โครงการของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามกลับมีผลงานในการนำความเปลี่ยนแปลงอย่างมากแก่พื้นที่ดำเนินงาน กระทรวงเกษตรราธิการได้กล่าวถึงการดำเนินงานของบริษัทและสิ่งที่เกิดขึ้นโดยรวมดังนี้

“...ปีชวดสัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๒๕๐ บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้รับพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองแลคูนาขึ้นในทุ่งหลวง ฝั่งตะวันออกแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา มีคลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองศักดิ์น้ำสายได้สายเหนือ แลคลองซอยต่างๆหลายสิบคลอง ราษฎรพากันเข้าไปตั้งทำนาในทุ่งนี้เป็นอันมากนับด้วยหมื่น ครั้นเมื่อ

²² เดวิด บรูซ จอห์นสัน, **สังคมชนบทแลภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 28.

²³ หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 60.

²⁴ พระยาบรมบาทปาฐุ และคนอื่นๆ, **ประวัติกระทรวงเกษตรราธิการ**, หน้า 120.

²⁵ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” หน้า 21-22.

รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองรัตนบุรีตั้งแต่นั้นสืบ
มา...”²⁶

สิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังการเข้าดำเนินงานของบริษัทคือพื้นที่ของทุ่งหลวงจำนวนมากถูก
เปลี่ยนเป็นผืนนาพร้อมกับการเข้าทำกินของราษฎรจนนำไปสู่การตั้งเป็นเมืองในภายหลัง แต่สิ่งที่
ตามมานอกเหนือจากนี้คือการเข้าดูแลผลประโยชน์ในพื้นที่สัมปทานโดยบริษัทอันมีวิธีการต่างๆใน
การจัดการทรัพยากรของบริษัทได้แก่ ที่ดิน น้ำ ล้ำคลอง หรือแม้แต่ในด้านความสังคมคือ ความ
ปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย วิธีการเหล่านี้หลายอย่างนำไปสู่คติความหรือข้อขัดแย้งที่เกี่ยวกับทรัพยากร
นั้นๆ

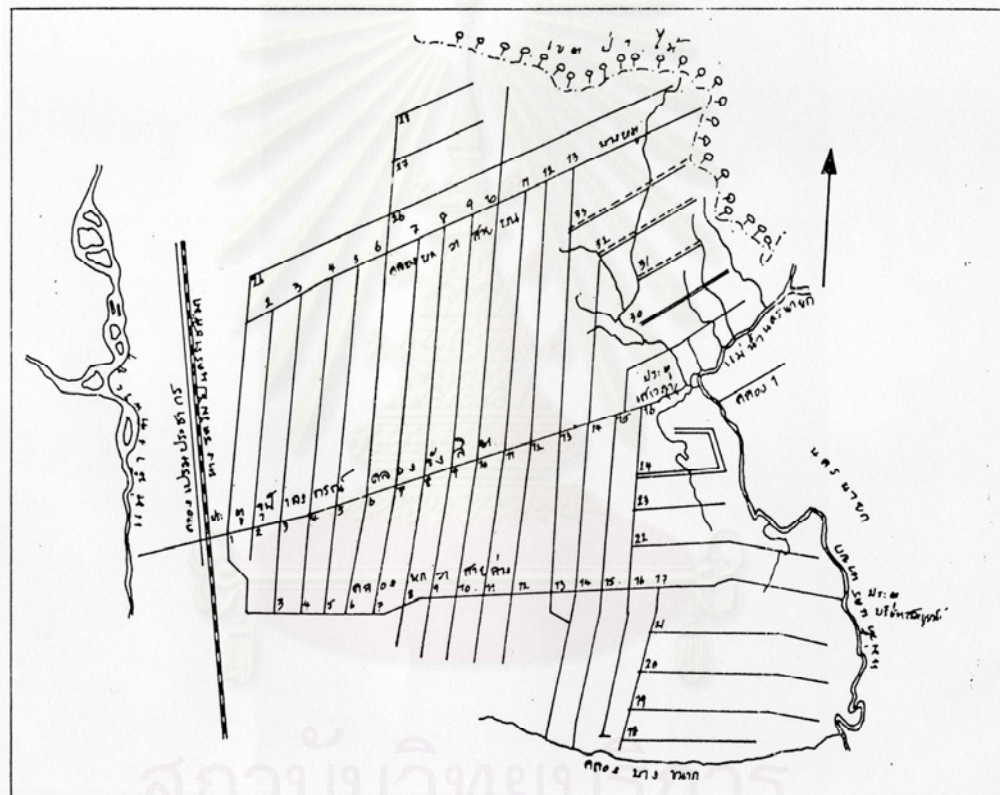

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁶ พระยาบรมบาทบารุง และคนอื่นๆ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

แผนที่ 1

บริเวณคลองต่างๆของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม

24

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร.5 กษ.9.4/10 อ้างถึงใน สุนทรี อาสะโวทย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 24.

2.2 การจับจองและการจำหน่ายที่ดิน

การดำเนินธุรกิจของบริษัทที่มีวัตถุประสงค์หลักของการดำเนินงานอยู่ที่ผลกำไรจากการขายที่ดินสองฝั่งคลองที่ได้รับจากการจับจองที่ดินตามพระบรมราชานุญาต ผลประโยชน์ของบริษัทในด้านนี้เป็นผลให้เกิดคดีความที่ดินตามมาในภายหลัง

2.2.1 การจับจองที่ดิน

บริษัทได้เข้าจัดการพื้นที่ในทุ่งรังสิตตามสัญญาพระบรมราชานุญาตลงวันที่ 17 มกราคม ร.ศ.107 (พ.ศ.2431) เป็นสัญญาที่ให้สิทธิพิเศษแก่บริษัท เช่น มีระยะเวลาสัมปทาน 25 ปี ได้สิทธิในการเลือกขุดคลองใหม่และซ่อมแซมคลองเดิมก่อนผู้อื่นทั่วราชอาณาจักร เมื่อรัฐจะให้ผู้ใดขุดคลองต้องแจ้งให้บริษัททราบ²⁷ สัญญาที่ทำในครั้งนี้อาจไม่มีความรัดกุมเป็นการเอื้ออำนวยแก่ผลประโยชน์ของบริษัทอย่างมากทำให้ต้องมีการแก้ไขอีกในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) แต่เป็นการแก้ไขในส่วนของการได้สิทธิในการขุดคลองจากการเป็นผู้ได้เลือกขุดคลองก่อนเป็นเพียงผู้ได้รับจ้างก่อนเท่านั้น²⁸ กระนั้นสิ่งที่สำคัญในข้อสัญญาในปี พ.ศ.2431 คือ การได้สิทธิที่ดินสองฝั่งคลองตามข้อความในสัญญาข้อที่ 4 ระบุไว้ดังนี้

“...เมื่อผู้ได้รับอนุญาตขุดคลองใดคลองหนึ่งด้วยทุนของตนเองเสร็จแล้ว ที่แผ่นดินสองฝั่งคลองที่ไม่มีผู้ใดจับจองเป็นเจ้าของไว้แต่เดิม วัดตั้งแต่ฝั่งคลองขึ้นไปปากละ ๔๐ เส้น ทั้งสองปากตลอดลำคลองนั้น ให้ผู้รับอนุญาตถือเอาได้ว่าเป็นที่ผู้รับอนุญาตได้จับจองไว้แล้วตั้งแต่วันที่ลงมือขุดคลองนั้น ผู้อื่นจะมาจับจองที่นาในกำหนดนี้ไม่ได้ ผู้รับอนุญาตจะขายให้ผู้ใดก็ได้ตามความปรารถนา แต่การที่ผู้รับอนุญาตได้ผลประโยชน์ถือเอาที่แผ่นดินที่เป็นผู้ได้จองไว้แล้วนั้น จะถือเอาเกินกำหนดเวลาในพระราชบัญญัติ ซึ่งว่าด้วยการจับจองที่นานั้นไม่ได้ ต้องประพฤติตามพระราชบัญญัตินั้นทุกประการ...”²⁹

²⁷ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 4-6.

²⁸ หจข. ร.6. กษ.5/4 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 64-65.

²⁹ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 5.

สิทธิในที่ดินสองฝั่งคลองของบริษัทได้รับการยืนยันจากรัฐ เมื่อมีการอนุญาตให้ขุดคลองในปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) ในข้อ 3 ระบุใจความเช่นเดียวกับสัญญาในปี พ.ศ.2431 เพียงแต่เพิ่มรายละเอียดการสงวนเนื้อที่จากฝั่งคลองฟากละ 1 เส้นไว้เพื่อเป็นที่หลวง³⁰ การจับจองที่ดินโดยบริษัทได้นำผลกระทบต่อการเกิดคดีความ อันเนื่องมาจากความหละหลวมของข้อสัญญาที่บริษัทสามารถใช้ประโยชน์เพื่อการนี้กล่าวคือ ความเข้าใจระหว่างบริษัทกับคนทั่วไปในสิทธิการจองที่ดินมีต่างกัน ดังที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์วิจารณ์การทำงานของบริษัทเมื่อปี พ.ศ.2459 กล่าวไว้ดังนี้

“...คำจับจองนี้เข้าใจได้ ๒ ทาง คนสามัญเข้าใจว่าเข้าไปหักร้างถางพงในที่ว่าง ถือไว้แล้วก็เรียกว่าจับจอง ไม่ต้องคิดถึงเรื่องที่จะต้องทำให้มีประโยชน์ภายใน ๓ ปี อีกทางหนึ่ง คำจับจองนี้เข้าใจว่าจับจองตามประกาศเดินประเมินนา ที่มีข้อบังคับว่าถ้าผู้ใดมีใบจองแล้วต้องทำให้มีผลภายในกำหนด ๓ ปี แลไม่ได้ทั้งเกินกำหนด ๓ ปีด้วย ในส่วนบริษัทนั้นมีความชัดว่าให้บริษัทถือว่า ได้จับจองที่ดิน ๒ ฝั่งคลองตามพระราชบัญญัติว่าด้วยจับจองที่นา ซึ่งต้องเข้าใจว่าประกาศเดินประเมินนานั้นเอง...”³¹

ความเข้าใจที่ไม่ตรงกันเช่นนี้นำไปสู่ปัญหา เพราะราษฎรที่อาศัยทำกินในที่นั้นด้วยการหักร้างถางพงและต่างก็ถือได้ว่าตนเองได้เข้าจับจองแล้วหรือไม่ก็มีหนังสือแสดงสิทธิทำกินในที่ดินประเภทอื่นๆ เช่น โฉนด ตราแดง ใบเหี้ยบย่ำ หรือหนังสือสัญญาซื้อขายที่ดินที่ทำต่อเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งการจับจองด้วยเอกสารต่างๆ “เป็นอย่างคนสามัญเข้าใจกัน” ขณะที่บริษัทก็ใช้อำนาจจับที่ดินโดยการอ้างการใช้ใบจองตามข้อสัญญาซึ่งมีสิทธิการทำประโยชน์ในที่ดินเพียง 3 ปี ซึ่งเอกสารที่ระบุเวลาการเข้าทำกินน้อยกว่าจะมีสิทธิเหนือกว่าเอกสารที่มีเวลามากกว่าอย่างโฉนด และตราแดงไม่ได้ แต่บริษัทก็ได้ใช้อำนาจการจับจองเหนือที่ดินเหล่านี้³²

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

³¹ หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 75.

³² หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 76-77.

การเข้าจับจองที่ดินของบริษัทยังไม่มีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนในสัญญา ซึ่งบริษัทจะมีสิทธิจับจองที่ดินได้เมื่อเริ่มขุดคลอง แต่ก็ยังเป็นปัญหาเพราะไม่มีการระบุเวลาการขุดในคลองสายต่างๆ อีกทั้งเมื่อคลองขุดเสร็จแล้วบริษัทจะได้ที่ดินซึ่งไม่มีการกำหนดอย่างแน่ชัดว่าบริษัทจะต้องขุดคลองเสร็จเฉพาะสายใดสายหนึ่งหรือจะต้องขุดเสร็จแต่ละโครงการ จึงเป็นการยากที่จะห้ามราษฎรจับจองที่ดินในบริเวณนี้เพราะไม่รู้ระยะเวลาที่แน่นอนในการขุดคลองของบริษัท³³ ปราบกฏว่าเมื่อบริษัทได้เริ่มขุดคลองก็มักมีราษฎรเข้าไปทำนาตามแนวคลองที่บริษัทได้กรุทางไว้สำหรับวางเครื่องจักรขุดคลอง บริษัทต้องประกาศให้ราษฎรทราบว่าได้บุกรุกในที่ของบริษัทและต้องทำตามมาตรการที่บริษัทกำหนดขึ้น ดังความในประกาศแจ้งความของบริษัทลงวันที่ 19 กรกฎาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) เรื่องราษฎรบุกรุกในแนวคลองซอยที่ 4 ที่บริษัทจะเริ่มดำเนินการขุด โดยให้ผู้ที่อยู่ในแนวคลองไม่ว่าจะเป็นผู้ที่ได้มัดจำเงินค่าที่นาต่อบริษัทหรือไม่ก็ตามให้มาเสียเงินค่าเช่าในอัตราตามแต่จะตกลงกัน ส่วนผู้ที่มีหลักฐานในการเข้าทำกินก็ต้องนำมาชี้แจงต่อบริษัทภายใน 1 เดือนนับตั้งแต่ออกประกาศฉบับนี้ ถ้าไม่ยินยอมก็ให้ไปฟ้องร้องภายใน 15 วันหากพ้นกำหนดแล้วให้ถือว่าที่นั้นเป็นของบริษัทตามพระบรมราชานุญาต³⁴ มาตรการของบริษัทมีตั้งแต่การประนีประนอมจนไปถึงการฟ้องร้องเป็นคดีความ ซึ่งมีเจ้าของที่ดินหลายรายเป็นความกับบริษัทด้วยข้อได้เปรียบของบริษัทในสัญญาดังกล่าว

นอกจากนี้การได้รับที่ดินสองฟากลำคลองฝั่งละ 40 เส้นเป็นอีกสาเหตุหนึ่งในการจับจองที่ดินของบริษัทที่ส่งผลกระทบต่อผู้จับจองที่ดินในพื้นที่นี้ เมื่อบริษัทขุดคลองไปถึงเจ้าของที่ในเขตจับจองต้องเสียเงินให้กับบริษัท ดังที่พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเก่าได้บันทึกถึงเรื่องนี้และวิธีการดำเนินงานของบริษัท เมื่อปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ดังนี้

“...ที่นาตราแดง เก่าก่อนบริษัทได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดคลอง

จง

เจ้าของได้ทำบ้างไม่ได้ทำบ้างหรือทำยังไม่หมดเนื้อที่ยังรกร้างอยู่บ้าง เมื่อเวลาบริษัทขุดคลองผ่าเข้าไปในแถวที่นาตราแดงซึ่งอยู่ในเขตบริษัทขุดคลองฝั่งละ ๔๐

จง

เส้น บริษัทจะเคลมเอาเงินค่าที่แก่เจ้าของนาตราแดงว่าเป็นที่นารกร้างนอกจากไป

จง

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78-79.

³⁴ หจข. ร.5 น.41.4/39 การขุดคลองซอยที่ 4 ของบริษัทขุดคลองคูนาสยาม (ร.ศ.116)

เสร็จเสียเงินค่านามากน้อยเท่าใดก็ต้องเสียเงินให้แก่บริษัทตามอัตรา...”³⁵

มาตรการเช่นนี้ก็ไม่ต่างจากในประกาศของบริษัทที่กล่าวมาข้างต้นซึ่งการจับจองที่ดินของบริษัท 40 เส้นตามสัญญาในปี พ.ศ.2431 ทำให้เจ้าของที่ดินรายอื่นในเขตนี้ต้องเป็นความกับบริษัทเมื่อคลองในโครงการนี้ผ่านเข้ามาในที่ของตน ไม่เพียงเท่านั้นลักษณะของการขุดคลองกระจายครอบคลุมทั้งโครงการก็ช่วยให้บริษัทได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินเหล่านี้ อันเกิดจากการที่บริษัทได้ขุดคลองตามความต้องการของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการในขณะนั้น การดำเนินงานขุดคลองประสบความสำเร็จล่าช้านับตั้งแต่ได้ขอพระบรมราชานุญาตขุดคลองจำนวน 8 สายในปี พ.ศ.2431 อยู่ในฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา 7 สายและทางด้านตะวันตกอีก 1 สาย จนในปี พ.ศ.2433 บริษัทได้รับอนุญาตให้ขุดคลองเพียงสายเดียวซึ่งจะต้องขุดเสร็จในปี พ.ศ.2435 แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการทันตามเวลาจนต้องขอเลื่อนกำหนดจากปี พ.ศ.2435 เป็นปี พ.ศ.2440 พร้อมกับขอแก้ไขขนาดคลองให้กว้างขึ้น ส่วนคลองที่เหลืออีก 7 สายบริษัทยื่นขอขุดอีกหลายครั้งก็ยังไม่ได้รับอนุญาตให้ขุด³⁶ จนกระทั่งเมื่อเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีมาดำรงตำแหน่งในปี พ.ศ.2435 จึงได้มีการอนุญาตให้ขุดคลองที่เหลือโดยเข้าใจว่าบริษัทได้รับพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองทั้ง 7 สายแล้วตามแผนที่ ซึ่งได้ให้เหตุผลในการนี้ต่อคณะกรรมการตัดสินความนาในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2435) ไว้ 3 ประการดังนี้

1. ตามหนังสือสัญญาพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดคลองข้อ 2 มีว่าผู้รับอนุญาตจะคิดขุดคลองใหม่ตำบลใด ต้องทำแผนที่แบบคลองกำหนดขุด กว้าง ยาว ลึก แจ่ง การต่อผู้ให้อนุญาตเห็นชอบด้วยทุกคราวก่อน ถ้าข้อใดขัดขวาง ผู้ให้อนุญาตจะแจ้งเหตุให้ทราบในกำหนดเดือนหนึ่ง
2. เมื่อเวลาลงมือขุดคลองรังสฤษดิ์ก็โปรดเกล้าฯพระราชทานนาม มีพระเจ้าลูกเธอเสด็จไปทำพิธีในที่นั้น ถ้าบริษัทไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตเหตุใดจะทำการได้
3. คอมมิตีกรมนครบาลผู้ทำสัญญาให้อนุญาตแก่บริษัท ได้ส่งการมาให้กรมเกษตราธิการ เป็นผู้อำนวยความสะดวกนั้นจนกว่าจะหมดสัญญา ต่อมาบริษัทได้มีหนังสือร้องว่ามีผู้มา

³⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/43 ที่ 116/291 พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเทพฯ กราบเรียนพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่องสาเหตุของการวิวาทที่ดิน ในเขตบริษัทขุดคลอง ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.118.

³⁶ สุนทรื อาสะวีย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 19-20.

จงที่นาสกัดกันหน้าที่คลองที่ทำแผนที่ยื่นไว้ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้มีตราให้หลวง
ภักดีรัตนชาติไต่สวนเรียกตราของคืนเสียให้ถูกต้อง³⁷

เมื่อเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ตรวจดูแผนที่คลองทั้ง 7 สาย เห็นว่าคลองทั้งหมดไม่พอแก่
ความเจริญของบ้านเมืองควรขยายขนาดคลองจาก 6 วาเป็น 8 วา ขนาด 4 วาเป็น 6 วา ขนาด 3 วา
เป็น 4 วา และจัดคลองซอยแทรกลงไปให้เต็มเนื้อที่จากเดิมที่คลองห่างกันมาก คลองรังสิตฝั่งเหนือ
มี 23 สาย ฝั่งใต้มี 19 สายให้ตรงกับฝั่งที่บริษัทได้รับอนุญาตไว้แล้ว เป็นการตกลงทำแผนที่กะ
ระยะคลองที่ได้ขออนุญาตโดยบริษัท รวมคลองทั้ง 3 ขนาดมี 43 สาย กำหนดให้แล้วเสร็จใน
ร.ศ.116 (พ.ศ.2440), ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) และ ร.ศ.132 (พ.ศ.2456)³⁸ การแบ่งคลองซอยเหล่านี้
เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้บันทึกถึงวิธีการไว้ดังนี้

“...ข้าพเจ้าเห็นการดังนี้ ข้าพเจ้าจึงเอาดินสอดขีดลงในแผนที่คลองให้มีคลองซอย
แยกออกจากคลองใหญ่ออกไปรวม ๒๑ คลอง นับตั้งต้นตั้งแต่คลองซอยที่ ๑ ถึง
คลองซอยที่ ๒๑ ไปถึงแขวงเมืองชะเชิงเทราให้เป็นคลองกว้าง ๔ วาลึกตามควร ที่
กำหนดให้ไว้ระยะคลองห่าง ๖๐ เส้นคลองหนึ่งทุกระยะไป...”³⁹

วิธีการเช่นนี้เห็นได้ว่าการอนุญาตในครั้งนี้ทำไปโดยพลการ เมื่อเสนาบดีผู้อนุญาตได้ให้
การต่อคณะกรรมการไต่สวนความบริษัทขุดคลองในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) คณะกรรมการเห็นว่า
“...เป็นการที่ตกลงแก่ลำพังตนเอง มิได้โฆษณาให้ชนทั้งหลายทราบเหตุทั่วกัน...”⁴⁰ และยังทำให้
บริษัทได้จับจองที่ดินทั้งที่กรรมสิทธิ์ในที่ดินของบริษัทมีความคลุมเครือ เพราะคลองฝั่งใต้ได้รับการ
อนุญาตให้ขุดเพียงคลองเดียวก่อนคือเมื่อ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) จะถือว่าคลองอีก 7 สายได้รับการ
อนุญาตรวมอยู่ด้วยนั้นไม่สมควร สำหรับคลองซอยในฝั่งเหนือก็ไม่มีการอนุญาตเป็นหลักฐานที่
แน่นอน เป็นแต่เพียงเสนาบดีผู้ให้อนุญาตเป็นเจ้าหน้าที่รัฐบาลจึงเห็นควรให้อนุญาตได้ ส่วนบริษัท

³⁷ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 43-44.

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

³⁹ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, **ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4** (กรุงเทพฯ :
องค์การคำของคุรุสภา, 2505), หน้า 271.

⁴⁰ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 60.

ก็ได้ดำเนินการขุดไปบ้างแล้วอีกทั้งการขุดคลองก็ยังประโยชน์แก่บ้านเมือง⁴¹ การอนุญาตในครั้งนี้ จึงเป็นเพียงการตัดสินใจส่วนบุคคลอย่างเดียว ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อบริษัทเพราะที่ดินส่วนใหญ่ตก เป็นของบริษัท ดังที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงวิจารณ์การดำเนินงานของบริษัทเมื่อปี พ.ศ.2459 ดังนี้

“...บริษัทคิดตั้งสก็มขุดคลองระยะห่างกันพอดีให้กินที่ในทุ่งรังสิตเปนของบริษัท ไม่เหลือเลย คือขุดคลองซอยห่างจากกัน ๖๐ เส้น ได้ที่เปนของบริษัทฟากละ ๓๐ เส้น ๒ คลองยันกันเปน ๖๐ เส้น ไม่มีที่เหลือในทุ่งรังสิตนั้น...”⁴²

บริษัทได้รับประโยชน์ในการจับจองที่ดินจากความหละหลวมในข้อสัญญาและความรู้เท่าไม่ถึงการ ของเจ้าหน้าที่รัฐ ทำให้บริษัทมีสิทธิต่างๆอย่างเต็มที่และมีผลต่อการเกิดคดีความอันเนื่องด้วย กรรมสิทธิ์ในที่ดินที่เจ้าของที่หลายรายมีต่อบริษัทอย่างยากจะหลีกเลี่ยง

2.2.2 การจำหน่ายที่ดิน

บริษัทได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินสองฝั่งคลองและการขุดคลองทั่วทั้งทุ่งทำให้สามารถทำผลกำไร ให้กับบริษัทจากการจำหน่ายที่ดิน ซึ่งเป็นที่ต้องการมากจากผู้มีบรรดาศักดิ์และราษฎรจำนวนมาก ดังที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ทรงกล่าวถึงความต้องการที่ดินและการตอบสนองจากบริษัทใน เรื่องนี้เมื่อปี พ.ศ.2459 ว่า

“...ก็เพราะเหตุว่าในเรื่องการขุดคลองเป็นเร็วๆ ซึ่งเป็นวิธีของบริษัทๆได้ที่หลวงไว้ หมดไม่เหลือนั้น ถ้าจะได้กำไรแล้ว บริษัทต้องขายที่ดินได้เร็วๆ หาเงินมาหมุนทำ การขุดคลองต่อไปได้ ถ้าไม่มีคนซื้อเร็วๆแล้ว บริษัทต้องการทุนมากมาย นอนนิ่ง คอยอยู่จนกว่าจะเก็บเงินขึ้น ในขั้นต้นบริษัทหาคนที่จะมาซื้อที่ดินในทุ่งรังสิตยากๆ ด้วยมีจำนวนราษฎรไม่เท่าไร ก็มีที่ดินพอๆทำกินกันอยู่แล้ว พวกที่ไม่มีที่ดินต้อง เปนคนอยากได้ที่ใหม่ที่บริษัทได้เบิกทางให้ ต่อมาสักหน่อยเมื่อพลเมืองได้ทวีขึ้น บ้าง จึงมีคนเข้าไปเอาไศรย โดยบริษัทไม่ห้ามปรามแต่ขั้นต้นที่คนเหล่านั้นบุกรุก เข้าไป แลมีคนที่เข้าว่าซื้อตรอก จนบริษัทเก็บเงินได้พอมาหมุนขุดคลองไป ถ้ามีคน มากๆแล้ว บริษัทก็จะรวยหนอยไม่ โดยขุดคลองไม่หยุดแลเพิ่มเครื่องเข้าอีก

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁴² หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 95.

แต่คนหาได้มากจริงๆ เต็มที่หมายในทันที เป็นเคราะห์ของบริษัทอยู่ที่ว่าเกิดมีคนในกรุงเทพ ลงทุนซื้อที่นาจากบริษัทไว้มากๆ มิใช่จะทำนาเอง หวังว่านาจะ เป็นสิ่งที่มีราคา ในเบื้องต้นด้วยในกาลสมัยหนึ่ง มีคนซื้อเก็บไว้ไม่นานก็ขายกันได้ราคาสูง เล่นซื้อ เล่นขายกันมากเช่นนี้ในพระมหานคร แล้วก็ลามไปจนถึงทุ่งรังสิตด้วย พอบริษัทมี กำลังขึ้นบริษัทก็เพียรหาที่ใหม่จะซูดคลองอีก...”⁴³

ความต้องการที่ดินของบริษัทเป็นแรงผลักดันให้บริษัทเร่งดำเนินการซูดคลองพร้อมกับการจำหน่าย ที่ดินซึ่งจะเป็นแหล่งเงินทุนที่ใช้ในการดำเนินงาน จึงพบว่าวิธีของบริษัทเพื่อการนี้ยังมีมีส่วนต่อการเกิดคดีความตามมา ในข้อความข้างต้นได้เผยถึงวิธีการบางอย่าง เช่น การขายที่ดินล่วงหน้า โดยใช้ใบตรอก การปล่อยให้ราษฎรเข้ามาบุกเบิกที่ดินโดยไม่ได้ห้ามปราม เป็นต้น

บริษัทได้ละเมิดสัญญาพระบรมราชานุญาตในปี พ.ศ.2431 ในข้อ 4 ด้วยการจำหน่ายที่ดิน ก่อนที่คลองจะซูดเสร็จซึ่งตามสัญญานี้ระบุว่า บริษัทจะจำหน่ายที่ดินได้เมื่อซูดคลองในแต่ละสาย เสร็จแล้วเท่านั้น ซึ่งกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงกล่าวถึงการละเมิดในส่วนนี้ว่า

“...เมื่อบริษัทซูดคลองเวลาใดแล้ว ตั้งแต่เวลานั้นราษฎรจับจองที่ดินเหล่านั้นไม่ได้ แต่บริษัทจะเอาไปขายเดี๋ยวนั้นไม่ได้เหมือนกัน ด้วยเหตุว่าบริษัทมีอำนาจถือเอา ได้ว่า ได้จับจองไว้ตั้งแต่เมื่อซูดคลองเสร็จแล้ว วันลงมือซูดคลองไม่สามารถจะ เป็นวันบริษัทซูดคลองเสร็จแล้วได้ ต้องมีวันรหว่างนี้ไม่มากนักน้อย แล้วแต่สกีม ของบริษัทจะเป็นสกีมใหญ่หรือสกีมเล็ก...”⁴⁴

บริษัทได้จับจองที่ดินโดยถือเอาวันลงมือซูดคลองเป็นวันที่จับจองที่ดินและจำหน่ายที่ดินไม่ปฏิบัติตามข้อสัญญา เจ้าหน้าที่บริษัทจะจำหน่ายที่ดินผ่านการจับจองในแผนที่ ดังปรากฏในรายงานของ ขุนชาญนคร กราบทูลต่อ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อครั้งไปได้สวนคดี ที่ดินรายหนึ่งบริเวณคลองซอยที่ 5 ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) กล่าวถึงวิธีการของบริษัทว่า

“...ข้าพเจ้าสืบสวนในการที่บริษัทซูดคลองขายที่นาให้ราษฎรมีวิธีอย่างใด ได้ ความที่ขุนภูมิกาศพิสุตราชชี้แจงว่า บริษัททำแผนที่ตีเป็นตารางเลขหมายไว้เป็นอันดับ แล้วกะประมาณขายให้ราษฎรตามเลขหมายในแผนที่ แต่พื้นดินซึ่งได้ขายแล้วนั้น

⁴³ หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องบริษัทซูดคลองแลคูนาสยามซูดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทซูดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 70-71.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

บริษัทยังหาได้จัดการรั้งวัดปักหลักเขตภูมามีสิ่งสำคัญอันใดเป็นเครื่องหมายไม่ ที่นั่นยังอยู่ในความปกครองของบริษัทฯจัดการยังไม่เสร็จ แม้ผู้ใดจะซื้อขายในเวลานี้ ก็ต้องไปแจ้งความต่อเจ้าพนักงานผู้จัดการของบริษัทฯก็ยอมโอนซื้อให้ตามความประสงค์ชั้นหนึ่งก่อน เพราะที่นั่นจะต้องวัดตั้งแต่เลขที่ ๑ เป็นต้นไปแล้วเคลื่อนไปตามอันดับ จะกะลงเป็นแน่มันยังไม่ได้...”⁴⁵

วิธีการเช่นนี้นอกจากจะเป็นการละเมิดสัญญาในปี พ.ศ.2431 ยังสร้างปัญหาในด้านขอบเขตของที่ดินที่ไม่แน่นอนเพราะบริษัทไม่ได้มีหลักเขตยืนยันกรรมสิทธิ์แน่ชัดซึ่งที่นั่นก็ยังเป็นของบริษัทอยู่ และหากผู้ใดจำเป็นต้องการไปทำกินในที่ดินก่อนก็สามารถทำได้แต่ก็ต้องยินยอมเลื่อนขอบเขตที่ดินตามความต้องการของบริษัทกับทั้งเจ้าของที่ดินต้องดูแลหลักเขตในที่ดินด้วยตนเอง โดยบริษัทไม่ต้องรับผิดชอบแต่อย่างใดทั้งที่บริษัทยังมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอยู่ ดังความในข้อ 9 และข้อ 10 ของประกาศจำหน่ายที่ดินลงวันที่ 16 ตุลาคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ระบุว่า

“ ๙. เมื่อบริษัทได้รับเงินมัดจำไว้ละ ๒ สลึงชั้นแรกนี้แล้ว บริษัทจะลงมือปักหลักเส้นกะที่ไว้ เพื่อบางท่านมีความประสงค์จะหักร้างถางพงทำนาลวงนาก่อนซุกคดองก็ได้ แต่ที่ปักหลักนั้นเป็นแต่ประมาณและกรุยคดองคือหลักนั้น ปักในแนว

หมายศูนย์กลางของคดองซึ่งตั้งใจจะซุกต่อไปข้างหน้า และที่ดินซึ่งจะจำหน่ายจะกะเป็นระยะเส้นยาวตามสองฝั่งคดองที่จะซุก แลเส้นนั้นเป็นแต่ประมาณผู้ทีวางเงินมัดจำต้องยอมเลื่อนไปมาตามแนวบริษัทเห็นควร ในเวลาเมื่อซุกคดองเสร็จแล้ว จะออกไปวัดจำหน่ายเด็ดขาดนั้น

๑๐. ผู้ซึ่งรับซื้อปักหลักแล้ว ถ้าจะพูนโคกปลูกสร้างอย่างหนึ่งอย่างใดต้องเว้นตั้งแต่ปักกรุยหนึ่งเส้น ไม่ให้ปลูกสร้างอันใด แลต้องรักษาหลักแลที่นั่นเอาเอง ถ้าต่อไป

⁴⁵ พหจ. ร.5 น.18.3๑/6 ที่ 29/116 ขุนชาญนคร กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนครสวรรค์เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ไต่สวนหะยีนซื้อที่นาบริษัทตำบลคดองที่ 5 ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.116

ข้างนำหลักหายหรือผู้หนึ่งผู้ใดแย่งชิงรุกเข้าไปในที่นั้น บริษัทไม่รับผิดชอบเป็นอันขาด”⁴⁶

บริษัทมุ่งที่จะจำหน่ายที่ดินโดยไม่สนว่าจะมีผลกระทบอย่างไรเมื่อที่ดินไม่มีขอบเขตแน่นอนสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการของบริษัท ทำให้ผู้จองที่ดินต่อบริษัทแล้วเข้าทำกินในขณะที่ยังไม่แล้วเสร็จยากที่จะหลีกเลี่ยงการเป็นคดีความกับเจ้าของที่ดินข้างเคียงรวมทั้งกับบริษัทด้วย ดังที่พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเทพฯ เพื่อแก้ปัญหาคดีที่ดินได้รายงานถึงสาเหตุการเกิดคดีเมื่อปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ในเรื่องนี้ว่า

“...ที่ดินตำบลทุ่งหลวงตามที่บริษัทได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตได้ขุดคลองไปแล้วก็ดียังไม่ได้ขุดคลองถึงที่นั้นยังเป็นป่าพงรกร้างว่างเปล่าอยู่ก็ดี บริษัทถือว่าเป็นที่ของบริษัทแล้วจะขายให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด หรือจะเลื่อนที่ให้แก่ผู้ซึ่งชื้อกรอกเงินก็ได้ตามความปรารถนา...”⁴⁷

คดีความที่เกิดจากวิธีการจำหน่ายที่ดินล่วงหน้าโดยให้จับจองในแผนที่นำไปสู่ความไม่แน่นอนในขอบเขตที่ดินของผู้จับจอง จึงเป็นผลกระทบจากการดำเนินงานที่มุ่งเฉพาะผลประโยชน์ของบริษัทอย่างเดียว

วิธีการจำหน่ายที่ดินที่ดำเนินการพร้อมกับวิธีในข้างต้นคือการใช้ ใบตรอก เพราะบริษัทหลีกเลี่ยงข้อสัญญาในปี พ.ศ.2431 ที่ระบุให้บริษัทสามารถจำหน่ายที่ดินได้เมื่อการขุดคลองเสร็จในแต่ละสาย แต่บริษัทต้องการเงินทุนมาใช้หมุนเวียนในการดำเนินงานขุดคลองและบริษัทต้องการรักษากรรมสิทธิ์ไว้ แม้จะให้ราษฎรได้จับจองซึ่งผู้ที่จับจองที่ดินจะได้สิทธิ์ขาดในทันทีต่อเมื่อมารับโฉนดตราจองจากกระทรวงเกษตราธิการ หรือหากบริษัทเป็นผู้รับแทนผู้จับจองที่ดินก็ต้องนำโฉนดจากบริษัทมาให้เจ้าพนักงานสลักหลังโฉนดมิฉะนั้นที่นั้นจะตกเป็นที่หลวง⁴⁸ ในภาวะที่บริษัทต้องการทุนหมุนเวียนด้วยการขายที่ดินขณะที่ยังไม่แล้วเสร็จ การกำหนดขอบเขตการถือครอง

⁴⁶ หจข. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๓ ประกาศหลักเกณฑ์การจำหน่ายที่ดินของบริษัท ลงวันที่ 16 ตุลาคม ร.ศ.118”

⁴⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/43 ที่ 116/291 พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเทพฯ กราบเรียนพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่องสาเหตุของการวิวาทที่ดิน ในเขตบริษัทขุดคลอง ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.118.

⁴⁸ หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 91,96.

ที่ดินของผู้จับจองยังไม่สามารถทำได้แน่นอนบริษัทจึงใช้ ไบโตรอก อันถือได้ว่า “...บริษัทตั้งธรรมเนียมการขายที่ดินขึ้นด้วยวิธีที่ไม่เคยมีมาในเมืองไทยหรือเมืองไหนๆทั่วโลก...”⁴⁹

ไบโตรอก เป็นหนังสือสองฉบับ ฉบับหนึ่งเป็นหนังสือต้นขั้วสำหรับผู้ซื้อลงลายมือ อีกฉบับหนึ่งเป็นหนังสือฉีกจากต้นขั้วลงชื่อประทับตราของบริษัทให้ไปแก่ผู้ซื้อเป็นคู่มือ⁵⁰ ผู้ซื้อจะต้องเสียเงินค่าช่วยขุดคลอง หรือเงินมัดจำในราคาตั้งแต่ 1 ใน 3 ครั้งหนึ่งหรือทั้งหมดของราคาที่ดิน นั่นคือยังมีได้จำหน่ายอย่างเด็ดขาด การซื้อขายจะเสร็จสมบูรณ์เมื่อบริษัทขุดคลองนั้นเสร็จแล้ว ผู้ตรอกจะต้องนำเงินส่วนที่เหลือมาชำระ แล้วรับเอาตราจองซึ่งเป็นหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินของทางราชการไปไว้เป็นหลักฐาน⁵¹ การจำหน่ายที่ดินด้วยการออกไบโตรอกเป็นการสงวนกรรมสิทธิ์ในที่ดินสิทธิในการกำหนด ผู้ซื้อยังไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทันที ไบโตรอกจึงเป็นเพียงหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ของบริษัทเท่านั้น กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ทรงวิจารณ์การใช้ไบโตรอกว่า

“...เพราะเหตุว่าไม่มีข้อความที่จะเข้าใจได้ว่า ผู้ขายหรือบริษัทที่มีความประสงค์จะโอนกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นๆ ให้ผู้ซื้อหรือที่เรียกว่าผู้ตรอกนาในทันทีที่ได้เซ็นหนังสือที่เรียกว่าไบโตรอกนี้ ตามกฎหมายแล้ว กรรมสิทธิ์ยังคงอยู่ตามเดิม เหมือนหนึ่งว่าไม่มีหนังสือไบโตรอกนี้เลย อย่างมากที่สุดที่กฎหมายจะยอม ก็แต่เพียงว่า คู่สัญญาว่าจะขายที่ดินให้แก่กันต่อภายหลัง แต่ถึงกระนั้นก็ดีตามความในไบโตรอกแล้ว ก็ยังเป็นสัญญาที่จะขายที่แห่งหนึ่งให้แก่กันในเบื้องต้น แลซ้ำยังไม่มีการกำหนดว่าที่ดินจะกว้างขวาง หรือมีเขตเพียงใดแน่นอน อันอาจที่จะชี้ที่ดินปักหลักเขตให้ไว้ บริษัทยังทรงไว้ ผู้ตรอกนำได้อำนาจค่อนข้างน้อย ถ้าจะพูด

ตามกฎหมายเจียบๆแล้ว ไบโตรอกนี้เป็นสัญญาจะซื้อจะขายกันในเบื้องต้นก็ยังไม่เป็นสัญญาที่ปักพ่วงอยู่บ้าง เป็นสัญญาจะซื้อจะขายได้บริบูรณ์ไม่ปักพ่วง ก็ต่อเมื่อบริษัทได้ปักเขตที่ให้แก่ผู้ตรอกเขตแล้วเท่านั้น...”⁵²

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97-98.

⁵¹ สุนทรี อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 48.

⁵² หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 98-99.

ใบตروقจึงไม่ใช่หนังสือแสดงกรรมสิทธิ์แก่ผู้ซื้อตามกฎหมาย ทำให้บริษัทสามารถเปลี่ยนแปลงขอบเขตที่ดินของผู้จ้างจนได้เสมอ ผู้ซื้อต้องกระทำตามที่บริษัทต้องการในทุกกรณี ใบตروقระบุให้ผู้ซื้อต้องนำใบตروقมาที่บริษัทเมื่อบริษัทจะแบ่งเฉลี่ยที่ดินเพื่อจะได้แก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงใดๆตามแต่บริษัทจะเห็นสมควร⁵³ บริษัทมีสิทธิแม้แต่การโอนที่ดินที่มีผู้เสียเงินค่า มัดจำในใบตروقแล้วให้แก่ผู้ใดก็ได้แต่บริษัทต้องคืนเงินค่ามัดจำในที่นั้น⁵⁴ การใช้ใบตروقทำให้สร้างปัญหาในด้านกรรมสิทธิ์ที่ดินเกิดคดีที่มีคู่กรณีระหว่างผู้ใช้ใบตروقไม่ว่าจะเป็นบริษัท ผู้วางเงินมัดจำที่ดินต่อบริษัท กับ “ผู้หวงห้ามเหยียบย่ำจ้างจน” ซึ่งมีทั้งผู้ที่ถือเอกสารสิทธิ์ของรัฐประเภทอื่นและผู้ที่ถูกเบียดเบียนที่ดินก่อนหน้าบริษัทจะขุดคลอง ดังที่พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเทพฯ เมื่อปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) กล่าวถึงการวิวาทเรื่องที่ดินในเรื่องนี้ว่า

“...บริษัทขุดคลองคูนาสยามกับผู้ลงชื่อหรือกรอกเงินไว้ แล้วผู้หวงห้ามเหยียบย่ำจ้างจนเอาไว้ จะวิวาทกันได้ส่วน ๑ ผู้ลงชื่อกรอกเงินกับผู้หวงห้ามเหยียบย่ำจ้างจนทำนาก็จะเกิดวิวาทกันได้อีกส่วน ๑ ด้วยต่างคนต่างถืออำนาจอันชอบธรรมมีความปรารถนาอยากได้ทีนาแห่งเดียวกัน จนวิวาทตีฟันยิงกันตายก็มี...”⁵⁵

การใช้ใบตروقได้นำไปสู่การวิวาทเรื่องที่ดินเพราะ “ต่างคนต่างถืออำนาจอันชอบธรรม” อันเกิดจากคู่กรณีผู้ถือใบตروقที่ดำเนินคดีร่วมกับบริษัทและที่ดำเนินการแต่ลำพังนั้นต่างเห็นว่าเป็นกรรมสิทธิ์ในที่นั้น ทั้งที่เป็นเพียงหลักฐานแสดงการซื้อขายที่ดินต่างจากเอกสารที่ทางราชการออกให้ซึ่งมีการระบุงกรรมสิทธิ์ที่แน่นอนกว่าจึงมีข้อขัดแย้งในด้านกรรมสิทธิ์ของเอกสารจนนำไปสู่การวิวาท อีกทั้งการที่กรรมสิทธิ์ยังคงอยู่กับบริษัททำให้บริษัทสามารถแทรกแซงในการ

⁵³ หจข. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๒ ตัวอย่างใบตروق”

⁵⁴ หจข. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๓ ประกาศหลักเกณฑ์การจำหน่ายที่ดินของบริษัทลงวันที่ 16 ตุลาคม ร.ศ.118”

⁵⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/43 ที่ 116/291 พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเทพฯ กราบเรียนพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่องสาเหตุของการวิวาทที่ดิน ในเขตบริษัทขุดคลอง ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.118.

ดำเนินคดีด้วยการร่วมกับผู้มัดจำที่ดินดำเนินคดีกับคู่กรณีเป็นการสร้างอำนาจการต่อรองในคดีมากขึ้นเพราะเป็นถึงผู้ได้รับการสัมปทานจากรัฐบาล แต่ปัญหาหลักของไบตรอคอยู่ที่ความเข้าใจที่สับสนในกรรมสิทธิ์ต่อเอกสารนี้ นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วยังทำให้เมื่อนำที่ดินนั้นไปทำสัญญาที่ต้องมีการโอนกรรมสิทธิ์ เช่น การจำนอง และการขายฝากที่ดิน ก็ไม่สามารถกระทำได้จึงเป็นคดีความขึ้นมาเพราะไม่สามารถฟ้องเรียกกรรมสิทธิ์ในที่นั้นได้ กรรมสิทธิ์ของผู้ถือไบตรอคถูกซ้อนทับด้วยกรรมสิทธิ์ของบริษัทอีกชั้นหนึ่ง กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงมีพระวินิจฉัยในคดีที่ดินรายหนึ่งในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ดังนี้

“...ที่ศาลอุทธรณ์พิพากษาคัดค้านเพราะหลงเสียว่าใจความเป็นที่ดินกรรมสิทธิ์ที่นั้นยังอยู่แก่ตามพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองได้ที่ดินริมคลอง กว่าบริษัทจะโอนให้ผู้อื่นไปกรรมสิทธิ์จะหลุดจากบริษัทไม่ได้ตามกฎหมายพิเศษ เว้นแต่คอนเซชันของบริษัทยังหาหมดไม่ กรรมสิทธิ์ที่นั้นยังอยู่ในบริษัทกว่าบริษัทจะโอนให้แก่ใครไปบริษัทยังไม่ได้โอนแก่ผู้ใดเป็นแต่ออกไปตรอค ซึ่งไม่ได้เป็นหนังสืออำเภอกำนันวิธีที่บริษัทโอนที่ดินนั้นคือ รัฐบาลออกโฉนดอย่างไรใหม่ให้ในนามบริษัทโอนทะเบียนให้ผู้ที่ได้ตรอคก่อนถือชั้นนี้แล้ว ผู้ใดจะเปนความกับใครเรื่องที่ดินนั้นเหมือนต่างเรื่องทรัพย์สินที่ไม่ใช่คู่ความไม่มีผล...”⁵⁶

การจำหน่ายที่ดินด้วยการใช้ไบตรอคทำให้บริษัทยังสามารถมีกรรมสิทธิ์ในการดูแลผลประโยชน์ในที่ดินเหล่านั้นแต่ก็สร้างผลกระทบต่อการศึกษาที่ดินตามมาด้วย

นอกจากนี้บริษัทได้อาศัยความต้องการที่ดินของราษฎรช่วยในการบุกเบิกที่ดิน ดังที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเรียกว่า “วิธีแอดเวอร์ไตส์” คือ การปล่อยให้ราษฎรทำป่าลงบนนาฟางให้มากเพื่อให้ที่นั้นดูเป็นบริเวณมั่งคั่งสมบูรณ์มีราคาแพงกว่านาธรรมดา บริษัทสามารถทำให้ที่ดินที่จะขายมีราคาแพงด้วยวิธีการนี้ สิ่งก็ตามมาก็คือข้อพิพาทระหว่างบริษัทกับราษฎรเมื่อที่นาถูกบุกเบิกจนมีราคาแล้วบริษัทกับผู้จับจองที่ดินของบริษัทก็เข้าแย่งชิง⁵⁷ โดยบริษัทไม่ได้เข้าห้ามปรามผู้บุกเบิกเสียแต่ที่แรกปล่อยให้ราษฎรที่ทราบว่าเป็นบริษัทได้รับพระบรมราชานุญาตขุดคลองแต่ยังมีได้ไปถึงในที่นั้นยังเป็นป่าพงรก้างอยู่ ราษฎรบางส่วนจึงได้ไปหวงห้ามจับจองต่อกระทรวง หรือกับเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่น บางรายก็ไม่ได้จับจองต่อผู้ใด ทำให้คิดว่าตนเองได้หักร้างถางพงทำนาก่อน

⁵⁶ คำพิพากษากรมการฎีกาบางเรื่อง เล่ม 3 ปี ร.ศ. 123 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองละหุโทษ, มปป.), หน้า 231-237.

⁵⁷ หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 100-101.

ผู้อื่น เมื่อบริษัทชุดคลองมาถึงจึงได้ไปลงชื่อขอช่วยเงินค่าชุดคลองหรือเงินมัดจำต่อบริษัท ราษฎรส่วนมากเข้าใจว่าถ้าได้หักล้างทางฟงที่นั่นจนเป็นนาแล้วที่ดินก็จะตกเป็นของตน⁵⁸ วิธีการดำเนินงานเช่นนี้พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเทพฯ ได้กล่าวไว้เมื่อปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ดังนี้

“...ด้วยเมื่อเวลาพวกนี้ออกไปทำนาอยู่บริษัทหรือผู้ลงชื่อเจ้าของนามิได้ห้ามปราม จึงได้อุษาทำนาจนเป็นที่นาฟางดีขึ้นแล้ว ไม่ได้ทำนาก็เป็นที่เสียใจเหมือนเจ้าของหลอกให้ทำนา เพราะฉะนั้นถ้าได้ประกาศให้ราษฎรพวกนี้ทราบเสียให้ชัดเจนว่า ถึงจะมีความอุษาหะลงทุนแลแรงอย่างไรไปทำนาที่ป่ากร้างว่างเปล่าของบริษัทเป็นฟางแล้วก็ตามก็จะได้ที่นาที่แน่นอน ถ้าได้ประกาศให้ราษฎรทราบเสียดังนี้ คงจะไม่มีผู้ใดออกไปทำนาให้เสียแรงแลเสียเวลาเปล่า...”⁵⁹

การทำให้ที่ดินมีราคาเพื่อที่จะจำหน่ายด้วยวิธีการนี้ได้สร้างผลกระทบต่อราษฎรให้เกิดการวิวาท เรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

การดูแลที่ดินของบริษัทอยู่บนพื้นฐานของการอาศัยความบกพร่องในสัญญาและจากเจ้าหน้าที่รัฐในเรื่องกรรมสิทธิ์ พร้อมกับการใช้กลวิธีการดำเนินงานเรื่องการจำหน่ายที่ดิน ทำให้อำนวยผลประโยชน์ที่เป็นเรื่องสำคัญอย่างมากต่อบริษัท แต่กระนั้นบริษัทก็ได้สร้างข้อพิพาทเรื่องที่ดินจำนวนมากทั้งที่กระทบกับบริษัทโดยตรงและที่เกิดกับผู้ทำกินในพื้นที่นี้โดยทั่วไป

2.3 การดูแลลำคลอง ทำนบ และถนน

บริษัทได้รับสัมปทานในการชุดคลองเพื่อเปิดพื้นที่ในบริเวณนี้โดยได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นผลประโยชน์ นอกเหนือจากการดูแลที่ดินยังต้องดูแลลำคลอง ทำนบ และถนนสองฝั่งคลอง บริษัทดำเนินการอย่างจริงจังในเรื่องนี้ด้วยการพยายามให้รัฐบาลออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิ่งเหล่านี้ในพื้นที่สัมปทานเป็นการเฉพาะ ไม่ให้มีการบุกรุกล่วงละเมิดอันจนสร้างความเสียหายต่อส่วนรวมและบริษัท จนในที่สุดก็สามารถมีกฎหมายต่างๆมารองรับแม้ว่าจะไม่ตรงกับความต้องการของบริษัทในด้านพื้นที่บังคับใช้กฎหมายและต้องขัดแย้งกับรัฐหลายครั้ง แต่แรงผลักดันของบริษัทก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้มีกฎหมายในเรื่องนี้ ทำให้บริษัทได้ประโยชน์ในส่วนนี้ด้วยเช่นกัน

⁵⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/43 ที่ 116/291 พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเทพฯ กราบเรียนพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการ เรื่องสาเหตุของการวิวาทที่ดิน ในเขตบริษัทชุดคลอง ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.118.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน

2.3.1 การผลักดันกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

การสัมปทานของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามนอกจากบริษัทได้รับสิทธิพิเศษต่างๆจากรัฐ โดยเฉพาะการได้รับพระราชทานที่ดินสองฝั่งคลองเป็นกรรมสิทธิ์ บริษัทสามารถหาผลประโยชน์จากที่ดินเหล่านี้ด้วยการจำหน่ายและให้ชาวนาเช่าทำ แต่กระนั้นบริษัทก็มีหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งนอกจากการแสวงหาโภคทรัพย์ของบริษัทคือ การดูแลรักษาทรัพย์สินของบริษัทโดยเฉพาะ คูคลอง ทำนบ และถนน เป็นสิ่งสำคัญเพราะบริษัทสามารถได้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ในการที่เกื้อหนุนการทำนาให้บริบูรณ์ เช่น เรื่องการมีน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าว บริษัทมีหน้าที่ปิดเปิดคอกควบคุมระดับน้ำในคลองให้พอดีกับการเพาะปลูกโดยประสานงานกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในการแจ้งข่าวการเปิดปิดทำนบประตูน้ำและรับคำร้องเรียนจากราษฎรในเรื่องนี้⁶⁰

เพื่อผลประโยชน์และความเรียบร้อยในเขตการปกครองของบริษัท จึงมีความพยายามในการผลักดันกฎหมายเพื่อคุ้มครองทรัพย์สินในส่วนนี้ และต้องการให้รัฐบาลตราเป็นพระราชบัญญัติเพื่อใช้เฉพาะในเขตสัมปทาน เพราะบริษัทได้รับพระบรมราชานุญาตในปี พ.ศ.2430 ให้มีสิทธิในบริเวณนี้ ดั่งมีใจความในคำเสนอร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ไปถึงพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ความว่า

“...คลองที่ผู้ได้รับอนุญาตจะได้ขุดลงใหม่ ๕๒ ค่าปีชวดสัมฤทธิ์ศก ศักราช ๑๒๕๐ ในข้อ ๗ กล่าวว่ “คลองที่ผู้รับอนุญาตได้ขุดลงใหม่เมื่อสำเร็จแล้วผู้รับอนุญาตจะขายที่ซึ่งจะคืนเอาตามความข้อ๔ ว่เปนของผู้รับอนุญาตเหมือนได้จับจองไว้ทั้งสองฝั่งได้หมด แลการที่ผู้รับอนุญาตจะรักษาแลการจัดการทั้งปวงที่เกี่ยวข้องในคลองดังกล่าวมานี้ จะต้องมีข้อความที่จะจัดการแลข้อบังคับสำหรับการในคลองนั้น ให้ชัดด้วยต้องสั่งให้ผู้อนุญาตเห็นชอบให้อุญาตก่อนจึงจะใช้ได้เมื่อสิ้นกำหนดนี้แล้วผู้รับอนุญาตต้องมอบการนั้นให้ผู้อนุญาตแลรักษาจัดการที่เกี่ยวข้องในคลองนั้นต่อไป...”⁶¹

⁶⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/34 ที่ 32/1090 ลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 25 พฤศจิกายน ร.ศ.119

⁶¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 หนังสือ บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรียบ พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เดือนมกราคม ร.ศ.115

ร่างพระราชบัญญัติในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) มีใจความแสดงถึงการรักษาความสะอาดเรียบร้อยและป้องกันการทำลายล้างคลอง ทำนบ ถนนคันคลอง เป็นหลักคือ การกันเขตถนนหลวงจากเขตคลองและห้ามตั้งโรงกีดขวางการสัญจร ห้ามตั้งเรือริมคลอง ห้ามปล่อยกระบือลงไปเหยียบย่ำในคันคลองและคูคลอง ห้ามทิ้งสิ่งโสโครกทั้งซากสัตว์และฟางข้าวลงคลอง ห้ามใช้เครื่องมือประมงที่ส่งผลให้ลำคลองเสียหายและกีดขวางการเดินเรือให้ใช้เพียง ทอดแห ตกเบ็ด ซ้อนด้วยสวิงเพียงสามอย่างนี้เท่านั้น การขุดคูและตั้งทำนบต้องขออนุญาต ผู้ที่ทำนาริมฝั่งคลองต้องดูแลบริเวณคลองในหน้าที่ดินของตนให้เรียบร้อย ห้ามไม่ให้เรือกลไฟขนาดใหญ่เดินในคลองหากจะเดินเรือต้องขออนุญาตเป็นคราวๆไปต้องเดินเครื่องจักรเรือแต่เบาๆ ห้ามจอดเรือ 2-3 ชั้นขวางคลองให้จอดเรียงกันไป นอกจากนี้ก็มีเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของผู้ที่อาศัยในเขตสัมปทาน คือ เรื่องการสัญจรไปมาในเวลากลางคืนต้องมีโคมไฟ การให้เอาโซ่ล่ามสุนัขในเวลากลางวันและปล่อยได้ในเวลากลางคืน รวมทั้งยังมีข้อบังคับที่ให้สิทธิแก่บริษัทด้วย คือ เรื่องการห้ามไม่ให้ผู้ที่ไม่ใช่กลุ่มคนดังกล่าวมาจับปลาในเขตบริษัทเพื่อสงวนปลาไว้ให้ผู้ทำนากายหลังเสร็จฤดูทำนา⁶²

เอกสารข้างต้นมีลักษณะต่างจากร่างพระราชบัญญัติหลายฉบับต่อมาคือ การมุ่งที่จะรักษาคลองรวมทั้งความสงบเรียบร้อยของผู้อาศัยในเขตนี้ บริษัทอาจได้แบบอย่างมาจากประกาศกรมนา เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ.108 (พ.ศ.2432) ประกาศฉบับนี้บังคับใช้แก่ราษฎรผู้เข้าจับจองที่นาสองฝั่งคลองนิยมยาดรา ซึ่งพระยาสมุทธานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรปราการ ได้รับพระ

บรมราชานุญาตให้ขุดตั้งแต่ตำบลเสือกินเนื้อจนถึงบางพลีน้อยแขวงเมืองสมุทรปราการ พร้อมกันนี้พระยาสมุทธานุรักษ์ได้ขอให้มีข้อบังคับสำหรับรักษาคลองนิยมยาดราด้วย ประกาศฉบับนี้มีข้อบังคับในเรื่องการรักษาคลอง คือ การห้ามตั้งโรงนากีดขวางทางเดินในเขตริมคลอง 4 วา ห้ามตั้งเรือริมคลอง ห้ามไม่ให้ปล่อยกระบืออาบน้ำในคลอง ห้ามมิให้ขับถ่ายสิ่งโสโครกลงในคลอง และเรื่องการรักษาความสงบเรียบร้อยของผู้ทำนา คือ การห้ามปล่อยกระบือลงเหยียบย่ำต้นข้าว ห้ามไม่ให้คบเพื่อนเป็นนักเลงช่องสุ่มทำร้ายลักของราษฎร ให้ราษฎรช่วยกันจับคนร้ายลักกระบือ ให้ราษฎรรักใคร่กันอย่าแก่งแย่งซึ่งกันและกันในเรื่องการเปิดปิดทำนบ⁶³

บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้เคยอ้างถึงประกาศฉบับนี้ในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) เมื่อบริษัทขอร้องให้กระทรวงเกษตรธิการพิจารณาร่างข้อบังคับของบริษัทเหมือนกับที่ได้พิจารณาใน

⁶² เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 (สำเนา) ที่10216 ร่างพระราชบัญญัติรักษาคลองและความสงบเรียบร้อยในเขตบริษัท ปี ร.ศ.115 ลงวันที่ 11 มกราคม ร.ศ.115

⁶³ กฎหมายรัชกาลที่ 5 เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2541), หน้า 1010-1014.

กรณีของคลองนิมยตราก่อนหน้านั้น⁶⁴ แสดงถึงบริษัทได้รับทราบการมีประกาศลักษณะนี้มานานแล้ว อีกทั้งประกาศคลองนิมยตรายังออกใช้ก่อนสัญญาพระบรมราชานุญาตขุดคลองในทุ่งหลวงเพียงปีเดียว แต่ในช่วงก่อนหน้าการออกร่างข้อบังคับในปี ร.ศ.115 บริษัทก็เคยออกข้อบังคับเพื่อความเรียบร้อยในเขตบริษัทมาแล้วแต่เป็นการออกเฉพาะกรณี เช่น ในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ได้ออกประกาศห้ามนำสุรามายขายในท้องที่ซึ่งทำการขุดคลองอยู่เพราะเมื่อใกล้ของ บริษัทเมาสุรามักก่อเหตุวิวาทบาดเจ็บอยู่เสมอ⁶⁵ ในปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) บริษัทมีประกาศห้ามราษฎรผู้ทำนารุกกล้าเขตถนนหลวงริมคลองฝั่งละ 6 วา⁶⁶ เมื่อบริษัทได้ร่างข้อบังคับที่รวมข้อห้ามต่างๆดังกล่าวจึงพบว่ามิลักษณะคล้ายกันในด้านเนื้อหา แต่ก็ยังพบว่ามี ความแตกต่างในด้านบทบาทของผู้ดำเนินการให้มีข้อบังคับแม้จะดูเหมือนว่ากรณีของคลองนิมยตราามีความเป็นเอกชนก็ตาม

หากพิจารณาแล้วประกาศของคลองนิมยตรา นั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากช่วงที่รัฐบาลเปิดโอกาสให้มีการขุดคลองอย่างเสรีในช่วงทศวรรษ 2403 ถึงทศวรรษ 2413 ในช่วงนี้กลุ่มที่ขุดคลองมีลักษณะกึ่งเอกชน กล่าวคือ ยังมีความผูกพันกับระบบราชการทั้งในด้านตำแหน่งหน้าที่ หรือทุนที่ใช้ เช่น การขุดคลองภาษีเจริญ ในทศวรรษ 2403 ของพระภาษีสมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม) ซึ่งมีรายได้มาจากการผูกขาดค้าฝิ่นในนครชัยศรี หรือในการขุดคลองดำเนินสะดวก สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้ดำเนินการโดยใช้ทุนจากภาษีน้ำตาลมพะริ้วเมืองเพชรบุรี⁶⁷ สำหรับคลองนิมยตรา ดำเนินการโดยพระยาสมุทบุรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรปราการ โดยได้เงินช่วยจากราษฎรในการขุดคลอง

ผู้ดำเนินการขุดคลองสายนี้มีฐานะเป็นข้าราชการในสายการปกครองและมีอำนาจหน้าที่ในราชการดูแลความสงบเรียบร้อยของราษฎรบริเวณพื้นที่คลองสายนั้นโดยตรง การออกประกาศจึงมีส่วนช่วยอำนวยความสะดวกขึ้นในการปกครองอย่างเต็มที่ ข้อบังคับต่างๆจึงเน้นถึงความสงบสุขและความปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย การห้ามราษฎรคบหากับนักเลง และการมีหน้าที่ช่วยจับโจรผู้ร้ายจึง

⁶⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่25/119 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ.119

⁶⁵ หจข. ร.5 น.41.4/16 ที่ 77/78813 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กราบ ทูล กรณหมื่นนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่องห้ามมิให้นำสุรามายขายตามตำบลที่มีเครื่องจักรขุดคลอง ลงวันที่ 8 ธันวาคม ร.ศ.113

⁶⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 เอกสารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรื่อง แจ้งความกำหนดถนนหลวงในสองฝั่งคลองฝั่งละ 6 วา ลงวันที่ 23 ตุลาคม ร.ศ.114

⁶⁷ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473**, หน้า 23-24.

ถูกบรรจุเป็นหนึ่งในข้อบังคับเหล่านั้น ขณะที่ความเรียบร้อยในด้านอื่นๆก็ไม่ถูกมองข้าม คือ การห้ามไม่ให้ปล่อยกระบือไปสร้างความเสียหายแก่ข้าวในนาราษฎร และการให้ราษฎรรักใคร่กันไม่แก่งแย่งเมื่อเปิดปิดทำนบ ข้อบังคับในการดูแลราษฎรจึงมีความสำคัญไปไม่น้อยกว่าการดูแลรักษาคลอง

ขณะที่โครงการรังสิตเป็นการดำเนินงานโดยเอกชนอย่างเต็มที่ ข้อบังคับที่ออกมาจึงเน้นที่การปกป้องทรัพย์สินในเขตของบริษัทซึ่งบริษัทได้ลงทุนไปไม่น้อย แม้ในร่างข้อบังคับบริษัทปี ร.ศ.115 จะมีบางข้อที่กล่าวถึงเรื่องการดูแลความสงบของราษฎรด้วย แต่บริษัทก็ให้น้ำหนักไปในการปกป้องโภคทรัพย์ของบริษัทมากกว่า และภายหลังการคุ้มครองทรัพย์สินและผลประโยชน์ของบริษัทก็กลายเป็นประเด็นหลักซึ่งปรากฏเด่นชัดตั้งแต่ร่างพระราชบัญญัติปี ร.ศ.118 เป็นต้นไป

ความพยายามในการที่จะให้มีพระราชบัญญัติดูแลรักษาลำคลองในเขตบริษัทดำเนินต่อมาซึ่งทางรัฐก็เห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรเกิดขึ้น เพราะคลองที่ขุดโดยบริษัทนั้นต้องมีการลงทุนทั้งการขุดคลองและการดูแลรักษา ปรากฏในคำนำร่างพระราชบัญญัติปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

“...ทรงพระราชดำริเห็นว่าเมื่อบริษัทได้ขุดคลองใหญ่สำเร็จบริบูรณ์แล้วเช่นนี้สมควรที่จะจัดการบำรุงรักษาแลคลองนั้นให้คงดีอยู่เสมอไป ไม่ควรจะทำคร่าวเดียวแล้วทิ้งเช่นคลองเก่าๆ ซึ่งเป็นมาแล้วนั้นแต่การที่จะบำรุงรักษาคลองเช่นนี้ให้ถาวรนั้นต้องอาศัยให้มีทุนใช้จ่ายอยู่เสมอ จึงจะดำรงความเจริญไว้ได้ เพราะ

คลองนี้ได้จัดวิธีรักษาไว้อย่างหนึ่งซึ่งผิดกับคลองเก่าๆทั้งปวงคือมีประตูน้ำทั้งข้างต้นคลองแลปลายคลองเป็นต้น กับจะต้องมีข้อบังคับสำหรับรักษาคลองนี้ให้โดยพิเศษด้วยจึงจะพอเพียง แก่การที่จะบำรุงรักษาให้เจริญแลถาวรเพราะฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตราเป็นข้อพระราชบัญญัติ...”⁶⁸

แม้ว่าจะมีพระราชดำริเห็นชอบในการตราเป็นพระราชบัญญัติแต่ร่างพระราชบัญญัตินี้ก็ไม่ได้ถูกบังคับใช้ มีเพียงในมาตรา 2 ของร่างพระราชบัญญัตินี้ที่ระบุข้อความว่า

⁶⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติรักษาคลองปี ร.ศ.118

“...พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้แต่คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ตั้งแต่วันที่__รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เป็นต้นไป เมื่อสมควรจะใช้พระราชบัญญัตินี้สำหรับคลองอื่นแลคลองใดต่อไปจึงประกาศให้ใช้สำหรับคลองนั้นภายหลัง...”⁶⁹

ในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ปราบกฏร่างพระราชบัญญัติรักษาคลองในเขตพื้นที่บริษัท ซึ่งข้อความอันแสดงถึงมูลเหตุการตราเป็นพระราชบัญญัติคล้ายคลึงกับในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) แต่เพิ่มเติมที่มาด้วยว่าบริษัทเป็นผู้เสนอร่างข้อบังคับด้วย ดังนี้

“...ทรงพระราชดำริเห็นว่า คลองที่ขุดสำเร็จบริบูรณ์แล้วเช่นนี้ไม่ควรจะละเลย เช่นคลองเก่าๆซึ่งเปนมามากแล้ว สมควรที่จะจัดการบำรุงรักษาให้คงอยู่ดีเสมอต่อไป แต่การที่จะบำรุงรักษาคลองเช่นนี้ ก็ต้องอาศัยรมย์ทุนใช้จ่ายอยู่เสมอด้วยวิธีการรักษาผิดกับคลองเก่าทั้งปวงคือมีประตูน้ำสำหรับกักน้ำได้เป็นต้น กับจะต้องมีพระราชบัญญัติสำหรับรักษาคลองนี้ไว้โดยพิเศษด้วย จึงจะเพียงพอแก่การบำรุงรักษาให้เจริญแลถาวร แลบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามก็ได้ร่างข้อบังคับสำหรับรักษาคลองนั้นยื่นต่อกระทรวงเกษตราธิการโดยเป็นทางปฏิบัติตามพระบรมราชานุญาตข้อ ๗ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาเพื่อทรงพระราชดำริด้วยแล้ว...”⁷⁰

บริษัทได้ผลักดันให้รัฐออกกฎหมายใช้เฉพาะเขตบริษัทมาตลอดแต่ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ถูกนำไปแก้ไขอีกครั้งหนึ่งโดยพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ 5 กันยายน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444)

การเปลี่ยนแปลงร่างพระราชบัญญัติในการดูแลรักษาคลองในเขตบริษัทที่ปรากฏในปี ร.ศ.115 , 118 และ ร.ศ.120 ตามลำดับนั้นเพราะบริษัทมีความขัดแย้งในรายละเอียดของข้อกำหนดหมายกับทางราชการ คือ ปัญหาที่ดินสองฝั่งคลองซึ่งเว้นไว้สำหรับเป็นเขตถนนหลวง ที่ดิน

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁰ หจข. ร.5 กษ9.1/4 เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติรักษาคลองและทำนบ ร.ศ.120

บริเวณนี้มักประสบปัญหาการรुक้าของราษฎรเข้ามาปลูกเรือนโรง ขุดคูไว้จอดเรือ และใช้เลี้ยง กระบือ⁷¹ เพื่อแก้ปัญหาจำเป็นต้องออกกฎหมายขึ้นมา

ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) เมื่อพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ เสนอให้รัฐบาลมีสิทธิในที่ดินสองฝั่งคลองฝั่งละ 1 เส้น (20 วา) ของทุกๆ คลองในเขตสัมปทาน และเสนอว่ารัฐสามารถใช้ประโยชน์จากที่นั้นด้วยการให้เช่าในอัตราไร่ละ 1 บาท ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีลายพระราชหัตถเลขาเห็นชอบลงวันที่ 8 ธันวาคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ดังนี้

“...ความคิดกำหนดที่ริมฝั่งคลองยกไว้เป็นที่หลวงข้างละ ๑ เส้น สำหรับให้เช่านี้ แยกขายดีมาก แต่ดูเหมือนจะต้องต่อรองกันบ้าง คงจะไม่ใคร่ฟัง หวังใจว่าพระ ยาเทเวศรจะพูดจาได้ทานตลอด...”⁷²

ในส่วนบริษัทก็ได้แสดงความคัดค้านในปีเดียวกันเพราะก่อนหน้าปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) บริษัทได้หวังห้ามที่ดินสองฝั่งคลองเป็นเขตถนนหลวงฝั่งละ 6 วา โดยอาศัยอำนาจตามประกาศ อนุญาตการขุดคลองลงวันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ.110 (พ.ศ.2434) ทางบริษัทก็ได้มีประกาศในเรื่องนี้ ลงวันที่ 23 ตุลาคม ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) แจ้งต่อผู้อาศัยในเขตสัมปทานแล้ว ขณะที่เสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการเห็นว่าการกำหนดเพียงฝั่งละ 6 วาตามประกาศในปี ร.ศ.110 นั้นไม่ได้

กำหนดในคลองขนาดใด⁷³ ซึ่งในเขตบริษัทมีการขุดคลองขนาดต่างๆคือ คลอง 8 วา (คลองรังสิต ประยูรศักดิ์) คลอง 6 วา (มี 2 สายคือสายบน และ สายล่าง) ซึ่งเป็นคลองสามสายหลัก และมีคลอง ซอยขนาด 4 วา อีกทั้งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเห็นว่ายังขัดกับพระทานบัตรอนุญาตการขุด

⁷¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่36/1057 พระยาเทเวศร วงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 4 ธันวาคม ร.ศ.118

⁷² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่24/1043 ลายพระ ราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 8 ธันวาคม ร.ศ.118

⁷³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่ 516 พระปฏิบัติราช ประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลง วันที่ 29 มีนาคม ร.ศ.118

คลองลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) ที่ให้เว้นริมคลองไว้ฝั่งละ 1 เส้นพื้นที่นั้นไปฝั่งละ 40 เส้นเป็นเขตหวงห้าม⁷⁴

ส่วนทางบริษัทชี้แจงเมื่อวันที่ 29 มีนาคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2443) ว่า คลองที่เว้นไว้ 1 เส้นเป็นแต่คลองรังสิต คลองเดียวไม่ได้เกี่ยวกับคลองสายอื่นๆ และการชี้แจงของบริษัทในครั้งนี้ยังอ้างถึงหนังสือของบริษัทก่อนหน้านั้นลงวันที่ 10 ตุลาคม ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) มีใจความคัดค้านเขตถนน 1 เส้นของคลอง 8 วา (คลองรังสิตประยูรศักดิ์) เพราะการกันเขตถนนทำให้ราษฎรที่เช่าหรือซื้อที่นาของบริษัทได้รับความเดือดร้อนจากการเดินทางห่างลำคลอง การค้าขายไม่สะดวก อีกทั้งการตั้งบ้านเรือนไกลจากฝั่งคลองเกินไปทำให้เสี่ยงต่อการถูกปล้นสะดม และหนังสือลงวันที่ 23 กรกฎาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ระบุว่า ขอลดความกว้างของถนนสองฝั่งคลองรังสิตประยูรศักดิ์จาก 1 เส้นเหลือเพียง 10 วา⁷⁵

หนังสือทั้ง 2 ฉบับที่บริษัทอ้างมาเป็นปฏิกริยาในการคัดค้านเขตถนนดังกล่าว แม้ว่าในร่างข้อบังคับปี ร.ศ.115 ที่เขียนโดยบริษัทจะระบุเขตถนนไว้ 1 เส้นสำหรับคลอง 8 วาก็ตาม แต่ปฏิกริยาในปีก่อนและหลังร่างข้อบังคับปี ร.ศ.115 ก็แสดงถึงปัญหาเบื้องหลังที่ทำให้ไม่สามารถประกาศใช้ได้ในเรื่องนี้ สำหรับร่างพระราชบัญญัติรักษาคคลองปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ก็ย่อมได้รับผลกระทบจากปัญหาความขัดแย้งนี้ทำให้ต้องระงับไป

ในปีต่อมาบริษัทได้ทำหนังสือถึงกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ 21 เมษายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) แสดงถึงการยินยอมต่อรัฐในบางประการแต่ขอมีอำนาจปกครองในเขต 1 เส้นที่เว้นไว้ โดยระบุว่า บริษัทยอมยกที่สองฝั่งคลองเป็นของหลวงแต่บริษัทขอทำสัญญากับราษฎรซึ่งจะเสียค่าชดเชยคลองกรอกที่ดิน โดยที่ราษฎรจะต้องยอมยกที่นั้นให้แก่รัฐบาลเมื่อรัฐต้องการที่นั้นทำการโยธาอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ถ้รัฐยังไม่ทำราษฎรมีสิทธิกันรั้วหวงห้ามที่นั้นได้ เว้นไว้เพียงระยะห่างจากคลอง 6 วาห้ามทำการใดๆบริเวณนั้น แต่ทางกระทรวงเกษตราธิการตอบกลับมาในเดือนต่อมาของปีเดียวกันว่า บริษัทกระทำเช่นนี้ทำให้ราษฎรเห็นว่าบริษัทเป็นนายประกันให้รัฐบาล คิดแต่จะแผ่อำนาจของบริษัททำให้เข้าใจว่าบริษัทดูหมิ่นรัฐบาล และยังคัดค้านอีกว่าเพราะบริษัทไม่สามารถดูแลการทำสัญญากับราษฎรได้ทั่วถึงหากราษฎรขายที่นั้นต่อไป จะลำบากแก่บริษัทและเมื่อ

⁷⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่36/1057 พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 4 ธันวาคม ร.ศ.118

⁷⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 .ที่ 516 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 29 มีนาคม ร.ศ.118

บริษัทหมดสัมปทานแล้วก็ไม่สามารถจะทำสัญญาได้จะเกิดปัญหาการดูแลในภายหลัง ควรลงไว้ในพระราชบัญญัติเสียทีเดียวจะดีกว่าทำให้สามารถใช้ได้ตลอดไป⁷⁶

ต่อมาเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) บริษัทมีหนังสือชี้แจงถึงข้อกล่าวหาของรัฐบาลว่า บริษัทไม่ได้ดูหมิ่นรัฐบาลพร้อมทั้งกล่าวถึงเมื่อครั้งสัญญาพระบรมราชานุญาตชุดคลองในปี พ.ศ.2433 สมัยที่เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ คือ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ให้เว้นเขตคลองไว้ 1 เส้นแต่รัชกาลที่ 5 ทรงมีลายพระราชหัตถเลขาในครั้งนั้นให้เว้นไว้เพียง 6 วาเพราะระยะ 1 เส้นทรงเห็นว่ารกไป เมื่อบริษัททราบจึงได้พิมพ์ประกาศโดยทั่วกัน และในหนังสือชี้แจงครั้งนี้บริษัทได้แสดงความคิดเห็นกับปัญหาที่เกิดขึ้นอันทำให้การออกกฎข้อบังคับต่างๆล่าช้า ไว้ว่า

“...บริษัทก็ได้ร่างข้อบังคับหลายปีมาแล้ว แต่กระทรวงหลีกเลี่ยงข้อสัญญาในพระบรมราชานุญาตเสีย บริษัทจึงยังไม่มีข้อบังคับใช้ จนคลองกับตลิ่งเสียไปหมดแล้ว ฉะนั้นบริษัทเห็นว่าควรที่กระทรวงเห็นแก่การซึ่งต่อไปข้างหน้าจะตกเป็นสมบัติของแผ่นดิน แลบริษัทก็ได้ตั้งใจอยู่แล้วจะรักษาให้โดยดี ควรที่กระทรวงควรอนุญาตให้บริษัทตั้งข้อบังคับเสียแต่นานมาแล้ว ซึ่งจะถูกต้องตามประสงค์ของบริษัทแลรักษาสมบัติของรัฐบาล...”⁷⁷

การที่ต่างฝ่ายต่างรักษาผลประโยชน์ระหว่างกันทำให้การพิจารณาปัญหานี้เนิ่นนานออกไปส่งผลเสียต่อการรักษาคลองในเขตบริษัท แต่ปัญหานี้ได้ยุติลงเมื่อบริษัทมีหนังสือถึงพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 28 ธันวาคม ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ระบุถึงข้อสรุปของบริษัทในเรื่องนี้ คือ

“(๑) ตามคลองรังสิตวัดแตรมคลองขึ้นไปฝั่งละ ๑ เส้น
(๒) ตามคลอง ๖ วาสาย บน วัดแตรมคลองขึ้นไป ฝั่งละ ๑๐ วา

ล่าง

⁷⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่20/119 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 21 เมษายน ร.ศ.119

⁷⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่152/119 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 19 มิถุนายน ร.ศ.119

(๓) ตามคลองซอยต่างๆ ” ” ” ๖ วา...”⁷⁸

ต่อมาในวันที่ 4 มกราคม ร.ศ.119 (พ.ศ.2444) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีลายพระราชหัตถเลขา ระบุว่า

“...ว่าด้วยเรื่องที่ดินสองฝั่งคลองที่บริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ซึ่งจะยกไว้เป็นที่หลวงนั้นว่าบริษัทยอมยกที่สองฝั่งคลองหกวาสายบนสายล่างไว้เป็นที่หลวงฝั่งละ ๑๐ วาแล้วแต่คลองซอยต่างๆนั้นบริษัทยกเป็นฝั่งที่หลวง ๖ วาตามท้องตราของกระทรวงเกษตราธิการแต่ก่อนแลบริษัทได้กะจำหน่ายที่ดินไปแก่ผู้มีชื่อหมดแล้ว จึงเป็นการขัดข้องที่บริษัทจะรื้อถอนได้นั้นเห็นว่าที่บริษัทยอมดังนี้เป็นการดีแล้ว ให้ตกลงกันดังนี้เถิด...”⁷⁹

จากลายพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ทรงเห็นชอบกับบริษัทที่ยุติปัญหานี้ได้ แม้ว่าบริษัทอาจมีข้อขัดข้องในการกำหนดเขตที่ดินทำให้ไม่เป็นไปตามประสงค์ของรัฐบาลทั้งหมดก็ตาม เมื่อได้ข้อสรุปดังนี้จึงปรากฏว่าร่างพระราชบัญญัติรักษาคคลองปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ในมาตรา 4 ระบุถึงขอบเขตของถนนสองฝั่งคลองตามที่บริษัทยินยอมทุกประการ⁸⁰ แต่ร่างพระราชบัญญัติรักษาคคลองปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ก็มีได้ออกบังคับใช้เพราะรัฐบาลมีความต้องการที่จะบังคับใช้โดยทั่วไปไม่เฉพาะเขตใดเขตหนึ่ง และเพื่อเป็นการเพิ่มอำนาจรัฐบาลในการกำหนดเขตถนนริมฝั่งคลองโดยไม่จำกัดซึ่งรัฐได้ประสบการณ์จากข้อขัดแย้งกับเอกชนมาหลายปี ดังปรากฏในมาตรา 5 ของร่างพระราชบัญญัติรักษาคคลองรัตนโกสินทร์ ศก 121 ดังนี้

⁷⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่463 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 28 ธันวาคม ร.ศ.119

⁷⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่38/1236 ลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 4 ธันวาคม ร.ศ.119

⁸⁰ หจข. ร.5 กษ.9.1/4 เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติรักษาคคลองและทำนบ ร.ศ.120

“...มาตรา ๕ ให้เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ มีอำนาจที่จะตั้งกฎยกเว้นที่ริมคลองทั้งสองฝั่งไว้เป็นที่หลวงฝั่งละมากน้อยเท่าใดก็ได้ตามที่เห็นสมควร...”⁸¹

ในมาตรานี้รัฐมีอำนาจเด็ดขาดในการหวงห้ามที่ดินอันอาจก่อความเดือดร้อนแก่เจ้าของที่ดินเอกชนได้จึงมีการแก้ไข ดังปรากฏในพระราชบัญญัติรักษาคลองรัตนโกสินทร์ ศก 121 ซึ่งประกาศเมื่อ 14 ตุลาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ระบุว่า

“...มาตรา ๕ ถ้าเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเห็นว่าคลองใดควรจะมีถนนหลวงริมคลองเพื่อให้มหาชนสัญจรไปมา หรือเพื่อให้เป็นทางโยงเรือได้โดยสะดวกฝั่งละเท่าใด ให้เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการมีอำนาจที่จะยกเว้นที่ริมคลองนั้นแต่ฝั่งเดียวก็ดีหรือทั้งสองฝั่งก็ดีไว้เป็นถนนหลวงได้ตามเห็นสมควรจะกำหนดเนื้อที่ยื่นขึ้นไปเท่าใด ถ้าแลที่ที่ต้องการตามความในมาตรานี้เป็นที่เจ้าของถือกรรมสิทธิ์โดยชอบด้วยกฎหมายอยู่ก่อนแล้ว ก็ให้เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการมีอำนาจที่จะจัดซื้อที่นั้นได้อย่างซื้อที่ทำการหลวง เช่นที่ทำทางรถไฟ เป็นต้น...”⁸²

ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับบริษัทในเรื่องนี้มีส่วนทำให้การตรากฎหมายต้องยืดเยื้อมาหลายปี บริษัทพยายามอย่างเต็มที่เพื่อปกป้องผลประโยชน์ที่ได้รับ ขณะที่รัฐบาลดำเนินการคัดค้านอำนาจบริษัทอย่างเต็มที่ พระราชบัญญัติที่ประกาศใช้จึงมิได้มุ่งเน้นคุ้มครองเฉพาะในเขตบริษัทเพราะรัฐบาลได้บทเรียนจากบริษัทมาแล้ว และเพื่อไม่ให้เกิดซ้ำกับเอกชนรายอื่นๆในภายหน้า นอกจากนี้ในการออกกฎหมายที่บริษัทเรียกร้องมานั้นทางรัฐบาลเห็นว่าควรจะต้องระมัดระวังไม่ให้เกิดกับผลประโยชน์ของรัฐ และต้องไม่สร้างความสะดวกให้แก่บรรพบุรุษ ดังในพระวินิจฉัยของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระยศขณะนั้น) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถึง พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ดังนี้

⁸¹ หจข. ร.5 กษ.9.1/4 เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติรักษาคลอง รัตนโกสินทร์ศก 121

⁸² หลวงประดิษฐมนูธรรม, **ประชุมกฎหมายไทย ภาค 4-5-6** (พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2474), หน้า 1051-1054.

“...๑. เข้าใจว่าทุกวันนี้เป็นผู้จัดการรักษาทำนองอย่างพระราชบัญญัตินี้ ถ้าจะตั้งพระราชบัญญัติแลพนักงานเข้าขึ้นดังนี้ ได้พูดจากับบริษัทเข้าใจกันแล้วหรือประการใด

๒. ข้อห้ามต่างๆที่จะตั้งขึ้นไว้ดูเป็นการดีอยู่จะมีความขัดข้องแก่ราชการอย่างอื่น เป็นต้นว่าในเรื่องการหาปลากับค่าน้ำจะวิวาทกันอย่างไรบ้าง แลขนาดเรือไฟที่เดินนั้นกรมทหารเรือจะว่าใครควรจะพูดจากันเสียก่อน

๓. การที่จะออกพระราชบัญญัติอย่างนี้จะเปนความเดือดร้อนแก่ราษฎรในท้องที่ประการใดบ้าง ควรจะสืบสวนเสียก่อนเป็นต้นว่าที่ข้ามโคกระบือต้องกะทำเสียให้เสร็จจึงควรห้ามไม่ให้ข้ามที่อื่นแลท่าข้ามนั้นถ้ากะห่างนักราษฎรก็เดือดร้อน ในเรื่องเหล่านี้เป็นสำคัญกว่าอย่างอื่นควรจะไต่สวนให้แน่เสียก่อนว่าราษฎรไม่เดือดร้อนจึงควรออก...”⁸³

จากพระวินิจฉัยดังกล่าวได้สะท้อนออกมาในรูปของการปฏิบัติของภาครัฐโดยเป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติเสียเองในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ซึ่งต่างจากในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ที่บริษัทเป็นผู้ร่างเสนอมายอมก่อให้เกิดข้อขัดแย้งกับรัฐบาล ในวันที่ 28 เมษายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443)บริษัทมีหนังสือถึงกระทรวงเกษตรราธิการร้องขอให้พิจารณาร่างที่บริษัทเสนอมาให้ใช้ในเขตบริษัทเสียก่อน คำร้องขอนี้ได้รับคำตอบจากกระทรวงเกษตรราธิการ เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ทำให้เห็นถึงวิธีการและเจตนาของรัฐบาลในการร่างพระราชบัญญัติอันเกี่ยวข้องกับบริษัทดังนี้

“...ในข้อ ๓ นั้นเมื่อกระทรวงเกษตรราธิการร่างพระราชบัญญัติขึ้น ก็ได้ตรวจดูร่างข้อบังคับซึ่งบริษัทนำมายื่นนั้นแล้ว ข้อใดที่เห็นชอบด้วยก็ได้เก็บมาลงในร่างพระราชบัญญัตินี้แล้วแต่เป็นควรที่รูปเดิมร่างขึ้นเป็นรูปใหม่ที่เดียว โดยจะถือเอาว่ากระทรวงเกษตรราธิการไม่เห็นชอบด้วยตามที่บริษัทร่างมาขึ้นทั้งหมดก็ได้

⁸³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่34/7296 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถึง พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118

กระทรวงเกษตรราธิการจึงได้ร่างขึ้นใหม่ตามความเหชอบของกระทรวงเกษตรราธิการ
นี้...”⁸⁴

คำร้องขอของบริษัทได้เป็นผลในทางปฏิบัติแม้จะไม่ได้ตามทุกประการ ปราบกฏในคำนำ
ร่างพระราชบัญญัติรักษาคลองปีร.ศ.120 (พ.ศ.2444) มีการเพิ่มข้อความถึงที่มว่าบริษัทเป็นผู้
เสนอร่างข้อบังคับมาให้กระทรวงเกษตรราธิการพิจารณา⁸⁵ เจตนาของรัฐบาลโดยกระทรวง
เกษตรราธิการในการเปลี่ยนแปลงจากข้อบังคับของบริษัทมาเป็นร่างพระราชบัญญัติโดยรัฐบาล
ประกอบกับพระวินิจฉัยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพล้นทำให้รัฐบาลต้องระวังในการ
ออกพระราชบัญญัติที่จะต้องรักษาผลประโยชน์ของรัฐและราษฎรต้องไม่เดือดร้อน ทำให้ต้องมี
การแก้ไขร่างพระราชบัญญัติหลายครั้งทั้งในปี ร.ศ.115 เมื่อครั้งยังเป็นร่างข้อบังคับของบริษัท ปี
ร.ศ.118 เกิดกรณีที่ดินเขตถนนหลวงสองฝั่งคลองดังกล่าว และในปี ร.ศ.120 ปราบกฏว่ากระทรวง
เกษตรราธิการขัดข้องเรื่องให้เรือกลไฟเดินในเขตคลองบริษัท ซึ่งเรือกลไฟทุกประเภทไม่ว่าเรือ
ราษฎรหรือเรือหลวงจะต้องขออนุญาตจากพนักงานของบริษัทและต้องเสียเงินค่าผ่านประตูน้ำอัน
เป็นการไม่สมควร แต่ภายหลังได้ตกลงกันให้กระทรวงเกษตรราธิการทำบัญชีเรือกลไฟที่ใช้ใน
ราชการเพื่อที่บริษัทจะได้ยอมให้ผ่านประตูน้ำและไม่ต้องเสียเงิน⁸⁶

ข้อขัดข้องในการออกพระราชบัญญัติหลายฉบับนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขอบเขตการใช้
พระราชบัญญัติรักษาคลองจากแต่เดิมที่มุ่งพิทักษ์ในเขตบริษัท แต่ข้อขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้น เช่น ใน
เรื่องเขตถนนสองฝั่งคลอง ทำให้รัฐบาลได้ปรับปรุงเพื่อที่รัฐจะสามารถมีอำนาจได้เต็มที่ อันไม่ขัด
กับผลประโยชน์ของรัฐและสร้างความสะดวกให้กับราษฎร อีกทั้งจะได้ไม่เป็นการพิทักษ์
ผลประโยชน์ของเอกชนจนเกินไปจึงปราบกฏร่างพระราชบัญญัติรักษาคลองรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑
ในร่างพระราชบัญญัตินี้มีได้เน้นถึงการบังคับใช้เฉพาะในเขตบริษัทแต่อย่างใด แต่ให้ใช้
สำหรับคลองทั่วไปซึ่งต่างก็มีความสำคัญด้วยเช่นกัน โดยระบุว่า

⁸⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่14/911 กระทรวง
เกษตรราธิการ ถึง บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 22 พฤษภาคม ร.ศ.119

⁸⁵ หจข. ร.5 กษ.9.1/4 เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติรักษาคลองและทำนบ ร.ศ.120

⁸⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่508 พระปฏิบัติราช
ประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ลง
วันที่ 24 สิงหาคม ร.ศ.119

“...มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า การเพาะปลูกก็ดี การค้าขายไปมาก็ดีในพระราชอาณาเขตรี้ทางน้ำลำคลองเป็นสำคัญ แลในเวลาี้คลองก็มีอยู่แล้วเป็นอันมาก แต่ชำรุดตื้นเขินเสียโดยมากเพราะยังมีได้จัดการรักษาให้พอเพียง ทรงพระราชดำริห์จะบำรุงรักษาคลองเก่าที่ตื้นอยู่แล้วจะขุดขึ้นใหม่ให้เรียบร้อยถาวร เพื่อให้เป็นประโยชน์แลสดวกแก่ธุระของราษฎรยิ่งขึ้น...”⁸⁷

สำหรับในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีการออกพระราชบัญญัติรักษาคคลองอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ.121แต่ก่อนหน้าพระราชบัญญัตินี้ในปีเดียวกันยังมีร่างพระราชบัญญัติอีกหนึ่งฉบับแต่ไม่ได้ประกาศใช้ อันมีเนื้อหาคคล้ายคลึงกันแต่ต่างกันในเรื่องละเอียด เช่น ในมาตรา 8 ของฉบับที่ไม่ได้ใช้ ระบุให้ปรับเงินแก่เจ้าของสัตว์พาหนะที่พาสัตว์เลี้ยงของตนข้ามคลองนอกท่าข้ามที่กำหนดไว้ตัวละ 10 บาท แต่ฉบับที่ประกาศใช้ในมาตรา 7 ให้ปรับไม่เกินตัวละ 10 บาท หรือในมาตรา 9 ของฉบับที่ไม่ใช้ให้ปรับแก่เจ้าของที่ปล่อยให้สัตว์มาทำแปลงในที่หลวงหรือในคลองนอกจากทำที่ข้ามให้ปรับตัวละ 1 บาท ในมาตรา 8 ของฉบับที่ใช้ให้ปรับไม่เกินตัวละ 1 บาท⁸⁸ เป็นต้น ตัวอย่างนี้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมมากขึ้นโดยมีบทลงโทษพอให้ราษฎรหลบจำเท่านั้น

ในปีเดียวกันนี้ยังมีพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องอีกหนึ่งฉบับคือ พระราชบัญญัติรักษาทำนบ ร.ศ.121 การออกพระราชบัญญัติฉบับนี้ปรากฏความเป็นมาในหนังสือของพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตให้ตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ต่อรัชกาลที่ 5 วันที่ 3 กันยายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ดังนี้

“...ด้วยตามที่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามมาร้องว่ามีผู้ทำลายทำนบของบริษัทที่ได้สร้างขึ้นไว้ในที่ตำบลต่างๆ แลขอให้กระทรวงเกษตราธิการช่วยป้องกันนั้น ข้าพเจ้าได้กราบทูลหรือพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ดำริห์เห็นว่า ถ้าทำนบนั้นเป็นของบริษัทอยู่แล้วผู้ทำอันตรายก็มีผิดแต่ในส่วนแพ่งเท่านั้น ถ้าช่วยป้องกันให้แล้วควรมีประกาศรับทำนบนั้นเป็นของหลวงเสียแล้ว ผู้ทำ

⁸⁷ หจข. ร.5 กษ.9.1/4 เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติรักษาคคลอง รัตนโกสินทร์ศก 121

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน.

อันตรายได้มีโทษทางอาญา แลเจ้านาที่จะได้ช่วยห้ามปรามแลจับกุมผู้ทำผิดได้ถนัด
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นชอบด้วยตามพระดำรินี้...”⁸⁹

ความต้องการของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามเป็นมูลเหตุให้เกิดการตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ มิเพียงเท่านั้นบทบาทของรัฐยังปรารถนาที่จะเข้าคุ้มครองทำนบด้วยการให้เป็น “ของหลวง” จะได้ลงโทษผู้กระทำผิดได้เต็มที่ยิ่งขึ้น ความคิดของรัฐที่จะเข้าคุ้มครองทำนบกันน้ำและรวมถึงคูคลองในเขตสัมปทานอันถือเป็นทรัพย์สินของบริษัท รั้งกระทำด้วยการเปลี่ยนเป้าหมายจากเดิมที่เป็นความต้องการของบริษัทให้คุ้มครองเฉพาะในเขตสัมปทานไปเป็นการคุ้มครองพื้นที่โดยทั่วไปรวมทั้งเขตสัมปทานด้วย ทำให้รัฐไม่ต้องออกกฎหมายคุ้มครองหลายครั้ง ดังปรากฏในหนังสือของพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตแก้ไขข้อความบางตอนของพระราชบัญญัตินี้ต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 12 กันยายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ดังนี้

“...เรื่องนี้ข้าพระพุทธเจ้าพึงคิดเห็นด้วยเกล้าต่อไปว่าควรจะให้ใช้ได้ทั่วไปด้วยเมื่อที่ตำบลใดจำเปนจะต้องปิดทำนบจะได้ไม่ต้องมีพระราชบัญญัติใหม่อีก ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้แก้ไขข้อความในพระราชปรารภ แลความในข้อ ๑ ซึ่งกล่าวแต่เฉพาะทุ่งหลวงนั้นให้เป็นความกลางๆสำหรับใช้ได้ทั่วไป แต่ข้ออื่นนั้นคงตามเดิม...”⁹⁰

แม้ว่าการออกพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับนี้จะมีได้กำหนดพื้นที่ขอบเขตตามความต้องการของบริษัทและผ่านการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆให้เหมาะแก่การบังคับใช้ ซึ่งการแบ่งออกเป็นพระราชบัญญัติรักษาทำนบและรักษาคูคลองแยกกันนั้นทำให้บริษัทได้ประโยชน์ในการอ้างอำนาจตามกฎหมายเพื่อคุ้มครองทั้งทำนบและคลองของบริษัท โดยเนื้อหาของมาตราของพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับมีความสอดคล้องกับร่างพระราชบัญญัติปี ร.ศ.115 ที่ปรากฏอย่างเด่นชัดถึงความ

ต้องการที่จะรักษาทรัพย์สินของบริษัท สำหรับในพระราชบัญญัติรักษาทำนบได้แก่มาตรา 4 ห้ามไม่ให้ปล่อยสัตว์พาหนะทำลายทำนบหลวง , มาตรา 5 ให้ทำทางให้เรือผ่านทำนบที่เห็นสมควร

⁸⁹ หจข. ร.5 กษ.9.1/5 ที่45/5443 พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 3 กันยายน ร.ศ.121

⁹⁰ หจข. ร.5 กษ.9.1/5 ที่49/5833 พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 12 กันยายน ร.ศ.121

ทำป้ายแจ้งให้เรือทราบ และกำหนดขนาดเรือที่ผ่านท่าขนบ อันเป็นการป้องกันราษฎรจะท่าขนบตามใจชอบทำให้เสียหาย และในพระราชบัญญัติรักษาคลองปรากฏในมาตรา 5 เรื่องให้มีถนนหลวงริมฝั่งคลอง มาตรา 6 ห้ามมิให้ทิ้งสิ่งโสโครกลงในคลอง , มาตรา 7 การพาสัตว์พาหนะข้ามให้ขึ้นลงที่ท่าซึ่งจัดทำไว้เฉพาะเท่านั้น , มาตรา 8 ห้ามมิให้เลี้ยงสัตว์พาหนะในถนนหลวง , และมาตรา 9 ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดกระทำให้คลองและฝั่งคลองหรือถนนหลวงเสียหายด้วยประการใดๆ⁹¹ ในมาตรานี้เป็นการออกกฎหมายป้องกันการกระทำผิดต่อคลองทั้งมวล ทำให้บริษัทมีส่วนได้ประโยชน์อย่างมาก

ไม่เพียงเท่านั้นมีการออกกฎหมายฉบับอื่นๆที่เป็นการคุ้มครองทรัพย์สินในเขตสัมปทาน คือ กฎเสนาบดีที่ว่าด้วยวิธีจัดการและตั้งอัตราเก็บเงินอากรค่าน้ำตามความในพระราชบัญญัติอากรค่าน้ำ ศก 120 (พ.ศ.2444) ประกาศใช้ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) กฎเสนาบดีดังกล่าวอ้างความตามพระราชบัญญัติอากรค่าน้ำ ร.ศ.120 มาตรา 13 ให้เสนาบดีมีอำนาจยกเว้นเงินค่าน้ำอนุญาตแห่งหนึ่งแห่งใดและห้ามใช้เครื่องมืออย่างใดอย่างหนึ่ง จึงมีกฎเสนาบดีข้อที่ 36 กำหนดห้ามใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำเป็นการเฉพาะ มีดังนี้

“...(๑) ที่ลำคลองรังสิตแลคลองอื่นๆซึ่งบริษัทชุดคลองคูนาสยามขุดโดยพระบรมราชานุญาตในทุ่งหลวง ซึ่งอยู่ในเขตรั้วแขวงเมืองกรุงเก่า ๑ เมืองสระบุรี ๑ เมืองนครนายก ๑ เมืองฉะเชิงเทราห้ามการใช้เครื่องมือเหล่านี้คือ ยกยอขันช่อ อวนเผือก จีบใหญ่ ช้อนใหญ่ หรือสิ่งที่ตั้งสำหรับวางเครื่องมือซึ่งกีดขวางแก่ทางเรือแพไปมา เพราะเปนเครื่องมือใหญ่โตอาจทำให้เป็นที่เสียเวลาและประโยชน์ของมหาชนได้ เพราะฉะนั้นจึงห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดกระทำการใช้เครื่องมือเหล่านี้ในเขตรั้วแขวงที่ได้กล่าวมาแล้วเปนอันขาด...”⁹²

พร้อมกันนั้นมีการประกาศใช้ กฎเสนาบดีที่ว่าด้วยวิธีจัดการและตั้งอัตราเก็บเงินอากรค่าน้ำตามความในพระราชบัญญัติอากรค่าน้ำ ร.ศ.120 เพื่อใช้ในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ กำหนดห้ามใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำเหมือนความในข้างต้น แต่เพิ่มอาณาบริเวณทั้งในคลองแสนแสบ เขตเมืองมีนบุรี คลองพระโขนง คลองประเวศบุรีรมย์ ในเขตเมืองนครเขื่อนขันธ์ และเมืองมีนบุรี คลองลำโรง ในเขตเมืองนครเขื่อนขันธ์ และเมืองสมุทรปราการ และรวมทั้งคลองรังสิตในทุ่งหลวงที่

⁹¹ หลวงประดิษฐมนูธรรม, **ประชุมกฎหมายไทยภาค 4-5-6**, หน้า 1051-1054.

⁹² ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20 ร.ศ.124** (มปท: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2477), หน้า 60.

อยู่ในเขตแขวงเมืองปทุมธานี รัษฎบุรี และมินบุรี⁹³ การห้ามใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำหลายชนิดในเขตสัมปทานทำให้บริษัทได้ประโยชน์ในการอาศัยความคุ้มครองตามกฎหมายเหล่านี้ซึ่งตรงกับความต้องการของบริษัทที่ปรากฏในร่างข้อบังคับปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) แต่กระนั้นรัฐบาลก็หาได้จะอำนวยความสะดวกแก่เอกชนฝ่ายเดียวเพราะเป็นการอาศัยพระราชบัญญัติอากรค่าน้ำในมาตรา 13 ที่กำหนดความคุ้มครองในประเด็นนี้ไว้อย่างกว้างๆ ขณะที่ในกฎเสนาบดีฉบับหลังเป็นการกำหนดความคุ้มครองเช่นนี้หลายบริเวณไม่เฉพาะแต่เขตบริษัท รวมทั้งไม่ปรากฏข้อความที่ให้ผลประโยชน์แก่บริษัท แต่กลับปรากฏข้อความที่รักษาประโยชน์ของราษฎรในการสัญจรตามลำคลองได้สะดวก การปฏิบัติของภาครัฐก็ไม่แตกต่างจากพระราชบัญญัติสองฉบับแรก แม้ว่าบริษัทจะได้รับประโยชน์ด้วยก็ตาม

นอกจากนี้ในเรื่องของการเก็บเงินกับเรือที่สัญจรเข้าออกประตูน้ำ บริษัทมีความต้องการในเรื่องนี้อย่างมากซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริเห็นพ้องกับบริษัทด้วยดังปรากฏในลายพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ดังนี้

“...ฉันเห็นว่าประตูน้ำนี้จะเปนของคอเวอนแมนต์รักษาที่ดี ซึ่งจะไม่เก็บเงินให้พอจำหน่ายค่ารักษานั้นไม่ได้เลยเพราะการรักษาจำต้องมี อากาาก็เปนอย่างเดียวกันกับประภาคาร เพื่อจะให้เปนการเรียบร้อยดีขึ้น ควรจะพิคัดเก็บค่าเรือเดิน ซึ่งได้อนุญาตจากกระทรวงประกาศเปิดเผย ถ้าเรือเดินมากเก็บเงินค่าประตูน้ำได้มากก็ให้ลดหย่อนค่าพิคัดลงได้ตามเวลาที่ควรเห็นว่ายังดีกว่าปิดท่าเรือจ้างเปนอันมากให้คิดจัดการนี้ลงให้เปนแบบอย่างเสีย...”⁹⁴

จากพระราชหัตถเลขาเห็นว่าเหตุที่ต้องรักษาประตูน้ำเพราะว่าหากหมดสัมปทานก็จะ เป็นของรัฐบาล ดังนั้นรัฐบาลจำเป็นต้องมีส่วนร่วมในการดูแล ซึ่งพบว่าการออกกฎหมายเพื่อกำหนดอัตราการเก็บค่าธรรมเนียมผ่านเข้าออกประตูน้ำในเขตบริษัทที่มีอยู่ 3 แห่งคือ ประตูน้ำ

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

⁹⁴ พหข. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก, “แอปเปนดิคส์ที่ ๑๖ เงินค่าเข้าออกประตูน้ำ”

จุฬาลงกรณ์และ ประตุน้ำเสาวภา ซึ่งปิดกั้นคลองรังสิตทั้งสองด้าน และประตุน้ำบริษัทสมบุญซึ่ง กั้นคลองหกวาสายล่าง⁹⁵ จึงมีข้อกฎหมายของรัฐออกมาบังคับใช้โดยตลอด และบริษัทก็มีส่วน ผลักดันด้วย ในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) บริษัทขอขึ้นและลดอัตราค่าธรรมเนียมเรือบางประเภท โดยให้เหตุผลว่าเรือบางส่วนไม่ทำให้บริษัทต้องเสียค่าดูแลรักษาคลองมาก เช่น เรือพายของ ชาวบ้านโดยทั่วไปที่มีจำนวนมากให้ลดจาก 2 อัฐเหลือ 1 อัฐขณะที่เรือขนาดใหญ่ทำให้บริษัทต้อง สิ้นเปลืองทุนในการรักษาคลองจึงขอขึ้นราคา เช่น เรือแจวขนาดใหญ่ เรือบรรทุกข้าว เรือกลไฟ ซึ่ง ได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 5⁹⁶ ในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มีการออกประกาศในเรื่องนี้ คือ “ประกาศว่าด้วยอัตราค่าธรรมเนียมซึ่งจะเก็บจากเรือเข้าออกประตุน้ำของบริษัทสมบุญ ณ คลองหกวาสายล่างมาเป็นค่ารักษาประตุน้ำ” ประกาศฉบับนี้อ้างความตามประกาศระหว่าง กระทรวงเกษตรธิการกับบริษัทหุดคลองแลคูนาสยามลงวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ระบุว่า

“...ความในข้อ ๓ ซึ่งว่าด้วยคลองที่บริษัทหุดคลองแลคูนาสยามหุดคลองใดควรมี ประตุน้ำ เจ้าพนักงานต้องกำหนดให้บริษัททำตามสมควร และค่าธรรมเนียมรักษา ประตุน้ำ ซึ่งจะเก็บจากเรือไปมาในลำคลองนั้น แลถ้าคลองนี้ยังอยู่ในการรักษา ของบริษัทให้เจ้าพนักงานกำหนดราคาเป็นอัตราให้ตามความเห็นสมควร...”⁹⁷

ข้อความที่กล่าวมานั้นรัฐได้ให้อิสระเต็มที่แก่บริษัทในการเก็บค่าธรรมเนียมประตุน้ำบริษัท ได้รับผลประโยชน์ในรูปรายได้จำนวนมากเพราะพื้นที่ในเขตสัมปทานเต็มไปด้วยคลอง เรือจึงเป็น พาหนะที่สำคัญอย่างยิ่ง ในประกาศอัตราค่าธรรมเนียมปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) นั้น ระบุเรือหลาย ประเภทหลายขนาดทำให้ทราบถึงชนิดของเรือที่ใช้ในบริเวณนั้นมีทั้ง เรือสำปั้น เรือมาด เรือพายม้า เรือม่วง เรือเหล่านี้เป็นเรือที่ชาวบ้านใช้เป็นพาหนะสัญจรและใช้ค้าขาย ซึ่งมีจำนวนมาก เห็นได้ จากการลดอัตราค่าธรรมเนียมเรือเหล่านี้ในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ให้เหลือเพียง 1 อัฐ ขณะที่

⁹⁵ สุนทรื อาสะวีย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 52.

⁹⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทหุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/39 บริษัทขอขึ้นแลลดอัตรา ค่าประตุน้ำ (ร.ศ.119)

⁹⁷ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19 ร.ศ.123 (มปท: โรง พิมพ์เดลิแมส, 2477), หน้า 203-205.

ประกาศอัตราค่าธรรมเนียมปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ก็ลดในอัตราเดียวกันหากแต่เป็นเรือขนาดเล็ก ขณะที่เรือในชื่อเหล่านี้ถ้ามีขนาดกลาง ขนาดใหญ่จะเสีย 5 อัฐ และ 8 อัฐ ตามลำดับ และมีการเก็บเงินจากเรือบรรทุกข้าวซึ่งมีขนาดต่างๆอัตราตั้งแต่ลำละ 16 อัฐถึง 2 บาท ส่วนเรือกลไฟเสียลำละ 1 บาท รวมทั้งมีการเก็บค่าธรรมเนียมจากแพไม้ต่างๆที่นำเข้ามาขาย เช่น ไม้รวก ไม้ไผ่ป่า ไม้ซุง⁹⁸ การเก็บค่าธรรมเนียมประตูน้ำสร้างรายได้ให้กับบริษัทอย่างมาก เช่นที่ประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ประตูเดียวเก็บได้ปีละ 40,000 บาท⁹⁹

ความพยายามของบริษัทในการผลักดันกฎหมายเพื่อพิทักษ์ทรัพย์สินและผลประโยชน์ในเขตสัมปทาน ทำให้บริษัทต้องขัดแย้งกับรัฐบาลหลายครั้งแต่ก็นับได้ว่าเป็นผลสำเร็จอันทำให้บริษัทสามารถอ้างความคุ้มครองจากกฎหมายต่างๆที่บังคับใช้ แม้ว่ากฎหมายเหล่านั้นโดยมากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อบังคับใช้ในพื้นที่ทั่วไปก็ตาม

2.3.2 การจัดสรรน้ำในเขตบริษัท

บทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามคือ การเกื้อหนุนการทำนาให้บริบูรณ์ด้วยการจัดสรรน้ำให้เพียงพอต่อผลผลิต แต่กระนั้นการจัดสรรของบริษัทได้ส่งผลกระทบต่อพื้นที่เกษตรกรรมนอกเขตบริษัทด้วยเช่นกัน

ภารกิจในด้านนี้ของบริษัทที่กระทำเป็นปกติคือ การรับทราบข้อมูลระดับน้ำในลำคลอง โดยให้เจ้าพนักงานรักษาประตูน้ำของบริษัทคอยรับคำร้องขอของชาวนาและคอยไต่ถามผู้ที่มาจากคลองต่างๆซึ่งเข้าออกประตูน้ำและทำรายงานยื่นต่อบริษัททุกวัน¹⁰⁰ พร้อมกันนั้นจะประสานงานกับกำนันผู้ใหญ่บ้านในการแจ้งข่าวเปิดปิดทำนบประตูน้ำและยังรับคำร้องเรียนจากราษฎรในเรื่องนี้¹⁰¹

⁹⁸ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19 ร.ศ.123** (มปท: โรงพิมพ์เดลิแมส, 2477), หน้า 203-205.

⁹⁹ หจข. ร.5 กษ.9.4/7 เรื่องบริษัทชุดคลองกล่าวโทษกระทรวงเกษตราธิการและพระยามหาโยธา หนังสือ พระยามหาโยธาถึงพระยาเทเวศร์ ชี้แจงเรื่องราวตามที่บริษัทกล่าวหา ลงวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2443 อ้างถึงใน สุนทรื อาสะไวย์, **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457**, หน้า 52.

¹⁰⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/233 ที่398/122 หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้อำนวยการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาตรีสุนทรโวหารปลัดกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ.122

¹⁰¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/34 พระปฏิบัติวาษาประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ.119

ตลอดจนการซ่อมแซมและร้องเรียนต่อรัฐถึงความเสียหายที่เกิดกับทำนบจากบรรดาราชฎากรที่กระทำไปในการหาเลี้ยงชีพ เช่น การเจาะทำนบเพื่อวางลอบดักปลา¹⁰² เป็นต้น

โดยเฉพาะการทำอันตรายต่อทรัพย์สินในส่วนนี้ของบริษัทได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษนอกเหนือจากการพยายามผลักดันต่อรัฐในรูปของกฎหมายแล้ว บริษัทยังต้องการที่จะเพิ่มอำนาจของเจ้าหน้าที่บริษัทด้วยการที่ยื่นขอตำแหน่งบรรดาศักดิ์ให้เป็น ขุน หรือ หมื่น ให้กับพนักงานรักษาทำนบของบริษัทจำนวน 5 คนต่อกระทรวงเกษตราธิการในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) เพื่อให้เป็นที่ยำเกรงของผู้ที่จะทำอันตรายต่อทรัพย์สินของบริษัท¹⁰³ ทั้งนี้เพื่อที่จะอำนวยความสะดวกในด้านนี้ อีกด้วย

การจัดสรรน้ำของบริษัทได้คำนึงถึงสภาพของพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างกันในโครงการที่มีทั้งที่ลุ่มและที่ดอน ดังในหนังสือของหม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ซึ่งก่อนหน้านั้นบริษัทได้รับการการแจ้งจากทางเมืองธัญญบุรีขอให้ปิดประตูน้ำจุฬาลงกรณ์แต่ยังไม่สามารถกระทำได้ที่ บริษัทได้ระบุดังต่อไปนี้

“...ข้าพเจ้าได้รับเรื่องราวของผู้ที่อยู่ตามที่ดอนขอให้ปิดประตูน้ำเหมือนกัน จึงได้ให้พนักงานของบริษัทไปตรวจตลอด และได้ความว่าเข้าตามี่ดอนนั้นไม่ได้มีความเสียหายอะไร ถ้าหากว่าน้ำสูงขึ้นเร็วเกินไปโดยปิดประตู พวกที่อยู่ตามี่ลุ่มที่ได้หว่านข้าวไว้ใหม่ๆจะได้รับความเสียหายมาก และจะไม่มีเวลาแก้ตัวอีกได้...ตามี่ท่านว่าราชฎากรได้ขอร้องตลอดทุกอำเภอ ข้าพเจ้าจะจัดปิดในวันที่ ๒๐ นี้ แต่ต้องเตือนราชฎากรตามี่ลุ่มให้คอยเตรียมน้ำจะขึ้นเร็ว เพราะน้ำนครนายกมาแรงอยู่...”¹⁰⁴

¹⁰² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตรา กรมกบบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/233 ที่398/122 หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้อำนวยการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียง พระยาศรีสุนทรโวหารปลัดกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ.122

¹⁰³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตรา กรมกบบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/228 ที่ 97 หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ.121

¹⁰⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตรา กรมกบกรมคลอง กส.11/824 (ลำเนา) ที่ 8097 หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียง พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ.129

ภารกิจในด้านนี้บริษัทได้ดำเนินการโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของราษฎรส่วนใหญ่ในพื้นที่เป็นสำคัญ เช่นในปี ร.ศ.131 (พ.ศ.2455) ราษฎรในท้องที่อำเภอองครักษ์ เมื่อจนครนายกร้องเรียนว่าน้ำในที่นาของตนมากขอให้เปิดทำนบที่บางปลากรดเพื่อช่วยเหลือ บริษัทพิจารณาถึงระดับน้ำและความต้องการของราษฎรเป็นหลักดังนี้

“...เห็นว่าเมื่อน้ำจนครนายกลงแล้วก็ไม่ควรปล่อยให้ น้ำไหลออกไปจากท้องทุ่ง ด้วยแม่น้ำบางปลากรดจะมากอยู่สักหน่อยก็คงไหลออกจากท้องที่นั่นมาทางคลอง ๒๙ ลงคลองรังสิตฯ จะได้เป็นประโยชน์แก่นาแขวงเมืองธัญบุรีที่ยังจะต้องการน้ำอยู่ก็มีมาก...”¹⁰⁵

การปฏิบัติหน้าที่ของบริษัทเพื่อให้มีน้ำใช้ได้ทั่วทั้งทุ่งยังทำให้พื้นที่ข้างเคียงได้รับผลกระทบด้วยเพราะคลองหลายสายของบริษัทเชื่อมกับทางน้ำดั้งเดิม เช่น กรณีเมื่อเดือนกันยายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) บริษัทได้แจ้งมายังกระทรวงนครบาลว่า ในปีดังกล่าวน้ำน้อยหากราษฎรในบริเวณฝั่งเหนือคลองแสนแสบที่อาศัยน้ำจากลำคลองของบริษัทที่จะล้นออกมาสำหรับทำนาจำเป็นต้องรีบปิดทำนบ แต่เมื่อบริษัทไปตรวจดูพบว่าไม่ได้ปฏิบัติตามจนต้องเร่งรัดด้วยการยื่นกำหนดให้ปิดทำนบภายใน 10 วันมิฉะนั้นทางบริษัทจะปิดทำนบตอนบนในเขตบริษัทซึ่งอาจสร้างความเสียหายดังข้อความต่อไปนี้

“...ด้วยน้ำที่จะใช้ในบริเวณคลองของบริษัทไม่พอกับที่ไหลออกไปเสียเปล่าๆดังทุกวันนี้เมื่อบริษัทได้ปิดทำนบในตอนบนเสียแล้วราษฎรซึ่งทำนาอยู่แถวเหนือคลองแสนแสบจะมาร้องว่าไม่มีน้ำพอใช้ภายหลัง บริษัทจะไม่รับผิดชอบด้วยได้คอยเสียเวลาเสียน้ำมาเป็นอันมากแล้ว...”¹⁰⁶

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁰⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมคลอง กส.11/962 ที่301/131 หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียง พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 31 สิงหาคม ร.ศ.131

¹⁰⁶ หจข. ร.5 น.41.1/84 ที่144/121 หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 5 กันยายน ร.ศ.121

ด้วยทางรัฐเกรงจะเกิดผลเสียกับราษฎรนอกเขตบริษัทจึงได้ให้ทางเมืองมีนบุรีซึ่งรับผิดชอบในบริเวณนี้จัดการทำตามที่บริษัทเร่งรัดมาภายในเดือนเดียวกันนั่นเอง¹⁰⁷

ภารกิจในด้านนี้ของบริษัทนับมีส่วนสำคัญที่จะช่วยบำรุงการทำงานให้ได้ผลผลิตที่สมบูรณ์ แต่บริษัทก็ยังต้องประสบปัญหาด้วยต้องคำนึงถึงความเท่าเทียมกันและความจำเป็นของผู้ใช้น้ำที่ต่างกันตามสภาพพื้นที่และเป็นปัญหาที่ต้องประสบ อีกทั้งหน้าที่ของบริษัทยังมีผลต่อพื้นที่ใกล้เคียงนอกเขตสัมปทาน นอกจากนี้การจัดสรรน้ำยังได้แสดงถึงความสัมพันธ์ของราษฎรในพื้นที่ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

2.4 การช่วยเหลือผู้ที่เข้าทำกินจากโจรผู้ร้าย

บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ได้รับสัมปทาน นอกเหนือจากผลประโยชน์ต่างๆทางเศรษฐกิจที่ต้องปกป้องแล้ว บริษัทยังมีบทบาทในการช่วยเหลือผู้คนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่จากโจรผู้ร้าย เพื่อไม่ให้มีผลกระทบต่อบริษัทหากเกิดความไม่ปลอดภัยในพื้นที่ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของผู้ทำกินอีกด้วย

การได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดินจากรัฐบาลและวิธีการจำหน่ายที่ดินด้วยการออกใบตรอกเพื่อนำเงินไปใช้ในการดำเนินการขุดคลองต่อไปทำให้บริษัทมีสิทธิที่จะดำเนินการใดๆก็ได้ในเขตสัมปทาน รวมทั้งบทบาทในด้านนี้เพราะว่าปัญหาจากโจรผู้ร้ายได้สร้างความเสียหายแก่การดำเนินงานของบริษัทถึงกับมีการปล้นและทำร้ายคนงานของบริษัทจนเสียชีวิต ดังข้อความในหนังสือของบริษัทที่มีไปถึงเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ดังนี้

“...การซึ่งเกิดโจรภัยขึ้นกับบริษัทนี้เปนครึ่งที่ ๒ เมื่อก่อนเกิดขึ้นที่เรือขุดก็ครั้งหนึ่ง จับตัวอ้ายผู้ร้ายไม่ได้สักคนเดียว มาครั้งนี้เกิดขึ้นอีก ถ้าจับตัวไม่ได้แล้วก็เป็นที่หวาดเสียวแก่ คนทำการของบริษัทยิ่งเพราะรถขุดคลองของบริษัทในเวลานี้มีอยู่หลายคันไปเที่ยวขุดอยู่กลางทุ่งทั้งนั้น บริษัทเกรงว่าต่อไปข้างน่าจะมีขึ้นอีก จำเปนจะต้องขอพลตำรวจภูธรไปป้องกันรักษากำกับอยู่ด้วยเพื่อจะได้ทำการซึ่งเป้นประโยชน์แก่แผ่นดินแลราษฎรโดยสะดวก ถ้าไม่เช่นนั้นการขุดคลองจะไม่ดำเนินไปโดยเร็วแลสะดวกได้ ถึงในเวลานี้การก็เดินไม่ค่อยปรกติ ด้วยคนทำงาน

¹⁰⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/219 ที่9/11054 ลายพระหัตถ์เลขากรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 10 กันยายน ร.ศ.121

กุลีได้ทราบว่ามีคนร้ายทำอันตรายดังนั้นก็มีความครั้นคร้ามไม่ค่อยจะมารับจ้างทำการงานจนบริษัทหากุลีทำงานไม่มีใครได้...”¹⁰⁸

เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้จึงยอมกระทบต่อการขาดคล่องทำให้ล่าช้าออกไป ไม่เพียงเท่านั้นเจ้าหน้าที่ของบริษัทที่ต้องปฏิบัติงานในพื้นที่ไกลออกไปต้องเสี่ยงกับอันตรายอย่างมากดังกรณีการปล้นพนักงานดูแลประตูน้ำบริษัทสมบูรณในปี ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) ซึ่งอยู่ปลายสุดของคลองหกวาสายล่างจรดแม่น้ำนครนายกในพื้นที่ของเมืองฉะเชิงเทราเขตมณฑลปราจีนบุรี กรณีนี้กระทรวงเกษตรราธิการได้กราบทูลชี้แจงเรื่องนี้ต่อกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงพิเศษจัดการมณฑลปราจีนบุรี เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) ความว่า

“...ด้วยกระทรวงเกษตรได้รับหนังสือหม่อมราชวงศ์สุพรรณผู้อำนวยการบริษัทขาดคล่องแลคนาสยามส่งรายงานมิสเตอร์วาเฮดออลิพนักงานของบริษัทมาว่า ที่ประตูน้ำบริษัทสมบูรณกับที่ทำนบลำน้ำบางปลากรด ๒ ตำบลนี้มีผู้ร้ายชุกชุมคอยทำร้ายคนของบริษัทซึ่งเฝ้ารักษาประตูน้ำ ๒ ตำบลนี้อยู่เนื่องๆคนของบริษัทกลัวเกรงไม่สามารถจะเฝ้ารักษาอยู่ได้บัดนี้คนของบริษัทที่เฝ้าอยู่นั้นจะลาออก บริษัทได้ขอผิดไว้ ๑๐ วัน แลบริษัทจะหาผู้อื่นเฝ้ารักษาที่ไม่มีผู้ใดกล้ารับไว้ ด้วยกลัวผู้ร้ายจะทำอันตรายเพราะเป็นที่เปลี่ยวไม่มีที่ขัดขวางกลัวเกรงอะไร จึงข่มเหงคนของบริษัทได้ตามชอบใจแลประตูน้ำ ๒ ตำบลนี้ก็เป็นที่สำคัญสำหรับบังคับน้ำบำรุงการเพาะปลูกของชาวนาในบริเวณทุ่งคลองรังสิตถ้าไม่มีผู้รักษาดูแลอยู่แล้วประตูน้ำก็คงเป็นอันตรายชำรุดซุดโถมไปโดยเร็ว การเพาะปลูกของชาวนาก็คงเสื่อมทรมเสียหายลงไปด้วย...”¹⁰⁹

ความเดือดร้อนจากโจรผู้ร้ายเป็นสิ่งที่บริษัทต้องเผชิญแต่ขณะเดียวกันผู้ทำกินในเขตบริษัทย่อมได้รับผลกระทบไปด้วย จากข้อความนี้เมื่อไม่มีพนักงานควบคุมดูแลประตูน้ำและทำนบก็ย่อมมีผลต่อการเพาะปลูกด้วย บริษัทตระหนักถึงผลจากความไม่สงบเรียบร้อยจากโจรผู้ร้ายในพื้นที่จึง

¹⁰⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขาดคล่องแลคนาสยาม กส.10/172 หนังสือพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขาดคล่องแลคนาสยาม เรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ.120

¹⁰⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขาดคล่องแลคนาสยาม กส.10/1285 หนังสือเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ กราบทูล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลปราจีนบุรี ลงวันที่ 17 พฤษภาคม ร.ศ.130

มีมาตรการต่างๆเห็นได้จากในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) บริษัทได้ออกประกาศห้ามนำสุรามายขายในท้องที่ซึ่งทำการขุดคลองอยู่เพราะเมื่อคนงานของบริษัทเทาสุมักก่อเหตุวิวาทบาดเจ็บเสมอ¹¹⁰

ต่อมาในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) บริษัทยื่นร่างพระราชบัญญัติเพื่อดูแลความเรียบร้อยต่างๆในพื้นที่สัมปทานเป็นการเฉพาะซึ่งมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของผู้อาศัยในบริเวณนี้ ด้วยการให้ผู้ที่อยู่กลางคืนต้องมีโคมไฟ และการให้เอาโซ่ล่ามสุนัขได้ในเวลากลางวันสามารถปล่อยได้ในเวลากลางคืน¹¹¹ ซึ่งแตกต่างจากร่างพระราชบัญญัติฉบับอื่นที่ออกมาภายหลังที่เน้นแต่เรื่องการรักษาลำคลอง และถนนสองฝั่งคลองเท่านั้น

บริษัทอาจได้แบบอย่างมาจากประกาศที่พระยาสมุทบุรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรปราการ ใช้บังคับแก่ราษฎรที่อาศัยอยู่บริเวณคลองนิคมยาตรา ซึ่งตนเองได้ขอพระบรมราชานุญาตขุดขึ้นในพื้นที่เมืองสมุทรปราการ โดยมีข้อบังคับที่ใช้ดูแลความสงบเรียบร้อยจากใจผู้ร้ายคือ การห้ามไม่ให้คบเพื่อนเป็นนักเลงซ่องสุ่มทำร้ายลักของราษฎร และให้ราษฎรช่วยจับคนร้ายลักกระบือ¹¹² อีกทั้งบริษัทได้เคยขอให้รัฐพิจารณาร่างพระราชบัญญัติของบริษัทในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ให้เหมือนกับของคลองนิคมยาตราด้วย¹¹³ บทบาทของพระยาสมุทบุรานุรักษ์กับบริษัทต่างก็มีหน้าที่ในการดูแลพื้นที่ขุดคลองเช่นเดียวกัน แต่ทว่าการขอให้รัฐออกกฎหมายอันมีเนื้อหาในเรื่องนี้ก็ไม่เป็นผลแต่อย่างใดจึงเป็นเพียงความพยายามของบริษัทเท่านั้น

การดูแลในด้านนี้ยังผ่านทางเจ้าหน้าที่ของบริษัทที่ออกปฏิบัติงานต่างๆในท้องทุ่ง เช่น การตรวจความก้าวหน้าในการขุดคลอง ตรวจระดับน้ำในคลอง เป็นต้น ทำให้เจ้าหน้าที่ของบริษัทมีส่วนในการพบเห็นเหตุการณ์ปล้นสะดมอย่างซึ่งหน้าและได้มีส่วนในการช่วยเหลือผู้เดือดร้อนที่เข้ามา

อาศัยในพื้นที่นี้ต้องเผชิญกับการปล้นสะดมทันทีที่เริ่มตั้งถิ่นฐาน เช่น ในวันที่ 5 มกราคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) ชาวมอญซึ่งมาจากตำบลอื่นมาจอดพักเรือบริเวณปากคลอง 5 เพื่อจะมาทำนาในคลองนั้น ได้ถูกคนร้ายใช้อาวุธปืนพร้อมดาบเข้าปล้นเจ้าทรัพย์ได้ต่อสู้จนคนร้ายบาดเจ็บแต่ตนเองก็ถูก

¹¹⁰ หจข. ร.5 น.41.4/6 ที่77/78813 หลวงปฏิบัตินายประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูล กรมหมื่นนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 8 ธันวาคม ร.ศ.113

¹¹¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่565/461015 พระปฏิบัตินายประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงเกษตรราธิการ เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติรักษาคลองและความสงบเรียบร้อยในเขตบริษัท ร.ศ.115 ลงวันที่ 11 มกราคม ร.ศ.115

¹¹² กฎหมายรัชกาลที่ 5 เล่ม 3, หน้า 1010-1014.

¹¹³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 ที่25/119 พระปฏิบัตินายประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ.119

คนร้ายฟันนิ้วหัวแม่มือขาด ผู้จัดการบริษัทชุดคลองซึ่งจอดเรือบริเวณนั้นได้เข้าช่วยเหลือจนคนร้ายหนีไป ส่วนพวกราษฎรเจ้าทรัพย์ต่างหวาดกลัวและมาพักใกล้กับเรือของบริษัทในคืนนั้น¹¹⁴

การออกพื้นที่ของเจ้าหน้าที่บริษัทยังได้รับการร้องทุกข์เรื่องเหล่านี้จากราษฎร เช่น รายงานของเจ้าหน้าที่บริษัทในปี พ.ศ.2439 ได้รับแจ้งจากราษฎรว่ามีคนร้าย 20 คนปล้นกระบือ 35 ตัวที่คลอง 9 ห่างคลอง 8 วา* 200 เส้น คนร้ายยิงเจ้าของและบุตรสาวเสียชีวิตมีผู้บาดเจ็บหลายคน¹¹⁵ไม่เพียงเท่านั้นบริษัทยังมีส่วนช่วยชาวบ้านจากโจรผู้ร้ายด้วยการต่อสู้และจัดอาวุธปืนให้ป้องกันชุมชนด้วย ดังในกรณีคนร้ายได้เข้าปล้นตลาดปากคลอง 5 เมื่อวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) คนงานของบริษัทได้ยิงต่อสู้ถูกคนร้ายบาดเจ็บหลบหนีไป พร้อมกันนี้ได้จัดอาวุธปืนบางส่วนมอบให้กำนันไว้ป้องกันชุมชนด้วย ดังปรากฏในข้อความของพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้อำนวยการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ดังนี้

“...การที่มีผู้ร้ายกล้าหารปล้นตลาดปากคลอง ๕ ในท้องที่อันเดียวซึ่งเป็นตลาดครึกครื้นประชุมคนระหว่าง ๘ วัน ๒ ราย แลยังร้องประกาศว่าในวันสองจะมากีดังนี้ เป็นที่เดือดร้อนหวาดเสียวแก่ราษฎรอย่างยิ่ง บริษัทได้ร้องต่อกระทรวง ซึ่งเป็นที่ปกครองอยู่เนื่องๆแต่ไม่เห็นเจ้านาที่จัดการป้องกันรักษา ชีวิตแลทรัพย์สินของราษฎรซึ่งทำมาหากินโดยเห็นใจเหยื่อยอย่างใด เพราะฉะนั้นเมื่อวานนี้ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้จัดปืนอีก ๑๒ บอก ปืนตัน๒๐๐ นัด ส่งไปแจกพร้อมด้วยกำนันให้ไว้ตามบ้านผู้มีชื่อในตำบลนั้นที่สมควรเพื่อจะได้เป็นเครื่องต่อสู้ภัยผู้ร้ายแลป้องกันรักษาชีวิตทรัพย์สินสมบัติของราษฎรไปพลาวงกว่าเจ้านาที่จัดการให้เรียบร้อย...”¹¹⁶

¹¹⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 ที่696/381216 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูล กรมหมื่นมหิศราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ.116

* คลองรังสิตประยูรศักดิ์

¹¹⁵ หจข. ร.5 น.41.4/7 หนังสือ บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียบ พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.115

¹¹⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3988 หนังสือ พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูล กรมหมื่นมหิศราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.116

การช่วยเหลือด้านความปลอดภัยในท้องถิ่นยังปรากฏในรูปของการผลักดันนโยบายด้านนี้กับทางรัฐบาลโดยผ่านการร้องเรียนเป็นจำนวนมากแม้ว่าในหลายครั้ง ดังในหนังสือพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัท กราบทูลต่อพระเจ้าไฉนยาเธอกรมหมื่นมหิศราฯ หลุย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) ดังนี้

“...อนึ่งราษฎรกับผู้ที่มีบรรดาศักดิ์แนะนำบริษัทอยู่เสมอว่า เรื่องผู้ร้ายแลเรื่องอื่นซึ่งไม่เรียบร้อยนั้นบริษัทควรจะร้องต่อกระทรวงหรือกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสีย เพราะผู้เหล่านั้นไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงขึ้นชื่อจนคล่องรังสิตฯ เหมนเสียหมดแล้ว และไม่ทราบความละเอียดเข้าใจว่าบริษัทไม่เปนธุระ แต่ตามที่จริงบริษัทควรร้องต่อกระทรวงเนื่องๆจนเสียงแห้งแล้ว หมดบัญญัติไม่รู้จะร้องอย่างไรอีกต่อไป แลยังไม่เห็นผู้เป็นเจ้านาที่จัดการอย่างใด ขอพระบารมีเป็นที่พึ่งควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ...”¹¹⁷

พร้อมกับการรับเรื่องร้องเรียนบริษัทได้มีส่วนในการเสนอความคิดเห็นในการรักษาความสงบเรียบร้อยจากใจผู้ร้าย เช่น ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ดังนี้

“...การที่จะรักษานั้นบริษัทเห็นด้วยเกล้าฯว่า ถ้าจะให้เป็นการดีตลอดแล้วคงไม่พ้นความเหินของบริษัท ซึ่งกราบทูลเมื่อรับสั่งถามครั้งก่อนนั้น คือทำหอสูงๆ เบนระยะห่างๆกันเพื่อจะได้แลเห็นตลอด แลมีม้าตีๆเที่ยวตรวจการไล่จับผู้ร้ายทันทีทันใดที่ปล้น ถึงทุกวันนี้ถ้าพลตระเวรจับคนแล้วมักจับได้เมื่อ ๔-๑๐ วันที่หลังปล้น ของยกย้ายเสียหมดแล้ว แลตัวโจรใหญ่มักจะปล้นได้ต่อไปโดยสบายใจ...”¹¹⁸

¹¹⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 ที่696/381216 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูล กรมหมื่นมหิศราฯ หลุย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ.116

¹¹⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3989 หนังสือ พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูล กรมหมื่นมหิศราฯ หลุย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่อง มีผู้ร้ายปล้นที่คลองรังสิตระหว่างคลองเปรมประชากร เดือนมกราคม ร.ศ.116

ผลที่เกิดจากบทบาทด้านนี้ที่สำคัญคือการร้องเรียนต่อกระทรวงนครบาลให้จัดตั้งกองตระเวนและโรงพักพลตระเวนต่อมาได้มีการจัดตั้งขึ้นในบริเวณคลองซอยที่ 9 และคลองซอยที่ 13 เมื่อปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440)¹¹⁹

ความปลอดภัยในพื้นที่นี้ตามความต้องการของบริษัทไม่ใช่เพียงแค่การปราศจากโจรผู้ร้ายทั่วไปเท่านั้น แต่บริษัทยังระวังแม้แต่พฤติกรรมของคนงานบริษัทที่จะเป็นโจรผู้ร้ายเสียเองหากเกิดเหตุร้ายขึ้นก็จะเป็นผลกระทบต่อผู้ทำนาในพื้นที่บริษัท เช่นเมื่อปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) กรณี อ้ายอิน คนงานแจวเรือจ้างของบริษัทซึ่งบริษัทได้จัดขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่จะเข้าไปในที่นาของตนได้ทำร้ายคนจีนผู้โดยสารแล้วแย่งชิงเอาทรัพย์สินหนีไป เมื่อจับคนร้ายรายนี้ได้บริษัทเห็นควรเอาผิดให้ถึงที่สุด ซึ่งพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทได้แสดงความเห็นไว้ดังนี้

“...ผู้นั้นต้องรับโทษอย่างแรงตามกฎหมาย เพราะเรือจ้างนั้นบริษัทอุดหนุนด้วยความประสงค์ให้คนไปนาโดยสะดวก เป็นความเจริญแต่คลองแลความสุขของราษฎร ที่ทำเช่นนี้ผู้ใดจะสามารถไปมาเรือจ้างหรือเอาทรัพย์ไปด้วยได้ ข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่องนี้ต้องถึงศาลพระราชาอาญาชำระ แลตามที่หาเรือจ้างเข้าใจว่า บางทีจะมีโทษติดคุกถึง ๕ ปี ถ้าเช่นนี้แล้วจริงก็เป็นที่พอใจของบริษัท แลสมกับความชั่วเป็นโทษให้คนทั้งหลายเห็นปรากฏเป็นตัวอย่างให้เข็ดหลาบผู้อื่นจะได้ไม่ประพฤติดังนี้ต่อไป...”¹²⁰

บริษัทได้ทำหน้าที่ในด้านนี้หลายประการทั้งการป้องกันเหตุซึ่งหน้า การรับแจ้งเรื่องราวจากผู้อาศัยในพื้นที่ การผลักดันในระดับนโยบายต่อภาครัฐ และการดูแลพฤติกรรมเจ้าหน้าที่ของ

¹¹⁹ หจข. ร.5 น.42.1/35 (สำเนา) ที่ 30/10885 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล พูล พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ แทนเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน ร.ศ.116

¹²⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3987 หนังสือ พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคนาสยาม กราบพูล กรมหมื่นนริศรราชฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่อง จับคนแจวเรือจ้างซึ่งเป็นผู้ร้ายส่งเมืองปทุมธานี เดือนมกราคม ร.ศ.116

บริษัท บทบาทในด้านนี้ของบริษัทจึงเป็นการรักษาผลประโยชน์ทางธุรกิจโดยที่ราษฎรก็ได้รับประโยชน์ด้วยเช่นกัน

จากที่กล่าวมาบทบาททั้งหมดของบริษัทจึงเป็นทั้งผู้ปกป้องและเป็นผู้ทำให้เกิดคดีความไปพร้อมกัน แต่กระนั้นไม่ใช่เพียงแค่บริษัทที่เป็นผู้ทำให้เกิดคดีความเท่านั้นเรื่องของสภาพสังคมและการอุปถัมภ์ก็มีผลต่อการเกิดคดีความเมื่อมีคนจำนวนมากที่มีสถานะและที่มาต่างๆกันเข้ามาทำกิน และต่างก็มีการใช้ระบบอุปถัมภ์อันหลากหลายในการใช้และปกป้องผลประโยชน์ในทรัพย์สิน และความปลอดภัยในชีวิต จากการหาเลี้ยงชีพในเขตสัมปทาน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กลุ่มคนและความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ในทุ่งรังสิต

ความเติบโตทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีพื้นฐานอยู่ที่การส่งออกสินค้าข้าวเป็นหลัก ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบพื้นที่ในเขตที่ราบภาคกลางให้เป็นแหล่งเพาะปลูกข้าว ทุ่งรังสิต นับเป็นพื้นที่ปลูกข้าวเปิดใหม่ที่สำคัญในระยนี้ พร้อมกันนั้นการผ่อนคลายการควบคุมแรงงานตามระบบมุลนายไพร่ทำให้ไพร่มีอิสระในการหาเลี้ยงชีพมากขึ้น ตามมาด้วยการอพยพเข้ามาในพื้นที่นี้ นอกจากนั้นบรรดาผู้ที่อพยพเข้ามายังรวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และคนในบังคับต่างชาติด้วย ขณะเดียวกันการเห็นโอกาสของผู้มีบรรดาศักดิ์ในการแสวงหาโภคทรัพย์จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นนำไปสู่การเกิดระบบเช่านาซึ่งเป็นวิธีการแสวงหาผลประโยชน์หลักของการใช้ที่ดินในทุ่งรังสิต อีกทั้งระบบเช่านายังเป็นระบบอุปถัมภ์ที่รวบรวมคนจำนวนมาก แต่กระนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในระบบนี้ก็ไม่ได้มั่นคงเพราะมีการเอาวัดเอาเปรียบกันโดยตลอด สภาพสังคมในดินแดนเปิดใหม่ได้รวมผู้คนที่รวมผู้คนจากที่ต่างๆกันบนพื้นฐานของการใช้และปกป้องทรัพยากรในการดำรงชีพ และเป็นพื้นฐานของการเกิดคดีความในบริเวณนี้

3.1 สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปและการผ่อนคลายระบบมุลนายไพร่

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจที่ความขยายตัวอย่างมากอันเป็นผลมาจากการลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างไทยกับสหราชอาณาจักรในปี พ.ศ.2398 ทำให้ไทยต้องดำเนินนโยบายการค้าเสรีแทนที่การผูกขาดโดยรัฐ พร้อมกันนั้นได้ส่งผลให้การส่งออกและนำเข้าสินค้าที่เกิดจากการผลิตคือ ข้าว ไม้สัก ดีบุก ฯลฯ ไม่ใช่สินค้าที่รวบรวมมาจากธรรมชาติ เช่น ของป่าต่างๆเหมือนช่วงก่อนหน้านั้น และยังมีส่วนกระตุ้นให้ประชาชนทำการผลิตเพื่อสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น¹ ประกอบกับการเสื่อมสลายของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายเพราะการแข่งขันด้านการส่งออกและความล้มเหลวด้านเทคนิคการผลิต กล่าวคือตั้งแต่ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ประเทศต่างๆในยุโรปสามารถผลิตน้ำตาลจากหัวผักกาดหวานได้พอเพียงกับการบริโภคในประเทศ ทำให้ความต้องการน้ำตาลทรายในตลาดการค้าระหว่างประเทศเริ่มลดต่ำลง ส่งผลให้เกิดภาวะการแข่งขันด้านการส่งออกในกลุ่มประเทศที่ผลิตน้ำตาลได้ ทำให้มีการปรับปรุงเทคโนโลยีใหม่ๆมาใช้ใน

¹ สมภพ มานะรังสรรค์, *แนวโน้มพัฒนาการทางเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 1.

กระบวนการผลิตเพื่อลดต้นทุนให้ต่ำลงไปจากเดิม ท่ามกลางการแข่งขันที่มากขึ้นอุตสาหกรรมน้ำตาลของไทยกลับปรับปรุงเทคนิคการผลิตน้อยมากทำให้ต้นทุนการผลิตสูงไม่สามารถแข่งขันกับน้ำตาลจากยุโรป คิวบา หมู่เกาะฟิลิปปินส์ และชวาได้²

ขณะเดียวกันความต้องการข้าวในตลาดต่างประเทศมีเพิ่มขึ้นไม่เพียงในการบริโภคเท่านั้น ยังใช้ในอุตสาหกรรมต่างๆ เช่น ผลิตเบียร์ ทำแป้งแทนข้าวสาลี และใช้เลี้ยงสัตว์ และในขณะนี้ความเจริญทางเครื่องจักรกลมีมากขึ้น เครื่องสีข้าวแบบใหม่ถูกประดิษฐ์ขึ้นทำให้การสีข้าวเป็นไปได้โดยสะดวกรวดเร็วขึ้น หลังปี พ.ศ.2412 ซึ่งเป็นปีที่เปิดคลองสุเอซ เส้นทางระหว่างยุโรปกับเอเชียสะดวกขึ้นมาก ข้าวพม่าจึงถูกขนส่งไปยุโรปโดยผ่านทางคลองสายนี้ ทำให้ความต้องการข้าวไทยเพื่อใช้เลี้ยงในประเทศในเอเชียมีเพิ่มโดยสม่ำเสมอ³

ความต้องการสินค้าข้าวเป็นแรงผลักดันให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยเฉพาะในบริเวณที่ราบภาคกลางโดยเริ่มขุดคลองสายต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อเปิดพื้นที่ทำนาฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างนับตั้งแต่คลองมหาสวัสดิ์ ซึ่งเริ่มขุดในปี พ.ศ.2403 และคลองอื่นๆอีก 7 แห่ง ได้แก่ คลองผดุงกรุงเกษม คลองถนนตรง คลองเจดีย์บูชา คลองดำเนินสะดวก คลองภาษีเจริญ คลองบางลี่ และคลองลาดบางเขิน⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 5 การขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่ทำนอยังดำเนินต่อเนื่องทั้งโดยภาครัฐและเอกชน คลองสายแรกในรัชกาลนี้ คือ คลองสวัสดิเปรมประชากร เริ่มขุดในปี พ.ศ.2413 ส่วนคลองสายอื่นๆที่เกี่ยวข้องเนื่องในการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวได้แก่ คลองนครเนื่องเขต คลองประเวศบุรีรมย์ คลองทวีวัฒนา คลองนราภิรมย์ คลองเปรมฯ คลองหลวงแพ่ง คลองอุดมชลจร คลองพระราชานิรมล คลองพระยาบรรพชา⁵ และ คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป การขยายพื้นที่ดังกล่าวมีปรากฏในด้านจำนวนเนื้อที่ปลูกข้าวในช่วงปี พ.ศ.2413-2423 จำนวน 296,480 ไร่ เพิ่มเป็น

² ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, *หาอยู่หากินเพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยรัตนโกสินทร์ตอนต้น* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2544), หน้า 94.

³ สมชาย หลั่งหมอยา, *ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 72.

⁴ ชลลดา วัฒนศิริ, *พระคลังข้างที่กับการลงทุนทางธุรกิจในประเทศ พ.ศ.2433-2475*, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), หน้า 63.

⁵ ปิยนาด บุนนาค, *“คลองประวัติศาสตร์ในอดีต”* ใน *คลอง* (กรุงเทพฯ : อัครมความคิดเรื่องคลองในกรุงเทพฯและปริมณฑล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 37-52.

1,017,525 ไร่ ในช่วงปี พ.ศ.2431-2447 และยังสามารถเพิ่มผลผลิตจากช่วงปี พ.ศ.2413-2423 จำนวน 744,456 ไร่ เป็น 2,482,741 ไร่ ในช่วงปี พ.ศ.2431-2447⁶

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีผลต่อระบบไพร่-ทาสเริ่มผ่อนคลายกฎเกณฑ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการประกาศยกเลิกหางเข้าค่านาปีแรกก่อนสร้าง พ.ศ.2400 พร้อมกับส่งเสริมให้ราษฎรขยายที่ทำนาด้วยการไม่เก็บภาษีค่านาในปีแรกที่ชาวนาไถนสร้างที่ป่าเพื่อทำนาและเก็บค่านาในอัตราต่ำกว่าเกณฑ์ปกติคือไร่ละ 1 ไร่ 1 ฟอง ในปีถัดจากปีแรกอีก 3 ปี ต่อจากนั้นจึงเก็บในอัตราปกติ คือไร่ละ 1 สลึงสำหรับนาคูโค และไร่ละ 1 สลึง 1 ฟองสำหรับนาฟางลอย ขณะเดียวกันก็ลดการเกณฑ์แรงงานไพร่ลงด้วยการใช้วิธีการจ้างแรงงานชาวจีนทำงานโยธามากขึ้น⁷ การผ่อนคลายดังกล่าวทำให้ราษฎรมีความสามารถที่จะทำนาได้สะดวกขึ้นเพราะไม่ต้องติดเรื่องการเกณฑ์แรงงานและยังได้รับการผ่อนผันค่านา

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงประสบกับปัญหาทางการเมืองภายในมาตั้งแต่ต้นรัชกาล ประกอบกับการคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตก ขณะที่ภาวะทางเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง นโยบายในการผ่อนคลายระบบไพร่เป็นภารกิจที่สำคัญของรัชกาลเริ่มต้นด้วยการปรับปรุงการบริหารในกรมพระสุรัสวดีอันมีหน้าที่ในการควบคุมกำลังไพร่พล เนื่องจากปัญหาการเบียดบังไพร่และเงินค่าราชการของมูลนายด้วยการประกาศพระราชบัญญัติและข้อบังคับในระบบไพร่หลายฉบับ เช่น ประกาศหักไพร่สมตาย ชรา พิการ จ.ศ.1239 (พ.ศ.2420) ประกาศเรื่องชำระเลิกเจ้าสิ้นพระชนม์ นายถึงแก่กรรม ประกาศว่าด้วยตราภูมิคุ้มห้าม ร.ศ.103 (พ.ศ.2427) ประกาศกฎเสนาบดีเรื่องเลิกหนีราชการ พ.ศ.2443 กฎหมายเหล่านี้มีสาระสำคัญเพื่อจัดระเบียบในการครอบครองและจำหน่ายไพร่ของมูลนายให้รัดกุมมากขึ้น⁸

ในด้านการเก็บเงินค่าราชการก็มีการปรับปรุงด้วยการเร่งรัดเก็บเงินย้อนหลังจากมูลนายที่ถือครองไพร่ไป 5 ปีระหว่าง พ.ศ.2416-2420 ต่อมาในปี พ.ศ.2430 มีการเก็บย้อนหลังอีก 9 ปี ระหว่าง

⁶ กิตติ ตันไทย, “คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ.2367-2453,” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 241.

⁷ สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชาวนาและนโยบายรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 77.

⁸ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ.2411-2453 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526), หน้า 98-107.

พ.ศ.2421-2429 ส่งผลต่อการเพิ่มภาระของมูลนายที่ถือครองไพร่จำนวนมากเพราะต้องจ่ายเงินค่าราชการมากขึ้นทำให้มูลนายต้องถวายเป็นไพร่หลวง บางส่วนก็เป็นหนี้หลวงถูกยึดทรัพย์สิน⁹

นอกจากนี้รัฐมีนโยบายเปลี่ยนการควบคุมจากมูลนายมาเป็นสังกัดตามภูมิลำเนาปรากฏในปี พ.ศ.2441 ได้ประกาศใช้ “ข้อบังคับในการเก็บเงินค่าราชการแผ่นดิน” กำหนดให้ผู้ใหญ่บ้าน กำหนดนายอำเภอกับกรมการอำเภอเป็นผู้รับผิดชอบเก็บเงินค่าราชการจากชายฉกรรจ์อายุ 18 ปีขึ้นไป ในปี พ.ศ.2442 มีการประกาศเปลี่ยนการควบคุมเกณฑ์ที่ได้เป็นทหารทั้งหมดเป็นเลกคองเมืองอยู่ ยกเว้นมณฑลกรุงเทพฯ กรุงเก่า นครไชยศรี ปราจีนบุรี ให้เลกคองหมู่กรมตามเดิม นับเป็นการโอนกำลังคนจากเคยให้กรมกองต่างๆควบคุมมาอยู่ในความควบคุมของเจ้าพนักงานในท้องถิ่นที่ขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทยแทน¹⁰ แม้ว่าไพร่บางส่วนจะยังอยู่ในความปกครองของมูลนายก็ตาม การปกครองแบบใหม่จึงยึดพื้นที่ที่ไพร่อยู่เป็นสำคัญหากไพร่จะโยกย้ายต้องมีการหักโอนสำมะโนครัวให้เรียบร้อย¹¹

การผ่อนคลายการถือครองไพร่และการจัดเก็บผลประโยชน์เป็นตัวเงินมากขึ้น ส่งผลต่อการผ่อนคลายการใช้แรงงานจากไพร่ด้วยการเกณฑ์เช่นที่เคยปฏิบัติมาซึ่งไพร่ต้องทำทั้งงานราชการและงานส่วนตัวของมูลนายเป็นเหตุให้มีไพร่หลบหนีเข้าป่าสร้างความเดือดร้อนทั้งแก่ตัวไพร่และงานราชการ¹² ในปี พ.ศ.2443 มีการประกาศพระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ.119 เป็นการยกเว้นการเก็บส่วยต่างๆในมณฑลนี้มาเป็นการเก็บเงินจากไพร่คนละ 4 บาทเท่านั้น¹³ ในปีเดียวกันนี้มีการออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง ร.ศ. 119 กฎหมายฉบับนี้กำหนดว่า การเกณฑ์แรงงาน สิ่งของหรือสัตว์พาหนะจากราษฎร ถ้ามิใช่เพื่อการป้องกันราชอาณาจักรหรือทำงานสาธารณูปโภคในชุมชนนั้นๆแล้วควรให้เงินค่าจ้างแก่ผู้ถูกเกณฑ์ตามควรขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของเสนาบดี ในปีถัดมา มีการประกาศพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการรัตนโกสินทร์ศก 120 ระบุให้เรียกเงินที่เก็บจากเลกทุกชนิดว่า “ค่าราชการ” และเรียกเก็บเงินค่า

⁹ อัญชลี สุสายัณห์, **ไพร่สมัย ร.5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), หน้า 168-169.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

¹¹ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, **ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ.2411-2453**, หน้า 155.

¹² สมชาย หลังหมอยา, **ปัญหาชาวนาและนโยบายรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า 82-83.

¹³ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

ราชการจากชายฉกรรจ์อายุ 18-60 ปีไม่เกินคนละ 6 บาทต่อปี¹⁴ กฎหมายดังกล่าวมีผลทำให้การผลประโยชน์ในรูปของตัวเงินมาทดแทนการเกณฑ์แรงงานโดยไม่มีค่าตอบแทน ขณะเดียวกันไพร่ก็ไม่ต้องมีภาระในด้านแรงงานสามารถเดินทางไปประกอบอาชีพยั้งที่ต่างๆได้มากขึ้น

นโยบายในเรื่องนี้ดำเนินมาอย่างค่อยเป็นค่อยไปด้วยการออกกฎหมายหลายฉบับดังกล่าว นอกจากนี้การพัฒนาระบบควบคุมกำลังคนโดยตรงของรัฐแทนการกระจายอยู่ตาม มูลนายต่างๆ ด้วยการพัฒนาระบบกองทัพตามแบบตะวันตกเริ่มต้นการปรับปรุงกรมทหารหน้าในปี พ.ศ.2414 และการปรับปรุงกิจการทหารในหัวเมืองซึ่งมีการพัฒนาการควบคุมกำลังคนควบคู่กันมาโดยตลอด จนกระทั่งในปี พ.ศ.2448 มีการออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 กำหนดให้ชายฉกรรจ์อายุ 18 ปีบริบูรณ์มาคัดเลือกเป็นทหารและแทนที่ระบบไพร่อย่างสมบูรณ์¹⁵ ขณะเดียวกันการยกเลิกระบบทาสก็ดำเนินไปพร้อมกัน ในปี พ.ศ.2417 มีการออกพระราชบัญญัติเกษียณอายุลูกทาสลูกไท กำหนดหลักเกณฑ์การไถ่ถอนค่าตัว การเกษียณอายุให้เร็วขึ้น และระบุประเภทบุคคลที่ห้ามซื้อขายเป็นทาส ระบบนี้ถูกยกเลิกอย่างเด็ดขาดตามพระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ ศก 124 (พ.ศ.2448) กำหนดให้ลูกทาสทั้งหมดเป็นไทมีสิทธิเกิดเกษียณอายุต่อไป ห้ามมิให้ไทและทาสที่พ้นค่าตัวแล้วขายตัวเป็นทาส¹⁶

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและนโยบายการควบคุมกำลังคนเกิดการผ่อนคลายด้านแรงงานตามระบบเดิม ทำให้ไพร่ ทาส จำนวนไม่น้อยมีอิสระในการทำกินมากขึ้น ปรากฏได้ชัดในกรณีของทุ่งรังสิตได้กลายเป็นพื้นที่ที่หลายชีวิตฝากความหวังไว้ที่นั่น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวผู้อพยพมีทางเลือกในการดำรงชีวิตไม่มากนักคือ การบุกเบิกที่ทำกิน หรือไม่ก็เป็นชาวนาในระบบเช่าอันเกิดจากการปรับตัวของผู้มีบรรดาศักดิ์ที่หันต่อสภาวะการทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴ อัญชลี สุস্যัณห์, **ไพร่สมัยรัชกาลที่ 5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า 181.

¹⁵ อัญชลี สุস্যัณห์, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 171-187.

¹⁶ ชลดา โกพัฒนา, **“ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2448,”** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 183-184.

3.2 ไพร่และกลุ่มชาติพันธุ์

การขยายตัวทางเศรษฐกิจในรัชกาลที่ 5 เป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปิดพื้นที่ปลูกข้าวจำนวนมากนำไปสู่การเปิดพื้นที่ทุ่งรังสิต ทำให้สร้างโอกาสในการที่บรรดาไพร่รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้เข้ามาหาเลี้ยงชีพ และในการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานต่างก็มีการดูแลจัดการทรัพยากรและความปลอดภัยภายในกลุ่มของตนทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ในเครือญาติหรือในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ อันเป็นส่วนหนึ่งของความหลากหลายของผู้คนในบริเวณนี้

3.2.1 ไพร่

กลุ่มคนที่เข้ามาทำกินในบริเวณทุ่งรังสิตโดยเฉพาะไพร่ นับเป็นกลุ่มคนที่สำคัญกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาใช้ประโยชน์ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงนี้ การผ่อนคลายระบบมูลนายไพร่อย่างค่อยเป็นค่อยไป ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงโดยภาพรวมทั้งการเรียกเก็บเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานและการเกณฑ์แรงงานเฉพาะที่เป็นทหาร ซึ่งมีการจำกัดความต้องการแต่ละปี ทำให้มีทหารเหลือกองเกิน ในขณะที่เดียวกันการเก็บเงินค่าราชการก็เป็นภาระเฉพาะของผู้ชายทั้งผู้หญิงและทหารกองเกินจึงเป็นแรงงานอิสระ ไม่ต้องรับใช้มูลนายเป็นการส่วนตัวตามพันธะของระบบไพร่แบบเดิม¹⁷ ทำให้เอื้ออำนวยต่อการเคลื่อนย้ายที่ทำกิน

แต่กระนั้นไพร่ที่เข้าทำกินในเขตรังสิตยังมีความผูกพันตามระบบมูลนายไพร่อยู่ ซึ่งพิจารณาระยะเวลาการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) อันถือเป็นจุดสิ้นสุดของระบบไพร่แล้วจะพบว่ามีการประกาศใช้ในเวลาและพื้นที่ต่างกัน กล่าวคือ พ.ศ.2448 ใช้ที่ ชลบุรี มณฑลนครราชสีมา พิษณุโลก และราชบุรี ปี พ.ศ.2449 ใช้ที่กรุงเก่ากับนครไชยศรี พ.ศ.2450 ใช้ที่มณฑลปราจีนบุรี พ.ศ.2451 ใช้ที่มณฑลกรุงเทพฯกับจันทบุรี ส่วนมณฑลอื่นๆ ประกาศใช้ในรัชกาลต่อมา¹⁸ ซึ่งในเขตรังสิตมีพื้นที่คาบเกี่ยวทั้งในเขตมณฑลกรุงเทพฯ กรุงเก่า และปราจีนบุรี กว่าจะหลุดจากระบบอย่างเป็นทางการตามกฎหมายนั้นก็อยู่ในช่วงท้ายของการสัมปทานพื้นที่นี้แล้วและเมื่อนับระยะเวลาของการสัมปทานเปิดพื้นที่ในช่วงปี พ.ศ.2431-2457 ยังอยู่ในช่วงรอยต่อของการผ่อนคลายระบบไพร่ กลุ่มคนที่เข้ามาทำกินจึงมีสายสัมพันธ์ตามระบบมูลนาย-ไพร่อยู่

อย่างไรก็ตามในสมัยนี้ระบบไพร่ก็ได้ลดทอนความเข้มงวดลงมากจากกฎเกณฑ์ของรัฐที่ทยอยออกมาและภาวะทางเศรษฐกิจดังกล่าวแล้ว ซึ่งเพียงพอที่จะทำให้ไพร่มีอิสระมากพอที่จะเดินทางมาทำกินในพื้นที่นี้ได้ เห็นได้จากการมีแรงงานในสังกัดมูลนายเข้ามาทำกิน เช่น กรณีของ

¹⁷ อัญชลี สุสายัณห์, ไพร่สมัยรัชกาลที่ 5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 191.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186.

พระยาบรรพชาสิงหนาท จางวางกรมทหารปืนใหญ่ญวนฝ่ายพระราชวังบวร ขอทำเรื่องราวต่อกระทรวงกลาโหมเมื่อ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) เพื่อขอไพร่หลวงจำนวน 48 คน ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงเมืองธัญญบุรีให้มารับราชการ¹⁹ ในส่วนของมูลนายรายนี้มีบทบาทที่สำคัญในการพัฒนาพื้นที่ใกล้เคียงกับโครงการรังสิตด้วยการยื่นขอชุดคลองพระยาบรรพชาในปี พ.ศ.2435 บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาหลังเกาะใหญ่เหนือเมืองปทุมธานีเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร เพื่อจัดสรรที่ให้กับทหารชาวเวียดนามที่ยากจนในสังกัดและจำหน่ายที่ดินให้กับชาวไทย จีน มอญที่ต้องการทำนาในบริเวณนี้²⁰ ไพร่ของพระยาบรรพชา ที่เข้ามาในบริเวณทุ่งรังสิตนั้นอาจเป็นเพราะความล้มเหลวของโครงการชุดคลองพระยาบรรพชาที่เกิดภาวะชะงักงันไม่เสร็จตามสัญญาเพราะมีปัญหาในด้านกรณีพิพาทแย่งชิงที่ดิน การติดหนี้ที่ราชการของผู้ดำเนินการ²¹ หรือแม้แต่ตัวของพระยาบรรพชาก็มีการระบุว่าตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตโครงการรังสิต คือ แขวงเมืองธัญญบุรีด้วยเช่นกัน²² หรือในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) กรณีของขุนรักษาพล นายกองส่วยเงินฝ่ายพระราชวังบวรได้ติดตามไพร่ในสังกัดจำนวน 18 คนให้เข้ารับราชการในจำนวนนี้ 6 คนอาศัยบริเวณคลอง 8 เมืองธัญญบุรี²³

ในบางกรณีเมื่อมูลนายเสียชีวิตทำให้ไพร่ในสังกัดกระจัดกระจาย ดังกรณี ในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ไพร่สมจำนวน 28 คนของขุนนราภิบาล เสมียนตรากรมพระสุรัสวดีที่ถึงแก่กรรมไพร่เหล่านี้ "...ตกระบาทอยู่ ในเขตแขวงมณฑลกรุงเทพฯ..." ทำให้รัฐโดยกระทรวงกลาโหมต้องเข้ามาจัดการเพราะ "...ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะมารับเป็นเจ้าของส่งตัวเลขไพร่สมกำลังให้เจ้าพนักงานชำระหัก

* ไพร่หลวง 48 คนนี้อยู่ในบริเวณต่างๆของเมืองธัญญบุรี คือ คลอง 8 วา (คลองรังสิตประยูรศักดิ์) คลอง 6 วา, คลอง 6, คลอง 7, คลอง 8, คลอง 9, คลอง 11, คลอง 12, คลอง 13., คลอง 14

คลอง 6 วา, คลอง 6, คลอง 7, คลอง 8, คลอง 9, คลอง 11, คลอง 12, คลอง 13., คลอง 14

¹⁹ หจข. ร.5 น.40.4/182 ที่167/3834 นายพลตรี พระยาประสิทธิ์ศิลปการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม เรียง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 6 กรกฎาคม ร.ศ.124

²⁰ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 34-36.

²¹ พระยาบรรพชาสิงหนาท ที่ปรากฏในการขอไพร่หลวงเป็นคนละท่านกับที่ขอชุดคลองในปี พ.ศ.2435 พระยาบรรพชา (เจ๊ก) คนหลังนี้ถึงแก่อนิจกรรมก่อนปี พ.ศ.2441 บุตรชายได้รับพระราชทานในราชทินนามเดิม อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน.

²¹ เรื่องเดียวกัน.

²² หจข. ร.5 น.40.4/182 ที่144/940 นายพันโท พระยาสุรนาถเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เดือนสิงหาคม ร.ศ.124

²³ หจข. ร.5 น.40.4/169 ที่549/8392 นายพลตรี พระยาประสิทธิ์ศิลปการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม เรียง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ.124

แปลงตามธรรมเนียม...”²⁴ ในจำนวนนี้มีไพร่ที่อยู่ในบริเวณคลอง 8 วา(คลองรังสิตประยูรศักดิ์) คลอง 6 และคลอง 13 ของเมืองธัญบุรีจำนวน 4 คน²⁵ ซึ่งจากตัวอย่างนี้พบว่าขุนนราภิบาลมีตำแหน่งเกี่ยวข้องโดยตรงเกี่ยวกับการควบคุมกำลังพลและไพร่ที่ระจัดกระจายนั้นก็จัดเป็นไพร่สมอันถือเป็นแรงงานส่วนตัวของมูลนายซึ่งพร้อมที่จะเป็นอิสระทันทีและได้เข้ามาทำกินในพื้นที่นี้

นอกจากนี้การที่รัฐมุ่งที่จะเก็บผลประโยชน์จากไพร่ในรูปของตัวเงินหรือค่าราชการมากกว่าการเกณฑ์แรงงานทำให้ปรากฏหลักฐานถึงการเข้ามาอาศัยของไพร่ในบริเวณนี้เนื่องจากไพร่จำนวนหนึ่งไม่ยอมเสียเงินค่าราชการทำให้ต้องมีการติดตามจากเจ้าหน้าที่รัฐ ในปี ร.ศ.126-127 (พ.ศ.2450-2451) ไพร่หลวงของพระบรมวงศานุวงศ์จำนวน 132 คน หลบหนีเงินค่าราชการอยู่ในเขตเมืองธัญบุรีและเมืองนนทบุรีเฉพาะที่เมืองธัญบุรีมีจำนวนถึง 98 คน²⁶ และยังมีไพร่หลบหนีเงินค่าราชการอีกหลายรายดังตารางต่อไปนี้

²⁴ หจข. ร.5 น.40.4/152 ที่24/1203 พระยาเทพอรชุน ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม เรียงน พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 19 พฤษภาคม ร.ศ.122

²⁵ หจข. ร.5 น.40.4/152 ที่2522 บัญชีรายชื่อจำนวนเลข ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ.122

* ไพร่จำนวนนี้เป็นของ สมเด็จพระบรมราชาเทวี 3 คน, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมขุนนครราชสีมา 5 คน, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ 11 คน, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชย 5 คน, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้านิภาณุพดล 48 คน และพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าประภาพรณพิไลย์ 25 คน

²⁶ หจข. ร.5 น.40.4/218 ที่220/9789 นายพลตรี พระยาประสิทธิ์ศีลการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม เรียงน พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 4 มกราคม ร.ศ.124

ตารางที่ 1
แสดงจำนวนไพร่ที่หลบหนีเงินค่าราชการในเขตเมืองธัญบุรี

ชื่อ	ประเภท/สังกัด	สถานที่	ปีที่ค้าง เงินค่าราชการ	จำนวนเงิน (บาท)
นายเกิน ²⁷	ไพร่หลวงช่วยลาน	คลอง 9 ธัญบุรี	ร.ศ.115-120 (พ.ศ.2439-2444)	36
นายโป ²⁸	ไพร่หลวง กรมทวนทองขวา	คลอง 13 ฝั่งเหนือ เมืองธัญบุรี	ร.ศ.118-123 (พ.ศ.2442-2447)	36
นายหน่าย ²⁹	ไพร่หลวง กรมทวนทองขวา	คลอง ๑๓ ฝั่งเหนือ เมืองธัญบุรี	ร.ศ.120-123 (พ.ศ.2444-2447)	24
นายเจ ³⁰	ไพร่หลวง กรมทวนทองขวา	คลอง13 ฝั่งเหนือ เมืองธัญบุรี	ร.ศ.121-123 (พ.ศ.2445-2447)	18
นายศุก ³¹	ไพร่หลวงช่วยเงิน	คลองซอยที่ 7 เมืองธัญบุรี	ร.ศ. 120-123 (พ.ศ.2445-2447)	24
นายโต๊ะ ³²	ไพร่หลวงกรมเรือตั้งขวา ฝ่ายพระราชวังบวร	คลองหกวา เมืองธัญบุรี	ร.ศ.123-126 (พ.ศ.2447-2450)	24

²⁷ หจข. ร.5 น.40.4/151 ที่44/532 นายพันโท พระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพูล
พระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 13 กรกฎาคม ร.ศ.124

²⁸ หจข. ร.5 น.40.4/184 ที่5759 บัญชีเงินค้ำชุนหมื่น ไพร่หลวง ลงวันที่ 25 กรกฎาคม ร.ศ.124

²⁹ เรื่องเดียวกัน.

³⁰ หจข. ร.5 น.40.4/184 ที่ 5759 บัญชีเงินค้ำชุนหมื่น ไพร่หลวง ลงวันที่ 25 กรกฎาคม ร.ศ.124

³¹ หจข. ร.5 น.40.4/187 ที่10419 บัญชีจำนวนเงินค้ำเลข ลงวันที่ 4 พฤศจิกายน ร.ศ.124

³² หจข. ร.5 น.40.4/216 ที่ 11884 บัญชีชุนหมื่น และไพร่หลวงกรมเรือตั้งขวาฝ่ายพระราชวังบวร
กองขุนศรีษลธาร ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ.126

นายเม่น ³³	ไพร่หลวงกรมเรือตั้งขวา ฝ่ายพระราชวังบวร	คลองหกวา เมืองธัญญบุรี	ร.ศ.123-126 (พ.ศ.2447-2450)	24
นายพวง ³⁴	ไพร่สมกำลัง	คลองซอยที่ 10 ฝั่งใต้ เมืองธัญญบุรี	ร.ศ.117-126 (พ.ศ.2441-2450)	60

ตารางนี้จะเห็นได้ว่ามีสังกัดกรมกองต่างๆ แม้แต่ไพร่สมที่ถือเป็นกำลังส่วนตัวของมูลนายต่างก็เข้ามาอาศัยในเขตนี้บางรายอยู่มาก่อนตั้งเมืองธัญญบุรี เช่น นายเกิน นายไป หรือกรณีของ นายพวง ที่อยู่ต่อเนื่องมา 10 ปี จำนวนไพร่ที่หลบหนีเงินค่าราชการแสดงถึงที่มาของผู้ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้ท่ามกลางรอยต่อของความสัมพันธ์ในระบบมูลนายไพร่และความเป็นอิสระในการทำกินของไพร่ที่มากขึ้น แม้ว่าจะปรากฏการเข้ามาของไพร่จากเอกสารการติดตามของเจ้าหน้าที่รัฐแต่ก็พบว่าในหลายรายไม่สามารถติดตามไพร่มาใช้ในราชการหรือเก็บเงินค่าราชการจากไพร่ได้ อันเกิดจากความบกพร่องในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ผู้ติดตามเช่น กรณีของพระยาบวรภักดีสังหนาท ผู้รับผิดชอบในการติดตามไพร่จำนวน 48 คน คือ ชุนพิไสยสารยุทธ ในหนังสือของนายพันโทพระยาสุรนาทรเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูลต่อพระเจ้านั่งยาเธอกรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อ เดือนสิงหาคม ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ระบุปัญหาดังนี้

“...ข้าพระพุทธเจ้าได้สอบถามชุนพิไสยสารยุทธว่า รู้จักตัวเลขหรือไม่ ชุนพิไสยสารยุทธตอบว่าไม่รู้จักทั้งนี้ไม่สามารถจะนำขึ้นบ้านเรือนตัวเลขได้ไม่ ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งกรมการทั้ง ๔ ออกสอดแนมสืบสาวเค้าเงื่อนกรมการอำเภอหนองเสือสืบได้นายข้าตัวเลขต้องในบาญชี ๑ ส่งมายังข้าพระพุทธเจ้าฯ ได้สอบถามถูกต้องมอบให้ชุนพิไสยสารยุทธไปยั้งแต่เลขอีก ๔๗ คนนี้ยังขัดข้องอยู่โดยชุนพิไสยสารยุทธไม่รู้จักตัวเลขแลตำบลบ้าน...”³⁵

³³ เรื่องเดียวกัน.

³⁴ หจข. ร.5 น.40.4/217 ที่13747 บัญชีจำนวนเงินค้ำเลข ลงวันที่ 28 ธันวาคม ร.ศ.126

³⁵ หจข. ร.5 น.40.4/182 ที่144/940 นายพันโท พระยาสุรนาทรเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูลพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เดือนสิงหาคม ร.ศ.124

การที่ผู้ติดตามไม่รู้จักไพร่ในสังกัดสร้างปัญหาในการติดตามไพร่ในกรณีนี้สามารถติดตามไพร่ได้เพียงรายเดียว หรือในการติดตามไพร่ในสังกัดกรมทวนทองขวาของขุนจ่าณรงค์อักษรในปี

ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) เกิดปัญหาการประสานงานระหว่างผู้ติดตามกับกรมการอำเภอท้องที่ ดังในหนังสือของพันโทพระยาสุรนาทรเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูลต่อ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ในปีเดียวกันดังนี้

“...ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งอำเภอกลางเมือง อำเภอหนองเสือ เจ้าท้องที่ให้จัดการตามท้องตราอำเภอกลางเมืองรายงานมาว่าตัวเลขนายหน่ยซึ่งอยู่ในท้องที่ นายดวงสมุห์บายูชีได้นำตัวนายหน่ยไปเสียก่อนได้รับท้องตรา อำเภอหนองเสือรายงานมาว่า ตัวเลขนายโบ้ นายเจ้ไม่มีในท้องที่แลการสืบเสาะก็ขัดข้องโดยขุนจ่าณรงค์อักษรผู้เชิญท้องตราไม่นำไปชี้ตัวเลขแลบ้านเรือน...”³⁶

ข้อความที่กล่าวมาพบว่าขณะที่สามารถติดตามไพร่บางส่วนได้ปัญหาดังกล่าวมีผลทำให้ไพร่อีกส่วนหนึ่งไม่ทราบจำนวนแน่นอนอนเป็นอิสระในการอาศัยทำกินในพื้นที่นี้ ในขณะเดียวกันแม้ว่ามูลนายจะยังคงถือครองไพร่อยู่ แต่เป็นการถือครองที่ต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ของรัฐในการจัดสรรผลประโยชน์เข้าสู่รัฐมากขึ้นด้วยการเก็บเงินค่าราชการและการเกณฑ์ทหาร

ไพร่ในสมัยนี้มีเสรีในการเคลื่อนย้ายไปในที่ต่างๆ จึงพบว่าการติดตามไพร่ในบางครั้งไม่มีรายชื่อในท้องที่ ดังเช่นในรายงานของกรมการอำเภอในแขวงเมืองธัญญบุรี ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ไม่พบตัวนายโต๊ะ นายเม่น ไพร่ในสังกัดกรมเรือตั้งขวา ในอำเภอท้องที่ เมื่อครั้งที่ขุนศรีชลธาร สมุห์บายูชีติดตามตัวให้เสียเงินค่าราชการ³⁷ บุคคลทั้งสองอาจย้ายไปที่อื่นแล้วหรืออาจเกี่ยวเนื่องกับการปฏิบัติงานของผู้ติดตามร่วมด้วยก็ได้ จากปัญหาเช่นเดียวกันนี้จึงพบอีกว่ามีไพร่ที่ติดตามไม่พบในหัวเมืองอื่นทำกินอยู่แล้วหรือไม่ก็อพยพเข้ามาในเขตเมืองธัญญบุรีเช่นที่หัวเมืองใกล้เคียงคือ เมืองปทุมธานี ดังกรณีในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) เมื่อมีการติดตาม นายวา ไพร่สมของ

³⁶ หจข. ร.5 น.40.4/184 ที่150/1015 นายพันโท พระยาสุรนาทรเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน ร.ศ.124

³⁷ หจข. ร.5 น.40.4/216 ที่264/2371 นายพันโท พระยาสุรนาทรเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เรียน พระยาสุหมณัณวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126

ขุนนราภิบาล เสมียนตรากรมพระสุรัสวดีที่ถึงแก่กรรม ในท้องที่อำเภอเชียงรากแต่ไม่พบตัว เนื่องจากได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองธัญญบุรี³⁸ หรือกรณีของนายมา ไพร่หลวงส่วยปาน ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) เมื่อกรมการอำเภอในกรุงเทพฯ ได้ไปติดตามตัวปรากฏว่าได้ยกครอบครัวไปอยู่แขวงเมืองธัญญบุรีแล้ว³⁹

การตอบสนองต่อภาวะทางเศรษฐกิจของไพร่ที่หลบหนีพันธะที่มีต่อรัฐและมูลนายที่ดูแลแสดงถึงความความเคลื่อนไหวของไพร่ในการเข้าทำกินในทุ่งรังสิตและเป็นภูมิหลังของกลุ่มคนที่สำคัญซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นชาวนาอิสระก็ได้ คนกลุ่มนี้มีทั้งที่หักร้างทางพงทำนาเป็นอิสระแต่บางส่วนก็เช่านาตามระบบเช่าที่เกิดขึ้นอย่างมากมาตามการครอบครองของเจ้าที่ดินหลายราย ซึ่งจะกล่าวถึงในประเด็นของระบบเช่าในตอนต่อไป

การอพยพเข้ามาของผู้ที่อาศัยในบริเวณนี้มาจากที่ต่างๆกันและปรากฏหลักฐานที่ระบุปีอย่างแน่ชัดถึงการเคลื่อนย้ายเข้ามาทำกินในบริเวณนี้ ก่อนหน้าการเปิดพื้นที่ในบริเวณนี้ซึ่งเรียกกันแต่เดิมว่า “ทุ่งหลวง” เป็นป่าพงที่หากินของช้างมีราษฎรอาศัยอยู่แถวคลองเปรมประชากรและคลองแสนแสบฝั่งเหนือกับคลองบางขนาก เมื่อทำนาใกล้ ทุ่งหลวงสูงขึ้นไปมักถูกช้างป่ารบกวน⁴⁰

การเกิดขึ้นของโครงการรังสิตนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงบริเวณทุ่งหลวง โดยที่ความก้าวหน้าของการขุดคลองพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของประชากรเกิดบริเวณทางตอนใต้ของทุ่งหลวงเป็นลำดับแรก ก่อนหน้าที่จะเริ่มขุดคลองรังสิตในปี พ.ศ.2433 สภาพพื้นที่บริเวณทางตอนใต้ของทุ่งหลวงจนถึงเขตคลองแสนแสบที่ผ่านบริเวณทุ่งแสนแสบใกล้เคียงกัน ดังในรายงานของพระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาธิ) ที่เข้าสำรวจทำแผนที่เขตป่าพง ไร่ นา คลอง บึง และอำเภอ ในบริเวณคลองแสนแสบถึงศาลาแดงเมื่อปี ร.ศ.106 (พ.ศ.2430) กล่าวว่า “...เป็นที่น่ากลัวแก่ชีวิตของผู้ที่ไปตั้งบ้านเรือนตามคลองแสนแสบป่าพงนี้ตลอดคลองแสนแสบ...”⁴¹ จากข้อความนี้แม้สภาพพื้นที่จะไม่เหมาะสมแต่ก็มีราษฎรไปตั้งถิ่นฐานบ้างแล้ว ความเปลี่ยนแปลงบริเวณเขตทุ่งหลวงปรากฏในรายงานฉบับเดียวกันว่า

³⁸ หจข. ร.5 น.40.4/152 ที่90/390 ขุนชำนาญรักษาษฎร์ กรมการอำเภอ เรียน พระอารักษ์ประชาราษฎร์ ข้าหลวงรักษาราชการเมืองปทุมธานี ลงวันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ.122

³⁹ หจข. ร.5 น.40.4/174 ที่380/2340 หลวงนรพรคพฤตนิกร เจ้ากรมกองอำเภอ เรียน พระยาอินทราธิบดี สี่หราชของเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 11 กันยายน ร.ศ.124

⁴⁰ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 นายพันโท พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 เรื่อง จดหมายเหตุสร้างเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.121

⁴¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/2483 หนังสือ พระวิภาคภูวดล เจ้ากรมแผนที่ เรียน พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.113

“...เมื่อเดือนมีนาคม ปี ๑๐๗ (๑๘๘๘) ที่ทุ่งหลวงนี้ไม่มีผู้ใดทำนาเต็มไปด้วยข้างป่า
ทั้งนั้นเป็นที่น้ำท่วมมาก ข้าพเจ้าได้ตัดทางเข้าไปในทุ่งหลวงสามไมล์มาถึงที่หมาย
อาณาเขตเมืองนนทบุรี ที่ตรงนี้ก็เห็นได้ว่าเส้นอาณาเขตขาดไป เป็นเหตุด้วยติด

ทุ่งหลวงเรื่องที่ตรงตรวจนี้ เป็นที่ๆเรียกว่า ทุ่งหลวง อนึ่งมาตรวจดูในแผนที่เจ้า
พนักงานทำที่ศาลาแดงสำหรับเมื่อปีร.ศ.๑๐๙ มาเทียบกับ ร.ศ.๑๐๘ นั้นตามป่าพง
(ทุ่งหลวง) เป็นที่นาทำกันในเวลา นี้ เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าราษฎรพากันไปทำนาเมื่อปี
๑๐๙ นั้นเอง กับเห็นได้ว่าผู้ซึ่งเข้าไปทำนั้นโดยความภาคเพียรไม่ได้คิดแก่ชีวิตรเข้า
ไล่ช้างเสียจากที่แล้วก็ตั้งทำนา...”⁴²

ข้อความดังกล่าวในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) อันเป็นปีแรกที่มีการขุดคลองในโครงการรังสิตก็
มีการอพยพเข้ามาทำกินของราษฎรแล้ว ราษฎรที่เข้ามานั้นก็มาจากที่ต่างๆกันทั้งจากบริเวณ
ใกล้เคียงและไกลออกไป ในคำไต่สวนฎีกาการราษฎรที่ให้การกับเจ้าหน้าที่รัฐเมื่อเดือนกุมภาพันธ์
ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ในกรณีที่ได้รับผลกระทบจากการขุดคลองของบริษัทขุดคลองแควนสามที่
รุกกล้าที่ดินของราษฎรหลายรายบริเวณกลุ่มคลองฝั่งเหนือคลองหกวาสายบน อันได้แก่ คลอง 6,
คลอง 10, คลอง 26, คลอง 27 และ คลอง 28 ซึ่งคลองเหล่านี้อยู่ในบริเวณรังสิตตอนเหนือซึ่งเข้าไป
ในเขตเมืองอยุธยา และสระบุรี เอกสารนี้ได้ให้รายละเอียดถึงถิ่นฐานเดิมของราษฎรผู้เป็นความกับ
บริษัท ราษฎรที่อพยพมาต้องหักร้างทางพงและต้องเผชิญกับการรุกรานของช้างป่า ดังเช่นนายจ้อย
อาศัยอยู่ที่คลอง 28 ฝั่งใต้ ดังนี้

“...ที่นานี้ผมทำมาสัก ๑๑ ปีเข้าปีนี้แล้ว เดิมผมอยู่ที่ช่องสะเดาแขวงเมืองกรุงเก่า
เมื่อผมมาที่นานี้เป็นป่าพงดงข้างอยู่ทั้งนั้น ผมต้องต่อสู้ช้างอยู่สัก ๒-๓ ปี จึงค่อย
สบายช้างไปหมด...”⁴³

หรือในรายของนายรอด อาศัยอยู่บริเวณเดียวกัน ระบุว่า

“...ที่นี้ผมทำมาสัก ๗ ปีแล้วเดิมผมอยู่ทางคลองทรายเมืองกรุงเก่า ผมยกมาอยู่
พร้อมนายบุตร นายแปลก นายเซย นายมะ เวลาที่ยังเป็นป่าอยู่ ผมได้หักล้างทางพง
เอง...”⁴⁴

⁴² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/2483 หนังสือ พระวิภาคภูวดล เจ้ากรม แผน
ที่ เรียน พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.113

⁴³ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายจ้อย ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁴⁴ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายรอด ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

การอพยพดังตัวอย่างนี้เป็นกรมาจากหัวเมืองใกล้เคียง คือ อยุธยา ในส่วนอื่นของท้องทุ่งนี้ ก็มีการอพยพเข้ามาในลักษณะนี้เช่นในรายงานของพระวิภาคภูวดลดังกล่าวก็เป็นกรอพยพด้านใต้

ข้ามจากฝั่งคลองแสนแสบ หรือด้านทางฝั่งตะวันตกของทุ่งก็มาจากเมืองปทุมธานี ในรายงานของเมืองปทุมธานีระบุถึงจำนวนราษฎรที่อพยพมาเมืองธัญบุรี ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มี 47 คน⁴⁵ ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มี 117 คน⁴⁶ ปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มี 153 คน⁴⁷ ปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มี 29 คน⁴⁸ นอกจากนี้ยังมีราษฎรที่อพยพมาจากหัวเมืองที่ไกลออกไป เช่น กรณีของนายกรณีของนาย นาก อาศัยอยู่ที่คลอง 27 ฝั่งเหนือ ในปี พ.ศ.2448 ดังนี้

“...ที่นี้ผมทำเปนนางมาแล้วประมาณ ๘ ปีล่องลงมาแต่โคราช อยู่ที่บ้านโคกทองเมืองสระบุรี แล้วจึงได้มาอยู่ที่นี้...”⁴⁹

หรือในกรณีของนายโต๊ะ อาศัยอยู่ที่คลอง 28 ฝั่งใต้ เมื่อปี พ.ศ.2448 ได้กล่าวถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของตนว่า

“...เดิมบิดามารดาผมอยู่ที่โคราชขุดสนลงมาอยู่กรุงเทพ เช้านานายขึ้นทำอยู่ที่หลักสี่บิดามารดาผมยกมาทำรายนี้ประมาณ ๘-๙ ปี อยู่สัก ๔ ปีจึงเปนนางหมด...”⁵⁰

การเข้ามาของนายนากและนายโต๊ะยังทำให้เห็นถึงลักษณะของการเข้าอพยพอย่างค่อยเป็นค่อยไปโยกย้ายไปที่อื่นก่อนจะเข้ามาตั้งถิ่นฐานในที่นี้ ลักษณะของการอพยพนั้นมีหลายกรณีที่ระบุว่าเป็นการมาพร้อมๆกันจากคนในชุมชนเดิม เช่น นายขึ้น ในปี พ.ศ.2448 อาศัยอยู่ที่คลอง 10 ฝั่งตะวันออก ระบุว่า

⁴⁵ หจข. ร.5 น.3.5จ/17 เรื่อง บัญชีสำมะโนครัวชาย หญิงประจำเดือน ศก 121

⁴⁶ หจข. ร.5 น.3.5ฉ/2 เรื่อง บัญชีสำมะโนครัว ศก 122

⁴⁷ หจข. ร.5 น.3.5ฉ/3 เรื่อง บัญชีสำมะโนครัวจำนวนเดือน ศก 123

⁴⁸ หจข. ร.5 น.3.5ฉ/4 เรื่อง บัญชีพลเมืองเกิด ตาย จำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124

⁴⁹ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายนาก ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁵⁰ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายโต๊ะ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

“...นาเดิมนี่ผมทำมาสัก ๑๘ ปีได้แต่ไม่มีใบเหยียบย่ำบาไรจะมีแต่ใบเสร็จเสียค่านาเดิมนี่ผมอยู่บ้านคู้งลานเมืองกรุงเก่า ผมยกมาพร้อมกัน ๑๐ ครั้วกว่าแต่ไม่ถึง ๒๐ ครั้ว มาก่อนผู้ใหญ่ชุม...”⁵¹

คำให้การของนายชื่อนั้นแสดงถึงการเข้ามาจากชุมชนเดิมของตนหลายครั้วเรือน หรืออีกกรณีหนึ่งคือ อำแดงหน้อย เมื่อปี พ.ศ.2448 ซึ่งอาศัยบริเวณเดียวกับนายชื่อนกล่าวถึงถิ่นฐานเดิมของตนว่า

“...บ้านเดิมอยู่บางเพลง แขวงกรุงเก่า ยกมาด้วยกันหลายครั้วมีผู้ใหญ่บ้านชมเป็นต้น...”⁵²

กรณีของอำแดงหน้อยปรากฏอย่างชัดเจนว่าในการอพยพมานั้นมีผู้นำชุมชนของตนระดับผู้ใหญ่บ้านมาด้วย ซึ่งทั้งสองกรณีอาจมีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นคนร่วมชุมชนหรือไม่ก็อยู่บริเวณใกล้เคียงกันเพราะนายชื่อนสามารถ รู้จักผู้ใหญ่บ้านของอำแดงหน้อยและยังมาจากเมืองเดียวกันพร้อมกับตั้งถิ่นฐานบริเวณเดียวกัน หรือในคำให้การของนายสี อาศัยอยู่ที่คลอง 26 ฝั่งตะวันตก เมื่อปี พ.ศ.2448 มีการอพยพเข้ามาเหมือนกับของอำแดงหน้อย ดังนี้

“...ได้ทำมาถึง ๑๗-๑๘ ปีแล้ว ใบเหยียบย่ำบาไรของก็ไม่มี แต่ใบเสร็จค่านา ผมยกมาพร้อมกับผู้ใหญ่บ้านคราวเดียวกันสัก ๔ ครั้ว...”⁵³

ในการอพยพนั้นมีลักษณะของความเป็นเครือญาติเดียวกัน ในคำไต่สวนฎีกาเมื่อปี พ.ศ.2448 ของนายศุข อาศัยอยู่บริเวณคลอง 28 ฝั่งใต้ ระบุว่า

“...ผมมาทำที่นี้เปนนางมาแล้วประมาณสัก ๘ ปีมาแล้ว เดิมผมอยู่ที่ปากเกร็ดแขวงเมืองนนทบุรี ผมพากันมา ๗-๘ ครั้วด้วยกันเปนน้องกันทั้งนั้น...”⁵⁴

ข้อความนี้เห็นถึงการเข้ามาเป็นกลุ่มโดยมีสายสัมพันธ์เป็นเครือญาติกัน และยังปรากฏถึงถิ่นฐานของผู้อพยพที่มาจากหัวเมืองไกลออกไปซึ่งเมืองนนทบุรีอยู่ทางใต้ของโครงการรังสิตขณะที

⁵¹ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายชื่อน ลงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁵² หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกาอำแดงหน้อย ลงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁵³ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายสี ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁵⁴ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายศุข ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

นายศุขได้ไปอยู่ในบริเวณด้านเหนือของโครงการนี้ และในการอพยพนั้นมีลักษณะของการทยอยกันมา ดังกรณีของนายเพื่อน อาศัยอยู่ที่คลอง 28 ฝั่งใต้ เมื่อปี พ.ศ.2448 ว่า

“...ผมได้ทำมา ๑๑-๑๒ ปีเข้าปีนี้ เดิมผมอยู่บ้านธนะเมืองกรุงเก่ายกมาทำที่นั่นเพราะ

อำแดงแสงพี่สาวผมเขามาทำอยู่ก่อน ...”⁵⁵

การอพยพเช่นที่กล่าวมานั้นย่อมยากที่หลีกเลี่ยงลักษณะของการช่วยเหลือภายในกลุ่มได้ เพราะต่างก็มีที่มาจากความใกล้ชิดทั้งทางสายเลือดและ/หรือทางสังคม เห็นได้จากในคำได้สวนฎีกา ราษฎรที่เป็นความกับบริษัทชุดคลองแควนาศยามเมื่อปี พ.ศ.2448 ปราบฎีกาช่วยเหลือกันในด้านคดีความในหมู่เครือญาติ เช่น นายจ้อย อาศัยอยู่ที่คลอง 28 ฝั่งใต้ กล่าวว่า

“...นายหรุ่น อำแดงปาด พี่เขยพี่สาวผม นายหรุ่นไปเข้าเวรกรุงเทพกองทหารฝ้ายราบที่ ๓ อำแดงปาดลูกอ่อน ขอให้ผมมาดูแลที่นาแลชี้แจงแทน ผมได้ดูแผนที่แล้วรับว่าถูกต้องเพราะเป็นที่อยู่ติดกับที่ของผม...ที่นั่นนายหรุ่น อำแดงปาดได้ยกมาพร้อมกับผมที่ยังเป็นป่าอยู่เหมือนกัน เป็นพางหมดแล้วหลายปีคลองที่ขุดที่นาผ่าผ่านออกไป นายหรุ่น อำแดงปาด ก็ได้ขอตรอกพร้อมกับผม แต่บริษัทเขาว่าเป็นที่ของกรมหมื่นพงษา แต่เวลานี้ นายหรุ่น อำแดงปาดก็ยังคงทำนาอยู่ในที่นี้ ซึ่งเขาถวายเป็นฎีกาก็เพราะจะขอรับพระราชทานที่นาเดิมของเขาเท่านั้น...”⁵⁶

เห็นได้ว่านายจ้อยได้มีส่วนช่วยญาติของตนตามกำลังที่จะทำได้ทั้งในเรื่องของการนำเจ้าหน้าที่ดูเขตที่ดิน การช่วยยืนยันกรรมสิทธิ์ที่ดินและวัตถุประสงค์ในการถวายเป็นฎีกาของญาติต่อเจ้าพนักงานของรัฐ หรือในกรณีของอำแดงเคลือบ อาศัยอยู่ที่คลอง 26 ฝั่งตะวันตก ดังนี้

“...อำแดงเคลือบชี้แจงว่านายติบ อำแดงนั้นยกไปอยู่ช่องแคเมื่อเดือน ๔ ปีที่แล้วมานาขายนี้เขายกให้นายกลั่นหม้าย นายกลั่นหม้ายเป็นลูกดีฉัน เดียวนี้ไปเข้าเวรเพราะเป็นทหารดีฉันจึงมาแทน เมื่อถวายเป็นฎีกานายติบ อำแดงนั้นเขามาหาหลวงจุฬา แต่นายกลั่นลูกดีฉันเป็นผู้ออกเงินให้หลวงจุฬา ๑๕ บาท เขาลงชื่อในฎีกาแล้ว

⁵⁵ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายเพื่อน ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁵⁶ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายจ้อย ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

เขาก็ไปขายกนาให้นายกัณฑ์บุตรดิฉันซึ่งเป็นลูกเขยเขา นารายณ์เดิมเป็นนาตาแสง ยายพิมพ์ อำแดงนั้นนายติบ ซ้อมมาทำอยู่สัก ๑๖-๑๗ ปี เวลาซื้อเป็นฟางบ้างรอกอยู่ บ้างทำอยู่ได้ปี ๑ ก็เป็นฟางหมด ที่ดิฉันทราบเพราะนาติดกันลูกดิฉันไปเป็นลูกเขย เขา ๑๐ ปีกว่า ลูกสาวเขาเวลานี้เป็นภรรยาลูกชายดิฉันตายปีนี่เอง...”⁵⁷

ข้อความนี้ทำให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ในเครือญาติซึ่งมีการแต่งงานระหว่างกันมีการช่วยเหลือในกรณีที่เกิดคดีความโดยนายกัณฑ์ได้ช่วยในการติดต่อผู้เขียนฎีกา ส่วนอำแดงเคลือบช่วยในการยื่นฎีกาและให้การแก่เจ้าพนักงานแทนบุตรชายที่ต้องไปรับราชการทหาร แม้ว่าการช่วยเหลือทั้งสองกรณีดูเป็นเรื่องเล็กๆแต่ข้อมูลดังกล่าวก็แสดงถึงสายสัมพันธ์ของผู้คนที่เข้ามาตั้งรกรากในบริเวณทุ่งรังสิตที่ต่างก็มีการอุปถัมภ์ของแต่ละกลุ่มจากท้องถิ่นต่างๆกัน

การผ่อนคลายของระบบไพร่ทำให้เกิดการอพยพเข้ามาทำกินของผู้คนที่มีภูมิหลังมาจากระบบนี้ ในการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้นพบถึงสายสัมพันธ์ทั้งจากถิ่นฐานดั้งเดิมและ/หรือความเป็นเครือญาติระหว่างกันที่มีการช่วยเหลือดูแลกันในหมู่สมาชิกเพื่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินในการดำรงชีพในพื้นที่นี้

3.2.2 กลุ่มชาติพันธุ์

ในบรรดาผู้ที่เข้ามาทำกินในบริเวณทุ่งรังสิตพบว่ามีกลุ่มทางชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆซึ่งคนเหล่านี้เข้ามาทำกินในหลายรูปแบบ กลุ่มชาติพันธุ์มีการรวมกันแต่ละกลุ่มมีการช่วยเหลือ และปกป้องความปลอดภัยร่วมกันกลุ่มเดียวกัน กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ปรากฏในทางสถิติจำนวนประชากรในปี ร.ศ.117-118 (พ.ศ.2441-2442) ของอำเภอตำบลคลองรังษฤษดิ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองปทุมธานีในขณะนั้น ระบุจำนวนไว้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁷ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกาอำแดงเคลือบ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

ตารางที่ 2
แสดงจำนวนราษฎรเชื้อชาติต่างๆในเขตเมืองธัญบุรี

เชื้อชาติ	พ.ศ.2441 ⁵⁸	พ.ศ.2442 ⁵⁹	พ.ศ.2456 ⁶⁰
ไทย	1,366	1,002	5,903
รามัญ	1,032	836	
จีน	1,218	466	2,337
แขก	50	57	284
ลาว	34		
ญวน		193	ชาติอื่น 356
รวม	3,700 คน	2,554 คน	8,880 คน

จากตารางนี้ในปี พ.ศ.2441-2442 เป็นสถิติในขณะที่ยังไม่ได้ตั้งเมืองธัญบุรีในขณะนั้น พื้นที่นี้เป็นเพียงอำเภอตำบลคลองรังสฤษดิ์ มีเขตการปกครอง 5 ตำบล คือ ตำบลท่าแขก, ตำบลหลัก ๒, ตำบลคลอง ๕, ตำบลคลองจักรที่ ๓, ตำบลบ้านคลองเปรม, ตำบลคลองจักรที่ ๑, ตำบลคลอง ๒⁶¹ อันมีเขตการปกครองมาตั้งแต่ฝั่งคลองเปรมประชากรมาถึงคลอง 5 จำนวนพื้นที่กับจำนวนประชากรจึงมีไม่มากเมื่อเทียบกับภายหลังการตั้งเมืองธัญบุรี ดังจำนวนประชากรในปี พ.ศ.2456 สถิติในปีนี้เป็นกรรวบรวมเนื่องจากกรเก็บเงินค่าราชการซึ่งมีการเก็บเฉพาะผู้ชายเพื่อทดแทนการถูกเกณฑ์แรงงานตามนโยบายการผ่อนคลายระบบไพร่ของรัฐ อย่างไรก็ตามก็พบว่าในบริเวณนี้มีความหลากหลายในด้านเชื้อชาติ สำหรับในด้านจำนวนที่ปรากฏหากไม่นับชาวไทยแล้วชาวจีนและรามัญนับเป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนมากในขณะที่ยังกลุ่มอื่นๆก็มีจำนวนน้อยลงไปตามลำดับ กลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆนี้มีที่มาและบทบาทที่หลากหลายตามการประกอบอาชีพซึ่งพบว่ามีกรรวมกันเป็นชุมชนตามเชื้อชาติมีการช่วยเหลือดูแลภายในกลุ่ม

⁵⁸ หจข. ร.5 น.30/3 เรื่อง บัญชีสำมะโนครัวอำเภอตำบลคลองรังสฤษดิ์ เมืองปทุมธานี ร.ศ.117

⁵⁹ หจข. ร.5น.30/4 เรื่อง บัญชีสำมะโนครัวอำเภอตำบลคลองรังสฤษดิ์ เมืองปทุมธานี ร.ศ.118

⁶⁰ หจข. ร.6 น1/25 เรื่อง เงินค่าราชการมณฑลกรุงเทพฯ พ.ศ.2456

⁶¹ หจข. ร.5 น.30/3 เรื่อง บัญชีสำมะโนครัวอำเภอตำบลคลองรังสฤษดิ์ เมืองปทุมธานี ร.ศ.117

3.2.2.1 จีน

ในบริเวณทุ่งรังสิตการปรากฏตัวของคนจีนเกิดขึ้นพร้อมกับการเริ่มขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ในปี พ.ศ.2433 บริษัทได้ว่าจ้างชาวจีน ขุดคลองสายหลักเส้นนี้ และคลองซอยอีกหลายคลองซึ่งทั้งหมดเป็นบริเวณทางฝั่งใต้ของทุ่ง อย่างไรก็ตามจำนวนคลองที่ใช้แรงงานจีนนั้นเป็นส่วนน้อยด้วยระยะทางเพียง 1,385 เส้น 18 วา จากความยาวทั้งหมด 22,879 เส้น 17 วา 13 ศอก⁶² เพราะคลองจำนวนมากมีการใช้เครื่องจักรขุดแทน

การจ้างแรงงานจีนมีผลทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในพื้นที่นี้เห็นได้จากการที่บริษัทได้เริ่มขุดคลองซอยที่ 6 และที่ 7 ครั้งนั้นบริษัทได้จ้างหลวงโยธาภิบาล กรมพระสุรัสวดีกับพวกคือ พระเทพผล เป็นผู้อำนวยการขุดคลองในปี พ.ศ.2435 และผู้รับเหมารายนี้ได้ว่าจ้างแรงงานจีนมาขุดคลอง ในช่วงปี พ.ศ.2435-2437 ในการว่าจ้างหลวงโยธาภิบาลต้องปลูกโรงเรือนให้แรงงานจีนได้อาศัย ต่อมาเกิดความขัดแย้งในเรื่องสัญญาว่าจ้างระหว่างผู้รับเหมากับบริษัท ระหว่างนั้นแรงงานจีนอาจไปรับจ้างขุดคลองสายอื่นต่อไปบางส่วนคงเปลี่ยนอาชีพของตนเป็นพ่อค้าและชาวนา และตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองเจ็ดฝั่งใต้ เกิดเป็นชุมชนและตลาดปากคลอง 7⁶³ ในการขุดคลองดังกล่าวยังพบว่ามีชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่การขุดคลองยังไม่แล้วเสร็จ เช่น จีนแย้มได้เข้าทำนาในที่นี้ตั้งแต่ปี ร.ศ.110 (พ.ศ.2434) ในคำให้การของจีนแย้มในคดีที่ดินเมื่อเดือนมิถุนายน ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) ดังนี้

⁶² สุนทรื อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิต การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 29-31.

นอกจากคลองรังสิตประยูรศักดิ์แล้ว คลองสายอื่นที่ใช้แรงงานจีนได้แก่ คลองซอยฝั่งใต้รังสิต คือ คลองที่ 2, 3, 5, 6, 7, 9, 13 และ 14 คลองฝั่งใต้คลองหกวาสายล่างได้แก่คลองที่ 8, 11, 12, 13, 15, 17, 19 และ 20 คลองดังกล่าวนี้มีทั้งที่ใช้แรงงานจีนขุดทั้งสาย ได้แก่คลองซอยฝั่งใต้รังสิตเฉพาะคลอง 2, 6, 7 กับคลองซอยฝั่งใต้คลองหกวาสายล่างเฉพาะคลองที่ 8 และคลองที่ 13 นอกนั้นขุดเป็นบางส่วนเพราะบริษัทใช้เครื่องจักร อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน.

⁶³ สุภางค์ จันทวานิช, "การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต," ใน ร้อยปีคลองรังสิต (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 310.

“...เดิม ณ ปี ร.ศ.๑๑๐ พวกข้าพเจ้าได้พร้อมใจกันขึ้นไปตั้งทำนาอยู่ที่ทุ่งหลวง ได้
พูนโคกเรียงรายเป็นหมู่เป็นหย่อมติดต่อกันไป...”⁶⁴

ในเอกสารเดียวกันนี้ยังระบุถึงเหตุการณ์ที่หลวงโยธาภิบาลชุดคลองในครั้งนั้นหลวงโยธา
ภิบาลให้นายสีคุมเงินขึ้นไปปลูกโรง 4 โรงห่างๆกันแล้วให้พวกจีนเฝ้าแก่ชุดคลองเป็น 2 สายเรียกว่า
คลองที่ 6 และที่ 7 จีนเฝ้าจึงเข้าไปจับจองที่แต่หลวงโยธาให้ไปจองต่อบริษัทจึงได้ทำนาตั้งแต่ปี
ร.ศ.110 (พ.ศ.2434) ในปีที่จีนเฝ้ากล่าวอ้างนี้อาจจำกัดเพราะมีการชุดคลองโดยผู้รับเหมารายนี้
เมื่อปี พ.ศ.2435 อย่างไรก็ตามการเข้าทำนาของจีนเฝ้าแสดงถึงการปรากฏตัวของชาวจีนในทุ่งรังสิต
เพียง 1-2 ปีหลังการเปิดพื้นที่นี้

จากการเข้าชุดคลองของบริษัทในระยะ 1-2 ปีแรกซึ่งกลุ่มคลองที่ใช้ชาวจีนชุดและการอพยพ
มาทำกินของจีนเฝ้าทำให้ทราบว่าการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนอยู่บริเวณทางด้านใต้ของทุ่งนี้เนื่องจาก
ด้านใต้ระหว่างคลองรังสิตประยูรศักดิ์ กับคลองแสนแสบมีความอุดมสมบูรณ์⁶⁵ ทำให้มีคนอพยพเข้า
มาทำกินตั้งแต่ปีแรกที่มีการเปิดพื้นที่นี้ดังที่กล่าวมาในรายงานของพระวิภาควุดล ประกอบกับเมื่อมี
การชุดคลองซอยที่ 6 และที่ 7 โดยเฉพาะคลองซอยที่ 7 ได้ชุดไปจดคลองแสนแสบซึ่งเป็นคลองที่ชุด
ก่อนหน้านั้นและมีประชาชนเข้าไปทำกินหนาแน่นแล้ว ย่อมเป็นเส้นทางที่จะเชื่อมความคับคั่งใน
คลองเก่ากับแหล่งเพาะปลูกใหม่เข้าด้วยกัน⁶⁶ ทำให้พื้นที่บริเวณด้านใต้เป็นแหล่งชุมนุมชนมีราษฎร
เข้าทำกินอย่างมากในการตรวจราชการบริเวณคลอง 6 วาสายใต้ของพระฤทธิจักรกัจจ ฐูว่าราชการ
เมืองรัตนบุรี เมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) อันเป็นปีแรกที่ตั้งเมือง ถึงกับกล่าวว่า

⁶⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส 4/3898 เรื่อง จีนเฝ้ากับพวกร้องทุกข์เรื่องนายซึ่งกำนัน
และพวกเข้าแย่งชิงเอาที่นา ลงวันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.114

⁶⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตรราชการ แผนกกรมเพาะปลูก กส.13/319 ที่155 หนังสือร้องทุกข์ของ ผู้
มีบรรดาศักดิ์และราษฎรเจ้าของที่นาในทุ่งรังสิตรวม 322 ราย ถึง พระยาวางษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวง
เกษตรราชการ ลงวันที่ 29 ตุลาคม ร.ศ.129

⁶⁶ สุภางค์ จันทวานิช., "การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต," ใน **ร้อยปีคลอง
รังสิต**, หน้า 309-310.

“...ในลำคลอง ๖ วาสายใต้นี้ เป็นที่สนุกนี้สนามมีตลาดราษฎรตั้งประกอบการทำ
มาหากินอยู่ริมคันคลองฝั่งใต้มากกว่าฝั่งเหนือ...”⁶⁷

สำหรับชาวจีนแล้วแม้จะยังไม่ทราบจำนวนที่แน่นอนแต่ก็ปรากฏว่ามีการตั้งชุมชนขนาดใหญ่ เช่น กลุ่มชาวจีนบริเวณคลอง 11 และที่ 12 ในที่ดินของบาทหลวงยวง กับบรรดาชาวจีน นายห้าง ประกอบด้วย เคี่ยมฮั่วเฮง กวางยี่ฮั่ว คีเซียง เคี่ยมฮั่วเฮง บ้วนฮั่วเฮง และพรรคพวก ได้ซื้อที่ดินจำนวน 9,000 ไร่ เมื่อปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) แล้วก่อตั้งบริษัทชื่อ บริษัทลำไทร⁶⁸ เมื่อครั้งผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีตรวจการในบริเวณนี้ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) พบว่ามีราษฎรทำนาหนาแน่นมากจำนวนกว่า 130 คนอยู่บริเวณสองฟากคูที่บาทหลวงยวงขุดไว้กึ่งกลางที่นั้น ราษฎรเหล่านี้เป็นญวนและจีนเช่ารื้อมากกว่าคนชาติอื่น⁶⁹ ในรายงานฉบับเดียวกันซึ่งพบว่ามีชาวนวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานยังสอดคล้องกับการสำรวจประชากรในปี พ.ศ.2442 อีกด้วย

นอกจากนี้ในด้านจำนวนประชากรมีสิ่งบ่งบอกถึงการเพิ่มของชาวจีนในบริเวณด้านใต้ของทุ่งเห็นได้จากการตรวจราชการเมื่อปี ร.ศ.121(พ.ศ.2445) เมื่อได้ไปตรวจบริเวณตลาดคลอง 12 พบว่ามีราษฎรชาวนวนตั้งร้านขายของมากกว่าคนไทยและจีน⁷⁰ ทั้งชาวนวนและจีนบริเวณตลาดนี้อาจมาจากผู้ที่อาศัยในที่ของบริษัทลำไทรซึ่งอยู่ใกล้กันเพราะหลังจากที่ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีตรวจที่นาบาทหลวงยวงแล้วก็ตรวจตลาดนี้ต่อเนื่องทันที ต่อมาในเดือนสิงหาคม ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ได้ตรวจตลาดแห่งนี้ซึ่งในเอกสารเรียกว่าตลาดลำไทรพบว่ามีราษฎรจีนตั้งร้านขายของมากและเป็นทีที่ประชุมคนมีผู้อยากมาตั้งค้าขาย⁷¹ คราวเดียวกันได้ตรวจที่ว่าการอำเภอลำลูกกาได้ทราบความจากขุนสมานเจ้าพนักงานผูกปี่ว่ามีเงินจรมามากปี่อยู่เรื่อยๆส่วนเงินประจำในท้องที่ผูกปี่หมดแล้ว⁷² จากข้อมูลนี้ไม่ปรากฏว่าชาวนวนลดลงหรือไม่แต่สิ่งที่เกิดขึ้นคือการเพิ่มของชาวจีนเพราะมีเงินต่างถิ่นมาผูกปี่ขณะที่ผู้ค้าในตลาดแห่งนี้เงินมากขึ้นจนเป็นที่สังเกตได้ในระยะเพียง

⁶⁷ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่23/667 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.121

⁶⁸ หจข. ร.5 น.41.1/77 (สำเนา) ที่ 3332 บาทหลวงเดซาล นายห้างเคี่ยมฮั่วเฮง กวางยี่ฮั่ว เคี่ยมฮั่วเฮง บ้วนฮั่วเฮง และพรรคพวก เรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120

⁶⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่23/667 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.121

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁷¹ หจข. ร.5 น.3.2ข/3 ที่62,756 พระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 1 กันยายน ร.ศ.122

⁷² เรื่องเดียวกัน.

ปีเดียว และหลังจากการตรวจครั้งนี้อีก 3 ปีคือปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ก็พบว่าตลาดแห่งนี้มี
คนจีนมากและเจริญมากกว่าตำบลอื่นๆ⁷³

ไม่เพียงตลาดแห่งนี้เท่านั้นในการตรวจราชการปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) บริเวณตลาดปาก
คลองซอยที่ 4 ฝั่งใต้ มีคนจีนตั้งร้านขายของของคนไทยมีน้อย⁷⁴ หรือบริเวณฝั่งเหนือคลองรังสิตใน
ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ได้ตรวจตลาดปากคลอง 12 ฝั่งเหนือรังสิตมีโรงเงินตั้งขายของมากกว่าแต่
ก่อน⁷⁵ คนจีนนับเป็นกลุ่มทางเชื้อชาติที่มีจำนวนมากในเขตทุ่งรังสิตและมีการรวมกันเป็นชุมชน
และการเข้ามาของชาวจีนนั้นมีการประกอบอาชีพที่หลากหลายอีกด้วย

ชาวจีนเป็นนักแสวงหาโอกาสในการทำกินจึงพบว่ามีประกอบอาชีพต่างๆที่สำคัญคือ
การค้าขายชาวจีนในบริเวณนี้เห็นได้จากชาวจีนที่ตั้งโรงค้าขายอยู่ในตลาดหลายแห่งเช่นที่กล่าวมา
นอกจากที่ตลาดแล้วชาวจีนยังตั้งโรงขายสินค้าปะปนในหมู่ชาวนา ดังในคำร้องของเงินแดง และ
เงินกิมหวังในปีร.ศ.119 (พ.ศ.2443) เรื่องที่ตนต้องถูกพลตระเวนเผาโรงไต้ที่ราษฎรชาวนาภายหลัง
การตัดสินคดีของหลวงวาทีตบระศอันเป็นคดีแย่งชิงที่ดินรายใหญ่ ทั้งสองเป็นเงินผูกปี้ และต่างก็
ตั้งโรงขายสินค้าอยู่บนคันถนนคลองซอยที่ 10 โดยที่ "...มิได้ทำนาของบริษัทใดสักงานหนึ่งขึ้น
ไปเลย..."⁷⁶ จากคำร้องนี้ทำให้เห็นถึงชนิดของสินค้าที่ขายซึ่งเป็นของแห้งมีทั้งของบริโภค เช่น
น้ำตาลทราย เม็ดสาชู หัวผักกาด พริกไทย กระเทียมดอง วุ้นเส้น เต้าหู้ยี้ ใบบอกก้วย พริกแห้ง งา ถั่ว
เขียว ใบบอกสุบยา ส่วนของอุปโภค เช่น หวายมัด เชือกปอ เสื้อผ้าดำ น้ำมันยาง ซามใส่ข้าว
น้ำมันก๊าด โคมแขวน และยังมีอุปกรณ์ที่เกี่ยวกับการทำนา เช่น เครื่องสีข้าว เสรียนใส่ข้าว ครกตำ
ข้าว กระบุงใส่ข้าว⁷⁷

สินค้าเหล่านี้มีส่วนสะท้อนการใช้ชีวิตของชาวนาในพื้นที่เกษตรกรรมและสินค้าบางอย่าง
บ่งบอกถึงกลุ่มลูกค้าในหมู่ชาวจีนด้วยกัน ไม่เพียงเท่านั้นชาวจีนยังค้าขายทางเรือไปตามที่ต่างๆ

⁷³ หจข. ร.5 น.3.2ข/5 ที่ 133/1003 พระยาสุรนาธรเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 28 สิงหาคม ร.ศ.125

⁷⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 23/667 พระฤทธิจักรกัจจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.121

⁷⁵ หจข. ร.5 น.3.2ข/1 ที่ 91/1217 พระยาสุรนาธรเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122

⁷⁶ หจข. ร.5 น.41.4/51 (สำเนา) ที่ 784 เงินแดง ยื่นเรื่องราวต่อ พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิจารณา
ความที่นาบริเวณคลองรังสิต ลงวันที่ 22 กันยายน ร.ศ.119 และ (สำเนา) ที่ 7895 เงินกิมหวัง ยื่นเรื่องราวต่อ พระ
ยามหาโยธา ข้าหลวงพิจารณาความที่นาบริเวณคลองรังสิต ลงวันที่ 22 กันยายน ร.ศ.119

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน.

ปรากฏในเอกสารคำขอหนังสือเดินทางของคนในบังคับต่างชาติ เช่น จีนวัน ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ขอเดินทางไปเมืองธัญบุรี มีนบุรี ฉะเชิงเทรา ปราชินบุรี⁷⁸ ซึ่งเมืองเหล่านี้ล้วนคาบเกี่ยวกับโครงการรังสิตทั้งสิ้น

นอกจากนี้ชาวจีนยังรับซื้อข้าวซึ่งถือเป็นการค้าสำคัญและมีความชำนาญมากกว่าคนกลุ่มอื่น ดังที่หลวงสิทธิศักดิ์สมุทเขตต์ กรมการอำเภอ รายงานถึงสภาพการซื้อขายข้าวในเมืองธัญบุรีเมื่อปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ดังนี้

“...การซื้อเข้าเป็นการสำคัญด้วยจะต้องใช้ความพยายามกระทำราคาให้ตกลงตลอดจนวิธีตัดดวงโดยมากเฝ้าเฝ้าไปเองหรือใช้ลูกเมียพี่น้องที่วางใจ แต่ก่อนมีพวกแขกมหรานาคแลไทยทำอยู่มากด้วยกัน ตัวข้าพเจ้าเองก็เคยทำอยู่ ๕ ปีแต่เดี๋ยวนี้พวกแขกและไทยไม่มีใครมีแล้วจะมีบ้างก็แต่พวกแขกที่บรรทุกเข้าของเขาที่ทำได้เองไปขายหัวครวปีละ ๒ ครว การที่สู้พวกจีนไม่ได้ก็เพราะหาลูกจ้างไม่ได้ดีเหมือนจีน และการที่เอามาขายกรุงเทพฯก็สู้จีนไม่ได้ด้วยผู้ซื้อเป็นจีนทั้งสิ้น การตัดดวงเสียเปรียบกันมากและความจริงความอดทนก็น้อยกว่ากันอยู่ด้วย...”⁷⁹

การซื้อขายข้าวจึงยากที่คนกลุ่มอื่นจะสามารถทำได้คล่องตัวเท่าคนจีนเพราะชาวจีนได้ควบคุมตั้งแต่แหล่งผลิตจนถึงโรงสี เช่น จีนเซี่ยตั้งโรงซื้อขายข้าวเปลือกอยู่บริเวณคลองซอย 12 ฝั่งใต้⁸⁰ และเงินเลาเพ็ง ได้ขอเดินทางไปที่คลอง 11 เมืองธัญบุรี โดยระบุว่าเดินทางไปค้าขายและล่องเรือข้าวลงมากรุงเทพฯ ได้เดินทางมาในพื้นที่นี้ 2 ครั้งปรากฏในคำขอเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม ร.ศ.124 (พ.ศ.2448)⁸¹ และวันที่ 21 มกราคม ร.ศ.125 (พ.ศ.2449)⁸²

⁷⁸ หจข. ร.5 น.43.4/41 หนังสือ กระทรวงการต่างประเทศ ถึง กระทรวงนครบาล เรื่อง ขอหนังสือเดินทางให้จีนวันคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้างไปค้าขายทางเมืองมีนบุรี เมืองธัญบุรี ลงวันที่ 4 เมษายน ร.ศ.126

⁷⁹ หจข. ร.6 น.10.4/5 หลวงสิทธิศักดิ์สมุทเขตต์ เรียบน พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรื่อง รายงานการทำงานและการซื้อขายข้าวในเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129

⁸⁰ หจข. ร.5 น.3.2ซ/3 ที่ 62,756 พระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 1 กันยายน ร.ศ.122

⁸¹ หจข. ร.5 น.43.4/20 เรื่อง กงสุลฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางให้เงินเลาเพ็งกับลูกจ้าง 8 คนไปตั้งค้าขายอยู่ที่คลอง 11 แขวงเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 19 ธันวาคม ร.ศ.124

ชาวจีนในพื้นที่นี้อีกประการหนึ่งคือการเป็นแรงงานรับจ้างซึ่งสอดคล้องกับสภาพของความ ต้องการแรงงานจีนในภาวะทางเศรษฐกิจของประเทศที่เจริญก้าวหน้าทั้งในด้านกิจการโรงสีข้าว โรงเลื่อย การขนส่งสินค้าทางเรือ การขุดคลอง การสร้างทางรถไฟ และเหมืองแร่ดีบุก ในขณะที่การ ขยายพื้นที่ปลูกข้าวในภาคกลางคนไทยเป็นผู้ผลิตในด้านนี้เป็นส่วนมาก ชาวจีนจึงมีโอกาสให้ กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านต่างๆที่กำลังเติบโต⁸³ บทบาทของแรงงานรับจ้างชาวจีนมีนับตั้งแต่การ อพยพเข้ามาทำกินของราษฎรดังปรากฏในฎีการ้องเรียนเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของอำแดงอัน บริเวณ คลอง 28 ฝั่งใต้เมื่อปี พ.ศ.2448 ดังนี้

“...ที่นี้ดิฉันกับตัวดิฉันได้ยกมาจากบ้านปากคลองแขวงเมืองกรุงเก่าทำที่นี้มาได้สัก ๙ ปีเข้าปีนี้ อำแดงริดมารดาดิฉันมาอยู่ก่อนดิฉันตามมาทีหลัง ที่นี้เมื่อแรกดิฉัน มายังเปนป่าอยู่ทั้งนั้น ดิฉันเปนผู้หักล้างทางพงทำเปนนาฟางขึ้นทั้งนั้น ดิฉันได้จ้าง จินยกโคกขึ้น ๒ โคกเปนเงิน ๒๐ บาท แลได้ลงแรงมากในที่นี้...”⁸⁴

นอกจากบทบาทของชาวจีนแล้วข้อความนี้ยังแสดงถึงลักษณะการอพยพเข้ามาจากหัวเมือง ไกลเคียงและมีการมากันเป็นครอบครัวตามความสัมพันธ์ในทางเครือญาติ การใช้แรงงานจีนยังม ีการใช้ในสวนการขุดคลองของบริษัทในระยะแรกก่อนมีการนำเครื่องจักรมาใช้⁸⁵ และใช้ในการถมดิน ซ่อมแซมทำนบกั้นน้ำของบริษัท เช่น การซ่อมทำนบบริเวณใกล้โรงพักพลตระเวนลำหิน เมื่อปี พ.ศ.2449⁸⁶ ในส่วนของภาครัฐก็มีการใช้แรงงานจีนนับตั้งแต่แรกตั้งเมืองรัตนบุรีเมื่อปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) โดยใช้ในการก่อสร้างศาลาว่าการเมืองและสถานที่ราชการต่างๆ⁸⁷ และการซ่อมแซม

⁸² หจข. ร.5 น.43.4/34 หนังสือ กระทรวงการต่างประเทศ ถึง กระทรวงนครบาล เรื่อง กงสุลฝรั่งเศสขอ หนังสือเดินทางให้แก่จีนเลาเฟิงกับลูกจ้างไปค้าขายทางเมืองรัตนบุรี และคลองเจ้าสาย ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ.125

⁸³ วิลเลียม จี สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,2529), หน้า 33.

⁸⁴ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกาอำแดงอัน ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁸⁵ สุนทรี่ อาสะไวย์, **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457**, หน้า 29-31.

⁸⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/219 ที่ 82 หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิท วงศ์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรียบ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 5 กันยายน ร.ศ.125

⁸⁷ หจข.. ร.5 น.3.2ก/2 หนังสือ พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองรัตนบุรี กราบทูล กรมหลวง นเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121

สาธารณสมบัติของทางราชการ เช่น ในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) มีการเรียรายเงินพ่อค้าและนายอำเภอจ้างจีนชุดสระน้ำบริเวณที่ว่าการอำเภอคลองหลวง⁸⁸ แรงงานจีนนับเป็นบทบาทหนึ่งของชาวจีนที่อาศัยในพื้นที่นี้ และเป็นที่น่าสังเกตว่ามีลักษณะของการใช้แรงงานที่ต่างออกไปโดยเป็นแรงงานในการก่อสร้างมีการจ้างแรงงานเหล่านี้ตั้งแต่ในระดับชาวบ้านจนถึงในส่วนของราชการซึ่งต่างจากการใช้แรงงานรับจ้างอีกประเภทหนึ่งคือชาวลาวหรือกลุ่มคนที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งถูกใช้ในภาคการเกษตรอย่างมาก

บทบาทอีกด้านหนึ่งของชาวจีนคือในด้านการทำนามีชาวจีนบางส่วนเข้ามาบุกเบิกที่ดินเพื่อวัตถุประสงค์นี้ เช่น จีนแถม ได้เข้าทำนาในบริเวณคลองซอยที่ 6 และ 7 ฝั่งใต้คลองรังสิตมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2434⁸⁹ หรือกรณีของจีนบ่อม อาศัยบริเวณคลองซอยที่ 26 ฝั่งตะวันตกได้เข้าทำนาในพื้นที่นี้มาแล้ว 23 ปีก่อนหน้าโครงการของบริษัทชุดคลองแกลคูนาสยาม⁹⁰ ในการทำนาของชาวจีนพบว่าบางส่วนมีการใช้เครื่องมือบางอย่างดีกว่าชาวนาโดยทั่วไป ปรากฏในรายงานตรวจราชการของผู้ว่าราชการเมื่อเดือนกันยายน ร.ศ.129 (พ.ศ.2452) ดังนี้

“...แลปีนี้เห็นมีจีนดำนาอยู่ ๙-๑๐ คน ใช้เหล็กนุโยกดำนาน่า สังเกตดูดำรวดเร็ว
มาก...”⁹¹

และเมื่อพิจารณาเทคนิคในด้านเกษตรกรรมโดยทั่วไปแล้วพบว่าชาวจีนมีความชำนาญในการบำรุงพืชพันธุ์ดังที่หมอบรัดเลย์ได้กล่าวถึงสวนของชาวจีนที่อยู่ลึกเข้าไปจากแม่น้ำในกรุงเทพฯ เมื่อปี ค.ศ.1836 (พ.ศ.2379) ดังนี้

“...มีการทำสวนอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยมาก อาจจะไม่ได้ว่า เป็นสวนที่มี
คุณภาพดีเลิศ แต่ทว่าเป็นสวนที่งอกงามดี...มีร่องถั่ว...ผักกาดหอม ต้นหอม หัวไช
เท้า (หัวผักกาด) ใบพลูและหมาก ซึ่งปลูกกันเป็นส่วนใหญ่ในสวน ชาวนอนอยู่

⁸⁸ หจข. ร.5 น.3.2ซ/8 ที่ 101/786 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้รักษาราชการเมืองธัญบุรี เรียน
เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ.128

⁸⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3898 เรื่อง จีนแถมกับพวกร้องทุกข์เรื่องนายซัง
กำนันและพวกเข้าแย่งชิงเอาที่นา ลงวันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.114

⁹⁰ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกาจีนบ่อม ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁹¹ หจข. ร.5 น.3.2ซ/10 ที่ 604/4239 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้รักษาราชการเมืองธัญบุรี เรียน
เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 4 กันยายน ร.ศ.129

อาศัยในกระท่อมสกปรกเล็กๆ ภายในอาณาบริเวณไร่นาของตน มีสุนัขเฝ้าเป็นจำนวนมาก และมีเล้าหมูส่งกลิ่นตลบอบอวล...”⁹²

ชาวจีนใช้ปุ๋ยหมักรดผักและปลาเน่าเป็นปุ๋ยรดเถาพุด และวัคน้ำจากห้องร่อดฟุ้งไปเรื่อยๆ การเลี้ยงหมูกระทำไปพร้อมกับการทำสวนเพื่อจะได้ใช้ทั้งมูลและเศษผัก⁹³ ภาพสะท้อนการทำสวนของชาวจีนเช่นนี้แสดงถึงความสามารถในด้านการเกษตรอย่างมาก แต่กระนั้นในด้านการดำรงชีวิตของชาวจีนผู้ทำนาในทุ่งรังสิตก็คงไม่แตกต่างอย่างไรกับชาวนาโดยทั่วไปนัก เพราะทั้งจีนแถม และจีนป้อม ก็ต้องเผชิญกับปัญหาการถูกบุกรุกที่ทำกินจนเกิดเป็นคดีความขึ้นมาเหมือนชาวนาอีกจำนวนมากในพื้นที่นี้

กลุ่มชาวจีนนับเป็นกลุ่มด้านชาติพันธุ์ที่มีจำนวนไม่น้อยมีการรวมเป็นชุมชนเพื่อดูแลจัดสรรผลประโยชน์ และช่วยเหลือภายในกลุ่มของตนดังเช่น การจับจองที่ดินบริเวณคลองซอยที่ 11-12 ของนายห้างเคี่ยมฮั่วเฮง และพรรคพวกก่อตั้งบริษัทล่าไพร ได้กล่าวถึงสาเหตุของการจับจองที่ดินเมื่อปี พ.ศ.2444 ว่า

“...ข้อ ๑ เดิมปี ร.ศ. ๑๑๐ มีสเตอร์คราซีผู้จัดการได้ลงมือขุดคลองหกวาสายล่างเป็นคลองที่ ๑ ข้าพเจ้านายห้างเคี่ยมฮั่วเฮงกับพรรคพวกหลายคนได้เข้าปฤกษาหารือพร้อมกันว่า เรามีพรรคพวกเป็นอันมากมักจะมาจากเมืองจีนแลที่อื่นๆ ในอาณาเขตรสยาม เพื่อเข้ามาหาทางค้าขายแลประกอบการค้าในกรุงเทพฯ แต่คนพวกที่จะมานี้ย่อมเป็นคนขัดขวางไม่มีใครจะมีที่ไปมาค้าขายทางอื่น เพราะฉะนั้นเราควรจะหาทางค้าขาย ให้แก่เขาเพื่อเป็นการเกื้อกูลอุดหนุนต่อพรรคพวก...”⁹⁴

ในการจับจองที่ดินรายนี้เป็นการช่วยเหลือในหมู่ชาวจีนด้วยกันเพื่อให้สามารถมีหนทางเลี้ยงชีพได้ แต่สำหรับกรณีนี้ยังมีความสัมพันธ์ในด้านศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งชาวจีนในที่นี้นับ

⁹² Bangkok Calendar, 1871, หน้า 113 อ้างถึงใน วิลเลียม จี สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**, หน้า 114.

⁹³ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁴ หจข. ร.5 น.41.1/77 (สำเนา) ที่ 3332 บาทหลวงเดซาล นายห้างเคี่ยมฮั่วเฮง กวางฮั่วฮั่ว เคี่ยมฮั่วเฮง บ้วนฮั่วเฮง และพรรคพวก เรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120

ถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในที่นี้ มีศาสนสถานสำหรับประกอบศาสนกิจร่วมกัน ในรายงานของพระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เมื่อเดือนกรกฎาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) กล่าวว่า

“...ที่บ้านบาดหลวงยวงอยู่นี้เดินขึ้นไปแต่คันคลองทางประมาณ ๓๐ วาเศษจึงถึง น้าบ้านทำสวนปลูกต้นไม้แลเลี้ยงสัตว์บ้างเล็กน้อย ที่บ้านทำสองชั้นๆล่างสำหรับ รับแขกชั้นบนสำหรับสอนศาสนาพวกโรมันต์คาทอลิก หลังคาใช้สังกะสีฝาแลพื้นใช้ ไม้สังคิปร์ เสาใช้ไม้แก่น เครื่องบนใช้ไม้จริง ดูกว้างขวางแข็งแรงกว่าบ้านเรือน ราษฎรอื่นๆ...”⁹⁵

ไม่เพียงเท่านั้นยังมีการขุดคูเพิ่มเติมในที่ดินนี้เพื่อช่วยในการชลประทานนอกเหนือจากคลอง ชอยของบริษัทความช่วยเหลือในหมู่ชาติพันธุ์และศาสนาเดียวกันเช่นนี้ทำให้บริเวณนี้มีการอยู่อาศัย ของราษฎรเป็นกลุ่มใหญ่จำนวนนับร้อยคน⁹⁶

การช่วยเหลือกันในหมู่ชาติพันธุ์เดียวกันนี้ยังปรากฏเมื่อชุมชนของตนได้รับความเดือดร้อน จากผู้รุกราน เช่น เมื่อเดือนเมษายน ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) จีนฮ่อ จีนอิ้ว จีนท่งเชียง จีนฮงกี และ พรรคพวกซึ่งเป็นจีนผูกปี่ในบังคับสยาม ตั้งบ้านเรือนอยู่ตลาดประตูน้ำคลอง 8 วามีคำร้องเรียนว่า ได้รับความเดือดร้อนจากนายเย็นซึ่งเป็นน้องภรรยาของนายทรัพย์ผู้พิพากษาศาลเมืองธัญญบุรี พี่ น้องของนายเย็นเป็นภรรยาของนายทรัพย์ทั้ง 3 คน นายเย็นเคยได้รับโทษจำคุกที่เมืองธัญญบุรีและ กรุงเก่า ได้สมคบกับพรรคพวกเข้ารีตคั้นบ้านของจีนท่งเชียง ช่างทอง และชอบก่อการวิวาทกับ ราษฎรอยู่เนืองๆ⁹⁷ ความรู้สึกร่วมในด้านชาติพันธุ์ต่อความเดือดร้อนในหมู่ชาวจีนด้วยกันยังแผ่ ไปสู่นอกชุมชนอีกด้วย ดังกรณีชุมชนชาวจีนตลาดคลอง 12 ในรายงานตรวจราชการของพระยา นนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ.2454 ดังนี้

⁹⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 23/667 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.121

⁹⁶ เรื่อง เดียวกัน.

⁹⁷ หจข. ร.5 น.3.2ก/88 ที่ 382 จีนกวาง และราษฎรชาวจีนตำบลประตูน้ำคลอง 8 วา เรียน พระยาสุโขทัย จินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง นายเย็นกับพรรคพวกกรรโชกข่มเหง ลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ.127

“...ตรวจการตลาดคลอง ๑๒ หกวาสายล่างได้ความจากหมื่นอนุภูผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นจีนตัดเปียว่าการค้าขายเจริญขึ้นเพราะการทำนาของราษฎรในเขตนี้ดีขึ้น และ

ได้ความอีกว่าพวกเก๊กเหม็งมาเรียรายเงินส่งไปเมืองจีน โดยพวกยี่โกงมาเรียรายเงินส่งไปเมืองจีนได้เงินรวม ๒๐๐๐ บาทเศษ ที่ร้านของหมื่นอนุภูได้ ๒๐๐ บาท ได้เงินรวมในเขตเมืองธัญบุรีไป ๔๐๐๐ บาท ยี่โกงเป็นหัวหน้าเก็บเงินโดยมิได้บังคับ...”^{๙๘}

การรวมเงินจำนวนมากช่วยเหลือการกบฏชาวจีนในแผ่นดินแมนับเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความผูกพันทางชาติพันธุ์อย่างแน่นแฟ้นและเห็นถึงพลังของชนกลุ่มนี้

กลุ่มคนจีนนับเป็นกลุ่มที่เข้ามาทำกินในทุ่งรังสิตนับตั้งแต่ปีแรกที่มีการเปิดพื้นที่และมีจำนวนไม่น้อยต่างก็เข้ามาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจของตนในรูปแบบต่างๆ ทำให้มีปฏิสัมพันธ์กับชนเชื้อชาติอื่น เช่น ในการจ้างแรงงาน การซื้อขายข้าว เป็นต้น การอยู่อาศัยของชาวจีนมีการรวมกันเป็นชุมชนขึ้นตามความผูกพันทางชาติพันธุ์และศาสนา และมีการช่วยเหลือกันภายในกลุ่มเพื่อการประกอบอาชีพและความปลอดภัยของกลุ่มตนเองแสดงถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในพื้นที่นี้

3.2.2.2 แยก

ชาวสยามใช้เรียกมุสลิมกลุ่มต่างๆอย่างรวมๆว่า “แขก” จำกัดความให้ใช้แยกชนชาติต่างๆทางตะวันตกของประเทศไทยที่เป็นชาวอินเดีย อิหร่าน อาหรับ หรือกลุ่มคนที่มาจากเอเชียกลาง ซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ส่วนชนชาติอื่นๆซึ่งอยู่ทางตะวันตกที่ไม่ใช่พวกฝรั่งหรือแขกที่นับถือศาสนาอิสลามก็เรียกแขกโดยอนุโลม เช่น แขกฮินดู ภายหลังชนชาติมลายูก็เรียกว่าแขกไป แขกจึงอาจแบ่งได้ 2 กลุ่มคือ แขกที่นับถือศาสนาอิสลาม หรือที่เรียกว่ามุสลิม ได้แก่ แขกมลายู แขกจาม แขกยะวา (แขกชวา) แขกมัทกะสัน และแขกเจ้าเซ็น(แขกมะหังน) เป็นต้น ส่วนอีกพวกหนึ่งคือแขกที่

^{๙๘} หจข. ร.6 น.10.4/11 ที่ 894/6586 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้รักษาราชการเมืองธัญบุรี เรียนเจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 3 มีนาคม ร.ศ.130

นับถือศาสนาอื่น ได้แก่ แวกพราหมณ์หรือแวกฮินดู และแวกซิกข์ เป็นต้น ชาวสยามใช้คำว่า “แวก” ในความหมายของคนแปลกถิ่นต่อมาใช้เรียกกลุ่มประชากรชาติที่มาจากฝั่งตะวันตกซึ่งไม่ใช่พวกฝรั่ง⁹⁹

คำอธิบายของคำว่า “แวก” ดังกล่าวจึงมิได้ระบุความเชื่อทางศาสนาที่แฝงอยู่ในคำนี้เป็นการเฉพาะเพราะว่ามีทั้ง อิสลาม ฮินดู และซิกข์ สำหรับทุ่งรังสิตแล้วเมื่อพิจารณาจากภูมิหลังและความเป็นมาของกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานรายรอบพื้นที่นี้พบว่าเป็นกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลามโดยมาก ในสังคมไทยมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่นับถือศาสนาอิสลามหลายกลุ่มและมีที่มาต่างๆ ได้แก่ กลุ่มที่มาจากบรรพบุรุษเป็นมลายูหรือมาเลย์ เปอร์เซีย ซวาหรือยะวา จาม เขมร อินเดีย ปากีสถาน บังคลาเทศ อัฟกานิสถาน และจีน¹⁰⁰ กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ต่างมีบทบาทและหน้าที่ต่างๆกันที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความหลากหลายทางชาติพันธุ์และความเชื่อให้กับทุ่งรังสิต

คนกลุ่มนี้ได้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณใกล้เคียงก่อนหน้าการเปิดพื้นที่นี้โดยมีภูมิหลังสำคัญจากการทำสงครามกับหัวเมืองมลายูสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ.2329 เมื่อเสด็จปราบศึกพม่าทางใต้ทรงเห็นว่าหัวเมืองมลายูไม่ยอมอ่อนน้อมเช่นแต่ก่อน การศึกคราวนี้ทรงมีชัยต่อสุลต่านเมืองตานี (ปัตตานี) พร้อมทั้งทำให้เจ้าเมืองไทรบุรี กัณฑ์ตัน และตรัง กานูยอมอ่อนน้อม ต่อมาในปี พ.ศ.2332 ทรงทราบความจากทูตขององเชียงสือเชื้อพระวงศ์เวียดนามถึงแผนการที่ร่ายาเมืองตานีได้ติดต่อกับเวียดนามให้ทำสงครามกับกรุงเทพฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาภลาโหมราชเสนานำกองทัพเรือไปโจมตีในครั้งนี้นี้สามารถจับตัวร่ายาเมืองตานีได้และให้กวาดครอบครัวเมืองตานีเข้ามา¹⁰¹ พร้อมกันนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดการแบ่งเมืองปัตตานีออกเป็น 7 เมือง¹⁰²

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ในปี พ.ศ.2363 ทรงทราบว่าเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแวงวัน) ได้เข้ากับฝ่ายพม่าและจะชักชวนให้ญวนมารบกับไทยแต่ทรงให้ไต่สวนเรื่องนี้ ในปี พ.ศ.2364 ท่าทีของเมืองไทรบุรี

⁹⁹ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, **ขุนนางกรมท่าซวา การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2153-2435** (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2546), หน้า 32.

¹⁰⁰ เสาวนีย์ จิตต์หมวด, **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม** (กรุงเทพฯ: กองทุนสง่ารัฐจิระอัมพร,2531), หน้า 104-160.

¹⁰¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,2545), หน้า 42-43 และ60-61.

¹⁰² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,2546), หน้า 72.

เริ่มแอนเดียจากกรุงเทพฯมากขึ้นด้วยการไม่ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาทูลเกล้าฯถวายตามกำหนด จึงทรงให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาชยทัตตีเมืองในปีนั้น และมีการกวาดต้อนครัวเรือนไทยบุรีบางส่วนส่งเข้ามากรุงเทพฯ อีกส่วนหนึ่งไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราชสำหรับเจ้าเมืองไทรบุรีหนีไปอยู่ในอารักขาของอังกฤษที่เกาะหมาก (ปีนัง)¹⁰³

ครั้นเมื่อสมัยรัชกาลที่ 3 การศึกทางใต้ก็เป็นปัญหาที่สำคัญขึ้นมาอีก ในปี พ.ศ.2374 เมืองไทรบุรีได้ต่อต้านอำนาจรัฐบาลที่กรุงเทพฯอันมีผลมาจากความไม่พอใจข้าราชการไทยที่มาปกครองก่อนหน้านั้น ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอันมาจากอุทกภัยในปีนั้นเพิ่มความไม่พอใจทางการ

เมืองให้มากขึ้น เหตุการณ์ในครั้งนี้้นำโดย ตนกู เด่น หลานชายของสุลต่านพระองค์ก่อนรวบรวมไพร่พลเข้ายึดเมืองไทรบุรีโดยได้รับการสนับสนุนจากหัวเมืองแขกทั้ง 7 เมือง กองทัพไทยที่ส่งไปครั้งแรกปราบไม่สามารถปราบได้จนกระทั่งปี พ.ศ.2375 สามารถปราบปรามหัวเมืองเหล่านั้นลงได้ด้วยกองทัพของเมืองนครศรีธรรมราช และกองทัพจากกรุงเทพฯอีกครั้งหนึ่งนำโดยเจ้าพระยาพระคลัง¹⁰⁴

แม้กระนั้นสถานการณ์ในหัวเมืองด้านนี้ยังไม่สงบต่อมาในปี พ.ศ.2381 ตนกูมหะหมัดสหัสและตูกอบดุลละ หลานเจ้าพระยาไทรบุรีซึ่งหลบหนีไปเป็นโจรสลัดอยู่ในทะเลทางตะวันตกคบคิดกับหัวมลายูซึ่งเป็นแขกสลัดบริเวณเกาะยาวแขวงเมืองภูเก็ตเข้ามาจู่โจมเมืองไทรบุรี ขณะนั้นผู้ว่าราชการหัวเมืองได้แก่เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลา ขึ้นมาช่วยในงานพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระศรีสุลาไลย สมเด็จพระราชชนนีพันปีหลวงที่กรุงเทพฯ ภายหลังยึดเมืองไทรบุรีแล้วจึงเข้ายึดเมืองตรังและกำลังประชิดเมืองสงขลา¹⁰⁵ โดยได้รับความร่วมมือจากหัวเมืองแขกทั้ง 7 เมือง ยกเว้นเมืองปัตตานี ยะหริ่ง และสายบุรีซึ่งช่วยส่งทัพของตนไปช่วยเมืองสงขลาด้วย ส่วนทางกรุงเทพฯส่งกองทัพนำโดยพระยาศรีพิพัฒน์มาปราบปรามได้สำเร็จในปี พ.ศ.2382¹⁰⁶

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175-176.

¹⁰⁴ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, **แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530), หน้า125-128.

¹⁰⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายพงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ,” ใน **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ** (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515), หน้า 33-34.

* ได้แก่ เมืองปัตตานี, เมืองหนองจิก, เมืองยะลา, เมืองรามันห์, เมืองยี่หริ่ง, เมืองสายบุรี, เมืองระแงะ

¹⁰⁶ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 132-135.

ในสงครามทั้ง 3 รัชกาลดังกล่าวทำให้มีการกวาดต้อนครัวเรือนจากเมืองเหล่านี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานตามที่ต่างๆ เช่น ที่ท่าทอง จ.สุราษฎร์ธานี สีแยกบ้านแขก (ธนบุรี) ทุ่งครุในอำเภอพระประแดง จ.สมุทรปราการ ทำอิฐใน จ.นนทบุรี บางคอแหลม มหานคร พระโขนง เมืองมีนบุรี และหนองจอก¹⁰⁷

สำหรับพื้นที่ทุ่งรังสิตก่อนหน้าการพัฒนาโครงการนี้มีการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมจากทางภาคใต้ในกรุงเทพฯฝั่งตะวันออกบริเวณทุ่งแสนแสบซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของโครงการรังสิตและบางส่วนยังคงเกี่ยวในโครงการนี้ ทุ่งแสนแสบถูกเปิดในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อมีการขุดคลองแสนแสบ (คลองบางขนาก) เข้าไปในทุ่งนี้เพื่อการคมนาคมและยุทธศาสตร์ ในปี พ.ศ.2380 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2383¹⁰⁸ ทำให้สามารถเดินทางเข้าไปได้สะดวกและยังสามารถเปิดพื้นที่ทำนาได้มากขึ้น ภายหลังเหตุการณ์

ในปี พ.ศ.2382 ในจดหมายหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ 9 ลง ณ วันเดือน 7 แรม 5 ค่ำ จ.ศ.1201 (พ.ศ.2382) ระบุจำนวนราษฎรและหัวเมืองที่กวาดต้อนดังนี้

“...ครั้น ณ วันเดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า พระยาพิพัฒน์ กราบทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือบอก ให้ขุนเทพอาญากรมการเมืองสงขลาถือเข้าไปว่า เรือนายทัพ นายกองออกมาถึงตั้งแต่ ณ วันเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ไปจน ณ วันเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ อีก ๑๔ ลำ เข้ากันเก่าใหม่เป็นเรือออกมาแล้วถึง ๔๐ ลำ คน ๓๔๐๙ คน กับให้ขุนเทพอาญาคุมครัวพวกซึ่งไปเข้าด้วยกับพวกขบถเข้าไปชายหญิงใหญ่น้อย ๑๐๕ คน...ทรงตรัสถามว่า ครัวซึ่งเอาเข้าไปนั้นเป็นคนที่ไหน เจ้าคุณหาบกราบทูลว่า เป็นคนเมืองจะนะบ้าง เมืองเทพาบ้าง เมืองตานีบ้าง ว่าเป็นคนเมืองไทรกิมี่บ้าง...”¹⁰⁹

จำนวนราษฎรที่นำมาในครั้งนี้มีจำนวนหลายพันคนและมาจากหัวเมืองต่างๆในบริเวณนั้นซึ่งส่วนหนึ่งถูกนำมาบริเวณทุ่งนี้ ในจดหมายหลวงอุดมสมบัติฉบับเดียวกันบันทึกถึงข้อความที่รัชกาลที่ 3 ทรงมีรับสั่งกับพระยาราชวังสันในเรื่องนี้ว่า

¹⁰⁷ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 96-97.

¹⁰⁸ ปิยนาด บุนนาค, “คลองประวัติศาสตร์ในอดีต,” ใน *คลอง* (กรุงเทพฯ: อักษรความคิดเรื่องคลองในกรุงเทพฯและปริมณฑล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 33.

¹⁰⁹ หลวงอุดมสมบัติ, *จดหมายหลวงอุดมสมบัติ* (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515), หน้า 230-231.

“...แล้วรับสั่งสั่งพระยาราชวังสรรค์ว่า ที่สุหร่ามีกว้างขวางอยู่พอจะผ่อนพักไว้ได้ ก็รับเอาพักไว้พอให้มันสบายก่อนเถิด พระยาราชวังสรรค์กราบทูลว่า ที่สุหร่าคลองนางหงษ์ก็กว้างขวางอยู่ พอจะพักอยู่ได้ รับสั่งว่า เออ เอาพักไว้ที่ในนี้ก่อนเถิด ที่มันไข้เจ็บอยู่ก็ดูขอหมอไปรักษาพยาบาลมันด้วย พระยาเทพกับพระยาราชวังสรรค์อุตส่าห์เอาใจใส่ดูแล เบิกข้าวปลาอาหารให้มันกิน อย่าให้มันอดอยากชวดไซ้ได้ ถ้าข้างหน้ามีครอบครัวส่งข่าวไปอีกมากมายแล้ว จึงค่อยจัดแจงเอาไปตั้งที่แสนแสนข้างนอกที่เดียว...”¹¹⁰

ข้อความนี้ทำให้เห็นถึงการดูแลครอบครัวมุสลิมที่ถูกกวาดต้อนก่อนที่จะถูกนำมาไว้บริเวณแสนแสนซึ่งผู้ที่ดูแลก็คือพระยาราชวังสรรค์(ฉิม) ซึ่งเป็นมุสลิมและเป็นแม่ทัพเรือในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 อีกทั้งยังพักในบริเวณสุหร่า อันจะเหมาะต่อการปฏิบัติศาสนกิจ¹¹¹ และภายหลังจากที่มีการอพยพของราษฎรหัวเมืองมลายูในสมัยนี้แล้วจึงปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อนาย ดี.โอคิง (D.O.King) รายงานการเดินทางของเขาทางเรือในคลองแสนแสนจากกรุงเทพฯถึงกัมพูชาต่อราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งกรุงลอนดอนเมื่อปี ค.ศ.1860 (พ.ศ.2402-2403) ได้พบกับสภาพการตั้งถิ่นฐานตามริมคลองสายนี้ ความว่า

“...คลองนี้มีความยาว 55 ไมล์ เชื่อมนครกรุงเทพฯกับแม่น้ำบางปะกง ผ่านที่ราบชนบทซึ่งใช้สำหรับปลูกข้าวโดยเฉพาะ คนพื้นเมืองเป็นคนเชื้อสายมาเลย์เช่นเดียวกับชาวสยามอื่นๆ พื้นบ้านของคนเหล่านี้ทำด้วยไม้ไผ่ ยกขึ้นสูงจากพื้นประมาณ 4 ฟุต เสื้อผ้าที่สวมใส่เป็นผ้ารัดเอวธรรมดาๆและไม่ว่าพวกเขาจะทำอะไรอยู่ก็ตามมือข้างหนึ่งจะใช้ปิดฝู้งอยู่เสมอ...”¹¹²

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 232-233.

¹¹¹ เรื่องศักดิ์ คาริห์เลิศ, ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางด่วนซีดีโรดของชาวมุสลิม (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนกองทุนการวิจัย, 2545), หน้า 21.

¹¹² King, D.O., "Travels in Siam and Cambodia" Journal of the Royal Geographic Society ,30, 177-178,1860. อ้างถึงใน ลูเซียน เอ็ม แสงส์, ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,2527), หน้า109.

สภาพที่ปรากฏนี้ได้แสดงว่าตามริมคลองแสนแสบได้มีราษฎรซึ่งมีเชื้อสายมาจากหัวเมืองมลายูในครั้งนั้นมาตั้งรกรากแล้วและมีจำนวนมากพอที่จะสังเกตได้ถึงลักษณะทางเชื้อชาติที่ต่างจากชาวสยามทั่วไป และปริมาณที่มากเช่นนี้พอที่จะระบุถึงการตั้งถิ่นฐานที่แน่นอนในบริเวณนี้จากรายงานของผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีเมื่อปี พ.ศ.2445 ระบุว่าก่อนหน้าการเปิดทุ่งรังสิตราษฎรอาศัยบริเวณคลองแสนแสบฝั่งเหนือกับคลองบางขนากและหากทำนาสูงขึ้นไปกว่านี้ในเขตทุ่งหลวง (ทุ่งรังสิต) มักถูกช้างป่ารบกวน¹¹³ แม้ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีจะไม่ได้ระบุถึงกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่อาศัยในบริเวณนี้แต่หากดูจากจำนวนประชากรที่เป็นแขก(มุสลิม)ในเขตเมืองมีนบุรีในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ก็ช่วยบ่งบอกถึงการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มนี้ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3

แสดงจำนวนชาติพันธุ์ที่อาศัยในเมืองมีนบุรี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449)¹¹⁴

อำเภอ	ไทย	แขก	จีน	ลาว
อ.เมือง	4,409	1,761	520	263
อ.หนองจอก	2,494	1,692	230	70
อ.แสนแสบ	3,309	1,202	730	92
อ.เจียระดับ	2,925	1,063	367	53
รวม	13,137	5,718	1,847	478

ในตารางนี้ทำให้ทราบว่าในจำนวนราษฎรตามเชื้อชาติ นอกจากไทยแล้วกลุ่มที่เป็นแขกมีจำนวนมากที่สุดซึ่งเป็นผลมาจากภูมิหลังของการอพยพนั่นเอง และแม้ในปัจจุบัน (ข้อมูลปี พ.ศ.2545) บริเวณคลองแสนแสบนับตั้งแต่บ้านมหานาค บ้านครัว บ้านดอน คลองตัน บางกะปิ บึงกุ่ม หล่อแหลม มีนบุรี แสนแสบ คู้ เจียระดับ หนองจอก กระทุ่มราย ถึงบางน้ำเปรี้ยวปลายทางที่บางขนาก จนออกสู่ม่านน้ำบางปะกง มีชุมชนมุสลิม มัสยิดสุสาน และโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามก่อตั้งเรียงรายเป็นระยะๆจำนวนมาก และตามคลองซอยที่แยกจากคลองแสนแสบ ก็ยังมีชุมชน

¹¹³ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 นายพันโท พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 เรื่อง จดหมายเหตุสร้างเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.121

¹¹⁴ หจข. ร.5 น.30/8 เรื่อง บัญชีสำมะโนครัวเมืองมีนบุรี ร.ศ.125

มุสลิมก่อตั้งจัดกระจายตามพื้นที่นาทั่วไปซึ่งราษฎรเหล่านี้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินจำนวนมากอีกด้วย¹¹⁵

นอกจากนี้ยังมีแขกอีกกลุ่มหนึ่งคือ แขกจาม ซึ่งมีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ในเวียดนามและกัมพูชาที่มีการปะปนกันหลายเชื้อชาติกับชาวพื้นเมือง เช่น ชาว มลายู และในหมู่ชนชั้นปกครองก็มีเชื้อสายอินเดีย¹¹⁶ ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงคนกลุ่มนี้ว่า

“...ไพร่พลเมืองจัมปาศรีปะปนกันหลายชาติ เป็นพวกของเดิมบ้าง เชื้อสายแขกอินเดียที่มาอยู่ในเมืองขอมบ้าง พวกมลายูข้ามทะเลมาอยู่บ้าง ลงปลายเมื่อการ

สอนศาสนาอิสลามแพร่หลายมาทางประเทศเหล่านี้ ชาวเมืองจัมปาศรีโดยมาเข้ารับถือศาสนาอิสลาม บุคคลจำพวกที่เราเรียกว่า แขกจาม ก็คือ ชาวจัมปาศรีเอง...”¹¹⁷

ชาวจามมีความเชื่อในศาสนาซึ่งมีทั้งพุทธและพราหมณ์ต่อมาได้รับอิทธิพลของศาสนาอิสลามผ่านทางชาวอาหรับ หรือพวกชวามลายู และเรียกชาวจามที่นับถือศาสนาอิสลามว่า บานีจาม นอกเหนือจากพวกจามเดิมที่นับถือพราหมณ์ ในไทยเป็นพวกบานีจามทั้งหมดซึ่งเรียกว่า แขกจาม หรืออีกชื่อหนึ่งคือ แขกครีว¹¹⁸ ถิ่นฐานของชาวจามที่อยู่ในไทยนั้นปรากฏในสมัยอยุธยาบริเวณคลองคูจาม ในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติปรากฏชื่อ ปทาคูจาม* ในปี พ.ศ.1952 สันนิษฐานว่าการตั้งถิ่นฐานในยุคนั้นเนื่องมาจากการกวาดต้อนครีวเรือใน สงครามที่มีกับ

¹¹⁵ เรื่องศักดิ์ ดำริห์เลิศ, ประวัติศาสตร์บ้านครีวและการต่อต้านทางวัฒนธรรมของชาวมุสลิม, หน้า 31.

¹¹⁶ ธนิต อยู่โพธิ์, “คำตอบปัญหาประวัติศาสตร์เรื่องอาสาจาม,” ศิลปวัฒนธรรม 21 (7 พฤษภาคม 2543): 31.

¹¹⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า 43.

¹¹⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

* คำนี้ประกอบด้วยคำว่า ปทาคู เป็นภาษาเขมร แปลว่า ค่าย ส่วนคำว่า คู เป็นคำไทย แปลว่า เป็นร่องน้ำที่ขุดขึ้นเพื่อเป็นเครื่องกีดขวาง ป้องกันหรือเป็นที่เก็บน้ำ ดังนั้นคำว่า ปทาคูจาม จึงหมายถึงค่ายชาวจามที่มีคูน้ำที่ขุดขึ้น อ่างถึงใน พลับพลึง คงชนะ, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจามอยุธยา,” วารสารประวัติศาสตร์ (2542): 72.

กัมพูชาก่อนหน้านั้นโดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 กับสมัยพระราเมศวร ชาวจามเหล่านี้ได้อยู่ภายใต้การดูแลของออกญาราชาวงศ์ เจ้ากรมอาสาจาม และมีหน้าที่ช่วยในการสงครามในอีกหลายครั้งในสมัยอยุธยา¹¹⁹

ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีชุมชนชาวจามหรือ แขกครัว ตั้งอยู่บริเวณบ้านครัวซึ่งอยู่ริมคลองแสนแสบในปัจจุบันซึ่งพบหลักฐานอย่างแน่ชัดในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งที่พระยามหานิเวศน์นฤรักษ์ เป็นแม่ทัพไทยไปรบกับกัมพูชากลับมาพร้อมด้วยเชลยศึกให้ตั้งบ้านเรือนบริเวณนี้ ซึ่งจะใช้เป็นด่านป้องกันข้าศึกที่มาจากทางทิศตะวันออก¹²⁰ และหากพิจารณาจากการขุดคลองแสนแสบซึ่งมี

การขุดจากหัวหมากไปบางขนากเมื่อปี พ.ศ.2380 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2383¹²¹ แต่จดหมายเหตุโรจนบัปพระยาประมุขลธวัชระบุว่าในปี จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375) “เดือน ๒ ขุดคลองบางกปิไปบางขนาก”¹²² ในปีที่ขุดคลองที่ต่างกันถึง 5 ปีแสดงว่าคลองนี้มีการขุดอยู่ 2 ช่วงคือ ช่วงแรกเป็นการขุดคลองบางกปิ ซึ่งคลองสายนี้จะผ่านบริเวณบ้านครัวและถูกเรียกว่าเป็นคลองแสนแสบได้¹²³ คลองเส้นนี้อยู่ช่วงกลางระหว่างคลองมหานาคและคลองแสนแสบ ช่วงหัวหมากถึงบางขนากมักถูกเรียกรวมเป็นคลองแสนแสบหรือไม่ก็เป็นคลองมหานาค¹²⁴ คลองมหานาคมาสิ้นสุดที่ปากคลองบางลำป่อยตรงสามแยกกับคลองบางกปิจนเป็นที่แยกขึ้นมา ส่วนคลองบางกปินั้นมีลักษณะเป็นคลอง

¹¹⁹ พลับพลึง คงชนะ, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจามอยุธยา,” หน้า 67-80.

“การตั้งถิ่นฐานก่อนหน้ารัชกาลที่ 3 ยังไม่ปรากฏแน่ชัดเป็นแต่เพียงคำบอกเล่าของชาวบ้านครัวว่ารัชกาลที่ 1 พระราชทานที่ดินให้บรรพบุรุษเพื่อตอบแทนที่ช่วยรบกับพม่าแต่ก็ไม่มีหลักฐานยืนยันที่แน่นอนเพราะหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์ที่แน่นอนเริ่มมีในสมัยรัชกาลที่ 5 อ้างถึงใน จารุวรรณ ไฉนวิระ และ ญอง บัฟฟี, “บ้านครัว อดีตอันรุ่งโรจน์หรืออนาคตจะดับสูญ,” *ศิลปวัฒนธรรม* 13 (10 สิงหาคม 2535), หน้า :180.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 179-180.

¹²¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ พ.ศ.๒๓๖๗-๒๓๙๔* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2481), หน้า 180.

¹²² *จดหมายเหตุโรจนบัปพระยาประมุขลธวัชระ* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2464), หน้า 48.

¹²³ เรื่องศักดิ์ คำวิไลศ, *ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางด่วนซีดีโรคของชาวมุขชน*, หน้า 26.

¹²⁴ พงษ์ศักดิ์ ไพธองกูร, “พระบารมีแห่ง”สยามบรมราชกุมารี” ฟื้นฟูวิญญาณ-คืนชีวิต “คลองแสนแสบถึงเวลาแล้วที่คนกรุงเทพฯต้อง “หันหน้าเข้าคลอง,” *ศิลปวัฒนธรรม* 16 (2 ธันวาคม 2537): 83-84.

ธรรมชาติมีลักษณะโค้งไปมาไม่ได้ตรงดิ่งเหมือนอย่างคลองมหานาค¹²⁵ ช่วงที่ผ่านบ้านครัว
เดิมนั้นคงเป็นร่องน้ำลำกระโดงเล็ก ๆ¹²⁶

การขุดคลองในปี พ.ศ.2375 คงเป็นการขุดตามแนวคลองเดิมเพื่อขยายขนาดให้เหมาะกับการสัญจรขนส่งยุทธสัมภาระที่มากขึ้น เนื่องมาจากการทำสงคราม อาณาสยามยุทธที่กินเวลานานถึง 14 ปี¹²⁷ แผนการขุดคลองเพื่อรับศึกนี้จึงเป็นแผนงานระยะยาวและต่อเนื่องกับการขุดคลองครั้งที่ 2 ที่เริ่มในปี พ.ศ.2380 ซึ่งเป็นคลองที่ขุดใหม่ทั้งสาย ในจดหมายเหตุโหรจึงระบุความยาวของคลองตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดเสมือนเป็นคลองเส้นเดียวกัน เป็นที่น่าสังเกตว่าการขุดคลองในช่วงแรกนี้ไม่ได้ขุดเป็นแนวตรงเช่นในช่วงที่ 2 ที่มีการจ้างชาวจีนขุด ถ้าหากขุดเป็นเส้นตรงให้รับกับแนวคลองมหานาคแล้วก็ย่อมสามารถทำได้แต่การที่ใช้ทางน้ำสายเดิมเนื่องจากบริเวณนี้มีการตั้งชุมชนของกองอาสาจามซึ่งมีทั้งสุเหว่า และสุสาน และการขุดคลองในช่วงนี้อาจใช้แรงงานที่มาจากชุมชนนี้อีกด้วยทำให้ต้องหลบหลีกศาสนสถานประจำชุมชน¹²⁸

ไม่เพียงเท่านั้นหากพิจารณาที่ตั้งของชุมชนกับวัตถุประสงค์ของการขุดคลองเพื่อทำสงครามพบว่าอาจจะเป็นความตั้งใจพระทัยของรัชกาลที่ 3 ที่เลือกบริเวณนี้ชุมชนที่ตั้งอยู่ในส่วนของต้นคลองบางกะปิพอดีและสามารถติดต่อกับภายในพระนครด้วยคลองมหานาคได้ ชุมชนแห่งนี้มีความสำคัญอยู่ที่การเป็นกำลังรบทางเรือ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพทรงกล่าวถึงการใช้ทหารอาสาจามในสมัยรัชกาลที่ 3 ความว่า

“...ส่วนทหารเรือนั้น เมื่อรัชกาลที่ ๓ มีเรือรบเป็นกำปั่นใบหลายลำเกณฑ์พวกแขก (เขมร) กรมอาสาจามลงประจำ ขึ้นอยู่กับกระทรวงกลาโหมสำหรับลาดตระเวนในอ่าวสยาม บางทีก็มีราชการก็ให้ไปตั้งเมืองต่างประเทศที่ใกล้เคียง...”¹²⁹

¹²⁵ เอนก นาวิกมูล, “ต้นคลอง ปลายคลอง มหานาค-บางกะปิ-แสนแสบ อยู่ที่ไหน?”, **ศิลปวัฒนธรรม**

19 (1 พฤศจิกายน 2540): 76-77.

¹²⁶ เรื่องศักดิ์ คำวิฑูร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

¹²⁷ พงษ์ศักดิ์ ไพโรจน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

¹²⁸ เรื่องศักดิ์ คำวิฑูร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 198.

¹²⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ** (พระนคร: ศิลปบรรณาคาร, 2514), หน้า 160.

อีกทั้งหัวหน้าที่บังคับบัญชาสูงสุดของชุมชนนี้คือพระยาราชาวังสันมีหน้าที่ในศักดิ์นาเป็น เจ้ากรมอาสาจาม¹³⁰ และเจ้ากรมในขณะนั้นคือพระยาราชาวังสัน (ฉิม) ได้เป็นหนึ่งในแม่ทัพที่ยกไปปราบหัวเมืองภาคใต้สมัยนั้น¹³¹ ทำให้เหมาะอย่างยิ่งที่จะใช้ชุมชนนี้เป็นฐานทัพสำหรับส่งกำลังในการทำศึกกับเวียดนามและกัมพูชา ซึ่งหากจะใช้เพียงแค่คลองในช่วงที่ 2 อย่างเดียวโดยที่ไม่ขุดเพิ่มเติมในช่วงแรกก็คงไม่สามารถบำรุงกองทัพได้เต็มที่เพราะคลองในช่วงที่ 2 ขุดบริเวณกลางทุ่งโดยที่ไม่มีชุมชนหรือกองกำลังใดๆประจำการเช่นชุมชนนี้ เมื่อพิจารณาในสมัยที่มีการตั้งชุมชนอย่างน้อยที่สุดก็ปรากฏแล้วในสมัยรัชกาลที่ 3 และมีความเป็นไปได้มากที่จะมีการตั้งมาก่อนหน้านี้

การที่ชุมชนแห่งนี้มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกแก่การเดินทางเข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรมเปิดใหม่ในบริเวณทุ่งแสนแสบซึ่งจะมีเนื้อที่บางส่วนอยู่ในโครงการรังสิตด้วย ทำให้มีการเคลื่อนย้ายของราษฎรไปตามแนวลำคลองบางกะปิ-แสนแสบ โดยที่ชุมชนบ้านครัวเป็นชุมชนมุสลิมขนาดใหญ่และยังเป็นจุดต้นทางที่สำคัญ เห็นได้จากการเป็นจุดพักของครัวเรือนมุสลิมจากมลายูที่ถูกกวาดต้อนในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งพระยาราชาวังสัน (ฉิม) เป็นผู้รับมอบและดูแลก่อนส่งเข้าสู่ทุ่งแสนแสบ¹³² สำหรับชาวบ้านครัวแล้วมีการเดินทางไปทำกินในบริเวณนี้เช่นกัน นายเฟ่งศรีสรรักษ์อดีตข้าราชการที่อาศัยในบริเวณทุ่งแสนแสบได้กล่าวถึงชาติพันธุ์และลักษณะการอยู่อาศัยของราษฎรในบริเวณนี้เมื่อปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ดังนี้

“...พลเมืองของทุ่งแสนแสบมักจะเป็นคนที่พอทำกินมากกว่าคนจน ถ้าจะเปรียบกับพลเมืองรัฐญญูรีแล้วก็บริบูรณ์กว่ากันมาก เพราะที่ตั้งมานานกว่ากัน ประเภทถือที่ดินแลคนก็ผิดกันเพราะคนทุ่งแสนแสบมักจะเป็นผู้ทำนาหรือหากินในที่ดินของตนเอง แลไม่ค่อยมีข้าเจ้าว่าขุนนางเป็นพวกแขกครัวแลทหารเรือมากกว่าผู้อื่นถ้าจะปกครองโดยจริงก็จะไม่สู้ยากนัก เพราะเป็นคนมีหลักแหล่งแท่งทั้งนั้น...”¹³³

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹³⁰ พลับพลึง คงชนะ, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจามอยุธยา,” หน้า 69.

¹³¹ ดูรายละเอียดใน หลวงอุดมสมบัติ, **จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ** (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515)

¹³² หลวงอุดมสมบัติ, **จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ**, หน้า 232-233.

¹³³ หจข. ร.5 น.47.1/26 (สำเนา) ที่ 15688 นายเฟ่งศรีสรรักษ์ กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 เรื่อง ถวายรายงานสภาพการทำนาในทุ่งแสนแสบ ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ.120

แม้ไม่ทราบจำนวนที่แน่นอนแซกครวที่แน่นอนแต่จากรายงานนี้ ทำให้ทราบว่า มีจำนวนไม่น้อยนับตั้งแต่การขยายเส้นทางคมนาคมเข้าสู่ทุ่งนี้ นับตั้งแต่รัชกาลที่ 3 และยังคงเห็นถึงบทบาทในด้านทหารเรือของชุมชนอาสาจาม (บ้านครว) ยังคงอยู่ในสมัยต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 บุคคลสำคัญที่รับราชการในด้านนี้ เช่น พระยาราชวังสัน (บัว) ก็อาศัยอยู่ที่นี้ และยังมีคนในชุมชนนี้รับราชการทหารเรือได้รับพระราชทานนามสกุลอีกหลายตระกูล¹³⁴ ดังนั้นจึงมีแซกครวทหารเรืออาศัยในทุ่งแสนแสบไม่น้อย ซึ่งจากรายงานฉบับเดียวกันแสดงว่าบรรดาแซกครวได้เข้ามาบุกเบิกทำกินในพื้นที่นั้นนานแล้วจนสามารถเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินอันแตกต่างกับเขตรังสิตโดยมากที่มักเป็นเขตเช่าพื้นที่ที่มีการบุกเบิกในระยะหลัง ในเขตด้านใต้ของโครงการรังสิตได้แก่บริเวณสองฝั่งคลองแสนแสบ และ มีนบุรี ซึ่งตั้งขึ้นในปีพ.ศ.2445 บริเวณนี้จึงเป็นเขตที่มีการอยู่อาศัยของบรรดาแซกมุสลิมที่มีการอพยพมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างน้อย

เมื่อมีการสัมปทานพื้นที่ในเขตทุ่งหลวงจึงมีการเข้ามาจับจองพื้นที่ของโครงการนี้ซึ่งมีการขุดต่อเนืองกับเขตที่อยู่อาศัยดั้งเดิมในทุ่งแสนแสบ และบางส่วนเข้าไปในพื้นที่นี้โดยเฉพาะการขุดคลองทางด้านใต้ของทุ่งรังสิต เช่น ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ต่อมา มีการขุดคลองซอยที่ 9 ฝั่งใต้คลองหกวาสายล่างเหลืออีกเพียง 20 เส้นจะสิ้นสุดการขุดแต่มีราษฎร 28 รายมาขอให้บริษัทขุดเข้าไปในที่ของตนซึ่งยินยอมจะเสียค่าขุดคลองในจำนวนนี้ เป็นมุสลิม 15 ราย¹³⁵ ขณะเดียวกันก็มีราษฎรอีก 46 รายคัดค้านการขุดคลองเพราะว่าได้ทำกินมาหลายสิบปีแล้วและในจำนวนนี้มีมุสลิม 27 ราย¹³⁶ กรณีนี้ได้แสดงถึงการทำกินของชาวมุสลิมก่อนหน้าที่บริษัทจะเข้ามาขุดคลอง

สำหรับคลองที่ขุดในทุ่งรังสิตส่วนนี้ได้แก่ คลองหกวาสายล่างเริ่มขุดในปี พ.ศ.2436 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2440¹³⁷ คลองซอยทางฝั่งใต้ของคลองรังสิตได้แก่คลองซอยที่ 2 ถึงคลองซอยที่ 14 เริ่มขุดในปี พ.ศ.2435 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2442 คลองซอยฝั่งใต้ของคลองหกวาสายล่างได้แก่คลองซอยที่ 8 ถึงคลองซอยที่ 14 ขุดในปี พ.ศ.2435 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2445¹³⁸ คลองบริเวณด้านใต้ของคลองหกวา

¹³⁴ เรื่องศักดิ์ ดำริห์เลิศ, ประวัติศาสตร์บ้านครวและการต่อต้านทางด่วนซีทีโรดของชาวชุมชน, หน้า 36-37, 60.

¹³⁵ หจข. ร.5 น.41.4/34 ที่ 51/8748 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ.116

¹³⁶ หจข. ร.5 น.41.4/33 ที่ 9861 ขุนวิจารณ์ภูธร สารวัตรแขวง เรียน พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง เจ้ากรมกองตระเวนชั้นนอก ลงวันที่ 20 ตุลาคม ร.ศ.116

¹³⁷ สุนทรีย์ อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 26.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 231-232.

สายล่างได้เข้าไปในเขตอำเภอหนองจอกของเมืองมีนบุรีและมีการแบ่งตำบลที่สัมพันธ์กับชื่อคลองคือ ตำบลคลอง 10, ตำบลคลอง 12, ตำบลคลอง 13¹³⁹

นอกจากนี้ในบริเวณด้านใต้ของคลองรังสิตทางปากตะวันออกของคลองซอยที่ 14 พื้นที่แดนเมืองธัญบุรี และมีนบุรี เป็นเขตของมณฑล ปราชินบุรีมีการขุดคลองอีกหลายสาย ได้แก่ เมืองนครนายก มีคลองซอยที่ 15-16 ฝั่งใต้คลองรังสิตเริ่มขุดและเสร็จในช่วงปี พ.ศ.2443-2444 และคลองซอยที่ 22 ถึงคลองซอยที่ 24 ดำเนินการในช่วงปี พ.ศ.2445-2447 และในบริเวณฝั่งใต้ของคลองหกวาสายล่างท้องที่เมืองฉะเชิงเทรา ได้แก่คลองซอยที่ 15 ถึงคลองซอยที่ 21 เริ่มขุดและเสร็จในช่วงปี พ.ศ.2445-2447¹⁴⁰ เมื่อมีการขุดคลองเหล่านี้พบว่ามีการอพยพเข้ามาดังในรายงานจำนวนประชากรของเมืองมีนบุรีปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มีการระบุว่าในปีนั้นพลเมืองลดลงเพราะอพยพไปอยู่ในเมืองธัญบุรี นครนายก ฉะเชิงเทราที่มีการทำนาสมบูรณ์¹⁴¹

แม้จะไม่ได้จำแนกเชื้อชาติราษฎรที่อพยพแต่การที่เมืองนี้เป็นถิ่นฐานของมุสลิมมาหลายปีจึงมีการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มนี้ในบริเวณคลองต่างๆในโครงการรังสิต เช่น มุสลิมที่คลองซอยที่ 22 ในอำเภอองครักษ์ เมืองนครนายก เดิมเป็นชาวเมืองไทรบุรี ปลิศ กลันตัน เคดาห์ ที่ถูกกวาดต้อนมาเมื่อครั้งต้นรัตนโกสินทร์มาอยู่ที่ถนนตกในครั้งแรกต่อมาถูกนำมาบริเวณคลองแสนแสบ แถบทรายกองดิน เมืองมีนบุรี เมื่อมีการขุดคลองรังสิตจึงพากันมาอยู่ที่คลอง 22 บางส่วนไปอยู่ที่คลอง 17, 20, 21¹⁴² และยังปรากฏในรายชื่อผู้ที่มาจับจองที่นาต่อบริษัทก็มีมุสลิมอีกหลายรายซึ่งไม่ทราบที่มาแน่ชัด อาทิ คลองซอยที่ 8 ฝั่งใต้รังสิตมีเนื้อที่จับจองทั้งหมด 9,900 ไร่มีผู้จับจอง 43 รายเป็นมุสลิม 20 รายจับจองเนื้อที่รวม 3,400 ไร่ คลองซอยที่ 10 ฝั่งใต้คลอง 6 วาสายล่างมีผู้จับจองที่นา 11 รายจำนวน 3,200 ไร่ในจำนวนนี้มีมุสลิมจับจอง 5 รายเนื้อที่ 1,000 ไร่ คลองซอยที่ 13 ฝั่งใต้คลองรังสิต

¹³⁹ หจช. ร.6 น.10.2ก/16 ที่ 118/481 นายอำเภอหนองจอก หลด หม่อมเจ้าสง่างาม ผู้ว่าราชการการเมืองมีนบุรี เรื่อง สำนักรายชื่อกำนันผู้ใหญ่บ้าน ลงวันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ.130

¹⁴⁰ สุนทรีย์ อาสะวะไวย, เรื่องเดียวกัน, หน้า 230-231.

¹⁴¹ หจช. ร.5 น.3.6ข/6 ที่ 43/1044 หม่อมเจ้าสง่างาม ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมีนบุรี กราบ หลด กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานประจำปี ร.ศ.123 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม ร.ศ.124

¹⁴² สุนทร สิมะเสน, **มัสยิดมดุงอิสลาม** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล,2523), หน้า 15-16. อ้างถึงใน เสาวนีย์ จิตต์หมวด, **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม**, หน้า 113-114.

มีผู้จับจอง 18 ราย เนื้อที่ 4,550 ไร่ มีมุสลิมจับจอง 11 ราย เป็นจำนวน 1,400 ไร่ รวมทั้งยังมี ชาวมุสลิมที่กระจายไปตามคลองอื่นๆอีก เช่น บริเวณคลองซอยที่ 14 ฝั่งใต้คลองรังสิต เป็นต้น¹⁴³

ขณะที่ส่วนมากจะไม่ทราบที่มาแต่ก็มีบางรายที่น่าสนใจ เช่น หลวงศรีมหาธา จับจองที่นา 200 ไร่บริเวณคลองซอยที่ 8 ฝั่งใต้รังสิต¹⁴⁴ ซึ่งเป็นตำแหน่งเจ้ากรมอาศาจามซ้าย¹⁴⁵ แสดงว่ามีแขก จามเข้ามาในบริเวณนี้และคงมีรายอื่นอีกเมื่อพิจารณาจากคลองที่ขุดในด้านนี้และบางส่วนเข้าไปใน ทุ่งแสนแสบจึงมีชาวมุสลิมที่จะโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามา เช่น ชาวมุสลิมที่คลอง 22 ดังกล่าวนอกจากนี้ยังมีมุสลิมกลุ่มอื่นอีก คือ ชาวยะวา (ชวา) ซึ่งสามารถซื้อที่ดินในหลายพื้นที่ใน กรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะในด้านตะวันออก ได้แก่ หนองจอก ทุ่งแสนแสบ ทุ่งศิษะคุ้ คลองเปรง คลองพระโขนง คลอง 3 คลอง 6 คลอง 8¹⁴⁶ เช่น ฮัจยีหนู ซื้อที่คลอง 6 จากบริษัทขุดคลองคุนาสยาม¹⁴⁷ การเปิดพื้นที่ดินในบริเวณนี้ของบริษัทประกอบการเป็นแหล่งชุมชนดั้งเดิมทำให้บริเวณด้าน ใต้คลองรังสิตเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานของชาวมุสลิมที่สำคัญ

กลุ่มมุสลิมที่ทำกินในบริเวณนี้มีการประกอบอาชีพหลายอย่างโดยเฉพาะในด้านการเกษตร ก็เป็นสิ่งสำคัญในการยังชีพ ในพื้นที่ด้านใต้ของโครงการรังสิตก่อนหน้านั้นเมื่อมีการขุดคลองแสน แสบขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้เปิดพื้นที่ทำนาได้มากขึ้นและเมื่อมีการกวาดต้อนชาวมุสลิมมาไว้

และอีกส่วนหนึ่งมาจากบรรดาแขกครัวดังกล่าวจึงมีการบุกเบิกที่ทำกินเพื่อการทำนาเรื่อยมาเช่นที่ นาย ดี.โอ.คิง (D.O.King) กล่าวถึงสภาพคลองแสนแสบในสมัยรัชกาลที่ 4 ว่าคลองสายนี้ผ่านที่ราบ ที่ใช้สำหรับปลูกข้าวและมีคนพื้นเมืองเชื้อสายมาเลย์อยู่ในที่เหล่านั้น¹⁴⁸

เมื่อโครงการรังสิตเริ่มต้นขึ้นในภาวะที่เศรษฐกิจขยายตัวและการใช้ที่ดินทำนาที่จำเป็นอย่าง มากจึงปรากฏว่ามีชาวมุสลิมเข้าไปทำนาและมีปัญหาแย่งชิงที่ดินกันดังในคำฟ้องเรื่องคดีที่ดินหลาย

¹⁴³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขุดคลองคุนาสยาม กส.10/2 ที่ 389 พระปฏิบัติราช ประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคุนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่อง ส่งบัญชีผู้จับจองที่ดินของบริษัท ลงวันที่ 12 ตุลาคม ร.ศ.118

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴⁵ พลับพลึง คงชนะ, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจามอยุธยา,” หน้า 69.

¹⁴⁶ กวรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี, **ยะวา-ชวา ในบางกอก** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ,2541), หน้า 75-76.

¹⁴⁷ หจข. ร.5 น.18.3ก/343 ที่ดินคนในบังคับ (ร.ศ.117) อ้างถึงใน กวรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี, เรื่อง เดียวกัน, หน้า 128.

¹⁴⁸ King.D.O., “Travels in Siam and Cambodia,”177-178. อ้างถึงใน ลูเซียน เอ็ม แองส์, **ข่าวกับ มนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์**, หน้า 109.

รายได้แสดงถึงการทำกินของคนกลุ่มนี้ เช่น คดีของหยี่อัปได้ตระหนักรู้ว่าทักกับนายป้อคนของหลวงวาทีตบรเทศ ในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) กล่าวว่าได้จับจองที่ดินตั้งแต่ปี ร.ศ.110 (พ.ศ.2434) จากนั้นจึง "...ให้หยี่สมอื่นกับนายบ้านไปไถนทรงถางพงเปนที่นาฟางลอยเอาผลเมล็ดเข้าลงปักดำทำนารายนี้ต่อมาได้ประมาณ ๔ ปีเสศ..."¹⁴⁹ หรือในคดีของนายฟาแขกทหารเรือวิวาทกับนายนวนนายกองนาของกรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจในปี พ.ศ.2439 ถึงทำให้กองตระเวนที่เข้าระงับเหตุเสียชีวิต¹⁵⁰ กลุ่มชาวมุสลิมจึงเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีส่วนร่วมกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญนี้เช่นเดียวกับราษฎรอีกจำนวนมาก

การประกอบอาชีพที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการเป็นพ่อค้าแร่ ชาวมุสลิมมีบทบาทในด้านนี้เช่นเดียวกับชาวจีน พ่อค้ามุสลิมสามารถเดินทางค้าขายแทบทุกหัวเมืองในประเทศไทย คือทางทศได้มีพ่อค้ามุสลิมเดินทางค้าขายไปจนจดแหลมมลายู ทิศตะวันตกไปค้าขายถึงเขตแดนเมืองทวายและครอบคลุมบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือเช่น เมืองตาก และใกล้เคียง ทิศตะวันออกตั้งแต่เมืองชลบุรี ระยะเวลา จันทบุรี ตราด ทางเหนือถึงเขตปากน้ำโพธิ์ (นครสวรรค์)¹⁵¹ ในการเดินทางพ่อค้าแร่จะอาศัยทางน้ำเป็นเส้นทางหลักเพราะสามารถบรรทุกสินค้าได้โดยสะดวก และเมื่อขายสินค้าหมดหรือจะกลับกรุงเทพฯ ก็ซื้อสินค้าจากเมืองนั้นๆ ลงเรือกลับมาขายในกรุงเทพฯ ด้วย ขนาดของเรือที่ใช้ขึ้นอยู่กับสินค้าตั้งแต่ขนาดเล็กอย่างเรือเปิด ไปจนขนาดใหญ่อย่างเรือฉลอม เรือขนาดใหญ่สุดสามารถบรรทุกโคกระบือได้¹⁵²

ในทุ่งรังสิตปรากฏว่ามีพ่อค้ามุสลิมเร่ขายสินค้าโดยพ่อค้าเหล่านี้เป็นคนในบังคับต่างชาติ การเดินทางค้าขายระหว่างหัวเมืองจะต้องมีหนังสือเดินทางเพื่ออำนวยความสะดวกเช่นเดียวกับชาวจีนในบังคับ ทำให้ทราบว่าพ่อค้าเหล่านี้เดินทางไปหัวเมืองต่างๆ ได้แก่ รัญญบุรี มีนบุรี นนทบุรี ปทุมธานี นครนายก ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี และกรุงเก่า ซึ่งอยู่ในเขตทุ่งรังสิตและใกล้เคียง สำหรับ

¹⁴⁹ หจข. ร.5 น.18.3ข/32 (สำเนา) ที่ 9025 หยี่อัปได้ตระหนักรู้ คนในบังคับอังกฤษ ยื่นเรื่องราวต่อกงสุลอังกฤษ เรื่อง ถูกนายป้อกับพวกบุกกรุกที่ดิน ลงวันที่ 2 ตุลาคม ร.ศ.115

¹⁵⁰ หจข. ร.5 ม.2.26/3 กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูล กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ราชเลขาณูการ เรื่อง นายนวนนายฟาและมะหะหมัดบิลาวาทยิงกันตายที่ตำบลลำบัวเขียวทุ่งคู้ ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.115

¹⁵¹ หจข. ร.5 ก.ต.1-60 หนังสือที่กงสุลต่างประเทศในประเทศไทยติดต่อกับการต่างประเทศของประเทศไทย เล่ม 1-60 อ้างถึงใน รัชนี้ สาดเปรม, "บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๒๕-๒๔๕๓," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), หน้า 122.

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

* ดูรายละเอียดในตารางเรื่องคนในบังคับ

สินค้าที่ซื้อขายนั้น โดยมากมักไม่ระบุแน่นอนกล่าวแต่เพียงว่า “ไปค้าขาย” แต่สันนิษฐานว่า สินค้าที่ต้องการในชนบทภาคกลางที่เน้นอยู่กับการผลิตข้าวเป็นหลักเช่น พุงรังสิต และอยู่ในความชำนาญของบรรดาแขกทั้งหลายคือ ผ้า ซึ่งเป็นผ้าทุกชนิด¹⁵³ ในรายงานการนำเข้าสินค้าในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) กล่าวถึงมูลค่าและการใช้ผ้าของชาวสยามดังนี้

“...สินค้าซึ่งนำเข้ามาจากต่างประเทศอันเป็นของต้องการใช้ในประเทศสยามทั่วไป นั้นคือ ผ้าแลแพรต่างๆ ผ้าขาวปนของใช้มากกว่าอย่างอื่น รวมผ้าขาวต่างๆที่ส่งเข้ามาในปีนี้ รวมเป็นราคา ๖๙๐๙๒๖ เหรียญ ๓๓ ๑๔๓๙๔ ซึ่ง ผ้าลาย ๖๒๖๗๗๓ เหรียญ ๓๓ ๑๓๐๔๘ ซึ่ง ผ้าพื้นเป็นราคา ๔๕๘๖๒๑ เหรียญ ๓๓ ๑๑๖๓๘ ซึ่ง แพรต่างๆรวมเป็นราคา ๑๐๓๘๑๖๑ เหรียญ ๓๓ ๒๑๖๒๘ ซึ่ง ควรจะกล่าวว่าคนในประเทศสยามได้เสียค่านุ่งห่มอันเป็นของจำเป็นรวมเป็นราคาถึง ๕๐๒๓๑๘๘ เหรียญ ๓๓ ๑๐๔๖๕๐ ซึ่ง...”¹⁵⁴

ปริมาณนำเข้าที่มากเช่นนี้ส่วนหนึ่งของผู้บริโภคนั้นอยู่ในชนบทโดยมีพ่อค้าเฒ่าเป็นคนกลาง นอกจากนี้สินค้าบางประเภทก็ถูกนำเข้ามาขายอย่างอาวูฐปิ่นในกรณีของแขกหะยีชั้นได้นำอาวูฐปิ่นให้ลูกค้าได้เลือกหลายประเภททั้ง ปิ่นแก้ว ปิ่นปัสตัน ปิ่นเปราณีง แสดงว่าประกอบอาชีพนี้เป็นการเฉพาะและเมื่อถูกจับเนื่องจากทำปิ่นล้นถูกลูกค้าเสียชีวิตก็อ้างว่าเป็นน้องชายของแขกอับดุลลาผู้มีชื่อเสียงในการลักลอบนำปิ่นเข้ามาขายและค้าปิ่นอยู่ที่ถนนราชวงศ์¹⁵⁵ ข้อมูลของแขกผู้นี้ยังสอดคล้องกับคำให้การของคนร้ายต่อสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพเมื่อปี พ.ศ.2446 ว่าสามารถซื้ออาวูฐปิ่นได้จากร้านแขกที่วัดเกาะ¹⁵⁶ แสดงว่าการค้าของแขกกับกิจการประเภทนี้สัมพันธ์กันอย่างมาก

¹⁵³ รัชนี้ สาดเปรม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

¹⁵⁴ หจข. ร.5 ก.ต.2.12/16 เรื่อง บัญชีรายงานค้าขายกรุงสยาม ศก 118

¹⁵⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/58 เรื่อง แขกหะยีชั้นลงเรือเที่ยวเร่ขายปิ่นกับสิ่งของ นายลิตผู้ตายอยู่ที่คลอง 7 ได้ขอคูเป็รปราณีงของแขกหะยีชั้นเพื่อจะซื้อ ปิ่นล้นถูกนายลิตตาย กองตระเวนใต้สวนแขกหะยีชั้นให้ถ้อยคำว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส (28 ม.ค.124-29 ก.ค.125)

¹⁵⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” ใน **ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา,2504), หน้า 283.

ส่วนสินค้าที่พ่อค้าเร่ชาวมุสลิมต้องการและระบุไว้ในหนังสือเดินทางคือสัตว์พาหนะต่างๆ ได้แก่ โค กระบือ ม้า¹⁵⁷ เขตสถิติกรมภาคกลางมีความจำเป็นในการใช้สัตว์พาหนะเป็นแรงงานสำคัญในทุ่งรังสิตก็เช่นกันมีการสำรวจจำนวนสัตว์พาหนะในเมืองธัญญบุรีเมื่อปี พ.ศ.2449 มีจำนวนกระบือ 22,315 ตัว ม้า 1,043 ตัว และโค 160 ตัว¹⁵⁸ ส่วนเมืองมีนบุรีมีจำนวนกระบือ 15,232 ตัว ม้า 340 ตัว โค 42 ตัว¹⁵⁹ ด้วยจำนวนที่มากเช่นนี้จึงเป็นสิ่งจูงใจพ่อค้ามุสลิมให้เข้ามาซื้อหาในเขตนี้ การรับซื้อสัตว์พาหนะนั้นเสี่ยงต่อการเกิดคดีอาชญากรรมด้วยการเป็นคนกลางรับซื้อของโจรได้ ซึ่งพื้นที่นี้มีคดีการปล้นและลักกระบือเกิดขึ้นอยู่เสมอเช่นเดียวที่เกิดกับแขกที่ประกอบอาชีพในด้านนี้ ในรายงานของพระยามหาโยธาเมื่อครั้งมาตรวจพื้นที่เพื่อเตรียมสร้างเมืองในทุ่งหลวงและทุ่งแสนแสบในปี พ.ศ.2442 กล่าวว่า พวกแขกเป็นที่มาของการโจรกรรมเพราะกระบือที่ถูกฆ่าแหวะมักเป็นกระบือที่ขโมยมาโดยมาก¹⁶⁰

บรรดาแขกที่เข้ามาทำกินทำให้บริเวณนี้มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์มากขึ้น และยังแสดงถึงการที่มีความสัมพันธ์ภายในกลุ่มของตน เห็นได้จากการร่วมมือกันช่วยเหลือในยาม

เดือดร้อนไม่ว่าจะด้วยวิธีการใดก็ตาม เช่น ในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) เกิดภาวะภัยธรรมชาติทำให้การทำนาไม่ได้ผลและส่งผลกระทบถึงบรรดาเจ้าของนาและผู้ทำนาทั่วไปขณะที่มีการเก็บอากรค่านาสูงอยู่จึงมีการยื่นหนังสือพร้อมลงลายมือชื่อผู้มีที่นานับร้อยรายเพื่อขอลดหย่อนภาษีในจำนวนนี้มีชาวมุสลิมที่อยู่ตามคลองต่างๆ จำนวนมากดังตารางรายชื่อดังนี้

¹⁵⁷ หจข. ร.5 น.43.4/21 หนังสือกระทรวงการต่างประเทศ ถึง กระทรวงนครบาล เรื่อง ขอนหนังสือเดินทางให้หม่อมฮามัดฮานันในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 6 คนไปซื้อโค กระบือ ม้า ทางเมืองมีนบุรี ธัญญบุรี ลงวันที่ 16-17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

¹⁵⁸ หจข. ร.5 น.3.2จ/17 เรื่อง บัญชีนักโทษกับบัญชีคนแลกระบือเกิดตายจำนวนเดือนเมษายน ถึงเดือนมีนาคม ศก 125

¹⁵⁹ หจข. ร.5 น.3.6ข/6 ที่ 43/1044 หม่อมเจ้าสง่างาม ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมีนบุรี กราบพุด กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานประจำปี ร.ศ.123 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม ร.ศ.124

¹⁶⁰ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 (สำเนา) ที่ 8628 พระยามหาโยธา กราบพุด กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง สำรวจบริเวณที่จะสร้างเมืองใหม่ในบริเวณทุ่งหลวงและทุ่งแสนแสบ ลงวันที่ 9 มกราคม ร.ศ.118

ตารางที่ 4¹⁶¹

แสดงจำนวนรายชื่อชาวมุสลิมที่ขอลดหย่อนภาษีในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453)

รายชื่อ*	คลอง
โต๊ะเต็น, โต๊ะหวัง, นายตะมัน, หะยีละย้าย, อำแดงติเมาะ ฮายีมาสะโน็ด, อำแดงหะยีมะ, อำแดงติเอาะ, โต๊ะสะมะ, ฮายีเซน	คลองหกวาสายล่าง รวม 10 คน
นายชาไม้ะ, นายตะมัน, อำแดงแมะ, อำแดงละมุ, โต๊ะสะนิ, นายหมัด, โต๊ะมา, อำแดงเยาะ, โต๊ะชัน, ฮายีมะ, ฮายีสเมาะ อำแดงละมะ, อำแดงละเยาะ, อำแดงไซ้ะ, อำแดงเยาะ, นายสล่า สะยีมาน, โต๊ะไซ้ะ, อำแดงโน๊ะ, โต๊ะเฮง, นายสนิ, โต๊ะแต, โต๊ะเลาะ	คลองสิบลี่ รวม 23 คน
กะเด, ฮายีเม, ตีมัน, โต๊ะเล็ก, โต๊ะเต๊ะ, ฮายีมัด, ฮายีตันยง, โต๊ะยาบา, โต๊ะฮายีโต๊ะ, โต๊ะฮายีชัน, โต๊ะฮายีฮาอิ, โต๊ะมุชอ	คลองสิบลี่ห้า รวม 12 คน
	รวม 45 คน

จากตารางนี้เห็นถึงคลองเหล่านี้ซึ่งอยู่บริเวณด้านใต้ของโครงการใกล้กับถิ่นฐานของมุสลิมดั้งเดิมก่อนมีโครงการนี้ และการลงรายมือชื่อนี้แม้ว่าจะเป็นกิจกรรมที่กระทำร่วมกับคนกลุ่มอื่นๆแต่ก็เห็นถึงความเคลื่อนไหวต่อปัญหาที่กระทบต่อการอยู่อาศัยและทำกินของพวกเขา หรือในกรณีของราษฎรมุสลิมที่อาศัยบริเวณใกล้เคียงกับการขุดคลองซอยที่ 9 ฝั่งใต้คลองหกวาสายล่างซึ่งยื่นหนังสือ

ทั้งฝ่ายสนับสนุนและคัดค้านการขุดคลองของบริษัทในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ดังได้กล่าวไปข้างต้น แม้จะไม่ได้อยู่ในเขตของบริษัทแต่ก็เป็นอีกตัวอย่างของการร่วมกันในชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้

กลุ่มชาวมุสลิม หรือ แยก เป็นกลุ่มทางชาติพันธุ์ที่มีสายสัมพันธ์ทางศาสนาเกี่ยวข้องกับเรื่องและคนกลุ่มนี้มีที่มาในการตั้งถิ่นฐานยาวนาน เมื่อมีโครงการรังสิตจึงได้เข้ามาทำกินในบริเวณนี้

¹⁶¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก กส.13/319 ที่155 หนังสือร้องทุกข์ของผู้มีบรรดาศักดิ์และราษฎรเจ้าของที่นาในทุ่งรังสิตรวม 322 ราย ถึง พระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวง เกษตรธิการ ลงวันที่ 29 ตุลาคม ร.ศ.129

* รายชื่อเหล่านี้เป็นราษฎรที่อยู่ตามคลองต่างๆ ที่มีการระบุแน่นอนในเอกสารอ้างอิง แต่ในเอกสารเดียวกันนี้ยังมีรายชื่อมุสลิมอีกหลายรายที่ไม่ระบุที่อยู่ บางส่วนระบุแต่ลงรายชื่อเป็นภาษาอาหรับไม่สามารถอ่านได้ เช่นที่ คลองที่ 20 จำนวน 4 ราย, คลองที่ 23 จำนวน 7 ราย

ขณะเดียวกันก็มีมุสลิมอีกจำนวนหนึ่งมาจากที่อื่นทั้งที่มาจับจองที่ดินหรือมาเพื่อการค้าขาย การช่วยเหลือกันในท้องถิ่นของตนจึงเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ถึงความสัมพันธ์ในกลุ่มนี้

3.2.2.3 มอญ

จากตารางจำนวนเชื้อชาติของราษฎรในเขตเมืองธัญบุรีเมื่อปี พ.ศ.2441-2442 ในขณะนั้น พื้นที่นี้ยังเป็นส่วนหนึ่งของเมืองปทุมธานีอาณาบริเวณยังอยู่เพียงคลอง 5 ซึ่งบริเวณนี้มีชาวมอญในอันดับรองจากชาวไทยเท่านั้น ชาวมอญจึงนับเป็นกลุ่มทางชาติพันธุ์อีกกลุ่มที่เข้ามาทำกินในบริเวณนี้โดยที่คนกลุ่มนี้มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมาก่อนหน้าการเปิดพื้นที่ภายใต้โครงการนี้

ทางฝั่งตะวันออกของโครงการรังสิตไม่ใช่พื้นที่ร้างผู้คนเช่นพื้นที่ในโครงการแต่มีพัฒนาการเป็นบ้านเมืองมาก่อนบริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงที่ไหลผ่านจากบ้านท้ายเกาะมาบ้านโพธิ์แดงเข้าสู่เขตอำเภอสามโคกจนถึงเมืองปทุมธานีในปัจจุบัน มีชุมชนโบราณและตั้งอย่างหนาแน่นและมีวัดโบราณอีกหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำมีร่องรอยการตั้งชุมชนโบราณอย่างชัดเจนตั้งแต่ปากคลองเชียงรากน้อย ซึ่งเป็นลำน้ำธรรมชาติแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาลงสู่ที่ราบลุ่มทางตะวันออกไหลไปสมทบกับคลองเปรมประชากรและคลองหนึ่ง* มายังปากคลองเชียงราก ซึ่งเป็นลำน้ำอ้อมของแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนจะมีการขุดคลองลัดในลำน้ำช่วงนี้สมัยอยุธยารัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ความเก่าแก่ของบ้านเมืองบริเวณนี้ เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบได้แก่วัดและโบราณวัตถุสมัยอยุธยาตอนต้น เครื่องสังคโลกของสุโขทัยและเครื่องลายครามสมัยราชวงศ์หมิง ประกอบกับร่องรอยของคูน้ำคันดินและหลักฐานด้านเอกสารคือ โฉนดกำตราลสมุทร อันเป็นวรรณคดีสมัยพระบรมไตรโลกนาถลงมาที่มีการกล่าวถึง “ทุ่งพญาเมือง” และ “เมืองเก่า” อันสัมพันธ์กับชื่อที่เรียกขานกันในบริเวณนี้ และยังมีซากวัดโบราณชื่อวัดพญาเมืองที่พบโบราณวัตถุร่วมสมัยดังกล่าว¹⁶² ในสมัยพระเจ้าปราสาททองบริเวณนี้ปรากฏความเป็นเมืองอย่างชัดเจนจากเอกสารทางราชการคือ กฎหมายเก่าลักษณะพระธรรมนูญว่าด้วยการตราใช้ราชการ พ.ศ.2179 ระบุว่าสามโคกเป็นหัวเมืองขึ้นกับกรมพระกลาโหม¹⁶³

* คือ คลองซอยที่ 1 ในโครงการรังสิต

¹⁶² ศรีศักร วัลลิโภดม, “สามโคกฝั่งตะวันออกโบราณวัตถุและการตั้งถิ่นฐาน,” *เมืองโบราณ* 24 (1 มกราคม-มีนาคม 2541): 32-34.

¹⁶³ *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดปทุมธานี* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง, 2527), หน้า 19.

แม้ว่าบริเวณนี้จะเป็นบ้านเมืองมาก่อน แต่ก็ไม่ปรากฏอย่างแน่ชัดว่ามีคนมอญอยู่มากน้อยเพียงใด จนกระทั่งในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีชาวมอญจำนวนมากอพยพจากเมืองเมาะตะมะ เนื่องจากความไม่พอใจที่มั่งนันทมิตรเจ้าเมืองเกณฑ์ชาวมอญอย่างทารุณเพื่อป้องกันเมืองจากการรุกรานของพวกเขา สมิงนายอำเภอทั้ง 11 คนจึงได้ก่อการยึดเมืองและด้วยเกรงความผิดจึงได้กวาดต้อนครอบครัวชาวมอญในหัวเมืองของเมืองเมาะตะมะ 32 เมือง กับพวกของตัวและพวกของมั่งนันทมิตรประมาณหมื่นคนหลบหนีเข้ามา ในครั้งนั้นโปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามโคก คลองคูจาม และใกล้วัดตองปุ¹⁶⁴

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานยังปรากฏในสมัยต่อมา ดังในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พม่าได้เกณฑ์แรงงานมอญในเขตเมืองเมาะตะมะและเมืองขึ้นอีก 32 เมืองมาสร้างยุ้งฉางเพื่อเตรียมรบกับไทย และเก็บทรัพย์สินจากชาวมอญเป็นอันมาก ทำให้ชาวมอญไม่พอใจก่อการกบฏนำโดยพระยาแจ้ง พระยาอู่ ตละเสียง ตละเกล็บ หลังจากนั้นชาวมอญอพยพเข้าไทยหลายทางทรงให้รับชาวมอญเหล่านี้เข้าสู่พระนคร และโปรดให้ตั้งบ้านเรือนในแขวงเมืองนนทบุรี และเมืองสามโคก ชาวมอญที่เข้ามาในครั้งนี้มีจำนวนไม่น้อยเพราะสามารถรวบรวมเฉพาะชายฉกรรจ์ได้ถึง 3,000 คนไปรับศึกกับพม่าได้อีก¹⁶⁵

ในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อปี พ.ศ.2358 ชาวมอญเมืองเมาะตะมะนำโดยสมิงสอดเบาได้สังหารกรรมการเมืองชาวพม่าที่ปกครองอย่างกดขี่จากนั้นจึงอพยพเข้ามา ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎออกไปรับชาวมอญที่เมืองกาญจนบุรี และให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จไปรับครัวมอญที่เมืองนนทบุรี โดยที่มั่งนันทมิตรเจ้าพระยาอภัยภูธรไปรับครอบครัวมอญมาจากเมืองตากก่อนส่งมาที่เมืองนนทบุรีแล้ว ชาวมอญในครั้งนี้มีจำนวนคน 40,000 เศษ โปรดให้ไปตั้งภูมิลำเนาในแขวงเมืองปทุมธานี นนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์¹⁶⁶ ด้วยเหตุผลในด้านสงครามทำให้เกิดการอพยพของชาวมอญจำนวนมาก ทำให้มีการตั้งบ้านเรือนในหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งใกล้เคียงกับ

¹⁶⁴ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), หน้า 29-30.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186-187, 193.

¹⁶⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า 106-107.

พื้นที่ของโครงการรังสิตที่จะมีการพัฒนาในเขตทุ่งหลวงอีกหลายปีต่อมาหัวเมืองเหล่านี้อยู่ทางด้านตะวันออกของโครงการ คือ สามโคก ซึ่งต่อมาจะได้รับการตั้งเป็นเมืองปทุมธานีในสมัยรัชกาลที่ 2¹⁶⁷ และ เมืองนนทบุรี อันจะปรากฏว่ามีการเข้าทำกินในพื้นที่ของทุ่งรังสิตในสมัยต่อมา

จากลักษณะการตั้งบ้านเรือนก็คงพอจะทำให้บอกได้ว่าอาชีพสำคัญของชาวมอญก็คือการทำนาเหมือนกับคนไทยโดยทั่วไป¹⁶⁸ ภายหลังเมื่อมีการเปิดพื้นที่ในโครงการรังสิตเพื่อการทำนาจึงมีชาวมอญเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เช่น มะปี่ และเมี่ยมมะ ตั้งโรงงานอยู่ที่คลอง 14 ต่อมาได้ตรอกนากับบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามจำนวน 50 ไร่ ได้เข้ามาตั้งทำนาอยู่แล้วเมื่อปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) โดยที่มะปี่รับราชการทหารเรือระหว่างที่ต้องเข้าเวรได้ให้เมี่ยมมะภรรยาดูแลที่นา¹⁶⁹ และในหนังสือของพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูลต่อกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ระบุเหตุมีคนร้ายปล้นในเขตคลองของบริษัทว่า

“...มีอ้ายคนร้ายหลายคนมาปล้นเรือของรามัญผู้มีชื่อ ซึ่งได้ขายนามาจากตำบลอื่น จอดเรือที่ปากคลอง ๕ เพื่อจะทำนาในคลองนั้น...”¹⁷⁰

ข้อความนี้ทำให้เห็นถึงบริเวณที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและเส้นทางในการอพยพเข้ามาทำนาของชาวมอญที่มาตามลำคลองในโครงการในรายนี้ถึงกับขายนานในที่อื่นมาเพื่อที่จะทำกินในพื้นที่นี้สำหรับบริเวณในการตั้งถิ่นฐานจากเอกสารเดียวกันนี้ทำให้ทราบว่าชาวมอญรายนี้ถูกปล้นในบริเวณปากคลอง 5 ต่อกับคลองรังสิตและตั้งใจจะเข้าทำกินในบริเวณคลองนี้ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นอำเภอตำบลคลองรังสิตอันเป็นส่วนหนึ่งของเมืองปทุมธานีการอพยพของชาวมอญรายนี้ ในปี พ.ศ.2440 จึงต่อเนื่องกับข้อมูลการสำรวจจำนวนประชากรในอำเภอนี้ปีต่อมา (พ.ศ.2441) มีชาวมอญ 1,032 คน และในปี พ.ศ.2442 มี 836 คน ต่อมาในปี พ.ศ.2445 เมื่อมีการแบ่งเขตเมืองัญญ

¹⁶⁷ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดปทุมธานี, หน้า 1.

¹⁶⁸ สุจริตลักษณะ ดิษฐ์ และคนอื่นๆ, มอญ บทบาทด้านสังคม วัฒนธรรม ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2542), หน้า 11.

¹⁶⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/4005 หนังสือ บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึงกระทรวงเกษตรราชการ เรื่อง มะปี่ เมี่ยมมะ ร้องทุกข์เรื่องที่ทำนาที่กรอกไว้มีผู้มาแย่งทำ ลงวันที่ 9 มิถุนายน ร.ศ.115

¹⁷⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 หนังสือ พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ.116

* ดูรายละเอียดจากตารางเรื่องเชื้อชาติในเมืองัญญบุรี

บุรี ทำให้พื้นที่ของอำเภอตำบลคลองรังสิตตั้งอยู่ในเมืองปทุมธานีถูกรวมในเมืองใหม่นี้พร้อมกับ
กับการโอนราษฎรจากเมืองเดิมจำนวน 5,287 คน¹⁷¹ จึงทำให้ชาวมอญในอำเภอนี้ถูกรวมเข้าไปด้วย
และยังมีชาวมอญตั้งถิ่นฐานในหลายพื้นที่ดังรายชื่อเจ้าของที่ดินในเขตทุ่งรังสิตเมื่อ ปี ร.ศ.129
(พ.ศ.2453) จำนวน 322 รายชื่อ มี 76 รายชื่อเป็นชาวมอญ^{**} ตั้งถิ่นฐานกระจายทั้งฝั่งเหนือได้แก่
คลอง 3, คลอง 4, คลอง 6, คลอง 7, คลอง 8, คลอง 11 และฝั่งใต้ของคลองรังสิตได้แก่ คลอง 2,
คลอง 3, คลอง 4, คลองหกวาสายล่างฝั่งใต้คลองที่ 1 ถึงคลองที่ 3¹⁷²

จากรายชื่อราษฎรเจ้าของนาที่อยู่ในบริเวณด้านใต้ของคลองรังสิตลงไปจนถึงด้านใต้ของ
คลองหกวาสายล่างชาวมอญในส่วนี้มาจากหัวเมืองชายทะเลทางด้านใต้คือ เมืองนครเขื่อน
ขันธ์ ซึ่งเป็นถิ่นฐานของชาวมอญอีกเมืองหนึ่งอันเป็นผลมาจากการย้ายชาวมอญจากเมืองปทุมธานี
มาไว้ที่นี้พร้อมกับการตั้งเมืองนี้ในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ในปี พ.ศ.2367 ทรงโปรดให้พระ
ยามหาโยธา (ทอเรียะ) ไปปรับชาวมอญในพม่า ซึ่งติดสงครามกับอังกฤษตามคำเสนอของชาวมอญ
ในกรุงเทพฯ ต่อเสนาบดีมาไว้เมืองนี้เช่นกัน¹⁷³ ปัญหาการรุกคืบของน้ำเค็มในหัวเมืองชายทะเลด้านใต้
จากการขุดคลองบริเวณริมฝั่งทะเลเพื่อตัดพินและจากทำให้ น้ำเค็มไหลเข้าคลองจนนาเสียหายไป
กว่า 50,000 ไร่¹⁷⁴ ส่งผลกระทบต่อราษฎรในหัวเมืองด้านนี้ที่ต้องย้ายถิ่นฐานอันรวมถึงชาวมอญใน
เมืองนี้เข้าสู่พื้นที่ทุ่งรังสิต ซึ่งก่อนหน้านั้นชาวมอญจากเมืองนครเขื่อนขันธ์ได้ขึ้นมาทำกินในเขตเมือง

¹⁷¹ หจข. ร.5 น.3.5ช /1 ที่ 7/116 หลวงอารักษ์ประชาชาษฎร์ ข้าหลวงรักษาราชการเมืองปทุมธานี กราบ
ทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 21 เมษายน ร.ศ.121

^{**} รายชื่อชาวมอญได้จากการสังเกตสรรพนามนำหน้าชื่อคำว่า “มะ” และ “เม้ย” เช่น มะน้อยเม้ยรัต, มะ
โมกเม้ยพึ้ง มะสงเม้ยปรัก เป็นต้น อันเป็นที่ใช้เรียกชาวมอญ คำว่า มะ (อ่านออกเสียง เมียะ) แปลว่า พ่อ
ใช้นำหน้าผู้ชายทั่วไป ใช้คู่กับคำว่า มิ เป็นคำมอญ แปลว่า แม่ ส่วนคำว่า เม้ย นั้นเป็นคำไทยไม่มีในภาษามอญ
น่าจะมาจากคำว่า เม้ย (หรือ บู้ย) แปลว่า อี เป็นคำไม่สุภาพ มักใช้เรียกเด็กให้ดูน่าเกลียดผิจะดำไม่เอาไป อ้างถึง
ใน บรรจบ พันธุเมธา, “ชื่อ มอญ-เตลง-รามัญ,” ใน พระยาน้อย(ราชาธิราช) ชมตลาด “มอญดูดาว” ได้เม้ย
มะนิก (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 34.

¹⁷² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก กส.13/319 ที่155 หนังสือร้องทุกข์ของผู้มี
บรรดาศักดิ์และราษฎรเจ้าของที่นาในทุ่งรังสิตรวม 322 ราย ถึง พระยาวงษาานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวง เกษ
ตรธิการ ลงวันที่ 29 ตุลาคม ร.ศ.129

¹⁷³ สุจริตดิถีภรณ์ ดิมดวง และคนอื่นๆ, มอญบทบาทด้านสังคม วัฒนธรรม ความเป็นมาและความ
เปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 8,10.

¹⁷⁴ Van der Heide General Report on Irrigation and Drainage in the Lower Menam Valley,
Bangkok, 1903, p.26 footnote, and p.66. อ้างถึงใน สุนทรี อาสะโวทย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดิน
และผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 97.

มีนบุรีก่อนจะเข้ามาในเขตทุ่งรังสิตที่อยู่เหนือขึ้นมา ดังในรายงานของกรมการเมือง มีนบุรี เมื่อปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ระบุว่า

“...ในศก ๑๒๒ พลเมืองมากโดยเหตุที่ได้ตั้งเมืองขึ้นใน ศก ๑๒๑ กลางปี ตามที่ ราษฎรอพยพมานั้น โดยมากมาจากเมืองนครเขื่อนขันธ์ เพราะเหตุที่ราษฎรชาว รามัญในเมืองนครเขื่อนขันธ์มีที่นาอยู่ในแขวงเมืองนี้มาก เมื่อได้ทราบที่ตั้ง บ้านเมืองขึ้นจึงยกมาทำนาในที่นาของตนบ้าง เข้าเขาบ้าง ครั้นต่อมาจนกระทั่งศก ๑๒๘ ราษฎรชวานาในแขวงเมืองมีนบุรีโดยมากแตกตื่นกันไปทำนาคลอง ๘ วา เมืองรัญญบุรี โดยเหตุที่ค่าเล่าลือว่านาแถวนั้นทำง่าย ไถหว่านเท่านั้นกับได้ผลดี ด้วย...”¹⁷⁵

ชาวมอญเป็นกลุ่มทางชาติพันธุ์ที่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงกับโครงการรังสิตมาเป็นเวลานาน จึงย่อมมีสายสัมพันธ์ในชุมชนหรือทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น การช่วยเหลือกันในกลุ่มจึงเกิดขึ้นไม่ว่า จะในด้านใดก็ตาม ในคดีที่ดินทำให้เห็นถึงคนกลุ่มนี้ในฐานะผู้ก่อคดีและผู้ได้รับความเดือดร้อน เช่น กรณีของนายเซย ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ มาซื้อที่บริเวณคลอง 4 ฝั่งตะวันตก 200 ไร่ เมื่อปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) และเมื่อจะเข้ามาทำนาในปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) ก็พบว่ามีคนมอญมา ทำนาและปลูกโรงนาแล้ว 4-5 โรง จึงได้ขอให้ทางผู้จัดการบริษัทชุดคลองช่วยขับไล่แต่ก็ไม่เป็นผล¹⁷⁶ หรือกรณีของพระองค์เจ้าโสภาสไพศาลรัศมีร่วมกับข้าราชการจับจองที่ดินบริเวณคลอง 4 ให้ป่าไร่ ทำนา ในปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) ที่ดินของพระองค์ถูกบุกกรุกโดยขุนทิพภักดีได้นำพรรคพวกชาวมอญ จำนวน 24-25 คนเข้ามาตั้งทำนาและขับไล่ป่าไร่ของพระองค์ออกไป¹⁷⁷

ทั้งสองกรณีนี้ชาวมอญได้รวมกลุ่มเพื่อผลประโยชน์ในกลุ่มของตนแม้จะเป็นเรื่องของการ สร้างความเดือดร้อนก็ตาม แต่กระนั้นชาวมอญบางส่วนก็ได้รับความเดือดร้อนจากการถูกบุกกรุก ที่ดิน เช่น คดีของตัวอื่นใน ปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) มีราษฎรจำนวน 23 คนอาศัยในบริเวณคลอง 8-9-10 คลอง 6 วาสายล่างฝั่งใต้ได้ร้องเรียนต่อพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองว่าพวกตนถูกตัวน

¹⁷⁵ หจข. ร.6 น.10.2ซ/1 ที่ 664/5193 หม่อมเจ้าสง่างาม ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมีนบุรี เรียน เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ความเสียหายในการทำนา ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129

¹⁷⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3892 หนังสือนายเซย ถึง บริษัทชุดคลองแลคู นาสยาม เรื่อง ได้ซื้อที่นาบริษัทไว้ มอญมาแย่งทำนา ลงวันที่ 22 สิงหาคม ร.ศ.114

¹⁷⁷ หจข. ร.5 น.41.4/25 เรื่อง บริษัทชุดคลองคูนาสยามขอให้ใส่สวนขับไล่ขุนทิพภักดีกับพวกรามัญซึ่ง พากันเข้าไปทำนาในที่นาพระองค์เจ้าโสภาสไพศาลรัศมีตำบลคลอง 4 ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.114

อิมบังคับให้ทำสัญญาเช่านาถ้าไม่ทำตามจะถูกขับไล่ ในจำนวนนี้ 10 คนเป็นชาวมอญอาศัยอยู่ระหว่างคลอง 10 ฝั่งใต้คลอง 6 วาสายล่าง¹⁷⁸ ผลกระทบจากความเดือดร้อนทำให้ราษฎรรวมกันเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งชาวมอญก็เป็นหนึ่งในนั้น และคดีนี้ได้มีการนำกราบทูลต่อกรมพระนเรศวรฤทธิไสนาบดีกระทรวงนครบาลเพื่อไต่สวนต่อไปแล้ว

ชาวมอญนับเป็นอีกหนึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการตั้งถิ่นฐานรายรอบมาก่อนการเปิดพื้นที่นี้มาเป็นเวลานานอย่างต่อเนื่อง มีการอพยพเข้ามาอย่างสม่ำเสมอ นับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์และเมื่อเปิดพื้นที่ทุ่งแห่งนี้ก็ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและบางส่วนอาจมีการอาศัยมาตั้งเดิมจึงปรากฏถึงการรวมกลุ่มและดูแลปกป้องผลประโยชน์ในกลุ่มของตน

3.2.2.4 ลาว

กลุ่มคนลาวเป็นอีกกลุ่มที่เข้ามาทำกินในบริเวณทุ่งรังสิตมีหน้าที่สำคัญในการเป็นแรงงานรับจ้าง แรงงานที่เรียกว่า ลาว นี้เป็นการเรียกตามความรับรู้ของชาวกรุงและคนในท้องที่รังสิตถือว่าชาวนารับจ้างมาจากเขตวัฒนธรรมลาวและเป็นชาติพันธุ์ลาว ความจริงแล้วแรงงานลาวนี้มาจากมณฑลของไทยทางภาคอีสาน 3 แห่ง คือ มณฑลนครราชสีมา มณฑลอิสาน และมณฑลอุดร เมืองที่พวกนี้อพยพเข้ามาคือ เมืองสระภูมิ อุบล ร้อยเอ็ด ยโสธร และวาปี¹⁷⁹ การที่มีคนลาวลงมารับจ้างในบริเวณรังสิต ตามความเห็นของบริษัทชุดคลองแควนาศยามคือ

“...แลในเวลาโน้นการทำมาหากินในหัวเมืองลาวต่างๆ ได้ประโยชน์น้อย โดยทางรถไฟที่จะส่งสินค้ามาขายในกรุงเทพฯ ให้ประโยชน์นั้นมีน้อยสหาย พวกลาวตั้งทำนาเฉพาะตัวเข้าไม่ได้ซื้อขายกับทำนาสำหรับบริโภคแลแลกเปลี่ยนกับสิ่งของเท่านั้น แลตั้งทำมาหากินโดยลำบากไม่ใคร่พอเลี้ยงชีพ จึงได้พากันลงมารับจ้างทำนาหาผลประโยชน์ในหัวเมืองได้เป็นต้นว่า ในทุ่งหลวงคลองรังสิตปีละหลายพันคน ครั้นภายหลัง...มีทางรถไฟมากสายขึ้นเป็นโอกาสให้พวกลาวตั้งทำมาหา

¹⁷⁸ หจข. ร.5 น.18.3จ/32 ที่ 5439/6233 บัญชีรายชื่อราษฎรที่ต่วนหนูดเป็นผู้บังคับขับไล่ให้ทำหนังสือสัญญา ลงวันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ.115

¹⁷⁹ สุภาวงศ์ จันทวานิช, “การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต,” ใน **ร้อยปีคลองรังสิต** (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 312.

กินในพื้นที่ของตนดีกว่าแต่ก่อนแลทำนามากขึ้นก็ได้เพราะเข้ามีราคามีเข้ามาน้อย
เท่าใดก็ขายส่งริมทางรถไฟได้หมด...”¹⁸⁰

แรงงานลาวนับว่าได้รับความนิยมมากจากชาวนามากเหตุที่ได้รับความนิยม ในปี
ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) พระยาสุรนาภเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูลต่อ สมเด็จพระ
พระยาดำรงราชานุภาพ ถึงเรื่องที่ว่า

“...ถ้าจะใช้ลูกจ้างคนไทยก็หายากและเรียกค่าจ้างแพง ทั้งเรียกเงินล่วงหน้ามาก
ด้วย ถ้าได้ใช้ลูกจ้างลาวราคาค่าจ้างก็น้อยและทำการได้ดี เพราะฉะนั้นผู้ที่ทำนา
จึงพากันหาจ้างคนลาวทำกานนาเสียโดยมาก...”¹⁸¹

การลงมาของคนลาวจะมีคนกลางหรือนายหน้าเป็นผู้พาเข้ามาเรียกว่า นายร้อย (นาย
ฮ้อย) ซึ่งก็เป็นชาวลาวด้วย ทำหน้าที่ติดต่อหาคน รับตัวและควบคุมมาส่งแก่ผู้ที่ต้องการจ้าง และ
เมื่อถึงเวลากลับนายร้อยต้องเป็นผู้พากลับ นายร้อยคนหนึ่งจะควบคุมคนลาวมาจำนวนตั้งแต่
17-120 คน นายร้อยจะได้ค่าจ้างตอบแทนในการพาเข้ามาค่าจ้างในปี พ.ศ.2447 จำนวน 60-100
บาท นายร้อยจะได้ค่าจ้างแตกต่างกันตั้งแต่ 2-10 บาท¹⁸²

แรงงานลาวเหล่านี้จะพากันลงมาถึงบริเวณที่จะมาจ้างในราวเดือนเมษายน เพราะนาจะ
เริ่มหว่านกันในเดือนพฤษภาคม และจะกลับบ้านตนในเดือนมกราคมหรือกุมภาพันธ์ของอีกปีหนึ่ง
ถัดไป ซึ่งเป็นช่วงหมดหนานา คือ เกี่ยวข้าวแล้วเรียบริ้อย¹⁸³ หรือบางรายจะได้รับเงินค่าจ้างในวัน

¹⁸⁰ กจข. ร.6 กษ.5/1 หนังสือพระปฏิบัติราชการประสงค์กราบบังคมทูลในหลวง 16 มีนาคม ร.ศ.129 อ้าง
ถึงใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7
พ.ศ.2411-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 135.

¹⁸¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/36 หนังสือ พระยาสุรนาภเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง
ดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เรื่อง จัดเก็บเงินค่าราชการและจัดระเบียบคนลาวที่ลงมารับจ้างทำ
นาในเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 19 มิถุนายน ร.ศ.123

¹⁸² หจข. ร.5 น.3.2ก/36 สำเนาลาวนายร้อยซึ่งควบคุมลาวมารับจ้างทำนา 5 ฉบับ ในปี ร.ศ.123

¹⁸³ หจข. ร.5 น.3.2ก/63 หนังสือ พระบัญชากรมโกศล เจ้ากรมสรรพากรใน กราบทูล กรมหลวงนเรศวร
ฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ตรวจการทำนาและขอลดเงินอากรค่านา ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125
และ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

“ลาวขึ้น” คือ วันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 ซึ่งตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งสัญญานี้เป็นสัญญาลาว เมืองอุบลที่ลงมารับจ้างที่เมืองรัตนบุรี¹⁸⁴

สำหรับอัตราค่าจ้างในทุ่งรังสิตนั้นมีการจ้างแบบเหมารายวัน และค่าจ้างแบบเหมาตลอดฤดูกาลผลิต อัตราค่าจ้างรายวันปกติตกวันละ 1-2 บาท แต่ค่าจ้างได้เพิ่มอย่างรวดเร็วในปี พ.ศ.2450 เพิ่มเป็น 3 บาท และเป็น 6 บาทบวกกับส่วนแบ่งจากข้าวที่ได้สำหรับชาวนาในทุ่งรังสิต ในปี พ.ศ.2451 ในส่วนของค่าจ้างแบบเหมาตลอดฤดูกาลผลิตจะขึ้นอยู่กับความชำนาญ ถ้าหากชำนาญมากจะได้ 120 บาท ปานกลางได้ 100 บาท และชำนาญน้อยได้ 70-85 บาท¹⁸⁵

ความต้องการแรงงานลาวทำให้มีการผ่อนคลายกฎเกณฑ์การเก็บเงินค่าราชการที่สร้างปัญหาการลงมารับจ้างในบริเวณทุ่งรังสิต เนื่องจากแรงงานเหล่านี้มีภาระต้องชำระเงินค่าราชการที่ภูมิลำเนาของตนเสียก่อนจึงจะลงมาทำงานได้ โดยต้องเสียในอัตรา 4-6 บาท กำหนดการจ่ายค่าจ้างอยู่ประมาณเดือนกันยายน ถึงมกราคมทุกปี เมื่อได้รับใบเสร็จจากการจ่ายเงินค่าราชการแล้วจึงนำใบเสร็จไปแสดงกับเจ้าหน้าที่เพื่อขอหนังสือลงมารับจ้างทำนาได้ ผู้ที่ไม่สามารถจ่ายเงินตามกำหนดนี้จะไม่สามารถเดินทางมารับจ้างได้ ทั้งยังถูกปรับแพงมากในอัตราทวีขึ้นตามจำนวนเดือนที่เกินกำหนด หากจ่ายค่าราชการในเดือนกุมภาพันธ์จะต้องเสีย 8 บาท เดือนมีนาคมจะต้องเสีย 12 บาท ถ้ายังไม่จ่ายค่าราชการจนถึงเดือนเมษายน ซึ่งขึ้นปีใหม่แล้วจะถูกขัง 6 เดือน¹⁸⁶

ปัญหาที่รับได้ดำเนินการแก้ไขด้วยการให้แรงงานที่ลงมารับจ้างไม่ต้องเสียเงินค่าราชการที่ภูมิลำเนาเดิมให้มาเสียที่เมืองรัตนบุรีในอัตรา 6 บาท เนื่องจากในแต่ละมณฑลในภาคอีสานเก็บอัตราไม่เท่ากัน ถ้าจะให้เสียตามราคาแต่ละมณฑลก็จะเกิดการอ้างว่าตนเป็นคนในมณฑลที่เสียเงินค่าราชการถูก และยังมีภาระเสียเบี้ยปรับการจ้ดเก็บเงินค่าราชการใหม่ในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) โดยนายพันโทพระยาสุรนารถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองรัตนบุรี คือ ให้นายจ้างจ่ายเงิน

เกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” หน้า 136.

¹⁸⁴ กจข. ร.6 บ.2.1/28 หนังสือพระยาประชาชีพบริหารกรบาทหลวงในหลวง 5 มิถุนายน ร.ศ.130. อ้างถึงใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, เรื่องเดียวกัน.

¹⁸⁵ หจข. ร.5 กษ, แผนกข้าหลวงเกษตร, เล่ม 1 เรื่องที่ 9, รายงานพระยาวิเศษโกชนา ข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯ, ที่ 25/112, 15 มีนาคม ร.ศ.128 อ้างถึงใน สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 301.

¹⁸⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/36 หนังสือ พระยาศรีสุนทรเทพ ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 23 สิงหาคม ร.ศ.123

ค่าราชการแทนลูกจ้างก่อนแล้วหักจากค่าจ้างที่ลูกจ้างได้รับตอนปลายปี¹⁸⁷ แต่ปรากฏว่าหลังจากประกาศนี้ในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ปรากฏว่าในปีต่อมาคือ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) และ ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ไม่มีแรงงานลงมารับจ้างอีก เพราะต้องเสียเงินค่าราชการแพงกว่าที่เคยอยู่ในภูมิภาคนั้นจำเป็นต้องมีการลดเงินค่าราชการให้ลงมาเหลือ 4 บาท¹⁸⁸

การผ่อนคลายเป็นระเบียบการเก็บเงินค่าราชการและความต้องการแรงงานที่มีมากทำให้มีแรงงานลาวลงมารับจ้างจำนวนหลายพันคน ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มีแรงงานลาวที่ขอหนังสือเดินทางกลับภูมิลำเนาถึง 5,068 คน และในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มี 1,972 คนซึ่งจำนวนนี้เป็น การขอเดินทางกลับในช่วงที่ยังไม่หมดปี¹⁸⁹ ในช่วง 2 ปีนี้เป็นช่วงที่การทำงานไม่ได้ผลประกอบกับไม่มีแรงงานลาวรับจ้างลงมา เพราะต้องเสียเงินค่าราชการแพงและแม้จะเป็นช่วงที่แรงงานอพยพกลับ แต่ก็แสดงถึงจำนวนที่ไม่น้อยของคนกลุ่มนี้ในปีต่อมาก็ยังมีชาวลาวเหลืออยู่ในเมืองรัตนบุรีนับพันคนดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5

แสดงจำนวนคนลาวในเขตเมืองรัตนบุรี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450)¹⁹⁰

อำเภอ	ชาย	หญิง	รวม
อำเภอเมือง	94	-	94
อำเภอลำลูกกา	537	345	882
อำเภอคลองหลวง	264	284	548
อำเภอหนองเสือ	321	40	361
รวม	1,216	669	1,185

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸⁸ หจข. ร.5 /1 น.44.1/40, หนังสือพระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองรัตนบุรี ถึงพระยาสุโขมัยวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาลที่ 214/1876, 31 ธันวาคม ร.ศ.126 อ้างถึงใน สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชานาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 308-309.

¹⁸⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/63 หนังสือ พระรัชฎาภิเศก เจ้ากรมสรรพากรใน กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ตรวจการทำงานและขอลดเงินอากรค่านา ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

¹⁹⁰ หจข. ร.5 น.30/8 เรื่อง จำนวนคนลาวในเมืองรัตนบุรี ร.ศ.126

จากตารางนี้ยังให้ข้อมูลในด้านถิ่นที่อยู่ของคนลาวอยู่มากทางตอนใต้ของทุ่งในเขตอำเภอ ลำลูกกาซึ่งเป็นพื้นที่การทำนาอันสมบูรณ์มีผลต่อการจ้างแรงงานที่มากตามด้วย นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากภูมิหลังมีข้อสันนิษฐานอีกว่าการตั้งถิ่นฐานนี้มาจากการขุดคลองในทางตอนใต้ในบริเวณทุ่งแสนแสบมีการเกณฑ์แรงงานขุดคลองแสนแสบซึ่งคลองในช่วงนี้ขุดตั้งแต่หัวหมากไปบางขุนน้ำใช้แรงงานจีนและลาว ปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ดังนี้

“...จำนวนรนาทิวขุดคลองบางก่หนาก

จีนเภาแก ๘ คนรับขุดแล้ว ๒๒ เส้น ๗ วา ยังกาง ๗๗ เส้น ๕ วา (รวม) ๙๙ เส้น ๑๒ วา

ลาวรับขุดต่อไป ทิว ๗๐๐ เส้น (รวม) ๒๕๒ เส้น ๑๒ วา ยังไม่ขุด ๑๒๓ เส้น...”¹⁹¹

ไม่เพียงเท่านั้นมีการนำชาวลาวที่เป็นไพร่หลวงกองนามาทำนาในบริเวณคลองแสนแสบในสมัยรัชกาลที่ 4¹⁹² แรงงานลาวเหล่านี้อาจมีการตั้งถิ่นฐานตามลำคลองในภายหลัง เมื่อมีการ

สำรวจจำนวนราษฎรของเมืองมื่นบุรีในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มีคนลาว 478 คน¹⁹³ เป็นจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบกับคนกลุ่มอื่นๆ แต่ก็แสดงถึงการมีคนกลุ่มนี้อาศัยซึ่งเป็นที่ตั้งแรงงานรับจ้างและผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แล้ว และพื้นที่ที่อยู่ต่อเนื่องกับทุ่งรังสิตทางด้านใต้จึงมีการเคลื่อนย้ายไปมาของราษฎรทั้งสองเมืองนี้

แรงงานลาวรับจ้างต่างก็กระจัดกระจายในพื้นที่ตามบรรดานายจ้างและนายฮ้อย อีกทั้งการที่มาจากต่างถิ่นจึงมักมีปัญหาการถูกเอาเปรียบด้านค่าจ้างอยู่เสมอขณะเดียวกันลูกจ้างชาวลาวก็มักหลบหนีการจ้างงานเมื่อได้รับค่าจ้างเช่นกัน ในหนังสือราชการของพระยาสุรารัตนเสนีผู้ว่าราชการเมืองรัตนบุรี กราบทูล สมเด็จพระมหาลวงดำรงราชานุภาพ (พระยศขณะนั้น) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อ 19 มิถุนายน ร.ศ.123 (พ.ศ. 2447) เรื่องการจัดระเบียบการจ้างคนลาวในพื้นที่ดังนี้

¹⁹¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 5 (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์ ,2530), หน้า 27.

¹⁹² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, หอสมุดแห่งชาติ สมุดไทยดำ เส้นดินสอดขาว, เลขที่ 6, ร่างตราถึงเมืองพนมสารคาม เมืองอินทบุรี เรื่องให้ส่งครัวไพร่หลวงกองนาที่หลบหนีมาลงไปกรุงเทพฯ, จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404) อ้างถึงใน บังอร ปิยะพันธุ์, ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,2541), หน้า 88.

¹⁹³ หจข. ร.5 น.30/8 เรื่อง สำมะโนครัวเมืองมื่นบุรี ร.ศ.125

* ดูในตารางจำนวนราษฎรเมืองมื่นบุรี

“...เมื่อนายร้อยพาคคนลาวมาถึงเมืองธัญญบุรีให้นายร้อยพาคคนลาวเหล่านั้นมายังที่ว่าการเมืองหรือที่ว่าการอำเภอทั้งสิ้นก่อน เพื่อเจ้าพนักงานที่ว่าการจะได้ตรวจสอบดูหนังสือเดินทางและลงบาญชีไว้แล้วจำหน่ายคนลาวให้แก่ผู้ต้องการรับจ้างรับตัวคนลาวไปทำการ ในการอันนี้มีประโยชน์อีกอย่างหนึ่งคือในทุกวันนี้มีความเกิดขึ้นหลายรายผู้ที่จ้างข้อโกงไม่ให้เงินค่าจ้างแก่คนลาวโดยเล่ห์อุบายต่างๆ และบางทีคนลาวได้รับเงินล่วงหน้าไปแล้วได้เข้ามาทำการได้๔-๕วัน ก็พากันหลบหนีทำให้นายจ้างต้องเสียเวลาและเสียผลที่ได้กะไว้ว่าจะทำได้เท่านั้นถ้านายร้อยได้พาคคนลาวมายังที่ว่าการแล้วจำหน่ายให้ผู้รับจ้างต่อไป การข้อโกงก็จะมีน้อยลงคงไม่เหมือนดังเช่นที่เป็นมาแล้ว ทั้งการทำสัญญาาก็จะได้เป็นหลักถานมั่นคงด้วยกันทั้งสองฝ่าย...”¹⁹⁴

ข้อความดังกล่าวจะพบว่าลักษณะการจ้างงานของนายจ้างไม่มีการทำสัญญาจ้างล่วงหน้า ซึ่งกรณีนี้มักบิดพลิ้วหลบหนีงานได้ง่าย และการไม่ทำสัญญานี้ก็ทำให้พวกลาวเดือดร้อนจากการกระทำของนายจ้างเหมือนกัน โดยเฉพาะที่การทำนาไม่ได้ผล มักมีการจ่ายเงินให้ไม่ครบ เช่น ลดลงเหลือครึ่งหนึ่งบ้าง บางทีก็พบว่าค่าจ้าง 100 บาทผู้จ้างให้เพียง 15-20 ถึง 30 บาทก็มี¹⁹⁵ และยังปรากฏว่ามีการโกงด้วยการที่เจ้าของนา หรือนายกองนากันแกล้งลูกจ้างหลังจากที่ลูกจ้างทำนามาตลอดฤดูให้ได้รับความเดือดร้อน เป็อหน่ยจนไม่สามารถอยู่ต่อไปได้ ต้องทิ้งงานไปก่อนกำหนด นายจ้างไม่ยอมจ่ายค่าจ้างเพราะถือว่าเป็นการผิดสัญญา เนื่องจากการจ้างกำหนดกันว่าต้องทำนาจนเสร็จสิ้นฤดูและเก็บเกี่ยวแล้วนายจ้างจึงจะจ่ายค่าจ้างให้ทั้งหมด หากลูกจ้างไปเสียก่อนจะไม่ได้รับค่าจ้าง หรืออีกวิธีหนึ่งคือเมื่อถึงกำหนดจ่ายค่าจ้าง นายจ้างจะผลัดการจ่ายออกไปเรื่อยๆจนลูกจ้างรู้สึกเป็อหน่ยต้องภูมิภาคไปโดยไม่ได้ค่าจ้าง¹⁹⁶

¹⁹⁴ หจข. ร.5 น.3.2 ก/36 หนังสือ พระยาสุรนากรเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบพูล กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เรื่อง จัดเก็บเงินค่าราชการและจัดระเบียบคนลาวที่ลงมารับจ้างทำนาในเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 19 มิถุนายน ร.ศ.123

¹⁹⁵ กจข. ร.6 น.2.1/38 พระยาประชาธิปไตย ปรึกษาบาล กราบบังคมพูลเรื่องขยายการเพาะปลูก, 5 มิถุนายน พ.ศ.2454 อ้างถึงใน สุนทรี อาสะไวย์, **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457**, หน้า116.

¹⁹⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า พ.ศ.2451**, หน้า 2. อ้างถึงใน สมชาย หลั่งหมอยา, **ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า 309.

ค่าจ้างนับว่าเป็นเรื่องสำคัญจนภาครัฐต้องเข้ามาดูแลตั้งข้อความที่ยกมาเบื้องต้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าคดีเกี่ยวกับการจ้างงานนั้นไม่ได้ปรากฏถึงชั้นฟ้องร้องจากการสำรวจหลักฐานที่ผ่านมา เพราะนายจ้างไม่ได้ทำหลักฐานในการจ้างงาน และลูกจ้างก็เป็นคนต่างถิ่นเป็น “ชาวป่าชาวดอย” ทำให้ไม่สามารถฟ้องร้องกันได้ ในความเห็นของพระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการขณะนั้นว่า

“...แรงงานลูกจ้างที่ชาวป่าได้อาไศรยจ้างทำนาอยู่ในเวลานั้นนั้น ได้อาไศรยพวกลาวมณฑลอุดรลงมารับจ้างทำนาอยู่เป็นพื้น แต่จนบัดนี้ก็ยังมีระเบียบหรือธรรมเนียมอันดี เพราะไม่ได้อยู่ในความตรวจตราของรัฐบาล ทั้งฝ่ายผู้จ้างแลลูกจ้างนั้นจึงไม่ได้รับประโยชน์ที่ควรจะได้ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย การที่ผู้จ้างเสียผลประโยชน์นั้นยอมเสียเพราะลูกจ้างหลบหนีไปเสียขณะที่ยังทำนาตามที่ตกลงว่าจ้างกันไว้นั้นยังไม่แล้วเสร็จ แต่เมื่อลูกจ้างต้องละทิ้งการงานไปเสียกลางคันเช่นนี้ เจ้าของนาก็ไม่รู้ว่าจะไปฟ้องร้องต่อผู้ใดเพราะวิธีการว่าจ้างกันนั้นไม่ได้มีหลักฐานอันใด และสาเหตุที่ทำให้ลูกจ้างหลีกหนีละทิ้งการงานไปก็เพราะมีผู้อื่นมาขึ้นราคาค่าจ้างให้มากกว่าผู้รับจ้างอยู่เดิม เพราะยังไม่มียัตราค่าจ้าง ธรรมเนียมจ้างกันโดยแน่นอนเหมือนกันคือ เมื่อคราวที่ผู้จ้างไม่ได้รับผลจากการทำนาบริบูรณ์ก็มักจะลดค่าจ้างที่

ได้สัญญาไว้ว่าจะให้มันเสียตามอำเภอใจ ฝ่ายลูกจ้างซึ่งเป็นผู้เหนื่อยแลเป็นชาวป่าชาวดอยนั้นก็มักล้าจะฟ้องร้องได้...”¹⁹⁷

สำหรับแรงงานลาวรับจ้างที่ต้องเผชิญกับปัญหานี้ วิธีหาทางออกที่ดีที่สุดคือการไม่ลงมารับจ้างทำนา เช่นในปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ลูกจ้างได้รับค่าจ้างน้อยหรือไม่ได้รับเลย เพราะเกิดน้ำท่วมทำนาไม่ได้ผล ทำให้ชาวป่าชาวดอยไม่ลงมารับจ้าง ถึงกับมีการปิดประกาศในปีต่อมาไม่ให้ลงมารับจ้างในบางตำบลของเมืองธัญบุรี ทำให้ชาวป่าชาวดอยได้รับความเดือดร้อนเพราะหาแรงงานจ้าง

¹⁹⁷ หจข. ร.5 กษ.3.1/12 หนังสือพระยาวงษานุประพัทธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 , 18 สิงหาคม ร.ศ. 128 (พ.ศ.2452) อ้างใน สมชาย หลังหมอยา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 307.

ไม่ได้¹⁹⁸ พร้อมกันนั้นแรงงานลาวรับจ้างในท้องที่ต่างก็อพยพหลายพันคน เช่นในปี พ.ศ.2448 และปี พ.ศ.2449¹⁹⁹

นอกจากนี้ยังมีคนลาวที่อาศัยอยู่ตามหัวเมืองรายรอบกับโครงการรังสิตได้แก่ อยุธยา สระบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา อันมีภูมิลำเนาจากสงครามที่เริ่มตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการกวาดต้อนชาวลาวมามากหลังจากทรงปราบเจ้าอนุวงศ์ในช่วงปี พ.ศ.2369-2372²⁰⁰ ชาวลาวเหล่านี้มาจากเมืองต่างๆในฝั่งประเทศลาวในปัจจุบัน ได้แก่ เมืองพวน เมืองเวียงจันทน์ * เมืองพลาน *** ดังนั้นจึงปรากฏว่าชาวลาวในเขตที่อยู่อาศัยดั้งเดิมบางส่วนได้รับ

ผลกระทบจากการดำเนินการขุดคลองของบริษัทตั้งกรณีการขุดคลองซอยที่ 26, 27, 28, 31,32,33 ในเขตเมืองเมืองนครนายกและสระบุรี ทำให้มีผู้เข้าไปจับจองที่ดินต่อบริษัทแย่งที่นาชาวลาวเหล่านี้ จนต้องอพยพไปที่อื่น²⁰¹

¹⁹⁸ หจข. ร.5 น.3.2 ก/116 หนังสือ พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรียน เจ้าพระยามรธา เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ลูกจ้างลาวไม่ลงมาทำนา ลงวันที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ.129

¹⁹⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/63 หนังสือ พระวิษณุกรโกศล เจ้ากรมสรรพากรใน กราบพลุ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ตรวจการทำนาและขอลดเงินอากรค่านา ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

²⁰⁰ บังอร ปิยะพันธ์, **ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์**, หน้า 37-67.

* หรือที่เรียกว่า ลาวพวน อยู่ที่เมืองพนมสารคาม (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งใน จ.ฉะเชิงเทรา) อ้างถึงใน บังอร ปิยะพันธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 85. และเมืองนครนายก ที่บ้านหนองหัวลิง อำเภอปากพลี กับที่ ตำบลบ้านใหญ่ อำเภอเมือง อ้างถึงใน ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, “เมืองนครนายก : ชุมชนเกษตรกรรม-เมืองนครนายก,” ใน **ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ,2539), หน้า 62-65.

** หรือที่เรียกว่า ลาวเวียง อยู่ที่ เมืองสระบุรี ที่บ้านไก่อู บ้านกระเบื้อง บ้านท่าทราย บ้านท่าเรือ บ้านสาวไห้ บริเวณพระพุทธบาท ถ้าเขาปถวี ถ้าเขาแก้ว บ้านอ้อย อ้างถึงใน บังอร ปิยะพันธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 84. และที่อำเภอพนมสารคาม อำเภอสนมชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา อ้างถึงใน เพ็ญศรี ด้ก และ นารี สาริกภูติ, **รายงานผลการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลาวเวียงและลาวพวนในอำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา** (กรุงเทพฯ: โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2529.), หน้า 71-78.

*** ลาวจากเมืองพลานถูกกวาดต้อนมาในสมัยรัชกาลที่ 3 อยู่ที่บ้านท่าไข่ คลองท่าไข่ เมืองฉะเชิงเทรา เมื่อปี พ.ศ.2379 มีจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบกับลาวพวนและลาวเวียงในเมืองฉะเชิงเทรา อ้างถึงใน เพ็ญศรี ด้ก และ นารี สาริกภูติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 77-81.

²⁰¹ หจข. ร.5 กษ.3.1/11 พระรัชภินทพิพัฒน์ หลวงเสนีพิทักษ์ หลวงรัฐวิจิตรวิบูลย์ กราบพลุ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ใต้อสวนการทำนาในทุ่งหลวงรังสิต ลงวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.125.

ชาวลาวในทุ่งรังสิตนับได้ว่ามีความสำคัญต่อการทำนาในฐานะเป็นแรงงานรับจ้าง คนกลุ่มนี้เมื่อต้องอยู่ในพื้นที่นี้ต่างก็ต้องแยกย้ายกันตามนายจ้างและบรรดานายฮ้อยที่พามา ทำให้ขาดพลังในการต่อรองผลประโยชน์สะท้อนในรูปของการถูกเอาเปรียบด้านค่าจ้าง แต่เมื่อคนเหล่านี้ อยู่ในภูมิภาคเนาของตนกลับมีพลังในการต่อรองด้วยการไม่ลงมารับจ้างทำนาเช่นเคยหรือแม้แต่การอพยพกลับไปถิ่นฐานเดิมจำนวนมากในระยะเวลาใกล้เคียงกัน จนเจ้าของนาได้รับความเดือดร้อน อันนับเป็นรูปแบบของการปกป้องผลประโยชน์ในกลุ่มของตนได้อีกด้วย

จากที่กล่าวมาจะพบว่ก่อนหน้าการเปิดพื้นที่ทุ่งรังสิตได้มีคนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆอาศัยอยู่ใน หัวเมืองรายรอบและเมื่อโครงการนี้ดำเนินการต่างก็เข้ามาในพื้นที่โดยทำนาเป็นหลักและมีการ ประกอบอาชีพอื่นตามความถนัด ผู้ที่เข้ามาต่างก็มีการช่วยเหลือและปกป้องผลประโยชน์ในกลุ่ม ของตนอันแสดงออกได้ในยามที่เดือดร้อนหรือเป็นคดีความขึ้นมาซึ่งคนกลุ่มต่างๆเหล่านี้มีส่วนร่วมในการ สร้างความหลากหลายในด้านชาติพันธุ์ในพื้นที่นี้

3.2.3 คนในบังคับต่างชาติ

คนกลุ่มนี้ได้นำชาติพันธุ์ต่างๆไว้ทั้งชาวเอเชียและยุโรปได้เข้ามามีส่วนร่วมร่วมกับผลประโยชน์ ในทางเศรษฐกิจของพื้นที่นี้พร้อมกับมีอิทธิพลด้านการเมืองอย่างมาก ขณะเดียวกันก็เป็นกลุ่มที่ สัมพันธ์กับการเกิดคดีจำนวนไม่น้อยโดยมีการใช้ความคุ้มครองทางกฎหมายที่ได้รับตามสิทธิสภาพ นอกอาณาเขตภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาวริงในปี พ.ศ.2398 ช่วยปกป้องและเสริมอำนาจของ ตนในการกระทำความผิดต่างๆ

สิทธิข้อนี้มีมูลเหตุมาจากการเรียกร้องขอประเทศตะวันตกเมื่อเข้าไปติดต่อกับค้าขายกับ ประเทศที่ด้อยความเจริญกว่าโดยได้สิทธิด้านการศาลแก่คนในบังคับของตนไม่ต้องขึ้นศาลของ

ประเทศที่เข้าไปพำนักเมื่อกระทำผิด ซึ่งไม่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศนั้นๆแต่ต้อง ปฏิบัติตามหลักกฎหมายและขึ้นตรงต่อศาลสูงสุดของประเทศตน ความตกลงเรื่องนี้ปรากฏใน สนธิสัญญาที่ทำขึ้นมาตรา 2 ว่า

“...ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนในบังคับไทย กงสุลกับเจ้า พนักงานฝ่ายไทยจะปลูกษาชำระตัดสิน คนอยู่ในบังคับอังกฤษทำผิดไทยจะทำโทษ

ตามกฎหมายไทย ถ้าคนอยู่ในได้บังคับไทยเป็นความกันเองกงสุลไม่เอาเป็นธุระ...”

202

ไม่เฉพาะอังกฤษเท่านั้นแต่ไทยยังทำสนธิสัญญาลักษณะเดียวกันนี้กับชาติอื่นอีกหลังจากที่
ทำสนธิสัญญาในครั้งนี้ คือ อเมริกัน โปรตุเกศ ฮอลันดา สวีเดน นอร์เว เบลเยียม อิตาลี สเปน รัสเซีย
ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส²⁰³

ปัญหาของสิทธิสภาพนอกอาณาเขตมีมากขึ้นเมื่อเกิดความไม่เข้าใจของความหมายของคำ
ว่า “คนในบังคับ” ทางฝ่ายไทยหมายถึง เฉพาะพลเมืองของประเทศคู่สัญญา มิได้หมายถึงชาวเอเชีย
ในอาณานิคมและรัฐในอารักขาของประเทศนั้นด้วย²⁰⁴ ซึ่งประเทศเจ้าอาณานิคมต่างๆมีการจ
ทะเบียนชาวเอเชียให้เป็นคนในบังคับอย่างมาก เช่นการจะทะเบียนชาวจีน กล่าวคือ มีการนำเอา
บัตรจดทะเบียนจีนในปกครอง หรือ “ใบร่มธง” ออกขายให้กับพ่อค้าจีนในสยามอย่างเปิดเผยทั้งที่
พ่อค้าเหล่านี้มิได้มาจากอาณานิคมของตน โดยเฉพาะฝรั่งเศสเป็นชาติที่ใช้ใบร่มธงออกหากินมาก
ที่สุดโดยเฉพาะช่วงหลังจากที่ฝรั่งเศสเคลื่อนกองเรือแสดงอำนาจปิดปากน้ำเจ้าพระยา ฝรั่งเศสรับจ
ทะเบียนใบร่มธงนับร้อยใบระหว่างปี ค.ศ.1893-1896 (พ.ศ.2436-2439) หมอสอนศาสนาชาว
ฝรั่งเศสก็สามารถออกใบร่มธงได้²⁰⁵

การที่ฝรั่งเศสออกใบร่มธงมากเพราะฝรั่งเศสต้องการแสวงหาคนของตนเพื่อใช้ในการ
แข่งขันระหว่างชาติมหาอำนาจตะวันตกด้วยกัน เพราะฝรั่งเศสไม่ได้มีบทบาทด้านการค้าเด่นเท่า
อังกฤษและเยอรมัน และไม่ได้ได้รับความไว้วางใจให้มีบทบาททางการเมือง การรับราชการเท่าอังกฤษ
เพราะท่าทีคุกคามของฝรั่งเศส เช่น กรณี ร.ศ.112 ขณะเดียวกันชาวต่างชาติในไทยพยายาม

²⁰² สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ
หนังสือชุดประมวลสนธิสัญญาเล่ม 1 พ.ศ.2160-2412 (ค.ศ.1617-1869) (พระนคร: กรมสนธิสัญญาและ
กฎหมายกระทรวงการต่างประเทศ, 2511), หน้า 28 อ้างถึงใน สวัสดิ์ ทัพพะสุต, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน
ชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ.2398-2453,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 207-208.

²⁰³ พระยาสุนทรพิพิธ, ลักษณะเกี่ยวข้องกับคนบังคับต่างประเทศตามสัญญาทางพระราชไมตรี
(กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2543), หน้า 2-3.

²⁰⁴ สวัสดิ์ ทัพพะสุต, เรื่องเดียวกัน, หน้า 208-209.

²⁰⁵ พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, “ร่มธง” กับ “ผูกปิ่น”, “ใน ดุจनावากลางมหาสมุทร (กรุงเทพฯ: นาน
มีบุ๊คส์, 2542), หน้า 263.

แสวงหาความคุ้มครองจากบรรดาชาติมหาอำนาจ เพื่อจะไม่ต้องเสียภาษี ไม่ต้องขึ้นศาลไทย เมื่อกระทำผิด ไม่ต้องถูกรบกวจากกองตระเวน²⁰⁶

การเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้กับมหาอำนาจตะวันตกทำให้รัฐไม่สามารถจัดการกับคนกลุ่มนี้ได้เต็มที่เมื่อเกิดคดีความขณะเดียวกันกลับได้รับความคุ้มครองจากประเทศคู่สัญญา กับไทยที่ให้การช่วยเหลือในด้านการศาลและการดำเนินคดี ดังที่พระยาอนุমানราชธน หรือเสฐียรโกเศศ ได้แสดงทัศนคติต่อพวก “ร่มธง” ดังนี้

“...ข้าพเจ้าเคยได้ยินได้ฟังมาตั้งแต่เด็กถึงคำว่า “ร่มธง” อยู่บ่อยๆ คำนี้มีความหมาย เป็นอรรถาธิบายว่า คนที่เคยมีบ้านเมืองของตนเองเป็นอิสระมาก่อน แต่ภายหลัง บ้านเมืองของตน ตกไปเป็นเมืองขึ้นของคนต่างชาติ ตนเองก็มีสภาพกลายเป็นผู้ที่อยู่ในอำนาจของชนชาติที่มาเป็นเจ้าเป็นนายแล้วคนเหล่านี้บางคน เมื่อเข้ามาอาศัย ประกอบอาชีพการงานอยู่ในประเทศไทย ก็ได้อำนาจอิทธิพลของชนชาติที่เป็นนาย ซึ่งมีธงเป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ ประดุจเป็นสิ่งปกป้องคุ้มครองตน ก็มักทะนงตัวและ รู้สึกภาคภูมิใจ เพราะเหมือนมีธงครอบเอาไว้ ไม่ต้องกลัวใคร จึงได้เรียกว่าเป็น “คนร่มธง” แม้จะทำผิดเป็นคดีขึ้นโรงศาลก็ไม่ต้องขึ้นศาลไทย เพราะจะต้องไปฟ้องร้องกันยัง ศาลกงสุล ที่ตนสังกัดอยู่ ซึ่งมีหนทางชนะมากกว่าแพ้ ดีกว่าขึ้นศาลไทย เหตุนี้คนอยู่ใน “ร่มธง” จึงมีไม่น้อย ที่เป็นคนพองชนเที่ยวกะระรานหรือไม่ก็มักเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ใน สุจริตธรรม เพราะฉะนั้นพอได้ยินคำว่า “ร่มธง” ใครๆก็รู้สึกทั้งเกลียดทั้งกลัว...”²⁰⁷

ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ที่เป็นคนในบังคับจำนวนไม่น้อย และเมื่อมีการเปิดพื้นที่ใหม่ขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิตโอกาสในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจดึงดูดให้คนกลุ่มนี้เข้ามามีส่วนร่วม เช่น การเดินทางเข้ามาค้าขาย กลุ่มพ่อค้าเหล่านี้เป็นชาวเอเชียในบังคับส่วนมาก ปรากฏในหนังสือเดินทางเข้ามาในพื้นที่นี้และหัวเมืองรายรอบทุ่งรังสิตและที่ไกลออกไปซึ่งรัฐได้กำหนดว่าเมื่อจะต้อง

²⁰⁶ สาวิตรี ทักษะสุด, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2398-2453,” หน้า 210-214.

²⁰⁷ เสฐียรโกเศศ, **ฟื้นความหลัง เล่ม 1** (กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2529), หน้า 118-119.

เดินทางในระยะเกินกว่า 24 ชั่วโมงจะต้องมีหนังสือสำหรับตัวของกงสุลหรือตราเดินทางของ
เจ้าพนักงานฝ่ายสยามเป็นสำคัญ²⁰⁸ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 6

แสดงจำนวนชาวจีน แยกและชาติอื่นๆที่เป็นคนในบังคับต่างชาติที่เดินทางเข้ามา
ในเขตทุ่งรังสิต

วัน เดือน ปี	ชื่อ	คนในบังคับ	วัตถุประสงค์	สถานที่	จำนวนลูกจ้าง
17 พ.ค.123	หมัดอาลีจัน ²⁰⁹	อังกฤษ	ซื้อขายสินค้า และทำนา	เมืองธัญบุรี	4 คน
12 พ.ค.124	หะยีโดน แขกเขมร ²¹⁰	ฝรั่งเศส	ไปทำมาหากิน	เมืองธัญบุรี	ไทย, แยก รวม 3 คน
22 มิ.ย.124	จีนโกเปกหัว ²¹¹	อังกฤษ	ไปซื้อขาย สินค้าต่างๆ	เมืองธัญบุรี มีนบุรี, ฉะเชิงเทรา	4 คน
30 พ.ย.124	อับดุลละแดง แขกเขมร ²¹²	ฝรั่งเศส	ไปค้าขาย	มณฑลกรุงเก่า และเมืองธัญบุรี	ไทย, ลาว รวม 6 คน
16 ธ.ค.124	จีนเลาเพ็ง ²¹³	ฝรั่งเศส	ไปค้าขายและล่อง เรือข้าวลงมากรุงเทพฯ	คลอง 11 แขวง เมืองธัญบุรี	8 คน
16 ก.พ.124	มอฮัมมัดฮาซัน แขกเขมร ²¹⁴	ฝรั่งเศส	ไปหาซื้อโค กระบือ ม้า	กรุงเก่า, ปทุมธานี, ธัญบุรี, มีนบุรี	แยก, ไทย, ลาว รวม 6 คน

²⁰⁸ พระยาสุนทรพิพิธ, ลักษณะเกี่ยวข้องกับคนในบังคับต่างประเทศตามสัญญาทางพระราช

ไมตรี, หน้า 39.

²⁰⁹ หจข. ร.5 น.43.4/12 ไปซื้อคู่กับหนังสือเดินทางของหมัดอาลีจัน ลงวันที่ 17 พฤษภาคม ร.ศ.123

²¹⁰ หจข. ร.5 น.43.4/14 ไปซื้อคู่กับหนังสือเดินทางของหะยีโดนแขกเขมร ลงวันที่ 12 พฤษภาคม ร.ศ.124

²¹¹ หจข. ร.5 น.43.4/16 ไปซื้อคู่กับหนังสือเดินทางให้จีนโกเปกหัว ลงวันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ.124

²¹² หจข. ร.5 น.43.4/19 ไปซื้อคู่กับหนังสือเดินทางของอับดุลละแดง ลงวันที่ 30 พฤศจิกายน ร.ศ.124

²¹³ หจข. ร.5 น.43.4/20 ไปซื้อคู่กับหนังสือเดินทางของจีนเลาเพ็ง ลงวันที่ 16 ธันวาคม ร.ศ.124

²¹⁴ หจข. ร.5 น.43.4/21 ไปซื้อคู่กับหนังสือเดินทางของมอฮัมมัดฮาซัน ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

16 ก.พ.124	นายช่วง ชาติแขกเขมร ²¹⁵	ฝรั่งเศส	ไปหาซื้อโค กระบือ ม้า	นครนายก,ปราจีน บุรี ฉะเชิงเทรา, มินบุรี	แขก รวม 5 คน
18 เม.ย.125	ฮะยีโดน แขกเขมร ²¹⁶	ฝรั่งเศส	ไปค้าขาย	ฉะเชิงเทรา นครนายก, ปราจีน บุรี	แขก, ไทย, ลาว รวม 5 คน
28 เม.ย.125	นายนิ่ม แขกเขมร ²¹⁷	ฝรั่งเศส	ไปค้าขาย	มณฑลกรุงเก่า และเมืองฉะเชิงเทรา	ลาว, ไทย, แขก, เขมร รวม 6 คน
7 พ.ค.125	จีนโลมอตัว ²¹⁸	โปรตุเกส	ไปค้าขาย	เมืองปทุมธานี และ ฉะเชิงเทรา	ชาวจีน 2 คน
27 ก.ย.125	จีนลิ้มเทียนสง ²¹⁹	ฝรั่งเศส	ไปค้าขายและ ล่องเรือข้าว	คลองรังสิต และ คลอง 12	ชาวจีน 8 คน
26 ธ.ค.125	อับดุลลามัน ²²⁰	ฝรั่งเศส	ไปค้าขาย	นครนายก, ฉะเชิง บุรี, มินบุรี	ไทย, แขก รวม 4 คน
16 ม.ค.125	อาหะหมัดโพยัม ²²¹	อังกฤษ	ไปค้าขาย	เมืองฉะเชิงเทรา และ หัวเมืองใกล้เคียง	4 คน
21 ม.ค.125	จีนเลาเพง ²²²	ฝรั่งเศส	ไปตั้งห้างค้าขาย	คลองเจ้าสาย คลอง 11 ฉะเชิงเทรา	ชาวจีน 15 คน
24 ม.ค.125	โมปรอด แขกเขมร ²²³	ฝรั่งเศส	ไปค้าขาย	นนทบุรี, ปทุมธานี, ฉะเชิงเทรา, นครนายก	ไทย,แขก รวม 4 คน
28 ม.ค.125	หะยีฮิม ²²⁴	ฝรั่งเศส	ไปค้าขาย	เมืองฉะเชิงเทรา และ มินบุรี	แขก รวม 4 คน
6 ก.พ.125	นายทองดี ชาติลาว ²²⁵	ฝรั่งเศส	ไปหาซื้อกระบือ มาทำนา	มณฑลปราจีนบุรี เมืองจันทคราม,	ไทย รวม 4 คน

²¹⁵ หจข. ร.5น.43.4/22 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของนายช่วง ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

²¹⁶ หจข. ร.5 น.43.4/25 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของฮะยีโดน ลงวันที่ 18 เมษายน ร.ศ.125

²¹⁷ หจข. ร.5 น.43.4/27 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของนายนิ่ม ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ.125

²¹⁸ หจข. ร.5 น.43.4/28 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของจีนโลมอตัว ลงวันที่ 7 พฤษภาคม ร.ศ.125

²¹⁹ หจข. ร.5 น.43.4/30 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของจีนลิ้มเทียนสง ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ.125

²²⁰ หจข. ร.5 น.43.4/31 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของอับดุลลามัน ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.125

²²¹ หจข. ร.5 น.43.4/32 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของอาหะหมัดโพยัม ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ.125

²²² หจข. ร.5 น.43.4/34 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของจีนเลาเพง ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ.125

²²³ หจข. ร.5 น.43.4/35 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของโมปรอด ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ.125

²²⁴ หจข. ร.5 น.43.4/36 ไปช้กคู้กับหนังสือเดินทางของหะยีฮิมคน ลงวันที่ 28 มกราคม ร.ศ.125

				กาบิล, เมืองสระบุรี, กรุงเทพฯ, รัษฎบุรี, นครนายก	
4 มี.ค.125	โต๊ะกาลี แขกเขมร ²²⁶	ฝรั่งเศส	ไปซื้อกระบือ โค ม้า	มณฑลกรุงเทพฯ, เมืองแก่งคอย, เมืองพนม, เมืองมินบุรี, เมืองรัษฎบุรี	แขก, ไทย, เขมร รวม 4 คน
23 มี.ค.125	นายช่วง แขกเขมร ²²⁷	ฝรั่งเศส	ไปหาซื้อโค กระบือ ม้า	เมืองมินบุรี และ เมืองรัษฎบุรี	แขก, ลาว รวม 6 คน
25 มี.ค.125	จีนเตงเฮียนฮะ ²²⁸	โปรตุเกส	ไปค้าขาย	เมืองนนทบุรี, ปทุมธานี, รัษฎบุรี	ไม่ระบุ
3 เม.ย.126	จีนวัน ²²⁹	ฝรั่งเศส	ไปค้าขาย	เมืองรัษฎบุรี, มินบุรี, ฉะเชิงเทรา, ปราจีนบุรี	จีน, ไทย รวม 7 คน
9 มิ.ย.126	ยูนุศบินฮัดยี่ฮัมมัด ชาฮิต ²³⁰	เนเธอร์แลนด์	ไปค้าขาย	เมืองมินบุรี และ เมืองรัษฎบุรี	4 คน
28 ก.พ.126	จีนลิ้มเทียนสง ²³¹	ฝรั่งเศส	ไปค้าขาย	คลองรังสิต คลอง 6ว คลอง 12	จีน, ไทย รวม 11 คน

กลุ่มพ่อค้าชาวเอเชียในบังคับที่ปรากฏมีแขกและจีนเป็นส่วนมากจำนวนไม่น้อยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอันสอดคล้องกับการที่ฝรั่งเศสมุ่งที่จะเพิ่มจำนวนคนในบังคับของตน พ่อค้าเหล่านี้บางส่วนไปรับซื้อข้าวและสัตว์พาหนะ อีกส่วนหนึ่งไม่ได้ระบุชนิดสินค้า แต่สันนิษฐานว่าคงเป็นการค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งโดยการใช้เงินตราและแลกเปลี่ยนข้าวซึ่งเป็นผลผลิตสำคัญในเขตนี้

²²⁵ หจข. ร.5 น.43.4/37 ใบชีกคู่กับหนังสือเดินทางของนายทองดี ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

²²⁶ หจข. ร.5 น.43.4/38 ใบชีกคู่กับหนังสือเดินทางของโต๊ะกาลี ลงวันที่ 4 มีนาคม ร.ศ.125

²²⁷ หจข. ร.5 น.43.4/39 ใบชีกคู่กับหนังสือเดินทางของนายช่วง ลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ.125

²²⁸ หจข. ร.5 น.43.4/40 หนังสือ จีนเตงเฮียนฮะ ถึง กงสุลโปรตุเกส เดือน มีนาคม ร.ศ.125

²²⁹ หจข. ร.5 น.43.4/41 ใบชีกคู่กับหนังสือเดินทางของจีนวัน ลงวันที่ 3 เมษายน ร.ศ.126

²³⁰ หจข. ร.5 น.43.4/42 หนังสือเดินทางของยูนุศบินฮัดยี่ฮัมมัดชาฮิตในบังคับฮอลันดา ลงวันที่

7 มิถุนายน ร.ศ.126

²³¹ หจข. ร.5 น.43.4/43 ใบชีกคู่กับหนังสือเดินทางของจีนลิ้มเทียนสง ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126

คนในบังคับต่างประเทศจำนวนไม่น้อยยังได้เข้ามาครอบครองที่ดินในบริเวณนี้ด้วย ข้อตกลงในสนธิสัญญาที่ระบุให้คนกลุ่มนี้สามารถซื้อที่ดินนอกเขต 200 เส้น^{*} ออกไปอีกในระยะเวลาทาง 24 ชั่วโมง^{**} โดยกำลังเรือแจวหรือเรือพายที่จะเดินทางถึงแต่ต้องบอกต่อแขวงอำเภอเพื่อที่จะนำเสนอต่อผู้ว่าราชการเมืองให้ทำสัญญา²³² ซึ่งเขตรังสิตอยู่ในระยะทางดังกล่าวจึงมีคนกลุ่มนี้มาจับจองที่ดิน และการที่คนกลุ่มนี้เข้ามานั้น ได้อาศัยอำนาจของกงสุลต้นสังกัดของตนช่วยอำนวยความสะดวกนับตั้งแต่การจับจองที่ดินเพื่อการนี้ดังในกรณีของ ฮันจินพง กับพรรคพวกชาวจีนในบังคับฝรั่งเศสจำนวน 12 คนได้เข้าจองที่ดินต่อบริษัทชุดคลองบริเวณคลองซอยที่ 9-10 ฝั่งเหนือคลองรังสิตจำนวน 2 แปลงรวม 3,000 ไร่เมื่อปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) ต่อมาในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) เมื่อกระทรวงเกษตรธิการส่งข้าหลวงออกตรวจวัดที่ดินพร้อมกับออกใบจองชาวจนเหล่านี้จึงได้ขอร้องต่อกงสุลของตน ดังนี้

“...เพราะฉะนั้นขอบุญบารมีท่านกงสุลเยอร์เนอร์ราญฝรั่งเศสได้ส่งเหตุนี้ไปยังกระทรวงถ้าเพื่อจะได้ส่งต่อไปยังบริษัชุดคลองตุนาสยามขอกลอกเงินค่าคลอง และจะได้ขอรับใบจองตราแดงเสียให้เสร็จ ข้าพเจ้ากับผู้มีชื่อที่กล่าวมานี้จะได้ทำมาหากินรับผลประโยชน์ เกาะปลูกพืชพรรณซื้อขายเลี้ยงชีพต่อไป ขอบุญบารมีท่านกงสุลเยอร์เนอร์ฝรั่งเศสเป็นที่พึ่ง...”²³³

^{*} ระยะทาง 200 เส้นเป็นเขตหวงห้ามซื้อขายที่ดินตามประกาศรัชกาลที่ 4 เมื่อ จ.ศ.1218 ระบุว่าได้จัดปักเสาศิลาไว้เป็นขอบเขตสำคัญคือ ทิศเหนือที่วัดเขมาภิรตารามเส้น ๑ ทิศตะวันออกถึงบางกะปิห่างพระเจดีย์เข้ามา ๖ เส้น ๗ วา ทิศใต้ได้บ้านบางปะแก้วลงมา ๑๖ เส้น ทิศตะวันตกปักที่ปลายคลองบ้านบางพรม ทิศตะวันออกเฉียงเหนือใต้ฝั่งแม่น้ำข้างซ้ายปักไว้ที่ไต้บ้านบางมะนาวลงไป ๓ เส้น ฝั่งขวาปักไว้ที่ไต้บ้านบางลำภูห่างประมาณ ๑ เส้น อ้างถึงใน พระยาสุนทรพิพิธ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

^{**} ระยะทาง 24 ชั่วโมงนั้นระบุว่า ทิศเหนือถึงปากน้ำบางพุทรา (สิงห์บุรี) ที่ร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยาต่อไปจนถึงกำแพงเมืองลพบุรี เลยตรงขึ้นไปถึงท่าพระงามแม่น้ำเมืองสระบุรี ทิศตะวันออก ตั้งแต่ท่าพระงามถึงบางขุนากปลายคลองซุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงต่อปากน้ำบางปะกงไปจนเกาะศรีมหาราชา ทิศใต้ ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชาไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ทิศตะวันตก ตั้งแต่อ่าวทะเลเมืองเพชรบุรีไปจนถึงปากน้ำเมืองสมุทรสงคราม เลยไปตามลำแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรีไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี แล้วไปบรรจบปากน้ำบางพุทรา อ้างถึงใน พระยาสุนทรพิพิธ, ลักษณะเกี่ยวข้องกับคนในบังคับต่างประเทศตามสัญญาทางพระราชไมตรี, หน้า 64.

²³² เรื่องเดียวกัน..

²³³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร ข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1716 หนังสือ ฮันจินพง และชาวจีน 12 คน ยื่นเรื่องราวต่อ กงสุลฝรั่งเศส เรื่อง ให้ช่วยจับจองที่ดินต่อบริษัท ลงวันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ.119

พฤติกรรมของชาวจีนกลุ่มนี้จึงช่วยยืนยันถึงอำนาจของความคุ้มครองที่กลุ่มของตนได้รับหรือในกรณีของมิสเตอร์เยมซีโยเซบยังคนในบังคับอังกฤษขอซื้อที่นาอำเภอแจ้ปับตำบลคลองขอยที่ 14 ฝั่งตะวันออกได้ยื่นเรื่องราวต่อกระทรวงต่างประเทศและได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)²³⁴ คนกลุ่มนี้จึงอาศัยอำนาจที่ตนมีในการช่วยให้สามารถครอบครองที่ดินในบริเวณนี้

สิ่งที่คนกลุ่มนี้มาติดเข้ามาด้วยคือความคุ้มครองทางกฎหมายและการศาลจากชาติคู่สัญญาของไทยที่สามารถคุ้มครองตนให้พ้นจากอำนาจของรัฐ ขณะเดียวกันก็ยังไม่ต้องพึ่งพำนาจในท้องถิ่น ซ้ำกลับยังเป็นเครื่องดึงดูดให้คนกลุ่มอื่นมาเป็นพรรคพวกเพื่อกระทำผิดหรือใช้เป็นข้ออ้างถึงความคุ้มครองที่ได้รับให้ตนพ้นการดำเนินคดีจากรัฐเมื่อเกิดคดีความอันเป็นสิ่งที่สร้างปัญหาความเดือดร้อนต่อคนในพื้นที่และการปฏิบัติงานของภาครัฐ คดีความจำนวนมากที่เกิดขึ้นจึงเกี่ยวข้องกับคนในกลุ่มนี้ เห็นได้จากคดีแย้งซึ่งที่ดินนับเป็นเรื่องที่สร้างความลำบากใจแก่รัฐบาล นอกจากนี้คนกลุ่มนี้ยังมีส่วนในการเกิดคดีอาชญากรรมอีกด้วย คนกลุ่มนี้จึงมีทั้งที่เป็น "ลับเยกต์" จริงและแอบอ้างเพื่อหวังจะได้รับการคุ้มครองเช่นเดียวกันอันมีส่วนในการเกิดความจำวนไม่น้อยซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

3.3 ระบบเช่านาและรูปแบบความสัมพันธ์

ระบบเช่านานับเป็นรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่มีลักษณะเด่นในเขตสัมปทานรังสิต เป็นระบบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของคน 3 กลุ่ม คือ เจ้าที่ดิน นายกองนา และผู้ทำนา กลุ่มคนเหล่านี้ต่างก็ใช้ชีวิตในการแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ที่เกิดในระบบนี้ต่างก็มีรูปแบบของความสัมพันธ์ในระบบที่มีส่วนต่อการเกิดคดีความในพื้นที่นี้

3.3.1 ที่มาของกลุ่มคนในระบบเช่า

ความสัมพันธ์ในระบบเช่านาเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนทั้ง 3 กลุ่ม ท่ามกลางการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการผ่อนคลายระบบมูลนาย-ไพร่ได้สร้างโอกาสในการครอบครองทรัพยากรที่สำคัญในระบบเช่านาคือ ที่ดิน ความสัมพันธ์ของคนในระบบเช่าจึงอยู่ที่การใช้ที่ดินเป็นหลักโดยที่มีบทบาทและที่มาของคนในระบบนี้แตกต่างกัน

²³⁴ พระราชชนัดตเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ.๑๒๑-๑๒๒ ตอน ๑ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2546), หน้า 88.

3.3.1.1 เจ้าที่ดิน

ในสภาพทางเศรษฐกิจที่มีการขยายตัวภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 การส่งออกข้าวพร้อมกับการขยายที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ทำให้มีการบุกเบิกที่ดินทั้งจากบรรดาชาวนาอิสระและผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ขอขุดคลองเพื่อเปิดพื้นที่²³⁵ ขณะเดียวกันการผ่อนคลายเป็นระบบมูลนายไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5 กลับเป็นการสร้างภาระให้กับมูลนายหรือผู้มีบรรดาศักดิ์จำนวนมากในการถือครองกำลังคน เพราะกฎเกณฑ์ในการจัดรอนการถือครองกำลังคนของเหล่ามูลนาย โดยเฉพาะการให้มูลนายเสียเงินค่าราชการของไพร่ย่อนหลัง การปรับให้ขุนหมื่น ไพร่ ทาส เสียเงินค่าราชการในอัตราเท่ากัน การถือครองไพร่ทาสจึงไม่ใช่สิ่งแสดงความมั่งคั่งอีกต่อไป แต่กลับอยู่ที่การถือครองที่ดินนับเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญขึ้นมา²³⁶ ดังนั้นผู้ที่มีกำลังทรัพย์จึงมุ่งครอบครองที่ดินจำนวนมากซึ่งสะท้อนจากราคาที่ดินในฝั่งตะวันออกของกรุงเทพฯที่มีการบุกเบิกอย่างมากในสมัยนี้มีราคาสูงขึ้นจากไร่ละ 4 บาทในปี พ.ศ.2423 เป็นไร่ละ 37.50 บาท ในปี พ.ศ.2447²³⁷

อีกทั้งกฎระเบียบของรัฐบาลเปิดโอกาสให้ผู้มีบรรดาศักดิ์จับจองที่ดินได้สะดวก ดังในประกาศขุดคลอง พ.ศ.2420 กำหนดให้ผู้ที่ต้องการจับจองที่ดินสองฝั่งคลองออกเงินช่วยค่าขุดคลองหรือออกแรงแทนเงินได้ เพื่อป้องกันการจับจองที่ดินเกินความสามารถที่จะทำให้เกิดประโยชน์ได้ และถ้าหากจับจองไว้โดยไม่ทำให้เกิดประโยชน์ถึง 5 ปีรัฐบาลจะยึดที่ดินคืน อันเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้มีบรรดาศักดิ์ที่มีความพร้อมทั้งทุนและแรงงานในการจับจองที่ดินได้ไม่ยาก และในพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ให้ยกเลิกกำหนดระยะเวลาการถือครองที่ดินที่ไม่มีประโยชน์ ให้มีการถือครองที่ดินอย่างถาวร เพราะรัฐถือว่าได้ภาษีที่ดินแล้วจึงส่งเสริมเท่ากับว่าเป็นการส่งเสริมการถือครองที่ดินขนาดใหญ่²³⁸ และเมื่อมีการเปิดพื้นที่โดยบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้สร้างโอกาสในการแสวงหาโภคทรัพย์ของผู้มีบรรดาศักดิ์ด้วยนโยบายในการจำหน่ายที่ดินโดยบริษัทมีส่วนในการเกิดเจ้าที่ดิน เพราะบริษัทต้องการขายที่ดินเป็นแปลงใหญ่ใน

²³⁵ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” หน้า 1-46 และ 111-118.

²³⁶ อัญชลี สุสายัณห์, ไพร่สมัย ร.5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 192-193.

²³⁷ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473, หน้า 62.

²³⁸ สมชาย หลังหมอยา, ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 146-147.

ปี พ.ศ.2435 บริษัทได้กำหนดหลักเกณฑ์ว่าจะไม่ขายให้น้อยกว่า 120 ไร่ เหตุว่าบริษัทต้องการเงินไปใช้เงินทุนในการดำเนินงานชุดคลองต่อไป²³⁹

การจับจองที่ดินของผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง พ่อค้า จึงเกิดขึ้นอย่างมากในเขตรังสิต คนที่ซื้อที่ดินส่วนมากมาจากในกรุงเทพฯ ในคำวิจารณ์การดำเนินงานของบริษัทโดยกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เมื่อปี พ.ศ.2459 ทรงกล่าวไว้ว่า

“...เป็นเคราะห์ของบริษัทอยู่ที่ว่าอยู่มา เกิดมีคนกรุงเทพฯ ลงทุนซื้อที่นาจากบริษัทไว้คนละมาก ๆ มิใช่จะทำนาเอง หวังว่านาจะเป็นสิ่งที่มีราคาในเบื้องหน้าด้วยกาลสมัยหนึ่ง มีคนซื้อที่เก็บไว้ไม่นานก็ขายกันได้ราคาสูง เล่นซื้อเล่นขายกันเช่นนี้ในพระมหานคร แล้วก็ลามไปจนถึงทุ่งรังสิตด้วย...”²⁴⁰

กลุ่มผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นกลุ่มที่ได้เปรียบในด้านโอกาสในด้านทุนเพราะสามารถสะสมทุนในการซื้อที่ดินและความใกล้ชิดในวงราชการทำให้สามารถทราบข่าวคราวในเรื่องนี้ เช่น กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ ทรงมีที่นาในโครงการรังสิตถึง 11,245 ไร่ ทรงมีที่มาของทุนในการดำเนินงานเรื่องนี้ส่วนหนึ่งมาจากการรับราชการเป็นรองเสนาบดีกระทรวงพระคลังในช่วงปี พ.ศ.2429-2435²⁴¹ หรือในกรณีของ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ ทรงมีที่นาในโครงการนี้กว่า 5,000 ไร่ ทรงรับราชการในตำแหน่งกรมช่างมหาดเล็กทรงเป็นช่างทอง ช่างเงิน รับผิดชอบเกี่ยวกับเครื่องประดับของราชสำนัก ประกอบกับการได้รับเบี้ยหวัด เงินปี เป็นรายได้ประจำเช่นเจ้านายทั่วไป และทรงมีช่องทางในการกู้เงินมาจากพระคลังข้างที่อันเป็นแหล่งเงินทุนของราชสำนัก รวมทั้งการนำเงินใน

²³⁹ สุนทรื อาสะวีย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาก่อนที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 99.

²⁴⁰ หจข. ร.6 กษ. 5/4 บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 71.

²⁴¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การลงทุนทางเศรษฐกิจของเจ้านายไทย : สภาพทางเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้มีการลงทุน,” *รวมบทความประวัติศาสตร์* (5 มิถุนายน 2525): 58-62.

ส่วนของราชการไปใช้²⁴² ทั้งสองกรณีเป็นเจ้านายชั้นสูงที่รับราชการ ส่วนข้าราชการอื่นๆก็มีโอกาสในการครอบครองที่ดินบริเวณนี้เช่นกัน ดังที่ พ.เนตรรังษี^{*} ได้เล่าถึงการจับจองที่ดินของบิดาตนเองซึ่งรับราชการอยู่ที่หอระฆังการพิพัฒน์ว่า

“...พ่อมีที่นาที่คลองรังสิตอยู่มาก เพราะกรอกเอาไว้เมื่อสมัยคลองรังสิตขุดใหม่ๆ โดยบริษัทขุดคลองคูนาสยาม (ชื่อนี้ผมเรียกถูกหรือเปล่านั้นไม่ทราบ) ซึ่งอำนาจการโดยพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์^{**} จึงตั้งชื่อคลองตามพระนามของท่าน ขุดในสมัยรัชกาลที่ ๕ และพ่อทำงานอยู่หัวรอ^{***} ดูเหมือนว่าทางราชการช่วยกันกรอกนาเอาไว้เพื่อให้ญาติพี่น้องไปทำนา...”²⁴³

หนทางที่จะได้จับจองที่ดินของผู้มีบรรดาศักดิ์ในกรณีที่เป็นข้าราชการจึงง่ายกว่าราษฎรชาวบ้านทั่วไปและแม้แต่ผู้มีบรรดาศักดิ์ด้วยกัน ดังเช่นในกรณีของ คุณจำเริญ สนิทวงศ์ ธิดาพระยาอัครราช (หวาด บุนนาค) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลจันทบุรี ซึ่งแสดงถึงวิธีการซื้อ ที่นที่ใช้ และการอาศัยข้อมูลในด้านการขุดคลอง อันถือเป็นข้อได้เปรียบของคนกลุ่มนี้ มีรายละเอียดดังนี้

²⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 74-78.

* พ.เนตรรังษี เป็นบุตรพระยาไชยยศสมบัติ เกิดเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ.2449 ที่ฝั่งธนบุรี อาชีพเดิมเคยเป็นครูใหญ่อยู่ที่โรงเรียนศรีศึกษา แล้วจึงคลุกคลีกับงานเขียน เคยอยู่กรมโฆษณาการ และหนังสือพิมพ์หลายฉบับ มีงานเขียนเรื่องสั้นบรรยายเรื่อง และได้เรียบเรียงชีวิตในวัยเยาว์ของตนเป็นหนังสือเรื่องเด็กบ้านสวน สะท้อนภาพชีวิตในสวนฝั่งธนบุรี ในหนังสือเล่มนี้ยังทำให้ทราบว่าผู้เขียนมีความผูกพันอยู่กับท้องไร่ท้องนาในเขตทุ่งรังสิตเพราะครอบครัวมีที่นาอยู่ในเขตอำเภอลำลูกกา เมืองธัญบุรีในสมัยนั้น ดังความตอนหนึ่งว่า “...ผมเคยไปเที่ยวทุ่งนารังสิต ที่ลำลูกกาธัญบุรีแต่สมัยเด็กทุกปี เพราะแม่ต้องไปดูแลผลประโยชน์ ชีวิตในวัยเด็กของผมจึงคลุกคลีอยู่กับท้องไร่ท้องนาพอสมควร...” อ้างถึงใน พ.เนตรรังษี, **เด็กบ้านสวน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2522)

** พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ ไม่ได้เป็นผู้อำนาจการขุดคลองแต่เป็นบริษัทขุดคลองคูนาสยามโดยพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และ หม่อมราชวงศ์ สุพรรณ สนิทวงศ์ เป็นเจ้าของบริหารงานร่วมกับพระปฏิบัติราชประสงค์ (มูลเลอร์) ชาวเยอรมันซึ่งเป็นหุ้นส่วนรายสำคัญ กรณีนี้ พ.เนตรรังษีอาจจะจำสับสนกับชื่อของคลองซึ่งเป็นชื่อพระราชทานตามพระนามของเจ้านายพระองค์นี้

*** หัวรอ เป็นคำเรียกของ พ.เนตรรังษี หมายถึง หอระฆังการพิพัฒน์

²⁴³ พ. เนตรรังษี, **เด็กบ้านสวน** (กรุงเทพฯ: องค์การการค้าของคุรุสภา และ สำนักพิมพ์บรรณกิจ ๑๙๙๑, 2543), หน้า 17.

“...ส่วนคุณยาย (คุณจำเริญ สนิทวงศ์) หรือมารดาของ มล.พอน (สนิทวงศ์) ก็ซื้อ (ที่ดิน) ที่ละเล็กละน้อยแล้วนำไปขาย แบบซื้อถูกขายแพงเพื่อหากำไรแบบแม่ค้า ราคาที่ดินในเวลานั้น 100 ไร่ต่อ 13 ซึ่ง ในที่สุดซื้อที่ดินจนหมดเงิน จึงได้นำเครื่องทองต่างๆไปจำหน่ายออกจูงเพื่อนำเงินมาซื้อที่นา ลูกสาวหมอกจูง คือคุณหญิงละม่อม สามีคือพระยาพิทักษ์ ลูกพระยาอรรถการ พอคุณยายขายนาได้กำไรก็ไปใต้ทองมา ทำเช่นนี้เรื่อยๆ ในที่สุดจึงได้ที่นามากมาย เวลาเอาทองไปจำหน่ายไปตอนกลางคืน กลัวคนจะเห็นและถูกปล้น ได้เอาผ้าห่มคลุมตัวไป ถ้าทราบว่าจะตัดผ่านตรงไหนก็รีบไปตัดซื้อที่ดินก่อนตัดคลองจะมีราคาถูก เมื่อตัดคลองแล้วราคาจะสูงขึ้นมากเมื่อมารดาของคุณยาย คือ ท่านผู้หญิงบัวทราบ ก็ซื้อที่นาคลองสามทั้งสองฝั่งทั้งหมดให้แก่บุตรสาว คือ คุณยาย และที่ดินที่อื่นๆอีกเป็นจำนวนมาก เพราะท่านผู้หญิงบัวเป็นเศรษฐี เป็นเจ้าของบ่อพลอยเมืองจันทบูรณ์ ส่วนคุณยายซื้อเศษเล็กเศษน้อย ไม่เป็นผืนใหญ่หลายพันไร่ติดต่อกันเหมือนกับท่านผู้หญิงบัว...”²⁴⁴

ตัวอย่างที่ต่างกันระหว่างแม่ลูกทั้งสองท่านนี้ ในท่านแรกเป็นแบบ “เล่นซื้อเล่นขาย” ทำไปตามประสาแม่ค้าที่มีทุนน้อย ส่วนท่านหลังนั้นเป็นผู้มีทรัพย์มากซึ่งสะท้อนภาพของผู้มีบรรดาศักดิ์ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่เท่ากันแต่พยายามที่จะครอบครองที่ดินในบริเวณนี้ตามสมัยนิยม และจากข้อความข้างต้นยังแสดงถึงบทบาทของสตรีผู้มีบรรดาศักดิ์ในกิจกรรมการซื้อขายที่ดิน ดังที่ปรากฏในบัญชีรายชื่อผู้ถือครองที่ดินของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) เช่น พระองค์เจ้าสุวภัทรวีโดยพรรณ 2588 ไร่ , หม่อมเจ้าหญิงอำภาพรรณี 1000 ไร่ , หม่อมเจ้าหญิง ขวี่วิไล 1176 ไร่ , หม่อมเอมในกรมหมื่นพิทยฯ 2596 ไร่ , ท่านแสงภรรยาพระจินดา 200 ไร่ , คุณหญิงบัว 240 ไร่ , ท่านไม้เงินมารดานายยังบุตร 1396 และ 1218 ไร่ , แม่กาไหล 1248 ไร่ แม่หยอ 400 ไร่ , แม่ล้อม 400 ไร่ , อำแดงแพมารดาสมบุญบุตร 400 ไร่²⁴⁵

การจับจองที่ดินในบริเวณนี้ยังได้รับความสนใจจากบรรดาคคนในบังคับต่างชาติที่มีทรัพย์ เช่น จีนยวงเฮียงซิว เฮียฮวด บังคับฝรั่งเศส มีที่ดินบริเวณคลองซอยที่ 15 จำนวน 1,050 ไร่ คนใน

²⁴⁴ ประภัสสร ผดุงชีวิต, **คุณแม่ของเรา** (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงพอน สนิทวงศ์ ณ วัดสังเวชวิศยาราม 2520), หน้า 52-53 อ้างถึงใน สุนทรี อาสะโวทย์ และ เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท, “ร้อยปีคลองรังสิต : การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคม,” ใน **ร้อยปีคลองรังสิต**, หน้า 25.

²⁴⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/2 ที่ 389 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียบน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่อง ส่งบัญชีผู้ถือครองที่ดินของบริษัท ลงวันที่ 12 ตุลาคม ร.ศ.118

บังคับบางรายสามารถครอบครองที่ดินหลายพันไร่แล้วตั้งเป็นบริษัทเพื่อดูแลการทำนา คือ บริษัทลำไทร ซึ่งมีหุ้นส่วนคือ บาทหลวงเดชาลในบังคับฝรั่งเศส กับบรรดาศาสนุศิษย์ชาวจีนพ่อค้าในบังคับเช่นกัน ครอบครองที่ดินในบริเวณคลองซอยที่ 11 และ 12 จำนวน 9,000 ไร่²⁴⁶ และยังมีบริษัทของคนในบังคับเดนมาร์ค คือ สยามเกษตรบริษัท ถือครองที่ดินจำนวน 3,000 ไร่²⁴⁷

ที่ดินจำนวนมากในโครงการรังสิตได้ตกอยู่ในความครอบครองของกลุ่มคนเหล่านี้ซึ่งโดยมากมีถิ่นฐานอยู่ในกรุงเทพฯ และยังรวมถึงการถือครองของหน่วยงานของราชสำนักคือ พระคลังข้างที่ ซึ่งตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ.2433 เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนของพระมหากษัตริย์ในการดำเนินงานทางธุรกิจประเภทต่างๆ รวมทั้งธุรกิจที่ดินด้วย²⁴⁸ จำนวนของที่ดินดังกล่าวปรากฏในตารางต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁴⁶ สุนทรী อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 105, 109.

²⁴⁷ หจข. ร.5 น.41.4/8 ที่ 140/6641 พระยาประชาชีพรินบาล ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตรธิการ เรียน พระยาเทพประชน ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม เรื่อง ขอให้มิตราถึงเมืองประทุมธานีไลราษฎรซึ่งอยู่ในที่นาของบริษัทชูดคลองคูนาสยามและอย่าให้รื้อถอนหลักของบริษัท ลงวันที่ 16 ตุลาคม ร.ศ.113

²⁴⁸ ชลลดา วัฒนศิริ, “พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศไทย พ.ศ.2433-2475,” วารสาร เศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ 6 (2 มิถุนายน 2531), หน้า 5-29.

ตารางที่ 7
จำนวนที่นาในเมืองธัญบุรี ในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453)²⁴⁹

เจ้าของนา	อำเภอเมือง	อำเภอหนองเสือ	อำเภอคลองหลวง	อำเภอลำลูกกา	รวม 4 อำเภอ
	จำนวน (ไร่)	จำนวน (ไร่)	จำนวน (ไร่)	จำนวน (ไร่)	จำนวน (ไร่)
นาของบริษัท	2,100	5,000	569	400	8,069
นาพระคลังข้างที่	9,500	5,000	2,831	2,680	20,011
นาผู้มีบรรดาศักดิ์ในกรุงเทพฯ	46,725	174,400	138,000	147,690	506,815
นาราชภูริในอำเภอนี้แท้	8,875	10,000	55,600	49,230	123,705
นาที่รกร้างยังไม่มีเจ้าของหวงห้าม	-	-	2,000	-	2,000
รวมเนื้อที่นาหมดด้วยกัน	67,200	194,400	199,000	200,000	660,600

ที่ดินจำนวนหลายแสนไร่ได้อยู่ในความครอบครองของผู้มีบรรดาศักดิ์ในกรุงเทพฯ โดยที่ยังไม่รวมที่ดินของพระคลังข้างที่อีกนับหมื่นไร่ การที่กลุ่มคนเหล่านี้มุ่งที่จะครอบครองที่ดินจำนวนมากเพื่อที่จะแสวงหาผลประโยชน์ในรูปของค่าเช่า อันเป็นการดำเนินธุรกิจที่ได้รับความนิยมมากคุ้มค่ากับต้นทุนที่ลงไป ดังที่กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ได้ทรงแสดงความเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า

“...เมื่อข้าพระพุทธเจ้าใคร่ครวณ แลทดลองการค้ามาหลายประการแล้ว เห็นด้วยเกล้าฯว่า บันดากิจใดๆ ในกรุงสยามสำหรับผู้ดีไทยที่ควรจะทำเพื่อหาเลี้ยงชีพ ถ้าเพื่อใช้ทุนให้สืบผลอันมั่นคงในบัดนี้ ยากจะมีดีเสมอการค้าที่ดิน แต่ที่ดินอย่างใดในสยามนี้ยากจะมีผลเสมอเหมือนที่นาดี ให้ชาวนาเช่าทำ ด้วยราคาเช่าขึ้นอยู่เสมอ มากกว่าค่าแรงกาเสปียงอาหารที่ราคาขึ้น...”²⁵⁰

²⁴⁹ หจข. ร.6 น.10.4/5 ที่ 21/144 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรียน เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ชี้แจงสภาพการทำนาและการค้าข้าว ลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ.129

²⁵⁰ กจข. กษ.ใหม่ แผนกรมคลอง เพิ่ม 2 เรื่อง 8 ตอนที่ 1 หนังสือกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์กราบบังคมทูลในหลวง 18 ตุลาคม ร.ศ.118 อ้างถึงใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” หน้า 88.

ในเขตทุ่งรังสิตเป็นเขตที่มีลักษณะเฉพาะกว่าเขตที่ทำนาที่อื่นในที่ราบภาคกลาง ในรายงานของพระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าการเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“...ในเขตแขวงเมืองธัญบุรีนี้ พื้นที่นาหรือที่ดินยอมมีประเภทผิดกว่าเมืองอื่น โดยเหตุเจ้าของนาเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์โดยมาก แลเจ้าของนาหนึ่งก็ยอมมีเนื้อที่นา หลายๆพันไร่ให้ราษฎรเช่าทำหลายร้อยราย ครั้นเมื่อสิ้นฤดูทำนา ผู้เช่าส่งค่าเช่า นาเสร็จ ผู้เจ้าของนาเสียค่าเช่านาเองเช่นนี้ จึงมีปรากฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์มีนาอยู่ประมาณ ๗๐๐๐ ไร่ มีผู้เช่าทำประมาณ ๒๐๐๐ คน...”²⁵¹

ผลประโยชน์ในรูปของค่าเช่าเป็นแรงจูงใจให้ผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์ทั้งหลายมุ่งที่จะเป็นเจ้าของทำให้พื้นที่ในทุ่งรังสิตเป็นพื้นที่สำหรับการดำเนินกิจกรรมในด้านนี้เป็นหลัก ผลที่

ตามมาคือการเกิดความสัมพันธ์ในระบบเช่าขึ้นมาโดยที่มีคนอีกกลุ่มที่เป็นตัวกลางในการดูแลผลประโยชน์ของเจ้าที่ดินทั้งหลาย คือ นายกองนา

3.3.1.2 นายกองนา

การเปิดพื้นที่ในทุ่งรังสิตทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านกายภาพและทางสังคม โดยเฉพาะทางสังคมนั้นเกิดคนกลุ่มต่างๆเข้ามาแสวงหาโภคทรัพย์ทางเศรษฐกิจอันถือเป็นประเด็นหลักของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและมีส่วนที่ทำให้เกิดคนกลุ่มใหม่ขึ้นมาโดยมิได้มีความผูกพันกับความเป็นชุมชนดั้งเดิม แต่มีฐานอยู่ที่เจ้าที่ดินซึ่งเป็นคนนอกพื้นที่โดยมากและไม่สามารถดูแลผลประโยชน์ในที่ดินด้วยตนเอง จำต้องอาศัยคนกลุ่มนี้คือ นายกองนา เข้ามาเป็นตัวกลางระหว่างชาวนากับเจ้าที่ดิน ซึ่งถือเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของระบบเช่านา

ก่อนหน้าการแสวงหาโภคทรัพย์จากที่ดินในรูปค่าเช่าอย่างมากนั้น สันนิษฐานว่าการเกิดนายกองนามีพื้นฐานมาจากการควบคุมกำลังพลตามระบบมูลนาย-ไพร่ ซึ่งไพร่ต้องมีหน้าที่สำคัญในการเป็นแรงงานให้มูลนายต่างๆแม้แต่การทำนา ดังปรากฏคำว่า กองนา ในอักขรวิธานศรึบท์เมื่อปี ค.ศ.1873 (พ.ศ.2416) ให้ความหมายของคำนี้ว่า

²⁵¹ หจข. ร.5 น.3.2 ก/15 หนังสือ พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ถึง หลวงรักษาการโกศล เจ้ากรมสรรพากรใน ลงวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ.121

“...กองนา, คือ ผู้คนเปนนพวกๆสำหรับทำนาของเจ้าฤาชนนางนั้น...”²⁵²

คำนี้จึงแสดงถึงความสัมพันธ์ในฐานะที่ต้องเป็นผู้รับใช้มูลนาย และยังสัมพันธ์กับอีกคำหนึ่งซึ่งมีฐานะเป็นผู้ควบคุมดูแลไพร่พลคือคำว่า นายกอง อันมีความหมายว่า

“...นายกอง, คือ คนเปนใหญ่ในกองคนพลไพร่ที่ไปทัพแผ่นดิน, แลเปนคนคุมป่าวเรียก นายกอง...”²⁵³

ความหมายของทั้งสองคำนี้อยู่ในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 อันเป็นระยะที่การควบคุมระบบไพร่พลยังไม่เปลี่ยนแปลง การควบคุมไพร่ไว้ในราชการทั้งงานสงครามและงานทั่วไปซึ่งรวมถึงการทำนาจึงต้องมีนายกองเป็นผู้ดูแล แม้ว่าเอกสารเดียวกันนี้จะไม่ระบุถึงคำว่า นายกองนา โดยตรง แต่ทั้งสองคำก็มีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นคำที่สะท้อนความเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ในระบบมูลนาย-ไพร่

ต่อมาเมื่อการแสวงหาโภคทรัพย์ของมูลนายให้ความสำคัญอยู่กับจำนวนที่นาและค่าเช่าเป็นหลัก บทบาทของนายกองในการดูแลผลประโยชน์มูลนายก็ยังคงอยู่ในขณะที่การเน้นความสำคัญของโภคทรัพย์และวิธีการแสวงหาผลประโยชน์เปลี่ยนไป หน้าที่ของนายกองจึงสัมพันธ์กับสภาพที่เกิดขึ้นนี้และถูกเรียกด้วยว่านายกองนา

ความสำคัญของคนกลุ่มนี้มีที่มาจาการดูแลผลประโยชน์ให้กับเจ้าของนาซึ่งเจ้าของที่ดินส่วนมากอยู่ในกรุงเทพฯ อันเป็นที่มาของการเกิดเจ้าที่ดินนอกเขตเช่า (absentee landlord)²⁵⁴ อีกทั้งเจ้าของที่ดินหลายคนถือครองที่ดินไว้จำนวนมากเจ้าของนาดูแลไม่ทั่วถึงจำเป็นต้องมีนายกองนามาดูแล นายกองนาควรเป็นคนที่อยู่ในบริเวณท้องดินนั้นอาจจะทำนาหรือไม่ก็ได้²⁵⁵ กลุ่มนายกองนาพบว่ามีการใช้ระบบราชการดูแลให้กับราชสำนักจนไปถึงบรรดาเจ้าที่ดินอิสระทั้งหลายต่างตั้งตัวแทนของตนมาเก็บผลประโยชน์จากที่นานั้น

²⁵² ดี บี แบรดเลย์, **อักษรธาภิธานศรับท์** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514), หน้า 32.

²⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 345.

²⁵⁴ สุนทรื อาสะวีย์ และ เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท, “ร้อยปีคลองรังสิต : การศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคม,” ใน **ร้อยปีคลองรังสิต**, หน้า 23.

²⁵⁵ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7,” หน้า 103.

สำหรับระบบราชการกับการเป็นนายกองนามีความเกี่ยวพันกันเนื่องมาจากการแสวงหาผลประโยชน์ของราชสำนักในสภาวะที่เศรษฐกิจเปิดโอกาสให้มีการลงทุน ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่มตั้งหน่วยงานพระคลังข้างที่ ในปี พ.ศ.2433 เพื่อเป็นหน่วยงานในการทำธุรกิจให้กับราชสำนักซึ่งมีการทำธุรกิจหลายประเภท การดำเนินธุรกิจที่ดินทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมืองต่างุ้นั้น นับเป็นธุรกิจที่สำคัญของหน่วยงานนี้²⁵⁶

ในบริเวณทุ่งรังสิตพระคลังข้างที่ได้เป็นเจ้าของที่นาจำนวนมาก เช่น ในเขตอำเภอเมืองธัญญบุรี มีการสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2453 ในตารางข้างต้นมีที่นาอยู่ถึง 20,011 ไร่ การที่พระคลังข้างที่มีที่นาจำนวนมากในทุ่งรังสิต อีกทั้งยังเป็นหน่วยงานของราชสำนักเพื่อความสะดวกในการดูแลผลประโยชน์จำเป็นต้องมีระบบราชการที่ปกครองในท้องถิ่นดูแล ดังปรากฏในหนังสือของพระยา

สุริยราชวรภักย์ ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี มีไปถึง เจ้าพระยามรราช เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ.2457 ระบุถึงเงินรายได้ต่างๆที่ควรจัดทำเป็นหนังสือราชการให้ถูกต้องตามแบบแผนอำเภอว่า

“...เงินสดทุกอย่างเกี่ยวในราชการ เช่น เงินเดือน เงินส่วนลด เงินค่าเช่านาพระคลังข้างที่ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อได้รับต้องลงไว้ในบัญชีทั้งสิ้น...”²⁵⁷

การมีบทบาทในการลงทุนทางธุรกิจของราชสำนัก มีส่วนทำให้ระบบราชการและข้าราชการในท้องถิ่นเป็นนายกองนาม เช่น พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ถูกเรียกโดยพระรัชฎาภิบาล เจ้ากรมสรรพากรใน ว่า “นายกอง” เพราะมีหน้าที่ในการเก็บเงินค่าเช่านาพระคลังข้างที่²⁵⁸ การเรียกเช่นนี้เพราะผู้ที่เป็นตัวแทนของรัฐมีหน้าที่ในการส่งผลประโยชน์เช่นเดียวกับนายกองของเจ้าที่ดินอิสระ

ในกรณีนี้อาจเปรียบเทียบหน้าที่ได้กับการดำเนินงานกับหน่วยงานอื่นของรัฐอย่างกระทรวงกลาโหมในการติดตามไพร่ให้มาเสียเงินค่าราชการ เช่น ขุนพรหมภักดี เป็นนายกองส่งเงินกระทรวงกลาโหม ได้ติดตามนายศุภซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คลองซอยที่ 7 เมืองธัญญบุรี เมื่อปี

²⁵⁶ ชลลดา วัฒนศิริ, “พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศ พ.ศ.2433-2475,” หน้า 112-145.

²⁵⁷ หจข. ร.6 น.10.4/11 ที่ 597/4205 พระยาสุริยราชวรภักย์ ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เขียนเจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ.2457

²⁵⁸ หจข. ร.5 น.3.2ข /11 ที่ 1676 พระรัชฎาภิบาล ถึง เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ไปตรวจราชการเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126

ร.ศ.124 (พ.ศ.2448)²⁵⁹ ในระยะนี้ได้ผ่อนคลายนโยบายไพร่ลงมากแล้วจากการเกณฑ์แรงงานไปเป็นการเก็บเงินค่าราชการแต่การเรียกผู้ดูแลผลประโยชน์ของรัฐจากไพร่พลว่านายกอง ก็ยังคงมีอยู่ เช่นเดียวกับการเรียกผู้ดูแลผลประโยชน์ในที่นาของราชสำนักซึ่งเป็นข้าราชการก็ถูกเรียกชื่อนี้เหมือนกัน

นอกจากนี้รัฐยังให้นายกองนาบางคนได้เข้ามาต่อจากรัฐและดำเนินการแทน เช่น กรณีของนายอ่ำ นายกองนา ได้เข้านาบริเวณคลองซอยที่ 5 ต่อจากพระหัตถ์ถาวรศุภกิจ เจ้ากรมเกษตรกร เมื่อปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) นาผืนนี้ทางรัฐได้ยึดมาจากพระอรุณมพลาภิบาลซึ่งได้ข้อมังพระราชทรัพย์หลวงให้กระทรวงเกษตรดูแลเมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) โดยที่นายอ่ำมีหน้าที่เก็บค่าเช่าส่งให้รัฐ²⁶⁰

ไม่เฉพาะนายกองนาในระบบราชการเท่านั้น บรรดาเจ้าที่ดินอิสระก็มีนายกองนาดูแลผลประโยชน์ของตน ผู้ที่จะเป็นนายกองนาก็เป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจ อาทิ ในกรณีเจ้าของที่ดินเป็นเจ้านาย จะตั้งข้าราชการในกรมของพระองค์ เช่น นายนวม เป็นปลัดกรมในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ²⁶¹ หรือ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ตั้งลูกชายของเจ้ากรมของพระองค์ซึ่งเป็นพวกสกุลสุขสถิตย์ เป็นนายกองนา²⁶² และยังปรากฏรายชื่อของนายกองนาของเจ้าที่ดินต่างๆเท่าที่สำรวจพบคือ นายเอี่ยม นายสี นายกองนาของหลวงวาทีตบระเทศ²⁶³ นายนวม นายกองนาของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์²⁶⁴ นายกองทอง นายกองนาของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช²⁶⁵ นายโก นายโพ นายกองนาของกรม

²⁵⁹ หจข. ร.5 น.40.4/187 ที่ 345/8754 พระยาประสิทธิ์ศีลการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงกกลาโหม เรียน พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 3 พฤศจิกายน ร.ศ.124

²⁶⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร ข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1263 ที่ 4624 นายอ่ำ นายกองนา เรียน มิสเตอร์ดับบลิว เอ. เกรแฮม เจ้ากรมทะเบียนที่ดิน ลงวันที่ 4 มีนาคม ร.ศ.121

²⁶¹ หจข. ร.5 ม.2.26/3 หนังสือ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูล กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ราชเลขาธิการ ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.115

²⁶² สุนทรื อาสะไวย์ และ เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, “ร้อยปีคลองรังสิต : การศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคม” ใน **ร้อยปีคลองรังสิต**, หน้า 30.

²⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

²⁶⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/38 ลายพระหัตถ์เลขากรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาลลงวันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ.124

²⁶⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/44 ที่ 408/119 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน ร.ศ.119

หลวงพิชิตปรีชากร²⁶⁶ นายบัว นายกองนาของกรมหมื่นทิวกา²⁶⁷ นายทูป นายกองนาของจ
มีนทิพัทธ์²⁶⁸ นายแสง นายกองนาของเจ้าเด็กลาวในบังคับฝรั่งเศส²⁶⁹ นายขับผู้ใหญ่บ้าน นายก
องนา

ของพระเจ้าน้องนางเธอพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี²⁷⁰ นายวุ่น นายกองนาของหลวงพิทักษ์นรากร²⁷¹
และยังพบว่าเจ้าที่ดินบางรายใช้นายกองนาหลายคน เช่น หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนธิวงษ์
ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม มีนายกองนา คือ ชุนวิไลย นายเย็น²⁷² แยกอาฮิสวาลี และ
แยกวาสิฐเซน²⁷³ และยังมีกรใช้นายกองนาที่เป็นผู้หญิงคือ แม่กม นายกองนาของพระเจ้าน้องยา
เธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเดช²⁷⁴

นอกจากนี้การเป็นนายกองนาบางครั้งอาจไม่ได้มาจากคนสนิทหรือบริวารที่ไว้ใจ แต่
ยังมาจากการฟังฟังอำนาจผู้มีบรรดาศักดิ์ของราษฎร ดังกรณีนายกองนาของหลวงรำบาลประจา
มิตร พระวิภาคภูวดล เจ้ากรมแผนที่กล่าวในรายงานเมื่อปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ดังนี้

²⁶⁶ หจข. ร.5 น.3.2จ/1 ที่ 142/173 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ.121

²⁶⁷ หจข. ร.5 น.3.2ข/1 ที่ 91/1217 พระยาสุรนาถเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122

²⁶⁸ หจข. ร.5 น.3.2ข/4 ที่ 76/601 พระยาสุรนาถเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ.124

²⁶⁹ หจข. ร.5 น.41.4/41 ที่ 54/102 ชุนเริงกลางสมร กรมการอำเภอ เรียน หลวงอารักษ์ประชาราษฎร
ข้าหลวงรักษาราชการเมืองปทุมธานี ลงวันที่ 25 พฤศจิกายน ร.ศ.117

²⁷⁰ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 12/485 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ.121

²⁷¹ หจข. ร.5 น.3.2ข/2 ที่ 42/466 พระยาสุรนาถเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ.122

²⁷² หจข. ร.5 น.3.2ก/1 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เรียน เจ้าพระยายมราช
เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 30 กันยายน ร.ศ.128

²⁷³ สุภาวงศ์ จันทวานิช “การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต,” ใน **ร้อยปีคลอง
รังสิต**, หน้า 325.

²⁷⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3854 จดหมายของหม่อมทศทิศภาเดช ถึง แม่
กม นายกองนา ปี ร.ศ.115

“...อนึ่งที่ตำบลเดียวกันนั้นมีที่ของหลวงรำบาลอีกไม่ได้นำมาตรวจเลย เรื่องของท่านผู้นี้ดูน่าขันมากคือ เมื่อเดือนที่ ๗ (ตุลาคม) ปี ร.ศ.๑๑๓ ท่านผู้นี้ออกไปอาไศรยที่โรงนาของนายโพ นายกองนาของอำเภอหริ่ง ว่าจะขอพักจะทำที่อยู่ให้สมควร ครั้นที่อยู่นั้นสำเร็จกลับไล่นายโพกับอำแดงทรับไปเสียจากที่กับแย่งชิงที่นารอบนั้นอีกหลายแห่งเนื้อที่นาประมาณ ๑๐๐๐ ไร่เศษ ในที่ของนายขมนั้นดูน่าขันมาก คือ นายขมต้องถูกแย่งชิงที่นา แต่นายขมต้องถูกแย่งชิงที่นา แต่นายขมยอมเข้าด้วยหลวงรำบาลตั้งให้เป็นผู้แทนตัว...”²⁷⁵

กรณีของนายขมจากหลักฐานเดียวกันนี้ยังระบุอีกว่า นายขมมีกรรมสิทธิ์ถูกต้องในที่ดินมีใบเหยียบย่ำและใบเสร็จทางข้าวค่านา แต่นายขมก็ยอมต่ออำนาจของหลวงรำบาลประจามีตรซึ่งบุคคลผู้นี้เป็นพวกเดียวกับหลวงวาทีตบรเทศ อันเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลมากในการแย่งชิงที่นาราชฎารัตนของนายขมนั้นมาจากการสมยอมกับอำนาจของผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ตนได้รับความเดือดร้อนด้วย

นายกองนามีหน้าที่ในการดูแลการเก็บค่าเช่านาให้กับเจ้าของเป็นเรื่องหลัก ในส่วนของนายกองที่เป็นระบบราชการจะผ่านทางข้าราชการปกครองในท้องถิ่น ในรายงานตรวจราชการของเมืองรัตนบุรี ปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ระบุให้ชาวบ้านที่จะมาเสียค่าเช่านาพระคลังข้างที่ให้มาเสียที่บ้านกำนันแล้วกรมการอำเภอจะจัดเจ้าหน้าที่มาเก็บในภายหลัง²⁷⁶ สำหรับนายกองนาของเจ้าที่ดินอิสระนั้นก็ยังมีหน้าที่ไม่แตกต่างกันและเป็นที่ยึดปฏิบัติกันโดยทั่วไปในหมู่เจ้าที่ดิน เห็นได้จากรายชื่อของนายกองนาดังกล่าว เจ้าที่ดินบางรายมีการจัดแบ่งหน้าที่ของนายกองนาอย่างเป็นระบบ เช่น กรณีของพระองค์เจ้าประดิษฐาสาลี ทรงจัดนายกองนาของพระองค์ถึง 3 กองคือ กองกำกับ กองตรวจเร่ง และกองทำหนังสือเช่า²⁷⁷

นายกองนายยังมีหน้าที่อื่นๆ เช่น ประกาศให้คนมาเช่าที่นา บางทีก็ทำหน้าที่ขายข้าวที่ได้มาเป็นค่าเช่า²⁷⁸ อีกทั้งยังต้องดูแลที่นาไม่ให้คนบุกรุก ดังกรณีของ แม่กม นายกองนาของพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเดช ดังนี้

²⁷⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส 4/2483 หนังสือ พระวิภาคภูวดล เจ้ากรม แผนกที่เรียน พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.113

²⁷⁶ หจข. ร.5 น.3.2ข /10 รายงานย่อกรมการอำเภอเมือง ประจำเดือนธันวาคม ร.ศ.129

* ในเอกสารเรียกเป็น พระองค์เจ้าขนิษฐาสาลี และ พระองค์เจ้าขนิษฐานารี

²⁷⁷ หจข. ร.5 น.3.2ข /10 รายงานย่อกรมการอำเภอหนองเสือ ประจำเดือนกันยายน ร.ศ.129

²⁷⁸ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2411-2475,” หน้า 103.

“...อย่างนารายณ์ก็เปนนางของกอมปนี ไบจองเปนนหลักถานมันคงถึงกอมปนีจะเอาไปขายให้คนอื่นก็ไม่ได้ เว้นไว้แต่กรมจะทอดทิ้งเสียกอมปนี จึงจะขายให้คนอื่นได้ เดียวนี้ในกรมก็โปรดให้แม่กมออกมาตั้งทำนาในที่ของท่าน แม่กมควรจะดูแลว่ากล่าวให้ตลอดไปอย่าให้พวกอื่นเข้ามาแย่งชิงได้ถ้าถ้ามีพวกที่เข้ามาตั้งอยู่แล้วจะยอมให้ทำไปก็ตามใจ ถ้าไม่เช่นนั้นก็ให้ไล่ไปเสีย ไล่ไม่ไปก็ให้จกดขี่คนที่เข้ามาแย่งชิงนานั้นทุกคนจะได้แต่งทนายให้ฟ้องศาลแล้วจะให้นำทนายมาเกาะตัวไป...”²⁷⁹

หน้าที่ของนายกองนาที่เป็นผู้หญิงนี้ก็ไม่ได้แตกต่างจากนายกองผู้ชายเพราะต่างก็ดูแลผลประโยชน์ให้เจ้าที่ดินด้วยกันซึ่งเป็นบทบาทของสตรีอีกด้านหนึ่งในทุ่งรังสิต ไม่เพียงเท่านั้นนายกองนายังมีหน้าที่ในการดูแลเรื่องการทำนาของผู้เช่าให้ได้รับความสะดวก เช่น เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) นายอยู่ นายวิง นายวัน นายต้าย นายจ่าย นายพราย นายนุด ซึ่งเป็นนายกองนา หัวหน้ากับราษฎรผู้เช่านาของผู้มีบรรดาศักดิ์ 200 ชื่อ ที่ทำนาอยู่ในเนื้อที่ 25,000 ไร่ ระหว่างคลอง 5 คลอง 6 และคลองแปดวา (คลองรังสิตประยูรศักดิ์) ได้ยื่นเรื่องต่อกระทรวง เกษตรธิการขอให้บริษัทชุดคลองเปิดประตูน้ำที่ขังจนทำอันตรายต้นข้าวและยังเปรี้ยวจนกินใช้ได้ ซึ่งต่อมาบริษัทก็ได้ทำตามคำร้องขอในครั้งนี้²⁸⁰

จากกรณีนี้เห็นถึงบทบาทของนายกองนาที่มีต่อผู้เช่า ซึ่งเมื่อการทำนาบริบูรณ์ดีก็ส่งผลถึงเงินค่าเช่าที่เจ้าของนาจะได้รับ และยังเห็นถึงความร่วมมือของนายกองนาเพื่อบรรลุนิติภาวะสงคืที่จะพิทักษ์ผลประโยชน์เจ้าของที่นาอีกด้วย คนกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่อำนวยความสะดวกแก่เจ้าของที่นาอย่างมาก และเป็นการพึงพิงระหว่างคนสองกลุ่มที่มีต่อกัน

บรรดานายกองนาทั้งหลายเมื่อปฏิบัติหน้าที่ให้กับเจ้าของที่ดินแล้วก็ย่อมมีผลประโยชน์ได้รับแลกเปลี่ยนอันเป็นการอุปถัมภ์ระหว่างกัน ในส่วนนายกองนาที่เป็นข้าราชการในท้องถิ่นนั้นๆ ที่ปฏิบัติงานให้กับพระคลังข้างที่ ตั้งแต่สมุหเทศาภิบาลมณฑลจนถึงเจ้าเมือง นายอำเภอ กำนันผู้ใหญ่บ้าน จะได้รับเงินเป็นสิ่งตอบแทนเรียกว่า เงินส่วนลด ตามอัตราเงินค่าเช่าเท่าที่สามารถเก็บรวบรวมส่งได้ในอัตราร้อยละ 5 ซึ่งพระคลังข้างที่จะจ่ายเป็นรางวัลให้และออกไปเสรีจรับเงินทุกครั้ง

²⁷⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3854 จดหมายของหม่อมทศทิศภาเดช ถึง แม่กม นายกองนา ปี ร.ศ.115

²⁸⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/45 ที่ 186 นายอยู่ นายวิง นายวัน นายต้าย นายจ่าย นายพราย นายนุด นายกองนา เรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ลงวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.119

ที่นำส่ง วิธีการเช่นนี้เป็นการกระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ที่มีกำลังใจที่จะพยายามเก็บเงินค่าเช่าให้ได้
 สม่าเสมอ เพราะเก็บได้ทั่วถึงและจำนวนมากเท่าใดย่อมหมายถึงเงินรางวัลที่ตนได้รับตามส่วน
 ด้วย การมอบหมายหน้าที่เช่นนี้เริ่มปฏิบัติตั้งแต่ช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 นับตั้งแต่ พ.ศ.2437 จนถึง
 รัชกาลที่ 6 ในปี พ.ศ.2469 พระคลังข้างที่ได้ออรับที่นาที่สวนทั้งหมด เฉพาะในมณฑลกรุงเทพฯ มา
 จัดการให้เช่าถือเองโดยให้เหตุผลว่ามีที่นาเหลืออยู่เพียงไม่มากนัก พอที่จะโอนมาจัดการดูแลเอง
 ได้²⁸¹

กรณีนายกองของเจ้าที่ดินอิสระก็ได้รับผลประโยชน์ต่างตอบแทน เช่น กรณีนายกองนั้น
 ต้องเช่านาจะได้รับยกเว้นค่าเช่านาและได้รับแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งจะแบ่งปันจากผลผลิตที่ตน
 เก็บมาได้เพื่อส่งเจ้าของนาต่อไป²⁸² หรือการได้รับอนุญาตให้ทำกินในที่นั้น เช่น แม่กรม เป็นต้น

นายกองนานับเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในระบบเช่านา พื้นฐานของคนกลุ่มนี้มาจาก
 ความสัมพันธ์ในระบบมูลนาย-ไพร่ มีหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ของเจ้าที่ดิน คนกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็น
 ข้าราชการในท้องถิ่นซึ่งมีระบบราชการเป็นกลไกในการดูแลผลประโยชน์ให้พระคลังข้างที่ และ
 บรรดานายกองนาของเจ้าที่ดินอิสระ การที่คนกลุ่มนี้เป็นตัวกลางระหว่างเจ้าที่ดินและผู้ทำนาทำ
 ให้เกิดความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ซึ่งในพื้นที่ทุ่งรังสิตเป็นเขตเช่านาขนาดใหญ่ทำให้เกิดระบบ
 นี้จำนวนมากและมีความแตกต่างกันอันมีส่วนทำให้เกิดคหิตความมากมายต่างกัดังกล่าวจะแสดงให้
 เห็นในตอนต่อไป

3.3.1.3 ผู้ทำนา

คนกลุ่มนี้นับได้ว่าต้องพึ่งพิงเจ้าที่ดินอย่างมากภายใต้ความสัมพันธ์ในระบบเช่านา ดังที่
 กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ได้ทรงอธิบายถึงประเภทของผู้ทำนาในที่ดินของพระองค์ เมื่อปี
 ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) ไว้ดังนี้

“...คนที่ทำนาอยู่ในที่นาของข้าพเจ้ามีอยู่ ๕ จำพวก คือ

๑. คนที่มีทุนแต่ไม่มีที่นาทำมาเช่าที่นาเขาลงทุนแลได้ผลเอง ข้าพเจ้าได้แต่ค่าเช่า

²⁸¹ หจข. ร.6 น.15.1ข / 9 พระยาสุภภรณ์บรรณสาร อธิบดีกรมพระคลังข้างที่ ถึง เจ้าพระยาสุรพดินทร์
 สุรินทรภักขัย สมุหพระนครบาล ที่ 58/4242 (28 มีนาคม พ.ศ.2469) อ้างถึงใน ชลลดา วัฒนศิริ, “พระคลังข้างที่
 การลงทุนทางธุรกิจในประเทศ พ.ศ.2433-2475,” หน้า 124. กับ

²⁸² สุนทรื อาสะโว้ย และ เรื่องวิทยุ ลิ้มปนาท, “ร้อยปีคลองรังสิต : การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์
 เศรษฐกิจ และสังคม,” ใน ร้อยปีคลองรังสิต, หน้า 31.

๒. คนมีทุนบ้างแต่ไม่พอการแลไม่มีที่นาทำมาเช่านาแลเยี่ยมทุนของข้าพเจ้าเขาลงทุนแลได้ผลเอง ข้าพเจ้าได้แต่ค่าเช่าแลดอกเบ็ญ
๓. คนไม่มีทุนแลไม่มีนาข้าตัวเองก็เปนทาสเขาด้วย ข้าพเจ้าช่วยไถ่ตัวมาแลทอรองทุนให้เยี่ยมทำหนังสือสัญญาเช่าเขาลงทุนเองได้ผลเท่าใดแบ่งกันคนละครึ่งจนกว่าจะใช้หนี้เสร็จ
๔. นาข้าพเจ้าทำเองลงทุนแลได้ผลเอง ลูกจ้างให้ค่ากินแลนุ่งห่มแลค่าจ้างตามสัญญา
๕. นาข้าพเจ้าทำเอง ลงทุนแลได้ผลเองช่วยทาสมาใช้เป็นทาสตามกฎหมาย ให้ค่ากินนุ่งห่มแลลดค่าตัวให้กึ่งค่าจ้างธรรมดาจนกว่าจะหมดจึงให้ค่าจ้างเท่ากับลูกจ้าง...”²⁸³

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงการไ้ที่ดินของเจ้าที่ดินที่มีกรให้เช่า และทำนาเอง ส่งผลต่อสถานะของผู้ทำนาในที่เหล่านี้ทั้ง ผู้เช่า ลูกจ้าง ทาส และรวมทั้งไพร่ด้วย ที่ต่างต้องพึ่งพิงเจ้าที่ดินในการดำรงชีพในระบบเช่านา

ความอุดมสมบูรณ์ในบริเวณนี้ที่น้ำและลำคลองประกอบกับ ฤดูกาลที่เหมาะสมกับราคาข้าวที่ขึ้นสูง เป็นแรงดึงดูดให้ราษฎรมาทำนาอย่างมาก ในคำร้องทุกข์ของราษฎรเพื่อขอลดอากรค่านาเพราะประสบภัยธรรมชาติ เมื่อปี พ.ศ.2453 กล่าวถึงสภาพการทำนาก่อนหน้านี้นี้ว่า

“...ในทุ่งหลวงฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งแต่เดิมมาไม่ได้มีประโยชน์แก่รัฐบาลแลผู้หนึ่งผู้ใดเลยเมื่อบริษัทลงมือขุดคลองในชั้นต้นน้ำฝนตกเหมาะแก่เพาะปลูกและพอดีกับการเพาะปลูกต่อเนื่องกันมาหลายปี ทั้งราคาข้าวก็ขายได้สูงด้วย จึงมีผู้คนแตกตื่นมาจากหลายหัวเมืองมาตั้งทำนาหาผล...”²⁸⁴

รวมทั้งการเกิดภัยธรรมชาติในพื้นที่ใกล้เคียงทำให้การทำนาไม่ได้ผล เช่น ที่ตำบลแสนแสบ แขวงกรุงเทพฯ ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ราษฎรไม่มีน้ำพอทำนาและยังต้องเผชิญกับการระบาดของหนูนา เจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นได้รายงานถึงสภาพการทำนาในพื้นที่นี้ว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁸³ หจข. ร.5 กษ.3.2/28 ลายพระหัตถ์เลขากรมหมื่นนราธิประพันธ์พงษ์ ถึง เจ้าพระยาอภัยราชา ลงวันที่ 30 เมษายน ร.ศ.117

²⁸⁴ กจข. กษ.1/6 เจ้าของนาคลองรังสิตร้องทุกข์เรื่องค่านา วันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ.2453 อ้างถึงใน สุนทรีย อาสะโวทัย, ประวัติศาสตร์คลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 112.

“...ด้วยจำนวนปี ร.ศ.๑๑๖ นี้ ราษฎรซึ่งตั้งโรงเช่าทำผู้มีชื่อและผู้มีบันดาศักดิ์ ตำบลแสนแสบทำนาไม่ได้ผลเม็ดเข้า เพราะเมื่อระดูทำนาก็แห้งที่ทำได้บ้างหนูกัดเข้าหาพอรับประทานไม่จึงได้พากันยกครอบครัวไปจากตำบลแสนแสบประมาณ ๑๐๐ ครัว และข้าพเจ้าทราบว่ราษฎรที่จะยกครอบครัวไปนี้ จะไปเช่านาผู้มีชื่อและผู้มีบันดาศักดิ์ทำที่ตำบลคลองหกวา และคลองแปตวาบริสดี...”²⁸⁵

เนื่องจากโอกาสในการครอบครองที่ดินของราษฎรถูกจำกัดอันมาจากหลักเกณฑ์ของรัฐที่หวังรายได้ในรูปแบบของภาษี และการขายที่ดินของบริษัทที่ต้องการรายได้มาใช้เป็นทุนในการดำเนินงานให้ผู้มีบรรดาศักดิ์สามารถครอบครองที่ดินจำนวนมาก²⁸⁶ รวมถึงทุนทรัพย์และแรงงานของราษฎรที่มีน้อยทำให้ราษฎรส่วนมากอยู่ในฐานะของผู้เช่านา แต่กระนั้นความต้องการที่สำหรับทำนาก็ยังมีอยู่มากจนทำให้กิจการค้าที่ดินเฟื่องฟูและราคาที่ดินสูงตามไปด้วย เช่นที่กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ทรงกล่าวถึงสภาวะนี้ว่า

“...ในที่นาของข้าพระพุทธเจ้า ณ คลองรังสิต มีคนเช่ายัดเยียดเต็มหมดแล้ว และยังมีญาติพี่น้องพวกพ้องของพวกที่เช่านามาว่าเช่าอีกมากกว่ามาก ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ไปซื้อที่นาในทุ่งหลวงต่อบริษัทชุดคลองๆว่าที่ป่าซึ่งยังมีได้ชุดคลอง แม้แลเห็นมีอยู่มากก็มีผู้ลงชื่อรับซื้อแล้วหลายเท่าที่นาที่มีจะขาย เป็นอันข้าพระพุทธเจ้าหาที่นาจะซื้อในราคามควรไม่ได้อีกเลย หากจะซื้อได้ในทุ่งหลวงก็ต้องรับซื้อต่อจากผู้รับซื้อจากบริษัทชุดคลองแล้วในนาป่า ราคาขึ้นเท่าตัวบ้างกว่า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* คือ คลองหกวาสายล่าง เพราะมีพื้นที่อยู่ทางด้านใต้ของโครงการต่อเนื่องกัน

** หมายถึง คลองรังสิตประยูรศักดิ์

²⁸⁵ หจข. ร.5 น.41.1/58 ที่ 297/1681 ลายพระหัตถเลขากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ.116

²⁸⁶ สุนทรื อาสะโวทย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 99-102.

บ้าง แต่กระนั้นจะให้เป็นที่แผ่นดินเดียวกันมากก็ยาก ราคาโง่งและแย่งกันขึ้นไปทุกที
แม้ไม่มีที่ไม้ต่อเนื่องกัน...”²⁸⁷

สถานะของผู้เช่านาในพื้นที่นี้แม้จะไม่ได้ระบุว่ามิเป็นเช่นไร แต่ส่วนมากน่าจะเป็นไพร่ที่มาจากการคลี่คลายการควบคุมตามระบบเดิม จึงมีหลักฐานบางส่วนที่แสดงถึงการหลีกเลี่ยงเงินค่าราชการของไพร่ในพื้นที่นี้ ซึ่งการเสียเงินดังกล่าวเป็นพันธะที่ไพร่มีต่อรัฐแบบใหม่แทนที่การเกณฑ์แรงงานอย่างเดิมดังที่กล่าวมาก่อนหน้านั้น แม้กระนั้นก็ยังมีการใช้ทาสทำนาโดยเฉพาะในช่วงก่อนหน้าการยกเลิกทาสอย่างเด็ดขาดในปี พ.ศ.2448 จึงพบว่ากรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์สามารถไถ่ตัวทาสเพื่อมาเป็นผู้เช่านาของพระองค์ได้

ไม่เพียงเท่านั้นยังมีการเปลี่ยนสถานะของผู้ทำนาจากขานาอิสระมาเป็นทาสผู้เช่านาอันเป็นผลมาจากการถูกผู้มีบรรดาศักดิ์บุกรุกที่นา ดังกรณี นายบาง แต่เดิมทำนาอยู่ที่คลองแสนแสบ ได้อพยพไปจับจองที่นาต่อกำนันที่ลำช่องโพทุ่งคู เมื่อปี ร.ศ.110 (พ.ศ.3434) จำนวน 100 ไร่ ต่อมา

ในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ได้ถูกพรรคพวกของหลวงวาทิตบรเทศใช้กำลังขับไล่เมื่อไม่มีที่นาทำจึงพึ่งพาเจ้านายพระองค์นี้ นายบางได้ระบุในคำให้การของตนดังนี้

“...ข้าพเจ้า บิดา มารดา ข้าพเจ้าไม่มีที่ทำกินหมดกำลัง ไม่มีสิ่งใดจะเลี้ยงชีวิต
ต่อไป ข้าพเจ้าจึงได้มาขายตัวเปนทาสอยู่ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประ
พันธ์พงษ์ทำนาถวายท่าน ข้าพเจ้าได้ยกครัวหรือโรงพาบิดาข้าพเจ้าขึ้นไปอยู่ในที่นา
พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ เมื่อศก ๑๑๔ นี้...”²⁸⁸

หรือกรณีนายด้วง อำแดงแฉ่ง สองสามีภรรยา เดิมทำนาอยู่ที่ลำช่องโพแขวงกรุงเทพฯ เมื่อปี
ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) ต่อมาเมื่อปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) พรรคพวกของหลวงวาทิตบรเทศเข้ามาใช้
กำลังขับไล่เหมือนกัน นายด้วงให้การว่า

“...ข้าพเจ้ากับภรรยาข้าพเจ้าจึงทิ้งโรงไปอาไศรยทำนาของพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ที่ตำบลคลอง ๘ วา สัญญากันว่าข้าพเจ้าทำได้มาก

²⁸⁷ กช. เอกสาร ร.5 กษ. แผนกรมเพาะปลูก เล่มที่ 15/28 เรื่องกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ตั้งแต่
ตำบลตะโน แขวงเมืองนนทบุรีออกไปออกแม่น้ำเมืองสุพรรณ อ่างถึงใน สุนทรีย อาสะโวทย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

²⁸⁸ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/14 เรื่อง คำไต่สวนฎีกานายบาง ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ.114

น้อยเท่าใดจะ ประทานผลเมล็ดเข้าให้กับข้าพเจ้าครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้ากับภรรยา
ข้าพเจ้าก็ได้ไปทำนาตำบลคลอง ๘ วาในปี ร.ศ. ๑๑๔ ได้ปีหนึ่ง...”²⁸⁹

คำให้การทั้งสองบ่งบอกถึงสถานะของผู้เช่านาที่มีการปรับเปลี่ยน และยังทราบถึงวิธีการแบ่งปัน
ผลประโยชน์ระหว่างผู้เช่าสถานะนี้ซึ่งก็คือผู้ทำนาประเภทที่ 3 ที่ทรงกล่าวไว้ นั่นเอง และดู
เหมือนว่าบทบาทของเจ้านายพระองค์นี้จะเป็นที่พึ่งสุดท้ายของราษฎรผู้ได้รับความเดือดร้อนแต่ยัง
ต้องการทำนาในพื้นที่นี้

ผู้เช่านามีหน้าที่สำคัญในการจ่ายค่าเช่าเมื่อสิ้นฤดูทำนา พ.เนตรรังษี ได้กล่าวถึงช่วงเวลา
การจ่ายค่าเช่าและวิธีการเมื่อครั้งที่มารดาของท่านได้ไปเก็บค่าเช่าไว้ว่า

“...การไปท่อนาตอนเดือน ๔ นี้ ไปเพื่อทำสัญญาเช่านาใหม่สำหรับปีหน้า ต้อง
ทำทุกปีๆละครั้งก่อนปีใหม่ คือก่อนเดือนเมษายนเป็นเดือนต้นปีใหม่ มิใช่วันที่ ๑
มกราคมอย่างปัจจุบัน การชำระค่าเช่าเวลานั้นไม่ได้ชำระล่วงหน้า และเก็บชำระ

เป็นเงินก็มี เป็นข้าวเปลือกก็มี ตามจำนวนนาที่เช่ามากเช่าน้อย และยังมีคนเก่า
คนใหม่อีก...แม่บอกให้เตรียมสัญญาเช่านาไปด้วย พร้อมกับใบเสร็จรับเงิน ผม
ไปในฐานะเสมียนเขียนสัญญาเช่าและใบเสร็จรับเงิน...”²⁹⁰

การทำสัญญาเช่ามีการทำปีต่อปีอยู่ในช่วงหน้าแล้งซึ่งเก็บเกี่ยวเรียบร้อยแล้ว การจ่ายค่า
เช่าไม่มีการเก็บล่วงหน้ามีการจ่ายเป็นข้าวเปลือกและเป็นเงิน ในตัวอย่างนี้เป็นกรเก็บค่าเช่าโดย
เจ้าที่ดินเองแต่อีกหลายรายก็มีการใช้ นายกองนา เป็นผู้เก็บ ส่วนอัตราค่าเช่าที่เป็นตัวเงินนั้นใน
เขตรังสิตมีการเสียค่าเช่าต่างกันไปตามสภาพดีเลวของเนื้อดินตลอดจนที่ใกล้หรือไกลคลอง
อัตราค่าเช่ามีโดยทั่วไปมีแนวโน้มสูงขึ้น โดยปีแรกเจ้าของจะเก็บในอัตราต่ำเพื่อจูงใจให้คนมาทำ
นา อัตราปีก่อนปี พ.ศ.2448 ตกอยู่ราวไร่ละ 1-2 บาท ในค่าเช่านาเจ้าของนาจะมีการบวกอากรค่า
นา ในกรณีที่เจ้าของนาคายเองหรือไม่ก็ผู้เช่าจะเป็นผู้รับภาระไป ในราวปี พ.ศ.2448 เมื่อการปลูก

²⁸⁹ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/14 เรื่อง คำไต่สวนฎีกานายด้วง ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ.114

²⁹⁰ พ.เนตรรังษี, เด็กบ้านสวน, หน้า 52-53.

ข้าวได้ผลดี ประกอบกับรัฐเก็บอากรค่านาเพิ่มขึ้นเจ้าของนาจึงเพิ่มค่าเช่าเป็นไร่ละ 3-4.50 บาท²⁹¹ ผู้เช่านาจึงเป็นผู้รับภาระทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างยากจะหลีกเลี่ยง

นอกจากผู้เช่ามาแล้วผู้ทำนาอีกส่วนหนึ่งยังมาจากการเป็นป่าไผ่ของผู้มีบรรดาศักดิ์ เช่น ในปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) พระองค์เจ้าโสภาสไพศาลรัศมี กับข้าราชการได้จับของนาบริเวณคลอง 4 ซึ่งยังเป็นป่าพงอยู่ ต่อมาได้ให้ “ป่าไผ่” เข้าไปทำนา²⁹² ในที่นาของกรมหลวงพิชิตปรีชากรก็มี ป่าไผ่เข้าไปทำนา เห็นได้จากคำให้การเป็นพยานในคดีของนายโก่นายกองนาที่ยังต่อสู้พล ตระเวน เมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ว่าเป็น “สังกัดกรมหลวงพิชิตฯ”²⁹³ และ จิ้นสะ ในพระองค์เจ้า สายสนิทวงศ์ ได้กรอกนาระหว่างคลอง 2-3 จำนวน 200 ไร่ ได้ให้ “ป่าไผ่” เข้าทำตั้งแต่ปี ร.ศ.112 (พ.ศ.2436)²⁹⁴ ในกรณีหลังนี้มีการใช้ทั้งแรงงานไพร่ทาสร่วมกัน

แต่กระนั้นผู้ทำนาในที่ของผู้มีบรรดาศักดิ์รายหนึ่งอาจอยู่รวมกันไม่เฉพาะอย่างเดียว หนึ่งขึ้นอยู่กับการต้องการแบ่งประโยชน์การใช้สอยและวิธีการหารายได้จากที่ดินแต่ละผืน เช่น กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ ทรงมีทั้งผู้เช่านา ลูกจ้าง และทาส เพราะทรงเน้นที่การหารายได้จาก ค่าเช่าแต่ก็ยังทรงทำนาสวนพระองค์ กับทั้งยังทรงให้คนของท่านทำนา 60 ไร่เพื่อเลี้ยงคนในบ้าน²⁹⁵ กรณีของ พระยาสิทธิศักดิ์สนิทวงศ์ (หม่อมมราชวงศ์ ถัด สนิทวงศ์) ต้องการหารายได้จากผลผลิตใน ที่นาจึงใช้ลูกจ้างและยังทำนาร่วมกับลูกจ้างด้วย²⁹⁶ ส่วนของ พ.เนตรรังษี ก็มีลักษณะต่างออกไป ดังนี้

²⁹¹ สุนทรีย์ อาสะวีย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 118-119.

²⁹² หจข. ร.5 น.41.4/25 เรื่อง บริษัทขุดคลองคูนาศยามขอให้ไต่สวนขับไล่ขุนทิพภักดีกับพวกกรมัญซึ่ง พากันเข้าไปทำนาในที่นาพระองค์เจ้าโสภาสไพศาลรัศมีตำบลคลอง 4 ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.114

²⁹³ หจข. ร.5 น.3.2จ/1 (สำเนา) ที่ 1918 คำให้การนายแดง พยานในคดีระหว่างนายโก่นายกองนาของ กรมหลวงพิชิตปรีชากร และกองตระเวน ลงวันที่ 13 พฤษภาคม ร.ศ.121

²⁹⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ หนังสือเก่า กส.4/3894 หนังสือ จิ้นสะ ยื่นคำร้องต่อกรรมการ ตัดสินคดีความที่นา ลงวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ.114

²⁹⁵ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2431- 2457,” หน้า 95.

²⁹⁶ พระยาสิทธิศักดิ์สนิทวงศ์, ประวัติพระยาสิทธิศักดิ์สนิทวงศ์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2525), หน้า 12-13.

“...พ่อได้ให้คนที่รู้จักคุ้นเคยออกไปทำนา เพราะดีกว่าทิ้งไว้ให้รกร้างว่างเปล่า มีญาติแม่หลายคนไปทำนาอยู่ที่คลองห้าคลองหกปัจจุบัน...”²⁹⁷

ในรายนี้มีกรณีให้เครือญาติไปทำนาหรืออาจมีคนที่มีฐานะรู้จักคุ้นเคย อาทิ บ่าวไพร่ที่สนิท ไปทำนาด้วยก็ได้และในรายเดียวกันนี้ยังมีการให้เช่านาในบริเวณคลองสาม และคลองห้า อำเภอลำลูกกา เมืองธัญบุรี อีกด้วย²⁹⁸

อย่างไรก็ตามการใช้ที่ดินในทุ่งรังสิตเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ในรูปของค่าเช่าเป็นส่วนมากดังในรายงานของข้าหลวงที่ออกไปตรวจในบริเวณทุ่งหลวงฝั่งตะวันออกอันรวมถึงบริเวณทุ่งรังสิตเมื่อปี พ.ศ.2445 กล่าวถึงลักษณะของการถือครองและการใช้ประโยชน์ไว้ดังนี้

“...นาในแถบคลองประเวศและคลองซอยต่างๆซึ่งเป็นคลองขุดขึ้นในชั้นหลังเป็นที่นาของผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์สินสมบัติโดยมาก แลให้เช่าเป็นพื้นไม่มีใครได้ทำเองถึงพลเรือนที่พอมีอันจะกินอยู่บ้างดูเหมือนจะให้เช่ามาก ที่นาราชภูมิน้อยแห่งเต็มที แต่บริเวณคลองแสนแสบซึ่งเป็นของเก่ามีนาราชภูมามาก การทำนาซึ่ง

เป็นประโยชน์อยู่ทุกวันนี้ต้องอาศัยราชภูมเป็นพื้น ประโยชน์อันใดจะดีกว่าผู้ที่มีนามากๆ และได้ค่าเช่าเป็นดอกเบี๋ยมากกว่าการอื่นๆ...”²⁹⁹

ข้อความนี้ทำให้เห็นถึงข้อเปรียบเทียบในวิธีการหาผลประโยชน์ในพื้นที่ต่างกันระหว่างพื้นที่เปิดใหม่ในแถบคลองประเวศบุรีรมย์และในทุ่งหลวงอันหมายถึงทุ่งรังสิตกับพื้นที่ทำกินดั้งเดิมแถบคลองแสนแสบ ในทุ่งรังสิตแม้จะการใช้คนกลุ่มอื่นๆทำนาแต่ส่วนมากก็อยู่ในรูปของผู้เช่านาแต่กระนั้นในระบบเช่าก็ยังผูกมัดคนกลุ่มอื่นๆทั้ง เครือญาติ บ่าวไพร่ และลูกจ้างทำนา เช่นในกรณีของ กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ และ พ.เนตรรังษี ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในระบบเช่า คือ เจ้าที่ดิน นายกองนา และผู้ทำนา จึงเกิดขึ้นอันมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปอันเป็นพื้นฐานของการเกิดคดีความในบริเวณนี้

²⁹⁷ พ.เนตรรังษี, เด็กบ้านสวน, หน้า 17.

²⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

²⁹⁹ หจช. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนหนังสือเก่า กส.4/4014 เรื่อง บันทึกเสนาบดีไปตรวจการหอทะเบียนกรุงเก่าและตรวจพื้นที่ในทุ่งหลวงฝั่งตะวันออก ลงวันที่ 27 ตุลาคม ร.ศ.121

3.3.2 รูปแบบความสัมพันธ์ในระบบเช่านา

การใช้ที่ดินเพื่อการเช่านานับเป็นวัตถุประสงค์หลักของผู้ครอบครองที่ดินในทุ่งรังสิตจึงมีกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันในระบบเช่านา ระบบนี้เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ที่มีพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ไม่เท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว³⁰⁰ ผู้อุปถัมภ์มีสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจที่จะใช้อิทธิพลและทรัพยากรของตนในการช่วยปกป้องคุ้มครองหรือให้ผลประโยชน์แก่บุคคลที่มีสถานภาพต่ำกว่าหรือผู้รับอุปถัมภ์ ซึ่งจะต้องตอบแทนโดยการให้การสนับสนุนและให้การช่วยเหลือ หรือให้บริการแก่ผู้อุปถัมภ์³⁰¹ ระบบอุปถัมภ์จึงเป็นความสัมพันธ์ที่มีลำดับชั้นที่แตกต่างกันในการเข้าถึงทรัพยากรระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ โดยมีเรื่องของจริยธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องบนพื้นฐานของการทดแทนบุญคุณของผู้อุปถัมภ์

ในระบบเช่านั้นเจ้าของที่ดินจะมีอำนาจมากและผู้เช่าไม่มีอำนาจเลย แต่ต่างฝ่ายก็ต้องพึ่งพาอีกฝ่ายหนึ่งเป็นการตอบสนองซึ่งกันและกัน ผู้อุปถัมภ์ช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่ผู้รับอุปถัมภ์ ทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมายจากผู้มีอำนาจ ขณะที่ผู้รับการอุปถัมภ์ตอบสนองด้วยความนิยมชมชอบ และด้วยการให้ข่าวสารเกี่ยวกับแผนการร้ายของศัตรูและผู้อื่น³⁰²

ระบบเช่านาที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิตความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่มีลำดับชั้นอันเกิดจากความแตกต่างในการครองครองทรัพยากรคือ ที่ดิน ซึ่งกระจุกตัวอยู่เฉพาะกลุ่ม เจ้าที่ดินจึงอยู่ในฐานะของผู้ให้การอุปถัมภ์ ส่วนผู้รับการอุปถัมภ์คือ นายกองนา และผู้ทำนา แต่กระนั้นความสัมพันธ์ส่วนบุคคลในระบบก็มีผลต่อการได้รับการอุปถัมภ์แตกต่างกัน การอุปถัมภ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับนายกองนาที่มีการปฏิบัติต่างตอบแทนกันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปในระบบเช่านาดังที่ได้กล่าวถึงก่อนหน้าในเรื่องของนายกองนา ส่วนผู้ทำนาที่อยู่ในลำดับของความสัมพันธ์ที่ห่างออกไปในฐานะที่พึ่งพิงการใช้ทรัพยากรของผู้อุปถัมภ์ ประกอบกับเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บน

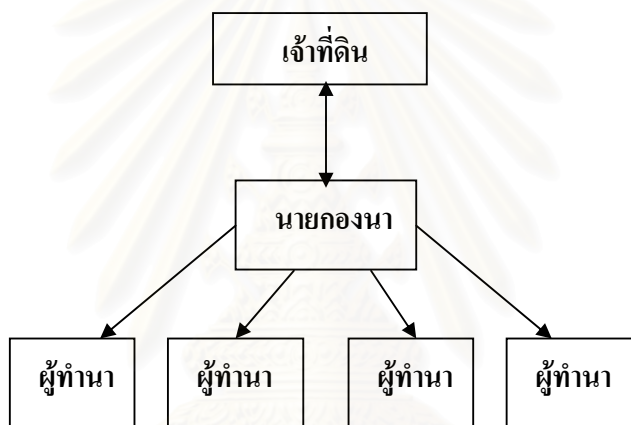
³⁰⁰ อคิน รพีพัฒน์, การแสดงปรากฏภาพพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ ๙ เรื่อง ระบบอุปถัมภ์กับการพัฒนาสังคม : ด้านหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย (กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), หน้า 56.

³⁰¹ เจมส์ ซี สกอตต์, “การเมืองในระบบอุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” ใน ระบบอุปถัมภ์. อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 47.

³⁰² Erict R. Wolf, “Kinship, Friendship, and Patron-Client Relation in Complex Societies” in Friends, Followers, and Factions (University of California Press, 1977), p 174. อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, การแสดงปรากฏภาพพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ ๙ เรื่อง ระบบอุปถัมภ์กับการพัฒนาสังคม : ด้านหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย, หน้า 57.

พื้นฐานของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของค่าเช่าจึงได้รับการอุปถัมภ์ที่น้อยกว่านายกองนาที่มีความสัมพันธ์ส่วนบุคคลใกล้ชิดยิ่งกว่า ลักษณะเช่นนี้เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในระบบเช่านา แต่เมื่อพิจารณาถึงพฤติกรรมของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กันในระบบนี้จากตัวอย่างของระบบเช่านาในเจ้าที่ดินหลายรายพบถึงความสัมพันธ์ภายในระบบพบว่ามีความสัมพันธ์ในรูปแบบแตกต่างกันดังนี้

3.3.2.1 ความสัมพันธ์ที่เจ้าที่ดินเอาเปรียบผู้ทำนา

ความสัมพันธ์แบบนี้ เจ้าที่ดิน กับนายกองนามีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน^{*} นายกองนาปฏิบัติหน้าที่ตอบแทนเจ้าที่ดินที่อุปถัมภ์ตน แม้ว่าผลที่เกิดขึ้นจะสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้เกี่ยวข้องก็ตาม ส่วนผู้ทำนาโดยเฉพาะผู้เช่าที่มีจำนวนมากก็อยู่ภายใต้การดูแลของนายกองนาโดยที่มีความสัมพันธ์กับเจ้าที่ดินในภาพที่ไม่ดีนักและยังได้รับความเดือดร้อนจากนายกองนาอีกด้วย^{**} ซึ่งผู้เช่านาเป็นเพียงผู้พึ่งพาการใช้ทรัพยากรจากเจ้าที่ดินโดยมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งตอบแทน ความสัมพันธ์แบบนี้มีทั้งที่เป็นระบบเช่านาของพระคลังข้างที่อันเป็นหน่วยงานของรัฐและบรรดาเจ้าที่ดินอิสระ

^{*} ดังที่ใช้สัญลักษณ์เป็นเส้นตรงลูกศรสองด้าน หมายถึง การที่เจ้าที่ดินสามารถบังคับบัญชานายกองนาและก็ได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดี

^{**} ใช้สัญลักษณ์แทนเส้นหัวลูกศรด้านเดียว หมายถึง นายกองนาดูแลผู้ทำนาโดยตรง ความสัมพันธ์ที่ผู้ทำนามีต่อเจ้าที่ดินโดยไม่ผ่านนายกองนาเกิดขึ้นน้อยและยังได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าที่ดินอีกด้วย

ความสัมพันธ์ในแบบนี้นายกองนาปฏิบัติกับผู้ทำนาอย่างเข้มงวดตามคำสั่งของเจ้าที่ดินพร้อมกับมีปฏิสัมพันธ์อันดีกับเจ้าที่ดินด้วย ในกรณีที่เป็นการเช่านาของพระคลังข้างที่ข้าราชการมีบทบาทเป็นนายกอนามีหน้าที่ที่ต้องดูแลผลประโยชน์อย่างเคร่งครัด ราษฎรผู้ไม่มีเงินเสียค่าเช่านาจะถูกยึดทรัพย์สมบัติ ดังปรากฏในรายงานตรวจราชการของ อำเภอมืองธัญญบุรี ในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ว่า ให้ตรวจยึดทรัพย์สมบัติของนายผลซึ่งเช่านาพระคลังข้างที่คลอง 7 อพยพหนีไปยึดได้โรงนา 2 หลัง กับอุปกรณ์ทำนา³⁰³ ไม่เพียงยึดทรัพย์เท่านั้นราษฎรหลายรายถูกจับกุมดำเนินคดีเพราะไม่มีค่าเช่านาพระคลังข้างที่ ดังปรากฏในรายงานตรวจราชการของพระวิษณุกรโกศล เจ้ากรมสรรพากรใน ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) กล่าวถึงความเข้มงวดในเรื่องนี้ของพันโทพระยาสุรนากรเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ว่า

“...เห็นนักโทษ ๗-๘ คน ว่าเจ้าเมืองสั่งให้ขังไว้เพราะเป็นหนี้ค่าเช่านาของท่านแล ค่าเช่านาพระคลังข้างที่ ซึ่งท่านเป็นนายกอง กระผมเสียใจที่จำเป็นต้องกราบเรียนเรื่องเช่นนี้...”³⁰⁴

กรณีนี้ข้าราชการใช้อำนาจตามระบบราชการในการเป็นนายกอนาดูแลผลประโยชน์ให้กับหน่วยงานนี้อย่างเด็ดขาด ผู้เช่านาเป็นผู้ได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก จึงพบว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นไปในด้านลบ ในบางครั้งมีการใช้ความรุนแรงความรุนแรง เจ้าหน้าที่รัฐบางรายถูกทำร้ายจนถึงขั้นเสียชีวิตก็มี เช่น ในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) นายเทียน กำนัน ถูกนายปลี้ม และนายจันตีเสียชีวิต เพราะเร่งเงินค่าเช่านาพระคลังข้างที่³⁰⁵ นับเป็นผลสะท้อนกลับจากความเข้มงวดที่กล่าวมา

ในบางครั้งข้าราชการในท้องถิ่นก็ได้รับมอบหมายให้เป็นนายกอนาของที่ดินพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งคล้ายกับการเช่านาของพระคลังข้างที่ ความเข้มงวดในการปฏิบัติงานก็มีไม่ต่างกัน เช่น ในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ผู้เช่านา 6 ราย ในที่นาของสมเด็จพระพันปีหลวง บริเวณคลองชอยที่ 7 เมืองธัญญบุรี ติดค้างค่าเช่าจำนวน 423 บาท ได้ยื่นคำร้องต่อเสนาบดีกระทรวงนครบาล ดังนี้

³⁰³ หจข. ร.5 น.3.2ข/9 เรื่อง รายงานยกกรมการอำเภอมือง ประจำเดือนมกราคม ร.ศ.128

³⁰⁴ หจข. ร.5 น.3.2ข /11 ที่ 1676 พระวิษณุกรโกศล ถึง เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ไปตรวจราชการเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126

³⁰⁵ หจข. ร.5 น.3.2ข/8 ที่ 855/5170 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้รักษาราชการเมืองธัญญบุรี เรียน เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 14 มกราคม ร.ศ.128

“...มาบัดนี้ขุนราญฯ นายกองซึ่งเป็นผู้แทนเจ้าของนาที่เร่งรัดที่สุดจนกระทั่งจะให้พวกข้าพเจ้าทำเป็นเงินกู้และคิดดอกเบี้ยซึ่งละบาทตามกฎหมาย เมื่อเป็นเช่นนี้พวกข้าพเจ้าสัตว์ผู้ยาก ได้รับความเดือดร้อนเป็นพันกำลัง โดยเหตุที่ทำนาก็ไม่มีใครจะได้ผล ข้าเงินที่เจ้าของนาค้างอยู่ก็ต้องทำเป็นเงินกู้ที่ดอกเบี้ยขึ้นทุกๆ เดือน...”³⁰⁶

ผู้เช่านาเหล่านี้ได้รับความเดือดร้อนจากการเร่งรัดค่าเช่านาและทำสัญญาเงินกู้จากขุนราญฯ นายกองนาซึ่งมีฐานะเป็นกำนันในบริเวณนั้น มีหน้าที่ต้องดูแลผลประโยชน์ของเจ้าที่ดินรายนี้อย่างเคร่งครัด

สำหรับเจ้าที่ดินอิสระความสัมพันธ์กับผู้ทำนาในแบบนี้โดยผ่านนายกองนามีลักษณะไม่ต่างจากการปฏิบัติงานของหน่วยงานราชการ นายกองนาอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้าที่ดินจึงมุ่งที่จะรักษาประโยชน์ของนายตนเองเป็นสำคัญ การช่วยเรียก้องผลประโยชน์บางอย่างจากรัฐก็เป็นหน้าที่อันพึงกระทำแม้ว่าผู้ทำนาจะต้องได้รับความเดือดร้อนก็ตาม ดังกรณี ในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ขุนวิไลย และนายเย็น นายกองนาของ หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เป็นผู้นำชาวบ้าน ตำบลปากไห้ แขวงกรุงเก่า มาลงชื่อขอยกเว้นค่านาปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ที่กระทรวงนครบาล ซึ่งในกรณีนี้มาจาก หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ ได้แนะนำราษฎรด้วยการแจกจ่ายประกาศและรับราษฎรในเขตเมืองธัญญบุรีมาลงชื่อขอคัดและยกเว้นเงินค่านาที่สำนักงานบริษัทชุดคลอง บ้านขุนวิไลยนายกองนา และที่กระทรวงนครบาล ซึ่งมีราษฎรมาลงชื่อที่กระทรวงนครบาลหลายร้อยคน สำหรับนายกองรายนี้ไปแจ้งแก่ชาวบ้านว่าหากลงชื่อจะไม่ต้องเสียเงินค่านาและผู้ที่เสียแล้วจะได้เงินคืน ผู้ที่มาโดยมากเป็นราษฎรที่เช่านาของเจ้าที่ดินรายเดียวกัน แต่การมาในครั้งนี้เป็นแต่บรรลู่วัตถุประสงค์ของเจ้าของนาเท่านั้น ส่วนเรื่องการเดินทางกลับเป็นภาระแก่ราษฎรผู้ที่มาเพราะนายกองนาไม่ได้นำมาส่งราษฎรต้องเสียเงินค่าเดินทางรถไฟคนละ 1-5 บาท คนที่ไม่มีเงินต้องหยิบยืมกันได้รับความลำบาก และบางคนยังต้องเสียเงินค่าลงชื่ออีกคนละ 25 สตางค์ด้วย³⁰⁷ กรณีนี้เห็นถึงบทบาทของนายกองนา ที่ทำเพื่อบรรลู่วัตถุประสงค์ของเจ้านายตนในการต่อรองผลประโยชน์ดังกล่าว ไม่เช่นนั้นเจ้าที่ดินรายนี้จะต้องรับภาระนี้เพราะเป็นผู้ถือครองที่ดินให้เช่าจำนวนมาก

³⁰⁶ หจข. ร.6 น.10.4/7 ที่ 29539 ราษฎร 6 คน เรียน เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ขอผ่อนผันเงินค่าเช่านาสมเด็จพะพันปีหลวง ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129

³⁰⁷ หจข. ร.5 น.3.2ก/1 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เรียน เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 30 กันยายน ร.ศ.128

ไม่เพียงเท่านั้นการปฏิบัติหน้าที่อย่างเคร่งครัดยังสร้างความลำบากแก่การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐเช่น ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) นายนวม นายกองนาของพระเจ้าห้องยา เถอกรมหมื่นนราธิประพันธ์พงษ์ ได้ขัดอำนาจศาลที่สั่งยึดทรัพย์นายห้วง อำแดงแข ซึ่งแพ้ความ นายเจริญ เมื่อนายนิมผู้ใหญ่บ้านได้นำกระบือของกลางมาส่งอำเภอบ้านนา นายนวมได้เข้ามาขัดขวาง ต่อมาศาลเมืองธัญญบุรีได้สั่งฟ้อง และนายนวมได้หลบหนีไปทำให้นายประกันต้องเสียเงินค่าประกันต่อศาล การที่นายนวมกระทำเช่นนี้เพราะได้รับคำสั่งจากกรมหมื่นนราธิประพันธ์พงษ์ ว่า

“...เดิมเกล้าฯ มอบกระบือแลเครื่องมือให้อ้ายห้วง อีแขภรรยาทาสทำนาในที่ของ
เกล้าฯคลองรังสิต แลเกล้าฯ ได้ตั้งนายนวมเป็นนายกองดูแลมีข้อบังคับว่า ถ้า
ผู้ใดจะพากระบือออกจากนาห้ามมิให้ไป นอกจากได้รับตัวอนุญาตจากออฟิศ
ของเกล้าฯ ตั้งอยู่ ณ คลอง รังสิต...”³⁰⁸

การปฏิบัติงานของนายนวมจึงบรรลุเป้าหมายของเจ้าที่ดินแต่ก็สร้างปัญหาต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐในที่สุด

นอกจากนี้ผลกระทบของความสัมพันธ์ในแบบนี้ยังสร้างปัญหาต่อบริษัทด้วยการฝ่าฝืนข้อบังคับของบริษัท ซึ่งกลุ่มคนในระบบเช่าก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งในท้องที่ต้องทำตามข้อบังคับของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามเพราะพื้นที่นี้เป็นที่บริษัทได้รับสัมปทานโดยพระบรมราชานุญาต ดังในกรณีนายพยอมกองนาของหม่อมเจ้าปรีดา ได้เข้าไปตั้งโรงนาบนเขตถนนและชุดถนนพุนดินให้เรือเข้าออกได้ บริษัทเห็นว่า “...การกระทำเช่นนี้เป็นอันตรายแก่น้ำและเป็นที่ย่ำอำนาจของบริษัท...”³⁰⁹ และพรรคพวกของนายกองผู้นี้ยังได้ล่องละเมิดด้วยการตั้งโรงนาบนถนนอีกหลายโรง การที่นายกองนาได้ละเมิดข้อบังคับของบริษัทเช่นนี้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³⁰⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/38 ลายพระหัตถ์เลขอากรมหมื่นนราธิประพันธ์พงษ์ ทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลลงวันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ.124

³⁰⁹ หจข. ร.5 น.41.4/36 หนังสือ บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 20 ตุลาคม ร.ศ.116

เพราะได้รับการสนับสนุนจากเจ้าที่ดินคือหม่อมเจ้าปรีดาซึ่งได้ยื่นฎีกาทูลเกล้าถวาย แต่ที่ประชุมเสนาบดีสภาตัดสินว่าให้เรือรอนาออกไป³¹⁰

เมื่อดูความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างเจ้าที่ดินกับผู้ทำนาก็พบว่าไม่ต่างอะไรกับการปฏิบัติหน้าที่ของนายกองนา ดังที่พระราชกรโศศล เจ้ากรมสรรพากรในได้รายงานถึงพฤติกรรมของนายพันโทพระยาสุรนาทรเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เมื่อปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ไว้ว่า

“...พวกที่พระยาสุรนาทรขังไว้ เพราะเงินค่าเช่านาค้างนั้นเมื่อวานนี้ ได้ชำระเงินค่าเช่าปล่อยตัวแล้วก็หลายคน ยังอีก ๕ คน กระผมสั่งให้ปล่อยตัววันนี้แล้ว แต่เพื่อจะรักษาเกียรติยศของพระยาสุรนาทรไว้ กระผมให้ทำผลัดส่งเงินพอกแก้เก้อ...”³¹¹

ข้าราชการรายนี้เป็นทั้งนายกองนาให้กับราชสำนักและยังมีที่นาในพื้นที่นี้ได้อาศัยหน้าที่ทางราชการในการดูแลผลประโยชน์ของตนไปพร้อมกันผลของความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นจึงตกอยู่กับผู้ทำนา สำหรับเจ้าที่ดินรายอื่นที่ไม่สามารถใช้อำนาจหน้าที่ได้เท่าที่จำเป็นที่ต้องดูแลผ่านนายกองนา ดังที่กล่าวมา

ด้วยเพราะความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้ที่ไม่ได้สร้างการอุปถัมภ์ที่ความมั่นคงระหว่างเจ้าที่ดินกับผู้ทำนาแต่อยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ระหว่างนายกองนา เจ้าที่ดินจึงไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมของผู้ทำนามที่มีจำนวนมากในเจ้าที่ดินแต่ละรายทั้งหมดได้ เช่นที่เกิดกับกรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ เมื่อปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) ดังที่พระองค์กล่าวถึงพฤติกรรมของผู้เช่านาไว้ดังนี้

“...ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าคนจำพวกไหนแลคนไหนมาร้องว่าข้าพเจ้าทำผิดสัญญาข้อไหนแลเขาได้รับความยุติธรรมอย่างไร ถ้าได้ทราบชัดแล้วก็จะได้ชี้แจงกระจ่างได้แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคุณจำพวก ๓ แล ๕ นั้น เป็นคนชั่วมากกว่าคนดี เกียจคร้านเอาแต่เล่นแลดื่มลักควายแลเข้าขาย พอใจทุจริตเพิ่มหนี้สินมากขึ้นไป ข้าพเจ้าได้ฉิบหายเพราะคนชั่วเหล่านี้ เมื่อ ๒ เดือนมาแล้วคนในนาลักขายเข้าขายควายหมดหนีไป ๒ คร้ว แลในเดือนนี้วันเดียวกันอีก ๕ คร้ว ข้าพเจ้าปลาดใจว่าเหตุใดเคยเรียบริ้อยมา ๔ ปีแล้วจึงเป็นเช่นนี้ ให้นายกองสืบไปได้ความว่า มีคนออกไป

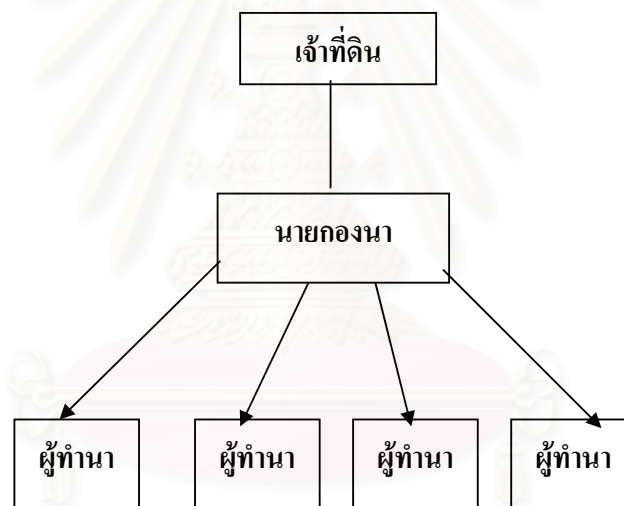
³¹⁰ หจข. ร.5 น.41.4/38 หนังสือ บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ.116

³¹¹ หจข. ร.5 น.3.2ข/11 ที่ 16764 พระราชกรโศศล เรียบน เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126

ชักชวนว่าจะใช้ปัญญาช่วยไม่ต้องให้ใช้หนี้ข้าพเจ้า และให้ที่นาเช่าทำ บัดนี้คน
ในนา ก็พากันสืบวุ่นอยู่ ด้วยธรรมดาคนเขลาอยากจะได้ไม่ว่าทางไหน...”³¹²

คนจำพวกที่ 3 และ 5 ทรงหมายถึงบรรดาทาสที่เช่านาของพระองค์ ที่พร้อมจะไปจากที่นาได้
ในทันทีโดยทิ้งความเสียหายไว้ ภาวะที่เคยเรียบร้อยในที่นาของพระองค์ทั้งที่มีนายกองนาดูแลจึง
ไม่ได้เป็นหลักประกันความมั่นคงที่ผู้ทำนาจะมีต่อเจ้าที่ดินตลอดไปเพราะผู้หนีไปก็เท่ากับว่าหมด
ข้อผูกพันกับเจ้าที่ดินที่ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ในรูปของค่าเช่าด้วย

3.3.2.2 ความสัมพันธ์ที่นายกองนาเอาเปรียบเจ้าที่ดิน

ความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้เกิดขึ้นระหว่างนายกองนากับเจ้าที่ดินแม้จะอยู่ในระบบอุปถัมภ์
และได้รับความไว้วางใจ แต่นายกองก็มีความเป็นอิสระจากเจ้าที่ดินในการดำเนินชีวิต เพราะต้อง
อยู่ในท้องที่เพื่อดูแลผลประโยชน์แก่เจ้าที่ดิน อีกทั้งผลประโยชน์นั้นเป็นทรัพย์สินมีราคาทั้งในรูป
ค่าเช่าและที่ดิน ขณะที่เจ้าของที่ดินโดยมากอยู่ในกรุงเทพฯ ไม่สามารถดูแลใกล้ชิดจึงเป็นช่องทาง

³¹² หจข. ร.5 กษ.3.2/28 ลายพระหัตถ์เลขากรมหมื่นนราธิประพันธ์พงษ์ ถึง เจ้าพระยาอภัยราชา
ลงวันที่ 30 เมษายน ร.ศ.117

ให้นายกองนาบางส่วนทูลจัตถ์พยุสสินของเจ้าที่ดิน³¹³ เช่น ในรายงานของพระรัชฎาภิบาล
เจ้ากรมสรรพากรใน ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ระบุถึงการปล้นในเขตเมืองธัญบุรีคดีหนึ่ง ซึ่งได้
สันนิษฐานว่า “...เป็นอุบายของนายกองนา...” ที่คิดยกยอกเงินค่าเช่าจากเจ้าของนา³¹³ การ
สันนิษฐานเช่นนี้แสดงว่าวิธีการนี้เป็นหนทางที่นายกองนาใช้ทูลจัตถ์พยุสสินของตนที่มีการใช้ของ
มากจนถึงกับนำมาตั้งเป็นข้อสันนิษฐานได้

ในกรณีของนายนวนม นายกองนาของพระเจ้าที่นั่งยาเธอกรมหมื่นสรรพศาสตร์สุภกิจ ได้เป็น
คดีความกับราษฎรและแพศตีในคำพิพากษาระบุว่าให้มอบที่นาจำนวน 480 ไร่ ให้แก่ราษฎรที่เป็น
โจทก์ แต่ที่นาที่มอบนั้นเป็นที่ดินของกรมหมื่นสรรพศาสตร์โดยที่พระองค์ไม่ได้รู้เห็นการกระทำของ
นายกองผู้นี้ อีกทั้งยังไม่ทรงมีความผิดอะไรกับราษฎรเหล่านั้น พระองค์จึงได้กราบทูลต่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวินิจฉัยตอบกลับมาเมื่อวันที่ 4
พฤษภาคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ในเรื่องนี้ว่า

“...พิเคราะห์ดูตามเรื่องราวฉบับนี้ได้ความว่าโจทก์ ๕ คน กล่าวโทษนายให้ นาย
นวนม จำเลยว่าจำเลยซื้อที่นาโจทก์ ได้ว่าความกันจนถึงอ่านคำพิพากษา ผู้
พิพากษาศาลแพ่งให้จำเลยแพ้คืนที่นา ๔๘๐ ไร่ให้แก่โจทก์ จำเลยไม่ได้ตั้งใจฟ้อง
คำอุทธรณ์คำพิพากษา เป็นแต่้นำคำพิพากษามาเรียกที่นาของกรมหมื่นสรรพ
ศาสตร์ให้แก่โจทก์ตามคำพิพากษาดังนี้ กรมหมื่นสรรพศาสตร์ควรที่จะฟ้อง
กล่าวโทษนายให้ นายนวนม ซึ่งลักเอาที่นาของกรมหมื่นสรรพศาสตร์ไปเป็นความ
กับโจทก์ จนต้องเสียที่นาซึ่งเปนสิทธิของกรมหมื่นสรรพศาสตร์แล้ว ซึ่งกรมหมื่น
สรรพศาสตร์ไม่ได้เกี่ยวข้องเปนจำเลยมาแต่เดิม จะไปอุทธรณ์ฎีกามาร้องฎีกา

*ความสัมพันธ์แบบนี้เกิดขึ้นตามหน้าที่ของนายกองนาต่อเจ้าที่ดินแต่บทบาทของนายกองนาไม่ได้ประพฤติ
ต่อเจ้าที่ดินเช่นที่ควรจะเป็น จึงใช้สัญลักษณ์แทนด้วยเส้นตรงไม่มีหัวลูกศร ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างนายกองกับ
ผู้ทำนาเป็นไปตามหน้าที่ปกติ จึงแทนด้วยเส้นตรงมีหัวลูกศรด้านเดียว

³¹³ หจข. ร.5 น.3.2ข /11 ที่ 1676 พระรัชฎาภิบาล ถึง เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล
เรื่อง ไปตรวจราชการเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126

กล่าวโทษคำพิพากษาซึ่งมิได้พิพากษาเกี่ยวของถึงกรมหมื่นสรรพสาตรแทนจำเลย
เช่นนี้ ไม่ชอบให้คืนฎีกาไปฟ้องร้องกล่าวโทษกันตามกระบวนการ...³¹⁴

พระราชวินิจฉัยนี้ นายนมได้ข้อกังขาที่มาจากเจ้านายพระองค์นี้ และทรงเห็นสมควรฟ้องร้องนาย
นม ไม่เพียงเท่านั้นนายนมยังสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้ทำนารายอื่นดังในปี ร.ศ.116
(พ.ศ.2440) ได้บุกรุกที่ดินของ มะออก มะจ้อ บริเวณคลอง 11 นายนมได้อ้างกับเจ้าหน้าที่กอง
ตระเวนว่ากรมหมื่นสรรพสาตรให้มาจัดการที่นารายนี้ แต่หลวงกิจจานุรักษ์ สารวัตรกองตระเวน
แผนกรถไฟที่รับผิดชอบคดีนี้กลับเห็นว่า “...ปลัดนมเอาอำนาจมาข่มขู่โดยพะละตนเอง...”³¹⁵
พฤติกรรมเช่นนี้จึงแตกต่างจากความสัมพันธ์ในแบบแรกที่เจ้าที่ดินได้รับการตอบแทนบุญคุณจาก
นายกองด้วยการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อตรงสมกับการที่ได้รับอุปถัมภ์จากเจ้าที่ดิน ส่วนนาย

กองนาที่กล่าวถึงกลับมีพฤติกรรมที่ทุจริตต่อเจ้าที่ดินซึ่งให้การอุปถัมภ์แก่ตน ความสัมพันธ์แบบนี้
นำไปสู่การเกิดคดีความจากความสัมพันธ์ในระบบเช่าได้เช่นกัน

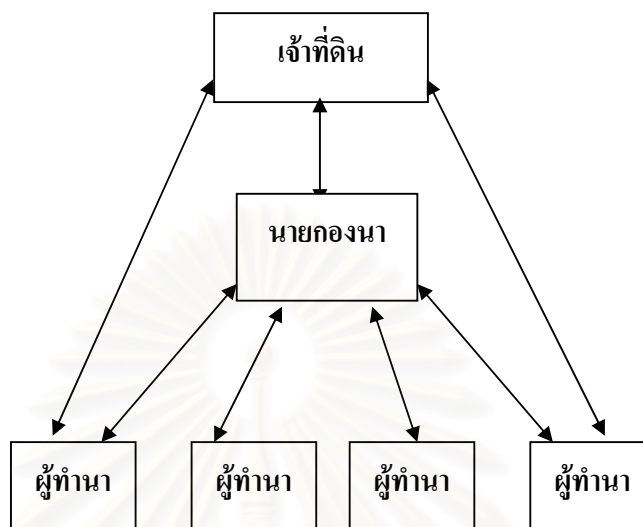
ผลกระทบในด้านลบของความสัมพันธ์เช่นนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บ
ผลประโยชน์ในระยะเวลาหลังด้วยการให้มีผู้ผูกขาดตัดตอนการเช่านาไป เพราะผู้ผูกขาดตัดตอนคน
เดียวอาจรับผูกขาดจัดเก็บได้ 4-5 เจ้าของนา แต่จากรายงานในปี พ.ศ.2468 ผู้ผูกขาดก็มี
พฤติกรรมตั้งหน้ารีดเร้นเอากับผู้เช่านาเช่นเดียวกับนายกองที่เก็บค่าเช่าแพง³¹⁶ การใช้ผู้ผูกขาด
เช่นนี้เป็นวิธีที่แตกต่างจากการใช้นายกองแบบเดิมเพราะนายกองนั้นจะผูกพันตามระบบอุปถัมภ์
กับเจ้าที่ดินเพียงรายเดียว ส่วนผู้ผูกขาดเป็นเพียงผู้รับช่วงการเก็บผลประโยชน์เท่านั้นโดยไม่ต้อง
ผูกพันเช่นนายกองก็ได้เพราะสามารถดำเนินการในบรรดาเจ้าที่ดินหลายรายพร้อมกัน

³¹⁴ หจข. ร.5 ย.13.10/6 ที่ 8/74 ลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง กรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจ เรื่อง
คดีความที่นา ลงวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.118

³¹⁵ หจข. ร.5 น.18.2ฉ/140 ที่ 3804/4314 หมื่นแสงณรงค์ สารวัตรแขวง รายงานต่อ พระยาอินทราธิบ
ติสี่หราชรองเมือง ลงวันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ.116

³¹⁶ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7,” หน้า
104.

3.3.2.3 ความสัมพันธ์ที่เกือบลูกต่อกัน

ในรูปแบบนี้กลุ่มคนต่างๆในระบบมีปฏิสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับ การอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ของเจ้าที่ดินผ่านนายกองนาไปสู่ผู้ทำนาเป็นไปด้วยดี และเจ้าที่ดินมีต่อ

ผู้ทำนาโดยตรง มีการช่วยเหลือดูแลความสงบเรียบร้อยในที่นา และการอุปถัมภ์ผู้ทำนาในยามที่ เดือดร้อน ในบางกรณียังพบว่าผู้ทำนายังตอบแทนด้วยการปกป้องทรัพย์สินของเจ้าที่ดินอีกด้วย^{*}

ความสัมพันธ์แบบนี้ บทบาทของเจ้าที่ดินได้มอบหมายให้นายกองนาดูแลผู้ทำนา เช่นเดียวกับในแบบแรกเห็นได้จากกรณีของ พ.เนตรรังษี กล่าวว่

“...แต่ทั้งนี้ก็มีใช้ชาวนานั้นจะสุจริตไปทุกคน บางคนไม่มีข้าวกินเพราะเอาเงินไป เล่นเบี้ยบ่อก แหวงถั่วแหวงไป เล่นการพนันหมด แม้มีคนที่ไว้ใจคือ ผู้ใหญ่อินเป็นผู้ คอยสอดส่องดูแลว่าลูกนาคนไหนมีความประพฤติเป็นอย่างไร และผู้ใหญ่อินก็มา คอยรายงานกระชิบความเป็นไปของแต่ละครอบครัวให้แม่ทราบ...”³¹⁷

^{*} ความสัมพันธ์ลักษณะนี้แทนที่ด้วยเส้นตรงมีลูกศรสองด้านแสดงถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน

³¹⁷ พ.เนตรรังษี, เด็กบ้านสวน, หน้า 53.

การปฏิบัติหน้าที่ของผู้ใหญ่อื่นที่มีต่อเจ้าที่ดินเป็นไปอย่างเคร่งครัดและดูแลอย่างทั่วถึงส่งผลต่อการควบคุมพฤติกรรมของผู้ทำนาได้อย่างดี หากเปรียบกับกรมพระนารายณ์ประพันธ์พงษ์ที่ทรงประสบกับพฤติกรรมของผู้ทำนาที่มีลักษณะเดียวกัน อีกทั้งในรายนี้นับว่าเจ้าที่ดินมีการช่วยเหลือผู้ทำนาที่ส่วนมากอยู่ในสภาพยากจน

“...เด็กนุ่งผ้าปะกางเกงปะ บางคนไม่มีเสื้อผ้าใส่แต่ต้องเก็บเสื้อผ้าเก่าๆไปแจกทุกครั้ง บางคนอุ้มลูกงูหลานมาขอผลัดผ่อนเป็นที่น่าสงสาร...”³¹⁸

ภาพของความสัมพันธ์ในกลุ่มคนจึงมีส่วนในการดูแลความเรียบร้อยในที่นา ด้วยการดูแลจากเจ้าที่ดินต่อผู้ทำนาโดยตรงด้วยความผ่อนปรนในกรณีที่ได้รับความสะดวกในการทำนามากกว่าในแบบอื่น และยังมีมาตรการควบคุมพฤติกรรมไปในตัว โดยมีนายกองนาเป็นผู้ช่วยที่มีประสิทธิภาพ ดังนี้

“...ถ้าคนไหนนาเสียหาย ไม่ได้ข้าว แม็กก็ผ่อนผันให้ บางรายยกค่าเช่านาให้เลยทั้งปีก็มี แต่บางรายที่ไม่สุจริตแม็กก็เรียกตัวมาเทศนา และว่าถ้าขึ้นเล่นเบี้ยเล่นถั่วไป

อีกจะเรียกนาคืนไม่ให้ทำต่อไป ซึ่งถ้าถูกแบบนี้ชาวนากลัวมาก ยกมือไหว้เป็นฝักถั่วทีเดียว รับรองจะไม่ทำเช่นนั้นอีก ผู้ใหญ่อื่นจึงเป็นคนที่พวกนั้นทั้งรักทั้งกลัว บางคนก็เกลียด แต่ผู้ใหญ่อื่นแกลเป็นนักแสดง แกว่าแกลพูดจริงทำจริง แกลไม่กลัวใครที่พวกประพุดิเกะกะไม่ชอบ ก็เพราะหาว่าผู้ใหญ่อื่นชอบฟ้องแม่...”³¹⁹

ในรายนี้นัยความสัมพันธ์ของนายกองนาที่มีต่อผู้ทำนาส่วนใหญ่จึงดีกว่าแบบที่กล่าวมา มีเพียงผู้ที่ประพุดิตนที่ไม่เรียบร้อยเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบ วิธีจัดการเช่นนี้ยังอาจเทียบได้กับกรณีของ พระยาสิทธิศักดิ์สนิทวงศ์ที่ได้ที่ได้ดูแลลูกจ้างทำนาของตนอย่างใกล้ชิดแตกต่างจากเจ้าที่ดินรายอื่นที่อยู่แต่ในกรุงเทพฯ ดังนี้

³¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

³¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

“...ลูกจ้างก็มีวัฒนธรรมดีกว่า ลูกจ้างของนายทุนทำนาที่ใกล้เคียง เพราะข้าพเจ้าคอยควบคุมกวดขันไม่ให้ลักเล่นการพนัน ไม่ให้เที่ยวเสพสุรายาเมาตามที่ต่างๆ พ้นเวลาอาหารเย็นแล้ว ข้าพเจ้ามักเรียกมาประชุมพูดกันแต่เรื่องวิธีทำนา หรือคุยกันแต่เรื่องสนุกเฮฮา ทั้งนี้เพื่อมิให้ลูกจ้างมั่วสุมปรึกษากันในเรื่องที่ไม่ชอบธรรม ข้าพเจ้าสังเกตดูเห็นว่าการเรียกลูกจ้างคนงานมาเล่นหัวใกล้ชิดอยู่เสมอได้ผลดีมาก เพราะลูกจ้างจะได้ฟังแต่ที่ติอยู่บ่อยๆ อาจลืมคิดชั่วแต่เดิมเสียได้...”³²⁰

กรณีนี้เป็นเรื่องของการจ้างแรงงานมาทำนา และการที่เจ้าของนามาดูแลด้วยตนเองก็มีส่วนต่อการลดความเสี่ยงของพฤติกรรมที่นำไปสู่การเกิดคดีความอย่างการปล้นสะดม และยังส่งผลต่อผลผลิตที่สูงขึ้นดังในทำนาของขุนนางรายนี้³²¹ ภาพของการใช้แรงงานรับจ้างเป็นเพียงส่วนหนึ่งของลักษณะการทำนาในทุ่งรังสิตซึ่งการทำนาโดยมากยังอยู่ในลักษณะของการเช่านา เห็นได้จากการลดจำนวนของผู้ทำนานับหมื่นคนในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเกิดภัยธรรมชาติ³²² ส่วนแรงงานรับจ้างที่เป็นชาวลาวส่วนมากได้ลดจำนวนเพียงหลักพันเท่านั้น³²³ ในช่วงเวลาเดียวกัน

ภาพของความสัมพันธ์แบบนี้ในบางกรณีเป็นไปอย่างเข้มข้นเช่นที่เกิดในทำนาของกรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงมอบหมายให้นายโก เป็นนายกองนาดูแลในทำนานั้น กับทั้งได้รับความไว้วางใจจากผู้ทำนาให้เป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ด้วยเหตุผลที่ปรากฏในรายงานของพันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ดังนี้

“...การที่ได้ตั้งนายโกเป็นผู้ใหญ่บ้านดังนี้ ก็เพราะเห็นด้วยเกล้าว่าราษฎรในที่ แห่งนี้ย่อมจะกลัวเกรงนับถือนายโกอยู่โดยมาก ครั้นจะตั้งให้ผู้อื่นเป็นผู้ใหญ่บ้านขึ้นราชการในที่แห่งนี้ก็จะกระทำให้ติดขัดต่างๆ...”³²²

ความนับถือจากผู้ทำนาที่มีต่อนายกองผู้นี้ทำให้เป็นผู้นำในท้องถิ่นตามระเบียบทางราชการในตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากข้าราชการผู้นี้ การปฏิบัติหน้าที่ของนายโกยัง

³²⁰ พระยาสิทธิศักดิ์สินทวงศ์, ประวัติพระยาสิทธิศักดิ์สินทวงศ์, หน้า 89.

³²¹ เรื่องเดียวกัน.

^{*} ดูรายละเอียดจากตารางจำนวนราษฎรเมืองธัญญบุรีในบทที่ 7

^{**} ดูรายละเอียดในเรื่องชาวลาวในบทนี้

³²² หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 12/485 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ.121

เข้มงวดจนถึงกับขัดขวางการปฏิบัติหน้าที่ของทางราชการ ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ผู้ว่าราชการการเมืองธัญญบุรีได้รายงานถึงคดีนายโกที่พาพรรคพวก 40-50 คนเข้าขัดขวางพลตระเวนที่ติดตามจับคนร้ายลักกระป้อมมีการยิงปะทะกันพรรคพวกของนายโกเสียชีวิต 1 คน³²³ คดีนี้ยังให้ภาพความสับสนของกลุ่มคนเพราะปรากฏข้อความในหนังสือของกรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ที่มีไปถึง ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ในปีเดียวกัน ความว่า

“...แลในเหตุเรื่องนี้ที่ท่านมีประสงค์แต่ว่าผู้ใดผิดก็ให้เป็นไปตามความผิด ผู้ใดไม่มีโทษก็ขอให้ผ่อนผัน เพราะว่าขณะนี้คนในทีนาของท่านไม่มีหัวหน้า ท่านก็ต้องขาดผลประโยชน์ในการทำนา จึงทรงขอว่าการไต่สวนที่เมืองธัญญบุรี จะใคร่ให้รีบเร่งไปโดยเร็ว แม้ถ้าได้ความว่านายโกนายกองไม่มีความผิดถึงเป็นโทษร้ายแรงแล้ว ท่านจะใคร่ขอรับตัวไปจัดการรวบรวมคนไม่ให้แตกตื่น...”³²⁴

การที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรในฐานะเจ้าของทีนาทรงปรึกษากับเสนาบดีกระทรวงนครบาลเพื่อต้องการให้คดียุติโดยเร็วเพราะจะไม่มีคนควบคุมดูแลผู้ทำนาทั้งหลายให้อยู่ในที่นั้นได้ ซึ่งก็ให้ภาพถึงบารมีของนายโกที่มีต่อผู้ทำนาเหล่านี้ ซึ่งก็มีผลต่อการปฏิบัติหน้าที่ของนายโกที่สามารถพาพรรคพวกหลายสิบคนขัดขวางพลตระเวนแต่ไม่เฉพาะผลในเชิงลบเท่านั้นก่อนหน้าคดีนี้ในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) บริษัทหุุดคลองแลคูนาสยามได้รายงานถึงการปล้นโรงนาของเจ้านายพระองค์นี้โดยกลุ่มคนร้ายประมาณ 30 คนเข้าปล้นถึง 2 ครั้งในคืนเดียวแต่ก็สามารถป้องกันได้³²⁵ แม้จะไม่ได้ระบุว่าใครเป็นผู้นำแต่จากบทบาทของนายโกและความไว้วางใจที่เจ้าที่ดินและผู้ทำนามีให้ จึงเป็นเบื้องหลังของเหตุการณ์นี้ซึ่งหากจะมองถึงความสัมพันธ์โดยตรงของผู้ทำนาที่มีต่อเจ้าที่ดินก็สะท้อนในส่วนที่ดีเพราะสามารถป้องกันทรัพย์สินของเจ้านายพระองค์นี้ได้

แม้ว่าความสัมพันธ์ในระบบเช่าแบบที่สามจะมีลักษณะของการอุปถัมภ์ที่ดีและมีผลต่อแนวโน้มของการกระทำผิด เช่น อาชญากรรม น้อยกว่าในแบบอื่นๆ ผู้ทำนาได้รับการดูแลโดยตรงจากเจ้าของนาหรือมิฉะนั้นก็ถูกดูแลโดยนายกองนาที่มีสายสัมพันธ์อันดีกับเจ้าของนา แต่แบบ

³²³ หจข. ร.5 น.3.2๑/1 ที่ 142/173 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ.121

³²⁴ หจข. ร.5 น.3.2๑/1 ลายพระหัตถ์เลขากรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 24 เมษายน ร.ศ.121

³²⁵ หจข. ร.5 น.41.4/7 หนังสือ หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทหุุดคลองแลคูนาสยาม เรียบน พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.115

ของความสัมพันธ์ในระบบเช่านาโดยเฉพาะในแบบแรกก็สะท้อนถึงการเอาเปรียบในระบบที่เกิดอย่างมากจนสร้างปัญหาของผู้ทำนาที่ส่วนมากอยู่ในฐานะของผู้เช่านา

สภาพและวิธีการเช่านาโดยทั่วไปถูกกล่าวถึงใน “รายงานกรรมการตรวจไต่สวนเรื่องนาในทุ่งหลวงรังสิต ร.ศ.๑๒๕” ระบุว่า เจ้าของนาจะให้ผู้เช่าเข้ามาทำกินในระยะแรกพื้นที่นั้นต้องหักร้างถางพงจึงคิดค่าเช่าถูก ต่อมาเมื่อผู้เช่าตั้งถิ่นฐานมั่นคงจนยากแก่การรื้อถอนโยกย้ายจึงเพิ่มค่าเช่าโดยเรียกตัวผู้เช่าซึ่งไถหว่านแล้วมาทำสัญญา ในการทำสัญญานั้นมีการเอาเปรียบไม่มีการลดหย่อนค่าเช่าในปีที่การทำนาได้รับผลจากภัยธรรมชาติ พื้นที่ที่ไม่สามารถทำนาได้เป็นหนองบึงก็ถูกรวมในสัญญาเช่า ผู้เช่าที่ไม่มีทุนก็ต้องกู้ยืมจากเจ้าของนาเป็นหนี้ทั้งค่าเช่าและดอกเบี้ย และในปีที่เกิดภัยธรรมชาติผู้เช่าไม่มีเงินชำระแก่เจ้าของนาก็ต้องขายตัวเป็นลูกจ้างส่งบุตรภรรยาไปทำงานรับใช้เป็นประกัน สัตว์พาหนะก็ถูกริบแล้วบังคับให้ทำสัญญาเช่าสัตว์พาหนะต่อไป ส่วนนายกองนาก็เร่งรัดเงินค่าเช่าเต็มตามเนื้อที่ไม่มีการลดหย่อน หรือที่ผู้เช่าบ่นว่าเจ้าของนาเหล่านี้ว่า “ทำนาบนหลังคน”³²⁶ ซึ่งก็คือความสัมพันธ์ในแบบแรกดังที่กล่าวมา

ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในระบบเช่าลักษณะนี้เกิดขึ้นโดยทั่วไปหรือหากจะเปรียบเทียบกับรูปแบบที่กล่าวมาก็เป็นความสัมพันธ์ที่เจ้าที่ดินเอาเปรียบผู้ทำนาโดยมาก สิ่งที่ตามมาอันเป็นการสะท้อนกลับในความสัมพันธ์เช่นนี้ก็คือ การอพยพออกจากพื้นที่นาเหล่านี้เฉพาะในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มีผู้อพยพไปกว่า 1,000 ครอบครัว³²⁷ การอพยพในความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้เจ้าของนาได้รับความเดือดร้อนเพราะจะต้องรับภาระในด้านอาคารค่านาโดยตรง และยังขาดรายได้จากค่าเช่า เช่น กรณีของกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ทรงเป็นหนี้อาคารค่านาตั้งแต่ปี พ.ศ.2453-2457 เป็นเงิน 22,785 บาท 50 สตางค์ ท้ายสุดต้องถูกยึดทรัพย์สินสมบัติใช้หนี้กรมสรรพากร ทรงมีลายพระหัตถ์ในเรื่องนี้ว่า

“...ขอทูลว่าเดิมเรื่องนี้เกิดขึ้นเพราะชาวนาทำนาไม่ได้ผล ๓ ปีติดๆกัน ส่วนเจ้าของนาก็เก็บค่าเช่าไม่ได้ ครั้นจะเร่งฟ้องร้องก็กลัวชาวนาจะตื่นแตกไปเสีย จึงจำเป็ยยอมให้ค้างถึง ๓ ศก มาภายหลังศกที่ ๔ ชาวนาก็เกิดอพยพหนีไปถึง ๑๐ ครัวเอาตัวไม่ได้เงินค่านาที่ค้างอยู่ กฎเสนาบดีว่าถ้าเก็บกับผู้ทำนาไม่ได้ต้องเอา

³²⁶ หจข. ร.5 กษ.3.1/11 พระราชภัณฑิพัฒน์ หลวงเสณีพิทักษ์ หลวงรัฐวิจิตรวิบูลย์ กราบทูล กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ไต่สวนการทำนาในทุ่งหลวงรังสิต ลงวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.125

³²⁷ เรื่องเดียวกัน.

กับเจ้าของนาต่อไป การเปนด์งนี้หม่อมฉันก็ต้องรับใช้ แต่จะเอาคราวเดียวกันก็ไม่มีจะ
ใช้จึงได้ขอผ่อนส่งเป็นปีๆ...”³²⁸

ความสัมพันธ์ที่ผูกพันกับผลประโยชน์ในรูปแบบของค่าเช่าไม่ได้เป็นหลักประกันในความ
ซื่อสัตย์ที่จะมีต่อกันได้ ในบางรายก็ถึงกับต้องขายที่นาให้กับผู้เช่านาทั้งที่มีได้อพยพแต่อย่างใด
เช่น กรณีของสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงมีที่นากว่า 3,000 ไร่ ต้องขายที่นาเหล่านั้นไป
เพราะเกือบจะไม่เคยได้รับค่าเช่าเลย โดยผู้เช่าอ้างว่าทำนาไม่ได้ผล แต่เมื่อทรงขายที่นาปรากฏว่า
ผู้เช่าส่วนมากยินดีรับซื้อพร้อมๆกับ “...เอาเงินมาจ่ายกันเป็นถุงๆ เป็นเหรียญบาททั้งนั้น...”³²⁹ การ
ที่ทรงขายที่นาก็เพราะทรงต้องการเงินมาใช้ในการสร้างวังใหม่ซึ่งไม่ได้รับพระราชทานปัจจัยเพื่อ
การนี้แต่อย่างใดรวมทั้งปัญหาการถูกค้างเงินค่าเช่านาก็มีส่วนทำให้ต้องให้ทุนทรัพย์ส่วนพระองค์
ทั้งหมด³³⁰

ความไม่มั่นคงในระบบเช่าเป็นภาวะที่เกิดขึ้นได้ทั่วไปในพื้นที่อันมีลักษณะของการใช้
ประโยชน์ในด้านนี้เป็นส่วนมาก ผู้ทำนาที่มาจากที่ต่างๆไม่ได้ผูกพันกับเจ้าที่ดินด้วยการใช้ศีลธรรม
เช่นตัวอย่างในความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อกัน มีผลต่อการก่อคดี เช่น อาชญากรรม เป็นต้น แต่
กระนั้นการที่มีความสัมพันธ์อันดีก็ทำให้เกิดการถือพรรคพวกสร้างความเดือดร้อนก่อคดีขึ้นมา เช่น
ในรายของนายโก นายกองนาของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรและนายนวม นายกองนาของกรมพระ
นราธิปประพันธ์พงษ์ ที่มีส่วนพัวพันกับคดีลักกระบือ และเข้าการแย่งชิงที่นา ซึ่งก็เป็นผลมาจาก
การเกิดความสัมพันธ์ในระบบเช่านาบริเวณนี้

³²⁸ กจข. ร.6 ค.12.2/5 หนังสือกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ทูลกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ 9 มีนาคม
พ.ศ.2456 อ้างถึงใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” หน้า 104.

³²⁹ หม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิต, เกิดวังไม้ เรื่องวังสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร (กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์อักษรไทย, 2526), หน้า 65,94.

³³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

ลักษณะของการอุปถัมภ์ในระบบเช่านาของกลุ่มคนดังที่กล่าวมาได้แสดงอย่างเด่นชัดเมื่อเกิดภัยธรรมชาติในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ราษฎรขาดแคลนข้าวสำหรับบริโภคและใช้ทำนา ในรายงานของพระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูลต่อ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม อธิบดีกรมเพาะปลูก เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ได้แบ่งราษฎรออกเป็น 3 จำพวกเพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการแจกจ่ายพันธุ์ข้าวช่วยเหลือราษฎรไว้ดังนี้

“...จำพวกที่ ๑ ราษฎรทำนาในที่ลุ่มได้ผลน้อยไม่ใคร่พอให้ค่าเช่านา และเป็นลูกจ้างในเบื้องต้น เจ้าของนาบางคนไม่ได้ลดหย่อนค่าเช่า ราษฎรจึงร้องขอพันธุ์ข้าวใช้ทำพันธุ์และรับประทาน ส่วนนี้เป็นปลายเหตุ ราษฎรได้หลบหนีค่าเช่าและค่าลูกจ้าง ไปอยู่ตามตำบลอื่นๆบ้าง หลบจากท้องที่บ้าง จำพวกที่ ๒ ทำนาอยู่ในที่กลางไม่สูงไม่ต่ำและได้รับการผ่อนผันค่าเช่านาจากเจ้าของนาและผู้รับจ้างก็ผ่อนไม่คิดค่าจ้างเอาเต็ม พวกนี้ไม่คิดหลบหนีและพอมีพันธุ์ข้าวใช้พอปลูกประทานสำหรับทำนาศก ๑๒๘ จำพวกที่ ๓ ทำนาในที่ดอนที่ลุ่มไม่มีพันธุ์ข้าวเพาะปลูก แต่มีโอกาสที่อาศัยหยิบยืมตามบรรดาญาติพี่น้องหรือผู้เป็นเจ้าของนาได้เป็นผู้รับรองอุดหนุนพอที่จะทำนาได้ในศกนี้...”³³¹

รายงานฉบับนี้บ่งบอกถึงระบบอุปถัมภ์ในรูปแบบต่างๆที่มีผลต่อการอยู่รอดในภาวะคับขัน ผู้ที่สามารถอยู่รอดได้ส่วนหนึ่งก็มาจากบรรดาญาติพี่น้องช่วยเหลือกันซึ่งสอดคล้องกับการอพยพที่มีการมาในหมู่เครือญาติหรือในกลุ่มชาติพันธุ์ และยังรวมถึงการมาจากคนในชุมชนอพยพมาด้วยกัน ขณะที่ความสัมพันธ์ในระบบเช่านานั้นได้กำหนดความอยู่รอดของผู้เช่าด้วยหากไม่ได้รับความช่วยเหลือหนทางที่เลือกได้ก็คือการอพยพหนีไป ในส่วนของเจ้าที่ดินบางรายที่มีการให้หยิบยืมพันธุ์ข้าวแก่ผู้เช่าก็สามารถช่วยได้เพียงระยะสั้นเพราะเมื่อถึงที่สุดแล้วก็ไม่สามารถช่วยเหลือได้ตลอดดังที่ พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี รายงานต่อ เจ้าพระยามรราชเสนาบดีกระทรวงนครบาลเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) ความว่า

³³¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/1 หนังสือ พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูลกรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม อธิบดีกรมเพาะปลูก ลงวันที่ 20 พฤษภาคม ร.ศ.128

“...ถึงแม้จะมีเจ้าของนาบางแห่งบางท่านที่มีทุนรอนอุดหนุนอยู่บ้างก็ดี ก็คงให้เข้าให้เงินชั่วคราวคราว จะให้ก็แต่พอซื้อจ่ายวัน ๒ วันเท่านั้น แลคงเลือกหน้าให้แต่บางแห่งบางโรง ถ้าจะให้ทั่วทุกโรงก็คงต้องออกเงินทุนนับด้วยพันบาท อีกนัยหนึ่งค่าเช่านาก็ยังค้างอยู่กับลูกนาอีกมาก เจ้าของนาก็คงจะอดอดใจเหลือปากว่าแรงอยู่บ้าง บางเจ้าบางแห่งซ้ำจะนุ้ยบ้ายให้ลูกนามาร้องทุกข์ต่อรัฐบาลบ้านเมืองเสียอีก ถ้าเจ้าของนาทุกๆท่านพร้อมใจกันช่วยอุดหนุนราษฎรที่เป็นลูกนา ให้เข้าให้เงินใช้ไปกว่าจะได้เข้าใหม่แล้ว ราษฎรในเมืองนี้ก็คงจะไม่ปั่นป่วนกระวนกระวายเรื่องจะต้องอดอาหาร...”³³²

ข้อความนี้เห็นถึงความสัมพันธ์ในระบบเช่านาแม้จะมีรูปแบบของการอุปถัมภ์แต่ก็ไม่สามารถเป็นหลักประกันในการอยู่อาศัยได้ตลอดไป ภาวะภัยธรรมชาติจึงเป็นบทพิสูจน์ถึงความสัมพันธ์ในระบบนี้เป็นอย่างดี

สภาพสังคมในบริเวณทุ่งรังสิตได้รวมกลุ่มคนจากที่ต่างๆ ในการอพยพมาตั้งถิ่นฐานนั้นพบถึงความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติ และกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันที่มีการช่วยเหลือและดูแลความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินตามความสามารถในแต่ละกลุ่มที่ทำได้ และในบรรดาผู้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่นี้ยังมีกลุ่มคนในบังคับต่างประเทศที่ได้รับการคุ้มครองในด้านกฎหมายและการศาลจากประเทศต้นสังกัดซึ่งมีการใช้อำนาจความคุ้มครองที่ได้รับในการสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรในด้านคดีความต่างๆซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป ขณะเดียวกันการค้าที่ดินและการแสวงหาประโยชน์จากที่ดินนอกเหนือจากการใช้ทำเกษตรกรรมในรูปแบบของค่าเช่านา ที่เกิดอย่างมาก พร้อมกันนั้นเกิดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในระบบนี้ซึ่งโดยมากแล้วเป็นความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนต่อการเกิดคดีความดังกล่าว สังคมในดินแดนเปิดใหม่จึงรวมกลุ่มคนอันมีภูมิหลังทางสังคมที่ต่างกัน และมีได้มีพื้นฐานทางสังคมร่วมกันเป็นส่วนมาก ดังนั้นการแก่งแย่งการใช้ทรัพยากรทั้งที่ดิน และน้ำ ตลอดจนทรัพย์สินที่ใช้ในการดำรงชีพเป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงจนกระทั่งเป็นคดีความต่างๆขึ้นมา

³³² หจข. ร.6 น.10.4/5 ที่ 555/4058 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรียน เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ.130

บทที่ 4

คดีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดิน

การเปิดพื้นที่ในทุ่งรังสิตเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของกรุงศรีอยุธยาเป็นสำคัญ การใช้ที่ดินเพื่อการนี้ตามมาด้วยการเข้าจับจองที่ดินของผู้คนจากที่ต่างๆ การแย่งชิงทรัพยากรในการผลิตที่สำคัญคือ ที่ดิน เป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยง โดยมีปัญหาความขัดแย้งที่สำคัญมาจากสิทธิทำกินและเอกสารสิทธิ์ในการเข้าจับจองที่ดิน รวมถึงค่าเช่านาอันเป็นผลจากการใช้ประโยชน์ในที่ดินตามระบบเช่านาที่เกิดขึ้นอย่างมาก สิ่งสะท้อนสภาพของสังคมที่เกิดจากการเข้าใช้ประโยชน์ในที่ดินของผู้คนอันมีภูมิหลังแตกต่างกันคือ การที่ราษฎรซึ่งไร้อำนาจในด้านกำลังคน เศรษฐกิจ และสถานะทางสังคมเข้าพึ่งพิงอำนาจของผู้ที่มีบทบาทสถานะทางสังคมและบทบาททางเศรษฐกิจสูงที่เข้ามาครอบครองที่ดินซึ่งมีทั้ง บริษัทผู้รับสัมปทาน ผู้มีบรรดาศักดิ์ และคนในบังคับต่างชาติ เมื่อต้องพิพาทกับคนเหล่านี้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพื่อให้ได้รับการคุ้มครองในชีวิตและทรัพย์สินในบริเวณนี้

4.1 รูปแบบของความขัดแย้ง

กรณีพิพาทเรื่องที่ดินในบริเวณทุ่งรังสิตสร้างความเดือดร้อนต่อการเข้าทำกินของผู้คนในพื้นที่นี้ ความขัดแย้งในการเข้าบุกเบิกและจับจองที่ดินโดยมีพื้นฐานมาจากสิทธิทำกินและเอกสารสิทธิ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในการใช้ที่ดินระหว่างรัฐและราษฎร ตลอดจนปัญหาการทุจริตเอกสารสิทธิ์ทำกินจากบรรดาเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง รวมถึงการขาดความเข้าใจในการใช้เอกสารสิทธิ์ของราษฎรทำให้เสียเปรียบเมื่อเป็นคดีความได้ นอกจากนี้ผลประโยชน์ในรูปของค่าเช่านาก็เป็นพื้นฐานของความขัดแย้งจากการใช้ที่ดินด้วยการแสวงหารายได้หลักจากระบบเช่านาที่มีขึ้นอีกด้วย

4.1.1 สิทธิทำกินและเอกสารสิทธิ์

ราษฎรจำนวนมากได้มาบุกเบิกที่ทำกินในบริเวณทุ่งรังสิตนับเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ ราษฎรที่เข้ามาทำกินได้ยื่นยันถึงสิทธิในการจับจองที่ดินมาแต่เดิม จากข้อความในฎีกาของราษฎรเรื่องคดีที่ดินกับบริษัทชวดคลองแลคูนาสยาม เช่น ฎีกาเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ. 2448) ของอำแดงวิต อาศัยบริเวณคลอง 28 ทางตอนเหนือของทุ่งรังสิตดังนี้

“...ที่นารายนี้ดีขึ้นกับผัวดีขึ้นมากหักล้างแต่ปีมะโรงเขานับได้ว่าสัก ๑๓-๑๔ ปี
มาแล้วดีขึ้นได้ปลูกมะม่วงโตแลได้เก็บผลมาหลายปีแล้ว...”¹

หรือในรายชื่อนายทองที่อาศัยบริเวณเดียวกันก็มีฎีกายืนยันถึงสิทธิของตนเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์
ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) เช่นกันว่า

“...ก่อนที่ผมยกมาทำนารายนี้ผมอยู่ที่บ้านสามง่ามแขวงเมืองกรุงเก่ามีนาเลก
น้อยทำไม่สู้จะได้ผล ผมยกมาทำนารายนี้เดิมอยู่กับอำแดงจิตแม่ยาย ประมาณ
สัก ๘-๙ ปีมีบุตรผมมาได้ ๘ ขวบกว่าแล้ว...”²

ข้อความในฎีกาของบุคคลทั้งสองได้แสดงถึงความรับรู้ในสิทธิที่ตนได้ทำกินในพื้นที่นี้แต่เดิมโดย
สังเกตจากความเปลี่ยนแปลงในสิ่งรอบตัว เช่น จำนวนสมาชิกในครอบครัว หรือผลผลิตทาง
การเกษตรที่เติบโตขึ้นเป็นสิ่งยืนยันถึงสิทธิในการอาศัยและใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องในที่สุดได้
บุกเบิกมา

นอกจากการรับรู้ส่วนบุคคลแล้วทางภาครัฐก็เกี่ยวข้องในส่วนนี้ด้วยการออกเอกสารสิทธิ
เมื่อมีการบุกเบิกที่ดินเพื่อเป็นการแสดงหลักฐานการเข้าใช้ประโยชน์ในที่นั้น สำหรับเอกสารสิทธิ
ของรัฐที่แสดงถึงการครอบครองที่ดินก่อนหน้าการปรับปรุงการออกโฉนดตามแบบแผนตะวันตกใน
ปี พ.ศ.2444 ซึ่งรัฐดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาจากการใช้เอกสารสิทธิที่มีมาแต่เดิม ได้แก่เอกสาร
ดังนี้

ใบเหยียบย่ำ เป็นหนังสือแสดงการถือครองที่ดินมีอายุ 1 ปี กำนันหรือนายแขวงมีสิทธิออก
ใบเหยียบย่ำ โดยปกติจะออกให้สำหรับที่ว่างเปล่า เมื่อออกให้แล้วถ้าที่ดินนั้นมีหนังสือแสดงการ
ถือครองที่ดินอยู่แล้วใบเหยียบย่ำนั้นใช้ไม่ได้ ผู้ถือใบเหยียบย่ำต้องทำใบเหยียบย่ำทุกปีหรือต้อง
เปลี่ยนเป็นโฉนดตราจอง³

¹ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกาอำแดงจิต ลงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

² หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายทอง ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

³ ชัยยา โพธิ์แดง, “การออกโฉนดที่ดินเมืองกรุงเก่าระหว่าง พ.ศ.2444-2453,” (วิทยานิพนธ์

โฉนดตราจอง เป็นหนังสือแสดงการถือครองที่ดินโดยทั่วไปมีสิทธิถือครองที่ดินได้ 3 ปี ไม่มีบันทึกการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน ข้าหลวงเสนาจะออกรังวัดนาให้ราษฎรทุกปี โดยโฉนดตราจองจะมีดวงตราของข้าหลวงเสนา กรมการเมืองและกำนันรวมกันสามดวงถือว่าเป็นหนังสือแสดงการถือครองที่ดินโดยชอบด้วยกฎหมาย แต่ถ้าหากที่ดินซึ่งออกโฉนดตราจองนี้มีโฉนดตราแดงหรือโฉนดตราจองที่มีอายุมากกว่าเป็นอันใช้ไม่ได้ต้องส่งโฉนดฉบับนั้นคืนให้ผู้ว่าราชการเมือง⁴

โฉนดตราแดง เป็นหนังสืออนุญาตให้เป็นสิทธิถาวร เพราะการทำนาถาวรมากกว่าตราจอง ด้วยผู้ทำนาในที่นั้นตั้งใจจะทำนาในที่อย่างถาวร เพราะพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทำนาได้ผลสม่ำเสมอ เจ้าของตราแดงต้องเสียภาษีค่านาเต็มตามเนื้อที่ซึ่งได้ระบุไว้ในตราแดงทุกปีไม่ว่าจะทำประโยชน์ในที่นั้นหรือไม่ก็ตาม แต่ห้ามละทิ้งพื้นที่นั้นเกินกว่า 9 ปี ส่วนพื้นที่ที่ออกเอกสารสิทธิชนิดนี้มักเป็นพื้นที่ในเขตทำนารายรอบเมืองหลวงเก่า คือ อยุธยา ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในการปลูกข้าวมานานได้แก่ในเขตเมือง อยุธยา ลพบุรี อ่างทอง และสุพรรณบุรี⁵

ความอุดมสมบูรณ์ของเนื้อที่มีผลต่อการออกเอกสารสิทธิที่จะมีผลต่อความมั่นคงในการถือครองที่ดินที่แตกต่างกันตามชนิดของเอกสารที่รัฐใช้ยืนยันเพื่อประโยชน์ในการเก็บภาษีค่านา เขตพื้นที่ที่มีการออกโฉนดตราแดงมีการทำกินมานานและมั่นคงกว่าบริเวณทุ่งรังสิตที่มีการบุกเบิกในภายหลังซึ่งก็พบว่ายังมีการทำนาในลักษณะหมุนเวียนเนื่องจากพื้นที่มากพอที่จะบุกเบิกในลักษณะนี้ เห็นได้จากวิธีการทำนาของนายแป๊ะ อาศัยบริเวณคลอง 28 กล่าวไว้ในฎีกาของตนเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ความว่า

“...ที่ของผมรายนี้ผมได้ทำมาประมาณ ๘-๙ ปี จนถึงปีนี้แล้ว ที่นาของผมเปนนาฟางหมดทั้งแปลงแต่ว่าทำไม่หมดทุกปี ปีนี้ทำที่นี้ปีนาทำที่โน่นเปลี่ยนกันไปทุกปี แลลูกเขาไปอยู่ที่อื่นเสียบ้าง กำลังน้อยลงก็ทำได้เพียงกำลังที่จะทำได้...”⁶

ข้อความนี้เห็นถึง วิธีการทำนาที่ไม่เป็นหลักแหล่งและสามารถเคลื่อนย้ายได้ตลอดซึ่งเหมาะกับลักษณะของผู้บุกเบิกที่มีกำลังคนในการทำนายน้อย อีกทั้งยังระบุว่าได้ทำเป็นนาฟางลอย ซึ่งนาประเภทนี้เป็นนาไม่มีความแน่นอนในผลผลิตขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของเนื้อดิน

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

⁵ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2411-2475,” หน้า 70-71.

⁶ หจช. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายแป๊ะ ลงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

เมื่อดินจืดก็ต้องย้าย ต่างจากนาในเขตหัวเมืองทั้ง 4 ข้างต้นจัดเป็นนาคูโค ซึ่งเป็นนาที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์สามารถทำนาได้เต็มเนื้อที่⁷ ทำให้การเก็บภาษีไม่เหมือนกันนาคูโคจะมีการเก็บภาษีเต็มตามจำนวนเนื้อที่นาส่วนนาฟางลอยจะเสียตามจำนวนที่ใช้เพาะปลูกจริงโดยสังเกตต่อซังข้าวเป็นสำคัญ ดังนั้นการออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทั้งสองประเภทจึงต่างกัน ในส่วนของนาคูโคมีเอกสารที่เรียกว่า ตราแดง ส่วนนาฟางลอยมีเอกสารที่เรียกว่า ตราจาง เป็นหลักฐาน สำหรับที่นาในเขตทุ่งรังสิตเป็นนาฟางลอยเนื่องจากการทำนาในเขตนี้อย่างไม่ได้ผลบริบูรณ์⁸ ความมั่นคงในการทำนาจึงมีผลต่ออายุของเอกสารสิทธิ์ที่แตกต่างกัน และมีผลต่อการยืนยันในสิทธิทำกินเมื่อพบกับคูกรณีที่ได้รับอนุญาตให้ได้รับกรรมสิทธิ์มากกว่าอย่างบริษัทผู้ได้รับสัมปทานเปิดพื้นที่

เมื่อราษฎรเข้าหักร้างถางพงทำประโยชน์ในที่ดินจากผืนป่าจนเป็นท้องนา ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎรในการใช้ประโยชน์จากที่ดินได้เกิดขึ้นโดยอยู่กับการเสียภาษีค่านา รัฐถือว่าการจ่ายภาษีนับเป็นการแบ่งปันผลประโยชน์ผลประโยชน์ระหว่างกันนับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์เป็นอย่างน้อย ราษฎรจึงมีอิสระในสิทธิเหนือที่ดินของตนจากเงื่อนไขอันเป็นพันธะสัญญาที่มีต่อกันเช่นนี้⁹ ซึ่งจะสัมพันธ์กับเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์อีกชนิดหนึ่งคือ ใบเสร็จค่านา หรืออีกชื่อหนึ่งคือ ตั๋วฎีกา

เอกสารชนิดนี้รัฐออกให้เมื่อถึงเวลาเก็บค่านาประจำปี เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบคือ ข้าหลวงเสนา จะเชิญตราจากกรมนาไปวางต่อผู้รักษาเมืองกรมการ แล้วผู้รักษาเมืองจะสั่งกรมการ กำหนดออกไปเดินประเมินเก็บค่านาพร้อมกับข้าหลวง และเมื่อรังวัดประเมินนาแต่ละราย เจ้าหน้าที่เหล่านี้ก็จะออกไปประเมินว่าใครทำนาที่ไหน ตำบลใด ก็ไร่ งาน ไร่ ต้องเสียค่านาเท่าใดแล้วจึงจดรายละเอียดดังกล่าวลงในตั๋วฎีกา ประทับตราของข้าหลวงเสนาเก็บเงินแล้วมอบให้เจ้าของนาเป็นสำคัญ¹⁰

⁷ สุนทรী อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 250.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 247, 251, 253.

⁹ กนิษฐา ชิตช่วง, "สิทธิเหนือที่ดินของราษฎรไทย," *ไทยคดีศึกษา* 1 (2 เมษายน-กันยายน 2547): 94, 101-104.

¹⁰ นิติ กสิโกศล, "การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2482," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), หน้า 60.

ใบเสร็จค่านาเป็นเอกสารหลักฐานการเข้าทำกินที่ควบคู่ไปกับเอกสารสิทธิชนิดที่กล่าวมาข้างต้น แต่สิ่งที่ต่างกันคือเอกสารเหล่านั้นเป็นการจัดแบ่งชั้นการเก็บค่านาตามความสมบูรณ์ของ

พื้นที่ได้แก่ ตราแดง และตราจอง รวมทั้งความพร้อมในการเข้าทำกินเช่น กำลังคน ทุนทรัพย์ ที่จะ มีผลต่อระยะเวลาในการอาศัยเช่น การบุกเบิกในเบื้องต้นต้องมีการหักร้างทางพงผู้บุกเบิกอาจมี ไม่มีจุดประสงค์ในการเพาะปลูกอย่างถาวร รัฐจึงออกใบเหยียบย่ำที่มีอายุเพียง 1 ปีหรือที่นั้นอาจ ไม่สมบูรณ์เพียงพอก็ได้ หากรัฐเก็บภาษีทั้งหมดอาจไม่สมเหตุผลและไม่เป็นสัดส่วนกับ ผลประโยชน์ที่จับจองได้จากที่ดิน¹¹

สำหรับใบเสร็จค่านาได้เป็นหลักฐานที่แสดงการตอบรับถึงพันธะระหว่างราษฎรและรัฐใน การเข้าใช้ประโยชน์จากที่ดินมากกว่าการเป็นเอกสารที่ระบุหลักเกณฑ์การเก็บภาษีจากความ สมบูรณ์ของที่ดินและระยะเวลาในการเข้าทำประโยชน์ในที่นั้น

การใช้เอกสารนี้เพื่อยืนยันกรรมสิทธิ์ได้หมดความสำคัญลงเมื่อรัฐมีนโยบายชักจูงให้ใช้ ประโยชน์ในที่ดินซับซ้อนมากกว่าการเปลี่ยนป่าพงให้เป็นนา เห็นได้จากการเปิดโอกาสให้เอกชน ชุดคลองเพื่อจัดสรรที่ดินจำหน่ายแก่ราษฎรและชนชั้นสูงนอกเหนือไปจากการจัดระบบชลประทาน รัฐคาดหวังผลประโยชน์จากรายได้ที่ตามมา เช่น การออกตราจองที่ดินใหม่ ผลประโยชน์ที่ภาครัฐ ได้รับเป็นการแบ่งปันระหว่าง รัฐ นายทุน และราษฎร อันเป็นพันธะสัญญาในอีกลักษณะหนึ่งซึ่งจะ กระทบกับพันธะสัญญาเดิมที่ผูกพันกันด้วยการจ่ายภาษีทำให้ราษฎรจำนวนหนึ่งรู้สึกว่าคุณเสีย สิทธิเหนือที่ดิน และต้องการได้รับการชดเชยสิทธิที่เสียไป หรือบางกลุ่มต้องการปกป้องสิทธิเหนือ ที่ดินของตนตามพันธะสัญญาเดิม¹² ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มีผลทำให้เกิดความขัดแย้งและคดี ความอันเนื่องด้วยกรรมสิทธิ์ที่ดินจำนวนมาก

ก่อนหน้าการเปิดพื้นที่บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาโดยบริษัทชุดคลองแลคูนา สยาม ในช่วงรัชกาลที่ 4-5 มีการชุดคลองเพื่อการคมนาคมและเปิดที่ทำกินมากขึ้นพร้อมกับการ เริ่มมีบทบาทของเอกชนในการขอสัมปทานชุดคลองหลายราย ปรากฏว่ารัฐยังยอมรับพันธะ สัญญาการได้สิทธิเหนือที่ดินของราษฎรเมื่อเกิดคดีความ เห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ.2409 ศาลใช้ใบเสร็จค่านาเป็นหลักฐานในการพิจารณาคดีแสดงความเป็นเจ้าของในที่นา¹³

¹¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2411-2475,” หน้า 72.

¹² กนิษฐา ชิตช่วง, “สิทธิเหนือที่ดินของราษฎรไทย,” *ไทยคดีศึกษา*, หน้า 120-121.

¹³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ* (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีวิวิน (ซิลค์เวอร์มบุ๊คส์), 2539), หน้า 31.

ครั้นสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) กรณีข้าราชการและราษฎรบุกรุกที่นาสองฝั่งคลองสามวา ในเขตทุ่งแสนแสบที่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ได้รับพระบรมราชานุญาต

ให้ขุดในปี พ.ศ.2426 แล้วทรงให้ราษฎรไทย มอญ ที่ช่วยเสียเงินค่าขุดคลอง ภายหลังมีการร้องเรียนต่อกระทรวงเกษตรธิการซึ่งขณะนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดี ได้ประสานงานกับกระทรวงนครบาลแก้ปัญหา ดังนี้

“...ขอได้โปรดสั่งให้พระยาอินทวิบูลย์เสนาบดีเสนาบดีเมืองเจ้ากรมกองตระเวนขาบบังคับอำเภอกำหนดให้ขุดคลองผู้เข้ามาแย่งจองที่ที่นาราษฎรซึ่งออกเงินช่วยในการขุดคลอง แลได้เสียเงินค่านาเป็นพระราชทรัพย์หลวงมีฎีกาไปเสร็จเป็นคู่มือมาทุกปีนั้น รื้อโรงนาจากที่ราษฎรเจ้าของเดิม...”¹⁴

คลองเส้นนี้เกิดมีมาก่อนการเปิดโครงการรังสิตหลายปี และเป็นงานดำเนินการโดยเอกชนซึ่งราษฎรที่จะเข้าทำกินในที่นั้นได้ต้องเสียเงินช่วยค่าขุดคลองซึ่งคล้ายกับบริษัทขุดคลองในระยะหลัง แต่รัฐก็ยังยอมรับการใช้เอกสารชนิดนี้ที่แสดงสิทธิเหนือที่ดินโดยขุดคูน้ำเพื่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ราษฎรเหล่านั้น

เมื่อมีการพัฒนาธุรกิจที่เกี่ยวกับที่ดินโดยบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ความขัดแย้งระหว่างบริษัทและราษฎรเจ้าของที่ดินดั้งเดิมเริ่มขึ้นจากการที่บริษัทเปิดให้ราษฎรและชนชั้นสูงจับจองที่ดินด้วยการเสียเงินค่าจองให้ทางบริษัท ที่ดินที่มีเจ้าของอยู่แล้วแต่อาจไม่มีเอกสารยืนยันชัดเจน ราษฎรถือว่าได้จับจองที่มาตั้งแต่บรรพบุรุษมีสิทธิอันชอบธรรมจึงไม่ยอมเสียค่าขุดคลองให้บริษัท¹⁵

ขณะเดียวกันภาครัฐมองถึงผลประโยชน์อันพึงได้จากการบุกเบิกของบริษัทในเรื่องของค่าภาคหลวง และ ค่าธรรมเนียมการออกตราจองที่ดินให้บริษัทจากการสัมปทานนี้¹⁶ และยังมองถึงผลที่ได้รับในรูปของภาษีจากการจับจองที่ดินขนาดใหญ่ของผู้มีบรรดาศักดิ์ดังกล่าว รวมทั้งการที่รัฐถือครองที่ดินจำนวนไม่น้อยเพื่อให้เช่าในรูปของนาพระคลังข้างที่ ซึ่งในเขตเมืองธัญบุรีจาก

¹⁴ หจข. ร.5 น.41.4/6 ที่ 11,776/74311 หนังสือ นายผึ่งมหาดเล็ก ผู้แทนปลัดทูลฉลองกระทรวง เกษตรธิการ ถึง พระอาณัติธนารกร ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงเมือง ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ.111

¹⁵ กนิษฐา ชิตช่าง, “สิทธิเหนือที่ดินของราษฎรไทย,” *ไทยคดีศึกษา*, หน้า 124-125.

¹⁶ สุนทรี อาสะโวทย์, *ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457*, หน้า 55.

การรวบรวมในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) มีอยู่ถึง 20,011 ไร่ และสำหรับนาของผู้มีบรรดาศักดิ์มีจำนวน 506,815 ไร่จากจำนวนที่ดินทั้งหมด 660,600 ไร่ในเขตเมืองนี้¹⁷

ผลประโยชน์จากบริษัทและนโยบายของรัฐจากการถือครองที่ดินเช่นนี้ส่งผลกระทบต่อ การครอบครอง และการรับรู้ในกรรมสิทธิ์ที่ดินตามที่ราษฎรเข้าใจกันด้วยการอาศัยใบเสร็จค่านาเป็นหลักฐานเพื่อยืนยันกรรมสิทธิ์ที่ดินเมื่อเป็นคดีความจึงเปลี่ยนไป ดังในปี พ.ศ.2439 รัฐได้เพิกถอน คำพิพากษาของศาลเมื่อปี พ.ศ.2409 ที่ให้ใบเสร็จเสียภาษีที่ดินแสดงความเป็นเจ้าของที่ดินเพราะ คำพิพากษานั้นเป็นแนวทางให้ราษฎรที่เช่านา และผู้บุกเบิกทำทนายสิทธิในที่ดินของกษัตริย์ ให้แก่เจ้านายและขุนนาง¹⁸ จากนโยบายของรัฐในการแสวงหารายได้จากการครอบครองที่ดินของ รัฐ ผู้มีบรรดาศักดิ์ และบริษัท อันมีผลต่อสิทธิการครอบครองที่ดินของราษฎรเมื่อเป็นคดีความ ขึ้นมา

สำหรับราษฎรแล้วการรับรู้ในการใช้เอกสารแบบเดิมในระยะของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนำไปสู่การเกิดคดีความ ราษฎรยังคงถือว่าตนเองมีใบเสร็จค่านาเช่น คดีของนายเจริญ ได้ฟ้องร้องนายบุญ อำแดงพรม ซึ่งบุกรุกที่นาของตนต่อข้าหลวงตรวจการที่นาในปี ร.ศ.119 (พ.ศ. 2443) นายเจริญได้ซื้อที่นาต่อบริษัทเมื่อปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) เป็นเงิน 3,000 บาท ส่วนนายบุญ อำแดงพรมให้การว่า ได้จับจองที่นาจำนวน 200 ไร่ตั้งแต่ปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) โดยมีการแสดง สิทธิในที่ดินด้วยเอกสารคือ "...ใบเสร็จเสียหางเข้าค่านาขึ้นหลวงเสมอทุกปี..."¹⁹ ไม่เพียงเท่านั้น คำให้การเดียวกันได้ระบุถึงการยอมรับจากเจ้าหน้าที่รัฐบางรายถึงความชอบธรรมในการมีสิทธิเหนือที่ดินของบุคคลทั้งสองด้วยเอกสารนี้ซึ่งได้ระบุว่า

"...เมื่อเดิมคลองรังสิตยังไม่ได้ขุดมาถึงที่นานั้น ข้าพเจ้าได้ไปขอใบเหยียบย่ำต่อ หมื่นวิจารณ์ภูธรว่าอำเภอๆว่ามีใบเสร็จเสียหางเข้าค่านาขึ้นหลวงเปนคู่มืออยู่แล้ว ไม่ต้องเอาไปก็ได้ ข้าพเจ้าจึงได้มาทำนารายนี้ต่อไป..."²⁰

¹⁷ หจข. ร.6 น.10.4/5 หลวงสิทธิศักดิ์สมุทรเขต แทนนายอำเภอเมืองธัญบุรี เรียน พระยานนทบุรี ศรีเกษตรราวม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรื่องสภาพการทำนา ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129

¹⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**, หน้า 34.

¹⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1714 นายบุญ อำแดงพรม ขึ้น เรื่องราวต่อ พระยามหาโยธา ข้าหลวงชำระความนา ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ.119

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

ข้อความนี้แม้จะเป็นคำให้การจากผู้เสียหายเพียงฝ่ายเดียว แต่ก็แสดงถึงความคิดที่มีต่อเอกสารชนิดนี้ที่ใช้ยืนยันพันธะการใช้ที่ดินระหว่างราษฎรกับรัฐที่ขึ้นอยู่กับกรจ่ายภาษีเป็นสำคัญ และอาจสะท้อนถึงความคิดของเจ้าหน้าที่รัฐที่ยังเป็นแบบเดิมซึ่งรัฐก็เคยอนุญาตมาแล้วในก่อนหน้านี้

ความขัดแย้งระหว่างราษฎรกับผู้สัมปทานที่เกิดขึ้นนั้นทางฝ่ายราษฎรได้ยืนยันกรรมสิทธิ์ของตนด้วยหลักฐานแสดงการเสียภาษี เช่น กรณีของมะรุ่มได้ถูกบริษัทซูดคลองกล่าวหาว่าบุกรุกที่ดิน มะรุ่มได้ยื่นเรื่องราวคัดค้านต่อกระทรวงเกษตรราธิการว่าได้จับจองที่ดินตั้งแต่ปี พ.ศ.2432 ได้นำกำนันมารังวัดที่ดินออกไปเหยียบย่ำ และ "...ได้เสียหางเข้าค่านาเสมอทุกปีมา..." จึงยอมเพียงขอเสียค่าช่วยซูดคลองโดยที่ไม่ยอมซื้อหรือเช่าที่นาต่อบริษัทแต่อย่างใด²¹ กรณีนี้คล้ายคลึงกับราษฎรในบริเวณคลองสามวาที่ได้จ่ายเงินช่วยค่าซูดคลองพร้อมด้วยการมีเสียภาษีค่านาในการเข้าทำประโยชน์ในที่ดินนั้น หรือในกรณีของราษฎรบริเวณทางตอนเหนือของทุ่งในบริเวณคลองซอยที่ 10, 26, 27, 28 นับร้อยรายได้ยื่นฎีกาในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) คัดค้านการจับจองที่ดินของบริษัทตามคลองเหล่านี้ซึ่งทุกรายมีการยกใบเสร็จค่านามาเป็นหลักฐานทั้งสิ้น²²

แม้ว่าราษฎรจะอ้างถึงพันธะของตนที่มีต่อรัฐในการใช้ที่ดินแต่ในขณะที่รัฐมองเห็นถึงผลประโยชน์จากการให้บริษัทสัมปทานพื้นที่นี้ ความสัมพันธ์และการใช้เอกสารแบบเดิมจึงหมดความสำคัญลง รัฐได้ยืนยันถึงความสัมพันธ์ใหม่ที่มีต่อบริษัทที่จะมอบผลประโยชน์ให้กับรัฐมากกว่าราษฎรภายหลังจากที่เกิดคดีฟ้องร้องเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างมากมายเนื่องจากมีการอ้างถึงสิทธิในที่ดินดังกล่าว ตามประกาศเมื่อวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) โดยพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ในข้อ 5 ความว่า

"...ที่ดินซึ่งมีผู้ทำเปนาพาฟงอยู่แล้ว แต่ไม่มีใบจองมีแต่ใบเหยียบย่ำแลใบเสร็จเสียหางเข้าค่านาเปนสำคัญ ให้เรียกค่าที่นาให้แก่บริษัทตามอัตราที่บริษัทได้กำหนดไว้แก่เจ้าพนักงานแต่ก่อน..."²³

²¹ หจข. ร.5 น.18.2ฉ/254 (สำเนา) ที่ 4665/6994 มะรุ่ม ยื่นเรื่องราวว่าถูกบุกรุกที่ดิน ต่อกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ.120

²² หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง คำไต่สวนฎีกาเรื่องที่ดินที่ถูกคลองต่างๆ (22 ก.พ.124 -30 ม.ย.125)

²³ หจข. ร.5 น.41.1/64 (สำเนา) ที่ 6022 ประกาศบริษัทซูดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.118

ประกาศในข้อนี้ อาจเป็นการให้ได้หลักเกณฑ์ในการแก้ไขปัญหาค่าที่ดินประเภทนี้ได้ชัดเจนมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็เป็นการเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อผู้รับสัมปทานอย่างมากเพราะราษฎรเดิมที่ไม่มีตราจองที่มีอายุการจับจองและทำประโยชน์ในที่ดิน 3 ปี มากกว่าใบเหยียบย่ำที่มีเพียง 1 ปี และใบเสร็จค่านาที่เป็นหลักฐานการครอบครองที่ดินตามพันธะแบบเดิม ราษฎรจึงเสียเปรียบต่อบริษัทแม้จะทำกินมานานแค่ไหนก็ตาม เช่น กรณีนายพ่วง ได้ยื่นเรื่องราวคดีค้ำต่อกระทรวงเกษตรธิการ ในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ว่าบริษัทจะขอออกตราจองบริเวณคลองซอยที่ 16 แขวงเมืองชะเชิงเทรา นายพ่วงได้ทำกินบนที่ดินในเขตนี้มาประมาณ 17 ปีแล้ว มีเฉพาะใบเสร็จค่านา ไม่มีเอกสารอย่างอื่น ด้วยหลักฐานที่นายพ่วงมีทำให้รัฐปฏิเสธที่จะช่วยเหลือโดยให้ไปเจรจากับบริษัทเอง²⁴ หรือในกรณีของนายซ่ง ได้คัดค้านการออกตราจองนาระหว่างคลอง 3 และคลอง 4 ฝั่งใต้คลองหกวาสายล่าง ที่จะให้กับบริษัทเมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) นายซ่งกล่าวว่าได้ซื้อนาต่อจากนายเมกเมื่อปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) และแสดงหลักฐานคือใบเหยียบย่ำ กับใบเสร็จค่านาซึ่งทางบริษัทได้ยื่นคัดค้านหลักฐานของนายซ่งดังนี้

“...แม้ใบเหยียบย่ำจะใช้ได้ก็มีอายุแต่ปีเดียวเท่านั้นก็ขาดอายุแล้ว ทั้งใบเสร็จค่านาก็ไม่พอเพียงที่จะประกอบเป็นอันใช้ได้ตามกฎหมาย ฉะนั้นบริษัทเห็นว่าไม่เปนหลักฐานพอที่จะหวงห้ามที่รายนี้ได้ยิ่งกว่าบริษัท...”²⁵

การถูกปฏิเสธจากรัฐและได้รับการคัดค้านจากบริษัท นับเป็นการเปลี่ยนแปลงของพันธะการครอบครองที่ดินโดยมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐ บริษัท รวมไปถึงผู้มีบรรดาศักดิ์ในการเข้าจับจองที่ดินในท้องทุ่งแห่งนี้

นอกจากนี้การปลอมเอกสารสิทธิ์เป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการเกิดคดีความเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่มีเป็นจำนวนมาก ผู้ที่ปลอมเอกสารสิทธิ์ได้เข้าไปแย่งชิงที่ดินกับผู้จับจองมาก่อนและผู้ซื้อที่นาจากบริษัทสร้างความเดือดร้อนกับผู้จับจองที่นาในพื้นที่นี้ ดังข้อความ

²⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1000 ที่ 421/2770 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการส่งเรื่องราวนายพ่วง ขอรับตราจองนา ให้บริษัทหุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 4 เมษายน ร.ศ.120

²⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1008 ที่ 238 หนังสือบริษัทหุดคลองแลคูนาสยาม เรียง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ลงวันที่ 18 พฤษภาคม ร.ศ.120

จากคำไต่สวนคดีความวิวาทเรื่องที่ดินในบริเวณเขตสัมปทานเมื่อปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) กล่าวถึงปัญหานี้ว่า

“...มูลเหตุของคดีเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะตราจองและใบเสร็จสำหรับที่ดินซึ่งข้าราชการแลราษฎรพวกหนึ่งได้ถือไว้แลอ้างว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ถูกต้องแล้วตามพระราชกำหนดกฎหมาย บริษัทจะเอาที่ดินในตราจองนั้นไปจำหน่ายให้แก่ผู้อื่นฝ่ายบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามคัดค้านว่าตราจองเหล่านี้เป็นตราจองไม่สุจริตแลทั้งที่ราษฎรอีกพวกหนึ่ง ร้องว่าที่ดินนั้นได้เป็นผู้หักร้างถางพงทำมาก่อนมีใบเหยียบย่ำกำหนด แลบางรายได้รับหนังสือสำคัญจากบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามบ้าง พายหลังพวกที่ถือตราจองจึงออกไปตั้งทำนาแลขับไล่ราษฎรที่ทำอยู่ก่อนว่าเป็นนาใบจอง แลฟ้องศาลในกระทรวงยุติธรรมให้ขับไล่ด้วย...”²⁶

ในการออกเอกสารสิทธิมีข้อหละหลวมที่ใช้เป็นประโยชน์โดยเฉพาะกับเจ้าหน้าที่รัฐมีส่วนทุจริตในเรื่องนี้ จากความบกพร่องของการออกตราจองซึ่งเป็นเอกสารที่ออกกันอย่างมากในเขตทุ่งรังสิต วิธีการออกตราจองนั้นจะต้องมีตราของข้าหลวงเสนา กรมการและกำนันท้องที่ประทับพร้อมกันทั้ง 3 ดวงจึงจะเป็นตราจองที่ถูกต้อง ดวงตราทั้ง 3 ดวงนี้ เมื่อผู้เป็นเจ้าของที่ออกตราจองที่นาให้แก่ชาวนาแล้วก็ได้ส่งคืนให้แก่ทางราชการ ดังนั้นถ้าใครเป็นข้าหลวงเสนา กรมการอำเภอกำนันในปีหนึ่งแล้ว ก็มีช่องทางที่จะคบคิดการออกตราจองให้แก่ใครก็ได้ เพราะดวงตรานั้นอยู่กับบุคคลทั้ง 3 ตลอดเวลา แม้ว่าจะพ้นจากตำแหน่งหน้าที่หรือถึงแก่กรรมแล้ว ดวงตรานั้นอาจตกอยู่ในความครอบครองของบุตร ภรรยา หรือญาติพี่น้องที่สามารถนำไปออกตราจองให้ใครก็ได้ เพียงอ้างปีทีออกให้อยู่ในเวลาที่เจ้าของตราดำรงตำแหน่งเป็นสำคัญ²⁷ ส่วนใบเหยียบย่ำก็ง่ายต่อการปลอมแปลงเพราะไม่มีรูปแบบที่แน่นอนสามารถใช้ดินสอเขียนได้²⁸

²⁶ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/17 รายงานกรมการตรวจตัดสินที่ดินจังหวัดทุ่งคู้ ทุ่งบางเขนเหนือ ทุ่งหนองจอก แขวงกรุงเทพฯ ตำบลบางพลูแขวงเมืองปทุมธานี และตำบลบางไผ่แขวงเมืองฉะเชิงเทรา วันที่ 5 พฤศจิกายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) อ้างถึงใน สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 168-169.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 161-162.

²⁸ ชัยยา โพธิ์แดง, “การออกโฉนดที่ดินเมืองกรุงเก่าระหว่าง พ.ศ.2444-2453,” หน้า 35-36.

สำหรับคดีที่เกิดขึ้นนั้นมีจำนวนไม่น้อยที่เป็นเรื่องนี้ตัวอย่างคดีเช่น คดีเมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ระหว่าง บริษัทชุกดลองแลคูนาสยาม นายตั้ง นายนรินทรธิเบศ เป็นโจทก์ กับ พระ

รจนารังสรรค์ กำนันซับ และพรรคพวก จำเลย โจทก์ฟ้องร้องว่าพวกของจำเลยได้บุกรุกที่นา 300 ไร่ บริเวณคลองซอยที่ 7 ฝั่งเหนือคลองหกวาสายล่าง ในคำตัดสินของกรรมการพิพากษาศาลฎีกา ระบุถึงข้อสังเกตในการใช้ใบจองของพวกจำเลยที่สามารถปลอมใบจองให้มีอายุมากกว่าการเข้าใช้ประโยชน์ที่ดินของฝ่ายโจทก์ดังนี้

“...ในเรื่องตราจองนั้นข้าพระพุทธเจ้าสงสัยว่า ความจริงจะยิ่งกว่านั้น พวกจำเลยตั้งพระยารวเดชแลครั้งนี้ได้มีใบเหยียบย่ำคร่าวหนึ่ง เพราะใบเหยียบย่ำไม่เป็นของหายากเมื่อนายคำหมื่นวิจารณ์ภูธรอยู่ที่นั่น อ้างชื่อบิดาที่ชื่อนายหยาดได้ง่ายๆเพราะกล่าวว่าเป็นผู้ว่าที่แทนเมื่อนายหยาดตายที่มีใบจองเห็นจะไม่เนิ่นขึ้นไปกว่า ศก ๑๑๑ เพราะไม่ไว้ใจ จึงเปลี่ยนเป็นใบจองเสียแก่ขุนทิพเสนา หมื่นราชพิทักษ์ลงวันให้ถัดเนิ่นขึ้นไปกว่าจริง กำนันหยาดบางทีจะไม่รู้เห็นด้วยเพราะตายเสียแล้ว ใบเสร็จก็เหมือนกัน ถ้าทำใบจองได้ใบเสร็จก็ทำได้ ใบจองพวกนี้มีนิไสยแปลกอยู่คือ เป็นสีน้ำตาลเสมอเรียบไม่ต่างทุกฉบับที่ได้เห็นมา เป็นที่เก่าแก่แต่ไม่ควรเก่าดังนี้เลย จะทำอะไรก็เป็นไปไม่ได้ในธรรมดา นอกจากจะต้องใช้ฝีมือ หาได้เป็นแบบพิมพ์หลงไม่ เป็นกระดาษฝรั่งเฉยๆไม่สู้เลวนัก เหตุที่ทำให้สงไสยนั้นก็คือว่าพยานทั้งหลายว่าทั้งนั้นว่าเมื่อศก ๑๑๑ ภายหลังวันในตราจองหลายปี พวกจำเลยออกปากว่ามีใบเหยียบย่ำเหตุไรจึงกลายเป็นจองก่อนปี ๑๑๑ ขึ้นไปเฉยๆ คำพิพากษากรรการพระยารวเดชมีความชัดว่าก่อนศก ๑๑๑ ไม่มีใครตั้งทำนาอยู่ที่นั่นนัก พระยารวเดชไม่ได้ยกข้อใบจองพิรุณขึ้นวินิจฉัยด้วยข้อที่ไม่สู้แน่ใจนัก ในคดีเรื่องนี้ก็เหมือนกันข้าพระพุทธเจ้าไม่ยกขึ้นวินิจฉัยด้วยเหตุเดียวกันนี้ แต่ข้อที่อ้างถึงใบจองพวกนี้จะจริงก็ดีก็ขาดจองแล้วนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่าต้องกับตัวอย่างที่พระยารวเดชได้ตัดสินมา...”²⁹

²⁹ คำพิพากษากรรการฎีกาบางเรื่อง เล่ม 2 ร.ศ.121-122 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองละหุโทษ, มปป), หน้า 62-67.

แม้คดีนี้การตัดสินจะไม่ได้อยู่ที่การปลอมหลักฐานเสียทีเดียว แต่ก็มีข้อพิรุธหลายประการที่อำนวยความสะดวกให้ฝ่ายจำเลยกระทำผิดด้วยการใช้อายุในเอกสารสิทธิ์อ้างการจับจองก่อนหน้าโจทก์ได้ซึ่งการครอบครองที่ดินการใช้อายุในเอกสารเป็นหลักฐานที่สำคัญ ซึ่งอายุในเอกสารที่แสดงถึงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่มากกว่าย่อมเป็นฝ่ายได้เปรียบต่อคู่กรณี การปลอมเอกสารจึงจำเป็นสำหรับผู้

ต้องการทุจริต ถึงกระนั้นในคดีนี้ฝ่ายจำเลยก็ต้องออกจากที่นาตามคำตัดสินในชั้นฎีกาเนื่องจากขาดอายุการจับจองที่กำหนดในเอกสารชนิดนี้ไว้ 3 ปีนั่นเอง

นับว่าการทุจริตของเจ้าหน้าที่ในการออกเอกสารสิทธิ์ได้เป็นปัญหาที่สำคัญในบางคดีก็ส่งผลกระทบต่อความเป็นอย่างมากเช่นคดีของ พระเสวีนราณการ คดีนี้สืบเนื่องมาจากการออกตราจองของรัฐบาลในเขตเมืองปทุมธานีในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) พระเสวีนราณการ เมื่อครั้งยังเป็นหลวงภักดีรัตนชิต เป็นข้าหลวงเสนาประจำปี ร.ศ.108 (พ.ศ.2432) ออกวัดเก็บค่านาและออกตราจองในเขตนี้ ปัญหาคือได้รวมเอาเขตนาที่บริษัทได้รับพระบรมราชานุญาตไว้ด้วย

พระเสวีได้ไปออกตราจองในระยะที่ใกล้ระยะเวลาชุดคลองของบริษัทตามพระบรมราชานุญาตคือ วันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) โดยพระเสวีได้ออกตราจองในปีเดียวกันเมื่อ 10 พฤษภาคม ถึงวันที่ 10 มกราคม ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มีสิทธิออกตราจองได้ แต่ทางบริษัทถือว่าเป็นการจองที่ก่อนหน้าบริษัทลงมือชุดคลอง

บริษัทได้ยื่นเรื่องคัดค้านมายังกระทรวงเกษตรราธิการ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ เสนาบดีต้องเรียกตัวพระเสวีกลับ และเรียกตราจองคืน ปรากฏว่าพระเสวีไม่ได้คืนตราจองแต่อย่างใด และตราจองเหล่านี้ถูกใช้เป็นหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ในที่นาในเขตบริษัทด้วย คดีนี้ได้ยืดเยื้อเป็นเวลาหลายปี ในปี พ.ศ.2439 คณะกรรมการตัดสินคดีนี้เห็นว่า บริษัทมีสิทธิหวงห้ามที่ดินโดยถือเอาวันประกาศชุดคลองคือ วันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) เห็นควรให้ราษฎรได้รับที่นาและบังคับบริษัทต้องคืนที่นาให้

ในปีเดียวกันนั้นมีการตั้งกรรมการไต่สวนขึ้นอีกหนึ่งชุดทำให้ทราบว่าเป็นพระเสวีตั้งใจออกตราจองทับที่บริษัท และเรียกค่าธรรมเนียมการวัดที่นาเกินอัตรา กับออกตราจองให้พวกพ้องของตนรวมถึงได้นำที่นาไปขายให้กับผู้มีบรรดาศักดิ์ ส่วนทางบริษัทก็คัดค้านคำตัดสินในเรื่องระยะเวลาการหวงห้ามที่ดินมาโดยตลอดทำให้ยืดเยื้อในหลายปีต่อมา จนท้ายสุดในปี พ.ศ.2448 เมื่อเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ได้ประนีประนอมกับบริษัท

* เป็นการนับตามแบบเดิมซึ่งใช้เดือนเมษายนเป็นวันขึ้นปีใหม่ก่อนเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่เป็นวันที่ 1 มกราคม ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี วันที่เริ่มออกตราจองถือเป็นต้นปีของปี ร.ศ.109 ส่วนวันที่บริษัทได้รับพระบรมราชานุญาตนั้นเป็นปลายปีเดียวกัน

ตกลงแก้ปัญหาด้วยการออกประกาศบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามลงวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ข้อ 10 ระบุไม่ให้ถือเอาตราของพระเสวียนรานุการที่ออกในเขตเมืองปทุมธานีและนนทบุรีว่าใช้ได้ตามกฎหมาย มีผลให้ผู้ถือใบจองนี้ที่วิวาทกับบริษัทแพ้ความไปและต้องยอมเสียค่าชุดคลองให้บริษัท³⁰

คดีของพระเสวียนรานุการได้สร้างผลกระทบสืบเนื่องมาอีกหลายคดีจากการออกตราของให้กับราษฎรรายอื่นๆ “หลายพันฉบับ”³¹ ของเจ้าหน้าที่รายนี้ ผู้ที่ได้ใบจองนี้ต่างก็อ้างถึงความชอบธรรมของตนทั้งที่มีคำตัดสินเด็ดขาดไปแล้วเมื่อวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) เพราะราษฎรเจ้าของนายยังถืออยู่ว่ามีเอกสารสิทธิ์เก่าทั้งตราแดง ตราของถูกต้องตามกฎหมายแล้วแต่เมื่อพระเสวียนมาออกตราของใหม่ได้เก็บตราแดง ตราของเดิมของราษฎรไป³² เช่นคดีในศาลฎีกาปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ระหว่าง บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม พระยาจำเมือง โจอทก์ และกำนันทัด พร้อมพรรคพวกอีก 4 คนเป็นจำเลย บริษัทได้จำหน่ายที่ดินระหว่างคลอง 2-3 ให้ผู้มีบรรดาศักดิ์หลายรายทางฝ่ายจำเลยได้บุกรุกที่บริเวณนี้ตั้งแต่ปี ร.ศ.118 คดีนี้ศาลอุทธรณ์ได้ตัดสินให้จำเลยย้ายออกไปจากที่นั้นพร้อมให้ค่าเช่ากับโจทก์ด้วย ภายหลังจำเลยได้ยื่นฎีกาโดยอ้างว่าพวกตนมีใบจองของหลวงภักดีรัตนชิตเมื่อปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) ไม่ได้ลงชื่อพระเสวียนรานุการแต่อย่างใด ซึ่งทางกรรมการฎีกาตัดสินให้ยกเลิกฎีกาของจำเลยเพราะถือว่าเป็นบุคคลเดียวกัน³³ คดีนี้นับเป็นผลกระทบจากพฤติกรรมของการทุจริตจากเจ้าหน้าที่รัฐที่สร้างความเดือดร้อนอย่างมาก

ไม่เฉพาะเท่านั้นปัญหาจากการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐยังปรากฏในเรื่องของการออกเอกสารตราจองที่ซ้ำซ้อนกันระหว่างหน่วยงานคือ กระทรวงเกษตรราธิการ และกระทรวงนครบาล ซึ่งราษฎรสามารถขอจับจองที่นาได้ทั้งสองกระทรวง เมื่อมีการออกตราจองก็จะซ้ำในที่ดินเดียวกันก็จะเกิดการจับจองทับที่ดินกัน แต่ภายหลังปัญหานี้ได้รับการแก้ไขเมื่อมีการตกลงกันระหว่างกระทรวงทั้งสองในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ทางกระทรวงนครบาลยินยอมที่จะงดการออกตราจอง

³⁰ สุนทรื อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาก่อนที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 73-78.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

³² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/43 ที่ 116/291 พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษสำรวจนามณฑลกรุงเทพฯ กราบเรียนพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ เรื่องสาเหตุของการวิวาทที่ดิน ในเขตบริษัทชุดคลอง ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.118.

³³ คำพิพากษากฎีกาบางเรื่อง เล่ม 1 ปี ร.ศ.117 ถึงปี ร.ศ.120 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองละหุโทษ, มปป), หน้า 327-330.

เพื่อช่วยให้กระทรวงเกษตรธิการดำเนินงานในการออกตราจองให้ราษฎรเพื่อแก้ปัญหาที่ดินใน
ระยะนั้นตามที่ได้รับมอบหน้าที่นี้โดยตรง³⁴

สำหรับราษฎรแล้วความไม่รู้เรื่องของเอกสารสิทธิ์ในการซื้อขายที่ดิน ตลอดจนอายุของ
การใช้ประโยชน์ที่ดินตามที่ระบุไว้ในเอกสารแต่ละชนิดก็สร้างความเดือดร้อนเมื่อเป็นคดีความ
ระหว่างกัน เช่น ในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) กรณีของอำแดงเซย ได้ซื้อที่ดินบริเวณคลอง 10 จำนวน
120 ไร่ต่อบริษัท แต่เนื่องจากตนเองเงินไม่พอจึงไปขอยืมเงินพระศรลำแดงๆ ให้ยืมเงินแต่อำแดง
เซยจ่ายเงินให้เป็นค่าดำเนินการ 200 บาท และต้องซื้อที่ในนามของพระศรลำแดง ภายหลังพระ
ศรลำแดงถึงแก่กรรมจึงนำเงินค่าที่ดินไปให้แก่อำแดงตลับภรรยาพระศรลำแดงแต่ถูกปฏิเสธ
ต่อมาที่ผืนนี้ถูกทางการยึดขายทอดตลาด อำแดงเซยจึงยื่นฟ้องร้องต่อศาลขอที่ดินคืน ท้ายสุด
ศาลตัดสินว่าอำแดงเซยไม่มีสิทธิในที่ดินเพราะไม่มีหลักฐานการครอบครองที่ดินแต่อย่างใดจึงไม่มี
อำนาจห้ามการขายที่ดินผืนนี้³⁵ คดีนี้เป็นความไม่รู้อย่างยิ่งด้วยการให้ผู้อื่นซื้อที่ดินแทนทำให้ไม่มี
สิทธิ์ใดๆในที่นี้ และยังต้องเสียเงินอีกจำนวนในการดำเนินการอีกด้วย

เรื่องของอายุของการเข้าทำประโยชน์เมื่อราษฎรได้ขอเอกสารเช่น ใบเหี้ยบย่ำ ต้องทำ
ประโยชน์ในที่นั้นในเวลา 1 ปี หากเกินจากนั้นก็ไม่มีสิทธิในที่นั้น เช่น ในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) คดี
ของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กับอำแดงฟุ้ง ฟ้องร้อง นายพุก และพรรคพวกว่า บุกรุกที่นาซึ่ง
บริษัทได้ขายให้อำแดงฟุ้งตั้งแต่ปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) นายพุกให้การว่ามีใบเหี้ยบย่ำในปี ร.ศ.
108 (พ.ศ.2432) หรือออกก่อนการเข้าดำเนินการของบริษัทเพียงหนึ่งปี แต่ทั้งนี้ไต่ถามว่าจึงเข้าไปทำ
นาเมื่อเห็นว่ามีคนทำอยู่แล้วจึงแย่งทำ คดีนี้ศาลตัดสินว่าในระหว่างปี ร.ศ.108-112 (พ.ศ.2432-
2436) อำแดงฟุ้งเข้าทำนาแล้ว ส่วนนายพุกกลับไม่มาดูแลที่นาอีกทั้งนายพุกไม่มีอำนาจเพราะใบ
เหี้ยบย่ำสิ้นอายุ 1 ปีแล้วให้ขับไล่ นายพุกออกไป³⁶

ในการจับจองนั้นจะต้องทำประโยชน์ในที่นั้นตามจริง เช่น คดีระหว่าง บริษัทชุดคลองแลคู
นาสยาม อำแดงเอ็ง นายให้ ร่วมกันฟ้อง นายจอน ซึ่งบุกรุกที่นาของบริษัทที่ขายให้บุคคลทั้งสอง

³⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1843 ที่ 1/4331 หนังสือ กรม
พระนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ลง
วันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ.122.

³⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/3227 ที่ 1/20 พระยาเทพอรชุน พระ
ยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาอินทราธิปัตย์ กรมการศาลรับสั่งพิเศษพิจารณาคดีพระศรลำแดง ถึง เสนาบดีกระทรวง
เกษตรธิการ ลงวันที่ 26 กันยายน ร.ศ.123.

³⁶ คำพิพากษากรมการฎีกาบางเรื่อง เล่ม 1 ปี ร.ศ.117 ถึง ปี ร.ศ.120 , หน้า 340-342.

เมื่อปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) นายจอนให้การว่ามีใบเหยียบย่ำพร้อมใบเสร็จค่านาในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) สำหรับที่ดิน 100 ไร่แต่ในปีแรกทำได้เพียง 1 ไร่ 1 งาน และได้ขยายทุกปีจนเต็มเนื้อที่ เมื่อปี ร.ศ.117 (ร.ศ.2441) เมื่อคลองของบริษัทผ่านเข้ามาทำให้ที่ดินแบ่งเป็นสองส่วนคือ ส่วนที่ทำในปีแรก และส่วนที่ทำในปีถัดมา บริษัทยังฟ้องด้วยว่านายจอนไม่มีสิทธิในที่ดินเพราะใบเหยียบย่ำหมดอายุตั้งแต่ปี ร.ศ.110 (พ.ศ.2434) เมื่อถึงที่สุดศาลตัดสินให้ที่ดินเป็นของจำเลยใน ส่วนที่ทำปีแรกเท่านั้นเพราะเป็นการทำตามอายุที่กำหนดในใบเหยียบย่ำ ส่วนที่เหลือซึ่งเกินอายุใบ

เหยียบย่ำตกเป็นของบริษัท³⁷ คดีนี้นายจอนสำคัญผิดว่าเมื่อระบุจำนวนที่ดินในใบเหยียบย่ำจะประกันว่าตนมีสิทธิในที่ดินนั้นทั้งแปลง แต่ในทางเป็นจริงจะได้กรรมสิทธิ์ต่อเมื่อทำประโยชน์ในที่ดินตามเนื้อที่เป็นจริงด้วย ความไม่รู้ในเรื่องหลักฐานแสดงสิทธิในที่ดินจึงเป็นช่องทางให้เสียเปรียบเมื่อเป็นคดีความกับกลุ่มผู้มือำนาจเหนือกว่าอย่างบริษัทและผู้มีบรรดาศักดิ์

ปัญหาสิทธิทำกินและเอกสารสิทธิ์มีผลต่อการเกิดคดีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดิน จากการที่รัฐไม่ได้ยอมรับสิทธิการเข้าทำกินของราษฎรโดยที่รัฐเปลี่ยนพันธะของการครอบครองที่ดินจากเดิมที่ผูกพันด้วยการเสียภาษีค่านาซึ่งมีใบเสร็จค่านาเป็นสิ่งยืนยันไปเป็นการให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในการเข้าจับจองที่ดินของบริษัทและผู้มีบรรดาศักดิ์ ทั้งสองกลุ่มนี้มักเป็นฝ่ายได้เปรียบเพราะราษฎรไม่สามารถใช้พันธะของการใช้ที่ดินตามแบบเดิมมายืนยันด้วยการใช้ใบเสร็จค่าการค่านาเป็นหลักฐานแม้ว่าจะเข้าทำกินมาเป็นเวลานานก็ตาม นอกจากนี้การทุจริตของเจ้าหน้าที่รัฐในการออกเอกสารสิทธิ์คือ ใบเหยียบย่ำ ตราจอง และตราแดง ที่ใช้กันในขณะนั้น เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดข้อขัดแย้งในการแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ถูกต้องจนก่อคดีที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้ที่สำคัญคือ คดีของพระเสวียนราอนุการ ดังที่กล่าวมา อีกทั้งการขาดความเข้าใจในการใช้เอกสารสิทธิ์ของราษฎร เช่น การเข้าใจผิดเรื่องอายุของการเข้าใช้ประโยชน์ในที่ดินตามที่ระบุในเอกสารแต่ละชนิด เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้มีผลต่อการเสียเปรียบในคดีเมื่อเกิดข้อพิพาทในเรื่องนี้

4.1.2 ค่าเช่านา

การแสวงหาผลประโยชน์จากค่าเช่านาเป็นวัตถุประสงค์หลักในการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ที่จับจองที่ดินในบริเวณนี้จนเกิดเป็นระบบเช่านาขึ้นมา คดีความที่เกี่ยวกับค่าเช่านาเป็นผลมาจากเรื่องการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินและสะท้อนถึงความไม่มั่นคงของระบบเช่านาด้วยเช่นกัน

การแย่งชิงกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็นปัญหาสำคัญของการเข้าจับจองที่ดินส่งผลต่อความขัดแย้งเรื่องค่าเช่านา กลุ่มผู้มือิทธิพลต่างๆเข้าครอบครองที่ดินของราษฎรทั้งโดยการให้

³⁷ เรื่องเดียวกัน , หน้า 343.

ข้อบกพร่องด้านเอกสารสิทธิ์และการใช้กำลังเข้าบังคับขับไล่เจ้าของที่ดินออกไป หรืออาจบังคับให้เจ้าของที่ดินเช่าที่ผืนนั้นทำนา เช่น กลุ่มของนายเล็ก คนโนบังกัปฝรั่งเศส ใช้พวกพ้องเข้าข่มขู่ให้ราษฎร 43 ครอบครัวให้เช่านากับพวกตนทั้งที่คนเหล่านี้ทำนาในที่เดิมอยู่แล้ว วิธีการเช่นนี้ได้เกิดขึ้นอย่างมากในเขตทุ่งรังสิตปรากฏในลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 มีไปถึงกรมพระนเรศวรฤทธิ์ เมื่อวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) ดังนี้

“...ฉันได้รับจดหมายกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ว่าพระปฏิบัติราชประสงค์มาแจ้งความว่า ที่นาซึ่งอยู่ในระหว่างความราษฎรทั้งหลายตั้งทำนาอยู่โดยวิสาสะบ้างถือโดยเอาใบของพระเสวียบ้าง แลเอาไศรยอำนาจผู้ซึ่งคิดโอบล้อมเอาที่ดินไว้บ้าง บัดนี้มีผู้ร้ายอย่างใหม่ออกบังคับกฏที่ราษฎรว่าที่ดินเหล่านั้นเป็นของตน แล้วบังคับให้ทำสัญญาเช่าได้ทำแล้วเป็นอันมาก แต่เป็นสัญญาเถื่อนทำเอาเอง...”³⁸

การใช้กำลังเพื่อต้องการที่นาพร้อมกับการบังคับให้ราษฎรเช่านาเป็นส่วนที่ทำให้ปัญหานี้มีความรุนแรงยิ่งขึ้น

สำหรับเรื่องเอกสารสิทธิ์พบว่าราษฎรที่ทำนามาแต่เดิมนั้นเมื่อบริษัทได้ขูดคลองเข้ามาในที่ดินและมีปัญหาเรื่องการแสดงเอกสารสิทธิ์ที่ระบุวันจับจองน้อยกว่าวันดำเนินการของบริษัท หรือมีเอกสารปลอมราษฎรจะต้องจ่ายเงินตอกรอกที่นาต่อบริษัทจึงจะมีสิทธิ์ทำต่อไปได้ แต่ราษฎรจำนวนมากไม่มีเงินจึงขอเช่าทำต่อบริษัทแทน ภายหลังบริษัทได้จำหน่ายที่ดินซึ่งมีผู้เช่ากับบริษัทให้กับผู้อื่นปัญหาจึงตามมาเมื่อเจ้าของรายใหม่ไม่สามารถเก็บค่าเช่า หรือให้คนของตนเองไปทำนาได้เพราะผู้เช่าถือว่าได้เช่ากับบริษัทบนที่ดินเดิมจึงมีสิทธิ์ทำนาต่อไป ส่วนผู้ที่ตอกรอกนาก็ยังไม่ได้กรรมสิทธิ์อย่างเด็ดขาดอันเป็นปัญหาจากวิธีการจำหน่ายที่ดินของบริษัทดังกล่าว เช่น กรณีพระวิจิตรวรสาสน์ ร้องเรียนต่อบริษัทเมื่อปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) ว่า ได้ตอกรอกนาต่อบริษัทจำนวน 400 ไร่เมื่อนำหนังสือสัญญาเช่าไปให้ นายทวด และพรรคพวกผู้เช่านาถูกปฏิเสธรออ้างว่าที่ผืนนี้ได้ทำมาแต่เดิมแล้ว³⁹ หรือกรณี นายทวด ฟ้องร้องเงินดั่งวง เรียกค่าเช่านาที่ค้างอยู่เป็นเงิน 1,368 บาท นายทวดกล่าวว่า เงินดั่งวงมาเช่าที่นาที่กับหลวงโยธาภิบาลซึ่งบิดาของตนตั้งแต่ปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435)

³⁸ หจข. ร.5 น.41.4/41 (สำเนา) ที่ 2/65 ลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.117.

³⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3896 หนังสือพระนรินทรราชเสนี ถึงบริษัทขูดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 28 มิถุนายน ร.ศ.114.

ต่อมาบิดาถึงแก่กรรม จึงด้วงผลัดส่งค่าเช่าเรื่อยมาเหตุเพราะทราบว่าที่นาผืนนั้นเป็นของบริษัท ไม่ใช่ของนายทัต คดีนี้ศาลฎีกาตัดสินในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ให้เงินด้วงจ่ายค่าเช่าให้นายทัต⁴⁰

การใช้กำลังในการบังคับให้เช่านา และปัญหาในการครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินจึงเป็นส่วน สะท้อนความสัมพันธ์ในระบบเช่านาที่ไม่มั่นคงจนส่งผลต่อการเกิดคดีที่สืบเนื่องมาในเรื่องค่าเช่า นา ซึ่งระบบเช่านานั้นแม้จะมีบางรูปแบบที่มีการช่วยเหลือผู้ทำนา แต่สิ่งที่ปรากฏเป็นส่วนมากคือ

การเอาเปรียบผู้เช่านาในเรื่องสัญญาเช่า การใช้นายกองบังคับเก็บค่าเช่านา ตลอดจนการไม่ ลดหย่อนค่าเช่าหากผลผลิตเสียหายจากภัยธรรมชาติ จนนำไปสู่การอพยพของผู้ทำนาจำนวน มากถึง 1,000 ครอบครัว ในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449)⁴¹ ที่เกิดภัยธรรมชาติดังได้กล่าวถึงก่อนหน้า

4.2 กลุ่มผู้มีบทบาทในคดีพิพาท

สภาพทางสังคมในดินแดนเปิดใหม่ที่มีกลุ่มคนที่มีภูมิหลังทางสังคมที่แตกต่างกันซึ่งต่าง ต้องการที่ดิน เพื่อใช้ในการเกษตรกรรมและการหาผลประโยชน์เชิงพาณิชย์ในรูปแบบของค่าเช่า ประกอบกับปัญหาขัดแย้งเรื่องสิทธิทำกินและเอกสารสิทธิ์เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ขณะเดียวกันการ เกิดคดีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดินยังสะท้อนถึงสังคมในดินแดนเปิดใหม่ที่กลุ่มคนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ ในที่ดินต่างก็มีอิทธิพลและอำนาจที่สามารถสร้างความรุนแรงในคดีประเภทนี้ทั้งจากบริษัทที่รับ สัมปทาน ผู้มีบรรดาศักดิ์ และคนในบังคับต่างชาติ ที่ต่างก็ใช้อำนาจที่ตนมี เช่น การให้การ อุปถัมภ์ในระบบเช่านาจนสามารถรวบรวมพรรคพวกเข้าแย่งชิงที่นา หรือกลุ่มคนในบังคับที่อาศัย ความคุ้มครองทางกฎหมายและการศาลจนไม่เกรงกลัวอำนาจของรัฐบาลเข้าใช้ความรุนแรงในคดี ประเภทนี้ด้วยเช่นกัน และผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนคือราษฎรผู้ไร้อำนาจต่อรอง ซึ่งพบว่าราษฎรได้ เข้าพึ่งพาผู้มีอำนาจทั้งหลายเพื่อความอยู่รอดในดินแดนเปิดใหม่นี้

4.2.1 ราษฎร

พื้นที่ทุ่งรังสิตได้ถูกจับจองโดยราษฎรจำนวนมาก และบรรดาราษฎรเป็นผู้ได้รับผลกระทบ โดยตรงจากผู้มีอำนาจทางสังคมและเศรษฐกิจที่ต่างก็ต้องการผลประโยชน์ในการครอบครองที่ดิน ทั้งจากบริษัทที่ซูดคลองเข้าไปในที่ดินซึ่งได้บุกเบิกมา เช่น กรณีของราษฎรนับร้อยรายในบริเวณ

⁴⁰ คำพิพากษากรมการฎีกาบางเรื่อง เล่ม 2 ปี ร.ศ.121-122 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองละหุโทษ ,มปป) , หน้า 44-47.

⁴¹ หจช. ร.5 กษ.3.1/11 พระราชกฤษฎีกาพัฒนา หลวงเสณีพิทักษ์ หลวงรัฐวิจิตรวิบูลย์ กราบทูล กรมหลวง ดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ใต้อาณัติทำนาในทุ่งหลวงรังสิต ลงวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.125.

ทางตอนเหนือของทุ่งรังสิตบริเวณคลองที่ 6, 10, 26, 27, 28 ต่างยื่นก็ฎีการ้องทุกข์ถึงความเดือดร้อนจากบริษัทในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) เช่น ก็ฎีกาของอำแดงล้ำ บริเวณคลอง 27 ความว่า

“...เดิมดิฉันอยู่บ้านท่าช้างเมืองสระบุรี ได้มาหักล้างถางพงในที่รายนี้ ๘ ครัวด้วยกันแลที่นี้ดิฉันได้ทำเป็นนาฟางมาประมาณ ๑๖ ปีเศษ ครั้นบริษัทชุดคลองมาถึง มองเสียมผู้เดินรังวัดก็บอกกับดิฉันว่าจะให้ตรอกที่ดินที่เดิมเวลาที่บริษัทปาวร้องให้ดิฉันไปตรอกที่บริษัท ๒ ครัว บริษัทว่าขาดประชุมบริษัทเขาไม่ให้

ตรอกเป็นการเดือดร้อนที่สุดไม่รู้ที่จะทำอย่างไร ดิฉันจึงต้องทำฎีกาถวาย เพื่อขอรับประทานที่นาฟางเดิมดิฉันเท่านั้น...”⁴²

ข้อความดังกล่าวจึงเป็นความเดือดร้อนที่ราษฎรได้รับจากบริษัทเช่นเดียวกับราษฎรอีกจำนวนมากที่เป็นความกับบริษัท ไม่เพียงเท่านั้นผู้มีบรรดาศักดิ์ก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่บุกรุกที่ดินของราษฎรเช่นกลุ่มของหลวงวาทีบุตรเทศ ซึ่งเป็นคดีพิพาทที่ดินรายสำคัญดังจะกล่าวในตอนต่อไป

ราษฎรได้รับผลกระทบอย่างมากจากปัญหาความขัดแย้งในสิทธิทำกิน และการใช้เอกสารสิทธิ์ดังกล่าวและมักเป็นฝ่ายเสียเปรียบทั้งบริษัทและผู้มีบรรดาศักดิ์ ยิ่งกว่านั้นความรุนแรงในคดีพิพาทนี้มาจากการถือกำลังเข้าแย่งชิงที่ดินระหว่างกัน ปรากฏความของหลวงโยธาดินการข้าหลวงกรมนา ถึง พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ความว่า

“...ที่นาที่มีผู้ร้องขอจับจองในที่แห่งนั้นถึง ๒-๓ รายซึ่งแต่ละรายมีใบสำคัญต่างๆ คือ

- ก. มีใบสำคัญที่ได้จากพนักงานชุดคลอง
- ข. พวกมีใบจับจองจากข้าหลวง และ
- ค. พวกมีใบเหยียบย่ำ เหตุที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นเพราะ พวกที่มีใบจองขึ้นไป ๒๐-๒๕ เส้นบ้าง แต่ยังไม่ได้ทำเต็มที่ที่ขอจอง พวกที่ถือใบสำคัญของเจ้าพนักงานคลองได้ตั้งทำนาอยู่ปลายนาของพวกที่มีใบจองแต่ตกอยู่ในระหว่างคลอง ส่วนพวกถือใบเหยียบย่ำได้ทำนา จับตั้งแต่ลำบึงที่ขวางขึ้นมาจากอีกทางหนึ่งเป็นต้นมาก ส่วนปลายนาก็ได้ตกอยู่ในที่รวมกัน และเมื่อคนทั้ง ๓ ทำนาเป็นฟาง

⁴² หจข. ร.5 ย.11/87 ก็ฎีกาอำแดงล้ำ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

ตลอดถึงกันเข้าจึงรู้ว่าที่นาทับกัน พวกใดมีกำลังพหุนะมากก็ทำนาบุกเบิกเข้าไป โดยอำนาจครบเต็มตามใบสำคัญพวกไม่มีกำลังก็รักษาความสงบไว้ ถึงแม้ฟ้องร้องต่อศาลก็ไม่ค่อยจะสำเร็จดังประสงค์ พวกไม่มีกำลังจึงเอากำลังจากคนต่างประเทศมาช่วย จึงเป็นคนในบังคับฝรั่งเศษ กลับยกพวกฟ้องไถนาล้ำเกิน ส่วนของตนเข้าไปดั่งนี้ก็มาก...”⁴³

ข้อความนี้พบว่าปัญหาการใช้เอกสารสิทธิของราษฎรมาจากการที่แต่ละฝ่ายถือครองเอกสารตามแต่ผู้มีอำนาจทั้งบริษัทและข้าราชการออกให้ ผู้ที่จับจองที่ดินต่อบริษัทก็มักได้รับเอกสารจากพนักงานที่เรียกว่า ไบตรอก ดังที่กล่าวไว้ในบทก่อนหน้านี ส่วนผู้ที่เข้าจับจองโดยตรงก็จะได้รับเอกสารสิทธิของทางราชการทั้งใบเหยียบย่ำ ตราแดง ตราจอง ตามแต่อายุของการเข้าทำประโยชน์ในที่ดิน ซึ่งผู้ที่มีอำนาจก็มักใช้กำลังคนพวกฟ้องเข้าแย่งชิงที่นา ส่วนผู้ที่ไม่มีกำลังก็แสวงหาความช่วยเหลือจากผู้ที่มีความพร้อมที่มีอำนาจและกำลังทางเศรษฐกิจมาปกป้องตนซึ่งมีทั้งบริษัทผู้รับสัมปทาน ผู้มีบรรดาศักดิ์ และคนในบังคับต่างชาติ อันทำให้คดีพิพาทนี้มีความรุนแรงจากการใช้กำลังคนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการครองครองที่ดินโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนใดๆทั้งสิ้น

4.2.2 บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม

กลุ่มนี้มีบทบาทในฐานะผู้รับสัมปทานตามสัญญาพระบรมราชานุญาตปี ร.ศ.107 (พ.ศ. 2431) เป็นระยะเวลา 25 ปี⁴⁴ การกำหนดระยะเวลาสัมปทานที่ยาวนานเช่นนี้สร้างปัญหาให้กับทั้งบริษัทและราษฎรผู้อาศัยที่มีเอกสารสิทธิมาแต่เดิม เกิดการรุกล้ำที่ดินระหว่างกันจนถึงกับใช้กำลังเข้าแก้ปัญหาในที่สุด

บริษัทได้รับประโยชน์จากการที่รัฐมองถึงรายได้ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับจากโอกาสที่จะเก็บอากรค่าเช่าได้มากขึ้น และยังเป็นการเพิ่มผลผลิตในประเทศเป็นสินค้าส่งออกด้วย เมื่อมีการ

⁴³ กจช. ร.5 กษ.3.3/10 หนังสือหลวงโยธาณัติการ ข้าหลวงกรมนากรุงเทพฯ ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี วันที่ 4 สิงหาคม ร.ศ.115 อ้างถึงใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” หน้า 119-120.

⁴⁴ หจช. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 4.

พัฒนาที่ดินไร้ประโยชน์ให้เป็นดินแดนเหมาะสมแก่การเพาะปลูก⁴⁵ อีกทั้งรายได้ที่มาจาก การออก ตราจองในที่ดินใหม่⁴⁶ ตลอดจนรัฐยังไม่ต้องลงทุนชุดคลองเอง พร้อมทั้งยังได้ ค่าภาคหลวงร้อยละ 20 จากบริษัททั้งที่ในทางปฏิบัติบริษัทจะไม่เคยส่งเลย⁴⁷ การที่รัฐมองถึงผลที่จะได้รับเหล่านี้ ซึ่งมี

ต่อราษฎรที่ถือกรรมสิทธิ์การครอบครองด้วยการใช้เอกสารแบบเดิมเพราะรัฐให้ความมั่นคงกับเอก สิทธิ์ของบริษัทด้วยการให้กรรมสิทธิ์แบบตราจองที่มีอายุการใช้ประโยชน์ในที่ดินยาวนานกว่าใบ เหยียบย่ำ ซึ่งรัฐให้สิทธิในตราจองภายใต้เงื่อนไขระยะเวลาสัมปทาน 25 ปีไม่ใช่ 3 ปีตามปกติ เพราะการขุดคลองและการจำหน่ายที่ดินสองฝั่งคลองไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะทำได้โดยเร็ว⁴⁸ สิ่งตามมา คือ การเสียเปรียบของราษฎรที่ถือเอกสารสิทธิ์ที่มีอายุการเข้าทำกินน้อยกว่าการเข้าดำเนินการขุด คลองอย่างจริงจังของผู้รับสัมปทานคือในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) พร้อมกับปัญหาที่บริษัทต้อง เผชิญคือการจับจองที่ดินคั่นหน้าการขุดคลองของบริษัท

บริษัทนอกจากจะได้รับสิทธิในการจับจองที่ดินตามระยะเวลาสัมปทานจากรัฐ ยังได้รับ กรรมสิทธิ์ในที่ดินสองฝั่งคลองเป็นจำนวน 40 เส้นไปตลอดท้องทุ่งซึ่งเป็นปัญหาในการจัดการเรื่อง ที่ดินของบริษัทดังที่กล่าวไปแล้วในบทก่อนหน้านี้ อำนาจของบริษัทได้ไปตามลำคลอง ประกอบ กับการยืนยันเรื่องเอกสารสิทธิ์ที่ต้องมากกว่าการเข้าดำเนินการขุดคลองของบริษัทคือปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) แต่บริษัทยังถือว่าที่ดินเป็นของบริษัทตั้งแต่ที่ได้รับพระบรมราชานุญาตในปี ร.ศ.107 (พ.ศ.2431) ซึ่งมีราษฎรได้รับผลกระทบตามแนวคลองที่พาดผ่านหลายรายเพราะต้องเสียเงินซื้อ ที่ดินกับบริษัททั้งที่ทำกินมานานแล้ว และบริษัทยังได้นำที่ดินไปขายแก่ผู้อื่น เช่น กรณีของนาย เหม็น ผู้ใหญ่บ้าน อาศัยอยู่บริเวณคลองที่ 6 ด้านเหนือของทุ่ง ได้ถวายฎีการ้องทุกข์เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ดังนี้

⁴⁵ นพรัตน์ นุสสรธรรม, “การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 54.

⁴⁶ กนิษฐา ชิตช่วง, “สิทธิเหนือที่ดินของราษฎรไทย,” *ไทยคดีศึกษา*, หน้า 121.

⁴⁷ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2411-2475,” หน้า 82.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน.

“...ที่นาของผมนี้ผมได้จองไว้ ๓ ไร่เป็นเนื้อที่ ๗๕ ไร่แต่เมื่อปีขวิดสัมฤทธิ์ศึก ขุนศรีแทนข้าหลวง ขุนคลังกรมการ ขุนนรารำนั้น ได้เรียกเงินค่าจองฉบับละ ๖ บาท สลึงไปเสร็จแล้ว แต่ยังไม่ออกใบจองให้ ผมได้ถือไว้แต่ใบเหยียบย่ำของข้าหลวงเท่านั้น ผมได้ทำนาตั้งแต่ปีผมได้จอง และได้ไถนสร้างต่อไปอีกจนถึงลำน้ำฤก มีใบเสร็จเป็นคู่มือ บริษัทขุดคลองมาแลทำแผนที่แล้ว ได้ประกาศให้ผมไปตรอก ผมไม่ไปเพราะผมไม่มีเงิน แลผมถือว่าผมได้มีใบจองแลทำนาอยู่เสมอ ในเวลานี้ผมก็ยังคงทำที่ดินนี้อยู่ ในปีนี้ขายเหลือกับอำแดงทองดีได้ฟ้องผมยังศาลกรุงเทพ ผมไม่รู้เรื่องอย่างไรจึงไม่ได้ลงไปให้การ ศาลจะว่ากระไรผมก็ไม่ทราบ เมื่อเขาฟ้องนั้นผมได้ทูลเกล้าฯถวายฎีกาแล้ว ในการที่ผมได้ถวายฎีกาก็เพราะจะขอที่ดินของผมไว้ทำกินเลี้ยงชีวิตต่อไป แลไม่อยากจะเสียเงินด้วยเพราะไม่มีอะไรจะเสีย

แลคลองที่บริษัทขุดมาพวกผมก็ไม่ต้องการที่จะใช้เท่าไร เพราะลำบ้านใหม่มีอยู่ น้ำขึ้นน้ำลงได้สะดวกอยู่แล้ว...”⁴⁹

กรณีนี้ราษฎรไม่ต้องการคลองที่บริษัทขุดเข้ามาในที่ของตนซึ่งได้จับจองที่นากับทางราชการไว้แล้วตั้งแต่ปี ร.ศ.107 (พ.ศ.2431) ทั้งใบเหยียบย่ำและใบเสร็จค่ามาก่อนหน้าที่บริษัทจะเข้ามาดำเนินการขุดคลองในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) แต่บริษัทถือว่าได้รับการสัมปทานตั้งแต่ปีที่ยื่นขอสัมปทานคือปี ร.ศ.107 (พ.ศ.2431) บริษัทได้นำที่ดินไปจำหน่ายให้กับผู้ต้องการรายอื่นซึ่งจะเป็นการทำให้เกิดกลุ่มที่ได้รับการช่วยเหลือจากบริษัทเมื่อเกิดคดีความต่อไป และเมื่อคลองผ่านเข้าไปแม้จะไม่ต้องการเพียงใด แต่ก็ต้องยอมรับสัญญาที่บริษัททำไว้กับรัฐบาล เช่น ฎีกาเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ของนายยวง ราษฎรอาศัยบริเวณคลอง 10 ทางด้านเหนือของทุ่งรังสิต ความว่า

“...ที่ซึ่งบริษัทให้ตรอกเป็นที่ทรงกระเทียมแลดอน ไซ้แต่เท่านั้นยังมีคลองผ่านเข้าไปในนาทั้ง ๒ คลอง แลเป็นทางกระบือลงด้วย เพราะฉะนั้นจึงไม่ยอมรับสัญญาที่ใหม่ที่บริษัทได้แบ่งให้...ไม่ต้องการคลองของบริษัท แต่เมื่อจะเสียเพราะอยู่ในเขตก็ต่อยอมตามที่เขาได้รับอนุญาต...”⁵⁰

* ตรงกับ ปีขวิด จุลศักราช 1250 หรือ ร.ศ.107 (พ.ศ.2431)

⁴⁹ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายเหม็น ผู้ใหญ่บ้าน ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁵⁰ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายยวง ลงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

กรณีเดียวกันนี้ นายแพทย์ต้องจำใจยอมรับในความมีกรรมสิทธิ์ของบริษัทที่ผูกพันอยู่กับการยอมรับของรัฐบาลทั้งที่ตนเองมีใบเสร็จค่านาตั้งแต่ปี ร.ศ.112-122 (พ.ศ.2436-2446) ซึ่งมากกว่าการเข้าชุดคลองของบริษัท สำหรับราษฎรอีกจำนวนมากที่ต้องอยู่ในแนวคลองต่างก็คัดค้านเมื่อรัฐจะออกตรวจจอบให้บริษัทรับรองกรรมสิทธิ์ในที่ซึ่งชุดคลองเสร็จแล้ว ดังในกรณีของราษฎรที่ทำนาบริเวณตำบลบ้านใหม่ แขวงเมืองปทุมธานี เมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ได้คัดค้านในเรื่องนี้ เช่น รายของอำแดงแก่น บิดายกที่นามีตราจอบ 26 ไร่ ได้ทำนามากกว่า 30-40 ปีแล้ว ที่นาอยู่ใต้คลองรังสิตลงมา 15 เส้น⁵¹ หรืออำแดงบัว ได้ซื้อนา 2 แปลงจำนวน 15 ไร่จากนายมั่งทำมาแล้ว 20 ปี ที่นาทั้งสองแปลงอยู่เหนือคลองรังสิต 10 และ 20 เส้นตามลำดับ⁵² และอำแดงเสม มีที่นา 4 แปลงจำนวน 66 ไร่ ทำนา 40 ปี อยู่ห่างฝั่งคลองรังสิต 15 เส้น⁵³ เป็นต้น

คลองของบริษัทจึงไม่เป็นที่ต้องการสำหรับราษฎรซึ่งทำกินมาแต่เดิมเพราะนำมาซึ่งคดีความที่มีต่อผู้รับสัมปทาน บริษัทถือเอาระยะเวลาในปีแรกที่รัฐอนุญาตเป็นสำคัญทั้งที่จริงแล้วบริษัทต้องทำประโยชน์ในที่นั้นด้วยจึงจะสมบูรณ์ตามตราจอบที่รัฐออกให้ เพราะกว่าที่บริษัทจะได้ชุดคลองต้องเสียเวลาถึง 2 ปีในการจัดสรรผลประโยชน์ด้วยการแก้ไขข้อสัญญาต่างๆในการดำเนินงานของบริษัท กรรมสิทธิ์ที่ดิน การดูแลลำคลอง ให้ลงตัวกับรัฐบาล⁵⁴ ทำให้บริษัทใช้อำนาจจากความเข้าใจของบริษัทฝ่ายเดียวประกอบกับพื้นที่สองฝั่งคลอง 40 เส้น ทำให้มีการรุกคืบที่ของราษฎรทั้งที่ราษฎรจำนวนหลายรายทำกินมานานแล้วเป็นปัญหาตลอด จนกระทั่งรัฐเข้ามาวางหลักเกณฑ์การจัดระเบียบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างบริษัทและราษฎรให้ชัดเจนมากขึ้นตามระยะเวลาที่บริษัทได้เข้ามาทำประโยชน์ในพื้นที่ด้วยการชุดคลอง รัฐได้ออกประกาศเมื่อวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ในข้อ 4 ด้วยการให้บริษัทมีสิทธิจับจอบที่ดินฝั่งใต้คลองรังสิตตั้งแต่วันที่ 30

⁵¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1606 เรื่อง อำแดงแก่นอายุัดที่นาตำบลบ้านใหม่แขวงเมืองปทุมธานี ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.119

⁵² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1614 เรื่อง อำแดงบัวอายุัดที่ดินตำบลบ้านใหม่แขวงเมืองปทุมธานี เดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ.119

⁵³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1619 เรื่อง อำแดงเสมอายุัดที่นาตำบลบ้านใหม่ แขวงเมืองปทุมธานี เดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ.119

⁵⁴ สุนทรีย์ อาสะวีย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 4-14.

มกราคม ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) ส่วนทางด้านเหนือให้บริษัทเป็นผู้หวงห้ามตั้งแต่ปี ร.ศ.111 (พ.ศ. 2435) ราษฎรจะเป็นเจ้าของที่ดินได้ต่อเมื่อมีเอกสารสิทธิ์ที่มีอายุมากกว่าแสดงต่อบริษัท⁵⁵

เมื่อบริษัทได้เข้ามาบุกเบิกที่ดินก็พบว่า มีราษฎรเข้าทำกินแล้วหลายรายมีทั้งที่อาศัยแต่เดิมอยู่แล้วและตั้งใจจะทำนาสัปดาห์หน้าในที่ดินตามแนวคลองของบริษัททั้งจากผู้มีบรรดาศักดิ์และราษฎรสร้างปัญหามาโดยตลอด ครั้นเจ้าหน้าที่บริษัทจะขอเอกสารสิทธิ์ชนิดต่างๆก็ไม่ให้ดู⁵⁶ ผู้บุกรุกจำนวนไม่น้อยบริษัททราบจากการออกตรวจของเจ้าหน้าที่รัฐว่า มีการปลอมเอกสารสิทธิ์ต่างๆ ดังความจากหนังสือของบริษัทที่มีไปถึง พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) ดังนี้

“...เจ้าคุณได้ให้หลวงเขตตานุกฤษ ข้าหลวงออกไปตรวจสอบสิ่งสำคัญผู้ซึ่งหวงห้ามที่ต่างในเขตคลองของบริษัท ข้าหลวงไปตรวจก็เห็นว่ามีแต่ใบจองบ้างใบเหยียบย่ำบ้าง แต่ใบจองนั้นแคว้นกว่าที่บริษัททงมือชุดคลอง ๘ วัน ๑๔ วัน เดือนหนึ่งบ้างท่านข้าหลวงจึงได้แจ้งกับผู้หวงห้ามที่เหล่านั้นว่าตามพระราชบัญญัติใบจองนั้นใช้ไม่ได้...”⁵⁷

ผู้ที่อยู่ในแนวคลองของบริษัทก็มักไม่ยอมช่วยเสียค่าชุดคลองกับบริษัทเมื่อบริษัทจำหน่ายที่นั่นให้แก่ผู้อื่นก็จะเกิดเหตุวุ่นวายกันขึ้น⁵⁸ ซึ่งจะนำไปสู่การแบ่งเป็นฝักฝ่ายระหว่างผู้ถือเอกสารสิทธิ์ที่ไม่ใช่บริษัทกับผู้ครอบครองที่ดินที่มีบริษัทสนับสนุนจากการจำหน่ายที่ดินซึ่งบริษัทสามารถประกอบกิจการนี้ด้วยกรรมสิทธิ์ที่บริษัทได้รับเมื่อได้ลงมือชุดคลองเมื่อเดือนมกราคม ร.ศ. 109 ตามความในสัญญาที่บริษัททำกับรัฐบาลในปีเดียวกัน ข้อ 3 ระบุว่า

“ข้อ ๓ เมื่อคลองสายซึ่งชุดนี้สำเร็จแล้ว เนื้อที่สองฟากที่ว่างเปล่ายังไม่มีโฉนดตราสาร เปนที่มีเจ้าของหวงห้ามพันฝั่งคลองสองฟากๆละ ๑ เส้น ยื่นขึ้นฟากละ ๔๐ เส้น ๒ ฟากรวม ๘๐ เส้น จนตลอดลำคลองที่ชุดใหม่ กอมปนีจะห้ามหวงถือ

⁵⁵ หจข. ร.5 น.41.1/64 (สำเนา) ที่ 6022 ประกาศบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.118.

⁵⁶ หจข. ร.5 น.41.4/12 ที่ 30/4530 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง เจ้ากรมกองตระเวนขวา ลงวันที่ 9 มิถุนายน ร.ศ.113.

⁵⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ หนังสือเก่า กส.4/3896 หนังสือบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบเรียน พระยาสุรศักดิ์มนตรี เรื่อง มีผู้บุกรุกที่ดินในเขตบริษัท ลงวันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ.114

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน.

ไว้ได้ว่าเหมือนเป็นที่ของกอมปนีได้จับจองไว้แล้ว แต่วันลงมือขุดคลองนั้นไป และจะต้องรับโฉนดตราสารสำหรับที่ดินตามพระราชบัญญัติผู้ใดจะจับจองที่ดินซึ่งได้ กำหนดนั้นนอกจากกอมปนีอนุญาตไม่ได้ กอมปนีจะขายให้ผู้ใดก็ได้ตามปรารถนา แต่กอมปนีจะหวงห้ามไว้ได้แต่ในกำหนดอายุตราจอง”⁵⁹

การจำหน่ายที่ดินของบริษัทได้ทำให้เกิดการแบ่งเป็นฝักฝ่ายระหว่างกัน และบริษัท สามารถมีสิทธิในที่ดินผืนนั้นด้วยการออกเอกสารที่เรียกว่า ใบตรอก ให้กับผู้ต้องการที่ดินของบริษัท เพราะเอกสารนี้เป็นเพียงสัญญาจะซื้อที่นาจากบริษัทเท่านั้นไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน⁶⁰ ซึ่งบริษัท

ยังไม่มีอำนาจขายที่ดินให้เป็นสิทธิ์ขาดจนกว่าจะขุดคลองแล้วเสร็จแต่เมื่อมีผู้ต้องการจึงออก เอกสารนี้ บริษัทได้จัดซื้อผู้ที่จะซื้อของของบริษัทแล้วเรียก “เงินวางประจำ” ไว้ล่วงหน้า⁶¹ อันทำให้เกิดปัญหาเมื่อมีการซื้อขายที่ดินได้ เช่น มะหะหมัดอังกูเลีย ในบังคับอังกฤษ จะซื้อที่นายเบ๊ะที่ คลองซอย 15 จำนวน 1,200 ไร่ ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) แต่ไม่สามารถซื้อได้ เพราะนายเบ๊ะได้ ซื้อใบตรอกจากจีนชิว อำเภอกำแพงเมืองฟ้าเมืองใหม่ไม่มีที่นาในตำบลนั้น⁶² ซึ่งเป็นเพราะใบตรอก ไม่ใช่เอกสารสิทธิ์ที่ทางราชการออกให้เจ้าหน้าที่จึงไม่ทราบทำให้ล่าช้าในการซื้อขายที่ดิน และ หากจะโอนที่ดินนั้นผู้รับใบตรอกแม้จะโอนสิทธิ์ในที่ดินแก่ผู้รับโอนก็ไม่ได้เป็นสิทธิ์ เพราะรัฐไม่ได้ ถือว่าเป็นหนังสือสัญญาซื้อขายถูกต้องตามกฎหมาย⁶³ แต่ผู้ที่ตรอกนาต่อบริษัทยังถือว่าตนเองมี สิทธิในที่ดินนั้น ซึ่งได้รับการยืนยันสิทธิของการครอบครองใบตรอกจากคำพิพากษาของศาลในคดี เมื่อปี พ.ศ.2457 เมื่อบริษัทได้ให้ราษฎรตรอกนา แต่เมื่อมีการออกโฉนดบนที่ดินนั้นบริษัทกลับนำ โฉนดไปขายให้แก่ผู้อื่นศาลได้ตัดสินให้ที่ดินตกเป็นของผู้ได้รับใบตรอกแต่เดิม⁶⁴ ใบตรอกจึงเป็น เอกสารที่ยืนยันการซื้อขายระหว่างกันและผู้ซื้อก็มีความเชื่อมั่นที่จะใช้เอกสารนี้แสดงกรรมสิทธิ์ใน

⁵⁹ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/35 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เรื่อง ความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.116, หน้า 11.

⁶⁰ พระบริรักษ์นิตินิเทศ, “ฎีกาที่ 927 พ.ศ.2462,” ใน *ฎีกาบรรทัดฐานกฎหมายที่ดิน* (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมส, 2471), หน้า 20.

⁶¹ หจข. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๔ เรื่องราษฎร ถูกเผาเย่าเรือน ใน ร.ศ.๑๑๙”

⁶² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ร.ศ.๑๒๑-๑๒๒ ตอน ๒* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2546), หน้า 203.

⁶³ พระบริรักษ์นิตินิเทศ, “ฎีกาที่ 768 ปี ร.ศ.123,” ใน *ฎีกาบรรทัดฐานกฎหมายที่ดิน*, หน้า 19.

⁶⁴ “ฎีกาที่ 708 พ.ศ.2457,” ใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 20.

ที่ของตน แม้ว่าจะสร้างปัญหาและความเข้าใจผิดในกรรมสิทธิ์เมื่อมีการซื้อขายหรือโอนที่ดินระหว่างกันก็ตาม

บริษัทได้จำหน่ายที่ดินด้วยวิธีนี้เป็นภาระอันอานวยในการทำให้เกิดกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในคดีกรรมสิทธิ์ที่ดินจำนวนไม่น้อย และเข้ามามีส่วนในคดีในฐานะผู้รับสัมปทานยังมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอยู่แม้จะขายที่นั้นแล้วส่วนผู้จับจองก็ถือว่าได้กรรมสิทธิ์จากการถือใบตราออก อีกทั้งบริษัทยังอาศัยการปฏิบัติงานในเรื่องนี้เพื่อช่วยเหลือลูกค้าของตน โดยที่การจำหน่ายที่ดินจะไม่มีการปักหลักเขตเครื่องหมายใดๆ ผู้ซื้อจะไปแจ้งความต่อพนักงานบริษัทจากนั้นก็โอนชื่อว่าได้จับจองแล้วในแผนที่เลื่อนไปตามลำดับไม่ได้กำหนดแน่นอน⁶⁵ ทำให้ผู้ที่ซื้อที่ดินไม่ได้ที่ดินตามที่ได้จับจองไว้ดังที่พระวิภาคภูวดล เจ้ากรมแผนที่รายงานมายัง พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) กล่าวถึงการออกที่ดินบริเวณคลองหกวาสายเหนือ ความว่า

“...เจ้าของที่ได้นำมาซื้ออาณาเขตรที่ดินให้พนักงานแผนที่หมายเส้นลงในแผนที่ว่าเป็นที่ของเขา แต่การของบริษัททำที่คลองหกวาสายเหนือ นั้น บริษัทกะเส้นอาณาเขตรเจ้าของที่บนกระดาด แล้วไปทำรูปที่ดินปักหลักชี้ให้แก่เจ้าของผู้นั้นๆ เป็นการตรงกันข้ามกับที่เจ้าของได้นำมาซื้ออาณาเขตรที่ดินใส่ในแปลน...”⁶⁶

วิธีการจำหน่ายที่ดินดังกล่าวได้เอื้อประโยชน์ต่อผู้ซื้อที่ดินกับบริษัทเพราะเป็นการตกลงกันตามลำพังโดยเจ้าของที่เดิมและเจ้าหน้าที่รัฐไม่มีสามารถรับรู้ได้ ทำให้การรุกล้ำที่ดินระหว่างฝ่ายของบริษัทกับเจ้าของที่เดิมมีมาโดยตลอด จนต้องมีการแก้ไขเห็นได้จากการออกระเบียบวิธีการออกตราจองในพื้นที่นี้เมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ในข้อที่ 15 ระบุให้บริษัทกับราษฎรที่จะซื้อขายที่ดินให้ไปพร้อมกัน ณ อำเภอกองที่⁶⁷ แต่ก่อนที่มีการแก้ไขนี้บริษัทได้เอื้อประโยชน์ต่อผู้ซื้อที่ดินจนสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรหลายราย เช่น นายดิศ กับพวกอีก 8 คนยื่นเรื่องราวต่อกระทรวงเกษตราธิการในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) คัดค้านการออกตราจองให้บริษัท บริเวณตำบลบางพูน

⁶⁵ หจข. ร.5 น.18.3ฉ/6 ที่ 29/116 ขุนชาญนคร กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิตกระทรวงนครบาล เรื่อง ใตสวณหะยิรณซื้อที่นาบริษัทตำบลคลองที่ 5 ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.116.

⁶⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1229 ที่ 142/691 หนังสือ พระวิภาคภูวดล เจ้ากรมแผนที่ เรียบ พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 25 สิงหาคม ร.ศ.119.

⁶⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1227 เรื่อง หัวข้อการออกตราจองให้แก่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน ร.ศ.119.

เมื่อถึงพมฺพณานี้ เดิมได้จับจองที่ดินรวม 333 ไร่ ต่อมาบริษัทได้มาขับไล่เพราะได้ขายที่นี้ให้กับกรมหลวงพิชิตปรีชากรแล้ว ทำให้ราษฎรไม่กล้าทำนาเนื่องจาก “...ครั้งจะทำนารายนี้ต่อไปก็มีความกลัว...”⁶⁸

เมื่อบริษัทได้จำหน่ายที่ดินไปแล้วก็จะปฏิเสธเจ้าของที่ดินรายเดิมแม้ว่าจะขอตรอกหรือซื้อที่จากบริษัท เช่น ในรายของนายนา อาศัยอยู่ที่คลอง 28 ได้ยื่นฎีกาเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124 (พ.ศ.2448) ความว่า

“...เมื่อมองเสงี่ยมไปทำแผนที่บริษัทผมนาเดินเอง มีแต่ใบเสงี่ยมคู่มืออย่างเดียว แลได้ทำมาแต่ปีเถาะ ๑๕ ปีได้ ทำอยู่ ๕ ปีจึงหมดที่ ผมไปขอตรอกบริษัทว่าเปนนากรมหมื่นพงษา ไม่ยอมให้ตรอก ถ้าบริษัทให้ตรอกที่เดิมก็ตรอกแต่ต้องกู้เงิน เขาตรอกเพราะผมเป็นคนจนไม่มีเงินตรอกได้ทันที ที่พูดเกล้าถวายฎีกาเพราะจะต้องการที่ดินซึ่งได้ทำมาช้านานแล้ว...”⁶⁹

ราษฎรได้รับผลกระทบเมื่อบริษัทได้นำที่นาไปขายแก่ผู้อื่นทั้งที่ได้จับจองที่ดินมาแต่เดิม ไม่สามารถซื้อที่ดินเดิมต่อบริษัทได้ต้องสูญเสียที่นาไป และหากบริษัทให้ตรอกที่ดินก็จะได้ที่ไม่ตรงกับบริเวณเดิม ซึ่งตรงกับลักษณะการปฏิบัติในการจำหน่ายที่ดินของบริษัทก่อนหน้านี้ เช่น ข้อความจากฎีกาเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ของ นายสุข อาศัยอยู่ที่คลอง 28 ดังนี้

“...เมื่อบริษัทขุดคลองมาแล้วผู้ใหญ่บ้านบอกให้ผมลงไปประชุมที่บริษัท ผมแลพวกผมได้ลงไปบริษัทขอตรอกถึง ๓ ครั้ง บริษัทไม่ยอมให้ตรอกว่าเปนที่ได้ถวายกรมหมื่นพงษาแล้ว แต่ผมก็ไม่ออกจากที่นา ผมมีความอาไถยในที่นาผมอยู่มาก เพราะได้หักล้างไว้ดีแล้ว ผมจึงได้ทำฎีกาทูลเกล้าถวาย ในการที่ผมได้อยู่ในที่นั้นยังไม่มีใครมาฟ้องร้องว่ากล่าวประการใดเปนเมื่อเดือน ๖ ปีกลายนี้ นายทองนายกองในกรมหมื่นพงษาได้มาเรียกค่าเช่าที่ผมทิ้งจะให้ทำหนังสือเช่าด้วย ผมไม่ยอมแลเมื่อผมไปที่บริษัทนั้นบริษัทไม่ให้ที่ดินเดิมของผมแล้วจะให้ที่นา

⁶⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1544 (สำเนา) ที่1597 นายสีกับพรรคพวก ถึงกระทรวงเกษตรราธิการ เรื่อง ขอรับตราจองนาตำบลบางพูน ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.119.

⁶⁹ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายนา ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124.

ตำบลหนองหมุ่แก้ม แต่จะอยู่ที่ไหนผมไม่ทราบเพราะไม่อยากจะไปจากที่เดิม
ของผม...”⁷⁰

จากข้อความที่กล่าวมาเจ้าของที่ดินรายเดิมต้องสูญเสียที่ดินจากการปฏิเสธรของบริษัทในที่ดินผืน
เก่าของตน และยังประสบกับปัญหาอีกเมื่อถูกเจ้าของที่ดินรายใหม่บังคับให้ทำสัญญาเช่าผืนดินที่
ได้บุกเบิกมา ซึ่งเท่ากับว่าบริษัทและลูกค้าสร้างความสะดวกพร้อมกันไปพร้อมกันโดยผ่านการจำหน่าย
ที่ดินผู้ซื้อสามารถครอบครองที่ดินอย่างง่ายดายเมื่อคลองของบริษัทไปถึงในที่ต่างๆ

ไม่เพียงเท่านั้นบริษัทกับผู้ซื้อที่ดินยังอาศัยความไม่รู้และความยากจนของราษฎรในการ
เข้าครอบครองที่นั้น ด้วยการที่ผู้ซื้อรับอาสาราษฎรเจ้าของที่ดินว่าจะจับจองที่จากบริษัทให้ก่อน
แล้วจะให้โอกาสไถ่คืนในภายหลังทำให้บริษัทและผู้ซื้อได้ผลประโยชน์ระหว่างกัน ส่วนผลที่
ตามมาคือการสูญเสียการครอบครองที่ดินของเจ้าของเดิมดังที่เกิดกับราษฎรบริเวณคลองที่ 26
ปรากฏความในฎีกาเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ของราษฎรหลายรายเช่น ฎีกา
นายสี กล่าวว่า

“...ได้ทำมาถึง ๑๗-๑๘ ปีแล้ว ไบเหยียบย่ำเอาไปจอกก็ไม่มี มีแต่ไบเสร็จค่านา
ผมยกมาพร้อมกับผู้ใหญ่บ้าน คราวเดียวกันสัก ๔ ครั้ง บริษัทให้ผมตรอก ผมไม่
มีเงิน จึงโอนให้พระอภัย โอนกันต่อออฟฟิศบริษัท...”⁷¹

ผู้รับโอนที่ดินจากราษฎรนั้นเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์กับบริษัทในทางใดทางหนึ่ง ข้อความ
จากฎีกาของอำแดงขลิบราษฎรอีกรายในบริเวณเดียวกัน กล่าวว่า “...บริษัทให้ดีฉันตรอก ดีฉัน
โอนให้จิ้นซิว เป็นคนกรุงเทพฯมาที่บริษัทเสมอ โอนกันที่ออฟฟิศบริษัท...”⁷² ผู้ที่ติดต่อกับบริษัท
แล้วรับอาสาตรอกที่ดินแทนราษฎรเจ้าของเดิมก็คือผู้ที่ต้องการซื้อที่ดินในเขตของบริษัท หรือผู้
ตรอกนั่นเอง ผู้ตรอกก็จะให้สัญญาว่าจะเจ้าของเดิมจะได้รับที่ดินคืนกลับมาเมื่อให้ตรอกในที่เดิม
ของตนเรียบร้อยแล้ว ในฎีกาของนายแก้ว ซึ่งทำนามาแล้ว 22 ปี ได้ให้นายมั่งตรอกแทน ระบุว่า

⁷⁰ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายสุข ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁷¹ .หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายสี ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124.

⁷² หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกาอำแดงขลิบ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124.

“...เดี๋ยวนี้มาปักเขตไม่ได้ที่เดิม ผมจึงถวายเป็นฎีกาเพราะนายมั่งเขาว่าถ้าได้ที่เดิม ผมจะขอคืนเขาจะให้ถ้าไม่ได้ที่เดิมจริงๆแล้ว ผู้ตروقที่ใหม่ก็ต้องการเพราะไม่มีที่ ทำกินจริงๆ...”⁷³

เมื่อราษฎรอนุญาตให้กับผู้ตروقจัดการแทนแล้วเท่ากับว่าได้เสียสิทธิครอบครองในที่ดิน ผืนเดิมแล้วเพราะเจ้าของไม่ได้ตروقเอง ดังนั้นผู้ตروقจึงไม่ต้องรับผิดชอบถึงความเสียหายที่จะ เกิดแต่อย่างใด ราษฎรอาจถูกปล่อยให้รอโดยไม่ทราบว่าจะเกิดอะไรตามมา ฎีกานายจันระบุถึง ถึงพฤติกรรมของจีนชิวซึ่งเป็นตัวแทนตروقในที่นาของตนว่า

“...ผมไปตروقแต่โอนเงินให้จีนชิวเขาตروق เขาว่าถ้าได้ที่เดิมเขาจะคืนให้ แต่ เดี่ยวนี้เขาจะพบต่อไปทุกอย่างก็ไม่ว่าเพราะผมไม่ได้พบเขาอีกเลยตั้งแต่โอน ให้เขาแล้ว...”⁷⁴

ผลที่ตามมาเนื่องจากวิธีการจำหน่ายที่ดินของบริษัท ซึ่งทำให้ราษฎรไม่ได้ที่ดินผืนเดิมเจ้า ของเดิมจึงต้องยื่นฎีกาเพื่อฟ้องร้องต่อบริษัทด้วยตนเอง สำหรับผู้ตروقไม่จำเป็นต้องได้ที่เดิมเสมอ ไป เพราะเจตนาอาจไม่ได้อยู่ที่ผืนนาที่รับตروقแทนมาอย่างเดียว ถึงอย่างไรก็มีสิทธิในการตروق ที่นาจากบริษัทอยู่แล้ว และมีสิทธิจะให้ที่ดินคืนแก่เจ้าของเดิมหรือไม่ก็ได้ซึ่งเจ้าของเดิมจะ ยอมรับสภาพเช่นนี้ดี นายเล็ก ผู้ได้รับผลกระทบกล่าวถึงเรื่องนี้ในฎีกาของตนว่า

“...บริษัทให้ผมตروقผมไม่มีเงินจึงให้นายมั่งตروق ผมไปโอนชื่อให้เขาที่ออฟฟิศ บริษัทเดี๋ยวนี้ปักหลักหินไม่ตรงที่เดิม ผมจึงต้องฎีกาเพราะจะต้องการที่เดิม โดย คิดว่าถ้านายมั่งเขาได้ที่เดิมแล้ว ผมมีเงินจะได้ขอไถ่คืนบ้าง แต่ถ้าเขาไม่ให้คืน ผมก็ไม่ต้องการ ปืนี้ผมก็ทำที่เดิมไม่ได้เข้าใคร บริษัทเขาฟ้องผมว่าทำในที่ของ เขาคือบริษัทแลเจ้าส่วนตัว...”⁷⁵

บริษัทและผู้ตروقที่ดินจึงมีส่วนร่วมกันในการสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรผู้เป็น เจ้าของที่เดิมเพราะสามารถจำหน่ายที่ดินได้ตามวัตถุประสงค์ของบริษัทและผู้ขอตروقที่นั่น และ

⁷³ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายแก้ว ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁷⁴ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายจัน ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

⁷⁵ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายเล็ก ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

จากข้อความนี้ยังเห็นถึงผลที่ตามมาอีกคือ การที่เจ้าของเดิมถูกบริษัทและผู้ตรอกนาร่วมกันฟ้องร้องเป็นคดีความ เมื่อคลองของบริษัทมาสู่ที่ดินซึ่งถูกหักร้างทางพงจากเจ้าของเดิมจนเป็นนามีราคาแล้วจึงฟ้องขับไล่ให้ออกไป ดังข้อความจากฎีกาคดีของนายพุกในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) กล่าวถึงพฤติกรรมการของบริษัทดังนี้

“...นารายนี้แต่เดิมก็ได้ยอมให้ที่นารายนี้เป็นสิทธิแก่ข้าพระพุทธเจ้าเช่นนั้นแล้วฯ ข้าพระพุทธเจ้าคงจำเป็นต้องพาครอบครัวละทิ้งไป ไหนเลยข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งหักร้างทางพงทำจนเป็นที่นาที่มีราคาแพง ไซ้แต่เท่านั้นในระหว่างนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานความทุกข์ร้อนแสนสาหัสโดยเหตุว่าบริษัทแก้งพยายามยื่นคำ

ร้องต่อศาลจับตัวข้าพระพุทธเจ้าไปจำขังตรงแล้วจะริบเอาเนื้อที่นารายนี้ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าแลบิดาข้าพระพุทธเจ้าได้ไถ่กันสร้างทำมานานหลายสิบปี...”⁷⁶

บริษัทเลือกที่จะใช้วิธีทางการศาลเพื่อให้สามารถจำหน่ายที่ดินได้ บริษัทได้จำหน่ายที่ดินให้กับผู้สนใจ และด้วยการออกไปตรอกทำให้บริษัทยังมีสิทธิในที่ดินของผู้ที่มาขอตรอกแม้ว่าจะได้เข้ามาทำกินแล้ว ผู้ที่ตรอกกับบริษัทจึงมีสิทธิร่วมกันฟ้องร้องผู้ที่รุกกล้าที่ดินในผืนนั้นๆไม่ว่าใครจะเป็นฝ่ายเริ่มก่อนก็ตาม การที่ฝ่ายของผู้ตรอกนาได้รับประโยชน์จากการเป็นร่วมฟ้องนั้นถือเป็นการช่วยเหลือจากบริษัทเพื่อให้มีสิทธิครอบครองที่ดินอีกด้วย เช่น คดีของอำแดงหุน ได้จับจองที่นาในตำบลลำคำพริ้วระหว่างคลอง 5-6 ผังใต้คลองรังสิตในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) ทำนานมาแล้ว 11 ปี มีใบเสร็จค่านาและใบเหยียบย่ำเป็นหลักฐานแสดงสิทธิ์ เมื่อบริษัทได้ขุดคลอง 6 วาห่างจากที่ 5 เส้นจึงยื่นเรื่องขอช่วยเสียดำขุดคลอง บริษัทมีหนังสือนัดหมายมาและให้เตรียมเงินไว้ จนเมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) บริษัทกับนายตั้งเข้าชื้อกันฟ้องหาว่าอำแดงหุนบุกรุกที่รายนี้⁷⁷ วิธีทางการศาลจึงเป็นหนทางที่แสดงออกถึงการใช้อำนาจร่วมกันของผู้ตรอกและบริษัทเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์อย่างเดียวกันคือกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

ผลของการดำเนินคดีฝ่ายของบริษัทมักได้เปรียบในเรื่องอายุเข้าทำประโยชน์ในที่ดินจากการใช้เอกสารสิทธิ์ที่รัฐมีการระบุอายุการใช้ประโยชน์ในที่ดินจากการสัมปทาน 25 ปี และการออกตรวจของที่มากกว่าของราษฎรดังที่กล่าวมา ด้วยเหตุผลข้อนี้เป็นสำคัญที่บริษัทใช้ในการใช้อ้าง

⁷⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/215 (สำเนา) ที่ 6495 ฎีกา นายพุก ลงวันที่ 12 สิงหาคม ร.ศ.121

⁷⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/966 (สำเนา) ที่ 1260 อำแดงหุน กราบเรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ.119

กรรมสิทธิ์และฟ้องร้องตามมา เช่น บริษัท กับอำแดงฟุ้ง ร่วมกันฟ้องนายพุกและพวก ศาลฎีกา ตัดสินให้พุกนายพุกแพ้คดีเพราะไม่ได้ทำนาภายใน 1 ปีทั้งที่ได้จับจองมีใบเหยียบย่ำก่อนหน้า บริษัทจะเข้ามาขุดคลองในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433)⁷⁸ หรือคดีของ บริษัท กับอำแดงเงิน ฟ้องนาย เทียน นายหรั่งกับพวกบุกรุกที่นาคลองซอยที่ 8 คลอง 6 วาฝั่งใต้ พุกนายเทียนให้การว่าได้ทำนา ตั้งแต่ปี ร.ศ.108 (พ.ศ.2432) ได้ขอตrockที่ต่อบริษัทแต่ถูกปฏิเสธ และได้ถวายฎีกาว่าได้ทำนา มาเป็นเวลา 10 ปีแล้วบริษัทไม่มีอำนาจขับไล่ได้ ศาลฎีกาพิจารณาว่าพุกของนายเทียน นายหรั่ง ไม่มีสิทธิในที่ดินเพราะรัฐได้อนุญาตให้บริษัทสัมปทานที่เป็นระยะเวลา 25 ปีและตามประกาศในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ให้ถือว่าบริษัทมีสิทธิในที่ดินฝั่งใต้คลองรังสิตตั้งแต่ลงมือขุดคลองในปี ร.ศ. 109 (พ.ศ.2433) พุกของนายพุก นายหรั่งจึงต้องออกจากที่นาไปตามคำตัดสินของศาลใน ท้ายที่สุด⁷⁹ ทั้งสองคดีเป็นตัวอย่างของการร่วมกันฟ้องขับไล่ผู้บุกรุกที่นา ซึ่งผู้ที่ตrockที่ของบริษัท ก็นับว่าได้เปรียบในคดีสามารถมีอำนาจต่อรองได้มากกว่าเพราะได้รับการคุ้มครองจาก ผลประโยชน์ที่บริษัทได้รับจากรัฐไปด้วย

การเป็นผู้รับสัมปทานโดยตรงต่อรัฐบาลอันอาจรวมถึงความได้เปรียบเมื่อเป็นคดีฟ้องร้อง กับผู้บุกรุกที่ดิน ทำให้มีอำนาจมากพอที่จะเป็นที่พึ่งพาของผู้ที่ต้องการจับจองที่ดินของบริษัทและ นำไปสู่การเป็นพวกของบริษัทนอกเหนือจากการร่วมกันดำเนินคดีแล้ว ยังเห็นได้จากการขุดคลอง ของบริษัทซึ่งมีผู้ที่ต้องการคลองของบริษัทในเวลาเดียวกับที่มีผู้คัดค้านเช่นกัน ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ. 2440) บริษัทได้ขุดคลองซอยที่ 9 เหลืออีกเพียง 20 เส้นจะหยุดขุด แต่บริษัทจะยอมขุดต่อไปอีก 60-70 เส้นเพื่อให้ถึงคลองแสนแสบทำให้ได้เนื้อที่นาอีก 4,000 ไร่ บริษัทได้ประสานงานกับ กรมการพื้นที่ให้สอบถามราษฎรซึ่งจะต้องช่วยบริษัทเสียเงินค่าขุดคลองมีราษฎรจำนวน 45 ราย คัดค้านเพราะต่างก็หักล้างทางพงมีเอกสารสิทธิ์คนละหลายสิบปีแล้ว⁸⁰ แต่กระนั้นก็มีราษฎรอีก 28 รายมาขอให้บริษัทขุดต่อไปอีก กรณีนี้ทางราชการเกรงว่าจะเกิดการวิวาทจึงให้สืบสวนราษฎร ก่อน⁸¹ การขุดคลองเข้าสู่พื้นที่นาทำให้มีผู้ได้รับผลดีและผลเสียพร้อมกัน การปกป้อง ผลประโยชน์ด้วยกระบวนการยุติธรรมร่วมกับบริษัทจึงเป็นวิธีการหนึ่ง แต่การใช้ความรุนแรงก็เป็น สิ่งที่ใช้ดำเนินการเพื่อให้ยุติปัญหาโดยเร็วซึ่งผู้ที่จับจองนาต่อบริษัทก็ได้รับผลดีด้วย

⁷⁸ คำพิพากษากรมการฎีกาบางเรื่อง เล่ม 1 ปี ร.ศ.117 ถึงปี ร.ศ.120 , หน้า 340-342.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 374-377.

⁸⁰ หจข. ร.5 น.41.4/33 ที่ 9861 ขุนวิจารณ์ภูธร สารวัตรแขวง เรียน พระยาอินทราธิบตีสีหราชของเมือง เจ้ากรมกองตระเวนชั้นนอก ลงวันที่ 20 ตุลาคม ร.ศ.116

⁸¹ หจข. ร.5 น.41.4/34 ที่ 51/8748 กรมหมื่นนครสวรรค์ธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระยาอิน ทราธิบตีสีหราชของเมือง ลงวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ.116

การใช้กำลังเข้าทำลายทรัพย์สินของฝ่ายตรงข้ามอาจไม่ใช่วิธีที่เกิดขึ้นบ่อยเท่าการใช้วิธีทางการศาล แต่เมื่อเกิดแล้วได้สร้างความเสียหายอย่างมาก ดังในคดีของหลวงวาทิตประเทศ⁸¹ ที่กินเวลายืดเยื้อมาตั้งแต่ปี ร.ศ.109-118 (พ.ศ.2433-2442) แพ้คดีต่อบริษัทชุดคลองในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ซึ่งมีการบังคับให้ผู้แพ้คดีออกจากที่นาแต่ก็ยึดเยื้อด้วยราษฎรที่เข้านาหลวงวาทิต ประเทศไม่ยอมออกจากที่นาจนกระทั่งปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) บริษัททนายฎีกาต่อรัฐบาลให้เร่งขับไล่ราษฎรตามคำตัดสินเดิม⁸² ในท้ายสุดในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) มีการตัดสินใจจากบริษัทใช้กำลัง

ของพลตระเวนเข้ารื้อและเผาโรงเรือนกว่า100 หลังของฝ่ายที่แพ้คดีไ้แต่เท่านั้นโรงเรือนของพ่อค้าที่ถือวิสาสะตั้งโรงเรือนบนแนวถนนหลวงและราษฎรที่ไม่เกี่ยวข้องกับคดีนี้ก็ถูกรื้อไปด้วย⁸³

ส่วนผู้ที่ได้ประโยชน์พร้อมกับบริษัทคือพวกที่จับจ้องนากับบริษัทได้รับการละเว้น ดังความในหนังสือของเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทูลเกล้าถวายรัชกาลที่ 5 กล่าวว่

“...วิธีการของบริษัทที่ทำเช่นนี้เวลาที่ไปขับไล่มีคนของบริษัทไปนำชื่อว่าโรงนั้น เป
นคนของบริษัท โรงนี้ไม่ใช่พวกของบริษัท โรงไหนที่เป็นพวกของบริษัทแล้วไม่
ต้องถูกเผาหรือรื้อถอน...”⁸⁴

วิธีที่บริษัทใช้ทำให้เจ้าของที่ตั้งเดิมได้รับความเดือดร้อนซึ่งถูกซ้ำเติมจากกรณีนี้ นอกเหนือจากการต้องถูกดำเนินคดี เช่น คดีของอำแดงสุน ภรรยาของพระยาโชฎีการาชเศรษฐี (พัก) คัดค้านการที่รัฐจะออกตรวจของให้บริษัทบริเวณคลอง 6 วาสายล่างเมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ. 2443)ได้ให้คนมาทำนารายนี้รายนี้ตั้งแต่ปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) มีใบจองเป็นหลักฐาน ต่อมาในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) บริษัทกับนายสุดและอำแดงพลอยร่วมกันฟ้อง จนเมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.

⁸¹ รายละเอียดของคดีจะกล่าวอีกครั้งในเรื่องของผู้มีบรรดาศักดิ์ซึ่งอยู่ตอนต่อไป

⁸² สุนทรี อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 79-83.

⁸³ หจข. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทชุดคลองแลคนาสยามชุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๔ เรื่องราษฎรถูกเผาเข้าเรือนใน ร.ศ.๑๑๙”

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน.

2443) บริษัทพาพลตระเวนมาเรือเผาโรงนาหมัดไม่สามารถเพาะปลูกต่อไปได้⁸⁵ คดีนี้แสดงถึงวิธีการที่บริษัทใช้ทั้งสองทางโดยที่ราษฎรในฝ่ายของบริษัทเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการแก้ไข ปัญหาของบริษัททั้งการศาลและการใช้กำลัง

ในพื้นที่เขตสัมปทานของบริษัทนี้อำนาจของบริษัทมีอย่างไม่จำกัดทั้งจากนโยบายของรัฐ ในเรื่องการให้สัมปทาน และการได้รับความช่วยเหลือจากพลตระเวนในกรณีเผาเรือนราษฎร ดัง ในพระวิจารณ์ของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ภายหลังบริษัทสิ้นสุดการสัมปทานในปี พ.ศ.2457 ความว่า

“...เมื่อพระยารองเมืองได้จัดให้พลตระเวนเป็นเครื่องมือทำศึกสงครามแก่ราษฎร จนราษฎรได้รับความวินาศกวาดที่ดินลงเตียนราบไม่มีเสี้ยนหนามแก่บริษัทเช่นนี้ แล้ว ความครั้นคร้ามก็แผ่ไปทั่วอาณาจักรของบริษัทนั้น กระทำให้บริษัทมี อำนาจที่ราษฎรคนหนึ่งไม่เคยมีในเมืองไทยยิ่งกว่าได้เป็นเจ้าของประเทศราชเสียอีก ...”⁸⁶

ข้อความนี้แสดงความคิดต่ออำนาจของบริษัทในช่วงที่ได้รับสัมปทานจนสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้ จับจองที่ดินรายอื่นอย่างมาก ผู้จับจองที่ดินต่อบริษัทจึงมีที่พึงเมื่อเป็นคดีความซึ่งบริษัทก็ ดำเนินการแก้ไขทั้งโดยวิธีการทางกฎหมายและการใช้ความรุนแรงควบคู่กันไป

4.2.3 ผู้มีบรรดาศักดิ์

การเปิดพื้นที่โดยบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเป็นการสร้างโอกาสในทางเศรษฐกิจให้กับ กลุ่มผู้มีบรรดาศักดิ์ การเกิดธุรกิจอันเกี่ยวข้องกับที่ดินทั้งการซื้อ ขายที่ดิน ตลอดจนการให้เช่าจน เกิดเป็น ระบบเช่า มาจากคนกลุ่มนี้เป็นสำคัญ และมีบทบาทในการเกิดคดีประเภทนี้อย่างมาก ด้วยเพราะผู้มีบรรดาศักดิ์มีความพร้อมด้านทรัพย์สิน และกำลังคน ซึ่งผูกพันด้วยการอุปถัมภ์จากระบบเช่า ที่ช่วยสร้างความรุนแรงมากขึ้นจนถึงขั้นใช้กำลังเข้าทำร้ายแย่งชิงที่ดินกัน

คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่สำคัญในการก่อคดีความต่อบริษัท และราษฎร ในการปฏิบัติงานของ บริษัทต้องพบกับการขัดขวางจากผู้มีบรรดาศักดิ์ เช่น บริเวณคลอง 12 ฝั่งคลองหกวาสายล่าง

⁸⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1023 ที่ 1428 ท่านผู้หญิงสุน กราบ เรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.119

⁸⁶ หจข. ร.5 กษ.5/5 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๔ เรื่องราษฎร ถูกเผาเย่าเรือนใน ร.ศ.๑๑๙”

จำนวนถึง 9,500 ไร่มีผู้บุกรุกที่นาของบริษัทมาตั้งแต่ปี ร.ศ.112-113 (พ.ศ.2436-2437) ต่อมาในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) บริษัทส่งพนักงานออกไปรังวัดปักเขตที่ดิน 40 เส้นถูกนายบุษซึ่งเป็นบุตรเขยของนายแอฟพลตระเวนและพวกเข้าขัดขวาง⁸⁷

นอกจากนี้ผู้มีบรรดาศักดิ์ก็มีส่วนแย่งชิงที่นาของราษฎร เช่นกรณีของนายทัต กำนันซึ่งบริษัทได้รับคำร้องเรียนจากนายทองคำ อำแดงละม่อม สองสามีภรรยาเมื่อปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ว่าถูกกำนันทัตและนายถัดโย่งเข้าบุกรุกที่นาบริเวณคลอง 2-3 ฝั่งใต้คลองรังสิต กำนันทัตเป็นผู้ต้องหาคดีลักกระบือถูกถอดจากกำนันแล้วก่อคดีแย่งชิงที่นาของราษฎรหลายราย⁸⁸ ในปีต่อมาเกิดคดีคนร้ายปล้นเรือเงินค้าข้าวยิงจันพอค้าเสียชีวิตบริเวณคลองเปรมประชากรต่อกับคลองรังสิต พลตระเวนจับตัวคนร้ายได้ 3 คนหนึ่งในนั้นเป็นบุตรของกำนันทัต กำนันทัตเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ในท้องถิ่นที่พัวพันกับคดีอาชญากรรมและการแย่งชิงที่ดินอย่างต่อเนื่อง แม้เคยถูกปลดจากตำแหน่งก็ยังกลับมาเป็นกำนันได้อีก ซึ่งเป็นเพราะได้รับการอุปถัมภ์จากผู้มีบรรดาศักดิ์ ดังที่พระปฏิบัติราชประสงค์ผู้จัดการบริษัทได้มีหนังสือไปถึง หม่อมเจ้าอลังการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ได้กล่าวถึงพฤติกรรมและการได้รับการอุปถัมภ์ดังนี้

“...แลทราบมานานแล้วว่าพวกกำนันทัตนี้เป็นพวกไม่ดี แลการปล้นครั้งนี้ไม่ใช่การปล้นครั้งแรกเลย แต่บริษัทพูดไม่ออกเพราะพวกไม่ดีเหล่านี้มักจะได้รับความอุดหนุนของผู้มีบรรดาศักดิ์ ถึงในการที่กำนันทัตแย่งชิงที่ดินในบริเวณของบริษัท แลอ้างว่าถือใบจองซึ่งบริษัทเห็นว่าเป็ใบจองทุจริต ท่านกรรมการกลับเหนความทุจริตของกำนันทัตตัดสินให้บริษัทแพ้กำนันทัต ควรจะเป็นเจ้าของที่ดินซึ่งกำนันทัตถืออาวุธทำอำนาจแย่งชิงจากผู้ทุจริต...”⁸⁹

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸⁷ หจข. ร.5 น.42.1/47 ที่ 82/1216 พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 14 กรกฎาคม ร.ศ.118

⁸⁸ หจข. ร.5 น.41.9/18 ที่ 55/521215 บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 21 พฤษภาคม ร.ศ.115

⁸⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3989 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัท ชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง หม่อมเจ้าอลังการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เดือนมกราคม ร.ศ.116

ปัญหาจากการใช้อำนาจในการสร้างความเดือดร้อนจากของผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่ว่าระดับใด จากตัวอย่างข้างต้นนายบุษเป็นเพียงญาติของพลตระเวนซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยแต่ก็สามารถสร้างปัญหาให้กับบริษัทได้ ส่วนกำนันทวดก็เป็นข้าราชการในท้องถิ่นแต่ได้รับการอุดหนุนจากผู้มีบรรดาศักดิ์จึงสามารถก่อคดีประเภทนี้หรือในคดีที่ร้ายแรงอย่างการปล้นสะดม สิ่งที่สำคัญในการในการสร้างอำนาจให้กับผู้มีบรรดาศักดิ์ทั้งหลายคือการส่งสมกำลังคน ในสภาพที่การแสวงหาโภคทรัพย์ของผู้มีบรรดาศักดิ์ในบริเวณนี้อยู่ที่ระบบเช่าเป็นหลักนั้นจึงง่ายที่จะมีกำลังคนทั้งจากบ่าวทาสดั้งเดิมที่ให้เข้ามาทำนาและราษฎรที่มาขอเช่าในภายหลัง โดยผู้มีบรรดาศักดิ์อาศัยการให้การอุปถัมภ์เป็นเครื่องมือในการยึดเหนี่ยวให้ราษฎรเป็นพรรคพวกของตน ทำให้สร้างอิทธิพลให้กับตน นอกเหนือจาก ฐานันดร หรือตำแหน่งทางราชการที่เป็นอยู่ ส่วนราษฎรก็ได้รับประโยชน์ ด้วยเพราะได้อาศัยบารมีคุ้มครองตนในการยังชีพท่ามกลางการแย่งชิงที่มีอยู่มากทั้งจากบริษัท ราษฎร หรือผู้มีบรรดาศักดิ์กลุ่มอื่นๆ

การใช้กำลังคนนับได้ว่ามีส่วนในการสร้างความรุนแรงต่อการเกิดคดีประเภทนี้จากผู้มีบรรดาศักดิ์โดยไม่คำนึงถึงว่าที่ดินจะมีเอกสารสิทธิ์แล้วหรือไม่หากแต่มีความพร้อมก็สามารถใช้เป็นเครื่องมือให้ได้ในสิ่งที่ต้องการ ดังที่หลวงเขตตานุรักษ์ ข้าหลวงตรวจการเรื่องที่ดิน รายงานไปยังกระทรวงเกษตราธิการเมื่อปี พ.ศ.2438 ดังนี้

“...ในระหว่างคลองที่ ๘-๙ มีผู้มีบรรดาศักดิ์ให้ทาสแลราษฎรเช่าทำทั้งสิ้น ราษฎรที่ซื้อที่ของบริษัทแต่ที่เคยทำอยู่หาได้ทำไม่...ไม่ว่าราษฎรที่จับจองหรือซื้อที่นาของบริษัทฝ่ายใด มีกำลังแลเพื่อนฝูงพวกพ้องมาก แลอำนาจมากก็บุกรุกที่นาขึ้นไป ราษฎรผู้ที่มีกำลังน้อยก็มาร้องเช่นนี้ แทบโสดทุกราย ประมวญที่นาที่ราษฎรวิวาทซึ่งกันแลกันประมาณ ๓ ส่วน ที่เป็นการเรียบบ้อย ๑ ส่วน โดยในการรุกที่นาซึ่งกันแลกันนั้น ราษฎรที่มีกำลังน้อยไม่มีที่นาจะทำมากมาย...”⁹⁰

วิธีการแสวงหาผลประโยชน์ในที่ดินด้วย ค่าเช่า ทำให้เกิด ระบบเช่า ซึ่งเป็นระบบที่รวบรวมคนกลุ่มต่างๆทั้ง ไพร่ ทาส และราษฎรชาวนาที่อิสระจากการผ่อนคลาญระบบมูลนายไพร่ ซึ่งอยู่ใน

⁹⁰ หจช. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า เล่ม 86 เรื่องที่ 3839 หนังสือหลวงเขตตานุรักษ์ ถึง พระประชาชีพบริบาล ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ.2438 อ้างถึงใน นพรัตน์ นุสธรรม, “การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 56.

ฐานะ ผู้ทำนา ที่ต้องจ่ายค่าเช่าทั้งสิ้นดังที่กล่าวไว้ในบทที่ผ่านมา และจากข้อความข้างต้นจะพบถึงลักษณะของผู้ทำนาในระบบเช่าด้วยเช่นกัน แม้ว่าความสัมพันธ์จะอยู่บนพื้นฐานของการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินหรือผลผลิต แต่จากสภาพทางสังคมที่มีภูมิหลังทางสังคมหลากหลายเข้ามาจับจองและใช้ประโยชน์จากที่ดินพร้อมกัน นำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องนี้ ทำให้การแสวงหาการอุปถัมภ์จากผู้มีบรรดาศักดิ์เหนือกว่าเพื่อคุ้มครองจึงจำเป็น ส่วนผู้มีบรรดาศักดิ์ก็ได้รับผลดีเพราะสามารถมีอำนาจต่อรองเพื่อคุ้มครองผลประโยชน์ของตนตลอดจนการแย่งชิงทรัพยากรทางเศรษฐกิจกับกลุ่มอื่นอีกด้วย

สำหรับราษฎรการแสวงหาความคุ้มครองจากการพึ่งพาผู้มีบรรดาศักดิ์สูงถึงพระมหากษัตริย์ ดังกรณีในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2453) ราษฎร 8 รายถวายที่ดินต่อรัชกาลที่ 5 ในเขตตำบลบางพูน กับบ้านใหม่ แขวงเมืองปทุมธานี ราษฎรจำนวนนี้ไม่ขอรับตราจองที่เจ้าหน้าที่ออกให้เพื่อเป็นกรรมสิทธิ์ กรณีนี้รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิเสธในเรื่องนี้ เห็นได้จากลายพระราชหัตถเลขาวันที่

27 พฤศจิกายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ระบุสาเหตุ 2 ประการคือ ประการแรกอาจเป็นเพราะเจ้าหน้าที่เกลี้ยกล่อมชาวบ้านเพื่อหาความชอบให้แก่ตน ประการที่สองปรากฏความดังนี้

“...อีกประการหนึ่งจะมีข้อเคลือบแคลงแฝงในความชอบธรรมของผู้ที่ถวายที่นา นั้นควรจะเปนเจ้าของที่นั้นฤไม่อยู่อย่างไร ถวายหวังพระบารมีเป็นที่พึ่งไปอ้างป้องกันว่าถวายแล้วพระราชทานให้ทำเป็นเครื่องป้องกันผู้อื่นอย่างเขาถวายเจ้านายกัน แลถ้ารับเข้าก็ดูหมุมหมิมไปอีกชั้นหนึ่ง...”⁹¹

แม้ว่าจะทรงระวังพฤติกรรมของข้าราชการ แต่ก็ทรงมีพระราชดำริด้วยว่าราษฎรหวังพึ่งพระบารมีเช่นที่มักกระทำกับเจ้านายอื่นๆเพื่อที่จะป้องกันตนเองจากการถูกรุกล้ำที่ดิน ซึ่งประเด็นอย่างหลังนี้เป็นสิ่งที่ราษฎรในพื้นที่นี้ต้องประสบทั้งการเป็นคดีความกับบริษัทผู้รับสัมปทาน หรือจากผู้มีบรรดาศักดิ์รายอื่น ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วก็ไม่เกินความจริงในข้อนี้เพราะพื้นที่ซึ่งราษฎรถวายนั้นอยู่ในเขตที่มีการวิวาทกันอย่างมากซึ่งมีปัญหาในด้านเอกสารสิทธิ์กับคือเขตตำบลบางพูน มีราษฎรถวายที่นา 5 ราย และบ้านใหม่มี 3 ราย เฉพาะเขตตำบลบางพูนมีราษฎรถือตราจอง

⁹¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1225 ที่ 33/1107 ลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 27 พฤศจิกายน ร.ศ.119

ระบุชื่อหลวงภักดีรัตนชาติ เมื่อปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) จำนวน 3 รายส่วนที่เหลือไม่ได้ระบุแน่นอน อนาคตอาจดังกล่าวเป็นผลมาจากคดีพระเสวียนรานุการทูลจรีตการออกตรวจของดักหน้าคลองของบริษัท นำไปสู่ คดีวิวาทตำบลบางพูน บริษัทอ้างสิทธิที่ได้รับอนุญาตขุดคลองระหว่างปี ร.ศ.110-112 (พ.ศ.2434-2436) จนมีการตัดสินจากข้าหลวงกระทรวงเกษตราธิการในปี ร.ศ.113(พ.ศ.2437)ให้ตรวจของของราษฎรก่อนวันกว่าของสัญญาอนุญาตขุดคลองของบริษัท และได้บังคับให้ราษฎรเช่าที่นา⁹² อีกทั้งใบจองที่ใช้นี้ได้ถูกยกเลิกจากประกาศของกระทรวงเกษตราธิการในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442)⁹³ และคำพิพากษาศาลฎีกาในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่ราษฎรทั้ง 8 รายถวายที่ดิน ก็ยืนยันไม่ให้ใช้แม้ว่าจะอยู่ในชื่อของหลวงภักดีรัตนชาติก็ตาม⁹⁴ ส่วนตรวจของที่ไม่มีวันเวลาที่แน่นอน ก็ย่อมต้องเสียเปรียบต่อบริษัทที่กำหนดอายุการสัมปทานที่แน่นอน ส่วนที่ดินในเขตตำบลบ้านใหม่ในคราวนี้ก็ได้ระบุชัดเจนแต่อย่างใดและเป็นบริเวณที่มีการร้องขออภัยที่ดินซึ่งเจ้าหน้าที่จะออกตรวจให้แก่บริษัทในปี ร.ศ.119 ดังกล่าว ความขัดแย้งเรื่องที่ดินกับบริษัทจึงเป็นเหตุผลสมควรที่ราษฎรจะขอพึ่งพระบารมีด้วยวิธีนี้

การขอพึ่งพระบารมียังมีในรายชื่อของผู้มีบรรดาศักดิ์เจ้าของที่ดินที่เข้ามาจับจองหักร้างทางพงซึ่งเป็นการสร้างให้กับผู้มีบรรดาศักดิ์รายนั้นไปด้วย ดังกรณีของหลวงวาทีตบรเทศ ซึ่งเป็นคดีวิวาทเรื่องกรรมสิทธิ์ที่นากับบริษัทผู้รับสัมปทานและราษฎรหลายราย คดีนี้กินระยะเวลาหลายปีตั้งแต่ปี พ.ศ.2433-2442 เกิดขึ้นบริเวณที่บริษัทขุดคลองซอยที่ 8,9 และ 10 ผ่านในทุ่งแสนแสบฝั่งเหนือระหว่างคลองรังสิตกับคลองหกวาสายล่างท้องที่ ตำบลทุ่งคู้ ลำแบนตักบาตร ลำอู่เกาะ ลำไทร และไม้ซ่องโพ ปัญหาที่เกิดขึ้นคือการอ้างสิทธิทับที่กันเมื่อเริ่มจับจองที่ดิน เนื่องจากยังเป็นที่ยกร้างว่างเปล่าขาดหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์⁹⁵

คดีของหลวงวาทีตบรเทศทำให้ทราบถึงวิธีการที่ใช้ในการสั่งสมบารมีด้วยทรัพย์สินและกำลังคนจนเป็นกลุ่มที่สร้างปัญหาให้กับบริษัทและราษฎรเป็นเวลานานก่อนหน้าที่จะเกิดคดีในพื้นที่ดังกล่าว จากฎีกาของผู้มีบรรดาศักดิ์รายนี้เมื่อปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) กล่าวว่า แต่เดิมก่อนจะมาทำนาในเขตทุ่งรังสิตได้ทำนาอยู่ที่คลองสี่แยกจากคลองประเวศบุรีรมย์ตั้งแต่ปีมะแมจัตวาศก 1245* (พ.ศ.2426) ทำได้อยู่ 3 ปีจึงย้ายมาในตำบลซ่องโพที่เกิดเหตุซึ่งยังรกร้างเป็นที่อาศัยของ

⁹² สุนทรื อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 74.

⁹³ หจข. ร.5 น.41.1/64 (สำเนา) ที่ 6022 ประกาศบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.118

⁹⁴ คำพิพากษากรมการฎีกาบางเรื่อง เล่ม 1 ปี ร.ศ.117 ถึงปี ร.ศ.120, หน้า 327-330.

⁹⁵ สุนทรื อาสะไวย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

* ตรงกับ ร.ศ.102 (พ.ศ.2426)

ส์ตรีป่า ตามคำชักชวนของ “...ผู้มีบรรดาศักดิ์เพื่อนข้าราชการแลญาติพี่น้อง...” ครั้นเมื่อปีกุนนพศก 1249” (พ.ศ.2430) หลวงสารภณทิวสุตร และร้อยเอกอิน พร้อมผู้มีบรรดาศักดิ์อื่นๆไปจับจองที่นาตำบลช่องโพและได้ชวนหลวงวาทีตบรเทศให้ไปทำนาด้วยเห็นว่า

“...เห็นความพร้อมกันว่าข้าพระพุทธเจ้าซึ่งได้มีกำลังในการนามาก่อน ปรากฏว่าจะฝากฝังให้ดูแลช่วยแนะนำชักพาราษฎรเข้าไปทำนาในที่ซึ่งจับจองไว้ นั้นด้วย ...”⁹⁶

กลุ่มผู้มีบรรดาศักดิ์ยังต้องยกที่นาให้แก่หลวงวาทีตบรเทศเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับการย้ายจากที่เดิม จากนั้นจึงบุกเบิกที่ดินโดยให้บ่าวทาสไล่ต้อนฝูงกระบือกว่า 100 ตัวเข้าเหยียบย่ำ

ป่าพงให้ราบซึ่งแรงงานทั้งหมดนี้เป็นของหลวงวาทีตบรเทศ และได้ให้นายเจริญ นายเพ็ช เป็นตัวแทนดูแลว่ากล่าวชักชวนราษฎรซึ่งมีความปรารถนาจะมาทำนาในที่ดินนั้น หน้าที่ในการชักชวนราษฎรของผู้มีบรรดาศักดิ์รายนี้ประสบผลคืออย่างยิ่งสามารถชักชวนราษฎรมาเป็นอันมาก ดังข้อความต่อไปนี้

“...เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปพูนโคกปลูกโรงขึ้นแล้วนั้น เจ้าของนาบางรายก็ฝากฝังให้ข้าพระพุทธเจ้าดูแลว่ากล่าวชักชวนราษฎรซึ่งมีความปรารถนาอยากจะทำนาในที่นั้นๆก็ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดการได้ตลอด เหตุดังนี้ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีโอกาสชักชวนราษฎรเป็นอันมาก เข้าไปตั้งอยู่ในที่นาเหล่านี้ทวีมากขึ้นทุกปีละหลายสิบครัว ประการหนึ่งราษฎรผู้หนึ่ง ไต ซึ่งจะไปอยู่ในที่นาเหล่านี้ถ้าขัดสนด้วยกระบือไม่มีทำนาก็ดี หรือเข้าปลูกรับประทานทั้งขัดสนด้วยสิ่งใดๆก็ดี ข้าพระพุทธเจ้าอุดหนุนให้กำลังไปทุกราย แต่เข้าที่ราษฎรได้ยืมไปรับประทานในที่ตำบลนั้นปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๑๕ เกวียนจนราษฎรเหล่านั้นมีกำลังบริบูรณ์ขึ้นทุกราย ...”⁹⁷

ดังที่กล่าวมาจะเห็นว่าหลวงวาทีตบรเทศได้รับความเชื่อถือจากผู้มีบรรดาศักดิ์ที่เป็นพรรคพวกให้ช่วยดูแลและชักชวนราษฎรเข้ามาทำนาในที่ซึ่งต้องการคนเพื่อบุกเบิก กำลังคนของหลวง

⁹⁶ ตรงกับ ร.ศ.106 (พ.ศ.2430)

⁹⁶ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/19 คำให้การของหลวงวาทีตบรเทศ (ก.พ.-มี.ค.114)

⁹⁷ เรื่อง เดียวกัน.

วาติตบรเทศมีทั้งพวกที่เป็นบ่าวทาสดั้งเดิมและพวกที่ได้รับการชักชวนเข้ามาทำนาได้อีกหลายสิบครอบครัว ในขณะที่เดียวกันราษฎรก็ได้อาศัยบารมีและความคุ้มครองไปพร้อมกัน และยังได้ตั้งคนของตัวเองขึ้นดูแลที่นาและชักชวนคนเข้าทำนาหรือที่เรียกว่า นายกองนา นั่นเอง หลวงวาติตบรเทศได้ให้การอุปถัมภ์การให้กระบือและพันธุ์ข้าวในการทำนารวมถึงข้าวสำหรับรับประทานอีกด้วย ในส่วนของราษฎรจากเอกสารเดียวกันกล่าวอีกว่า ได้ตอบแทนดังนี้

“...ราษฎรอยู่ในที่นาเหล่านี้ช่วยกันแหะเวกกระบือหญ้าในลำบึงนั้นขึ้นปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๒ ครั้งหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ คนเสมอทุกปี ทั้งได้ไล่ต้อนฝูงกระบือลงลุยในตำบลบึงนั้นๆจนลำบึงกว้างลึกเรือเดินไปมาค้าขายแลบรรทุกเข้าเปลือกเข้าออกได้โดยสะดวกจนทุกวันนี้...”⁹⁸

กำลังคนน้อยที่ทำงานปรับปรุงที่นารายนี้เป็นผลมาจากการช่วยเหลือและการตอบแทนในระบบอุปถัมภ์อันเป็นฐานในการช่วยสร้างความรุนแรงในการก่อกบฏในเวลาต่อมา

คดีนี้มีมูลเหตุมาจากการใช้กำลังคนนำโดยหลวงวาติตบรเทศแย่งชิงที่นาของราษฎรเพื่อนำที่นาไปขายให้แก่ผู้มีบรรดาศักดิ์ที่เป็นพรรคพวกกันและตามมาด้วยการใช้กำลังของผู้มีบรรดาศักดิ์รายอื่นด้วยเช่นกัน ในรายงานของพระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาธิ) ที่ออกทำแผนที่นาวิภาตเมื่อปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) กล่าวถึงมูลเหตุนี้ว่า

“...เรื่องนี่คือเมื่อปี ร.ศ.๑๑๐ หลวงวาติตได้ให้กำนันวัดที่ป่าพงออกไปเหยียบย่ำให้เป็นเหนือนา ๕๐๐ ไร่ที่ลำสีชมพูแล้วหลวงวาติตจึงขายที่นั้นให้แก่พระยาสวัดแล้วหลวงวาติตได้ข้ามลำชมพูมาแย่งชิงเอาที่นาราษฎร เหตุนี้เป็นตัวรากที่ราษฎรจึงได้ความเดือดร้อนตลอดมา ขุนอมรเอาปลายนาของพระยาสวัดไปขายเสีย คนของพระยาสวัดจึงได้โดยแย่งเอาที่นาผู้อื่นที่ใกล้เคียงให้คุ้มกับที่เขาเอาไปขายเสีย...”⁹⁹

กระทรวงเกษตรธิการได้รับการร้องเรียนจากบริษัทในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ว่าถูกผู้มีบรรดาศักดิ์จับจองที่ดินที่บริษัทจะขุดคลองเข้าไปถึง ผู้ซื้อที่ดินกับบริษัทไม่สามารถเข้าไปทำนาได้เพราะมีผู้

⁹⁸ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/19 คำให้การของหลวงวาติตบรเทศ (ก.พ.-มี.ค.114)

⁹⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/2483 พระวิภาคภูวดล กราบเรียน พระยา สุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ เรื่อง ยื่นรายงานที่ได้ไปทำแผนที่ในบริเวณพิพาทที่นา ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.113

มาหวังห้ามไว้ บริษัทขอตรวจดูเอกสารสิทธิ์ก็ไม่มีและมีการใช้ตราจองปลอมกันมาก ในปีเดียวกัน กระทรวงเกษตรฯจึงส่งนายชว แม่กองกสิการไปตรวจสอบสวนได้รับคำร้องทุกข์จาก

ราษฎร 18 คนว่าถูกพวกหลวงวาทีตบรเทศประมาณ 30 คน บังคับไล่ออกจากที่นา ในคราวเดียวกันนี้หลวงวาทีตบรเทศ และพรรคพวกผู้มีบรรดาศักดิ์ได้แก่ หม่อมเจ้าปรีดา จมื่นสุฤทธิ หลวงสารภักดิ์ หม่อมหลวงอัฐ หม่อมราชวงศ์เชย หลวงเสนานนท์ หลวงจัตตรงค์ ไม่ยินยอมให้เข้าหลวงตรวจเอกสารสิทธิ์ด้วย¹⁰⁰ ในคดีนี้มีการใช้พรรคพวกของตนสร้างความรุนแรงเพื่อให้กลุ่มผู้มีบรรดาศักดิ์บรรลุผลประโยชน์ตามที่ต้องการสร้างผลเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินของราษฎร และบริษัท เช่นที่เกิดกับนายแต้มและอำแดงลา จากรายงานของพระวิภาคภูวดล ได้สำรวจบริเวณนาวิเวทรายนี้เพื่อทำแผนที่ในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ดังนี้

“...เดิมเจ้าของนาได้ใบเหยียบย่ำจากกำหนดค่าเมื่อปี ร.ศ.๑๐๘ เป็นเนื้อนา ๑๐๐ ไร่มีใบเสร็จหางเข้าค่านามาทั้ง ๓ ปี เมื่อเดือนที่ ๗ (ตุลาคม) ปี ร.ศ.๑๑๒ นายประยูลหม่อมเจ้าปรีดาออกมาพูนโคกขึ้นในที่นาของนายแต้มกับภรรยา ครั้นนายแต้มกับภรรยาไปห้ามปราม พวกบ่าวไพร่มีอาวุธดาบปืน เข้าเขี่ยตีเอาโดยสาด หัด นายแต้มกับภรรยาได้ไปร้องต่อกำนันก็ไม่กล้าทำประการใด ด้วยตัวกำนันเองก็กลัวพวกที่เข้ามาอยู่ใหม่อย่างที่สุด การนั้นไม่ได้ว่ากล่าวประการใด ครั้นมาเดือนที่ ๓ (มิถุนายน) นายแต้มเข้ามาเสียดกรุงเทพฯ ภรรยาอยู่ข้างหลังออกไปเก็บฟืนเกิดไฟไหม้โรง ลูกชายตายในไฟ ไฟนั้นก็ไหม้โรงบนโคกจนหมด...”¹⁰¹

การรวมกันเป็นอิทธิพลที่มีจำนวนมากยังเห็นได้จากการร่วมกันเข้าชื่อของผู้มีบรรดาศักดิ์ และราษฎรรวมกัน 1,541 ชื่อถวายฎีกาในเดือนธันวาคม ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) กล่าวโทษบริษัท ว่าเอาที่นาของตนที่บุกเบิกไปขายผู้อื่นและการขูดคลองนั้นเป็นการสกัดน้ำที่เคยไหลมาจากทางเหนือ

¹⁰⁰ สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชาวนาและนโยบายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 188-190.

¹⁰¹ หจช. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนหนังสือเก่า กส.4/2483 พระวิภาคภูวดล กราบเรียน พระยา สุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่อง ยื่นรายงานที่ได้ไปทำแผนที่ในบริเวณพิพาทที่นา ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.113

ที่เคยใช้มานาน 9-10 ปีขาดแคลนและบริษัทยังชู่จะเก็บเงินค่าชุดคลองจากพวกตนด้วย¹⁰²กรณีนี้เห็นถึงการรวมเป็นกลุ่มขนาดใหญ่เพื่อรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน แม้ภายหลังพบว่ามีการบังคับและลักจตขี้ลงในฎีกาโดยเจ้าของไม่ทราบก็ตาม¹⁰³ เหตุการณ์นี้นำไปสู่ความรุนแรงอีกหลายครั้งจากพรรคพวกของหลวงวาทิตบรเทศได้เข้าแย่งชิงที่ดินของราษฎรอีกหลายราย และเกิดข่าวลือว่าบริษัทแพ้ความแล้วถึงกับกล่าวว่พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ผู้ก่อตั้งบริษัทชุดคลองแลคนาสยามถูกโบย ส่วนพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทถูกจ้งจำ ในคำร้องทุกข์ของนายปิ่นและพรรคพวกกล่าวถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นดังนี้

“...แลพากันกล่าวว่ชนะความฎีกาแก่บริษัทที่นาเป็นสิทธิ์ของหลวงสาระภณท์แล้ว การเกิดเปนอย่างนี้ลูกกลมตลอดทุ้งจนคลองรังษิต ซึ่งทราบว่ได้มีข้าหลวงออกไปจัดแจงเรียบร้อยแล้วก็ยังคงกลับถูกนุกฎหลายแห่ง...”¹⁰⁴

เพื่อเป็นการแก้ไขกรณีพิพาทรัฐจึงตั้งกรรมการไต่สวนในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ประกอบด้วยพระยาวรเดชศักดิ์ดาฐ พระยาประชาชีพบริบาล และหลวงสุนทรโกษา ออกไปตรวจตรวจจงและไต่สวนคู่วิวาททั้งสองฝ่าย กรรมการมีความเห็นว่าฝ่ายผู้มีบรรดาศักดิ์ร้องฎีกาเกินกว่าเหตุ ไม่มีตัวผู้ร้องฎีกามาให้สอบสวนจำนวนมาก ซ้ำยังปรากฏว่ราษฎรกล่าวโทษผู้มีบรรดาศักดิ์ว่าแย่งชิงที่นา จากนั้นมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเป็นศาลพิเศษเพื่อพิจารณาคดีโดยเพิ่ม พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ฝ่ายนครบาล และพระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาธิ) เจ้ากรมแผนที่ ร่วมกันสอบสวน ในปีต่อมาคณะกรรมการชุดนี้ตรวจสอบแล้วพบว่า ฝ่ายผู้มีบรรดาศักดิ์ผิดเพราะทำตรวจปลอมทั้งสิ้น แต่คดีก็ไม่ได้ยุติเมื่อหลวงวาทิตบรเทศและพรรคพวกยื่นฎีกาคัดค้านคำตัดสินเมื่อวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) จึงมีการโปรดเกล้าให้ตั้งกรรมการอีกครั้งหนึ่งและมีคำพิพากษาลงวันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ยืนยันตามคำพิพากษาเดิม เป็นผลให้ราษฎรฝ่ายผู้มีบรรดาศักดิ์ต้องออกจากที่นา ซึ่งทำให้การวิวาทเกิดขึ้นอีก เพราะราษฎรผู้ทำนา

¹⁰² สมชาย หลังหมอยา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 190-191.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3897 นายปิ่นกับพรรคพวก ร้องทุกข์ต่อ พระยาวรเดชศักดิ์ดาฐ พระยาประชาชีพบริบาล หลวงสุนทรโกษา กรรมการตัดสินความที่นา ลงวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ. 114

ไม่ได้ร่วมทำความผิดทุกคน จนต้องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯมีการงดการบังคับตามคำตัดสินชั่วคราว¹⁰⁵

ในระบอบนี้เช่นกันผู้มีบรรดาศักดิ์กลุ่มนี้ก็ยิ่งรุกไล่ที่นาของราษฎรจากฎีกาของราษฎรหลายรายในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) เช่น นายบัน กล่าวว่าการตัดสินเมื่อปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) หม่อมเจ้าปรีดา พวกเดียวกับหลวงวาติตประเทศ มีนายพยอม เป็นนายกองนาพร้อมกับบรรดาลูกนาของนายพยอมแย่งชิงอยู่จนปีที่ได้ยื่นฎีกา เมื่อจะเข้าไปทำนาก็ถูกขับไล่่น่ากระปือมาไถคราดข้าวเสียหาย ครั้นนายบันผู้ใหญ่บ้านมาห้ามปรามก็ถูกทำร้ายบาดเจ็บ¹⁰⁶ การบุกรุกของผู้มีบรรดาศักดิ์กลุ่มนี้ นำไปสู่มาตรการขึ้นเด็ดขาดจากบริษัทด้วยการพาพลตระเวนเข้าไปรื้อขับไล่เผาโรงเรือนในปีเดียวกันนั่นเอง

กลุ่มของหลวงวาติตประเทศเป็นกลุ่มที่เห็นถึงการรวมกลุ่มอย่างเป็นลำดับมีการรวมกันภายในพวกของผู้มีบรรดาศักดิ์ พร้อมกันนั้นได้แต่งตั้งคนเพื่อเป็นตัวแทนดูแลการทำนาและบรรดาลูกนาซึ่งได้แก่ บ่าวทาสดั้งเดิมและผู้ที่เข้ามาเช่านาซึ่งคนเหล่านี้รวมอยู่ในระบบเช่านาของผู้มีบรรดาศักดิ์ทั้งสิ้น และมีการอุปถัมภ์ด้วยปัจจัยในการยังชีพซึ่งมีการตอบแทนด้วยการช่วยเหลืองานในพื้นที่และลูกนาเหล่านี้ได้เป็นกำลังคนในการสร้างความเดือดร้อนให้กับทั้งราษฎรและบริษัทภายใต้การนำของผู้มีบรรดาศักดิ์กลุ่มนี้ ส่วนราษฎรก็มีหลักประกันในการดำรงชีพและสามารถรักษาผลประโยชน์ตราบเท่าที่ยังได้รับการอุปถัมภ์แม้จะโดยมิชอบก็ตาม

นอกจากนี้กลุ่มผู้มีบรรดาศักดิ์ยังใช้ศาลเป็นเครื่องมือเพื่ออำนวยความสะดวกให้กลุ่มตนดังในคดีของหลวงวาติตประเทศอีกเช่นกัน ได้อาศัยความเป็นข้าราชการที่มีพวกพ้องทำให้ได้เปรียบในการใช้วิธีการนี้ หลวงวาติตใช้วิธีในการตัดสินบนข้าราชการเพื่อออกตราจองปลอมในพื้นที่โดยสร้างเรือน 1 หลังให้กับหมื่นราชพิทักษ์กรมการอำเภอที่ออกตราจองให้มีอายุมากกว่าวันได้รับพระบรมราชานุญาตของบริษัท และยังจัดเลี้ยงพรรคพวกผู้มีบรรดาศักดิ์ที่จะให้ความช่วยเหลือหากเกิดคดีความในภายหลัง¹⁰⁷

เมื่อเป็นคดีความหลวงวาติตจึงได้รับประโยชน์ในขั้นตอนของการดำเนินคดีที่ศาลอำนวยความสะดวกให้ผู้มีบรรดาศักดิ์ปรากฏความจากฎีการ้องเรียนคดีนี้ของราษฎรหลายรายเมื่อปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) เช่น นายบางได้ให้การว่า เดิมได้ทำนาอยู่ที่คลองแสนแสบแล้วมาจับจองที่นาลำช่องโพทุ่งคู

¹⁰⁵ สุนทรী อาสะวีย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 81-83.

¹⁰⁶ หจข. ร.5 น.41.4/52 ที่ 8302 หนังสือ นายบัน ถึง พระยามหาโยธา ข้าหลวงพิเศษจัดการที่นาทุ่งหลวงรังสิต ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ.119

¹⁰⁷ สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชาวนาและนโยบายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 198-199.

เมื่อปี ร.ศ.108 (พ.ศ.2432) ในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) หลวงวาทิต หลวงสารภณทัต ใช้ให้นายชุ่ม นายฉวน นายขาวและพวกอีก 15 คนมีอาวุธครบมือเข้ามาโถกตบที่นั่น เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็มาแย่งเก็บไป นายชุ่ม นายกองนาของหลวงวาทิตเข้ามาปลุกโรงเสียอีก และเอาดาบไล่ฟันบิดามารดาของตน ในด้านการดำเนินคดี หลวงวาทิต หลวงสารภณทัตได้แต่งตั้งให้นายตาษาเป็นทนายฟ้องร้องนายบาง ศาลได้มีหมายมาให้นายบางมาแก้คดี นายบางมาที่ศาลพร้อมด้วยคนมาประกันตนถึง 10 คนเพื่อให้ขุนสุภายาไชยตุลาการพิจารณาแต่กลับถูกปฏิเสธหมด นายบางจึงถูกขังที่กองลหุโทษ 18 วันจึงพ้นโทษเมื่อหาคนประกันได้ ศาลไม่ได้สืบคดีนี้แม้จะได้เตือนไปหลายครั้งเป็นแต่เพียงว่ากล่าวให้เลิกแล้วต่อกันและเสียค่าธรรมเนียมฝ่ายละ 10 บาทเท่านั้น¹⁰⁸

อีกเรื่องหนึ่งในกรณีของนายเดช ได้จับจองนาที่ตำบลทุ่งศรีตะเคียน ในปี ร.ศ.108 (พ.ศ.2432) และได้ยื่นเรื่องต่อบริษัทขอช่วยเสียค่าขาดคลองแล้ว นายเดชทำนามาตั้งแต่ปีที่จับจองจนกระทั่งปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) นายพยอม นายกองนาของหม่อมเจ้าปรีดา คู่มพรรคพวกมา 14-15 คนมาขับไล่ไปจากที่นา หลังจากนั้นหนึ่งเดือนนายพิก ทนายของหลวงวาทิตยื่นเรื่องฟ้องจึงได้มายังศาลเพื่อฟังความ ครั้นกลับจากศาลนายพิกให้พลตระเวนจับตัวนายเดชนำไปขังไว้ที่คุกกระทรวงยุติธรรม นายพิกมาบอกให้ยอมเลิกความต่อกันจึงจะปล่อยตัวไป นายเดชจึงยินยอมแล้วนายพิกได้พาไปพบขุนสุภายาไชยตุลาการศาลแพ่งเกษม นายพิกได้บอกให้นายเดชยอมความแล้ว ขุนสุภายาไชยจึงให้นายเดชลงชื่อในหนังสือยอมความโดยไม่ได้อ่านข้อความในหนังสือให้ทราบ ส่วนขุนสุภายาไชยก็ขังนายเดชที่กองลหุโทษเพื่อเร่งเอาเงินค่าธรรมเนียมศาลและค่าเช่านาของผู้ฟ้องร้องจำนวน 120 บาทแต่ตนเองไม่มีจึงถูกขังอยู่ถึง 1 เดือนจึงพ้นโทษ โดยภรรยาของนายเดชต้องหาเงินมาไถ่ตัวด้วยการขายตัวเป็นทาสให้กับกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์¹⁰⁹

บทบาทของผู้พิจารณาคดีอำนาจประโยชน์ให้ผู้มีบรรดาศักดิ์ดีด้วยการให้ราษฎรยอมความซึ่งเป็นการยอมหลังจากที่ผู้มีบรรดาศักดิ์ได้ใช้กำลังเข้าบุกรุกที่นาแล้วโดยที่ศาลไม่ได้ฟังคำคัดค้านใดๆของราษฎรในกรณีของนายเดชศาลฟังแต่คำร้องของนายพิกอย่างเดียว ส่วนนายบางซึ่งได้ขอให้ศาลสอบสวนแต่ก็ไม่ได้รับการสนองตอบแต่อย่างใด

ศาลยังใช้ข้อดีของราษฎรเรื่องฐานะทางการเงินเป็นเครื่องมือด้วยการใช้เรื่องเงินค่าธรรมเนียมศาล ทำให้มีการกักขังราษฎรที่ไม่มีเงินจ่าย ราษฎรยอมจะลำบากต่อการหาเงินมาให้ได้ในขณะนั้นทั้งจากกรณีของนายเดช และกรณีของนายตาษาซึ่งถูกนายตาษาทนาย ของผู้มีบรรดาศักดิ์กลุ่มนี้ฟ้องร้องเมื่อไปที่ศาลนายตาษาเรียกเงินค่าเช่านารวมกว่า 5 ชั่งให้เป็น

¹⁰⁸ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/14 เรื่อง คำไต่สวนฎีกานายบาง ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ.114

¹⁰⁹ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/14 เรื่อง คำไต่สวนฎีกานายเดช ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ.114

ค่าธรรมเนียมศาลแต่ไม่มี จึงถูกขังที่กองลหุโทษถึง 2 เดือนจนถูกปล่อยตัวเมื่อภรรยานำเงินมาให้ 3 ชั่งแต่ก็ยังเหลืออยู่อีก 210 บาท และต้องนำเงินจำนวนนี้ที่ได้จากกรรมหมื่นนราธิประพันธ์พงษ์ ไปให้จึงครบจำนวน นายตาเซ่ใช้เรื่องการเงินเป็นข้อเสนอมให้อยอมความโดยจะจ่ายค่าธรรมเนียมให้ ส่วนเงินที่จ่ายค่าธรรมเนียมที่จ่ายไปก่อนกับหนังสือเข้าศาลไม่ได้คืนให้¹¹⁰ ปัญหาเรื่องเงินที่ใช้ ในการดำเนินคดีทำให้นายเดช กับนายดาต้องอยู่ในสถานะเป็นทาสของกรรมหมื่นนราธิประพันธ์ พงษ์ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่อีกรายในทุ่งรังสิต ส่วนพวกของหลวงวาทิตประเทศก็ได้ที่นำไป

ราษฎรผู้ถูกหลวงวาทิตฟ้องร้องยอมเสียเปรียบเพราะต้องเสียเวลามาดำเนินคดีเพราะต้อง เดินทางเข้ามาดำเนินคดี ความล่าช้าในการดำเนินคดี และยังคงถูกกักขังเมื่อไม่มีเงิน ค่าธรรมเนียมให้ศาล ระหว่างนั้นหลวงวาทิตและพรรคพวกก็จะใช้กำลังคนเข้าไปแย่งชิงทำนาหรือ ให้ผู้อื่นเช่านาผืนนั้นไป ในกรณีของนายเดชเมื่อออกจากคุกกลับมาที่นาของตนก็พบว่านายสุดกับ พวก 4-5 คนซึ่งเช่ามาจากหลวงวาทิตประเทศมาตั้งโรงทำนาในที่แล้ว¹¹¹ หรือในรายชื่อของนายแดง ถูก หลวงสารภักดิ์ กับหม่อมหลวงอัฐแต่ทนายฟ้องร้องระหว่างยังเป็นความนี้ผู้มีบรรดาศักดิ์ทั้งสอง ได้ให้ นายลี นายเชื้อและพวกไปตั้งโรงทำนาในที่นั้นโดยที่ผู้พิพากษายังไม่ได้ตัดสินประการใด พร้อมทั้งยังถูกบ่าวทาสผู้บุกรุกขับไล่ไปจากที่นั้น¹¹² การใช้วิธีการฟ้องร้องนั้นเป็นเครื่องมือที่ช่วย เสริมความรุนแรงจากการก่อกบฏของคนกลุ่มนี้ได้อย่างมาก

ไม่เพียงแต่จะใช้กฎหมายและการฟ้องร้องเป็นเครื่องมือ ในทางกลับกันกลุ่มของผู้มี บรรดาศักดิ์ต่างๆยังได้สร้างปัญหาในการดำเนินคดีเมื่อได้กระทำผิด เช่น ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) นายนวม นายกองนาของกรรมหมื่นสรรพาสตรศุภกิจ ได้บุกรุกที่นาของ หลวงกิจจานุรักษ์ ที่ให้ มะจือคนของตนเองเช่าทำตั้งแต่ปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) ที่ผืนนี้ได้ฟ้องร้องระหว่างกันศาลยังไม่ได้ ตัดสิน โดยนายนวมได้ชี้แจงต่อเจ้าหน้าที่ว่าคนพวกนี้ได้บุกรุกที่นาก่อนและเจ้านายตนเองมีรับสั่ง ให้มาทำนารายนี้¹¹³ ในกรณีที่ศาลตัดสินให้ฝ่ายผู้มีบรรดาศักดิ์แพ้ความคนกลุ่มนี้ได้ขัดต่ออำนาจ ศาลที่จะย้ายออกไป เช่น คดีนายเอี่ยม นายจุนซึ่งได้บุกรุกที่นายล้ำศาลได้ตัดสินให้ย้ายออกไป

¹¹⁰ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/14 เรื่อง คำไต่สวนฎีกานายดา ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ.114

¹¹¹ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/14 เรื่อง คำไต่สวนฎีกานายเดช ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ.114

¹¹² หจข. ร.5 กษ.9.4ก/14 เรื่อง คำไต่สวนฎีกานายแดง ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ.114

¹¹³ หจข. ร.5 น.18.2ฉ/140 ที่ 3804/4314 หมื่นแผลงณรงค์ สรวัดรแขวง รายงานต่อ พระยาอินทราธิบ ดิสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ.116

ตั้งแต่ปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) แต่ก็ยังอยู่ในที่นั้นโดยอ้างว่าพระองค์เจ้าโตให้มาดูแลที่นารายนี้¹¹⁴ หรือคดีของจีนพุด นายซิ่น ได้บุกกรุกที่นา 50 ไร่ของนายถ้ำ ซึ่งตรอกนากับบริษัท 100 ไร่ ทั้งสองให้การว่าหลวงนรินทรีให้มาทำนารายนี้ ศาลตัดสินให้ขับไล่แต่ก็ไม่ไปซ้ำยังทำร้ายนายถ้ำอีกด้วย¹¹⁵ พฤติกรรมเช่นนี้ของกลุ่มของผู้มีบรรดาศักดิ์จึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงการใช้อำนาจที่ได้มาจากระบบอุปถัมภ์ในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในบริเวณนี้

กลุ่มผู้มีบรรดาศักดิ์จึงมีบทบาทสำคัญที่เข้ามาถือครองที่ดินในบริเวณทุ่งรังสิต และมีส่วนในการก่อคดีประเภทนี้ด้วยความพร้อมต่างๆที่มี การใช้กำลังคนในระบบเช่าที่เป็นบ่าวทาสดั้งเดิม และราษฎรที่เข้ามาภายหลังด้วยการให้การอุปถัมภ์จึงมีส่วนในการสร้างอำนาจให้จนสร้าง ความรุนแรงได้ รวมทั้งความได้เปรียบในคดีที่มีการช่วยเหลือระหว่างกันของผู้มีบรรดาศักดิ์ก็สร้างความเดือดร้อนให้กับบริษัทผู้รับสัมปทานและราษฎรโดยทั่วไป

4.2.4 กลุ่มคนในบังคับ

นับตั้งแต่ที่ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ.2398 ที่นอกเหนือจากการกำหนดเรื่องการค้า และภาษีอากรแล้ว เรื่องของการพิจารณาคดีและการศาลก็เป็นเรื่องที่สำคัญไม่น้อย ชาวต่างประเทศรวมทั้งชาวเอเชียที่เข้าไปอยู่ในบังคับต่างชาติดังกล่าวจำนวนมากได้รับการคุ้มครองในการพิจารณาคดีจากประเทศคู่สัญญากับไทย หรือที่เรียกว่า สิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทำให้รัฐบาลประสบปัญหาหากคนเหล่านี้ไปก่อคดีขึ้นมาคนเหล่านี้ก็ต้องขึ้นศาลกงสุลหรือไม่ก็ถูกประเทศต้นสังกัดของคนเหล่านี้แทรกแซงกระบวนการยุติธรรมของไทยจนสร้างปัญหาในการพิจารณาคดีตลอดมา นำไปสู่ปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศอันมีผลต่อเอกราชและความมั่นคงของประเทศท่ามกลางการล่าอาณานิคมที่มีอย่างรุนแรงในระยะนี้ และคนในบังคับอีกเช่นกันที่มีส่วนในคดีประเภทนี้

ในบริเวณทุ่งรังสิตเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีคนกลุ่มนี้เข้ามาจับจองที่ดิน และเกี่ยวข้องกับการก่อคดีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดิน ดังนั้นการรายงานถึงความประพฤติก็เป็นสิ่งที่ถูกเสนอให้พิจารณาเมื่อคนในบังคับต้องการครอบครองที่ดิน ปราบกฏความจากหนังสือของพระยาพิพัฒน์โกษา ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศถึงพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ผู้แทนปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย เรื่องที่ดินในบังคับขอจับจองที่ดินของบริษัทเมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ดังนี้

¹¹⁴ หจข. ร.5 น.18.2ฉ/201 ที่ 149/117 หม่อมราชวงศ์ชื่อน กรมการอำเภอหนองจอก แขวงกรุงเทพฯ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 23 ตุลาคม ร.ศ.117

¹¹⁵ หจข. ร.5 น.18.2ฉ/180 ที่ 39/389 ขุนสารานุกรมบริบาล กรมการอำเภอ ยื่นรายงานต่อ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง รองอธิบดีกรมกองตระเวน ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ.117

“...แหม่มรอบเปิดแบล็กคนบังคับอังกฤษอยู่กรุงเทพ ๒๐ ปีเสศ จะซื้อที่นาของ นายกลั่นตำบลคลองชอยที่ ๑๔ ฝั่งใต้คลองรังสิตแขวงเมืองนครนายกเป็นเนื้อนา ๓๖๔ ไร่ ความแ้งอยู่ในหนังสือมิสเตอร์คาโลย์ส่งมานี้แล้ว แลแหม่มรอบเปิดแบล็กผู้นี้เป็นคนดีเรียบร้อย...”¹¹⁶

การรายงานถึงพฤติกรรมเช่นนี้ ในอีกทางหนึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงพฤติกรรมที่ตรงกันข้ามซึ่งคนในบังคับถือเอาอำนาจที่ตนมีในการก่อกบฏประเภทนี้ เช่นที่พระเจ้านองยาเธอพระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยคถูกโต๊ะเย็บแขกกับพวกเข้าแย่งชิงที่นา ในเอกสารของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ระบุถึงปัญหานี้ว่า

“...บัดนี้โต๊ะเย็บคนในบังคับอังกฤษกับแขกกับพวกบังอาจมาตั้งทำนาอยู่ในที่นาของท่านโดยลำพังตนเช่นนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่ากรเรื่องนี้ ถ้ากระทรวงเกษตราธิการไม่รีบจัดการให้เป็นทีเรียบร้อยในเร็วแล้ว ขึ้นปล้อยให้เนินเข้าไปอีกพวกแขกเหล่านี้ก็ถือตัวว่าเป็นคนอยู่ในบังคับอังกฤษผู้หนึ่งผู้ใด ไม่อาทสามาทที่จะว่ากล่าวห้ามปรามได้ ก็จะมีใจกำเริบชักภาพพวกฟ้องและผู้อื่นบุกรุกเข้ามาตั้งทำนาโดยลำพังของตน อยู่ในที่ของผู้ซึ่งได้ลงเงินประจำแลลงชื่อขอกรอกช่วยเสียค่าชุดคลองไว้มากขึ้นอีก ก็คงจะเกิษการวุ่นวายกันใหญ่ต่อไปเป็นแน่ การวิวาทแย่งชิงที่นาในเขตคลองของบริษัทก็จะเป็นที่สงบเรียบร้อยลงได้...”¹¹⁷

การแย่งชิงที่ดินจำนวนมากยังมาจากการที่มีคนในบังคับสยามเข้าอยู่ในความคุ้มครองของประเทศเจ้าอาณานิคม ซึ่งสร้างปัญหาในการพิจารณาคดีของฝ่ายไทย ดังรายงานของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเมื่อปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ระบุว่า

“...มองซิเออร์ฮาร์ตดอนพูดว่า ทุกวันนี้คนในบังคับฝรั่งเศส กับคนในบังคับสยามฟ้องกันด้วยเรื่องที่ดินเป็นอันมาก...จึงคิดด้วยเกล้าฯ ในเวลานี้ที่ดินในบังคับสยามหันไปหาอำนาจฝรั่งด้วยการแย่งชิงที่นาซึ่งกันแลกันเป็นต้นเหตุ

¹¹⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ.๑๒๑-๑๒๒ ตอน ๒, หน้า 204.

¹¹⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3907 หนังสือบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.115

ครั้งนั้นตกไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสแล้วกลับมาก่อการวิวาทแย่งชิงที่นา ถึงกับ
กลุ่มรุมบุกตีฟันหรือโจรนาคนฝ่ายสยามด้วยความกำเริบก็มีอยู่เนืองๆ ถ้า
มองซิเออร์ฮาร์ตวนมอบความให้ชำระแล้ว เห็นด้วยเกล้าๆว่า พอจะระงับความ
ตื่นเต้น คนฝ่ายสยามที่วิ่งไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ใ้คราวหนึ่งจะเป็นประ
โยชน์แก่บ้านเมืองอยู่ด้วย...”¹¹⁸

ความขัดแย้งในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งมีการถืออำนาจในแต่ละกลุ่ม มีการใช้กำลังคนใน
แต่ละฝ่ายเข้าแย่งชิง และแม้จะใช้กระบวนการยุติธรรมเข้ามาตัดสินแต่กลุ่มที่มีอำนาจต่อรองน้อย
อย่างราษฎร ก็เสียเปรียบกลุ่มที่มีความพร้อมกว่า เช่น บริษัท และผู้มีบรรดาศักดิ์ ผู้ที่มีกำลังและ
การต่อรองที่น้อยกว่าจึงเข้าพึ่งพาการอยู่ในบังคับต่างประเทศ เพื่อที่จะสามารถรักษาชีวิตและ
ทรัพย์สินไว้ได้ คดีประเภทนี้จึงรุนแรงอย่างมากและมีการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่ายอย่างชัดเจน เช่นที่
หลวงโยธาณัติการ ข้าหลวงตรวจนากรุงเทพมหานครรายงานถึงสภาพที่เกิดขึ้นในเขตรังสิตต่อ พระยา สุร
ศักดิ์มนตรีเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ดังนี้

“...พวกใดมีกำลังพหุนะมากก็ทำนาบุกกรุกเข้าไป โดยอำนาจครบเต็มตาม
ใบสำคัญพวกไม่มีกำลังก็รักษาความสงบไว้ ถึงแม้ฟ้องร้องต่อศาลก็ไม่ค่อยจะ
สำเร็จดังประสงค์ พวกไม่มีกำลังจึงเอากำลังจากคนต่างประเทศมาช่วย จึงเป็น
คนในบังคับฝรั่งเศส กลับยกพวกฟ้องไถนาล้ำเกินส่วนของตนเข้าไปตั้งนี้ก็มาก
...”¹¹⁹

ปัญหาการวิวาทแย่งชิงที่ดินเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทั่วไป สำหรับกรณีของทุ่งรังสิตกลุ่มคนใน
บังคับได้เข้าไปมีส่วนร่วมด้วย ซึ่งได้รับการคุ้มครองจากประเทศต้นสังกัดในการถูกดำเนินคดี ทำ
ให้คนเหล่านี้มีอำนาจที่จะสร้างความเดือดร้อนตลอดจนการใช้ความรุนแรงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเสมอ
ดังกรณีกลุ่มของมะหะหมัดบิดา และนายฟาอุซาย ซึ่ง เป็นแขกจาม ตัวของนายฟาอาศัยบารมี
จากการที่ได้แต่งงานกับบุตรสาวของผู้มีบรรดาศักดิ์ท่านหนึ่ง ต่อมานายฟาได้ขอรับหนังสือเป็นคน

¹¹⁸ กจข. ร.5 กษ.3.3/12 หนังสือเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วันที่ 21 สิงหาคม
ร.ศ.115 อ้างถึงใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” หน้า 127.

¹¹⁹ กจข. ร.5 กษ.3.3/10 หนังสือหลวงโยธาณัติการ ข้าหลวงตรวจนากรุงเทพมหานคร ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี
วันที่ 4 สิงหาคม ร.ศ.115 อ้างถึงใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-120.

ในบังคับฝรั่งเศส เป็นที่ยำเกรงของเหล่าอาสาจาม ฝรั่งเศสยังได้ตั้งให้เป็นหัวหน้าดูแลแขกจามที่ตั้งทำนาอยู่ในทุ่งหลวงแขวงกรุงเทพฯ ก่อนที่มะหมัดบิลากับนายฟาจะก่อความเดือดร้อนให้กับราษฎรจะชักธงฝรั่งเศสขึ้นที่บ้านของตนเป็นสัญญาณให้พวกพ้องในบังคับฝรั่งเศสมาประชุมที่บ้านของนายฟา¹²⁰

กลุ่มของนายฟาได้สร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎร และแม้กระทั่งผู้มีบรรดาศักดิ์ก็อย่างมาก ซึ่งนายฟาและพรรคพวกได้บุกรุกที่นาของกรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจในปี พ.ศ.2438 พฤติกรรมของนายฟาและพรรคพวกในครั้งนี้มีความร้ายแรงทั้งเข้ารื้อพังโรงนา ยิงทำร้ายชาวนา ปล้นทรัพย์สิ่งของ แย่งชิงกระบือ ซ้ำมาเข้ามาเหยียบย่ำรวงข้าวในนา จุดคร่าผู้หญิง และข่มขู่ให้เข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส¹²¹ ถัดมาเพียงปีเดียวกลุ่มนายฟาก็วิวาทกับนายนวนนายกองนาของกรมหมื่นสรรพศาสตร์อีกในครั้งนีมีการปะทะด้วยอาวุธปืนบาดเจ็บเสียชีวิตทั้งสองฝ่าย และรวมทั้งพลตระเวนที่เข้าไปปราบเหตุด้วย¹²²

เมื่อเจ้าพนักงานจับกุมผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้มา พวกญาติก็พากันไปปรึกษากับกงสุลฝรั่งเศส แล้วกลับมาสั่งสอนกันไม่ให้จำเลยทำการใดๆ ให้รอทูตฝรั่งเศสมาจัดการเอง¹²³ จากนั้นราชทูตฝรั่งเศสก็เข้ามาขัดขวางการดำเนินคดีครั้งนี้อีก ด้วยการบอกให้ศาลปล่อยจำเลยเสียถ้าไม่ปล่อยตนจะเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 5 และหากพระองค์ไม่ยอมตามข้อเสนอ ราชทูตฝรั่งเศสจะปล่อยบุคคลดังกล่าวแล้วพาออกนอกประเทศโดยพลการ¹²⁴ การที่ทูตของฝรั่งเศสเข้ามาขัดขวางเรื่องนี้

¹²⁰ หจข. ร.5 ม.2.26/3, ลายพระหัตถ์กรมขุนนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ, ที่ 76/17815 11 ธันวาคม ร.ศ.115 อ้างถึงใน สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 403-404.

¹²¹ หจข. ร.5 ย13.10/6 ที่ 169/114 หนังสือกรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 28 มกราคม ร.ศ.114

¹²² หจข. ร.5 ม.2.26/3 หนังสือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ เรื่องนายนวนนายฟาและมะหมัดบิลาวาทยิงกันตายที่ตำบลลำบัวเขียวทุ่งคู๋ ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.115

¹²³ หจข. ร.5 ม.2.26/6, ลายพระหัตถ์กรมขุนนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลกราบทูลรัชกาลที่ 5, ที่ 99/2023 วันที่ 14 มกราคม ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) อ้างถึงใน สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 405.

¹²⁴ หจข. ร.5 ม.2.26/3, พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ, ที่ 54/1225, วันที่ 11 มกราคม ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน.

อย่างเปิดเผยเนื่องจากว่ามะหะหมัดบิลาล่าเป็นคนสำคัญของทูตฝรั่งเศสสำหรับใช้เกลี้ยกล่อมคนให้เข้ารับหนังสือเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสถ้าไม่สำเร็จก็ให้ใช้วิธีการกดขี่บังคับ¹²⁵

คดีนี้ยังถูกใช้เป็นประเด็นทางการเมืองในการเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ.2440 ฝรั่งเศสจะยังไม่ตกลงยืนยันหมายกำหนดการเสด็จในครั้งนี้นั้นจนกว่ามะหะหมัดบิลาล่าจะถูกปล่อยตัว ซึ่งเป็นเงื่อนไขประการหนึ่งที่ทำให้แผนการเสด็จของรัชกาลที่ 5 ต้องล่าช้าออกไป¹²⁶ คดีของนายฟาและมะหะหมัดบิลาล่าในทุ่งรังสิตเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดถึงการใช้อำนาจที่มีจากการเป็นคนในบังคับต่างประเทศ สร้างผลกระทบต่อการค้าเดินคดีจนถูกนำไปใช้เป็นส่วนหนึ่งในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ

นอกจากนี้กรณีของนายเล็ก หรือเจ้าเล็ก เจ้าลาวเมืองหลวงพระบาง คนในบังคับฝรั่งเศสมีคดีวิวาทกับราษฎรหลายรายบริเวณคลอง 2-3 ฝั่งใต้คลองรังสิตในปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) นายเล็กอาศัยข้อบกพร่องในการออกเอกสารสิทธิ์จากกรณีของพระเสวียนราษฎรซึ่งเป็นข้อพิพาทกับบริษัท นายเล็กได้พุดจาเกลี้ยกล่อมให้ราษฎรขายตราจองเหล่านี้ หลังจากนั้นนายเล็กก็จะให้ผู้ที่ขายใบจองซึ่งอยู่ในที่นั่นทำสัญญาเช่าอยู่ตามเดิม วิธีการนี้ทำให้นายเล็กสามารถได้ที่ดินเพิ่มอีกจากพวกที่ตรอกหรือจับจองนาต่อบริษัทเพราะ พวกมีหนังสือสำคัญบริษัท หรือใบตรอกเมื่อจะเข้าไปทำนาก็ทำไม่ได้ด้วยมีพวกที่ถือใบจองของพระเสวียนทำอยู่แล้ว จึงเอาหนังสือเหล่านี้ขายให้แก่ นายเล็กก็รับซื้อไว้ การที่นายเล็กรับซื้อใบจองของพระเสวียนนี้ทำให้ได้ทั้งที่ดิน และคนอีกด้วย ราษฎรที่ถือใบจองเหล่านี้ไม่สามารถต่อรองอำนาจของบริษัทได้จึงขายใบจองให้ เท่ากับว่าอยู่ในความคุ้มครองของนายเล็กและอำนาจจากประเทศต้นสังกัดของนายเล็กไปพร้อมกัน ดังข้อความจากหนังสือของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง กราบทูลต่อ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึงคดีนี้ว่า

“...ที่นาตั้งแต่ตมานรถไฟคลองรังสิตไปตามลำคลองซอยที่ ๓ แขวงเมืองประทุมธานีนั้นไม่เป็นการตกลงว่าผู้ใดจะเป็นผู้มีอำนาจเป็นเจ้าของที่นาเป็นแต่ฝ่ายใดมีอำนาจก็เข้ายึดถือเอาที่นานั้นเป็นของๆตน ในการวิวาททุ่งเถียงกันอยู่นั้นก็คือพวกที่ถือตราจองพระเสวียน ถือว่าตราจองนั้นมีอำนาจหวงห้ามที่นาเป็นของตนได้ ฝ่ายพวกที่ถือหนังสือสำคัญของบริษัทก็ถือว่าหนังสือสำคัญนั้นมีอำนาจหวงห้ามที่นานั้นเป็นของตนได้ เมื่อต่างคนต่างถืออำนาจเช่นนี้ผู้ซึ่งมีกำลังน้อยจะคิดอุบายเข้าหาผู้ซึ่งมีกำลังมาก เพื่อประลองค้ำจะแย่งเอาที่นาเป็นสิทธิ์ของตน แลใน

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁶ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “การเมืองเบื้องหลังรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป,” *ศิลปวัฒนธรรม* 23 (12 ตุลาคม 2545): 96.

ทุกวันนี้ในที่นาซึ่งวิวาพนี้ก็มีความเจริญยิ่งขึ้นราคาซื้อขายกันไรร่หนึ่งไม่ต่ำกว่าสิบสองบาท เมื่อที่นากลับเจริญเป็นผลขึ้นดังนี้แล้วต่างคนก็มุ่งหมายจะแย่งชิงที่นานั้นทวีขึ้น...”¹²⁷

นายเล็กจึงเป็นส่วนขยายข้อขัดแย้งจากคดีของพระเสวีในด้านการใช้ความรุนแรงขึ้นไปอีกด้วยการรับสมอ้างเป็นเจ้าของที่ดินบริเวณนั้นคุมพรรคพวกเข้าแย่งชิงเกี่ยวข้าวในที่นาของราษฎรที่ตรอกนาต่อบริษัทหลายราย และยังใช้พรรคพวกขู่บังคับให้นายตุ้มและราษฎรอีก 43 ครัวเรือนเช่าที่นาของตน¹²⁸ นายเล็กกับราษฎรที่ขายใบของพระเสวีให้จึงได้ประโยชน์ไปพร้อมกันโดยที่ความเดือดร้อนอยู่กับราษฎร และคดีนี้อีกเช่นกันที่อำนาจรัฐบาลต่างประเทศให้การคุ้มครองนายเล็กโดยที่กงสุลฝรั่งเศสมีหนังสือไปยังกระทรวงการต่างประเทศขอให้ทางกระทรวงนครบาลสั่งการให้บริษัทมอบที่นาให้กับนายเล็กในคราวเดียวกันนี้

กลุ่มคนในบังคับต่างประเทศจึงเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในการแย่งชิงที่ดิน สร้างปัญหาให้กับรัฐบาล บริษัท และราษฎร ด้วยอำนาจในความคุ้มครองที่ตนได้รับจากประเทศที่ตนได้อยู่ในบังคับพร้อมกันนั้นยังเป็นกลุ่มที่ให้ความคุ้มครองในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรท่ามกลางการแย่งชิงปัจจัยในการผลิตจากกลุ่มผู้มีอำนาจต่างๆในพื้นที่นี้

กลุ่มคนต่างๆที่เข้ามาในบริเวณทุ่งรังสิตมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อจับจองที่ดินทั้งในด้านการเกษตรและการพาณิชย์ที่มีผลประโยชน์ในรูปแบบของค่าเช่านาเป็นสำคัญ ในสภาพสังคมที่รวบรวมผู้คนอันมีภูมิหลังทางสังคมที่หลากหลายที่ต่างก็ต้องการครอบครองทรัพยากรที่ดิน คดีพิพาทเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินจึงเกิดขึ้นบนพื้นฐานของความขัดแย้งในเรื่องของสิทธิทำกินและเอกสารสิทธิ์ดังกล่าว ขณะเดียวกันความขัดแย้งในเรื่องเดียวกันนี้ยังส่งผลถึงเรื่องค่าเช่านาที่เกิดจากการอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพื่อที่จะเรียกเก็บค่าเช่า และในทางตรงกันข้ามผู้เช่านาก็ใช้วิธีการเดียวกันนี้อ้างเพื่อปฏิเสธพันธะในระบบเช่านี้ได้ นอกจากนี้สภาพสังคมที่เกิดขึ้นยังมีผลให้คดีประเภทนี้มีความรุนแรงมากขึ้นจากการใช้อำนาจของกลุ่มผู้มีสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจที่สูงในบริเวณนี้ทั้งบริษัท ผู้มีบรรดาศักดิ์ และคนในบังคับต่างชาติ ราษฎรผู้ที่เสียเปรียบในคดีพิพาทได้พึ่งพากลุ่มคนเหล่านี้เพื่อให้สามารถรักษาชีวิตและทรัพย์สินท่ามกลางดินแดนเปิดใหม่แห่งนี้

¹²⁷ หจข. ร.5 น.41.4/41 ที่ 35/172 พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ.117

¹²⁸ หจข. ร.5 น.41.4/41 หนังสือ นายตุ้ม กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 เรื่อง เจ้าเล็กลาวในบังคับฝรั่งเศส บุกรุกที่นาของตน ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ.117

คติอาญาและอาชญากรรม

คติประเภทนี้สร้างปัญหาในการดำรงชีวิตแก่ผู้คนในบริเวณนี้อย่างมาก ท่ามกลางสภาพเศรษฐกิจที่ขยายตัวจากการส่งออกข้าวเป็นสินค้าที่สำคัญ พื้นที่ทุ่งรังสิตนับเป็นพื้นที่ซึ่งสนองตอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีกลุ่มคนจากที่ต่างๆเข้ามาแสวงหาโภคทรัพย์ทางเศรษฐกิจจากท้องทุ่งนี้ ความแตกต่างในภูมิหลังและสถานะทางสังคมที่มีอยู่มากเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดคติขึ้นมา โดยที่คติประเภทนี้สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานและความก้าวหน้าของการขุดคลอง อีกทั้งยังเกี่ยวข้องกับการใช้อาวุธปืนที่เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงสภาพของความรุนแรงที่ก่อคติขึ้นมา คติในเรื่องนี้ยังได้สะท้อนภาพความสัมพันธ์ของผู้คนที่ต่างเข้ามาทำกิน และสิ่งที่เกิดขึ้นนับเป็นการฉกฉวยผลประโยชน์จากสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่ปรากฏอีกด้วย

5.1 ความแพร่หลายของการใช้อาวุธปืนในทุ่งรังสิตกับการเกิดคติอาชญากรรม

คติจำนวนมากที่เกิดขึ้นในเขตพื้นที่นี้หลายคติเป็นเรื่องของการใช้ความรุนแรงถึงแก่ชีวิต การใช้อาวุธปืนเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดความรุนแรงขึ้น ในขณะที่ราษฎรในบริเวณทุ่งรังสิตมีความจำเป็นที่จะต้องใช้อาวุธปืนอย่างมากเพื่อการป้องกันชีวิตและทรัพย์สินทั้งจากช้างป่าที่เข้ามากินผลผลิต และจากโจรที่มาปล้นสะดมอยู่เสมอ อาวุธปืนจึงถือเป็นหลักประกันความปลอดภัยที่จำเป็นของราษฎรในดินแดนเปิดใหม่ที่มีความหลากหลายของกลุ่มคนและภูมิหลังทางสังคม อีกทั้งยังแสดงถึงความสัมพันธ์ของผู้คนจากพฤติกรรมในการก่อคดีที่มีความรุนแรงเช่นกัน

การใช้อาวุธปืนนับเป็นสิ่งที่แพร่หลายในบริเวณที่ราบภาคกลางในเขตกสิกรรม เช่นที่มณฑลกรุงเก่าอันเป็นเขตทำนาดั้งเดิม จากการสำรวจของพระยาโบราณราชธานินทร์ ในปี พ.ศ.2458 มีจำนวนปืนประเภทประจูปาก 30,074 กระบอก ปืนประจุกท้าย 9,748 กระบอก รวม 39,822 กระบอก เฉพาะในเขตจังหวัดกรุงเก่า (ซึ่งเรียกกันในขณะนั้น) มีปืนประจูปาก 7,180 กระบอก ปืนประจุกท้าย 3,924 กระบอก รวม 11,104 กระบอก¹

สำหรับพื้นที่เปิดใหม่แห่งนี้เฉพาะที่เมืองธัญญบุรี อันถือเป็นใจกลางของทุ่งรังสิต ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มีจำนวนอาวุธปืนประเภทประจูปาก 1,915 กระบอก ปืนประจุกท้าย 1,380

¹ พระยาโบราณราชธานินทร์, ระยะเวลาประพาสลำน้ำน้อยและลำแม่น้ำใหญ่มณฑลกรุงเก่าและมณฑลนครสวรรค์ (พระนคร: บุญสงการพิมพ์, 2504), หน้า 62,65.

กระบอก รวม 3,295 กระบอก² และในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มีปืนประจุกท้าย 1,322 กระบอก ปืนประจูปาก 1,762 กระบอก รวม 3,084 กระบอก³

ในส่วนของเมืองใกล้เคียงที่โครงการรังสิตคาบเกี่ยวอยู่ เช่น มินบุรี ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีจำนวนอาวุธปืนทั้งสองประเภท (ในเอกสารไม่ได้แยกประเภทไว้) 2,298 กระบอก ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มี 2,988 กระบอก⁴ ปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มี 2,607 กระบอก⁵ ปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มี ปืนประจูปาก 1,000 กระบอก ปืนประจุกท้าย 885 กระบอก รวม 1,885 กระบอก ปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) เฉพาะเดือนพฤศจิกายน มีปืนประจูปาก 958 กระบอก ปืนประจุกท้าย 898 กระบอก รวม 1,856 กระบอก⁶ และเมืองปทุมธานีในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) มีปืน 997 กระบอก⁷ ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มีปืน 2,001 กระบอก⁸ แม้ว่าข้อมูลดังกล่าวจะเป็นเพียงบางปีและบางเมืองแต่ก็ทำให้ทราบถึงจำนวนอาวุธปืนที่มีอย่างแพร่หลายในท้องทุ่งแห่งนี้

บริเวณทุ่งรังสิตมีการแพร่หลายของอาวุธปืนโดยมีที่มาจากวิธีต่างๆกันโดยกลุ่มบุคคลหลายกลุ่ม บริษัทชุดคลองแกลคูนาสยามในฐานะเจ้าของเขตสัมปทาน มีการนำอาวุธปืนเข้ามาเพื่อใช้ป้องกันทรัพย์สินที่มักถูกผู้ร้ายเข้าปล้น ดังปรากฏว่าบริษัทเคยขออนุญาตตั้งปืนวินเชสเตอร์พร้อมกระสุน 2,800 นัด ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ก่อนหน้านั้นบริษัทได้เคยตั้งปืนมาตั้งแต่ปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) จำนวน 4 ครั้ง เป็นปืน 16 กระบอก กระสุน 2,600 นัด ซึ่งการขออนุญาตนำเข้าในปี ร.ศ.121 ได้มีการไต่สวนจำนวนอาวุธปืนในความครอบครองของบริษัทโดยกระทรวงนครบาลให้ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีสำรวจ ทำให้ทราบจำนวน ชนิดและสถานที่ที่บริษัทมีปืนประจำคือ ปืนแมนลิกเซอร์ อยู่ที่บ้านผู้จัดการคลองรังสิต ปืน 1 นัดชื่อเมมาเซอร์จำนวน 4 กระบอก อยู่ตามเจ้าพนักงานแผนที่บริษัท ปืน 5 นัด 1 กระบอกอยู่ที่เครื่องจักรชุดคลองที่ 4 รวมทั้งสิ้น 6

² หจข. ร.5 น.3.2จ /14 เรื่อง รายงานอำเภอบัญชีนักโทษแลไพร่พลเมืองกระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึง มีนาคม ศก 124

³ หจข. ร.5 น.3.2จ /17 เรื่อง บัญชีนักโทษกับบัญชีคนแลกระบือเกิดตาย จำนวนเดือนเมษายน ถึง มีนาคม ศก 125

⁴ หจข. ร.5 น.3.6ช / 4 ส่งรายงานจัดราชการประจำปีศก 122 (21 มิ.ย.123)

⁵ หจข. ร.5 น.3.6ช / 6 รายงานประจำปี ร.ศ.123 (26 ก.ค.124)

⁶ หจข. ร.5 น.30 / 8 ให้ผู้ว่าราชการเมืองในมณฑลกรุงเทพฯส่งกรมการอำเภอท้องที่จัดการสำรวจสำมะโนครัวพลเมืองเพื่อสะดวกในการปกครอง (30 ม.ค.125-27 มี.ค.127)

⁷ หจข. ร.5 น.3.5ช / 1 บอกระเบียงจัดราชการบ้านเมือง ศก 120 (1 เม.ย.120-21 เม.ย.121)

⁸ หจข. ร.5 น.3.5ช / 5 บอกระเบียงจัดการบ้านเมือง ประจำปี ศก 122 (1 เม.ย.122-2พ.ค.123)

กระบอก ผลจากการสำรวจสรุปว่า บริษัทยังไม่ควรซื้ออาวุธเพิ่มเพราะบ้านเมืองสงบเรียบร้อยลงมาก อีกทั้งบริษัทเคยสั่งปืนก่อนหน้านั้นมามากแล้ว⁹

นอกจากนี้บริษัทยังได้ใช้อาวุธปืนปกป้องชาวบ้านจากโจรผู้ร้ายด้วย ในกรณีคนร้ายได้เข้าปล้นตลาดปากคลอง 5 เมื่อวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) คนงานของบริษัทได้ยิงต่อสู้ถูกคนร้ายบาดเจ็บหลบหนีไป พร้อมกันนี้ก็ได้อัดอาวุธปืนบางส่วนมอบให้กำนันไว้ป้องกันชุมชนด้วย ดังปรากฏในข้อความของพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้อำนวยการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ดังนี้

“...การที่มีผู้ร้ายลักลอบปล้นตลาดปากคลอง ๕ ในท้องที่อันเดียวซึ่งเป็นตลาดครึกครื้นประชุมคนระหว่าง ๔ วัน ๒ ราย แลยังร้องประกาศว่าในวันสองจะมากอีก ดังนี้ เป็นที่เดือดร้อนหวาดเสียวแก่ราษฎรอย่างยิ่ง บริษัทได้ร้องต่อกระทรวง ซึ่งเป็นที่ปกครองอยู่เนื่องๆแต่ไม่เห็นเจ้านาที่จัดการป้องกันรักษา ชีวิตแลทรัพย์สินของราษฎรซึ่งทำมาหากินโดยเห็นใจเห็น้อยอย่างใด เพราะฉะนั้นเมื่อวานนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้จัดปืนอีก ๑๒ บอก ปัดตัน ๒๐๐ นัด ส่งไปแจกพร้อมด้วยกำนัน ให้ไว้ตามบ้านผู้มีชื่อในตำบลนั้นที่สมควรเพื่อจะได้เป็นเครื่องต่อสู้ภัยผู้ร้ายแลป้องกันรักษาชีวิตทรัพย์สินสมบัติของราษฎรไปพลางกว่าเจ้านาที่จัดการให้เรียบร้อย...”¹⁰

จำนวนปืนที่บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามถือครองนั้นมีได้ระบุแน่นอนว่ามีจำนวนเท่าใด แต่การที่บริษัทมีปืนมากพอที่จะจัดสรรให้กำนันไว้ป้องกันชุมชนนั้น ประกอบกับความพยายามที่จะสั่งปืนเข้ามา แม้บริษัทจะได้ปฏิเสธถึงการสั่งปืนมาก่อนหน้านั้นว่าสั่งให้ผู้อื่นก็ตาม แต่ก็ไม่มีสิ่งยืนยันคำปฏิเสธของบริษัท และการที่เป็นเจ้าของเขตสัมปทานที่มีอาณาบริเวณกว้างใหญ่บริษัทมีหน้าที่ต้องดูแลความเรียบร้อยด้วยทางหนึ่ง เป็นไปได้ที่บริษัทจะมีอาวุธปืนในครอบครองจำนวนไม่น้อย

⁹ หจข. ร.5 น.41.4/65 บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามขออนุญาตสั่งปืนวินเชสเตอร์ 8 กระบอกกับปัดตัน 2,800 นัดต่อกระทรวงกลาโหม กระทรวงกลาโหมนำทูลเกล้าฯถวายโปรดให้กระทรวงนครบาลไต่สวน (19 ธ.ค.121-13 มี.ย.122)

¹⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3988 เรื่องบริษัทร้องว่าผู้ร้ายปล้นที่ตลาดปากคลอง 5 แห่งคลองรังสิตและคลองธาวาสายล่าง (ร.ศ.116)

การเร่ขายอาวุธปืนจากพ่อค้าเร่เร่ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่อาวุธปืนถูกนำเข้ามา กรณีของแขก
หะยี่ซันพ่อค้าปืน แยกผู้นี้ได้ทำปืนลั่นถูกนายสิตลูกค้าเสียชีวิต ซึ่งทำให้ทราบถึงวิธีการที่อาวุธปืน
เข้ามาแพร่หลายและความต้องการอาวุธปืนของผู้คนในบริเวณนี้ ในคำให้การของแขกหะยี่ซันระบุ
ดังนี้

“...เดิมวันที่ ๒๗ มกราคม ๑๒๔ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ได้กายเรือเที่ยวขายอาวุธตาม
ลำคลองรังสิต พอถึงระหว่างคลอง ๖-๗ นำบ้านนายเอมผู้ใหญ่บ้าน มีลาวชายมีชื่อ
หลายคนเรียกขอซื้อปืน ข้าพเจ้าจึงแวะเข้าไป ชายมีชื่อคนหนึ่งถามว่าจะซื้อปืนเก็บ
แล้วข้าพเจ้าหยิบปืนเก็บให้ดูยังไม่ทันต่อราคากัน แล้วชายมีชื่อผู้ตายเดินมาแต่
ไหนไม่ทราบถามซื้อปืน ๑๒ นัดข้าพเจ้าตอบว่าไม่มีมีแต่อย่างอื่นเป็นปืนปัตตัน แล้ว
ชายคนนั้นก็บอกข้าพเจ้าหยิบปืนเปราโนงให้ดู แล้วชักตลับลูกกระสุนออกแล้วยื่นส่ง
ให้ชายมีชื่อดูก็รับเอาปืนไปดูแล้วลับนกันนั้นก็ลั่นถูกตาย...”¹¹

ขณะเดียวกันคำให้การของพยานซึ่งซื้อปืนในที่เกิดเหตุแสดงถึงความต้องการปืนของผู้คนในบริเวณ
นี้รวมทั้งนายสิตผู้ตายด้วย พยานระบุว่า

“...เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม ๑๒๔ เวลาประมาณ ๓ โมง ข้าพเจ้านายจัน-เที่ยง-ศุก-
เครือ ได้นำซื้อปืนเก็บสองปลอกต่อจ่าเลย ราคาไม่ตกลง ข้าพเจ้าเห็นชายมีชื่อคนที่
ตายมาแวะถามจ่าเลยจะซื้อปืน ๑๒ นัดต่อจ่าเลย แล้วข้าพเจ้าได้ยินจ่าเลยตอบว่า
ไม่มีแต่ปืนอย่างขุนนาง ข้าพเจ้าได้ยินชายมีชื่อผู้ตายว่าไหนขอดู ข้าพเจ้าเห็น
จ่าเลยหยิบปืนของกลางออกให้ดู ข้าพเจ้าได้ยินชายมีชื่อผู้ตายบอกว่าให้ชักลูกออก
ก่อน ข้าพเจ้าได้เห็นจ่าเลยส่งปืนของกลางนี้มาทางนายสิตผู้ตาย ข้าพเจ้าเห็นนาย
สิตเอื้อมมือจะรับปืนต่อจ่าเลย หายังทันถึงมือไม่ห่างประมาณ ๑ ศอกปืนที่มือ
จ่าเลยกระสุนลั่นออกถูกนายสิตล้มลงทับข้าพเจ้า...”¹²

¹¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/58 แขวงหะยี่ซันลงเรือเที่ยวเร่ขายปืนกับสิ่งของ นายสิตผู้ตายอยู่ที่คลอง 7 ได้ซื้อ
ปืนเปราโนงของแขกหะยี่ซันเพื่อจะซื้อ ปืนลั่นถูกนายสิตตาย กองตระเวนใต้สวนแขกหะยี่ซันให้ถ้อยคำว่าเป็นคน
ในบังคับฝรั่งเศส (28 ม.ค.124-29 ก.ค.125)

¹² เรื่องเดียวกัน..

วิธีการนี้จึงเป็นหนทางที่ผู้คนในบริเวณนี้สามารถหาอาวุธปืนไว้ในครอบครองโดยสะดวกเพราะพ่อค้านำมาบริการขายถึงที่อาศัย

การนำอาวุธปืนเข้ามาโดยพกพามากับแต่ละบุคคลที่เดินทางเข้ามาในบริเวณนี้เป็นวิธีที่ทำให้มีความแพร่หลายในการใช้อย่างมาก เช่น การนำเข้ามากับพ่อค้าจากตัวอย่างดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8

แสดงจำนวนอาวุธปืนและอาวุธชนิดต่างๆที่นำเข้ามาในเขตทุ่งรังสิต โดยนำติดตัวมากับพ่อค้า

วัน เดือน ปี	ชื่อ	วัตถุประสงค์	สถานที่	จำนวนอาวุธปืนและอาวุธชนิดอื่น
17 พ.ค.123	หมัดอาลีจัน ¹³	ซื้อขายสินค้า และทำนา	เมืองธัญญบุรี	ปืน 12 นัด, ปืนโก 5 นัด รวม 2 กระบอก, ดาบ 1 เล่ม
12 พ.ค.124	หะยีโดน แขกเขมร ¹⁴	ไปทำมาหากิน	เมืองธัญญบุรี	ปืนแก๊ป 2 กระบอก, ปืนปัดต้นนัด เดียว 1 กระบอก, ดาบ 2 เล่ม
22 มิ.ย.124	จันโกเปกหัว ¹⁵	ไปซื้อขาย สินค้าต่างๆ	เมืองธัญญบุรี มีนบุรี, ฉะเชิงเทรา	ปืน 12 นัด, ปืน 6 นัด รวม 2 กระบอก
30 พ.ย.124	อับดุลโลดง แขกเขมร ¹⁶	ไปค้าขาย	เมืองธัญญบุรี	ปืนปัดต้นนัดเดียว, ปืนแก๊ป รวม 2 กระบอก, ดาบ 2 เล่ม
30 พ.ย.124	อับดุลละแดง แขกเขมร ¹⁷	ไปค้าขาย	มณฑลกรุงเก่า, เมืองธัญญบุรี	ปืน 7 นัด, ปืนแก๊ป รวม 2 กระบอก

¹³ หจข. ร.5 น.43.4/12 ขอนหนังสือเดินทางให้แก่หมัดอาลีจัน แขกในบังคับอังกฤษรวม 4 คนไปซื้อขายสินค้าต่างๆและทำนาทางเมืองธัญญบุรีด้วย (17-18 พ.ค.123)

¹⁴ หจข. ร.5 น.43.4/14 กงสุลฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางให้หะยีโดนแขกเขมรกับลูกจ้าง 3 คนไปทำมาหากินทางเมืองธัญญบุรี (12-14 พ.ค.124)

¹⁵ หจข. ร.5 น.43.4/16 ขอนหนังสือเดินทางให้จันโกเปกหัวในบังคับอังกฤษกับลูกจ้าง 5 คนไปซื้อขายสินค้าทางเมืองมีนบุรี, เมืองธัญญบุรี, เมืองฉะเชิงเทรา (22-28 มิ.ย.124)

¹⁶ หจข. ร.5 น.43.4/18 ผู้ว่าการแทนกงสุลฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางให้แก่อับดุลโลดงกับลูกจ้าง 3 คนไปค้าขายสินค้าต่างๆทางเมืองธัญญบุรี (30 พ.ย.-1 ธ.ค.124)

¹⁷ หจข. ร.5 น.43.4/19 ผู้ว่าการแทนกงสุลฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางให้แขกอับดุลละแดงกับลูกจ้าง 6 คนไปค้าขายทางเมืองธัญญบุรี (1 ธ.ค.124)

ส่วนที่สำคัญคือจากราษฎรที่เข้าทำมาากินปรากฏในสำมะโนครัวของเมืองมีนบุรี ปี ร.ศ.122-123 (พ.ศ.2446-2447) มีความเปลี่ยนแปลงในด้านจำนวนราษฎร ซึ่งสัมพันธ์กับจำนวน ปีที่เคลื่อนย้ายเข้าสู่บริเวณทุ่งรังสิต กล่าวคือ ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มีราษฎร 34,596 คน มี จำนวนอาวุธปืน 2,988 กระบอก ในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มีราษฎร 30,858 คน จำนวนอาวุธปืน 2,607 กระบอก ลดลงไป 381 กระบอก ในรายงานประจำปีของเมืองมีนบุรีปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ราษฎรที่ลดน้อยลงเพราะ

“...อยู่ทางแขวงเมืองธัญบุรี เมืองนครนายก เมืองฉะเชิงเทรา โดยความนิยมว่าทำ นามีผลบริบูรณ์...”¹⁸

ชื่อเมืองดังที่รายงานกล่าวมานี้ล้วนแต่อยู่ในบริเวณโครงการรังสิตทั้งสิ้น ไม่เพียงเท่านั้น แม้แต่เมืองมีนบุรีซึ่งมีบางส่วนคาบเกี่ยวกับโครงการนี้ก็มิใช่หลักฐานถึงการเพิ่มจำนวนอาวุธปืนพร้อม กับการเพิ่มของจำนวนราษฎร ในรายงานประจำปีของเมืองมีนบุรี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ซึ่งตั้งเมือง มีนบุรีแล้วเป็นปีที่สอง ระบุจำนวนราษฎรในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มี 19,420 คน จำนวนปืน 2,298 กระบอก ในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มีราษฎร 34,596 คน จำนวนปืน 2,988 กระบอก¹⁹ จำนวนปืนและราษฎรที่อพยพไปมาในบริเวณนี้เป็นวิธีการที่ทำให้อาวุธปืนในบริเวณทุ่งรังสิตมีการ ใช้อย่างแพร่หลาย

นอกจากนี้ระบบราชการที่มีหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยในท้องถิ่นโดยมีเจ้าพนักงาน อาทิจกรมการอำเภอ และ พลตระเวน จำเป็นต้องมีอาวุธปืนไว้รักษาความสงบเรียบร้อย โดยเฉพาะ พลตระเวนซึ่งเป็นเจ้าพนักงานมีหน้าที่ดูแลความปลอดภัยให้กับราษฎรโดยตรง ในรายงานของ ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีระบุถึงจำนวนพลตระเวน จำนวนอาวุธปืนและอาวุธอื่นๆตามโรงพักพล ตระเวนบางแห่ง ดังนี้

ปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)

โรงพักพลตระเวนคลองซอຍที่ 14 มีพลตระเวน 15 นาย ปืนเมาเซอร์ 10 กระบอก

” คลองซอຍที่ 9 ” 17 ” ปืนมาตินี่ 10 ”

” ปากคลองซอຍที่ 7 ” 18 ” ปืน 10 ”

¹⁸ หจข. ร.5 น.3.6ช / 6 รายงานประจำปี ร.ศ.123 (26 ก.ค.124)

¹⁹ หจข. ร.5 น.3.6ช / 4 ส่งรายงานจัดราชการประจำปี ศก 122 (21 มิ.ย.123)

” คลองซอยที่ 13 ฝั่งเหนือ ” 13 ” ปีนแฮนรี 5 ” กระบี่ 6 เล่ม²⁰
ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446)

โรงพักพลตระเวนศิระกระดาน มีพลตระเวน 9 นาย ปีน 9 กระบอก²¹
ปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448)

โรงพักพลตระเวนหนองเสือ มีพลตระเวน 15 นาย ปีน 9 กระบอก ปีนชำรุด 1 กระบอก²²
ปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450)

โรงพักพลตระเวนศิระกระดาน มีพลตระเวน 13 นาย ปีน 10 กระบอก กระบี่ 7 เล่ม²³
” หนองเสือ ” 16 ” ปีน 9 ”
” คลองหลวง ” 16 ” ปีน 10 ”²⁴

ข้อมูลดังกล่าวพบว่าอาวุธปืนเป็นอาวุธหลักที่โรงพักพลตระเวนต้องมีประจำไว้ แต่จำนวนปืนที่ปรากฏเมื่อเทียบกับจำนวนพลตระเวนนั้นไม่เพียงพอ ซึ่งมีผลต่อประสิทธิภาพในการดูแลความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายที่มีอย่างมาก สำหรับหน่วยงานราชการอื่นๆ เช่น ในส่วนของกรมการอำเภอก็มีความพยายามที่จะนำอาวุธปืนมาใช้โดยการแจกจ่ายให้กับกำนันผู้ใหญ่บ้านดังปรากฏในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) อันเป็นช่วงก่อนตั้งเมืองธัญญบุรีซึ่งโครงการรังสิตส่วนมากยังอยู่ในเมืองปทุมธานี พระอารักษ์ประชาราษฎร์ ผู้ว่าราชการเมืองปทุมธานี ได้ขอพระราชทานเบิกปืนหลวงไปแจกจ่ายให้กำนันผู้ใหญ่บ้านไว้ใช้เวลาตรวจท้องที่และต่อสู้กับโจรผู้ร้ายจำนวน 100 กระบอก²⁵ ความจำเป็นในการดูแลราษฎรของรัฐจึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่อาวุธปืนถูกนำมาใช้ในท้องทุ่งแห่งนี้

²⁰ หจข. ร.5 น.3.2ก /12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

²¹ หจข. ร.5 น.3.2ข / 3 พระยาสุรนาถส่งรายงานตรวจราชการประจำเดือนสิงหาคม (1 ก.ย.122)

²² หจข. ร.5 น.3.2ข / 4 มีบอกว่าได้ออกตรวจราชการตามท้องแขวงประจำเดือน ศก 124 (30 มิ.ย.-15 ม.ค.124)

²³ หจข. ร.5 น.3.2ข / 7 ส่งรายงานบอกตรวจราชการต่างๆในเขตแขวงเมืองธัญญบุรี (30 ม.ค.-12 ก.พ.126)

²⁴ หจข. ร.5 น.3.2ข / 6 ชี้แจงเรื่องได้ออกตรวจราชการตามท้องแขวงเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม ศก 126 (31 ธ.ค.-13 มี.ค.126)

²⁵ หจข. ร.5 น.3.5ก /51 หลวงอารักษ์ประชาราษฎร์ข้าหลวง มีบอกว่ามีผู้ร้ายปล้นชุกเงินขึ้น ได้จัดอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านออกตรวจผลัดเปลี่ยนกัน แลขออนุญาตเบิกปืนไปใช้ในราชการ 100 กระบอก (16 ธ.ค.119)

วิธีการต่างๆดังกล่าวทำให้การใช้อาวุธปืนเป็นสิ่งแพร่หลาย การดำรงชีวิตในบริเวณนี้มีความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาวุธปืนในการป้องกันชีวิตและทรัพย์สินอย่างมากทั้งภัยจากโจรผู้ร้ายและจากช้างป่า ในเรื่องภัยอย่างหลังนี้เป็นสิ่งที่จะต้องเผชิญนับตั้งแต่เริ่มขุดคลองในเขตทุ่งหลวงบริเวณที่ห่างไกลจากแม่น้ำมีสภาพเป็นหนองบึงและป่ารกชัฏเต็มไปด้วย งู และ โขลงช้างป่า โดยเฉพาะช้างที่เข้ามาขโมยทรัพย์สินของเจ้าหน้าที่บริษัทขุดคลองที่เข้ามาบุกเบิก²⁶ ในส่วนของราษฎรได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก ดังข้อความในรายงานตรวจราชการของ พันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ความว่า

“...ในเวลานี้ราษฎรโดยมากต่างคนต่างพากันมาร้องขอความกรุณาว่าช้างเที่ยวรบกวนทำอันตรายแก่ต้นข้าวในนาของราษฎร ไม่เป็นอันหลับนอนต้องนั่งยามตามใต้เพลิงคอยระวังดูช้างจะทำอันตรายเข้าในนาเสียหายหมดทุกรอนที่จะประกอบทำมาหากินต่อไปก็ไม่มี เมื่อการเป็นเช่นนี้นับว่าเป็นการเดือดร้อนแก่ราษฎรผู้ที่ต้องถูกไถยเช่นนี้อยู่โดยมาก อีกประการหนึ่งการทำนาใช้ว่าผู้ทำจะมีทูลของตนเองทำไปได้หมดเมื่อใดผู้ที่กุ่มนี้ยืมสินเขามาลงทุนทำการนาก็มีอยู่โดยมาก ถ้ามาเกิดวิบัติด้วยช้างทำอันตรายแก่เข้าในนาเสียหายหมดดังนี้ก็ย่อมจะมีความเดือดร้อนแก่ตัวขึ้นเป็นที่สุด...”²⁷

ในคราวเดียวกันผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรียังได้เสนอให้กรมช้างจัดเจ้าพนักงานออกมาต้อนรับโขลงช้างให้ไปพ้นจากบริเวณเพาะปลูก

การขอร้องหน่วยงานรัฐอาจไม่ทันการ ขณะที่ราษฎรจำเป็นต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การอยู่ยามเฝ้าผลผลิตตามมาด้วยการใช้อาวุธปืนยิงไล่ช้างนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็น แต่การยิงปืนไล่ช้างถือเป็นความผิดสองอย่างคือ เป็นการยิงช้างหลวง และ ถ้ายอมให้ยิงเจ้าพนักงานก็ไม่สามารถเป็นหมายสำคัญได้ เช่น เมื่อคืนวันที่ 14 กรกฎาคม ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) เวลาประมาณ 2 ยาม ราษฎรเจ้าของนาปลายคลอง 5 ยิงปืน 11 นัด ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี พร้อมด้วยพลตระเวร รีบไปตรวจ

²⁶ ประภัสสร ผดุงชีวิต, **คุณแม่ของเรา** (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพหม่อมหลวงพอน สนิทวงศ์ ณ วัตรสังเวชวิทยาราม), 2520 หน้า 52-53. อ้างถึงใน สุนทรีย์ อาสะโวย และ เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท “ร้อยปีคลองรังสิต : การศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคม,” หน้า 10.

²⁷ หจข. ร.5 น.3.2ก /12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

พบว่าเป็นการยิงข้าง การยิงปืนในเวลาค่าคืนได้ออกเป็นข้อบังคับห้ามไว้ เพราะเมื่อมีเหตุผู้ร้าย ปล้นจะได้ช่วยทันทั่วทั้งที่ จากเหตุการณ์นี้กรมการอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านประกาศให้ราษฎรระดม ออกมาไล่ข้าง²⁸ แม้ว่าจะมีการระดมเจ้าหน้าที่พร้อมราษฎรป้องกัน และการยิงข้างยังมีความผิด แต่ก็ยังพบว่ามีการยิงข้าง เช่น มีข้างงาถูกยิงล้มที่คลองซอยที่ 7 เมื่อเจ้าหน้าที่ไปตรวจดูพบว่า ข้าง ตัวนี้ถูกยิงมาหลายครั้งแล้ว²⁹ และยังมีราษฎรถูกดำเนินคดีด้วยข้อหายิงข้างตาย ซึ่งนายชันนายนาย องนาของพระเจ้าน้องนางเธอพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี (ในเอกสารใช้ว่า พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าชนิษฐานารี) ร้องเรียนเรื่องถูกข้างรบกวนกินข้าว กับผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทรา ปรากฏ ในรายงานตรวจราชการลงวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) นายชันเกรงว่าหากจะใช้อาวุธทำ อันตรายข้างจะเป็นความผิดพระราชอาญา³⁰ การป้องกันผลผลิตของราษฎรด้วยการใช้อาวุธปืนจึง เป็นสิ่งจำเป็นแม้ว่าจะต้องเสี่ยงกับความผิดตามกฎหมายด้วยก็ตาม

ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของผู้คนในดินแดนที่เปิดใหม่ทำให้ต้องพึ่งพาการใช้อาวุธปืนอย่างมาก ปัญหาการปล้นสะดม รวมทั้งคดีประเภทอื่นที่ใช้ความรุนแรง เช่น คดีพิพาท กรรมสิทธิ์ที่ดิน จำนวนไม่น้อยมีการใช้อาวุธปืนในการกระทำผิดทำให้ราษฎรบริสุทธิ์ต้องได้รับความเดือดร้อน แต่ปัญหาพื้นฐานของความรุนแรงจากการใช้อาวุธปืนมาจากการไม่มีพระราชบัญญัติ สรรพอาวุธอันเป็นกฎหมายที่ควบคุมการพกพาอาวุธปืน การค้า และการจดทะเบียนครอบครอง ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความรุนแรงจากการใช้อาวุธปืนในการก่อคดีต่างๆ รายงานของกองตระเวน ปี ร.ศ.117-118 (พ.ศ.2441-2442) ได้ระบุถึงปัญหานี้ในเขตกรุงเทพฯ ชั้นใน ไว้ดังนี้

“...แลวินิจฉัยดูแทบทุกบ้านในพระนครก็มีอาวุธปืนสำหรับบ้าน ในสมัยนี้ยังไม่มี พระราชบัญญัติสรรพอาวุธ การขายปืนทำปืนแลกระสุนดินดำ ย่อมหาได้ง่ายกัน ทุกคน แลพวกผู้ร้ายก็ใช้ปืนตามสบาย...การที่มีโรงบ่อน โรงฝิ่น โรงสุรา แลโรง หลีงนครโสเภณี เป็นต้นในหมู่พวกจีนห้องสำเพ็ง ก็เป็นทางให้เกิดความร้ายแรง ต่างๆ แต่ทั้งนี้ก็เพราะไม่มีพระราชบัญญัติสรรพอาวุธ แลมหาชนทุกคนก็พกปืนได้ ตามสบาย ปืนแลเครื่องกระสุนดินดำก็ซื้อกันได้ง่ายๆโดยโรงรับจำนำแทบทุกโรงก็ มีเครื่องเหล่านี้ขาย พระราชบัญญัติที่ห้ามไม่ให้พกพาอาวุธก็มีแต่ลงโทษผู้ที่ผิดใน ข้อนี้เบานัก ผู้ที่กระทำผิดจึงไม่เข็ดหลาบ ปืนก็แลมีดเป็นเครื่องที่พกได้ง่าย แล

²⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก / 8 ขอให้รายงานกรมการอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านปวาร้องให้ราษฎรช่วยไล่ข้างที่เข้ามา กินเข้าในนาแลยิงปืนให้หนีไป (10-30 ส.ค.120)

²⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก /10 ข้างงาล้มคลองซอยที่ 7 ได้ออกตรวจมีรอยถูกกระสุน (11 ม.ค.120)

³⁰ หจข. ร.5 น.3.2ก /12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

ซึ่งเป็นเครื่องที่มักใช้กันอยู่เสมอ ถ้าไม่มีพระราชบัญญัติสรรพาวุธแล้ว คดีอันร้ายแรงเช่นนี้ก็จะไม่ลดน้อยลงได้...”³¹

เห็นได้ว่าในเขตกรุงเทพฯ ชั้นในซึ่งถือว่าควรจะมีความปลอดภัย เพราะเป็นเขตที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง รัฐควรดูแลได้ทั่วถึงแต่ก็ยังเกิดปัญหาเช่นนี้ ขณะที่ทุ่งรังสิตแม้จะมีอาณาบริเวณกว้างใหญ่ แต่ก็ยังมีที่ตั้งไม่ห่างจากกรุงเทพฯ ก็ประสบปัญหานี้เช่นกัน ในรายงานของพระยามหาโยธาที่ได้รับมอบหมายให้ตรวจราชการบริเวณที่จะตั้งเมืองใหม่ที่ตำบลคู คลองแสนแสบ และที่ตำบลคลองรังสิต ได้กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 9 มกราคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ได้กล่าวถึงปัญหานี้ว่า

“...ราษฎรที่ทำมาหากินโดยสุจริตพอมีทรัพย์สินสมบัติบ้างตามกำลังที่ทำมาหาได้ก็มี ความหวาดหวั่นเดือดร้อนอยู่เสมอที่จะต้องระวังรักษาชีวิตทรัพย์สินสมบัติของตน เพราะโจรผู้ร้ายในมณฑลกรุงเทพฯ ชุกชุมมากกว่ามณฑลมหาดไทย คิดดูมณฑลเดียวกันตามที่ได้ทราบเกล้าในเวลานี้มีผู้ร้ายปล้นในมณฑลกรุงเทพฯ อยู่เสมอ มิได้ขาด โดยรัฐบาลยังมีได้จัดการห้ามปรามเรื่องเครื่องสรรพาวุธมีปืน เป็นต้น ไม่เลือกว่าราษฎรชนิดใดซื้อขายซึ่งปืนอาวุธต้องห้ามก็ซื้อขายได้ตามชอบใจพากันมีกันทั่วไปทุกแห่งทุกบ้านเมืองแขวงอำเภอ มีปืนรีปิตเตอร์ซึ่งทำอันตรายแก่ราษฎร ถ้าเกิดปล้นที่ไหนครั้งใดเก็บปีศต้นได้มาก...”³²

การไม่มีพระราชบัญญัติดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาอันเกี่ยวเนื่องถึงคดีอาชญากรรมและความรุนแรงในคดีต่างๆ โดยเฉพาะการซื้อขายอาวุธปืนที่กระทำโดยเสรี เฉพาะในกรุงเทพฯ มีร้านขายอาวุธปืนแลกระสุนดินดำโดยเปิดเผยประมาณ 50 ร้าน แต่ปัญหาของการซื้อขายอาวุธปืนคือการลักลอบนำอาวุธปืนเข้ามาจำหน่าย ซึ่งพวกที่ไม่ใช่บังคับสยามมีส่วนในการกระทำผิดอย่างมาก³³ กรณีของแขกหะยีชั้นที่พายเรือเร่ขายปืนในคลองรังสิตสามารถ

³¹ หจข. ร.5 น.8.6/3 รายงานกรมกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก แผนกรักษาทางรถไฟประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117 (ร.ศ.117-118)

³² หจข. ร.5 น.3.2ก/2 พระราชพิธีเปิดเมืองรัษฎบุรี (6 ก.ย.119-8 มี.ค.126)

³³ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้ และรถไฟประจำปีรัตนโกสินทร์ศก120 (17 ส.ค.121)

ทำได้อย่างสะดวกและเมื่อถูกดำเนินคดีก็ได้อ้างว่าตนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส จากกรณีนี้ในหนังสือของ มิสเตอร์อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกองตระเวน กราบทูลพระเจ้านองยาเออกรม หลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) กล่าวถึงที่มาของอาวรุปปีนโดยมิชอบ และความต้องการกฎหมายควบคุมในเรื่องนี้ว่า

“...ปีนเหล่านี้จะเข้ามาในกรุงสยามได้ก็แต่ทางเดียวโดยลักลอบเอาและเป็นเครื่องหมายว่าปีนนี้เป็นอันจำได้เหมือนอย่างปีนที่ได้พบในพวกเจ้าพนักงานเรือกลไฟไดโนเมื่อเร็วๆนี้ แยกชั้นมีหนังสือแสดงว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แลได้บอกข้าพระพุทธเจ้าว่าเขาเป็นน้องเล็กของแขกอับดุลลาผู้มีชื่อเสียงในการลักปีนเข้ามาในบ้านเมือง และเป็นผู้ค้าปีนอยู่ที่ถนนราชวงศ์...ในส่วนเรื่องค้าปีนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบทูลชี้แจงมาหลายครั้งแล้ว แต่ก่อนๆว่าพระราชบัญญัติที่ใช้อยู่ในเวลานี้ซึ่งห้ามการเอาปีนเข้ามาในประเทศนี้ แต่หาได้ห้ามการขายปีนนั้นไม่เป็นคุณประโยชน์อันใดเป็นอันใช้ไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานกราบทูลเตือนอีกว่า เป็นการจำเป็นที่สุดที่จะต้องมีการตราพระราชบัญญัติสรรพาวรุป กรมกองตระเวนได้พยายามที่สุดที่จะปราบคดีอุกฉกรรจ์ แต่ตามการที่เป็นอยู่โดยที่ปีนอย่างใหม่สุดนั้นได้ซื้อขายกันได้ในพวกคนร้ายโดยเปิดเผยตลอดแผนกชั้นนอกนั้น ความพยายามของกองตระเวนต้องติดขัดอย่างที่สุด...”³⁴

ข้อความที่กล่าวมายังพบอีกว่า การซื้อขายอาวรุปปีนในบริเวณแผนกชั้นนอกอันหมายถึงหัวเมืองเขตกรุงเทพฯชั้นนอกซึ่งรวมถึงทุ่งรังสิตด้วยนั้น มีการซื้อขายอาวรุปปีนอย่างเสรี ส่งผลถึงจำนวนคดีที่ใช้อาวรุปปีนในการกระทำผิดอย่างมาก นอกจากนี้พบว่ากลุ่มคนที่มีส่วนในการค้าอาวรุปปีนมักเป็นแขก ในการให้ข้อมูลของผู้ร้ายที่กราบทูลต่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ร้ายให้การว่าสามารถซื้ออาวรุปปีนได้จากร้านแขกที่วัดเกาะ³⁵ สำหรับแขกหะยีชั้นก็ให้การว่าตนเป็นน้องชายของแขกอับดุลลา ผู้มีชื่อเสียงในการลักลอบนำปีนเข้ามาขายและค้าปีนอยู่ที่ถนนราชวงศ์อีกด้วย

³⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/58 แยกหะยีชั้นลงเรือเที่ยวเร่ขายปีนกับสิ่งของ นายลิตผู้ตายอยู่ที่คลอง 7 ได้ขออาวรุปปีนเปราณีของแขกหะยีชั้นเพื่อจะซื้อ ปีนลันถูกนายลิตตาย กองตระเวนได้สวนแขกหะยีชั้นให้ถ้อยคำว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส (28 ม.ค.124-29 ก.ค.125)

³⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น," หน้า 283.

ความแพร่หลายของอาวุธปืนได้ส่งผลถึงจำนวนคดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ชั้นนอก ซึ่งเขตนี้อยู่ในความรับผิดชอบของกองตระเวนแผนกชั้นนอก ในช่วงก่อนการตั้งเมืองธัญบุรีในปี พ.ศ.2445 กองตระเวนแผนกนี้มีหน้าที่ดูแลหัวเมืองในมณฑลกรุงเทพฯ คือ ปากน้ำ (สมุทรปราการ) ปากลัด (นครเขื่อนขันธ์) นนทบุรี ปทุมธานี³⁶ ในเขตเมือง ปทุมธานีที่โครงการรังสิตตั้งอยู่ มีการตั้งโรงพักพลตระเวนมาก่อนตั้งเมืองธัญบุรีหลายแห่ง คือ ในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ตั้งโรงพักพลตระเวนสายไหม , คำพร้อย , ศีตะกระดาน , บึงเตย , หน้าที่ช้างหนัง , บึงน้ำรักรัษ ในปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) ตั้งโรงพักพลตระเวนคลอง 9 และ คลอง 13³⁷ ในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ตั้งโรงพักพลตระเวนปากคลองรังสิต³⁸ ต่อมาในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) กองตระเวนแผนกชั้นนอกได้แบ่งเป็นสองหน่วยงาน คือ กองตระเวนแผนกชั้นนอกสายเหนือ มีที่ทำการอยู่ที่ปากคลองรังสิต และ กองตระเวนแผนกชั้นนอกสายใต้ มีที่ทำการอยู่ที่ปากน้ำ เพื่อเป็นความสะดวกเพราะแต่เดิมระยะทางไกลกัน และจำนวนคดีก็มีมาก³⁹ จากรายงานของกองตระเวนพบว่าในแผนกชั้นนอกมีคดีอาชญากรรมที่ใช้อาวุธปืนจำนวนไม่น้อย

ปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) มีคดีที่ใช้อาวุธปืน 90 คดี ในจำนวนนี้เป็นคดีปล้นถึง 40 คดี คดีทำร้ายร่างกายอย่างร้ายแรง 24 คดี ฆ่ากันตาย 12 คดี ขโมยย่องเบาและขโมยสัตว์พาหนะอย่างละ 7 คดี ขณะที่มีการใช้อาวุธมีดและอาวุธมีคมอื่นๆมี 79 คดี ใช้ในการปล้นเพียง 5 คดี แต่ใช้ในการทำร้ายร่างกายอย่างร้ายแรงถึง 47 คดี ในส่วนแผนกรักษาทางรถไฟมีการใช้อาวุธปืนเพียง 10 คดี เท่านั้น แผนกชั้นนอกมีความรุนแรงอย่างมากถึงกับระบุว่า “...การใช้อาวุธปืนแลเครื่องมีคมทุกอย่างก็ชุกชุมมากทีเดียว ในคดีทุกๆเรื่องก็มีแต่ใช้อาวุธกัน...”⁴⁰

ปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) มีคดีที่ใช้อาวุธปืน 175 คดี เป็นการปล้น 8 คดี ขโมย 98 คดี ทำอันตรายชีวิต 21 คดี ขโมยสัตว์พาหนะ 46 คดี และย่องเบา 2 คดี ขณะที่มีการใช้อาวุธมีดหรือของมีคมต่างๆมี 191 คดี เป็นคดีขโมยย่องเบาถึง 72 คดี ทำอันตรายชีวิต 39 คดี ขโมยสัตว์พาหนะ 12 คดี และปล้น 2 คดี แผนกชั้นในมีการใช้ปืน 24 คดี ใช้ในการทำอันตรายถึงชีวิต 13 คดี และปล้น

³⁶ หจข. ร.5 น.8.6/3 รายงานกรมกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก แผนกรักษาทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117 (ร.ศ.117-118)

³⁷ เรื่องเดียวกัน .

³⁸ หจข. ร.5 น.8.6/5 คำแปลรายงานกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก รักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 118 (1 เม.ย.-31 มี.ค.117)

³⁹ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้ และรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ ศก 120 (17 ส.ค.120)

⁴⁰ หจข. ร.5 น.8.6/8 ความอาญาที่มีโทษเบาทำอันตรายทรัพย์สินสมบัติ (1 เม.ย.118)

5 คดี ใช้มีดและอาวุธมีคมถึง 82 คดี ใช้ในการปล้นเพียง 1 คดี ในแผนกรักษาทางรถไฟ มีคดีใช้อาวุธปืนเพียง 7 คดี ใช้มีดและอาวุธมีคม 25 คดี⁴¹ ในปีนี้แม้ว่าจำนวนอาวุธปืนในการก่อคดีในแผนกชั้นนอกจะน้อยกว่าอาวุธมีดและอาวุธมีคมต่างๆ แต่คดีที่ใช้อาวุธประเภทนี้ก็สูงกว่าในพื้นที่อื่น และคดีที่นิยมใช้อาวุธปืนได้แก่การปล้น การขโมยทรัพย์สิน และสัตว์พาหนะ

ปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ในแผนกชั้นนอก มีคดีใช้อาวุธปืน 265 คดี เป็นการปล้นถึง 157 คดี ขโมยสัตว์พาหนะ 42 คดี ทำอันตรายถึงแก่ชีวิต 38 คดี ขโมย 25 คดี ใช้อาวุธมีดและอาวุธมีคมอื่น 127 คดี เป็นการขโมยสัตว์พาหนะ 68 คดี ทำอันตรายถึงแก่ชีวิต 28 คดี ขโมย 13 คดี ส่วนแผนกชั้นในมีการใช้อาวุธปืน 32 คดี เป็นการปล้น 4 คดี ทำอันตรายถึงแก่ชีวิต 15 คดี ขโมย 8 คดี ใช้มีดและอาวุธมีคมอื่นๆ 62 คดี ใช้ในการทำอันตรายถึงแก่ชีวิต 37 คดี ขโมยย่องเบา 13 คดี และปล้น 1 คดี แผนกรักษาทางรถไฟ มีการใช้อาวุธปืนเพียง 5 คดี ไม่มีคดีปล้น มีการใช้อาวุธมีดและอาวุธมีคมอื่นๆ 15 คดี⁴² จำนวนคดีของแผนกชั้นนอกในปีนี้มีเพิ่มอย่างมากโดยเฉพาะ คดีปล้น มีการใช้อาวุธปืนอย่างมาก

แผนกชั้นนอกก่อนการแบ่งเป็นแผนกสายเหนือ และ แผนกสายใต้ ในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) แม้ว่าข้อมูลในช่วงปีดังกล่าวจะเป็นการรวมทั้ง 4 หัวเมืองที่แผนกนี้ดูแล แต่ข้อมูลที่ปรากฏได้บ่งชี้ถึงปริมาณคดีที่ใช้อาวุธปืนสูงกว่าแผนกอื่นๆ และเมื่อมีการแบ่งแผนกแล้วก็ยังพบว่าการใช้อาวุธปืนในการก่อคดีก็ยังคงมากอยู่ ในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) แผนกชั้นนอกสายเหนือมีคดีที่ใช้อาวุธปืน 252 คดี เป็นการปล้นถึง 158 คดี ฆ่ากันตาย 49 คดี คดีที่ใช้อาวุธมีดและอาวุธมีคมอื่นมี 56 คดี เป็นการฆ่ากันตาย 21 คดี ทำร้ายร่างกายไม่ร้ายแรง 20 คดี และปล้นเพียง 2 คดี ในแผนกชั้นนอกสายใต้มีการใช้อาวุธปืน 131 คดี เป็นการปล้น 53 คดี ลักสัตว์พาหนะ 39 คดี ฆ่ากันตาย 28 คดี ส่วนคดีที่ใช้อาวุธมีดและอาวุธมีคมอื่นมี 48 คดี เป็นการลักสัตว์พาหนะ 18 คดี ทำร้ายร่างกายไม่ร้ายแรง 12 คดี ฆ่ากันตาย 10 คดี⁴³

ในแผนกชั้นนอกสายเหนือได้รวมอาณาบริเวณของเมืองนนทบุรี และ ปทุมธานี ต่อมาได้มีการแบ่งพื้นที่บางส่วนของเมืองปทุมธานีออกเป็นเมืองธัญบุรี และแบ่งบางส่วนของกรุงเทพฯ เป็นเมืองมีนบุรี ในปี พ.ศ.2445 เมืองทั้งสองจึงถูกรวมในแผนกนี้ โดยเฉพาะที่เมืองธัญบุรีอันถือเป็นใจกลางของทุ่งรังสิตมีคดีที่ใช้อาวุธปืนอยู่ในปริมาณสูง ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีคดีปล้น 5

⁴¹ หจข. ร.5 น.8.6/5 คำแปลรายงานกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก รักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 118 (1 เม.ย.-31 มี.ค.117)

⁴² หจข. ร.5 น.8.6/14 รายงานคดีที่จับได้และจำหน่ายไปตามโทษ (ร.ศ.118-119)

⁴³ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้และรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120 (17 ส.ค.121)

คดี ใช้อาวุธปืน 3 คดี คดีทำร้ายร่างกาย 1 คดี⁴⁴ ในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มีคดีปล้น 30 คดี ใช้
อาวุธปืน 18 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 10 คดี คดีทำร้ายร่างกาย 11 คดี ใช้อาวุธปืน 3 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 7
คดี⁴⁵ ในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มีคดีปล้น 29 คดี ใช้อาวุธปืน 18 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 9 คดี คดีทำร้าย
ร่างกาย 19 คดี ใช้อาวุธปืน 4 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 11 คดี⁴⁶ ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มีคดีปล้น 40
คดี ใช้อาวุธปืน 28 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 11 คดี คดีทำร้ายร่างกายมี 15 คดี ใช้อาวุธปืน 4 คดี ใช้อาวุธ
อื่นๆ 11 คดี⁴⁷ ในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มีคดีปล้น 29 คดี ใช้อาวุธปืน 26 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 1 คดี
คดีทำร้ายร่างกาย 9 คดี ใช้อาวุธปืน 3 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 5 คดี⁴⁸ ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) มีคดี
ปล้น 37 คดี ใช้อาวุธปืน 28 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 8 คดี คดีทำร้ายร่างกาย 14 คดี ใช้อาวุธปืน 8 คดี ใช้
อาวุธอื่นๆ 6 คดี⁴⁹

ขณะเดียวกันในพื้นที่ใกล้เคียงเมืองฉะเชิงเทรา เช่นที่โรงพักพลตระเวนปากคลองรังสิตอัน
เป็นที่ทำการหลักของกองตระเวนแผนกนี้ และที่โรงพักพลตระเวนประจำเมืองปทุมธานี ในปี
ร.ศ.121-126 (พ.ศ.2445-2451) มีจำนวนคดีปล้น 159 คดี ใช้อาวุธปืน 112 คดี ใช้อาวุธอื่น 36 คดี
คดีทำร้ายร่างกายมี 51 คดี ใช้อาวุธปืน 26 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 23 คดี⁵⁰ และที่เมืองมีนบุรี ปีร.ศ.121-

⁴⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก / 2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 ม.ค.121
(25-31 ม.ค.121) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก / 9 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 29 มี.ค.121
(29 มี.ค.121-7เม.ย.122)

⁴⁵ หจข. ร.5 น.8.6ก / 11 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 5 เม.ย. 122
(5-9 เม.ย.122) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก / 57 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 20 มี.ค. 122
(20-31 มี.ค.122)

⁴⁶ หจข. ร.5 น.8.6ก / 58 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 3 เม.ย.123
(3-7 เม.ย.123) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/102 รายงานประจำอาทิตย์ที่ 26 มี.ค.123 (26-30 มี.ค.123)

⁴⁷ หจข. ร.5 น.8.6ก/103 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 2 เม.ย.124
(2-8 เม.ย.124) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/152 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 มี.ค.124
(25-29 มี.ค.124)

⁴⁸ หจข. ร.5 น.8.6ก/153 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 1 เม.ย.125
(1-3 เม.ย.125) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/197 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 31 มี.ค.125
(31 มี.ค.125-5 เม.ย.126)

⁴⁹ หจข. ร.5 น.8.6ก/198 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 7 เม.ย.126
(7-10 เม.ย.126) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126
(16-22 มี.ค.126)

⁵⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก / 2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 ม.ค.121
(25-31 ม.ค.121) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126

126 (พ.ศ.2445-2451) มีคดีปล้น 66 คดี ใช้อาวุธปืน 33 คดี ใช้อาวุธอื่นๆ 24 คดี คดีทำร้ายร่างกาย (ในปี ร.ศ.121-122 ไม่ปรากฏมีรายงานคดีประเภทนี้) มี 21 คดี ใช้อาวุธปืน 11 คดี ใช้อาวุธอื่น 10 คดี⁵¹

การใช้อาวุธปืนในบริเวณทุ่งรังสิตมีความแพร่หลายมีผลต่อจำนวนคดีที่ใช้อาวุธประเภทนี้ ในการทำความเข้าใจการปล้นสะดมมีจำนวนมาก ขณะที่การทำร้ายร่างกายโดยเฉพาะข้อมูลเมืองรัตนบุรีมีการใช้อาวุธประเภทอื่นๆมากกว่า สอดคล้องกับ Walter E.J.Tips ซึ่งศึกษาจากบันทึกของ Robert J. Kirkpatrick ซึ่งเป็นกรรมการจัดการพิเศศาลเมืองกรุงเทพฯ ช่วงปี พ.ศ.2439-2440 กล่าวถึงลักษณะการใช้อาวุธในการกระทำผิดว่า

“...การแพร่หลายของอาวุธปืนหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะนำไปสู่อุบัติเหตุบางครั้งซึ่งสำคัญน้อยกว่าแต่ความรุนแรงจำนวนมากไปด้วยกันกับการปล้นและขโมย จำนวนผู้เสียชีวิตเมื่อพยายามขัดขวางขโมย หรือเมื่อต่อสู้กับเพื่อนบ้านอย่างซุ่มซ่อน การใช้อาวุธโจมตีหลายครั้งซึ่ง Robert J.Kirkpatrick อธิบายว่าเป็น “ดาบ” แต่บางครั้งก็เป็นมีดยาวซึ่งชวานาใช้อยู่ทุกวัน ลักษณะการใช้มีดเช่นนี้เป็นประจำทำให้เกิดการทะเลาะรุนแรงอย่างมากกับเพื่อนบ้านมากกว่ากรณีอื่นๆ...”⁵²

ข้อความนี้เป็นการสรุปจากบันทึกซึ่งเป็นกรณีที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดอยุธยาที่อยู่ทางตอนเหนือของโครงการรังสิต พบว่าการใช้อาวุธประเภทของมีคม เช่น มีดและดาบ ในการทำร้ายร่างกายเป็นสิ่งที่เกิดเป็นประจำในเขตกสิกรรมเก่า ขณะที่เขตกสิกรรมเปิดใหม่คดีทำร้ายร่างกายด้วยอาวุธประเภทนี้เกิดขึ้นไม่น้อย รายงานของกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ปี ร.ศ.121-126

(พ.ศ.2445-2450) ในเมืองรัตนบุรี มีคดีทำร้ายร่างกาย 69 คดี มีการใช้อาวุธปืน 23 คดี ใช้อาวุธมีคมอื่นๆ 40 คดี มีคนเสียชีวิต 63 คดี บาดเจ็บ 5 คดี⁵³

(16-22 มี.ค.126)

⁵¹ เรื่องเดียวกัน .

⁵² Walter E.J. Tips, *Crime and Punishment in King Chulalongkorn's Kingdom* (Bangkok: Whitelotus,1998), p 277.

⁵³ หจข. ร.5 น.8.6ก/2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 ม.ค.121 (25-31 ม.ค.121) ถึง หจข. ร.5น.8.6ก/24รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126 (16-22 มีนาคม 126)

อาวุธที่ใช้ในชีวิตประจำวันเป็นสิ่งที่เสี่ยงต่อการทำร้ายร่างกายมากกว่าอาวุธปืน ซึ่งแม้ว่าปืนจะเป็นสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิตในพื้นที่เปิดใหม่ แต่ปืนก็เป็นอาวุธที่มีราคาแพง เช่น ปืนแมเชอร์ กระบอกละ 140 บาท⁵⁴ ปืนเปราเนิง กระบอกละ 120 บาท⁵⁵ อันเป็นข้อจำกัดของการได้ครอบครอง ในส่วนของอาวุธปืนจะถูกใช้ในคดีประเภทการปล้นสะดมอย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับสภาพสังคมในพื้นที่เปิดใหม่ที่มีกลุ่มคนอันหลากหลายด้วยภูมิหลังทางสังคมที่ต่างเข้ามาทำประโยชน์พร้อมกับปัจจัยในการผลิตและการดำรงชีพ การปล้นสะดมก็เป็นการฉกฉวยผลประโยชน์จากสิ่งที่เกิดขึ้น

การใช้อาวุธปืนในการปล้นสะดมเป็นเรื่องที่ผู้คนในบริเวณนี้ต้องประสบ พุทธิกรรมบางอย่างบ่งชี้ถึงการใช้อาวุธประเภทนี้ของกลุ่มโจรซึ่งชุมนุมในเขตสัมปทานของบริษัทได้สร้างความหวาดหวั่นให้กับทั้งบริษัทชุดคลอง และ ชาวบ้าน ในหนังสือของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ วันที่ 26 เมษายน ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ระบุว่า

“...ผู้ซึ่งอยู่ตามลำคลอง ๕ ผังได้มาแจ้งความว่า ผู้ร้ายแฉนั้นชุมนุมเป็นอันมาก เวลากลางวันเที่ยวเดินอยู่ตามคันคลองประมาณ ๒๐ คนเศษ แล้วเที่ยวขอข้าวชาวบ้านกินพวกชาวบ้านมีความกลัวอ้ายผู้(ร้าย-ผู้เขียน) เปนอันมากไม่อาจขัดขึ้นได้ แล้วอ้ายผู้ร้ายเอาปืนเข้ากระโจมเหมือนอย่างทหาร พวกชาวบ้านมีความกลัวไม่อาจจะปล่อยกระปือออกจากโรงนาได้...”⁵⁶

ขณะเดียวกันพุทธิกรรมในการปล้น หรือลักษณะวิถีการปล้น มีการใช้อาวุธปืนตั้งแต่เริ่มเข้าปล้น กล่าวคือ ลักษณะวิถีการเข้าปล้นบ้านเรือน ปล้นวัวควายราษฎรชาวนาในสังคมชนบทสมัยก่อนโดยทั่วไปจะมีรูปแบบเป็นจารีตคล้ายๆกันส่วนใหญ่ คือ การเข้าปล้นบ้านเรือนพวกกระวังทางจะออกรายและยิงปืน พร้อมกับกรอหรือร้องเสียงดัง เพื่อให้เจ้าทรัพย์เกิดความตระหนกตกใจ

⁵⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนขึ้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126 (16-22 มี.ค.126)

⁵⁵ หจข. ม.ร.5ต/33 เรื่อง ห้างฟอลก์ แอนด์ ไบเด็ก และห้างปีกริม ขอให้ช่วยทวงเงินลูกหนี้ 1.พระองค์เจ้าวิบูลพรณรงค์ซี 2.พระยาสุรสีห์ 3.พระยาวิเชียร 4.หม่อมเจ้าฤทธิวิธ (29 พฤษภาคม ร.ศ.128)

⁵⁶ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/2 เรื่องบริษัทชุดคลองร้องว่าที่ซึ่งบริษัททำการมีผู้ร้ายชุมนุม (26 เม.ย.-3 พ.ค.113)

กลัว พวกที่ขึ้นเรือนจะจุดคบเพลิงส่องนำพรรคพวกขึ้นพังประตูบ้าน เข้าค้นหาทรัพย์เพื่อบังคับให้บอกที่ซ่อนเงินและทรัพย์สินมีค่าอื่นๆ ส่วนพวกระวังทางจะล้อมบ้านอยู่พื้นดินข้างล่าง⁵⁷

การใช้อาวุธปืนยิงผู้เจ้าทรัพย์เป็นสิ่งที่กระทำกันโดยทั่วไปในการปล้น หากไม่มีการยิงปืนก็นับว่าเป็นเรื่องแปลก เช่น คดีคนร้ายปล้นบ้านอำแดงฝั่ง ที่อำเภอเชียงราก เมืองปทุมธานี เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) อำแดงฝั่งนอนอยู่ในเรือนมีผู้ร้าย 3 คนจับตัวได้แล้วเอาดาบฟันศีรษะ คนร้ายกระชากต่างหูแล้วกระโดดน้ำหนีไป พระอารักษ์พระราชาราชภรรยา ผู้ว่าราชการการเมืองปทุมธานี กล่าวถึงคดีนี้ว่า "...คนร้ายหาได้ยิงปืนชู้กันชอกเหมือนอย่างที่ปล้นรายอื่นไม่ เป็นแต่ทุบตีเข้าพันโดยเจียบๆ..."⁵⁸

ในรายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ เมื่อกล่าวถึงคดีปล้นสิ่งที่มีกระบี่ไว้ด้วยคือจำนวนกระสุนปืนที่ใช้ยิงผู้เจ้าทรัพย์ เช่น ในเขตเมืองธัญญบุรี มีจำนวนกระสุนที่ยิงชู้ก่อนลงมือปล้นตั้งแต่ 1 นัดไปจนถึง 20 นัดหรือมากกว่านั้น⁵⁹ เพื่อประสิทธิภาพในการปล้น กลุ่มโจรตระหนักถึงคุณสมบัติที่เหนือกว่าอาวุธชนิดอื่น โจรที่เคยเข้ามาปล้นกระบี่ในเขตเมืองปทุมธานีได้ให้สัมภาษณ์กับสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ได้กล่าวถึงประเภทปืนที่ชอบใช้ และคุณสมบัติของปืนอย่างชำนาญ แหล่งซื้อขาย รวมทั้งการปล้นแต่ละครั้งต้องนำคนที่มิเป็นเข้ากลุ่มไปด้วย ถ้าไม่มีปืนก็มักไม่นำไป⁶⁰ แม้ในคำให้การดังกล่าวเกิดในเขตเมืองปทุมธานี แต่ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ทุ่งรังสิตซึ่งคนร้ายที่ร่วมปล้นหากมีปืนก็จะใช้ จึงพบว่าในบางคดีที่มีการใช้คนจำนวนมากในการปล้นจำนวนอาวุธปืนก็มากตาม เช่น คดีปล้นเมื่อวันที่ 8 เมษายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) นายผิวและนายแพะลูกชายซึ่งเป็นทหารม้า กับพวก 20 คน มีอาวุธปืนติดไปบ้างเล็กน้อย कु่มกระบี่ 61 ตัวออกไปกินหญ้า มีคนร้าย 25 คน ถือปืน 24 คน ถือดาบ 1 คน ปล้นกระบี่ยิงถูกนายผิวบาดเจ็บขา

⁵⁷ หจข. ร.5 ม.2.12ก / 6 ใบบอกเมืองนครนายก บอกอินทราธิบาลข้าหลวงกรมการเมืองนครนายก ร.ศ.109 อ้างถึงใน คมนตร ญาณโสภณ, "อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองท้องถิ่นในยุคเทศบาล," (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตรมหาวิทยาลัฒรรมศาสตร์, 2534), หน้า 88.

⁵⁸ หจข. ร.5 น.3.5ช / 7 บอกส่งรายงานข้าหลวงตรวจราชการในท้องที่ประจำเดือนศก 122 (1 ส.ค.-7 ก.พ.122)

⁵⁹ หจข. ร.5 น.8.6ก / 2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 ม.ค.121 (25-31 ม.ค.121) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126 (16-22 มี.ค.126)

⁶⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น," หน้า 282-283.

หัท⁶¹ หรือกรณีมิสเตอร์วานเดออสเวต แจ้งต่อเจ้าหน้าที่บริษัทชุดคลองถึงคดีที่มีคนร้าย 30 คนปล้นบ้านมิสเตอร์กราซี เมื่อวันที่ 23 เมษายน ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) คนร้ายได้ทุบตีเสมียนและภรรยาของมิสเตอร์กราซี ได้ทรัพย์สินและกระบือ 12 ตัวไป หลังเกิดเหตุ 4 วันผู้แจ้งได้พบเห็นคนร้ายจำนวน 26 คนกับปืน 22 กระบอก เดินไม่ห่างจากที่เกิดเหตุ⁶²

ความร้ายแรงจากการใช้อาวุธประเภทนี้ก่อเหตุนำไปสู่การบาดเจ็บและสูญเสียชีวิตในหลายคดี ไม่เว้นแม้กระทั่งเด็ก เช่น คดีที่เกิดในเขตเมืองธัญบุรี เมื่อวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ผู้ร้าย 10 คนยิงปืนปล้นบ้านนายบุญ พวกเจ้าของบ้านถูกกระสุนปืนหลายแห่งถึง 4 คน หนูแดงอายุ 3 เดือนถูกปืนตาย คนร้ายไล่ต้อนกระบือได้ 10 ตัวราคา 800 บาท⁶³ เมื่อวันที่ 8 เมษายน ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ผู้ร้าย 10-11 คนยิงปืน 15-16 นัด ถูกหนูแจ่มตาย ปล้นบ้านนายแสง ได้กระบือ 10 ตัวกับทรัพย์สินมูลค่า 820 บาท⁶⁴

การปล้นสะดมของคนร้ายเชื่อว่ากระทำได้โดยสะดวกเสมอไป เพราะบรรดาเจ้าทรัพย์ก็มีการระวังตัว แม้แต่กลุ่มโจรก็ทราบดี โจรที่ให้สัมภาษณ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังกล่าวด้วยว่าต้องระวังเจ้าทรัพย์ว่าจะมีปืนด้วยเช่นกัน⁶⁵ เจ้าทรัพย์ในบริเวณทุ่งรังสิตบางส่วนสามารถป้องกันคนร้ายได้ด้วยอาวุธปืนที่ตนมี เช่น ที่เมืองธัญบุรีในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) มีผู้ร้าย 30 คนเข้าปล้นโรงนาของพระเจ้านั่งงยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรถึง 2 ครั้งภายในวันเดียว แต่คนของพระองค์ก็ยิงต่อสู้ป้องกันได้ หรือเมื่อวันที่ 2 เมษายน ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) นายชุ่มกับพวกรวม 5 คน ปล้นบ้านนายเปล่งได้ทรัพย์สินมูลค่า 1,659 บาท 32 อัฐ นายรัชคนร้ายถูกยิงเสียชีวิต จำเลยอีก 4 คนถูกจับกุม⁶⁶ และเมื่อวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ผู้ร้าย 8 คนยิงปืน 2 นัด ปล้นบ้านนายเจ็ก ใจทักเอาปืนยิงถูกผู้ร้ายตาย 1 คน คนร้ายไม่ได้สิ่งใดไป⁶⁷ แม้ว่าเจ้า

⁶¹ หจข. ร.5 น.41.4 / 7 เรื่องพระราชาธิพงษ์ส่งสำเนาหนังสือบริษัทชุดคลองแลคนาสยามร้องว่ามีผู้ร้ายในบังคับชุกชุมขึ้นในเขตที่ได้รับพระบรมราชานุญาตแลได้ปล้นกระบือของนายพลอยที่ตำบล 6, 8 วา (22 เม.ย.-19 พ.ค.115)

⁶² หจข. ม.ร.5 กษ/13 เรื่องบริษัทชุดคลองร้องว่าที่ซึ่งบริษัททำการมีผู้ร้ายชุกชุม (26 เม.ย.-3 พ.ค.113)

⁶³ หจข. ร.5 น.8.6ก/152 รายงานกองตระเวนขึ้นนอกสายเหนือประจำอาทิตย์ที่ 25 มี.ค.124 (25-29 มี.ค.124)

⁶⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก/199 รายงานกองตระเวนขึ้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 14 เม.ย.126 (14-19 เม.ย.126)

⁶⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” หน้า 283.

⁶⁶ หจข. ร.5 น.8.6ก/104 รายงานกองตระเวนขึ้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 9 เม.ย.124 (9-23 เม.ย.124)

⁶⁷ หจข. ร.5 น.8.6ก/69 รายงานกองตระเวนขึ้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 3 ก.ค.123

ทรัพย์จะสามารถป้องกันตัวด้วยอาวุธปืนที่ตนมีแต่การขาดการดูแล และการเก็บให้สะดวกแก่การ
ใช้งาน ทำให้ไม่สามารถป้องกันตัวจากคนร้ายและยังต้องเสียอาวุธปืนให้คนร้าย ในรายงานกอง
ตระเวนปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ได้ระบุถึงจำนวนคดีในแผนกชั้นนอกสายเหนือที่เกิดจำนวนมากซึ่ง
มีสาเหตุจากสิ่งทีกล่าวมาดังนี้

“...ตามการที่เปนจริงราษฎรที่ซื้อสัตย์ไม่ค่อยจะพยายามป้องกันตัว โดยธรรมดา
ราษฎรเหล่านี้ก็มีอาวุธ แต่เมื่อเกิดเหตุขึ้น บางทีก็ไม่มีลูกปืนหรือถ้ามีลูกปืนก็เก่านัก
ถึงกับยิงไม่ออก หรือบางทีในเวลาที่ยิงแล้วนั้นนั้นก็ล้มที่ๆเก็บลูกปืนเสีย เหตุเช่นนี้ก็มี
ต่างๆกันโดยมาก แลนั้นแลอาวุธเหล่านี้ก็ไปบวกเข้ากับอาวุธของคนร้าย...”⁶⁸

ข้อความนี้พบว่า มีบางคดีที่เกิดเหตุในลักษณะเช่นนี้ในบริเวณทุ่งรังสิตทั้งเจ้าทรัพย์ต้อง
สูญเสียอาวุธปืนของตนให้กับคนร้าย เช่น คดีท้องที่โรงพักปากคลองรังสิตเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม
ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ผู้ร้าย 2 คนมีดาบ ขโมยกระบือจีนดีไป 2 ตัว จีนดีฉวยปืนติดตามผู้ร้ายๆต่อผู้
พันถูกจีนดีตาย ผู้ร้ายไม่ได้กระบือได้แต่เป็นราคา 25 บาทไป 1 กระบอก⁶⁹ เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์
ร.ศ.126 (พ.ศ.2451) ท้องที่อำเภอหนองเสือ เมืองธัญญบุรี คนร้าย 8 คน ยิงปืน 11 นัด เข้าพังประตู
โรงนายบัว นายเขียว นายอิน ต่อสู้คนร้าย นายบัวถูกแทงเสียชีวิต คนร้ายเอาปืนยิงเจ้าทรัพย์ได้รับ
บาดเจ็บ ได้ทรัพย์สินไปเป็นปืนแก๊ป 1 กระบอก พร้อมกระบือ 10 ตัว ม้า 1 ตัว⁷⁰ และคดีในท้องที่
อำเภอเมืองธัญญบุรี เมื่อ 11 มีนาคม ร.ศ.126 (พ.ศ.2451) นายหอมและพรรคพวกแย่งชิง
ปืนเมาเซอร์ของนายห่วงใจก็ได้ 1 กระบอก ราคา 140 บาท ที่ตำบลคลอง 4 ฝั่งเหนือ กับทำร้าย
ร่างกายใจก็ได้จับกุมจำเลยได้ทั้งหมด⁷¹ กรณีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอาวุธปืนที่คนร้ายใช้ในการ
กระทำผิดในท้องที่นี้ส่วนหนึ่งก็มาจากการได้จากเจ้าทรัพย์ มีส่วนทำให้เกิดความรุนแรงในคดี
ประเภทนี้ ขณะที่เจ้าของปืนต้องได้รับบาดเจ็บหรือสูญเสียชีวิตและทรัพย์สินอีกด้วย

(3-7 ก.ค.123)

⁶⁸ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้และรถไฟประจำปี
รัตนโกสินทร์ศก120 (17 ส.ค.121)

⁶⁹ หจข. ร.5 น.8.6ก/214 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 28 ก.ค.126
(28 ก.ค.-1 ส.ค.126)

⁷⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/238 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10-16 ก.พ.126
(10-19 ก.พ.126)

⁷¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126
(16-22 มี.ค. 126)

ไม่เพียงคดีปล้นสะดมเท่านั้น การใช้อาวุธปืนยังเกี่ยวเนื่องถึงคดีประเภทอื่น ทำให้เกิดความรุนแรงขึ้น โดยเฉพาะคดีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่ที่บริษัทชุดคลองได้เข้ามาบุกเบิกในทุ่งแห่งนี้ คดีประเภทนี้ในหลายกรณีพิพาทถึงขั้นเสียชีวิต ดังกรณีเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) นายกองทอง ซึ่งเป็นนายกองนาของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าจิระประวดีวรเดช ได้พาพรรคพวก 30 คน เข้าไปแย่งเกี่ยวข้าวในที่ของหลวงปฏิกรซึ่งเช่าจากบริษัทพรรคพวกของหลวงปฏิกรถูกล้อมยิงเสียชีวิตและบาดเจ็บหลายคน นายกองผู้นี้แย่งที่นาจากคูกรณีทั้งที่บริษัทยอมให้เช่าแต่ตนไม่ยอมเช่า⁷²

หรือกรณีของมะหะหมัดบิลาล และนายฟาลูกชาย ได้บุกรุกที่นาของกรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ และวิวาทกับนายนวม นายกองนาของพระองค์ ในปี พ.ศ.2439 การปะทะกันครั้งนี้มีการใช้อาวุธปืนทำให้บาดเจ็บและเสียชีวิตทั้งสองฝ่าย รวมทั้งพลตระเวนที่เข้าไประงับเหตุด้วย⁷³ และกรณีในปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) เจ้าเล็กเจ้าลาวเมืองหลวงพระบางได้ให้พรรคพวกของตนใช้อาวุธปืนเข้าข่มขู่นายตุ้มกับราษฎรอีก 43 ครอบครัว ให้ทำสัญญาเช่าที่ดินกับตนซึ่งที่ดินนั้นเป็นของผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่ใช่ของเจ้าเล็ก กับทั้งบุกรุกที่นานายแฉ่งทำลายต้นข้าวที่ปักดำไว้ และใช้อาวุธปืนเข้าข่มขู่⁷⁴ กรณีดังกล่าวเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้คนในบริเวณนี้

การที่มีอาวุธปืนในครอบครองเป็นการสร้างอำนาจการต่อรอง จากกรณีที่ดินดังตัวอย่างผู้ที่มีปืนสามารถทำการข่มเหงราษฎรได้เต็มที่ อาวุธปืนนอกจากมีส่วนในการเพิ่มความรุนแรงของคดี ยังมีส่วนในการกำหนดความสัมพันธ์ของคูกรณี จากคดีของเจ้าเล็กชวานาทั้ง 43 ครอบครัวไม่สามารถขัดขืนกลุ่มของเจ้าเล็กเพียงกลุ่มเดียว นายตุ้มหนึ่งในชวานาที่ได้รับความเดือดร้อนได้แสดงความรู้สึกของตนที่ถูกข่มเหง และไม่สามารถต้านทานผู้ที่ถืออาวุธปืนมาบุกรุกที่ของตน ดังนี้

⁷² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/44 บริษัทบอกเรื่อง

นายกองทองกับพวกวิวาทกับพวกหลวงปฏิกรด้วยเรื่องแย่งเกี่ยวข้าวในนา (ร.ศ.119)

⁷³ หจข. ร.5 ม.2.26/3 เรื่องนายนวมนายฟาละมะหะหมัดบิลาลวิวาทยิงกันตายที่ตำบลลำบัวเขียวทุ่งคู (11 ธ.ค.-13 ม.ค.115)

⁷⁴ หจข. ร.5 น.41.4/41 พระยาพิพัฒน์โกษาว่ามองซิเออร์เรอโฆสผู้ว่าการแทนกงสุลฝรั่งเศส ฝรั่งเศสมีหนังสือมาขอให้เจ้ากระทรวงมีคำสั่งอนุญาตไปยังบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามให้วัดมอที่นาให้เจ้าเล็กที่ซื้อไว้เพื่อเป็นผู้หวงห้ามต่อไป (11 เม.ย.-22 ม.ค.117)

“...พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความเดือดร้อนอันจะนึกอยู่ไม่ได้ เจ้าเหล็กมีความคุมเหง ข้าพระพุทธเจ้าจะต้องขอสู้กับเจ้าเหล็กสักครั้ง ๑ แต่เจ้าเหล็กมีปืนหลายกระบอก ข้าพระพุทธเจ้ามีแต่ไม้แต่จําใจต่อสู้...”⁷⁵

ความคิดของนายต้อมเป็นความพยายามสร้างอำนาจการต่อรองด้วยการใช้กำลัง แต่จากอาวุธของผู้บุกรุกที่เหนือกว่าทำให้นายต้อมอยู่ในฐานะเป็นรอง

ในกรณีของการปล้นสะดมเจ้าทรัพย์ที่ไม่มีอาวุธปืนย่อมหวาดกลัวภัยจากโจรผู้ร้ายอย่างมาก และหากเกิดเหตุขึ้นก็ไม่สามารถต่อสู้ป้องกันได้ ซึ่งการต่อสู้นั้นก็เป็นการต่อรองอย่างหนึ่ง เพราะเป็นการเพิ่มอำนาจของตนต่อคนร้ายให้เทียบเท่ากันดังที่เจ้าทรัพย์ที่มีอาวุธปืนบางรายสามารถป้องกันคนร้ายได้ดังกล่าว ในหนังสือของมิสเตอร์วานเดอร์สเวต ถึง นายตรวจบริษัทชุดคลอง ในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ได้แสดงความต้องการอาวุธปืน ดังนี้

“...นายแก้วมีความวิตกด้วยเรื่องกระบือ แลเรือซึ่งเรามีมากในเวลานี้ที่โรงกุดง ท่านจะเห็นได้ถ้าไม่ว่าจะเปนการดีให้พวกข้าพเจ้ามีคนยามแขกเบงกอลสัก ๒ คน คนหนึ่งสำหรับโรงกุดง แลคนหนึ่งสำหรับบ้าน ถาน้อยที่สุดให้มีปืนไรเฟอลยิงข้าสัก ๒-๓ กระบอก เพื่อข้าพเจ้าจะได้ป้องกันพวกข้าพเจ้าบ้าง...”⁷⁶

การมีอาวุธปืนในครอบครองยังนำไปสู่การต่อต้านการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐ อันเป็นการถืออำนาจที่เกินขอบเขต ดังกรณีนายโก๋ นายกองนาของกรมหลวงพิชิตปรีชากร พร้อมพรรคพวกหลายสิบคนเข้าขัดขวางการตรวจกระบือและจับผู้ต้องสงสัยที่เป็นพวกเดียวกันในข้อหา

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁶ พหจข. ร.5 กษ.9.4ก/2 เรื่องบริษัทชุดคลองร้องว่าที่ซึ่งบริษัททำการมีผู้ร้ายชุกชุม

ลักกระป๋อง มีการยิงปะทะกันกับกองตระเวน พวกของนายโก่ถูกยิงเสียชีวิต 1 คน⁷⁷ การใช้อาวุธปืนในกรณีนี้เป็นการสร้างอำนาจการต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐแม้จะเป็นวิธีการที่ผิดๆก็ตาม

ความแพร่หลายของการใช้อาวุธปืนในดินแดนเปิดใหม่นี้ สัมพันธ์กับคดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะการปล้นสะดม ขณะที่คดีอื่นๆโดยเฉพาะคดีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดินก็มีความรุนแรงมาก อาวุธปืนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น และเป็นความปลอดภัยที่สามารถซื้อหาได้ถึงที่หากมีกำลังทรัพย์เพียงพอ เป็นหลักประกันความปลอดภัยท่ามกลางการใช้ชีวิตบนความหลากหลายของผู้คนที่มิถุนีหลังและสถานะทางสังคมแตกต่างกัน การใช้อาวุธปืนในบริเวณนี้จึงเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในบริเวณนี้ได้เช่นกัน

5.2 พื้นที่ซึ่งเกิดคดีอาชญากรรม

การเปิดพื้นที่ในบริเวณทุ่งรังสิตเพื่อการเกษตรกรรมโดยบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในด้านกายภาพของท้องที่และในด้านสังคม จากสภาพท้องที่รกชัฏเต็มไปด้วยสัตว์ป่ามาสู่ไร่ขนาดใหญ่พร้อมกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของประชากรอันหลากหลายทั้งเชื้อชาติและภูมิหลังสถานะทางสังคม คดีอาชญากรรมประเภทต่างๆจึงเกิดขึ้นตามมาโดยเฉพาะการปล้นสะดมอันสามารถเห็นถึงการเกิดคดีไปพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของราษฎรโดยที่สัมพันธ์กับความก้าวหน้าในการขุดคลองของโครงการนี้ก่อนที่คลองจะเสร็จทั้งระบบระหว่างปี พ.ศ.2447-2448 และยังสัมพันธ์กับเขตกิจกรรมดั้งเดิมซึ่งหลายบริเวณเป็นท้องที่อันขึ้นชื่อในเรื่องคดีประเภทนี้ เช่น ทางตะวันตกในมณฑลนครชัยศรี และเมืองปทุมธานี ด้านเหนือในบริเวณมณฑลกรุงเก่า เป็นต้น ทำให้มีการเคลื่อนย้ายของคดีประเภทนี้มาสู่ดินแดนเปิดใหม่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งการเข้ามาก่อคดี การหลบหนีมาพุ่มซ่อน การนำทรัพย์สินจากการก่อคดีเช่น กระบือ มาจำหน่ายหรือใช้สอยในบริเวณนี้

5.2.1 บริเวณด้านตะวันตกฝั่งเหนือคลองรังสิต

พื้นที่ในเขตฝั่งตะวันตกของทุ่งรังสิตฝั่งเหนือคลองรังสิต (ภายหลังตั้งเมืองธัญบุรีคืออำเภอคลองหลวง) อันรวมไปถึงฟากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นบริเวณที่มีคดีอาชญากรรม โดยเฉพาะการปล้นสะดมเกิดขึ้นจำนวนไม่น้อยทั้งจากภายในท้องที่และจากมณฑลข้างเคียง ย่อม

⁷⁷ หจข. ร.5 น.3.2๑ / 1 ผู้ร้ายแย่งชิงกระป๋องนายขำ นายจอก นายแสง นายโย ตำบลบ้านสองคลองพลตระเวนยิงต่อสู้ผู้ร้ายตายคนหนึ่ง และศาลตัดสินจำคุกนายโก่ นายแดง นายกล่อม ซึ่งต่อสู้พลตระเวนคนละ 1 เดือน (3 เม.ย.-30 มี.ค.121)

ส่งผลกระทบต่อคดีในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของเมืองปทุมธานีอันได้แก่ บริเวณทุ่งรังสิต และเมื่อมีการเปิดพื้นที่ทุ่งหลวงตามโครงการรังสิตแล้ว จำนวนคดีในบริเวณนี้ก็จะมีปริมาณมากขึ้นตามความก้าวหน้าของโครงการในแต่ละพื้นที่ซึ่งการขุดคลองในท้องทุ่งแห่งนี้ไม่ได้เริ่มและเสร็จพร้อมกัน โดยเริ่มขุดตั้งแต่ปี พ.ศ.2433 และเสร็จในปี พ.ศ.2447⁷⁸ และพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของประชากร

พื้นที่ฝั่งตะวันตกของทุ่งรังสิตโดยเฉพาะในเขตเมืองปทุมธานี ภายหลังจากตั้งเมืองธัญญบุรีอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2445 ก่อนหน้าการจัดแบ่งท้องที่ใหม่ในปี พ.ศ.2459 มีการแบ่งเขตการปกครองเป็นสามอำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอสามโคก อำเภอเชียงราก มีอาณาบริเวณการปกครองทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และมีที่ว่าการอำเภออยู่ใกล้ๆกันทั้งสามอำเภอ มีท้องที่ยาวไปทางฝั่งตะวันตกของฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามาก ไม่สะดวกแก่การปกครอง⁷⁹ พื้นที่ทางด้านนี้มีอาณาบริเวณต่อเนื่องกับมณฑลนครชัยศรีที่เป็นเขตปลูกข้าวเก่า โดยเฉพาะเมืองสุพรรณบุรี เป็นท้องที่ซึ่งขึ้นชื่อในคดีอาชญากรรมประเภทการลักและปล้นกระเป๋ามา นับตั้งแต่ช่วงเศรษฐกิจแบบยังชีพ⁸⁰

ในช่วงที่การเปิดพื้นที่เพาะปลูกข้าวมีการขยายตัวพร้อมกับความเติบโตทางเศรษฐกิจ ปรากฏว่ามีการไปมาของคนร้ายในพื้นที่นี้ในรายงานตรวจราชการของพระอารักษ์ประชากราษฎร์ ผู้ว่าราชการเมืองปทุมธานีระบุอย่างชัดเจนว่าทางฝั่งตะวันตกเป็นหนทางที่คนร้ายจากมณฑลนครชัยศรี เมืองสุพรรณ มณฑลกรุงเก่า เมืองนนทบุรี ไปมาสะดวกถึงกัน⁸¹ ผู้ร้ายสำคัญในเขตเมืองสุพรรณบุรีที่เคยเข้ามาปล้นในเขตเมืองปทุมธานี ได้แก่ โจรจันทร์ ซึ่งปล้นในแขวงเมืองปทุมธานี อยุธยา และสุพรรณบุรี การปล้นครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ.2446 ได้ไล่ดื้ออนกระเป๋อในแขวงเมืองปทุมธานี แล้วไปปล้นที่บ้านชีปะขาว แขวงเมืองสุพรรณบุรี ติดๆกัน ก่อนถูกพระยาสุนทรบุรี สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี จับกุมได้ โจรผู้นี้เป็นผู้ร้ายสำคัญที่เมืองปทุมธานีเรียกว่า “จันทร์เจ้า” เพราะเป็นระดับหัวหน้าโจร⁸² พื้นที่ของเมืองปทุมธานีทางตอนเหนือคือบริเวณอำเภอสามโคก

⁷⁸ สุนทรีย์ อาสะวีย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 25-26.

⁷⁹ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๙ พ.ศ.๒๔๕๙ (มปท: โรงพิมพ์เดลิแมส, 2477), หน้า 343-344.

⁸⁰ วารุณี ไอสถารมย์ “ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพ ปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25,” รัฐศาสตร์สาร 24(1:2546): 117-155.

⁸¹ หจข. ร.5 น.3.5ช / 7 บอกรายงานข้าหลวงตรวจราชการในท้องที่ประจำเดือน ศก 122 (1 ส.ค.- 7 ก.พ.122)

⁸² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “นิทานที่ ๑๑ เรื่องโจรจันทร์,” ใน นิทานโบราณคดี (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2511), หน้า 180-181.

ซึ่งมีพื้นที่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา⁸³ ติดกับเขตของมณฑลกรุงเก่าอันเป็นเขตที่มีผู้ร้ายชุกชุม บริเวณมณฑลนี้มีอาณาเขตกว้างขวางติดต่อกับเมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี ระหว่างเขตแดนต่อกันนั้นเป็นที่ป่าดงจึงเหมาะเป็นที่หลบซ่อนของโจรผู้ร้ายและโดยมากมักจะขโมยสัตว์พาหนะ ในใบบอกของกรมการเมืองอ่างทองบอกมายังพระยาไชยวิชิต ข้าหลวงรักษาราชการเมืองอ่างทอง ในปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) ว่า ผู้ร้ายมักต้อนโคกระบือไปเมืองนครชัยศรีเป็นอันดับหนึ่ง และเมืองสุพรรณบุรีรองลงมา⁸⁴ และในเขตมณฑลนี้ยังประสบปัญหาการตั้งร้านจำหน่ายสุรายาฝิ่น การตั้งกองรับซื้อของโจร โรงรับจำนำที่เป็นแหล่งรับซื้อของโจร รวมทั้งความประพฤติของกรมการเมืองบางคนที่เกื้อหนุนคนร้าย ซึ่งล้วนทำให้เกิดคดีอาชญากรรมอย่างมาก⁸⁵ จึงย่อมมีผลต่อการเกิดคดีในเขตตอนเหนือของเมืองปทุมธานีบ่อยครั้ง

ในท้องที่อำเภอสามโคกบริเวณที่เรียกว่า เกาะใหญ่ ซึ่งเป็นเกาะกลางแม่น้ำเจ้าพระยาไปตลอดพื้นที่ทางเหนือขึ้นไปบริเวณตำบลลานเท มณฑลกรุงเก่า ขึ้นชื่อในเรื่องการปล้นเรือสินค้า เช่น ในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) รัชกาลที่ 5 มีพระบรมราชโองการให้พระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่าสืบสวนคดีปล้นเรือพ่อค้าชาวจีนที่เกิดขึ้น⁸⁶ และในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ปราบฎคำขอรับราชการของนายเรือ ซึ่งเป็นบุตรของขุนรอง ปลัดกรมการเมืองสามโคก ตั้งบ้านเรือนบริเวณท้ายเกาะใหญ่ กล่าวถึงเมื่อคราวไปช่วยบิดาสืบจับคนร้ายปล้นเรือเงินบริเวณลานเท ขณะนั้นผู้เสียหายได้มาแจ้งความจริงได้ติดตามจับคนร้ายได้ที่บริเวณเกาะใหญ่ อีกทั้งนายเรือยังให้ข้อมูลถึงสภาพของการปล้นสะดมในเขตอำเภอสามโคก ว่า มักมีผู้ร้ายเป็นกลุ่ม 9-10 คนปล้นบ้านเรือน ปล้นกระบือ รวมไปถึงเรือลูกค้าที่ขึ้นล่อง โดยระบุพื้นที่อย่างชัดเจนคือ ตั้งแต่ คลองควาย คลองเตย บ้านคาง บ้านเลน เกาะใหญ่ บ้านขนมเปี้ยก จนจรดพรมแดนกรุงเก่ามีคนร้ายปล้นราษฎรอยู่ทุกเดือน⁸⁷ เขตติดต่อบริเวณนี้จึงเป็นพื้นที่ที่มีการไปมาของคดียาทั้งเข้ามาปล้นและหลบหนีคดี เช่น กรณีอ้าย

⁸³ ประวัติมณฑลไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดปทุมธานี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สวนปศุกรรมทองถิ่น, 2527), หน้า 76.

⁸⁴ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/1 เรื่องราชการมณฑลกรุงเก่า 5 มิถุนายน ร.ศ.114 อ้างถึงใน นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์, “การจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2438-2453,” (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521), หน้า 58.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-60.

⁸⁶ หจช. มร.5-ร.6 รล-พล / 1 ร.ศ.109 เรื่องที่ 2 ให้สืบผู้ร้ายปล้นเรือเงินที่ตำบลลานเท, หน้า 255.

⁸⁷ หจช. ร.5 น.3.5 ก / 6 นายเรือว่าทุกวันนี้เมืองประทุมธานีเกิดโจรผู้ร้ายปล้นบ้านเรือนไม่ทันเดือนตั้งแต่สามโคกออกไปถึงพรมแดนกรุงเก่า นายเรือจะขอรับราชการตรวจจับผู้ร้ายปล้นในตำบลเหล่านี้ ถ้าจับผู้ร้ายไม่ได้จะขอรับพระอาญา (13 มิ.ย.122)

เผือด ผู้ร้ายคดีอุกฉกรรจ์ในเขตอำเภอสามโคกทั้ง ฆ่าคนตาย ปล้นเรือน และ แย่งชิงกระบือหลบหนี ไปอยู่ที่คลองจิก เขตอำเภอพระราชวัง เมืองกรุงเก่า ถูกตำรวจภูธรกรุงเก่ายิงเสียชีวิต ในปี พ.ศ.2449⁸⁸ คดีที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้จึงย่อมมีผลกระทบกับผู้ที่อาศัยในทุ่งรังสิตซึ่งอยู่ใกล้กันทั้งเข้า มาก่อคดีและเป็นเส้นทางหลบหนี ดังในรายงานของ พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการ เมืองรัตนบุรี ในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ได้ไปสืบคดีคนร้ายปล้นกระบือ 20 ตัวที่โรงนายขัน บริเวณ คลองซอยที่ 1 แต่นายขันไม่อยู่เพราะไปติดตามคนร้ายที่เกาะใหญ่ ในเขตแขวงกรุงเก่าพร้อม ผู้ใหญ่บ้านและลูกบ้าน⁸⁹

นอกจากนี้ในพื้นที่อำเภอเชียงรากซึ่งใกล้เคียงอำเภอสามโคกและเป็นเขตติดต่อกับโครงการ รังสิต เป็นพื้นที่ที่มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนร้ายในเขตเมืองปทุมธานีกับหัวเมืองทางฝั่งตะวันตก ดังที่ นายยะ กำหนดท้องที่อำเภอนี้ รายงานต่อผู้ว่าราชการเมืองปทุมธานี ในปี พ.ศ.2447 ว่า ได้รับความเดือดร้อนจาก อ้ายสัด อ้ายเทศ คนร้ายในพื้นที่นี้ คบคิดกับคนร้ายจากแขวงเมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เข้ามาปล้นในท้องที่⁹⁰

ไม่เฉพาะผู้ร้ายจากทางตะวันตกเท่านั้นทางด้านเหนือซึ่งติดกับเมืองกรุงเก่า ก็มีผู้ร้ายเข้ามา ก่อคดีและเป็นทางผ่านของคนร้ายจากเมืองนี้ ผู้ร้ายรายสำคัญที่ปรากฏอย่างเลือดอกรัก เป็นโจร ปล้นกระบือ อาศัยอยู่ในหมู่บ้านทางฝั่งตะวันตกตอนใต้ของอยุธยา ได้ก่อคดียิงผู้ใหญ่บ้านถึงแก่ ความตาย ต่อมาได้รวมพรรคพวกเป็นกลุ่มโจรปล้นสะดมในบริเวณกว้าง⁹¹ ในปี พ.ศ.2445 รายงาน ของพระอารักษ์ประชาราษฎร์ ระบุว่าอ้ายรักซึ่งฆ่าผู้ใหญ่บ้านตาย ได้หลบหนีเข้ามาสูบฝิ่นในแพเงิน บริเวณปากคลองเชียงรากน้อย และหลบหนีไปอยู่ที่บ้านจิว ท้องที่อำเภอเชียงราก พร้อมด้วยพรรค พวก เข้ามาแย่งชิงรังแกราษฎรโดยที่นายมีผู้ใหญ่บ้านเป็นพรรคพวกและคอยแจ้งข่าวการจับกุม ของเจ้าหน้าที่ทำให้สามารถหลบหนีไปได้ และต้นปี พ.ศ.2446 เลือดอกรักได้เปลี่ยนชื่อ ว่า แดง พร้อมกับปลัดภรรยาของนายเพื่อนไป⁹²

^{*} ปัจจุบันคือ อำเภอบางปะอิน

⁸⁸ หจข. ร.5 น.3.5 ก /81 ว่าอ้ายเผือดผู้ร้ายปล้นแลแย่งชิงกระบือฆ่าคนตายหนีอยู่ในป่าจับไม่ได้ บัดนี้ข้าหลวงมณฑลกรุงเก่ามีบอกมานายสิบเอกนายคำตำรวจภูธรไปจับอ้ายเผือดฯได้ต่อสู้กับเอกนายคำยิงถูก อ้ายเผือดผู้ร้ายตายแล้ว เห็นว่าควรให้รางวัลสิบเอกนายคำ 40 บาท (18 ต.ค.- 8 พ.ย.125)

⁸⁹ หจข. ร.5 น.3.2ซ/8 ออกไปตรวจราชการในท้องที่เมืองรัตนบุรี (20 ม.ค.127 – 21 ม.ค.128)

⁹⁰ หจข. ร.5 น.3.5ซ/7 บอกส่งรายงานข้าหลวงตรวจราชการในท้องที่ประจำเดือน ศก 122

(1 ส.ค.- 7 ก.พ.122)

⁹¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473**, หน้า 84.

⁹² หจข. ร.5 น.3.5ซ/2 มีสารตราให้ข้าหลวงออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120 – 8 เม.ย.122)

บริเวณฝั่งตะวันตกของทุ่งรังสิตจึงมีคดีอาชญากรรมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่เพียงจะเป็นแหล่งหลบหนีของคนร้ายทั้งสองเมืองระหว่างเมืองปทุมธานีและธัญบุรีเท่านั้น แต่คนร้ายของทั้งสองเมืองในบริเวณชายขอบของทุ่งรังสิตด้านนี้ยังร่วมมือกันก่อคดี ดังที่ หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ ผู้ว่าราชการเมืองปทุมธานี ได้กล่าวไว้ในรายงานตรวจราชการท้องที่อำเภอเชียงราก เมื่อเดือน พฤษภาคม ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ดังนี้

“...ข้าพเจ้าสืบสวนราษฎรแถวนั้นได้ความเป็นเค้าว่า การที่เกิดผู้ร้ายปล้นราษฎร แถวลำคลองบางหลวงเชียงรากมักเป็นด้วยราษฎรแถวบางพูน ๑ แยก ๑ อยู่ อำเภอเมือง เปนสาย ทั้งทราบเวลาอำเภอของตระเวนตรวจท้องที่ ชักชวนแถว คลองหนึ่งบ้าง อยู่ริมทางรถไฟแถวเมืองธัญญะมาทำร้าย เพราะใกล้ติดต่อกัน พวกแขวงเมืองนี้นำทางเข้าออกเมืองธัญญะเป็นผู้เก็บทรัพย์จึงจำหน้าไม่ได้ทั้งไม่รู้ ชื่อด้วย ตามที่ได้ความพอเชื่อได้...”⁹³

ปัญหาการเกิดคดีอาชญากรรมในบริเวณอำเภอเชียงรากเกิดขึ้นอย่างมากจนผู้ว่าราชการเมืองปทุมธานีต้องแก้ปัญหาในปี พ.ศ.2451 ด้วยการให้กำนันผู้ใหญ่บ้านในท้องที่เกิดเหตุคือ ตำบลบางพูน ตำบลแยกต ตำบลบางกระตี ที่ต่อกันมาศาลาตัวที่พระอุโบสถวัดบางพูน แล้วให้ทำหนังสือสัญญาทานบนโดยสัญญาว่าจะบอกรายชื่อคนไม่ประกอบเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม กับ ประกอบอาชีพทางคบโจร ถ้าจับคนร้ายหรือของกลางในหมู่บ้านใดในสามตำบลนี้จะยอมให้ทำโทษ การศาลาในครั้งนี้มีกรรมการอำเภอทั้งอำเภอเมือง อำเภอเชียงราก ยกกระบัตรเมือง และพลตระเวนเป็นพยาน สำหรับการตรวจราชการในครั้งนี้นี้ยังมีการใช้วิธีการเดียวกันนี้กับกำนันตำบลบางพูน ตำบลเชียงราก ตำบลหลักหก อำเภอเมือง อันมีบริเวณติดต่อกับเมืองธัญบุรี⁹⁴

บริเวณด้านตะวันตกของท้องทุ่งติดกับเมืองปทุมธานีฝั่งเหนือคลองรังสิต หรือเขตอำเภอคลองหลวง ภายหลังการตั้งเมืองธัญบุรี เมื่อโครงการรังสิตได้เริ่มขึ้นโดยเริ่มขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ตั้งแต่คลองเปรมประชากรเป็นคลองหลักสายแรก เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433)⁹⁵ ขุดเสร็จเมื่อ 10 กันยายน พ.ศ.2440⁹⁶ คลองที่ขุดสายต่อมาก็คือคลองชอยที่ 5 เริ่มขุดเมื่อ 27

⁹³ หจข. ร.5 น.3.5ช /14 ซี่แจงออกไปตรวจราชการ (11 เม.ย.-10 พ.ย.127)

⁹⁴ หจข. ร.5 น.3.5ช /14 ซี่แจงออกไปตรวจราชการ (11 เม.ย.-10 พ.ย.127)

⁹⁵ หจข. ร.5 น.3.2 ก /24 รายการเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121)

⁹⁶ กจข. ร.5 กษ.กรมคลอง เล่มที่ 34/791 ประวัติคลองต่างๆ พ.ศ.2452 อ้างถึงใน สุนทรีย์ อาสะวีย์,

พฤศจิกายน พ.ศ.2440 ขุดเสร็จเมื่อ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2441 และ คลองหกวาสายบน เริ่มขุดเมื่อ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2441 ขุดเสร็จเมื่อ 25 ตุลาคม พ.ศ.2444⁹⁷ คลองดังกล่าวล้วนขุดก่อนหน้า การตั้งเมืองธัญบุรี

ในช่วงนั้นพื้นที่นี้อยู่ในการปกครองของเมืองปทุมธานีมีฐานะเป็นอำเภอคือ “อำเภอดำบล คลองรังสิตฯ” ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) มีการกำหนดพื้นที่ซึ่งยังซ้อนทับกับเขตกรุงเทพฯอยู่โดยให้ บริเวณฝั่งเหนือคลองรังสิตประยูรศักดิ์ถึงคลองซอยที่ 5 ฝั่งตะวันตกเป็นของเมืองปทุมธานี⁹⁸ การ เปิดพื้นที่บริเวณนี้ทำให้มีประชากรมาอาศัยทำกิน จากล้ามะโนคร้วที่พระอารักษ์ประชาราษฎร์ ผู้ว่า ราชการเมืองปทุมธานี ถวายต่อ พระเจ้าน้องยาเธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) อำเภอนี้มี 6 ตำบล คือ ตำบลหลัก๒ ตำบลบ้าน คลองเปรม ตำบลคลองจกรีที่ ๑ ตำบลคลอง ๒ ตำบลคลองจกรีที่ ๓ ตำบลคลอง ๕ มีราษฎรชาย 1,760 คน ราษฎรหญิง 1,935 คน รวม 3,695 คน⁹⁹ จากชื่อตำบลต่างๆแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของ ราษฎรในบริเวณนี้โดยตำบลที่อยู่ในเขตคลองของบริษัทคือคลองซอยที่ ๑ , ๒ , ๓ และ ๕ มีจำนวน ประชากรตามลำดับดังนี้ 406 คน 303 คน 955 คน และ 586 คน¹⁰⁰ และในเดือนมีนาคม ร.ศ.117 – สิงหาคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442-2443) มีราษฎรชาย 1,319 คน ราษฎรหญิง 1,235 คน รวม 2,554 คน¹⁰¹ จำนวนประชากรในช่วง 2-3 ปีที่ลดลงเป็นจำนวนมากแม้จะมีได้ระบุว่าเป็นเพราะเหตุใดแต่ สันนิษฐานว่าได้กระจายยังส่วนต่างๆของท้องทุ่งโดยเฉพาะด้านใต้ของคลองรังสิตที่มีความอุดม สมบูรณ์และมีประชากรเข้ามาอาศัยนับตั้งแต่เริ่มขุดคลองรังสิตเป็นคลองสายแรกของโครงการซึ่งจะ กล่าวถึงการเปิดพื้นที่ด้านนี้ในช่วงต่อไป

แม้ว่าโครงการในบริเวณดังกล่าวจะมีได้เสร็จสมบูรณ์แต่คดีการปล้นสะดมก็เกิดขึ้นหลาย คดี โดยพบว่ามียาจากทางฝั่งตะวันตกของท้องทุ่งเข้ามาก่อคดี ดังในคำร้องทุกข์ของ หม่อม ราชวงศ์สุพรรณ สนิทวงศ์ ผู้อำนวยการบริษัทขุดคลอง ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2443) ว่า

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 231,233.

⁹⁸ หจข. ร.5 น.8.1/126 เรื่องพระยาอินทราธิบดีกับหลวงอนุมิตินุกิจกำหนดเขตแขวงเมืองปทุมธานี ติดต่อกับกรุงเทพฯ (4 พ.ค.- 4 ก.ค.116)

⁹⁹ หจข. ร.5 น.30/3 บัญชีล้ามะโนคร้ว เมืองนนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ (31 ต.ค.117 – 14 ธ.ค.117)

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰¹ หจข. ร.5 น.30/4 บัญชีล้ามะโนคร้ว เมืองสมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์ นนทบุรี ปทุมธานี (13 มี.ค.117-26 ส.ค.118)

“...ด้วยข้าพเจ้าเรียนเจ้าคุณแต่ครั้งก่อนด้วยเรื่องการปล้นสดมภ์ลักกระปือในคลองรังสิตฯแลในบริเวณคลองซอยต่างๆมีชุกชุมเป็นอันมาก ตั้งแต่ระดูน้ำมาแล้ว บัดนี้ตกถึงระดูแล้งการปล้นลักกระปือนั้นก็มียั้งหนักขึ้นทุกวัน จนที่สุดเมื่อวานนี้ เวลากลางวันอ้ายพวกผู้ร้ายมามัดเอาคนเลี้ยงกระปือของหลวงพิพิธ ซึ่งตั้งทำนาอยู่ในคลองรังสิตฯระหว่างคลอง ๓ คลอง ๔ ข้างเหนือ แล้วก็ต้อนเอากระปือไป ๑๓ กระปืออ้ายพวกผู้ร้ายซึ่งบังอาจทำการปล้นสดมภ์บ่อยๆดังนี้ ก็โดยเหตุที่ไม่มีใครเป็นธุระได้สักรายหนึ่ง แต่ที่สำนักอาไศรยแลทางเดินของอ้ายผู้ร้ายเหล่านี้ชาวบ้านในหมู่คลองรังสิตก็ย่อมทราบกันทุกคนว่ามักจะมาจากบางหวายปลายคลองเชิงราก ซึ่งอยู่ในแขวงเมืองประทุมธานี ขอเจ้าคุณได้มอบความเมตตาแก่ชาวบานในหมู่คลองได้โปรดระงับการปล้นครั้งนี้ด้วย...”¹⁰²

ผู้ที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่นี้ต้องเผชิญกับการปล้นสะดมทันทีที่เริ่มตั้งถิ่นฐาน เช่น ในวันที่ 5 มกราคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) ชาวมอญซึ่งมาจากตำบลอื่นมาจอดพักเรือบริเวณปากคลอง 5 เพื่อจะมาทำนาในคลองนั้น ได้ถูกคนร้ายใช้อาวุธปืนพร้อมดาบเข้าปล้นเจ้าทรัพย์ได้ต่อสู้จนคนร้ายบาดเจ็บแต่ตนเองก็ถูกคนร้ายฟันนิ้วหัวแม่มือขาด ผู้จัดการบริษัทชุดคลองซึ่งจอดเรือบริเวณนั้นได้เข้าช่วยเหลือจนคนร้ายหนีไป ส่วนพวกราษฎรเจ้าทรัพย์ต่างหวาดกลัวและมาพักใกล้กับเรือของบริษัทในคืนนั้น¹⁰³ คดีนี้เกิดตั้งแต่การชุดคลองซอยที่ 5 ฝั่งเหนือคลองรังสิตซึ่งเป็นคลองลำดับแรกๆในบริเวณนั้นยังชุดไม่เสร็จเสียด้วยซ้ำ ในบางพื้นที่ของบริเวณนี้ต้องเผชิญกับการปล้นหลายครั้งติดต่อกัน เช่น บริเวณตลาดอันเป็นแหล่งรวมของทรัพย์สินเงินตราที่จูงใจในการปล้น ดังเมื่อวันที่ 26 เมษายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงร้องเรียนต่อบริษัทชุดคลองว่าที่ตลาดของพระองค์บริเวณมุมคลองซอยที่ 1 ถูกปล้นภายใน 4 เดือนถึง 3 ครั้งและคนของพระองค์ถูกยิงบาดเจ็บด้วย¹⁰⁴

¹⁰² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/11 บริษัทชุดคลองร้องทุกข์เรื่องผู้ร้ายปล้นกระปือในคลองรังสิต (ร.ศ.118)

¹⁰³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 เรื่องบริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นในบริเวณคลองของบริษัทหลายรายแล้ว (ร.ศ.116)

¹⁰⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/38 บริษัทชุดคลองบอกเรื่องมีผู้ร้ายปล้นในคลองบริษัท (ร.ศ.119)

คดีการปล้นสะดมร้ายแรงในพื้นที่นี้ยังสร้างความเดือดร้อนแก่บรรดาเรือพ่อค้าที่เดินทางค้าขายผ่านคลองรังสิต ดังคดีเมื่อวันที่ 29 มกราคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) เวลากลางวันบ่ายสามโมง มีเรือกระแซงเปล่าของคนจีนจะเข้าไปซื้อข้าว เมื่อผ่านบริเวณคลองรังสิตตอนเหนือคลองเปรมประชากรออกวัดเทียนถวาย หมูตันตาลแขวงเมืองปทุมธานี มีคนร้ายทำท่าทางทอดแหทันใดนั้นก็ใช้ปืนยิงถูกจีนนายท้ายเรือตาย ส่วนจีนอีกคนที่ลากเรือบนฝั่งหนีไปได้¹⁰⁵ และมีคดีในเดือนและปีเดียวกันก่อนหน้าคดีที่กล่าวมาเมื่อวันที่ 3 คนร้ายปล้นเรือกระแซงในคลองรังสิตตำบลคลองข่อยที่ 3 ตะวันตกแขวงเมืองปทุมธานี คนร้าย 5 คนกระโดดลงในเรือจีน ผลักเรือกระแซงลงครอบเจ้าของเรือพร้อมทั้งยิงปืนชู่ คนร้ายได้ทรัพย์สินไป 600 บาท¹⁰⁶

คดีปล้นอุกฉกรรจ์ต่างๆ ได้สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้ที่อาศัยในดินแดนเปิดใหม่แห่งนี้จนบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ต้องร้องทุกข์หลายครั้ง ดังในหนังสือพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัท กราบทูลต่อพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นมหินทรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) ดังนี้

“...อนึ่งราษฎรกับผู้ที่มีบรรดาศักดิ์แนะนำบริษัทอยู่เสมอว่า เรื่องผู้ร้ายแลเรื่องอื่นซึ่งไม่เรียบบร้อยนั้นบริษัทควรจรร้องต่อกระทรวงหรือกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสีย เพราะผู้เหล่านั้นไม่เห็นการแปลกขึ้นชื่อจนคลองรังสิตฯ เหม่นเสียหมดแล้ว แลไม่ทราบความละเอียดเข้าใจว่าบริษัทไม่เป็นธุระ แต่ตามที่จริงบริษัทควรจรร้องต่อกระทรวงเนื่องจนเสียแห่งแล้ว หมดปัญญาไม่รู้จะร้องอย่างไรอีกต่อไป แลยังไม่เห็นผู้เป็นเจ้านาที่จัดการอย่างใด ขอพระบารมีเป็นที่พึ่งควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ...”¹⁰⁷

ข้อความดังกล่าวเกิดขึ้นหลังจากที่บริษัทได้รับการร้องเรียนถึงการปล้นสะดมที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในบริเวณพื้นที่ทุ่งรังสิตด้านตะวันออกทั้งบนบกและตามลำคลอง แต่กระนั้นก็แสดงถึงความรุนแรง

¹⁰⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3989 เรื่องบริษัทขอให้จัดการเรื่องผู้ร้ายปล้นที่คลองรังสิตตอนระหว่างคลองเปรมประชากร (ร.ศ.116)

¹⁰⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 เรื่องบริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นในบริเวณคลองของบริษัทหลายรายแล้ว (ร.ศ.116)

¹⁰⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 เรื่องบริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นในบริเวณคลองของบริษัทหลายรายแล้ว (ร.ศ.116)

ของปัญหานี้มานับตั้งแต่โครงการรังสิตยังไม่แล้วเสร็จทั้งระบบและเกิดก่อนการตั้งเมืองธัญบุรีอันถือเป็นการจัดระบบการปกครองท้องถิ่นจากภาครัฐโดยตรง

ภายหลังเมื่อมีการตั้งเป็นเมืองธัญบุรีตามประกาศการตั้งเมืองเมื่อวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) พื้นที่ทางด้านตะวันตกซึ่งเดิมเป็นเขตเมืองปทุมธานีได้แบ่งบริเวณคลองเปรมประชากรกึ่งท้องที่บรรจบกับแขวงกรุงเก่าและเมืองสระบุรีที่ยังมิได้ตั้งนายแขวงอำเภอ ทำให้บริเวณอำเภอคลองรังสิตเดิมนั้นถูกรวมเป็นอำเภอหนึ่งของเมืองธัญบุรี คือ อำเภอคลองหลวง มีอาณาเขตตั้งแต่ด้านเหนืออำเภอเมืองซึ่งวัดจากริมคลองรังสิตขึ้นไป 41 เส้น เกินจากเขตนี้ขึ้นไปจนจดคลองบางหลวงเชียงรากน้อยพรมแดนกรุงเก่าและยาวไปตามลำคลองหกวาสายบนถึงคลองซอยที่ 7 ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ ณ คลองซอยที่ 2 ฝั่งตะวันออกตรงทางแยกไปลำน้ำเสียวและคลองบางหลวงเชียงราก¹⁰⁸ การแบ่งเขตอำเภอใหม่นี้ทำให้พื้นที่ทางตะวันออกของอำเภอขยายไปถึงคลองซอยที่ 7 ส่วนพื้นที่ด้านใต้ลดลงเพราะเป็นเขตของอำเภอเมือง ทางด้านตะวันตกได้พื้นที่บริเวณคลองเปรมประชากรครึ่งหนึ่งตามการแบ่งเขตเมือง

การจัดแบ่งเขตแขวงเมืองนี้ทำให้มีการแบ่งประชากรจากเมืองปทุมธานีมาอยู่เมืองธัญบุรีมากขึ้น ในรายงานของพระอารักษ์ประชาราษฎร์ ข้าหลวงรักษาราชการเมืองปทุมธานีขณะนั้น ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ระบุว่ามีการโอนราษฎรชาย 2,740 คน ราษฎรหญิง 2,547 คน รวม 5,287 คน ทำให้ราษฎรในเมืองปทุมธานีลดลงจาก 27,255 คน เหลือ 22,590 คน¹⁰⁹ จำนวนราษฎรที่โอนมานี้ หากเปรียบเทียบกับอำเภอตำบลคลองรังสิตเดิมนั้นพบว่ามียอดที่โอนเข้ามามากกว่าครึ่ง ซึ่งข้อมูลของอำเภอตำบลคลองรังสิตเดิมนั้นอยู่ในช่วงปีที่ไม่ห่างมากนัก ทำให้เห็นว่าประชากรในเมืองธัญบุรีส่วนหนึ่งมาจากเมืองปทุมธานีและอยู่ในเขตอำเภอคลองหลวงเกือบครึ่งหนึ่ง และประชากรส่วนที่เหลือนั้นคือผู้ที่อาศัยบริเวณคลองเปรมประชากรที่บางส่วนเป็นพื้นที่เมืองปทุมธานีมาก่อนอันปรากฏชื่อ ตำบลบ้านคลองเปรม ในปี พ.ศ.2441 มีราษฎร 487 คน¹¹⁰ สันนิษฐานว่ามาจากชื่อคลองเปรมประชากร

คลองนี้เป็นคลองขุดผ่านบริเวณบางส่วนของทุ่งหลวงสายแรกๆ เริ่มขุดตั้งแต่ปี พ.ศ.2413 เสร็จเมื่อ พ.ศ.2415 ขุดเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าด้วยกัน โดยเริ่มจากคลองผดุงกรุงเกษมตอนหน้า

* 1 กิโลเมตร 640 เมตร

¹⁰⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 รายการเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121)

¹⁰⁹ หจข. ร.5 น.3.5ช / 1 บอกรี่แจจจัดราชการบ้านเมือง ศก 120 (1 เม.ย.120 – 21 เม.ย.121)

¹¹⁰ หจข. ร.5 น.30/3 บัญชีสำมะโนครัว เมืองนนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์

วัดโสมมณีสถิตารไปทะเลตำบลเกาะใหญ่ แขวงกรุงเก่า เป็นระยะทาง 1,271 เส้น 3 วา ทำให้ร่นระยะทางไปมาระหว่างอยุธยากับกรุงรัตนโกสินทร์ และช่วยขยายพื้นที่เพาะปลูกจากเดิมที่เป็นป่ารกชัฏเต็มไปด้วยโขลงช้างเถื่อน¹¹¹ คลองนี้มีความยาวตลอดเขตเมืองปทุมธานีด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

ในรายงานของพันโทพระฤทธิจักรกำจรผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เมื่อปี พ.ศ.2445 กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานประชากรก่อนหน้าการตั้งเมืองธัญญบุรีว่า มีราษฎรออาศัยเพาะปลูกแถวคลองเปรมประชากร¹¹² ดังนั้นประชากรอีกกว่าครึ่งที่เหลือเป็นไปได้มากที่จะอยู่ตามส่วนต่างๆของเมืองธัญญบุรีทั้งในเขตอำเภอเมืองที่บางส่วนเคยเป็นอำเภอตำบลคลองรังสิต หรือในอำเภอลำลูกกาทางตอนใต้คลองรังสิตอันเป็นบริเวณแรกที่เปิดพื้นที่ในโครงการนี้และมีประชากรตั้งถิ่นฐานมาก อีกทั้งอาจอยู่ในเขตอำเภอคลองหลวงเพราะเป็นเขตของเมืองปทุมธานีแต่เดิม และมีพื้นที่ส่วนใหญ่ติดกับเมืองนี้ประกอบกับการขยายพื้นที่ไปทางด้านตะวันออกของอำเภอถึงคลองซอยที่ 7 ขณะเดียวกันการขุดคลองในเขตอำเภอนี้มีความก้าวหน้ามากขึ้นพร้อมกับการกระจายตัวของ ประชากรไปสู่ทางตอนเหนือของอำเภอซึ่งยังมีสภาพเป็นป่ามีสัตว์ป่าโดยเฉพาะช้าง บริเวณที่มีช้างอยู่มีชื่อเรียกว่า “ป่าโขลง”¹¹³

ความชุกชุมของช้างได้สร้างปัญหาแก่การอยู่อาศัยและการทำกินของราษฎรอย่างมาก ในปี พ.ศ.2444 ปัญหานี้ทำให้ทั้งกรมการอำเภอคลองหลวง และอำเภอหนองเสือ พร้อมทั้งราษฎรร่วมกันออกมาขับไล่ช้าง¹¹⁴ และเมื่อพันโทพระฤทธิจักรกำจรตรวจการบริเวณคลองซอยที่ 6 ฝั่งเหนือในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2445 จากปากคลองฝั่งคลองรังสิตเข้าไป 162 เส้น บริเวณรถขุดคลองพบรอยช้างใกล้รถขุดหลายรอย

การตรวจในครั้งนี้นับว่ามีราษฎรเข้าไปตั้งถิ่นฐานจำนวนไม่น้อย มีราษฎรตั้งโรงในฝั่งเหนือของคลอง 67 โรง ฝั่งใต้ 63 โรง ทั้งที่คลองสายนี้ยังขุดไม่แล้วเสร็จอีกประมาณ 160 เส้นจะทะเลาะคลอลงหวดสายเหนือ การตั้งถิ่นฐานของประชากรในพื้นที่นี้ยิ่งลี้กจากคลองรังสิตเข้าไปประชากรยิ่งน้อย การตรวจคลองสายเดียวกันในเดือนตุลาคม พ.ศ.2445 เมื่อคลองสายนี้เพิ่งขุดเสร็จ โดยที่ตรวจลี้กจากปากคลองเข้าไปถึง 420 เส้นพบโรงนาของนายวอนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.2445 และบริเวณนั้นมีโรงนาเพียง 6 โรงเป็นที่น่ากลัวแก่โจรผู้ร้าย¹¹⁵

¹¹¹ จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525), หน้า 613-614.

¹¹² หจข. ร.5 น.3.2ก/24 รายงานเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121)

¹¹³ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดปทุมธานี, หน้า 58.

¹¹⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/8 ขอให้รายงานกรมการอำเภอกำนันผู้ใหญ่นบ้านปาวร้องให้ราษฎรช่วยไล่ช้างที่เข้ามากินข้าวในนา แลยิงปืนให้หนีไป (10-30 ส.ค.120)

¹¹⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120 – 7 ก.พ.121)

แม้จะมีการปรับเปลี่ยนแขวงเมืองก็ตามแต่คดีการปล้นสะดมในบริเวณนี้ก็ได้เบาบางลง ในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) อันเป็นปีแรกของการตั้งเมือง ในรายงานของขุนบำรุงรักษาเขตกรมการอำเภอคลองหลวง รายงานต่อ พันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ว่า เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) เกิดเหตุคนร้ายปล้น 2 รายในคืนเดียว รายแรกคนร้าย 5 คนเข้าปล้นโรงของอำเภอแดงสายทองที่ตั้งบริเวณคลองซอยที่ 1 ได้กระบือไป 4 ตัว ผู้เสียหายจำหน้าคนร้ายได้ว่าอยู่ในเขตเมืองปทุมธานี ส่วนอีกรายเป็นการปล้นแพคนงานชุดคลองของบริษัทบริเวณคลองซอยที่ 2 มีคนร้ายเข้าปล้นถึง 10 คน ยิงปืนถูกคนงานเจ้าทรัพย์บาดเจ็บ 3 ราย คดีนี้กรมการอำเภอพร้อมกำนันผู้ใหญ่บ้านติดตามจับตัวคนร้ายได้ 5 คน ได้อาวุธปืน 2 กระบอก คนร้ายบางคนถูกจับตัวได้บริเวณอำเภอนี้ ที่ตำบลคลองรังสิต ตำบลบางหวาย และบางคนถูกจับได้ในเขตอำเภอเมือง¹¹⁶

เมื่อมีการจัดเขตการปกครองเป็นเมืองใหม่ มีการจัดทำบัญชีคดีความโดยกรมการอำเภอเพื่อรายงานต่อรัฐบาลทำให้ทราบถึงจำนวนคดีการปล้นสะดมทรัพย์สินและกระบือในเขตนี้ที่สูงมากกว่าท้องที่อื่นๆ รายงานที่พบอยู่ในช่วงปี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445-2448) อันเป็นปีที่แรกตั้งเมืองจนถึงปีที่คลองในโครงการเสร็จสมบูรณ์ทั้งหมด ดังนี้ ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มี 16 คดี¹¹⁷ ข้อมูลในปีนี้เท่าที่ปรากฏมีเพียง 10 เดือน ส่วนเดือนเมษายน และพฤษภาคมไม่พบ แม้จะไม่ครบถ้วน แต่หากพิจารณาข้อมูลที่กล่าวมาในเขตอำเภอคลองหลวง และอำเภอหนองเสือที่จะกล่าวถึงในช่วงต่อไปพบว่าการชุดคลองในปีแรกนี้ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ทั้งระบบโดยเฉพาะฝั่งเหนือคลองรังสิต ประกอบกับการตั้งถิ่นฐานของประชากรที่ยังเบาบางในตอนเหนือของเขตเมืองธัญบุรี และหากพิจารณากับจำนวนคดีในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มี 16 คดี¹¹⁸ ข้อมูลในปี พ.ศ.2446 มีครบทุกเดือน แต่ก็มีจำนวนคดีเท่ากันซึ่งเมื่อดูจากสภาพของความก้าวหน้าของโครงการและความเบาบางของประชากรทางอำเภอฝั่งเหนือคลองรังสิต เขตเมืองธัญบุรีมีสภาพไม่ต่างจากปีแรกของการตั้งเมือง ขณะที่ปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มี 18 คดี¹¹⁹ ปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มี

¹¹⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/4 ผู้ร้ายปล้นแพบริษัทชุดคลองตำบลคลองซอยที่ 2 และโรงอำเภอแดงสายทองตำบลคลองซอยที่ 1 อำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านจับได้รวม 6 คนขอรางวัล (18 มิ.ย.-31 ก.ค.120)

¹¹⁷ หจข. ร.5 น.3.2 ก/9 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 121 (5 ก.ค.121 – 6 เม.ย.122)

¹¹⁸ หจข. ร.5 น.3.2จ/7 บอกรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122 (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)

¹¹⁹ หจข. ร.5 น.3.2จ/3 บอกรายงานกรมการอำเภอ แลบัญชีนักโทษ กับคนทั้งกระบือเกิด ตาย ในจำนวน ศก 123 (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)

25 คดี¹²⁰ ในช่วง 2 ปีหลังนี้คลองทั้งระบบได้ขุดเสร็จแล้ว และจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมากก่อนการตั้งอำเภอนี้ ในปี พ.ศ.2448 มีราษฎรชาย 5,708 คน ราษฎรหญิง 5,038 คน รวม 10,746 คน¹²¹ ความก้าวหน้าในการขุดคลองพร้อมกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของประชากรจึงมีผลต่อจำนวนคดี และโดยเฉพาะอำเภอคลองหลวงมีจำนวนคดีที่มากกว่าท้องที่อื่นๆ ซึ่งปรากฏถึงความรุนแรงของปัญหานี้มาก่อนหน้านั้นดังกล่าวแล้ว

นอกจากนี้การที่มีพื้นที่ติดต่อกับทางฝั่งตะวันตกคือ เมืองปทุมธานี ที่มีความเคลื่อนไหวของคนร้ายมาตั้งแต่ก่อนหน้าการแบ่งเป็นเมืองธัญญบุรี ทำให้คนร้ายใช้เป็นเส้นทางหลบหนีคดีเข้ามาในพื้นที่นี้ เช่น คดีคนร้ายปล้นโรงอำแดงสายทองดังกล่าว และยังมีอีกหลายคดี อาทิ ในปี พ.ศ.2447 อ้ายเฉงแห่งกำนันพังเสียชีวิต หนีไปอยู่ที่ปลายคลองซอยที่ 2 อำเภอคลองหลวง กองตระเวนติดตามจับตัวได้¹²² ปี พ.ศ.2451 คนร้ายยิงนายบุญผู้ตรวจทางรถไฟเสียชีวิต ที่ตำบลเชียงรากใหญ่ หนีมาพักที่คลองรังสิต ในปีเดียวกันคนร้ายปล้นที่บางกระดี หลบหนีไปอยู่คลองซอยที่ 6¹²³ ขณะเดียวกันทางเมืองปทุมธานีก็สามารถจับคนร้ายในแขวงเมืองธัญญบุรีได้ เช่น ในปี พ.ศ.2451 กรมการเมืองปทุมธานีสามารถจับคนร้ายปล้นที่คลองซอยที่ 1 ได้¹²⁴

เป็นที่น่าสังเกตว่าอาณาบริเวณที่เกิดการปล้นสะดมหลายคดีบริเวณอำเภอคลองหลวงมักเกิดบริเวณตอนใต้ของอำเภอนี้ เช่น บริเวณบางหวาย คลองเปรมประชากร คลองรังสิต และปากคลองซอยต่อคลองรังสิต เป็นต้น รวมทั้งฝั่งเมืองปทุมธานีที่ติดต่อกัน ซึ่งสัมพันธ์กับลักษณะของพื้นที่ด้านนี้ เป็นที่ราบลุ่มมีบึงใหญ่ บริเวณนั้นจึงมีการเรียกชื่อว่า บึงเขาย้อน บึงอ้ายเสียบ บางหวาย บึงจรเข้ บึงตะเคียน จึงเป็นที่อาศัยของราษฎร¹²⁵ การเกิดคดีในบริเวณนี้จึงมีส่วนสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของราษฎร ซึ่งจะสอดคล้องกับการขยายตัวของประชากรทางฝั่งใต้ของคลองรังสิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเปิดพื้นที่ด้านนี้ในปีแรกๆของโครงการรังสิต

¹²⁰ หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษแลไพร่พลเมืองกระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

¹²¹ หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษและไพร่พลเมือง กระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

¹²² หจข. ร.5 น.3.5ช/10 บอกรายงานตรวจราชการท้องที่ในจำนวนศก 123 (1 มิ.ย.123)

¹²³ หจข. ร.5 น.3.5ช /14 ที่แจงออกไปตรวจราชการ (11 เม.ย-10 พ.ย.127)

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁵ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดปทุมธานี, หน้า 58.

แผนที่ 2

เขตอำเภอต่างๆของเมืองธัญบุรี

ที่มา : ปรับปรุงจาก หจข. ผ. กบค. 2-(13-8) แผนที่คลองต่างๆในเมืองธัญบุรี ในบริเวณ
 ท่งหลวง ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยามณฑลกรุงเทพฯ พ.ศ.2445 และหอจดหมายเหตุ
 แห่งชาติ เอกสาร ร.5 กษ.9.4/10 อ้างถึงใน สุนทรีย์ อาสะวีย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนา
 ที่ดินและผลกระทบต่อสังคม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิ
 โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 24

5.2.2 บริเวณฝั่งใต้คลองรังสิต

การเกิดขึ้นของโครงการรังสิตนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงบริเวณทุ่งหลวง โดยที่ความก้าวหน้าของการขุดคลองพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของประชากรเกิดบริเวณทางตอนใต้ของทุ่งหลวงเป็นลำดับแรก

ก่อนหน้าที่จะเริ่มขุดคลองรังสิตในปี พ.ศ.2433 สภาพพื้นที่บริเวณทางตอนใต้ของทุ่งหลวงจนถึงเขตคลองแสนแสบที่ผ่านบริเวณทุ่งแสนแสบใกล้เคียงกัน ดังในรายงานของพระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาร์ธ) ที่เข้าสำรวจทำแผนที่เขตป่าพง ไธนา คลอง บึง และอำเภอบึง ในบริเวณคลองแสนแสบถึงศาลาแดงเมื่อปี ร.ศ.106 (พ.ศ.2430) กล่าวว่า "...เป็นที่น่ากลัวแก่ชีวิตของผู้ที่ไปตั้งบ้านเรือนตามคลองแสนแสบป่าพงนี้ตลอดคลองแสนแสบ..."¹²⁶ จากข้อความนี้แม้สภาพพื้นที่จะไม่เหมาะสมแต่ก็มีราษฎรไปตั้งถิ่นฐานบ้างแล้ว ความเปลี่ยนแปลงบริเวณเขตทุ่งหลวงด้านนี้ปรากฏในรายงานฉบับเดียวกันว่า

"...เมื่อเดือนมีนาคม ปี ๑๐๗ (๑๘๘๘) ที่ทุ่งหลวงนี้ไม่มีผู้ใดทำนาเต็มไปด้วยข้างป่าทั้งนั้น เป็นที่น่ากลัวมาก ข้าพเจ้าได้ตัดทางเข้าไปในทุ่งหลวงสามไมล์มาถึงที่หมายอาณาเขตเมืองนนทบุรี ที่ตรงนี้ก็เห็นได้ว่าเส้นอาณาเขตขาดไป เป็นเหตุด้วยติดทุ่งหลวงเรื่องที่ตรงตรวจนี้ เป็นที่ๆเรียกว่า ทุ่งหลวง อนึ่งมาตรวจดูในแผนที่เจ้าพนักงานทำที่ศาลาแดงสำหรับเมื่อปีร.ศ.109 มาเทียบกับ ร.ศ.108 นั้นตามป่าพง (ทุ่งหลวง) เป็นที่น่าทำกันในเวลานี้ เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าราษฎรพากันไปทำนาเมื่อปี ๑๐๗ นั้นเอง กับเห็นได้ว่าผู้ที่เข้าไปทำนั้นโดยความภาคเพียรไม่ได้คิดแก่ชีวิตที่เข้าไล่ช้างเสียจากที่แล้วก็ตั้งทำนา..."¹²⁷

ปีการตั้งถิ่นฐานของประชากรจากรายงานดังกล่าวยังมีส่วนสัมพันธ์กับปีที่เริ่มขุดคลองรังสิต คือ ปี ร.ศ.109(พ.ศ.2433) และเมื่อมีการขยายโครงการโดยเริ่มทางตอนใต้ก่อน โครงการขุดคลองในบริเวณนี้ได้แก่ คลองหกวาสายล่าง เริ่มขุดในปี พ.ศ.2436 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2440¹²⁸

¹²⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนหนังสือเก่า กส.4/2483 ราษฎรกล่าวโทษหลวงวาทีศ หลวงสารภักดิ์ วิสูตร หม่อมหลวงอัฐ และพระวิภาคขึ้นรายงานไปทำแผนที่นาราชบุรี หลวงวาทีศ หลวงสารภักดิ์ หม่อมหลวงอัฐ (ร.ศ.113)

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁸ สุนทรีย์ อาสะโวทย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 26.

นอกจากนี้ยังมีคลองซอยบริเวณฝั่งใต้คลองรังสิตในช่วงก่อนการตั้งเมืองธัญบุรี ได้แก่ คลองซอยที่ 2 ถึงคลองซอยที่ 14 เริ่มขุดตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2442¹²⁹ และคลองบริเวณฝั่งใต้คลองหกวาสายล่าง ซึ่งมีบางส่วนอยู่ในเขตอำเภอหนองจอก เมืองมีนบุรี ภายหลังจากที่ตั้งเมืองนี้ ได้แก่คลองซอยที่ 8 ถึง คลองซอยที่ 14 เริ่มขุดในปี พ.ศ.2435 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2445¹³⁰

เมื่อการขุดคลองสายหลักพร้อมคลองซอยหลายสายดำเนินการอย่างก้าวหน้า ทำให้มีประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้มากขึ้น จากเดิมที่อาศัยอยู่บริเวณคลองแสนแสบฝั่งเหนือกับคลองบางขนากครั้งนั้นจะขยายการทำงานให้เหนือขึ้นไปก็มักประสบกับโคลงช้าง¹³¹ เช่น คลองซอยที่ 2 ,6 และ 7 เป็นคลองซอยสามสายแรกเริ่มขุดในปี พ.ศ.2435 แยกจากคลองสายหลักที่ขุดในปี พ.ศ.2433 ทำให้มีผู้ต้องการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในคลองรังสิตสามารถเข้ามาได้ก่อนไปสู่คลองอื่นๆ โดยเฉพาะการขุดคลองซอยที่ 6 และ คลองซอยที่ 7 บริษัทมีโครงการตั้งแต่ปี พ.ศ.2433 โดยจะขุดให้มาถึงคลองแสนแสบซึ่งมีประชากรทำกินก่อนหน้านั้นแล้วก็ยอมเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญที่เชื่อมคลองเก่าถึงแหล่งเพาะปลูกใหม่ ทำให้เกิดเป็นชุมชนบริเวณตลาดปากคลอง 7¹³²

ในด้านจำนวนประชากรมีการสำรวจโดยกองตระเวนขึ้นนอก กระทรวงนครบาล ในปี พ.ศ.2441 ในตำบลคลองรังสิต คลองหกวา มีจำนวนราษฎรชาย 12,281 คน ราษฎรหญิง 17,707 คน รวม 22,807 คน¹³³ การสำรวจครั้งนี้เป็นการสำรวจตอนใต้ของทุ่งรังสิตเพราะในปีที่สำรวจการขุดคลองหกวาสายล่างได้ขุดเสร็จก่อนหน้านั้นเพียงปีเดียวและมีการสำรวจพื้นที่ทางตอนใต้ที่ใกล้เคียงคืออำเภอบางเขน และในปีเดียวกันมีการสำรวจจำนวนประชากรในเขตทุ่งแสนแสบ คือ ตำบลคลองแสนแสบ คลองหลวงแพ่ง คลองหนองจอก มีจำนวนราษฎรชาย 19,386 คน ราษฎรหญิง 20,773 คน รวม 40,459 คน¹³⁴

หลังจากนั้นในปี พ.ศ.2442 ในรายงานของพระยามหาโยธาได้สำรวจบริเวณที่จะสร้างเมืองใหม่ในเขตทุ่งหลวง และทุ่งแสนแสบซึ่งเดิมพื้นที่ดังกล่าวขึ้นอยู่กับเขตเมืองกรุงเทพฯ ระบุถึงจำนวนราษฎรในเขตทุ่งหลวงที่จะสร้างเมืองคือ บริเวณคลองซอยที่ 7 หรือคลองซอยที่ 9 มีจำนวนราษฎร

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 231.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.

¹³¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 รายการเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121)

¹³² สุนทรী อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 18. และ สุภางศ์ จันทวานิช “การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต,” หน้า 309.

¹³³ หจข. ร.5 น.30/4 บัญชีสำมะโนครัว เมืองสมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์ นนทบุรี ปทุมธานี (13 มี.ค.117-26 ส.ค.118)

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน.

27,545 คน¹³⁵ จะเห็นว่าจำนวนประชากรระยะเพียงปีเดียวเพิ่มขึ้นหลายพันคน ขณะที่รายงานฉบับเดียวกันนี้กล่าวถึงประชากรในเขตทุ่งแสนแสบมี 40,459 คน อันมีจำนวนเท่ากับปีก่อนหน้านั้น แสดงว่าผู้ตรวจราชการมีการใช้ข้อมูลเดียวกันกับที่สำรวจเมื่อปี พ.ศ.2441 แต่กรณีทุ่งรังสิตนั้น บริเวณที่สร้างเมืองธัญบุรีอยู่ปากคลองซอยที่ 6 กับคลองซอยที่ 7 ฝั่งเหนือคลองรังสิตประยูรศักดิ์¹³⁶ และแม้จะอยู่ฝั่งเหนือแต่ก็ตรงข้ามกับชุมชนและตลาดปากคลอง 7 ฝั่งใต้คลองรังสิต¹³⁷ อีกทั้งเมื่อมีการแบ่งท้องที่ตั้งเมืองธัญบุรีในกรุงเทพฯ มีการแบ่งตำบลศีรษะกระดานซึ่งอยู่บริเวณฝั่งคลองหกวาสายล่าง¹³⁸ ข้อมูลดังกล่าวแสดงถึงจำนวนประชากรที่มีการสำรวจโดยพระยามหาโยธา ได้รวมพื้นที่บริเวณฝั่งใต้ของคลองรังสิตอยู่ด้วย การตั้งเมืองนั้นจำเป็นต้องใกล้กับแหล่งชุมชนเพื่อสะดวกในการปกครอง และจากข้อมูลเชิงปริมาณของทางราชการก็ยิ่งแสดงถึงจำนวนประชากรที่มีจำนวนมากในพื้นที่เปิดใหม่บริเวณนี้ก่อนหน้าการตั้งเมืองธัญบุรี

คดีอาชญากรรมโดยเฉพาะการปล้นสะดมเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเปิดพื้นที่ทางด้านใต้ของทุ่งหลวงต่อเนื่องไปจนถึงทุ่งแสนแสบ ในรายงานของพระวิภาคภูวดลซึ่งได้ออกไปตรวจการทำแผนที่นาวิวาทในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ได้พบเห็นด้วยตนเองดังนี้

“...เหตุเกิดขึ้นอย่างนี้ดูเหมือนอย่างแข็งแรงทำให้ละทิ้งพระราชกำหนดกฎหมายของแผ่นดินกับหมดความเมตตากรุณา และทำให้ราษฎรได้รับความลำบากอย่างที่สุดและต้องถูกไล่จากที่ทางของตัวกับข้าพเจ้าได้เห็นด้วยตาข้าพเจ้าเอง คือมีอ้ายผู้ร้ายสี่คนถืออาวุธครบมือขี่ม้าควบเข้าไปในฝูงกระบือเหตุนี้เกิดขึ้นเมื่อวันที่ ๘ เดือนก่อนนี้เวลา ๔ โมงเช้า ข้าพเจ้าจึงมานึกว่าควรที่คนชาติเดียวกันจะมีความเมตตาสงสารกันให้มาก กับผู้ที่เปนข้าราชการก็จะมีน้ำใจเมตตากรุณาแก่ราษฎรเพราะเปนชาติเดียวกัน แต่ข้าพเจ้ามีความเสียใจว่าดูเหมือนจะไม่เป็นเช่นนั้นแต่บางที่ข้าพเจ้าจะคิดไป แต่การที่เปนไปดูไม่ใช่พระของผู้ใดเลย...”¹³⁹

¹³⁵ หจข. ร.5 น.3.2 ก / 2 พระราชพิธีเปิดเมืองธัญบุรี (6 ก.ย.119 - 8 มี.ค.126)

¹³⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 รายการเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121)

¹³⁷ สุภางค์ จันทวานิช, เรื่องเดียวกัน..

¹³⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 รายการเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121)

¹³⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/2483 ราษฎรกล่าวโทษหลวงวาทิต หลวงสารภณวิสุตร หม่อมหลวงอัฐ และพระวิภาคขึ้นรายงานไปทำแผนที่นาราษฎร หลวงวาทิต หลวงสารภณ หม่อมหลวงอัฐ (ร.ศ.113)

จากข้อความนี้ยังสะท้อนภาพของสังคมบริเวณนี้เมื่อแรกชุดคลองเปิดพื้นที่ เพราะในปีที่รายงานนั้นการชุดคลองฝั่งใต้ยังไม่แล้วเสร็จ แต่ก็มีการอพยพเข้าไปทำกินตั้งแต่เริ่มชุดคลองสายแรกในปี พ.ศ.2433 แล้ว ผู้ที่มาอาศัยมีภูมิลำเนาต่าง ๆ กัน คำกล่าวของผู้รายงานที่ว่า "...ควรวที่คนชาติเดียวกันจะสงสารกันให้มาก..." และ "...แต่การที่เบนไปดูไม่ใช่พระของผู้ใดเลย..." จึงมีนัยยะในเรื่องนี้ไม่ใช่แค่ติติงการรักษาความปลอดภัยจากภาครัฐเท่านั้น เช่น กรณีเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439)บริษัทชุดคลองส่งเรื่องราวของ มะปิ และ เม้มมะ สองสามีภรรยาได้ตั้งโรงทำนาบริเวณคลอง 14 แขวงกรุงเทพฯ จำนวน 50 ไร่ เมื่อ มะปิ ต้องเข้าเวรรับราชการที่กรมทหารเรือ ทำให้ภรรยาต้องเป็นผู้เฝ้ารักษากระบือ แต่ก็ถูกลักกระบือไป และยังคงถูกกลุ่มบุคคลของผู้มีบรรดาศักดิ์เข้าแย่งที่นา¹⁴⁰ ตัวอย่างนี้แม้จะเป็นเวลาหลายปีจากข้อความข้างต้นแต่ก็แสดงถึงปัญหาที่ราษฎรบริเวณนี้ต้องประสบ ทั้งสองเป็นชาวนาอิสระที่เข้ามาในพื้นที่ซึ่งการอุปถัมภ์ระหว่างผู้คนและชุมชนยังน้อย เม้มมะต้องเผชิญกับปัญหาแต่เพียงลำพัง

นอกจากนี้การมีพื้นที่ต่อเนื่องกับด้านตะวันตกฝั่งเหนือคลองรังสิต (อำเภอคลองหลวง) อันมีบริเวณติดต่อกับเขตเมืองปทุมธานี ซึ่งเป็นเขตที่มีการปล้นสะดมอย่างรุนแรง ทำให้มีคนร้ายเข้ามาก่อคดีในบริเวณนี้ หนังสือของบริษัทชุดคลองมีไปถึงกระทรวงเกษตรพานิชการ ในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) กล่าวถึงคดีที่เกิดขึ้นสองบริเวณในเดือนเดียวกันหลายราย กล่าวคือ เมื่อวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) มีคนร้ายปล้นโรงแม่หยอ ภรรยาμισเตอร์กราซี ตำบลคลองรังสิตคลอง 3 ฝั่งเหนือได้กระบือไป 12 ตัว ต่อมาวันที่ 20 เมษายน เวลาบ่ายสามโมงมีคนร้าย 6-7 คน ปล้นโรงนาเงินก๊กตำบลคลอง 3 ฝั่งใต้ อีก คนร้ายต้อนกระบือ 3 ตัวไปทางคลอง 3 ฝั่งเหนือ กับทั้งเจ้าของนาบริเวณคลอง 3 ฝั่งใต้แจ้งว่า บริเวณนี้มีคนร้ายชุกชุมมีอาวุธปืน เวลากลางวันเที่ยวขอข้าวชาวบ้านกิน¹⁴¹

ความรุนแรงของคดีที่แม้แต่เรื่องการปล้นตลาดก็เกิดขึ้น ในกรณีเมื่อวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) มีคนร้ายประมาณ 15 คนเข้าปล้นโรงเงินชายของ บริเวณตลาดปากคลอง 5 ของคลองรังสิตฝั่งใต้ติดกับบ้านกำนันในคลองรังสิต คนร้ายยิงปืน 50-60 นัด พนักงานของบริษัทชุดคลองเข้าช่วยต่อสู้ยิงถูกคนร้ายบาดเจ็บ 2 คน และก่อนหน้านั้นตลาดนี้ก็ถูกปล้นแล้วเมื่อวันที่ 5 เดือนเดียวกัน ในระยะเวลาเพียง 8 วันมีการปล้นถึง 2 ราย สำหรับคนร้ายรายแรกจับตัวได้บริเวณ

¹⁴⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/4005 บริษัทส่งเรื่องราวมะปิ เม้มมะ ร้องทุกข์เรื่องที่ดินที่กรอกแล้วมีผู้มาแย่งทำเสีย (ร.ศ.115)

¹⁴¹ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/2 เรื่องบริษัทชุดคลองร้องว่าที่ซึ่งบริษัททำการมีผู้ร้ายชุกชุม (26 เม.ย.- 3 พ.ศ.113)

คลอง 2 ฝั่งเหนือ¹⁴² ความรุนแรงของคดีประเภทนี้เกิดขึ้นนับตั้งแต่มีการเปิดพื้นที่พร้อมกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินของราษฎร

ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนแนวการปกครองใหม่ในด้านนี้ คือ ตั้งแต่ฝั่งใต้คลองรังสิตลงมาทางทิศใต้พื้นที่คลองหกวาสายล่างลงไป 40 เส้นถูกกำหนดเป็นเขตเมืองธัญบุรี และมีการตั้งเป็นอำเภอลำลูกกามีบริเวณตั้งแต่ลำสมอทองทางรถไฟนครราชสีมาไปถึงคลองซอยที่ 14 พรหมแดนเมืองฉะเชิงเทราและเมืองนครนายก และตั้งแต่พื้นที่คลองหกวาสายล่าง 40 เส้นพรหมแดนกรุงเทพและเมืองมีนบุรีจนจดแนวอำเภอเมืองฝั่งใต้คลองรังสิต มีที่ว่าอำเภออยู่ที่คลองซอยที่ 7 ฝั่งตะวันออกของคลองหกวาสายล่าง¹⁴³ ขณะเดียวกันก็มีการตั้งเมืองใหม่ในบริเวณทุ่งแสนแสบคือเมืองมีนบุรี อย่างเป็นทางการในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2445 โดยให้รวมท้องที่อำเภอแสนแสบ อำเภอเจียรดับ อำเภอหนองจอก ให้ตั้งเมืองใกล้กับแยกคลองสามวากับคลองแสนแสบ และเปลี่ยนชื่ออำเภอคลองสามวาเป็นอำเภอเมือง¹⁴⁴

ในด้านการขุดคลองบริเวณเมืองธัญบุรีได้ขุดเสร็จสิ้นตั้งแต่ออกการตั้งเมืองแล้ว ส่วนคลองในเขตเมืองมีนบุรี คือ คลองในบริเวณด้านใต้ของคลองหกวาสายล่างก็ขุดเสร็จแล้วเช่นกันซึ่งคลองซอยที่ 14 เป็นคลองที่ขุดเสร็จในเดือนเมษายน พ.ศ.2445¹⁴⁵ เป็นคลองสายสุดท้าย คลองเหล่านี้อยู่ในเขตอำเภอหนองจอก และมีการแบ่งเป็นตำบลที่มีชื่อสัมพันธ์กับชื่อคลองคือ ตำบลคลอง 10 ,ตำบลคลอง 12, ตำบลคลอง 13¹⁴⁶

ภายหลังการตั้งเมืองมีนบุรีบริเวณทุ่งแสนแสบ มีความเปลี่ยนแปลงด้านจำนวนประชากรจากเดิมที่สำรวจโดยพระยามหาโยธาในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) มีจำนวน 40,459 คน ในสำมะโนครัวเมืองมีนบุรีปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) หลังการตั้งเมืองเพียงปีเดียวจำนวนประชากรได้ลดลง มีราษฎรชาย 18,290 คน ราษฎรหญิง 16,306 คน รวม 34,596 คน โดยมีการระบุอย่าง

¹⁴² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนหนังสือเก่า กส.4/3988 เรื่องบริษัทร้องว่าผู้ร้ายปล้นตลาดปากคลอง 5 แห่งคลองรังสิต และคลอง 6 วาสายล่าง (ร.ศ.116)

¹⁴³ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 รายการเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121)

¹⁴⁴ หจข. ร.5 น.3.6 ก /1 รวมท้องที่แขวงอำเภอคลองสามวา แสนแสบ จีระดับ หนองจอกยกขึ้นเป็นเมืองใหม่ พระราชทานนามว่าเมืองมีนบุรี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้หม่อมเจ้าสง่างามเป็นข้าหลวงรักษาราชการเมือง (9 พ.ย.120-30 ต.ค.121)

¹⁴⁵ สุนทรื อาสะโวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 232.

¹⁴⁶ หจข. ร.6 น.10.2ก /16 หนังสือสำคัญของกำนันผู้ใหญ่บ้าน (18 เม.ย.-17 ก.ค.2454)

ชัดเจนว่ามีการไปตั้งบ้านเรือนในเมืองธัญบุรี นครนายก และฉะเชิงเทราโดยมาก¹⁴⁷ และในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มีการระบุจำนวนราษฎรที่ลดลง โดยราษฎรชายลดลง 2,751 คน ราษฎรหญิงลดลง 987 คน รวม 3,738 คน การอพยพไปในเมืองเหล่านี้ที่ถือว่ามีอุดมสมบูรณ์¹⁴⁸ โดยเฉพาะราษฎรในเขตอำเภอหนองจอกซึ่งพื้นที่ของโครงการรังสิตพาดผ่าน

ก่อนหน้าการตั้งเมืองมีนบุรีมีการสำรวจโดยกระทรวงนครบาลเมื่อปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) มีราษฎรชาย 5,188 คน ราษฎรหญิง 6,235 คน รวม 11,596 คน¹⁴⁹ และเมื่อโครงการรังสิตเสร็จทั้งระบบแล้วจำนวนประชากรได้ลดลงอย่างมาก ดังปรากฏในเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2449) มีราษฎรชาย 3,158 คน ราษฎรหญิง 2,941 คน รวม 6,099 คน¹⁵⁰ ซึ่งจำนวนประชากรของเมืองมีนบุรีได้ลดลงตั้งแต่ปีแรกๆของการตั้งเมืองแล้ว ขณะเดียวกันราษฎรในเขตอำเภอลำลูกกาเมื่อเดือนเมษายน-มีนาคม ร.ศ.124 (พ.ศ.2448-2449) มีจำนวนราษฎรชาย 9,558 คน ราษฎรหญิง 8,605 คน รวม 18,163 คน¹⁵¹ เป็นอำเภอที่มีราษฎรมากที่สุดในเมืองธัญบุรี กล่าวคือ อำเภอคลองหลวง มีราษฎร 10,746 คน อำเภอเมือง มีราษฎร 6,907 คน อำเภอหนองเสือ มีราษฎร 6,563 คน¹⁵²

จำนวนราษฎรที่ลดลงในเขตเมืองมีนบุรีนั้นได้ไปอยู่ตามส่วนต่างๆของโครงการรังสิต แต่บริเวณที่สำคัญคือบริเวณด้านใต้ของทุ่งบริเวณอำเภอลำลูกกาที่มีความเคลื่อนไหวในการตั้งถิ่นฐานของราษฎรตั้งแต่เริ่มโครงการแล้ว สำหรับจำนวนประชากรในเขตอำเภอลำลูกกาในปีดังกล่าวได้ลดลงก่อนหน้าการตั้งเมืองธัญบุรี ก่อนหน้านั้นในปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) มีการสำรวจโดยหลวงนราภิรักษัลพันธ์ เจ้าหน้าที่กองตระเวนชั้นนอกในท้องที่ตำบลรังสิต และคลองหกวา มีจำนวนราษฎรถึง 22,807 คน¹⁵³ จำนวนราษฎรที่มากนั้นเพราะยังไม่ได้แบ่งเป็นเขตแขวงเมืองธัญบุรี

¹⁴⁷ หจข. ร.5 น.3.6ข / 4 ส่งรายงานจัดราชการประจำปี ศก 122 (21 มิ.ย.123)

¹⁴⁸ หจข. ร.5 น.3.6ข / 6 รายงานประจำปี ร.ศ.123 (26 ก.ค.124)

¹⁴⁹ หจข. ร.5 น.30/4 บัญชีสำมะโนครัว เมืองสมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์ นนทบุรี ปทุมธานี (13 มี.ค.117-26 ส.ค.118)

¹⁵⁰ หจข. ร.5 น.3.6ข / 5 บอกรายงานเหตุต่างๆในจำนวนเดือนเมษายน-มีนาคม ศก 124 (3 พ.ค.-19 ก.พ.124)

¹⁵¹ หจข. ร.5 น.3.2จ /14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษแลไฟรพเมือง กระบือเกิดตายในเดือนเมษายน ถึง มีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

¹⁵² เรื่องเดียวกัน.

¹⁵³ หจข. ร.5 น.30/4 บัญชีสำมะโนครัว เมืองสมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์ นนทบุรี ปทุมธานี (13 มี.ค.117-26 ส.ค.118)

ก่อนหน้านั้นบริเวณนี้ยังเป็นเขตของกรุงเทพฯ ดังที่ปรากฏในเอกสารการกำหนดเขตแขวงในพื้นที่โครงการรังสิตเพื่อให้เกิดความแน่ชัดในการจัดเก็บอากรค่านาเมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) โดยกำหนดให้ฝั่งตะวันตกของคลองซอยที่ 14 เป็นเขตแขวงมณฑลกรุงเทพฯ และตะวันออกของคลองซอยที่ 5 เป็นเขตแขวงเมืองกรุงเทพฯ ไปจนถึงตะวันตกของคลองซอยที่ 14 ได้คลองหกวาสายบน¹⁵⁴ ซึ่งอาณาบริเวณนี้ได้รวมถึงคลองรังสิตและคลองหกวาสายล่างด้วย แม้การกำหนดในครั้งนี้จะทำหลังจากการสำรวจจำนวนราษฎรเมื่อปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) แต่ก็แสดงถึงอาณาเขตที่ทำการสำรวจในครั้งนั้นว่ากว้างกว่าเขตอำเภอลำลูกกาภายหลังตั้งเมืองธัญบุรี และมีบุรี อย่างไรก็ตามก็เป็นสิ่งบ่งชี้ว่าจำนวนประชากรทางด้านใต้ของโครงการรังสิตมีจำนวนมากมาตลอด เช่นที่ปรากฏในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448-2449) ซึ่งโครงการนี้เสร็จสิ้นแล้ว

ในด้านคดีการปล้นสะดมที่สร้างความหวาดหวั่นให้กับผู้ทำกินในบริเวณนี้มานับตั้งแต่เริ่มโครงการในด้านนี้เป็นที่แรก ภายหลังการตั้งเมืองธัญบุรีมีการกำหนดเป็นอำเภอลำลูกกา จากสถิติของอำเภอนี้ที่ปรากฏนับตั้งแต่ตั้งเมืองในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) จนกระทั่งถึงปีที่คลองเสร็จทั้งระบบในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มีจำนวนดังนี้ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มี 5 คดี¹⁵⁵ ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มี 10 คดี¹⁵⁶ ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มี 10 คดี¹⁵⁷ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มี 17 คดี¹⁵⁸

คดีที่เกิดขึ้นมีอัตราที่เพิ่มขึ้นและจำนวนสูงสุดเมื่อคลองในโครงการขุดเสร็จแล้ว แต่จำนวนของคดีประเภทนี้หากพิจารณาถึงปีที่ขุดคลองนั้นคลองต่างๆได้ขุดเสร็จก่อนหน้าการตั้งเมืองใหม่ในบริเวณนี้ อีกทั้งยังเป็นท้องที่มีราษฎรอาศัยมากกว่าส่วนอื่นของเมืองธัญบุรี ดังนั้นการเพิ่มของคดีหากเปรียบเทียบกับเขตอำเภอคลองหลวงก็นับว่าน้อยอยู่ แม้ว่าคดีส่วนหนึ่งจะถูกรวมในท้องที่ของอำเภอเมืองซึ่งมีพื้นที่ยื่นจากริมคลองรังสิตฝั่งใต้เข้ามาถึง 81 เส้น¹⁵⁹ (3 กิโลเมตร 240 เมตร-

¹⁵⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/47 บริษัทชี้แจงเขตแขวงเมืองที่ติดต่อกันอยู่ในบริเวณทุ่งบริษัท (ร.ศ.119)

¹⁵⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/9 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 121 (5 ก.ค.121-6 เม.ย.122)

¹⁵⁶ หจข. ร.5 น.3.2จ/7 บอกรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122 (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)

¹⁵⁷ หจข. ร.5 น.3.2จ/13 บอกรายงานกรมการอำเภอ แลบัญชีนักโทษ กับทั้งกระบือเกิดตายในจำนวนศก 123 (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)

¹⁵⁸ หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษแลไพร่พลเมืองกระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

¹⁵⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 รายงานเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121)

ผู้เขียน) และยังมีพื้นที่ยื่นไปทางฝั่งเหนือคลองรังสิตอีก 41 เส้น¹⁶⁰ แต่กระนั้นสถิติของอำเภอเมืองก็มีได้จำแนกว่าเกิดคดีทางฝั่งเหนือหรือใต้คลองรังสิต อีกทั้งในรายงานของกรมการอำเภอเมืองซึ่งมีที่มาเดียวกันกับของอำเภอลำลูกกาและอำเภออื่นๆก็พบว่าเกิดคดีประเภทนี้น้อยที่สุดในบรรดาอำเภอทั้งหมดโดยในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มี 6 คดี ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มี 4 คดี ปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มี 5 คดี ปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มี 14 คดี¹⁶¹

แม้จะมีได้จำแนกพื้นที่เกิดคดีแต่คดีที่เกิดบริเวณอำเภอเมืองก็สูงสุดภายหลังจากที่โครงการเสร็จแล้ว และประกอบกับการที่บริเวณใกล้เคียงคลองรังสิตกับเขตอำเภอเมืองเป็นที่อาศัยของราษฎร เช่น ทางตอนใต้ของอำเภอคลองหลวง อำเภอหนองเสือ และในเขตอำเภอ ลำลูกกาซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงในด้านพื้นที่ และจำนวนราษฎรที่มีมากกว่าท้องที่อื่นๆในเมืองนี้ ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) จำนวนราษฎรของอำเภอเมืองมีราษฎรชาย 3,416 คน ราษฎรหญิง 3,491 คน รวม 6,907 คน¹⁶²

เมื่อพิจารณาจำนวนของคดีประกอบกับการจัดแบ่งพื้นที่ของอำเภอเมืองทางด้านใต้ และจำนวนราษฎรกับคดีของอำเภอลำลูกกา รวมทั้งความก้าวหน้าของการขุดคลองทางด้านใต้คลองรังสิตที่เสร็จสิ้นก่อนส่วนอื่นๆก็ยังนับว่าน้อยกว่าด้านตะวันตกฝั่งเหนือคลองรังสิตในเขตอำเภอคลองหลวงอยู่มาก

สำหรับบริเวณคลองซอยที่อยู่ฝั่งใต้คลองหกวาสายล่างที่อยู่ในเขตอำเภอหนองจอก เมืองมีนบุรี พบว่ามีคดีการปล้นสะดมไม่มากโดยสถิติของกรมการอำเภอหนองจอกตั้งแต่ปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ถึงปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มีคดีประเภทนี้เพียง 10 คดี คือ ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มี 3 คดี ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มี 1 คดี ปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มี 3 คดี ปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มี 3 คดี และ ในเขตอำเภอเมืองมีนบุรี มีการระบุดคดีบริเวณนี้ในปี ร.ศ.121-122 (พ.ศ.2445-2446) มีเพียง 2 คดี¹⁶³ และหลังจากนี้ก็ไม่มีปรากฏอาจเป็นเพราะความสับสนในการจัดแบ่งเขตเมืองที่ยังไม่

¹⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶¹ จำนวนคดีทั้ง 4 ปีในเขตอำเภอเมืองมาจาก หจข. ร.5 น.3.2ก/9 , หจข. ร.5 น.3.2จ/7 , หจข. ร.5 น.3.2จ/13 , หจข. ร.5 น.3.2จ/14

¹⁶² หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษแลไฟรพผลเมืองกระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

¹⁶³ หจข. ร.5 น.3.6ข/1 รายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ ศก 121 (10 ธ.ค.121-11 เม.ย.122)
 หจข. ร.5 น.3.6ข/2 บอกรายงานประจำเดือนส่วนข้าหลวง ศก 122 (25 พ.ค.122-11 เม.ย.123)
 หจข. ร.5 น.3.6ข/3 บอกรายงานประจำเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 123 (16 พ.ค.123-12 เม.ย.124)
 หจข. ร.5 น.3.6ข/5 บอกรายงานเหตุต่างๆในจำนวนเดือนเมษายน ถึงเดือนมีนาคม ศก 124

เด่นชัดในบางท้องที่ ทั้งที่ในปีแรกของการตั้งเมืองเมื่อวันที่ 20 มกราคม มีการปักปันเขตเมือง บริเวณคลองหกวาสายล่างขึ้นไป 40 เส้นระหว่างพันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี และ หม่อมเจ้าสง่างาม ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมีนบุรี พร้อมด้วยกรมการอำเภอและกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน¹⁶⁴

นอกจากนี้บริเวณทางด้านใต้ของคลองรังสิตทางปากตะวันออกของคลองซอยที่ 14 พันเขต แคนเมืองธัญญบุรี และเมืองมีนบุรี เป็นเขตของมณฑลปราจีนบุรีมีการขุดคลองอีกหลายสาย ได้แก่ เมืองนครนายก มีคลองซอยที่ 15-16 ฝั่งใต้คลองรังสิต เป็นคลองสายแรกของบริเวณนี้เริ่มขุดและ เสร็จในช่วงปี พ.ศ.2443-2444 และคลองซอยที่ 22-24 ดำเนินการในช่วงปี พ.ศ.2445-2447 และใน บริเวณฝั่งใต้ของคลองหกวาสายล่างท้องที่เมืองฉะเชิงเทรา ได้แก่ คลองซอยที่ 15-21 เริ่มขุดและ เสร็จสิ้นในช่วงปี พ.ศ.2445-2447¹⁶⁵ คลองเหล่านี้ส่วนมากขุดภายหลังตั้งเมืองธัญญบุรีหลายคลอง ขุดเสร็จในปีสุดท้ายของโครงการ

การตั้งถิ่นฐานของประชากรบริเวณนี้ในช่วงปีแรกจากรายงานตรวจราชการของผู้ว่าราชการ เมืองธัญญบุรี เมื่อปี พ.ศ.2445 บริเวณคลองซอยที่ 14-15 รอยต่อระหว่างเมืองธัญญบุรีและเมือง นครนายกยังไม่มีบ้านเรือนราษฎร และเมื่อตรวจลงมาถึงคลองซอยที่ 16-17 ในเขตเมืองฉะเชิงเทรา จึงพบบ้านเรือนราษฎรไม่มากนัก¹⁶⁶ แม้ว่าบริเวณคลองดังกล่าวจะอยู่ใกล้เขตเมืองที่ตั้งใหม่มีราษฎร มาอาศัยไม่น้อย แต่ก็มีข้อมูลที่ยังชี้ถึงความเบาบางของประชากรบริเวณนี้ อย่างไรก็ตามอีกหลาย ปีต่อมาปรากฏว่า มีราษฎรเข้าไปอาศัยจำนวนไม่น้อยเพราะเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ รายงานของ พระยาวิเศษโกชนาในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ได้ตรวจการทำงานบริเวณทุ่งรังสิตเลยไปทาง ตะวันออกจนจรดแม่น้ำนครนายกบริเวณคลองซอยที่ 16 ถึงคลองซอยที่ 24 ในพื้นที่คลองหกวาสาย ล่างท้องที่เมืองนครนายก และเมืองฉะเชิงเทรา มีความอุดมสมบูรณ์ต้นข้าวเต็มท้องทุ่ง¹⁶⁷ พื้นที่ทาง ฝั่งใต้คลองรังสิตในส่วนนี้มีราษฎรอาศัย และการพัฒนาพื้นที่ซึ่งกว่าบริเวณเมืองธัญญบุรีกับมีนบุรี ซึ่งเป็นไปตามการดำเนินงานของบริษัทที่เริ่มและเสร็จสิ้นต่างกันในแต่ละพื้นที่

(3 พ.ศ.-19 ก.พ.124)

¹⁶⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

¹⁶⁵ สุนทรื อาสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 230-231.

¹⁶⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

¹⁶⁷ หจข. ร.5 กษ.3.1 /13 รายงานตรวจที่นาต่างๆของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์และพระยาวิเศษโกชนา (12 ก.ย.-22 ต.ค.128)

พื้นที่นี้ก็เป็นบริเวณที่เกิดคดีอาชญากรรมด้วยเช่นกัน ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) อันเป็นปีที่การทำนาไม่ได้ผลเกิดภัยธรรมชาติ ราษฎรได้ร้องทุกข์ต่อบริษัทว่าเกิดการปล้นอย่างชุกชุมไม่เว้นแม้แต่ตอนกลางวันก็มีการปล้นและต้อนฝูงกระบือ¹⁶⁸ ไม่เฉพาะราษฎรเท่านั้นเจ้าหน้าที่ของบริษัทก็ได้รับความเดือดร้อนด้วย ในปี พ.ศ.2454 บริษัทได้กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงสำเร็จราชการมณฑลปราจีนบุรี ว่า พนักงานของบริษัทที่เฝ้าอยู่ที่ประตูน้ำบริษัทสมบูรณที่กั้นบริเวณปลายคลองหกวา สายล่างกับทำนบที่บางปลากรดบริเวณเมืองฉะเชิงเทราและเมืองนครนายก มักถูกคนร้ายทำร้ายอยู่เสมอจนพนักงานจะขอลาออก จึงขอกำลังตำรวจภูธรไปช่วยป้องกันด้วย¹⁶⁹

พื้นที่ฝั่งใต้ของคลองรังสิตโดยเฉพาะในเขตเมืองธัญบุรีต่อเนื่องกับมีนบุรีเป็นบริเวณแรกที่มีการพัฒนาการชลประทานโดยบริษัท พร้อมกับการเข้าทำกินของราษฎรนับตั้งแต่ปีแรกของโครงการ ในส่วนของคดีการปล้นสะดมนั้นเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องแต่ก็นับว่ายังมีสัดส่วนน้อยกว่าทางด้านตะวันตกฝั่งเหนือคลองรังสิต ซึ่งจำนวนคดีที่เกิดขึ้นจึงมีส่วนสัมพันธ์กับความก้าวหน้าของโครงการและการเข้ามาทำกินของราษฎรอีกด้วย

5.2.3 บริเวณด้านตะวันออกฝั่งเหนือคลองรังสิต

บริเวณด้านเหนือของคลองรังสิตทางตะวันออกของอำเภอกองหลวง (คือ อำเภอนองเสือ ภายหลังตั้งเมืองธัญบุรี) เป็นอีกบริเวณหนึ่งที่เกิดคดีการปล้นสะดมอย่างต่อเนื่อง อันมีส่วนสัมพันธ์กับความก้าวหน้าในการขุดคลองและการตั้งถิ่นฐานของประชากร

การพัฒนาพื้นที่ด้วยการขุดคลองสายหลักในบริเวณนี้ได้แก่ คลองรังสิตประยูรศักดิ์ เริ่มขุดในปี พ.ศ.2433 เสร็จในปี พ.ศ.2440 อันเป็นคลองเริ่มขุดจากทางด้านใต้ก่อน ทางด้านเหนือ คือ คลองหกวาสายบน เริ่มขุดในปี พ.ศ.2441 เสร็จในปี พ.ศ.2444 ทางด้านตะวันออก คือ คลองซอยที่ 14 ฝั่งเหนือคลองรังสิต เริ่มขุดในปี พ.ศ.2443 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2447 ส่วนทางด้านตะวันตก คือ

¹⁶⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/1267 บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามบอกเรื่องมีผู้ร้ายปล้นกระบือของราษฎรในบริเวณคลองต่างๆ

¹⁶⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/1285 บริษัทขุดคลองขอให้จัดตำรวจภูธรไปป้องกันอย่าให้ผู้ร้ายทำอันตรายแก่เจ้าพนักงานรักษาประตูน้ำบริษัทสมบูรณที่กั้นทำนบที่บางปลากรด

คลองซอยที่ 5 ฝั่งเหนือคลองรังสิต เริ่มขุดในปี พ.ศ.2440 ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2441¹⁷⁰ คลองเหล่านี้ล้วนขุดก่อนหน้าการตั้งเมืองธัญบุรีทั้งสิ้น

เมื่อมีการจัดแบ่งเขตการปกครองในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) เพื่อความสะดวกในการเก็บภาษีบริเวณระหว่างคลองดังกล่าวถูกจัดอยู่ในเขตของกรุงเทพฯ¹⁷¹ ส่วนทางด้านตะวันตกของคลองซอยที่ 5 เป็นเขตของเมืองปทุมธานี การจัดแบ่งเขตแขวงบริเวณนี้ทำให้มีอาณาบริเวณกว้างกว่าภายหลังตั้งเมืองธัญบุรี ในด้านจำนวนประชากรยังไม่ปรากฏแน่ชัดว่ามีจำนวนมากน้อยเท่าใด เพราะพื้นที่ส่วนมากยังมีได้ถูกบุกเบิกโดยบริษัท แต่การจัดแบ่งเขตแขวงเพื่อเก็บภาษีก็แสดงถึงการมีประชากรเข้าไปตั้งถิ่นฐานได้ส่วนหนึ่ง

ต่อมาเมื่อมีการตั้งเมืองธัญบุรีเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2444 พื้นที่ส่วนนี้ได้ถูกจัดตั้งเป็นอำเภอหนองเสือ ตามประกาศเรื่องการสร้างเมืองธัญบุรีของพันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองเตรียมการรับการเสด็จพระราชดำเนินของรัชกาลที่ 5 เพื่อเปิดเมืองนี้อย่างเป็นทางการในวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2445 ระบุเขตของอำเภอ คือ ตั้งแต่คลองซอยที่ 7 แห่งคลองหกวาสายบนจรดคลองซอยที่ 14 ฝั่งเหนือพรมแดนเมืองนครนายก และตั้งแต่คลองหกวาสายบนพรมแดนเมืองสระบุรีมาจนเขตอำเภอเมืองมีที่ว่าการอำเภอ ณ คลองซอยที่ 10 แห่งคลองหกวาสายบน ขณะเดียวกันทางฝั่งใต้ของอำเภอหนองเสื่อก็มีการกันเขต 41 เส้นจากริมคลองรังสิตเป็นเขตอำเภอเมือง¹⁷²

ความก้าวหน้าของการขุดคลองในเขตอำเภอหนองเสื่อดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง คลองซอยส่วนมากได้แก่ คลองซอยที่ 8 ถึง คลองซอยที่ 13 เริ่มขุดและสิ้นสุดในช่วงปี พ.ศ.2444-2446 อันเป็นช่วงที่ตั้งเมืองธัญบุรีแล้ว และแม้จะจัดตั้งเมืองอย่างเป็นทางการแต่จำนวนประชากรในบริเวณนี้ในช่วงปีแรกของการตั้งเมืองก็อาศัยอย่างเบาบาง ขณะที่คลองหลายสายในบริเวณนี้ยังไม่แล้วเสร็จ ในรายงานตรวจราชการของผู้ว่าราชการเมืองในปีแรกพบถึงสภาพเช่นนี้ ดังรายงานเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ดังนี้

¹⁷⁰ สุนทรื อัสสะไวย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 231-233.

¹⁷¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/47 บริษัทชี้แจงเขตแขวงเมืองซึ่งติดต่อกันอยู่ในบริเวณทุ่งบริษัท (ร.ศ.119)

¹⁷² หจข. ร.5 น.3.2ก/24 รายงานเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121-14 มี.ค.121)

“...ครั้นวันที่ ๓๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑ เวลาบ่าย ๑๕ นาที ได้ออกจากบ้านนายโกผู้ใหญ่บ้าน แล้วเข้าคลองซอยที่ ๑๒ นาในคลองซอยที่ ๑๒ ฝั่งเหนือเป็นของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ฝั่งใต้เป็นของพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนพิทยลาภพฤฒาดา แลได้ตรวจดูโรงนาราชภูรตามคันคลองมีตั้งอยู่เป็นระยะๆไป ในเวลานี้ข้าพระพุทธเจ้าได้หยุดเรือรับประทานอาหารเข้าอยู่ในที่นาหมอนของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรด้วย เวลาเช้า ๒ โมง ๕๐ นาทีเลยไปจากนาหมอนของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ทางประมาณ ๓๐ เส้นเศษ ได้พบช้างอยู่ในที่แห่งนี้หลายช้าง ครั้นจะเลยต่อไปอีกก็ไม่ มีประโยชน์ ด้วยว่าโรงนาราชภูรไม่มีผู้ใดไปตั้งอยู่ เพราะบริษัทพึงจะขุดคลองไป ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้กลับเรือมาแวะไต่ถามราษฎรตามลำคลองได้ความว่า ที่ ตำบลนี้มีผู้ร้ายลักเล็กลักน้อยข้ามคลองไปมาโดยชุกชุม...”¹⁷³

ข้อความนี้เป็นการตรวจตามคลองรังสิตแล้วเข้าคลองซอยทางฝั่งเหนือคลองรังสิตในช่วงที่ใกล้คลองสายนี้พบว่า มีราษฎรอาศัยอยู่ขณะที่ยกขึ้นไปทางตอนเหนือในเขตอำเภอหนองเสือพันจากระยะ 41 เส้นของอำเภอเมืองยังเป็นที่อาศัยของช้างป่า ซึ่งเป็นช่วงที่คลองยังขุดไม่เสร็จ ขณะเดียวกันบริเวณที่บุกเบิกใหม่นี้ก็มีคดีอาชญากรรมจำนวนมากแม้จะเป็นการลักขโมยก็ตาม แต่ก็บ่งชี้ถึงสภาพการตั้งถิ่นฐานพร้อมปัญหาที่ราษฎรต้องประสบนับตั้งแต่ช่วงแรกของการบุกเบิกพื้นที่บริเวณนี้ และอีกหลายเดือนต่อมาได้มีการตรวจคลองซอยที่ 12 อีกครั้งในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2445 แต่เป็นการตรวจจากทางตอนเหนือตั้งแต่เขตเมืองสระบุรีลงมา มีสภาพดังนี้

“...เวลาบ่าย ๒ โมง ๕๓ นาที ได้ออกเรือจากที่ตลาดนี้ (ตลาดหนองเสือ) เลยเข้าไปคลองที่ ๑๒ เวลาบ่ายมาถึงบ้านนายเจงประมาณ ๓๒๕ เส้นเศษ แลทางที่เดินเรือมานี้เป็นทุ่งว่างไม่มีใครจะมีโรงนาราชภูรตั้งอยู่ ดูเป็นที่เปลี่ยวมาก แลที่นาก็เป็นที่ดี ดินดำทั้งน้ำในท้องนาก็มีอยู่พอจะทำนาได้ การที่เปลี่ยวมากโดยไม่มีโรงนาตั้งอยู่ ดังนี้ จะเป็นด้วยเพราะเหตุใด ไต่ถามก็ไม่ได้ความหากสันนิษฐานดูตามเค้ามูลของภูมิลำเนาในที่ตำบลนี้ก็คงจะเป็นได้คลองฝั่งแรกขุดตลอดไปเรือราษฎรเดินไปมาได้สะดวกในเมื่อเร็ววันนี้ แต่ถึงกระไรก็ดีที่คลองนี้หวังว่าการคงจะไม่ผู้ชำนาญผล

¹⁷³ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

แห่งความเจริญก็คงจะเกิดขึ้นโดยเร็ว แต่ที่โรงงานที่นายเฉงตั้งอยู่นั้นมีโรงงานอยู่
ด้วยกันหลายโรง...”¹⁷⁴

สภาพทางตอนเหนือของคลองที่เพิ่งขุดเสร็จแม้จะมีความอุดมสมบูรณ์แต่ก็ยังมีผู้อาศัยไม่
มากนัก เมื่อตรวจลึกลงจากปากคลองเข้ามา (ด้านเหนือ ติดเมืองสระบุรี) กลับมีราษฎรตั้งโรงงานเป็น
กลุ่มใหญ่ การที่ประชากรอาศัยทางตอนเหนือของนั้นยังเป็นผลมาจากการรบกวนของโขลงช้างทำ
อันตรายต่อผลผลิตซึ่งนายขับ นายกองนาของพระองค์เจ้าขนิษฐานารีได้ร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการ
เมืองในการตรวจราชการครั้งนี้¹⁷⁵ ขณะที่ประชากรทางตอนเหนือของอำเภอหนองเสือมีเบาบางแต่
ทางเขตเมืองสระบุรีที่ใกล้กันกลับมีการตั้งเป็นชุมชนมีตลาดซื้อขายสินค้าอย่างคึกคัก ปรากฏใน
รายงานตรวจราชการเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ดังนี้

“...วันที่ ๗ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑...เวลาบ่าย ๑ โมง ๕ นาที ถึงที่ตลาด
หนองหมูแขวงเมืองสระบุรีได้หยุดเรือขึ้นดูตลาดนี้เห็นมีราษฎรไทยจีนลาวตั้งโรง
ร้านขายสิ่งของต่างๆดูเป็นการสนุกสนานดีกว่าตลาดหนองเสือที่ได้กราบพูลมาแล้ว
ในรายงานจำนวนเดือนมิถุนายนนั้น พื้นที่ตลาดหนองหมูนี้ยาวประมาณ ๕ เส้น
เศษ ที่ต่อตลาดนี้ไปถึงคลองซอยที่ ๑๕ ซึ่งบริษัทขุดคลองบรรจบลำบึงทศได้ไป
บ้านนาแขวงเมืองนครนายก ทิศเหนือไปบ้านสร้างแขวงเมืองสระบุรี...”¹⁷⁶

ในปีแรกของการตั้งเมืองธัญบุรีเมื่อมีการกำหนดเขตพื้นที่อำเภอหนองเสือขึ้นมา ใน
รายงานตรวจราชการช่วงก่อนการเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองนี้อย่างเป็นทางการของรัชกาลที่ 5
ในวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2445 อันถือเป็นช่วงปลายปีของ ร.ศ.121 พบว่ายังไม่มีการตั้งที่ว่า
อำเภอขึ้นมา แต่ได้มีการสำรวจสถานที่ที่จะสร้าง และพื้นที่นั้นต้องเป็นทำเลที่สามารถทำให้ราษฎร
จากทางตอนเหนือ ซึ่งเป็นชุมชนมีการตั้งเป็นตลาดศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้า เช่น ตลาดหนอง
เสือ ตลาดหนองหมู ให้ลงมาตั้งถิ่นฐานทำกินในอำเภอนี้ อันเป็นที่คาดหวังของผู้ว่าราชการเมืองใน
ขณะนั้นอย่างมาก ในการตรวจราชการเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ได้ไปตรวจ

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

ตลาดตำบลหนองเสือ อยู่ในแขวงเมืองสระบุรี เป็นตลาดที่มีเรือไปมาค้าขายอยู่มาก ผู้ว่าราชการเมืองได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า

“...เห็นด้วยเกล้าว่า ถ้าที่ว่าการอำเภอหนองเสือได้ไปตั้งลงที่ตำบลปากคลองซอยที่ ๑๑ สำเร็จเรียบร้อยแล้ว ราษฎรที่ตั้งโรงอาไศรย์อยู่ในที่ตลาดนี้คงจะข้ามฝากมาอาไศรย์อยู่ในที่อันใกล้แก่ที่ว่าการอำเภอหนองเสือซึ่งเป็นเขตรแขวงเมืองธัญญบุรีโดยมาก ไซ้แต่ราษฎรที่ตลาดนี้แห่งเดียวก็หาไม่ ยังราษฎรที่ตั้งโรงค้าขายอยู่ในที่ตลาดหนองหม้ออันเป็นตลาดที่ตั้งอยู่ในที่ที่ต่อกับตลาดนี้ไป ก็คงจะตั้งยกมาอาไศรย์อยู่ในที่ใกล้แก่ที่ว่าการอำเภอหนองเสือเหมือนกัน เหตุว่าเป็นการห่างจากความอันตราย ด้วยว่าตั้งโรงร้านอยู่ใกล้แก่มีว่าการอำเภอหนองเสือ เมื่อมีเหตุการณ์อย่างไร ก็จะได้ร้องขอให้กรมการอำเภอช่วยได้ให้ทันทั่วทั้งที่ ที่ว่าการอำเภอหนองเสือนี้หวังว่าคงจะไม่ช้านักที่ว่าการอำเภอก็คงจะเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ได้ทันแก่เวลาต้องการ เพราะในเวลาเช้าพระพุทธรูปเจ้าก็กำลังคิดจัดการเตรียมจะไปตั้งที่ว่าการอำเภออยู่แล้ว การคงจะสำเร็จได้ในเร็ววันนี้เป็นแน่...”¹⁷⁷

ต่อมาในการตรวจราชการเมื่อเดือนกันยายนปีเดียวกันของผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรียังได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เพียงแต่เปลี่ยนสถานที่ไปอยู่ปากคลองซอยที่ 10 อันเป็นบริเวณที่ปรากฏในรายงานถวายต่อรัชกาลที่ 5 ในคราวเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองนี้ ระบุว่า

“...วันที่ ๗ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑ เวลาบ่าย ๑๑ นาฬิกา ได้ออกเรือจากที่นี่เลยไปเวลาเช้า ๑ โมง ๑๒ นาฬิกา ถึงที่ปากคลองซอยที่ ๑๐ ฝั่งตะวันออกเป็นไชยภูมิดีแลเป็นที่ระหว่งกลางของที่ว่าการอำเภอดำบลนี้ คิดด้วยเกล้าว่าในที่ตำบลนี้ต่อไปราษฎรคงจะยกมาตั้งทำมาหากินโดยมากการที่ตั้งที่ว่าการอำเภอหนองเสือลงในที่นี้คงจะได้รับผลดีกว่าที่อื่น เพราะเหตุด้วยชาวดอนคงจะนำสินค้าลงมาจำหน่ายในที่ตำบลนี้ เวลาเช้า ๒ โมง ๕ นาฬิกาได้ออกเรือจากที่นี่เลยไป แลได้เห็นรถขุดๆคลองซอยที่ ๑๐ ทิศใต้ไปทูลคลองน้ำซึมต่อไป...”¹⁷⁸

¹⁷⁷ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

จากข้อความนี้ นอกจากเรื่องสถานที่ตั้งที่ว่ากรอำเภอแล้ว ยังพบว่าคลองอันจะเป็นที่ตั้งของที่ว่ากรอำเภอนี้ยังขุดไม่แล้วเสร็จ การที่คลองหลายสายในเขตนี้ยังไม่แล้วเสร็จหลังการตั้งเมืองนั้นหลังจากการตั้งเมืองนั้นย่อมมีผลทำให้การตั้งถิ่นฐานของประชากรเบาบาง อีกทั้งราษฎรยังต้องเผชิญภัยจากโคลนซังป่าด้วย และการตั้งที่ว่ากรอำเภอทางตอนเหนือใกล้กับเขตชุมชนในแขวงเมืองสระบุรี จึงแสดงถึงเหตุผลในด้านความต้องการราษฎรให้มาทำกินในบริเวณนี้ที่มีอยู่เบาบางที่ปรากฏมาตั้งแต่ปีแรกของการตั้งเมืองรัตนบุรี

สภาพการตั้งถิ่นฐานในลักษณะดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นในท้องที่นี้แม้จะเป็นช่วงที่คลองในโครงการรังสิตเสร็จแล้ว เมื่อผู้ว่าราชการเมืองรัตนบุรีตรวจราชการในวันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ได้ตรวจคลองซอยที่ 13 ถัดจากปากคลองบริเวณฝั่งคลองรังสิตเป็นหมู่บ้านชื่อบ้านอ่างทอง เมื่อเลยจากหมู่บ้านนี้เข้าไปตลอดลำคลองไปถึงปากคลองบริเวณคลองหกวาสายเหนือไม่มีราษฎรมาตั้งทำนาเป็นที่เปลี่ยวมาก¹⁷⁹

การตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่เป็นเช่นนี้ยังเป็นผลมาจากสภาพของความอุดมสมบูรณ์ที่น้อย แม้ในบางพื้นที่ทางตอนเหนือจะมีราษฎรมาตั้งถิ่นฐานมากขึ้นก็ตาม เมื่อพระยาวิเศษโกชนาได้ตรวจสภาพการทำนาบริเวณคลองหกวาสายบนในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) พบว่าสองฝั่งคลองสายนี้มีโรงนาของราษฎรตั้งอยู่เป็นแถวโดยมาก แต่การทำนาไม่อุดมสมบูรณ์ทำเป็นที่ลุ่มๆดอนๆ จึงได้สอบถามผู้ใหญ่บ้านและราษฎรชานาในหมู่บ้านหนองเสืออยู่ระหว่างคลอง 10 และคลอง 11 ได้ความว่า สภาพที่ดินเป็นดินแดงรกร้างการทำนาจึงเลือกทำแต่ที่ลุ่มถึงจะได้ข้าว ส่วนที่ดอนเมื่อต้นข้าวงอกแล้วกลับแคะเป็นฝอยแดงไป จึงเลือกทำแต่ที่ลุ่มๆ การทำนาไม่ได้มากมายอาศัยพอทำเลี้ยงชีพ และเมื่อตรวจเข้าไปในคลอง 11 ไม่มีการทำนามีแต่หญ้าปรี้อขึ้นโดยมาก จากนั้นจึงพบโรงนาของอำแดงจ้อย มีการทำนาเพียง 4-5 ไร่ต้นข้าวออกรวงเล็กๆไม่งาม อำแดงจ้อยให้ข้อมูลว่า ได้ทำนามา 6 ปีแล้วไม่ได้ผลเลยไปทางตอนในก็เหมือนกัน ไปดีที่ริมคลองรังสิตการทำนาค่อยมากขึ้น และเมื่อไปตรวจคลองซอยที่ 12 และ 13 ปรากฏว่าไม่มีโรงนาราษฎรเลย "...หาดันเข้าสักไร่เดียวไม่ได้ เปนที่หญ้ารกไปทั้งสองฝั่ง..."¹⁸⁰

ความสมบูรณ์ของพื้นดินมีน้อยเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ทั้งที่คลองขุดเสร็จหลายปีแล้ว เช่น บริเวณคลองซอยที่ 13 ที่ยังรกร้างอยู่ หรือในกรณีของอำแดงจ้อยซึ่ง

¹⁷⁹ หจข. ร.5 น.3.2ซ/ 4 มีบอกว่าได้ออกตรวจราชการตามท้องแขวงประจำเดือน ศก 124 (30 มิ.ย.-15 ม.ค.124)

¹⁸⁰ หจข. ร.5 กษ.3.1/13 รายงานตรวจที่นาต่างๆของพระองค์เจ้าสายสนธิทวงษ์และพระยาวิเศษโกชนา (12 ก.ย.-22 ต.ค.128)

เข้าทำนามาตั้งแต่ปี พ.ศ.2446 หลังตั้งเมืองธัญบุรีเพียงปีเดียว ประชากรในบริเวณนี้จึงอยู่เป็นหย่อมๆ ไม่ได้ไปทุกคลองเสี่ยงต่อการถูกปล้นสะดม ขณะที่บริเวณใกล้คลองรังสิตเป็นที่อุดมสมบูรณ์กว่า มีผลต่อการอยู่อาศัยของราษฎร เช่น ในที่นาของกรมหลวงพิชิตปรีชากร บริเวณคลองซอยที่ 12 ฝั่งเหนือคลองรังสิต เมื่อผู้ว่าราชการเมืองตรวจการในปี พ.ศ.2445 พบว่ามีราษฎรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และมีนายโก เป็นนายกองนาดูแลราษฎรเหล่านี้¹⁸¹ หรือเมื่อปี พ.ศ.2448 เมื่อผู้ว่าราชการเมืองตรวจคลองซอยที่ 13 ฝั่งเหนือคลองรังสิต บริเวณปากคลองมีการตั้งเป็นหมู่บ้านคือ บ้านอางทอง ขณะที่ตรวจเลยเข้าไปกลับเป็นที่รกร้าง¹⁸² ตัวอย่างดังกล่าวสอดคล้องกับการให้ข้อมูลต่อพระยาศิขิโกษาของราษฎรที่อาศัยทางตอนเหนือของอำเภอนี้

การที่มีราษฎรอาศัยทางตอนใต้ของอำเภอนองเสียมาก ทำให้เกิดความลำบากในการติดต่อราชการกับที่ว่าการอำเภอยังอยู่ในเขตตอนเหนือปากคลองซอยที่ 10 คลองหกวาสายบน ในปี พ.ศ.2457 พระยาสุริยราชวรภัย ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เห็นว่าการตั้งที่ว่าการอำเภอนใหม่ที่ของเจ้าคุณเสนาบดีกระทรวง นครบาล (เจ้าพระยามรราช) ได้ให้ที่ดินจัดสร้างที่ว่าการอำเภอนใหม่ให้ก่อนมาทางคลองรังสิตใกล้เคียงกับเขตอำเภอมือง และใกล้กับโรงเรียนของราษฎร¹⁸³ ในปี พ.ศ.2460 เจ้าพระยามรราชได้มอบที่ดิน 12 ไร่ตั้งเป็นที่ว่าการอำเภอนแห่งใหม่ขึ้นมา¹⁸⁴ การตั้งที่ว่าการเดิมเพื่อจะตั้งประชากรจากตอนเหนือในแขวงเมืองสระบุรีให้ลงมาทำกินไม่เป็นผล การอาศัยของราษฎรทางตอนเหนือเบาบางกว่าตอนใต้มาก และจำนวนราษฎรในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) อันเป็นช่วงที่คลองทั้งโครงการเสร็จแล้ว ในเขตอำเภอนี้มีจำนวนราษฎรน้อยกว่าอำเภอนอื่นๆ คือ มีราษฎรชาย 3,485 คน ราษฎรหญิง 3,078 คน รวม 6,563 คน¹⁸⁵

นอกจากนี้พื้นที่ของโครงการรังสิตบริเวณเหนือเขตอำเภอนองเสียมีการขุดคลองต่อจากคลองหกวาสายบน คือ คลองซอยที่ 1 , 6 , 10 , 26 , 27 , 28 คลองเหล่านี้เริ่มขุดเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2444 และเสร็จสิ้นทั้งหมดในเดือนธันวาคม พ.ศ.2448¹⁸⁶ อันเป็นระยะภายหลัง

¹⁸¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

¹⁸² หจข. ร.5 น.3.2ข/ 4 มีบอกว่าได้ออกตรวจราชการตามท้องแขวงประจำเดือน ศก 124 (30 มิ.ย.-15 ม.ค.124)

¹⁸³ หจข. ร.6 น.10.4/11 รายงานตรวจราชการ (3 มี.ค.2454-14 ม.ค.2457)

¹⁸⁴ **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดปทุมธานี**, หน้า 52.

¹⁸⁵ หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบาญชีนักโทษแลไพร่พลเมือง กระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

¹⁸⁶ สุนทรื อาสะโวทย์, **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457**, หน้า 233.

การตั้งเมืองธัญบุรีแล้ว คลองเหล่านี้เกือบทั้งหมดอยู่ในเขตอำเภอหนองแค เมืองสระบุรี ยกเว้น คลองซอยที่ 1 อยู่ในเขตเมืองกรุงเก่า ต่อมามีการรวมพื้นที่นี้เป็นอำเภออุทัยน้อย ขึ้นกับเมืองกรุงเก่า (อยุธยา) ในปี พ.ศ.2450 และเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอวังน้อย ในปี พ.ศ.2458¹⁸⁷ บริเวณนี้เมื่อแรกขุดคลองมีสภาพไม่ต่างจากตอนเหนือของอำเภอหนองเสือเท่าใดนัก ดังในรายงานตรวจราชการบริเวณนี้ของผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีในเดือน พฤศจิกายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ดังนี้

“...เวลาบ่าย ๔ โมง ๕๕ นาที ถึงคลองหกวาสายเหนือได้ประมาณ ๒๐ เส้นเศษถึงคลองบางน้อยเป็นคลองเก่า ในที่นี้มีราษฎรตั้งโรงกระต๊อบเล็กๆปักตั้งจับสัตว์น้ำประมาณ ๑๔-๑๕ คน แล้วเลยเข้าไปดูสองฟากคลองยังเป็นที่รกร้างมาตลอดถึงรถขุด ข้าพระพุทธเจ้าได้ถามเจ้าพนักงานรถขุดฯแจ้งว่าตั้งแต่คลอง ๖ มาถึงรถขุดประมาณทาง ๗๓ เส้นเศษ...”¹⁸⁸

แต่สภาพการตั้งถิ่นฐานประชากรแม้จะเบาบางในช่วงปีแรกที่ขุดคลองในส่วนนี้ แต่ก็ยังแสดงว่าเริ่มมีราษฎรมาตั้งถิ่นฐานบ้างแล้ว ในบางท้องที่มีความเจริญเป็นแหล่งชุมชน เช่น ตลาดหนองหมู ตลาดหนองเสือ จนถึงกับมีแผนการที่จะตั้งประชากรจากบริเวณนี้มาแล้ว ในเดือนพฤษภาคม ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) เมื่อผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีตรวจการบริเวณคลองซอยที่ 10 มีการตั้งตลาดใหม่บริเวณคลองตัน ซึ่งอยู่ห่างจากปากคลอง หกวาสายบนเข้ามา 172 เส้น ถัดจากตลาดคลองตัน มีย่านกลางที่ราษฎรเรียกว่า ตลาดนางเลิง มีการค้าขายอย่างคึกคักกว่าที่คลองตัน¹⁸⁹ ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) เดือนมิถุนายน ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีตรวจบริเวณคลอง 10 พบว่าราษฎรอพยพมาตั้งตลาดที่ปากคลองซอยที่ 26 ขณะที่ตลาดคลองตันเดิมร่วรงโรยไปเพราะขาดน้ำในหน้าแล้ง และเมื่อตรวจตามลำคลองซอยที่ 26 มีราษฎรมาทำนาเป็นอันมาก ต่อมาตรวจถึงคลองซอยที่ 27 พักที่บ้านนายทูป นายกองนาของจมีนทิพรักษา และออกตรวจตามบ้านราษฎรในคลองซอยที่ 6¹⁹⁰

¹⁸⁷ ประวัตินครไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พระนครศรีอยุธยา: สำนักงานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2527), หน้า 122-124.

¹⁸⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

¹⁸⁹ หจข. ร.5 น.3.2ข/2 พระยาสุรนาภเสนาส่งรายงานตรวจราชการในท้องแขวงเมืองธัญบุรี (26 มิ.ย.122)

¹⁹⁰ หจข. ร.5 น.3.2ข / 4 มีบอกว่าได้ออกตรวจราชการตามท้องแขวงประจำเดือน ศก 124 (30 มิ.ย.-15 ม.ค.124)

รายงานตรวจราชการดังกล่าวเห็นถึงสภาพการตั้งถิ่นฐานของราษฎรในบริเวณนี้ว่ามีคึกคักกว่าบริเวณอำเภอหนองเสือ ปรากฏถึงการตั้งตลาดเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้าหลายแห่ง แม้บางแห่งจะมีการย้ายถิ่นฐานแต่ก็สามารถรวมกันได้ในพื้นที่ใกล้เคียง ประกอบกับการมีนายกองนาในบริเวณนี้ แสดงว่าต้องมีผู้เข้ามาจำนวนมากพอที่จะต้องใช้นายกองนาดูแล ข้อมูลดังกล่าวบ่งชี้ถึงความเคลื่อนไหวในการตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้อย่างต่อเนื่องนับแต่ปีแรกที่ขุดคลองในส่วนนี้จนถึงปีที่โครงการเสร็จทั้งระบบ อีกทั้งการยกพื้นที่นี้เป็นอำเภอใหม่ในเขตเมืองกรุงเก่าก็เป็นผลมาจากการตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่มากพอแก่การปกครองจากภาครัฐ

ไม่เพียงเท่านั้นการขยายโครงการในด้านเหนือคลองรังสิตยังออกไปในเขตเมืองนครนายก ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของอำเภอหนองเสือ คือ การขุดคลองซอยที่ 15 , 29 , 30 , 31 , 32 , 33 คลองกลุ่มนี้เริ่มขุดในช่วงปี พ.ศ.2446-2447 และขุดเสร็จในช่วงปี พ.ศ.2447-2448¹⁹¹ ในช่วงปีแรกของการเปิดพื้นที่บริเวณนี้ยังมีราษฎรอาศัยไม่มาก เช่น รายงานตรวจราชการวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) บริเวณคลองซอยที่ 14-15 รอยต่อระหว่างเมืองธัญญบุรีทางด้านใต้ และเมืองนครนายกทางด้านเหนือ สองฝั่งคลองยังไม่มีบ้านราษฎรจนกระทั่งเริ่มเข้าเขตเมืองฉะเชิงเทราทางด้านใต้ของคลองรังสิตบริเวณคลอง 16 – 17 จึงพบบ้านเรือนราษฎรประปราย¹⁹²

ขณะเดียวกันคลองบางสายก็ขุดเข้าไปในบริเวณถิ่นฐานดั้งเดิมของราษฎรคือ คลองซอยที่ 31, 32, และ คลองซอยที่ 33 ได้ขุดเข้าไปในนาฟางของราษฎรส่วนใหญ่จะเป็นลาว¹⁹³ ในเขตเมืองนครนายกมีคนลาวที่ถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลยมาตั้งแต่ครั้งธนบุรี เมื่อคราวที่ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพไปตีล้านช้างและรัชกาลที่ 3 คราวกบฏเจ้าอนุวงศ์¹⁹⁴ การขุดคลองในบริเวณด้านเหนือคลองรังสิตในเขตเมืองนครนายกในเขตใกล้ใจกลางทุ่งหลวง คือ เมืองธัญญบุรี พบว่ามีประชากรอาศัยเบาบาง ขณะที่บางส่วนก็ขุดเข้าไปในเขตอาศัยดั้งเดิมของราษฎรในเมืองนี้

ในด้านการเกิดคดีปล้นสะดมในพื้นที่ด้านเหนือคลองรังสิตในเขตอำเภอหนองเสือมีปริมาณคดีประเภทนี้เพิ่มขึ้น ตามข้อมูลของกรมการอำเภอในช่วงปี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445-2448) อันเป็นช่วงแรกตั้งเมืองธัญญบุรีจนกระทั่งถึงปีที่คลองในโครงการนี้เสร็จทั้งระบบ มีจำนวนดังนี้ ปี

¹⁹¹ สุนทรีย์ อาสะโวทย์, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 233.

¹⁹² หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

¹⁹³ หจข. ร.5 กษ.3.1/11 พวกลาวไม่ลงมาทำนาในทุ่งหลวงและเรื่องคนอพยพออกจากทุ่งหลวง (10-22 พ.ค.125)

¹⁹⁴ ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, “เมืองนครนายก : ชุมชนเกษตรกรรม – เมืองนครนายก,” ใน ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ,2539), หน้า 62.

ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มี 5 คดี¹⁹⁵ ปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มี 8 คดี¹⁹⁶ปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มี 18 คดี¹⁹⁷ ปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มี 20 คดี¹⁹⁸

จำนวนคดีที่ปรากฏสัมพันธ์กับความก้าวหน้าของการชุดคลองในพื้นที่คลองหลายสายเริ่มชุดภายหลังการตั้งอำเภอนี้พร้อมกับการเข้าทำกินของราษฎร ปริมาณคดีในปี พ.ศ.2445-2446 นับว่ามีปริมาณน้อย แม้รายงานกรมการอำเภอในปี พ.ศ.2445 จะขาดไปบางเดือนแต่เมื่อพิจารณาจากเอกสารต่างๆที่แสดงมาจะพบถึงข้อบ่งชี้ถึงความเบาบางของราษฎรในอำเภอนี้รวมทั้งพื้นที่ที่ยังอยู่ระหว่างการบุกเบิกจากบริษัทผู้ตรวจราชการยังสามารถพบโขลงช้าง ซึ่งเป็นปัญหารบกวนการทำกินของราษฎร

ปริมาณคดีได้เพิ่มขึ้นในช่วงปีที่คลองในโครงการเสร็จแล้ว คือ ปี พ.ศ.2447-2448 ขณะที่จำนวนราษฎรในท้องที่นี้กลับมีน้อยกว่าอำเภออื่นๆในเขตเมืองรัตนบุรีตามสถิติที่แยกจำนวนประชากรรายอำเภอในปี พ.ศ.2448 ซึ่งก่อนหน้านั้นมีเพียงเอกสารตามที่กล่าวมาเท่านั้น แสดงถึงการเพิ่มขึ้นของคดีปล้นสะดมในอำเภอหนองเสือทั้งในด้านปริมาณและความรุนแรงอย่างต่อเนื่องทั้งที่ราษฎรมีจำนวนน้อย โดยเฉพาะในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มีหลายคดีที่มีความรุนแรง เช่น วันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ.124(พ.ศ.2448) คนร้าย 7-8 คนปล้นบ้านนายนวนมยิงปืน 3-4 นัดถูกนายนวนมเสียชีวิต ต้อนกระบือไปได้ 13 ตัว พรอคพวกนายนวนมตามกลับมาได้ 9 ตัว คนร้ายได้ไป 4 ตัวราคา 280 บาท¹⁹⁹ วันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2449) มีคนร้าย 11 คนยิงปืน 7 นัดไม่ถูกใคร ผู้ร้ายใช้ดาบฟันนายพลอยกับอำแดงซับหลายแผล ได้กระบือไป 21 ตัวราคา 1,367 บาท²⁰⁰ วันที่ 21

¹⁹⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก / 9 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 121 (5 ก.ค.11-6 เม.ย.122)

¹⁹⁶ หจข. ร.5 น.3.2จ / 7 บอกรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตรง ศก ๑๒๒ (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)

¹⁹⁷ หจข. ร.5 น.3.2จ / 13 บอกรายงานกรมการอำเภอแลบาลูชันักโทษกับทั้งกระบือเกิดตายในจำนวนศก ๑๒๓ (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)

¹⁹⁸ หจข. ร.5 น.3.2จ / 14 ส่งรายงานอำเภอกับบาลูชันักโทษแลไพร่พลเมืองกระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

¹⁹⁹ หจข. ร.5 น.8.6ก/110 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือประจำอาทิตย์ที่ 21 พฤษภาคม ร.ศ.124 (21-26 พ.ค.124)

²⁰⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/144 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือประจำอาทิตย์ที่ 4 มีนาคม ร.ศ.124 (4-10 มี.ค.124)

มีนาคม ร.ศ.124 (พ.ศ.2449) คนร้าย 15 คน ยิงปืน 3 นัดไม่ถูกใครปล้นบ้านนายชุ่มไล่ต้อนกระบือไป 11 ตัวราคา 1,160 บาท²⁰¹

ไม่เพียงแต่จะเกิดคดีในท้องที่อำเภอหนองเสือเท่านั้น ในพื้นที่ใกล้เคียงคือ เมืองกรุงเก่า เมืองนครนายก และเมืองสระบุรี เกิดคดีประเภทนี้ คนร้ายต่างแขวงเมืองได้ใช้พื้นที่นั้นเป็นที่เขามา ขायทรัพย์สินที่ปล้นหรือลักขโมยมาโดยมีทั้งคนในพื้นที่เป็นผู้ไปก่อเหตุ และเป็นผู้รับซื้อทรัพย์สินเหล่านั้นโดยเฉพาะกระบือซึ่งเป็นแรงงานสำคัญในการทำนา มีหลายกรณี เช่น เมื่อวันที่ 28 มีนาคม ร.ศ.120 (พ.ศ.2445) คนร้ายขี่ม้า 8-9 คนเข้าแย่งชิงกระบือนายขำ นายจอก นายแสง นายโย ทำนาอยู่บ้านสองคลองพรมแดนเมืองนครนายกและเมืองธัญญบุรี รวม 28 ตัวผู้ร้ายหลบหนีเข้าไปในนาของกรมหลวงพิชิตปรีชากร บริเวณคลอง 12 ต่อ คลอง 13 พบตระเวนตามสืบพบว่าที่บ้านอำแดงจันมีกระบือ 33 ตัวไม่มีตัวรูปพรรณจึงควบคุมตัวผู้ต้องสงสัยพร้อมของกลาง แต่นายโก๋ นายกองนาของกรมหลวงพิชิตปรีชากร พาพรรคพวก 40-50 คน พร้อมอาวุธปืนและอาวุธต่างๆเข้าชิงตัวผู้ต้องสงสัยกับของกลาง มีการยิงปะทะกันพวกของนายโก๋ตายไปหนึ่งคน²⁰²

บางคดีมีการปล้นกระบือจำนวนมาก ดังเมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) พระยาพิชัยณรงค์สงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสระบุรี ขุนพรมสัสดี นายอำเภอหนองแค พร้อมตำรวจภูธร 34 นาย มายังที่ว่าการอำเภอหนองเสือเพื่อตามคนร้ายที่ปล้นกระบือนายผลไป 120 ตัว นายแช่มปลัดอำเภอหนองเสือเป็นผู้นำจับได้คนร้าย 9 คน กระบือ 10 ตัว ม้า 1 ตัว ในจำนวนคนร้ายนั้นสามารถจับคนร้ายสำคัญได้ คือ นายเที่ยง นายหล้า ซึ่งเจ้าทรัพย์รู้จักและจำหน้าได้ และมีคนในท้องที่เป็นผู้รับซื้อกระบือคนร้าย คือ นายพ่วง เป็นลูกนของนายสด นายกองนาของกรมหมื่นทิวารภรณ์ อยู่ที่คลอง 9 และผู้ต้องหาอื่นแต่คดีเดียวกันคือ นายฉิม นายเริ่ม อยู่ที่คลอง 11²⁰³ หรือเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ขุนพรมสัสดีนายอำเภอหนองแค ขอให้ทางเมืองธัญญบุรีส่งตัวนายนัด ซึ่งนายริดผู้ร้ายลักกระบือของนายภูที่บ้านสร้างอำเภอพระราชวัง แขวงกรุงเก่าไป 2 ตัว ได้ขีดทอว่าตนเองจะนำกระบือมาแลกกับนายนัดที่บ้านทุ่งอ่างแขวงเมืองธัญญบุรี ผู้ว่าราชการ

²⁰¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/154 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือประจำอาทิตย์ที่ 8 เมษายน ร.ศ.125 (8-12 เม.ย.125)

²⁰² หจข. ร.5 น.3.2จ/1 ผู้ร้ายแย่งชิงกระบือนายขำ นายจอก นายแสง นายโย ตำบลบ้านสองคลอง พลตระเวนยิงต้อนนายช่วงตายคนหนึ่ง และศาลตัดสินจำคุกนายโก๋ นายแดง นายกล่อมซึ่งต้อนผู้พลตระเวนคนละ 1 เดือน (3 เม.ย.-30มี.ค.121)

²⁰³ หจข. ร.5 น.3.2ก/55 นายแช่มปลัดอำเภอหนองเสือ จับตัวผู้ร้ายปล้นกระบือนายผล แขวงเมืองสระบุรี ได้คนร้ายรวม 9 คน กระบือ 10 กระบือ ได้มอบตัวให้พระยาพิชัยณรงค์สงครามไปแล้ว มีตราสั่งให้จ่ายเงินรางวัลให้แก่นายแช่มปลัดอำเภอ 60 บาท (7 ธ.ค.-11 ม.ค.124)

เมืองธัญบุรีที่มอบอนุญาตให้ทางเมืองสระบุรีมารับตัวนายนัดได้²⁰⁴ นอกจากการปล้นสะดมแล้ว อำเภอนี้ยังเป็นที่หลบซ่อนของคนร้ายจากพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) นายขึ้นผู้ใหญ่บ้านคลอง 9 อำเภอหนองเสือจับตัวนายโหมตผู้ร้ายปล้นที่ตำบลหนองแคแขวงเมืองสระบุรี²⁰⁵

ในหลายกรณีพบว่าคนร้ายที่เข้ามาในเขตอำเภอหนองเสือโดยมากมาจากทางพื้นที่ตอนเหนืออำเภอนี้ขึ้นไปซึ่งเป็นบริเวณที่โครงการรังสิตไปถึง เช่น อำเภอหนองแค เมืองสระบุรี ซึ่งก็แสดงถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่เหล่านี้ด้วยเช่นกัน ความรุนแรงของคดีทางด้านตอนเหนือของอำเภอนี้เป็นเหตุให้ พระยาสุริยราชวรภักย์ ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ที่แม้จะตัดสินใจย้ายที่ว่าการอำเภอลงมาทางใต้ในปี พ.ศ.2457 ให้สะดวกแก่การติดต่อราชการของราษฎร แต่ก็ยังจะให้มีโรงพักพลตระเวนบริเวณที่ว่าการเดิมไว้ เพราะเห็นว่าบริเวณนั้นเป็นทางเดินเรือค้าขายในหน้าแล้งและหน้าน้ำและเป็นทำเลของนักเลงผู้ร้ายลักกระปือ²⁰⁶ บริเวณอำเภอหนองเสือนับเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่เกิดคดีประเภทนี้อย่างต่อเนื่อง

การเกิดคดีอาชญากรรมเมื่อพิจารณาจากคดีการปล้นสะดมพบว่ามีส่วนสัมพันธ์กับความก้าวหน้าในการเปิดพื้นที่ในทุ่งรังสิตจากถิ่นอาศัยของโขลงช้างไปสู่ทุ่งนาขนาดใหญ่ พร้อมกับการเข้าทำกินของราษฎร ซึ่งพื้นที่ในทุ่งนี้มีการบุกเบิกโดยบริษัทไม่พร้อมกัน ในบางบริเวณเกิดการปล้นสะดมนับตั้งแต่ปีที่เริ่มเปิดพื้นที่เลยทีเดียว ขณะเดียวกันการเกิดคดียังมาจากพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งบริเวณทุ่งนี้ครอบคลุมอาณาเขตหลายเมืองจึงพบว่ามีความเคลื่อนไหวของคนร้ายในเขตปลูกข้าวเก่าโดยเฉพาะทางด้านตะวันตกทำให้บริเวณนี้มีคดีที่สูงกว่าด้านอื่นๆ นอกจากนี้คดีอาชญากรรมที่พบยังมีประเภทอื่น เช่น การพนัน การลักทรัพย์ ซึ่งล้วนสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อาศัยในพื้นที่นี้โดยที่เกี่ยวข้องกับสภาพทางเศรษฐกิจดังที่กล่าวข้างต้น ตลอดจนสภาพสังคมที่มาจากการเข้าทำกินของคนกลุ่มต่างๆอันหลากหลายทางภูมิหลังและสถานะทางสังคมล้วนมีส่วนในการเกิดคดีอาชญากรรมหลายประเภทขึ้นมา

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁰⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก /16 ส่งนายนัดซึ่งนายริดต้องหาหลักฐานของนายภู นายริดอ้างว่าได้มาจากนายนัดไปยังเมืองสระบุรี (29 มิ.ย.-26 ก.ค.121)

²⁰⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/48 นายขึ้นผู้ใหญ่บ้านจับตัวนายโหมตผู้ร้ายปล้นตำบลหนองแคแขวงเมืองสระบุรีได้ส่งตัวไปยังผู้ว่าราชการเมืองสระบุรีแล้ว (30-31 พ.ค.124)

²⁰⁶ หจข. ร.6 น.10.4/11 รายงานตรวจราชการ (3 มี.ค.2454-14 ม.ค.2457)

5.3 ประเภทของคดี

การเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากคนกลุ่มต่างๆ ทำให้สภาพสังคมในทุ่งรังสิตมีความหลากหลายของกลุ่มคน ซึ่งต่างก็ระดมทรัพยากรทางเศรษฐกิจทั้งในรูปของเงินตรา และปัจจัยการผลิตอันนำไปสู่การใช้ชีวิตที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการเกิดคดีอาชญากรรมหลายประเภทอันมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในบริเวณนี้

5.3.1 คดีการพนัน

ผู้ทำกินในพื้นที่นี้มีวิถีการผลิตที่ตอบสนองกับสภาพเศรษฐกิจที่เน้นการปลูกข้าวเป็นสินค้าหลัก ขณะที่สภาพสังคมเกิดจากการอพยพของกลุ่มคนต่างๆ ที่หลากหลาย ที่มีได้มีพื้นฐานของภูมิหลังทางสังคมร่วมกัน ซึ่งต่างเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เห็นได้จากการเกิดระบบเช่านาที่มีได้สร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยดังที่กล่าวมาในบทก่อนหน้านี้ ส่งผลต่อรูปแบบของสันตนาการ ซึ่งพบว่ามีกร้างมาเล่นเมื่อมีงานมหรสพ เช่น การจัดงานบุญของวัดจันตรี ในเมืองธัญบุรี เมื่อปี ร.ศ.129 มีการจ้างมหรสพหลายชนิดอย่างการเล่นหนังตะลุงของภาคใต้ก็ถูกนำเข้ามาสร้างความบันเทิง ส่วนกลองยาว วงบรรเลงพิณพาทย์ ก็เช่นกัน²⁰⁷ หรือแม้แต่การเล่นเพลงพื้นบ้าน ก็ต้องจัดหามาด้วยราคาแพงในปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) วัดแห่งนี้ต้องเสียค่าเพลงกลองมหรสพ 300 บาทต่อการแสดง 3 วันพร้อมกับค่ากำนัลเพลง 6 บาท²⁰⁸ และต้องจ่ายค่าเลี้ยงดูเป็นข้าวงสารอีก 3 ถึง²⁰⁸ ทั้งที่ในภาคกลางเป็นแหล่งกำเนิดเพลงพื้นบ้านหลายชนิด²⁰⁹ ทุ่งรังสิตจึงไม่ใช่แหล่งที่เกิดของพ่อเพลงแม่เพลงทั้งที่เป็นชาวนาและศิลปินอยู่ในหมู่บ้านภาคกลางอื่นๆ แถบสุพรรณบุรี อยุธยา อ่างทอง ไม่มีเหตุการณ์ในคริวเรือนไม่มีการสร้างสรรค์งานศิลปะพื้นบ้าน²¹⁰

ไม่เพียงเท่านั้นราษฎรยังมีเวลาว่างจากการผลิตเนื่องจากวิธีการผลิตแบบนาเมืองแต่ใช้พันธุ์ข้าวนาสวนเพื่อสนองต่อตลาด ทำให้ภายหลังจากที่ได้หว่านข้าวแล้วก็ไม่ต้องทำอะไรจนน้ำลด

²⁰⁷ หจข. ร.5 น.3.2ง/13

* เงินส่วนนี้ใช้ในการไหว้ครูเพลงใส่ไว้ใน พานกำนัล พร้อมกับ ดอกไม้ธูปเทียน หมากพลูบุหรี การเล่นเพลงอาชีพหรือเพลงที่จัดหาจะต้องมีค่าใช้จ่ายส่วนนี้ หากเป็นเพลงสมัครเล่นไม่จำเป็นต้องมี อ้างถึงใน เอนก นาวิกมูล, **เพลงนอกศตวรรษ** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2527), หน้า 109.

²⁰⁸ หจข. ร.5 น.3.2ง/13 การก่อสร้างและซ่อมแซมเสนาสนสงฆ์ (30 ก.ย.127-22 ต.ค.124)

²⁰⁹ ดูรายละเอียดใน เอนก นาวิกมูล, เรื่องเดียวกัน.

²¹⁰ สุภากร จันทวานิช, “การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต,” ใน **ร้อยปีคลองรังสิต** (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 324.

และถึงกำหนดเก็บเกี่ยว²¹¹ รูปแบบของสันตนาการที่พบจึงอยู่ในรูปของการพนันที่ใช้เงินตราในการสร้างความบันเทิงแทนการละเล่นและมหรสพพื้นบ้านในช่วงที่รอผลผลิตส่งผลต่อการเกิดคดีประเภทนี้ อันเป็นพื้นฐานของการเกิดอาชญากรรมที่รุนแรงอย่างอื่นต่อไป

วิถีชีวิตการของราษฎรที่สัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจที่การใช้เงินตราเข้ามากำหนดเกี่ยวข้องทั้งในด้านการผลิตรวมทั้งกิจกรรมสันตนาการ การพนันได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งเพื่อการพักผ่อนเมื่อว่างจากการทำนา และเป็นหนทางในการแสวงหารายได้นอกเหนือจากการเพาะปลูก เมื่อพระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ตรวจราชการในปี ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) ได้พบถึงสภาพที่ปรากฏดังนี้

“...การเดินทางตรวจคราวนี้ไม่มีใครเห็นราษฎรทำมาหากิน มีแต่การหาปลาตามบ่อ แลบึงบ้างเล็กน้อยเห็นแต่ประชุมเล่นไพ่คลองละหลายทาง จนประเภทการพนันในศกนี้เจริญได้เงินทวีขึ้นกว่าศกก่อนเกือบ ๓๐๐๐ บาท ในเวลานี้พุนโคกหรือขุดบ่อปลูกต้นไม้ประการใดๆก็ไม่มีใครความยินดีอยากทำเห็นชอบด้วยเสียเลย เพราะเหตุนี้การเพาะปลูกเมืองเราจึงไม่มีใครเจริญทันตามเวลาสมัย...”²¹²

สภาพของวิถีการผลิตที่ไม่เน้นการปลูกพืชอื่นใดนอกจากข้าว และการใช้เงินตราในการผลิต มีส่วนให้การพนันจึงเป็นกิจกรรมสันตนาการที่ได้รับความนิยมจนสามารถมีเงินรายได้เข้าสู่รัฐจากเมืองนี้หลายพันบาท จึงปรากฏถึงการพนันหลายชนิดที่บรรดาราษฎรเล่นกันทั้งที่ได้รับการอนุญาตจากรัฐและที่ไม่ได้รับอนุญาต

การเล่นหวย ในที่นี้หมายถึง หวย ก.ข. ก่อนหน้าการยกเลิกในปี พ.ศ.2459 การพนันชนิดนี้เป็นสิ่งถูกกฎหมาย และเป็นรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของรัฐในปี ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) สามารถจัดเก็บภาษีได้สูงสุดถึง 3,849,600 บาท และในปีสุดท้ายก่อนยกเลิกยังทำรายได้อีก 3,420,000 บาท²¹³ รัฐจัดให้มีการเล่นหวยในกรุงเทพฯและหัวเมือง ในหัวเมืองนั้นสามารถจัดการผู้ดูแลผลประโยชน์ในการออกหวยหรือ ขุนบาน ดำเนินการโดยอิสระเป็นเจ้าของหวยเองต่างจากในกรุงเทพฯที่เป็นเพียงผู้ออกหวยอย่างเดียว ซึ่งมีผลประโยชน์คือ 1. ได้รับเงินเดิมพันหวยที่กิน 2. ได้ส่วนลดในเงินเดิมพันที่แทงหวย หรือ เงินค่าน้ำ 3. ได้เงินค่าอนุญาตร้านเขียนหวย 4. เงินรายได้

²¹¹ หม่อมราชวงศ์ สுவพรรณ สนิทวงศ์, **เรื่องเข้าของประเทศสยาม**, หน้า 4-5.

²¹² หจข. ร.6 น.10.4/11 รายงานตรวจราชการ (3 มี.ค.2454-14 ม.ค.2457)

²¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานการเลิกบ่อนเบี้ยและเลิกหวย** (พระนคร: โรงพิมพ์ธนาคราชมสิน, 2504), หน้า 91-94.

เบ็ดเตล็ด²¹⁴ ผลประโยชน์ที่ว่านี้จึงทำให้การตั้งแขวงหอยในหัวเมืองยังคงดำรงอยู่ แม้ว่าจะไม่สามารถรับหอยส่งโรงหอยทุกวันเช่นในกรุงเทพฯ เพราะระยะทางที่ไกลอันเป็นสาเหตุที่สำคัญในการจัดแขวงหอยในหัวเมือง²¹⁵

ในเขตทุ่งรังสิตการพนันชนิดนี้เป็นสิ่งที่เล่นกันและดูเหมือนว่าจะไม่มีปัญหาในระยะทางอย่างใด เพราะว่ามีเรือรับส่งโพยหอยและเรือรับเขียนหอยบริการตามลำคลองในเขตโครงการ ซึ่งมีผู้ทำในเรื่องนี้เช่น จันทียนพายเรือขายหอย บริเวณตำบลลำหิน ฝั่งใต้คลองรังสิต²¹⁶ และนายหนูพายเรือส่งโพยหอยบริเวณคลองหกวาสายบน เขตอำเภอคลองหลวง²¹⁷ ทั้งสองรายประกอบอาชีพเดียวกันแต่รายแรกรับราษฎรแหงหอยหรือที่เรียกว่า ม้าเขียนหอย ซึ่งต้องขออนุญาตจากขุนบานผู้ดูแลแขวงหอยก่อน²¹⁸ ส่วนรายที่สองเป็นเพียงคนรับโพยหอยหรือเป็นเสมียนเขียนหอย เมื่อนำหอยส่งยังโรงหอยก็จะมีรายได้ 2 ทางคือ 1. ได้ส่วนลดในเงินเดิมพันที่นำส่งโรงหอย 2. เงินจากผู้แหงหอยในกรณีที่แหงถูกโดยได้เท่าทุนที่ผู้เล่นแหง²¹⁹

รายได้จากกิจกรรมนี้จึงยังคงมีผู้ดำเนินการอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการผู้เล่นตัวอย่างทั้งสองรายอยู่คนละด้านของท้องทุ่ง อีกทั้งพื้นที่ทั่วโครงการเต็มไปด้วยลำคลองสามารถเดินทางถึงกันได้ ความนิยมนี้แม้ไม่อาจจะระบุเป็นจำนวนที่ชัดเจนได้แต่ก็มากพอที่จะทำให้ขอให้มีการยกเลิกการจัดแขวงหอยในเขตนี้จากผู้เห็นถึงภัยจากการพนันชนิดนี้ ดังในคราวประชุมชานวาคลองรังสิตเมื่อปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ทรงมีรับสั่งดังนี้

“...การเสียหายของราษฎรยังมีอีกหลายประการแผ่นดินว่าการเล่นการพนันมีคนดีน้อยกว่าคนเลว แลชานวาเป็นนักเลงหอยโดยมากได้เคยมีตัวอย่างอยู่แล้วคือ ถ้าเจ้าของนาให้เงินไปทำทุนก็เอาเงินนั้นไปแหงหอยเสียมากกว่านำไปใช้ลงทุนในการทำนาแผ่นดินว่าบาทหนึ่งก็เอาไปแหงหอยเสีย ๒ สลึง เพราะฉะนั้นเห็นว่าในแถบ

²¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66-71.

²¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

²¹⁶ หจข. ร.5 น.8.6ก/124 รายงานกองตระเวน แผนกชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10 ก.ย.124 (10-26 ก.ย.124)

²¹⁷ หจข. ร.6 น.10.4/16 ขอบำเหน็จรางวัลให้แก่ผู้มีความชอบ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

²¹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

²¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

คลองรังสิตควรวเล็กแขวงหอยเสี้ยที่เดียว เปนการช่วยคิดตัดหนทางความชั่วของ
ราษฎรให้ให้น้อยลง...”²²⁰

ความนิยมในการเล่นหอยแม้ว่าจะยังไม่ได้เป็นสิ่งผิดกฎหมายแต่ก็สร้างเสียเพราะต้องนำเงินที่จะใช้
ในการลงทุนทำนาโดยไม่เกิดประโยชน์อะไร และยังอาจเป็นทางชักนำไปสู่อาชญากรรมที่ร้ายแรง
ต่อไปได้

การพนันอีกหลายชนิดก็เป็นที่ยอมรับปรากฏชื่อในรายงานการประชุมเมืองธัญญบุรีเมื่อปี
พ.ศ.2457 คือ วังวัว วังม้า ชนไก่ กัดปลา ไฟไทย และไฟจีนต่างๆ มีราษฎรมาขออนุญาตเล่นกัน
มากจนเจ้าหน้าที่เห็นสมควรให้จัดอำเภอละ 1 แห่ง การพนันบางชนิดก็ควรอนุญาตเป็นการพิเศษ
อย่างการวิ่งม้าให้จัดเฉพาะเมื่อมีงานสำคัญ เช่น งานโกนจุก เป็นต้น²²¹ นอกจากนี้ทางเจ้าหน้าที่ก็
เคยเป็นผู้จัดการแข่งขันวิ่งม้ามาก่อนหน้านี้เมื่อครั้งงานพิธีเปิดเมืองธัญญบุรีในปี พ.ศ.2445²²²
สำหรับราษฎรในช่วงเทศกาลที่สำคัญ เช่น เทศกาลสงกรานต์การพนันอย่างการเล่นไฟมีการเล่นกัน
อย่างมาก²²³ ไม่เพียงเท่านั้นราษฎรบางพวกได้คิดค้นการพนันชนิดใหม่คือ การแข่งกันเอาน้ำใส่ขวด
ถ้าของใครใส่ได้มากกว่าก็จะชนะ²²⁴ ชนิดของการพนันที่หลากหลายยังแสดงถึงการตอบสนองต่อ
กิจกรรมนันทนาการที่สอดคล้องกับวิถีการผลิตในบริเวณนี้

ความนิยมในการเล่นการพนันทำให้มีการรับเอาการพนันจากต่างถิ่นเข้ามาแพร่หลายอย่าง
มาก คือ การเล่นเบี้ยโบก หรือ คู่สี่ ความแพร่หลายของการพนันชนิดนี้เกิดขึ้นในขณะที่รัฐมีนโยบาย
ในการลดจำนวนบ่อนถั่วไปในเขตกรุงเทพฯ และหัวเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ.2431-2455 ทำให้จากจำนวน
403 บ่อนเหลือเพียง 5 บ่อน ต่อมาในปี พ.ศ.2459 จึงเลิกทั้งหมด ส่วนหัวเมืองเริ่มมีการยกเลิกในปี
พ.ศ.2440 และสามารถเลิกทั้งหมดในปี พ.ศ.2449²²⁵ ความต้องการของราษฎรที่ตรงกันข้ามกับ
นโยบายของรัฐ จึงมีส่วนต่อการแพร่หลายของการพนันชนิดนี้นอกจากความนิยมกิจกรรม
นันทนาการในรูปของการพนัน

²²⁰ หจข. ร.5 กษ.3.1/14 รายงานประชุมชานา (3 ม.ค.128)

²²¹ หจข. ร.6 น.10.4/14 รายงานการประชุมปรึกษาราชการต่างๆ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

²²² หจข. ร.5 น.3.2ก/2 พระราชพิธีเปิดเมืองธัญญบุรี (6 ก.ย.119-8 มี.ค.126)

²²³ หจข. ร.5 น.3.2ข/10 รายงานย่อตรวจการของกรมการอำเภอเมืองธัญญบุรี จำนวนศก 129
(พ.ค.-ม.ค.129)

²²⁴ หจข. ร.5 น.10.4/14 รายงานการประชุมปรึกษาราชการต่างๆ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

²²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานการเลิกบ่อนเบี้ยและเลิกหอย,
หน้า 40-55.

การพนันชนิดนี้แต่เดิมเป็นของแรงงานลาวรับจ้างทำนาได้ถูกนำเข้ามาพร้อมกับคนกลุ่มนี้ ได้สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้เล่นอย่างมากสามารถสูญเสียเงินไปในเวลาที่รวดเร็ว²²⁶ ด้วยวิธีการเล่นที่ไม่ซับซ้อนโดยการชดเบี้ยเข้ากระบอกแล้วให้ลูกมือแทง²²⁷ ทราบผลได้เสียในระยะเวลานั้นสั้น จึงมีบ่อนเล่นเบี้ยโบกหลายแห่งทั้งที่ดำเนินการโดยราษฎร เช่น บ่อนในบ้านของนายเอี่ยม อำแดง พัน²²⁸ และในที่นาของผู้มีบรรดาศักดิ์หลายราย ในปี ร.ศ.127(พ.ศ.2451) พระยานนทบุรีศรีเกษ ตราราม ผู้ว่าราชการเมืองรัษฎบุรี กราบทูลต่อ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ได้ สืบสวนบ่อนในที่นาของผู้มีบรรดาศักดิ์ ดังนี้

“...ผู้ลอบลักเล่นการพนันซึ่งต้องห้ามโดยเปิดเผยตามตำบลต่างๆนั้นมักพากันเข้าไปลอบลักเล่นตามบริเวณนาของพระบรมวงษานุวงศ์ เช่น ที่ตำหนักของพระเจ้า น้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพรพงษ์ที่ตำบลคลอง ๗ เป็นต้น แต่เกล้าเชื่อว่า ท่านผู้เป็นเจ้าของนาล่านั้นคงจะไม่ทรงทราบ คงจะเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบแทน พระองค์ท่านคิดการหาผลประโยชน์ในทางนี้จึงได้ลอบลักตั้งประชุมกันขึ้นเล่นจน เป็นการใหญ่โต...ขุนนรานุกุลกิจ ชี้แจงว่า การลักลอบเล่นการพนันเบี้ยโบกชุกชุมจริง คือ ๑. บ้านหม่อมแถมตำบลคลอง ๗ ฝั่งใต้รายหนึ่ง ๒. ที่ตำบลคลอง ๗ ฝั่งเหนือบ้านเจ้ากรมหล่อในพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นชุมพร รายหนึ่ง ๓. ที่นาพระเจ้า น้องยาเธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเดชตำบลคลอง ๑๐ อีกรายหนึ่งนายสदनายอุม เป็นหัวหน้า...”²²⁹

บ่อนในที่นาเหล่านี้มีหลายรายและสามารถสร้างผลประโยชน์อย่างงดงาม เช่น บ่อนของ หม่อมแถม ในกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ซึ่งมีนายจั่นองชายเป็นผู้ดูแลมีรายได้วันละ 600-1,200 บาท²³⁰ รายได้จำนวนมากสะท้อนถึงความนิยมที่มีต่อการพนันชนิดนี้ซึ่งบ่อนต่างๆได้เก็บเกี่ยว ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของเงินตราที่บรรดาแรงงานรับจ้างและราษฎรผู้ทำนาได้รับ ดังนี้

²²⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/66 “ประกาศห้ามไม่ให้เล่นเบี้ยโบกหรือคูคีในมณฑลกรุงเทพฯ ศก 123”

²²⁷ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์,2546.), หน้า 638.

²²⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/66 นายเอี่ยม อำแดงพัน เป็นเจ้าสำนักประชุมคนตั้งเล่นเบี้ยโบกหรือคูคี และ นำเข้าลูกขลุ่ย การพนันในบ้าน ฝ่ายนายเอี่ยมขอยอมให้ปรับเป็นเงิน 100 บาท (18 เม.ย.-21 พ.ค.126)

²²⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/111 ลอบเล่นการพนัน (28 ม.ค.127-17 ก.พ.128)

²³⁰ เรื่องเดียวกัน.

รายงานการสืบสวนบ่อนของหม่อมแถมซึ่งเป็นบ่อนเบี้ยโบกขายใหญ่โดยผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ดังนี้

“...การประชุมเล่นเบี้ยโบกดังกล่าวนี้ ได้ประชุมเล่นกันมาเกือบเดือนหนึ่งแล้วหา ได้สงบเลิกไม่ ยังมีพวกไทยแลลาวเข้าไปเล่นโดยมากแลในระหว่างตรุษจีนนี้ผู้คน ล้นหลามประดุจหนึ่งว่าโรงบ่อนแลการพนันทั่วไปอันหนึ่ง ซึ่งเวลานี้เป็นโอกาสที่ พวกลาวได้รับเงินค่าจ้างจะกลับขึ้นไปบ้านเมือง จึงได้ประชุมหลงเล่นกันประมาณ ตั้ง ๑๐๐ คน บางวันเล่นกันถึง ๓-๔ วง ผลของนายบ่อนที่ได้เงินค่าตั้งวันหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ บาท เป็นการพนันที่ชั่วร้ายได้เสียเป็นการรวดเร็ว...”²³¹

ผลจากวิธีการเล่นทำให้เสียทรัพย์สินในเวลารวดเร็ว ประกอบกับเมื่อมีการจับกุมผู้กระทำ ผิดส่งฟ้องศาลก็มีการยกฟ้องเพราะก่อนหน้าปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) การพนันชนิดนี้ไม่เป็นที่ ต้องห้ามในพระราชบัญญัติอากรการพนัน ร.ศ.120²³² รัฐจึงมีการมาตรการเพื่อแก้ปัญหาด้วยการ ประกาศให้การพนันชนิดนี้เป็นเรื่องผิดกฎหมายด้วยการประกาศห้ามเล่นเบี้ยโบกในเขตมณฑล กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) โดยให้ถือเป็นความผิดตามพระราชบัญญัติ อากรการพนัน ร.ศ.120²³³ การจับกุมเพื่อดำเนินคดีจึงตามมา เช่น การจับกุมบ่อนของนายเอี่ยม อำแดงพันทั้งสองต้องเสียค่าปรับเป็นเงิน 100 บาท²³⁴ ส่วนบ่อนของหม่อมแถมก็มีการสืบสวนและ สามารถจับกุมผู้เล่นพนันได้บางส่วน²³⁵ การเล่นเบี้ยโบกจึงเป็นสิ่งที่รัฐต้องตรวจตราไม่ให้เกิดขึ้นได้

อย่างไรก็ตามความนิยมที่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ และวิถีชีวิตที่ใช้เงินตรา ส่งผล กระทบในด้านความปลอดภัยในพื้นที่ เพราะเป็นที่มาของคดีอาชญากรรมที่รุนแรงมากขึ้นอย่างการ ปล้นสะดม สภาพเช่นนี้ยิ่งปรากฏชัดเมื่อเกิดภัยธรรมชาติราชฎรไม่สามารถเพาะปลูกได้จึงหา

²³¹ เรื่องเดียวกัน.

²³² หจข. ร.5 น.1.1/193 รายงานประชุมราชการมณฑลหัวเมืองที่กระทรวงศก 122

(2 เม.ย.-18 มี.ค.122)

* ประกอบด้วยเมือง กรุงเทพมหานคร นนทบุรี ปทุมธานี ธัญบุรี มีนบุรี สมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์

²³³ หจข. ร.5 น.3.2ก/66 “ประกาศห้ามไม่ให้เล่นการพนันเบี้ยโบกหรือคูคีในมณฑลกรุงเทพฯ ร.ศ.123”

²³⁴ หจข. ร.6 น.3.2ก/66 นายเอี่ยม อำแดงพันเป็นเจ้าสำนักประชุมคนตั้งเล่นเบี้ยโบกหรือคูคี และนำเข้า

ขลุกลิง การพนันในบ้าน ฝ่ายนายเอี่ยมยอมให้ปรับเป็นเงิน 100 บาท (18 เม.ย.-21 พ.ค.126)

²³⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/111 ลอบเล่นการพนัน (28 ม.ค.127-17 ก.พ.128)

รายได้จากการพนัน เช่นที่บริษัทชุดคลองได้ร้องทุกข์ต่อกระทรวงเกษตรราธิการในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ถึงสิ่งที่ราษฎรในเขตบริษัทต้องเผชิญดังนี้

“...ด้วยราษฎรชาวนาในบริเวณคลองต่างๆแขวงเมืองธัญบุรี นครนายก และฉะเชิงเทรา มาร้องทุกข์หลายรายว่า การปล้นสดมภ์แลต้อนฝูงกระบือกลางวันปีนี้ ชุกชุมมากกว่าทุกปี ถ้าอยู่ด้วยกันเพียง ๕-๖ โรงแปดหมู่หนึ่งก็อยู่ไม่ได้โดยไม่มีกำลังพอที่จะป้องกันภัยผู้ร้าย จำเป็นต้องหลบหนี เมื่อราษฎรมาร้องเช่นนี้บริษัทจะนิ่งเสียไม่เป็นการควร จึงเรียนมาให้ทราบ แลเห็นว่าที่มีใจผู้ร้ายชุกชุมดังนี้ ก็เพราะชาวนามีความอึดอัดมาก เพราะเข้าไม่สู้จะได้ดีจึงได้ตั้งกองเล่นการพนันต่างๆโดยแอบลักเล่นก็มี โดยที่เล่นเปิดเผยก็มีมากแต่มีใจกำเริบขึ้นทุกวัน...”²³⁶

การแสดงออกในกิจกรรมสันตนาการท่ามกลางสภาพเศรษฐกิจและวิถีการผลิต จึงมีส่วนทำให้คดีประเภทนี้เกิดขึ้นและยังสัมพันธ์กับการเกิดคดีอาชญากรรมที่ร้ายแรงต่อไป

5.3.2 คดีการปล้นสดมภ์

คดีประเภทนี้เป็นการตักตวงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปแบบของทรัพย์สินมีค่าและปัจจัยการผลิตที่ราษฎรและผู้มีทรัพย์นำมาลงทุนทำนาและใช้ในการเลี้ยงชีพ สะท้อนได้จากจำนวนของคดีของหน่วยงานราชการที่ดูแลความสงบเรียบร้อยในพื้นที่คือ กองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ที่มีการรวบรวม ดังตารางต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²³⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/1267 บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามบอกเรื่องมีผู้ร้ายปล้นกระบือของราษฎรในบริเวณคลองต่างๆ (ร.ศ.126)

ตารางที่ 9
จำนวนคดีการปล้นสะดมของโรงพักพลตระเวนเขตเมืองธัญบุรี
ปี ร.ศ.121-126 (พ.ศ.2445-2450)²³⁷

คดี	ร.ศ.121 (พ.ศ.244 5)	ร.ศ.122 (พ.ศ.244 6)	ร.ศ.123 (พ.ศ.244 7)	ร.ศ.124 (พ.ศ.244 8)	ร.ศ.125 (พ.ศ.244 9)	ร.ศ.126 (พ.ศ.245 0)	รวม
ปล้นกระบือ	1	9	7	16	15	10	58
ปล้น ทรัพย์สิน	3	17	20	23	9	20	92
ปล้นกระบือ พร้อม ทรัพย์สิน	1	4	2	1	5	7	20
รวม	5	30	29	40	29	37	170

นอกจากนี้ยังมีอีกหน่วยงานสำคัญที่รับผิดชอบความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ส่วนใหญ่ของทุ่งรังสิตคือ
กรมการเมืองธัญบุรีได้รวบรวมตั้งแต่ปี พ.ศ.2445 ที่มีการตั้งเมือง มีจำนวนคดีดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²³⁷ หจข. ร.5 น.8.6ก/2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 ม.ค. 121 (25-31 ม.ค.121) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126 (16-22 มี.ค.126)

ตารางที่ 10
แสดงจำนวนคดีการปล้นสะดมของกรรมการอำเภอในเมืองธัญญบุรี
ปี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445-2448)

อำเภอ	ร.ศ.121 ²³⁸ (พ.ศ.2445)	ร.ศ.122 ²³⁹ (พ.ศ.2446)	ร.ศ.123 ²⁴⁰ (พ.ศ.2447)	ร.ศ.124 ²⁴¹ (พ.ศ.2448)	รวม
เมือง	6	4	5	14	29
คลองหลวง	16	16	18	25	75
ลำลูกกา	5	10	10	17	42
หนองเสือ	5	8	18	20	51
รวม	32	38	51	76	197

จำนวนคดีของกองตระเวนมีความแตกต่างกันกับอีกหน่วยงานหนึ่งอย่างชัดเจนเมื่อเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณคดีกับปีที่เกิดในตารางแรกจำนวน 6 ปีเกิดเพียง 170 คดี ส่วนตารางถัดมาจำนวนเพียง 4 ปีเกิดถึง 197 คดี เมื่อพิจารณาจากข้อจำกัดในการดำเนินงานของกองตระเวนได้ เพราะว่าอำนาจการปฏิบัติงานของกองตระเวนยังมีอยู่น้อยก่อนหน้าปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ไม่มีหน้าที่ในการออกหมายจับและตรวจค้นผู้กระทำผิดได้ ขณะเดียวกันในแผนกชั้นนอกที่รับผิดชอบไม่มีอำนาจที่จะไต่สวนได้เต็มที่ อีกทั้งในปีที่ทำการสำรวจอยู่ในระยะที่เริ่มมีการจัดหน่วยงานนี้ใหม่เป็นชั้นนอกสายเหนือและสายใต้²⁴² และข้อมูลบางปียังน้อยกว่าที่ควรจะเป็นคือในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีเพียง 5 รายเพราะมีการรวบรวมเพียง 3 เดือนตั้งแต่เดือนมกราคมถึงมีนาคมเท่านั้น

²³⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/9 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 120 (จก.ค.121-6 เม.ย.122)

²³⁹ หจข. ร.5 น.3.2จ/7 บอกส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122 (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)

²⁴⁰ หจข. ร.5 น.3.2จ/13 บอกส่งรายงานกรมการอำเภอ และบัญชีนักโทษ กับคนทั้งกระป๋องเกิดตายในจำนวนศก 123 (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)

²⁴¹ หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษและไพร่พลเมืองกระป๋องเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

²⁴² หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้และรถไฟประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120 (17 ส.ค.121)

เป็นที่น่าสังเกตว่าทั้งสองหน่วยงานเริ่มปรากฏสถิติคดีพร้อมกันในปี ร.ศ.121(พ.ศ.2445) และเป็นช่วงที่มีความเปลี่ยนแปลงในหน่วยงานใกล้เคียงกัน ในส่วนของกองตระเวนเริ่มมีการจัดหน่วยงานดูแลพื้นที่ในส่วนนี้ในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) พร้อมกับการตั้งเมืองธัญญบุรีในปีถัดมาสิ่งที่พบและมีผลต่อสถิติที่ต่างกันคือ ปัญหาในการประสานงานและความซ้ำซ้อนในหน้าที่กับกรมการเมือง ซึ่งมีการให้เจ้าหน้าที่ไปดูแลที่เกิดเหตุคล้ายกับกองตระเวนส่วนผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ใช่ใจช่วยเหลือถึงกับมีข้อเสนอจากมิสเตอร์ลอสัน ผู้บังคับการกองตระเวนเมื่อปี ร.ศ.121(พ.ศ.2445) ให้ถอดถอนตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่ไม่ช่วยอำเภอสืบสวนและให้ไปแจ้งเหตุกับกองตระเวนแทนและขอแบ่งอำนาจในการดูแลหัวเมืองอีกด้วย ทำให้พันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีต้องออกมาคัดค้านว่าการแต่งตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นความเห็นชอบของลูกบ้านตามข้อกำหนดในพระราชบัญญัติปกครองหัวเมือง ร.ศ.116

ส่วนการแบ่งอำนาจนั้นขัดต่อข้อบังคับการปกครองหัวเมืองและพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ กับทั้งทำให้สิ้นเปลืองงบประมาณ โดยได้เปรียบเทียบการทำงานของกรมการอำเภอที่มีประสิทธิภาพกว่า เพราะการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่มีการกำหนดให้กรมการอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านต้องออกตรวจท้องที่ทันทีเมื่อเหตุฉุกเฉิน ทำให้สามารถจับผู้กระทำผิดได้อย่างสม่ำเสมอจนได้รับพระราชทานเงินรางวัลหลายราย²⁴³ ซึ่งจากตารางของกรมการเมืองธัญญบุรีก็ช่วยยืนยันถึงผลของการปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างดี ความซ้ำซ้อนและการขาดการประสานงานจึงมีผลต่อจำนวนคดีของกองตระเวน

จำนวนคดีที่ปรากฏสะท้อนถึงปัญหาความรุนแรงในพื้นที่เมื่อเทียบกับคดีที่เกิดในเขตเมืองมีนบุรีที่ตั้งขึ้นพร้อมกันโดยสถิติของกรมการเมืองมีนบุรีตั้งแต่ปี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445-2448) มีทั้งสิ้น 94 คดี²⁴⁴ ส่วนสถิติของกองตระเวนจากโรงพักพลตระเวนในเมืองนี้ตั้งแต่ปี ร.ศ.121-126 (พ.ศ.2445-2450) มีทั้งสิ้น 66 คดี²⁴⁵ พื้นที่เปิดใหม่อย่างทุ่งรังสิตที่มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่มีภูมิหลังต่างๆกันในระยะเวลาอันสั้น ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐในเขตทุ่งแสนแสบได้ตั้งข้อสังเกต

²⁴³ หจข. ร.5 น.1.1/185 ประชุมข้อราชการต่างๆที่ศาลว่าการนครบาลศก 121 (6 พ.ค.-16 มี.ค.121)

²⁴⁴ หจข. ร.5 น.3.6ข/1 รายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ ศก121 (10 ธ.ค.121-11 เม.ย.122), หจข. ร.5 น.3.6ข/2 บอกรายงานประจำเดือนส่วนข้าหลวงศก 122 (25 พ.ค.122-11 เม.ย.123), หจข. ร.5 น.3.6ข/3 บอกรายงานประจำเดือนเมษายนถึงเดือนมีนาคมศก 123 (16 พ.ค.123-12 เม.ย.124), หจข. ร.5 น.3.6ข/5 บอกรายงานเหตุต่างๆในจำนวนเดือนเมษายนถึงเดือนมีนาคมศก 124 (3 พ.ค.-19 ก.พ.124)

²⁴⁵ หจข. ร.5 น.8.6ก/2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 ม.ค.121 (25-31 ม.ค.121) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126 (16-22 มี.ค.126)

ถึงความแตกต่างในลักษณะของการตั้งถิ่นฐานว่าในทุ่งแสลงนั้นมีราษฎรตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งมานานกว่าบริเวณทุ่งรังสิตที่ราษฎรส่วนมากอพยพมาจากที่อื่น²⁴⁶ รวมทั้งความแตกต่างในวิถีการผลิตราษฎรในทุ่งแสลงเป็นเจ้าของที่ดินมากกว่าในทุ่งรังสิตที่มักเช่านาเป็นส่วนมาก²⁴⁷ จึงมีผลต่อลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่ไม่ถาวร ดังนั้นการผลิตเพื่อสนองความต้องการในครัวเรือนอย่างการขุดบ่อเลี้ยงปลาและปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น²⁴⁸ อย่างในทุ่งแสลงจึงไม่ปรากฏในทุ่งรังสิตที่ทุ่มเทปัจจัยการผลิตไปกับการปลูกข้าวอย่างเดียว สภาพเช่นนี้ในเขตทุ่งรังสิตจึงมีผลต่อการเกิดคดีปล้นสะดมในหลายรูปแบบตลอดจนความรุนแรงในคดีเหล่านี้ที่ต่างมุ่งหวังในทรัพย์สินมีค่าและปัจจัยการผลิตที่ใช้ในการดำรงชีพ

5.3.2.1 การปล้นตลาด

การทุ่มเทการผลิตข้าวเพียงอย่างเดียวทำให้มีผลต่อวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาการใช้จ่ายเงินตราในการซื้อหาปัจจัยการดำรงชีพต่างๆ สภาพเช่นนี้แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดกับพื้นที่ในเขตทุ่งแสลงที่มีประชากรอาศัยมาก่อนหน้านี้ ในรายงานตรวจราชการของขุนนาง 3 ท่านที่ตรวจสอบสภาพการทำงานในทุ่งรังสิตเมื่อปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449)^{*} กล่าวไว้ดังนี้

“...เทียบดูการทำงานในคลองแสลงกับการทำงานในทุ่งหลวงรังสิต ก็คงจะเห็นได้ว่าการบำรุงที่ดินผู้เช่าทำผิดกันกับเจ้าของเองอย่างใด โดยคลองรังสิตซึ่งมีผู้คนได้เข้าหักร้างถางพงตั้งทำนามาช้านานประมาณไม่ต่ำกว่า ๑๐ ปีแล้ว ยังไม่แลเห็นบ้านเรือนซึ่งได้ปลูกขึ้นไว้โดยมั่นคงหรือมีต้นไม้ใหญ่บ่อคูห้องร่องสำหรับไว้เป็นที่อาศัยรอยสัตว์พาหะนะ ส่วนแถวคลองแสลงนั้นชาวนาได้กระทำการบำรุงปลูกสร้างสิ่งเหล่านี้ไว้โดยบริบูรณ์ทุกอย่าง ที่สุดชั้นบ่อคูบ้านห้องร่องก็ได้ปลาทุกๆปี

²⁴⁶ หจข. ร.5 น.47.1/26 เรื่องราวนายเพ่งศรีสรรักษ์ภณกรบับังคมพูลขอรับราชการต่อไปและถวายรายงานความเห็นจัดการทุ่งแสลงเพื่อให้ได้ทรงตรวจ (19 ม.ค.120)

²⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

²⁴⁸ หจข. ร.5 กษ.3.1/11 พวกลาวไม่ลงมาทำนาในทุ่งหลวงและเรื่องคนอพยพออกจากทุ่งหลวง (10-22 พ.ค.125)

* ขุนนางทั้ง 3 ท่านประกอบด้วย พระวิสุทธิกษัตริย์พิพัฒน์ หลวงเสนีพิทักษ์ และหลวงรัฐวิจิตรวิบูลย์

ได้ผลพอเลี้ยงชีพหรือขายไว้เป็นเงินเหลือพอใช้จ่ายในการทำนา ถ้าที่นาในแคว้นนี้เป็นพื้นที่ดินดีแลชาวนาเหล่านี้ไม่เล่นการพนันก็คงจะเป็นผู้มีทรัพย์ได้โดยเร็ว...”²⁴⁹

การที่ราษฎรในบริเวณทุ่งรังสิตไม่ได้ปลูกอะไรนอกจากข้าวเป็นยังเป็นเหตุให้รัฐต้องเข้ามาใส่ใจกับเรื่องนี้ ในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯให้งดการเก็บเงินอากรสมพัสดุเป็นเวลา 3 ปีด้วยเหตุผลที่ว่า “...เพื่อได้เป็นการอุดหนุนชักนำให้ราษฎรบำรุงการเพาะปลูกต้นไม้ผลไม้มันให้เจริญมากขึ้น...”²⁵⁰ อากรประเภทนั้นนอกจากจะเก็บจากไม้ผลไม้มันต้นตามที่ไต่ดเว้นแล้วยังเก็บจากพืชไร่ที่เป็นพืชล้มลุกเช่น ฝ้าย อ้อย ยาสูบ ฝ้าย พริกเทศ และถั่วต่างๆ เป็นต้น²⁵¹ ต่อมาในการประชุมกรมการเมืองธัญญบุรีเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ.131(พ.ศ.2455) มีมติให้นายอำเภอแนะนำราษฎรให้ขยายขนาดของคันทนาเพื่อที่จะสามารถปลูกต้นไม้บนคันทนาได้แต่ก็ยังไม่มีราษฎรผู้ใดทำตาม²⁵² การส่งเสริมจากภาครัฐจึงเป็นการย้ำถึงวิถีชีวิตของราษฎรที่พึ่งพาสินค้าอย่างอื่นโดยอยู่บนฐานของการผลิตสินค้าชนิดเดียว

สภาพของการดำรงชีพด้วยการผลิตข้าวเพียงอย่างเดียว ทำให้เป็นโอกาสในการเกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รองรับความต้องการสินค้าประเภทต่างๆที่ต้องซื้อหามาด้วยเงินตรา เช่นที่มิสเตอร์ปีเตอร์ฮอร์เจ้าของที่นารายหนึ่งในบริเวณนี้ ได้ร้องทุกข์ต่อกระทรวงเกษตรราธิการในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ว่า ต้องมีค่าใช้จ่ายในการทำนาต่างๆรวมทั้งยังต้องซื้อสินค้าราคาแพงจากพ่อค้าแม่ค้าที่นำสินค้าจากในกรุงเทพฯเข้าไปขาย²⁵³

บทบาททางเศรษฐกิจของกลุ่มคนที่เห็นโอกาสนอกเหนือจากการเพาะปลูก จึงมีส่วนในการเกิดตลาดขึ้นมา ตลาดที่เกิดขึ้นมักตั้งอยู่ตามแหล่งที่เป็นจุดตั้งชุมชนหรือเป็นจุดสัญจรผ่านไปมา เช่น ประตูน้ำ ได้แก่ ตลาดประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ และตามปากคลองซอยต่างๆที่เชื่อมกับคลองรังสิต จะมีตลาดทุกปากคลองซอย ตลาดใหญ่ๆ ได้แก่ ตลาดคลอง 7 ตลาดคลอง 13 สำหรับคลองหกวา

²⁴⁹ หจข. ร.5 กษ.3.1/11 พวกลาวไม่ลงมาทำนาในทุ่งหลวงและเรื่องคนอพยพออกจากทุ่งหลวง (10-22 พ.ศ.125)

²⁵⁰ หจข.มร.5-ร.6 รล-พล/2 ร.ศ.122 เรื่องที่ 1 ในหังการเก็บเงินอากรสมพัสดุเมืองธัญญบุรี 3 ปี หน้า 1862.

²⁵¹ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, **หาอยู่หากินเพื่อค้าเพื่อขายเศรษฐกิจไทยรัตนโกสินทร์ตอนต้น** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน,2544), หน้า 171.

²⁵² หจข. ร.6 น.10.4/14 รายงานการประชุมปรึกษาราชการต่างๆ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

²⁵³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก กส.13/319 ประชุมชานาคลองรังสิตว่าด้วยการเพาะปลูก

สายล่างได้แก่ ตลาดคลอง 7 ตลาดคลอง 12 และคลองหกวาสายบน ได้แก่ ตลาดปากคลอง 6 ตลาดปากคลอง 8²⁵⁴

การเกิดตลาดในพื้นที่นี้ไม่มีการระบุเวลาที่แน่นอนแต่สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นภายหลังการเปิดพื้นที่จากการขุดคลองรังสิตในปี พ.ศ.2433 ไม่นานนัก โดยชาวจีนที่รับจ้างขุดคลองได้เปลี่ยนอาชีพไปค้าขายเพราะนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2438 บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนขุดจึงเกิดชุมชนและตลาดบริเวณปากคลอง 7 ซึ่งมีการขุดคลองซอยสายนี้เป็นเบื้องต้นในปี พ.ศ.2435 ทางฝั่งใต้คลองรังสิตให้ไปบรรจบกับคลองแสนแสบ²⁵⁵ นอกจากนี้ชาวจีนยังมีเป็นผู้ทำการค้าในตลาดแห่งอื่นๆอีก เช่น ตลาดปากคลอง 4 ตลาดปากคลอง 12 ตลาดประตูน้ำ จุฬาลงกรณ์ ดังที่กล่าวมาในบทก่อนหน้า

เมื่อมีการตั้งเมืองรัตนบุรีในปี พ.ศ.2445 ในปีเดียวกันนั้นมีการออกตรวจราชการของพันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองรัตนบุรี พบว่ามีตลาดอยู่หลายแห่งในเมืองนี้แล้ว แต่สภาพของการค้าขายแตกต่างกันไป ในทางตอนเหนือเขตอำเภอหนองเสือติดกับเมืองสระบุรีตลาดในอำเภอนี้มีการค้าขายยังไม่มากนักการใช้เงินตรามีน้อยราษฎรยังใช้สิ่งของมาแลกเปลี่ยนกัน ดังข้อความนี้

“...มีถนนเดินกลาง ๒ ข้างถนนนั้นราษฎรตั้งเพิงขายของ โรงนั้นเป็นฝาขัดแตะ โดยมากไม่สู้จะแน่นถาวร การซื้อขายด้วยอัตราทองแดงมีน้อย จะไม่สู้มากเหมือน การแลกเปลี่ยน คือคนลาวชาวหนองแคแลคนไทยคนจีนที่ตั้งอยู่ในที่ต่างๆ ที่ใกล้แก่ตลาดนี้ทางเพียงพอประมาณ ๔-๕ ชั่วโมงได้เอาหน่อไม้แลเผือกมันหรือมิฉะนั้นก็เข้าสารแลเข้าเปลือกบรรทุกเลื่อนลากมาแลผักปลาแลสิ่งของไปรับประทาน หรือแลเครื่องใช้สรวอยมีผ้าถุงหม่มเป็นต้นดูเป็นการลำบากเห็นจเห็น้อยมาก...”²⁵⁶

เมื่อตรวจตลาดใกล้ที่ว่าการเมืองนครนายกกับตลาดปากคลองซอย 16 ในเขตเมืองนครนายกต่อเมืองฉะเชิงเทราก็มีการค้าขายอยู่น้อย จนสุดท้ายตรวจมาถึงบริเวณด้านใต้ของทุ่ง

²⁵⁴ ไชโย เขียวนนท์, **ตลาดประตูน้ำจุฬาลงกรณ์** (มปท : มปป), เอกสารพิมพ์ดีด 7 หน้า อ้างถึงใน ปิยะนาถ บุนนาค และคณะ, “รังสิต : จากทุ่งหลวงสู่ชุมชนเมือง,” ใน **ชีวิต การต่อสู้ ความรักและความหวัง ของนายโกศล เจษฎารางกูร** (กรุงเทพฯ: เดอะพรีนซ์อินเตอร์เนชันแนล, 2537), หน้า 555.

²⁵⁵ สุภาวงศ์ จันทวานิช, “การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต,” หน้า 309-310.

²⁵⁶ หจช. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

โดยเฉพาะคลองหกวาสายใต้ ซึ่งมีตลาดที่สำคัญคือ ตลาดปากคลองซอย 12 ก็มีสภาพดังที่ปรากฏในรายงานกล่าวว่า

“...เนื่องการที่ข้าพระพุทธเจ้าไปตรวจราชการครั้งนี้แลได้เลยไปถึงเขตรแขวงเมืองนครนายกและเมืองฉะเชิงเทราด้วยนั้นก็เพราะเพื่อประสงค์ที่จะได้ดูภูมิถานบ้านเรือนราษฎรที่ตั้งท่ามาหากินอยู่แลก็ได้ทราบการต่างๆสมดังประสงค์แล้ว ในลำคลอง ๖ วาสายใต้นี้ เป็นที่สนุกนันทนาการมีตลาดราษฎรตั้งประกอบท่ามาหากินอยู่ริมคันคลองฝั่งใต้มากกว่าฝั่งเหนือ...”²⁵⁷

ความเจริญของการค้าขายในทางฝั่งใต้อยังสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่มีอยู่มาก และสอดคล้องกับการเริ่มดำเนินงานเปิดพื้นที่เริ่มแรกในด้านนี้ของผู้สัมปทานเช่นที่กล่าวมาข้างต้น

สภาพเศรษฐกิจและวิถีการผลิตที่ต้องพึ่งพาการแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคอย่างอื่นทำให้ตลาดในพื้นที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายสินค้าที่สำคัญ สภาพในการซื้อขายของตลาดแต่ละแห่งอาจแตกต่างกันไปแต่จากจำนวนตลาดที่มีกระจายในส่วนต่างๆของท้องทุ่งทั้งในเขตเมืองธัญญบุรีและเมืองใกล้เคียงที่โครงการนี้คาบเกี่ยว ช่วยให้เห็นถึงผลจากสภาพเศรษฐกิจและการดำรงชีพที่ต้องพึ่งพาตลาดทั้งจากราษฎรผู้ทำนารวมทั้งจากบรรดาแรงงานลาวรับจ้างที่มีส่วนกระตุ้นการค้าขายในบางครั้งยิ่งเมื่อสิ้นสุดฤดูกาลผลิตที่แรงงานเหล่านี้ต้องกลับถิ่นฐานเดิม เช่น ในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีพบว่าที่ตลาดปากคลอง 12 ฝั่งเหนือรังสิตมีโรงค้าขายของชาวจีนตั้งมากกว่าแต่ก่อนราษฎรก็ค้าขายดีเพราะเป็นฤดูที่ลาวลูกจ้างกลับบ้าน²⁵⁸

การที่ตลาดเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญท่ามกลางผืนนาจำนวนมากย่อมเป็นพื้นที่อันเสี่ยงต่อการปล้นสะดมอย่างมาก จึงพบว่ามีกรปล้นตลาดหลายครั้งในเขตทุ่งรังสิตและก็มี ความรุนแรง เช่นเมื่อวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) มีกลุ่มคนร้าย 15 คนมีอาวุธปืนครบมือ เข้าปล้นโรงของชาวจีนในตลาดปากคลอง 5 ต่อกับคลองหกวาสายล่าง มีการยิงปะทะกับคนงานของบริษัทชุดคลองที่เข้ามาช่วย คนร้าย 2 คนบาดเจ็บหลบหนีไป จากรายงานของบริษัทฉบับนี้ยัง ทราบอีกว่า ในปีเดียวกันนี้มีการปล้นอีก 2 รายในบริเวณเดียวกัน และบริษัทยังได้มอบอาวุธปืนให้ กำนันผู้ใหญ่บ้านในตลาดนี้ใช้ป้องกันผู้ร้ายอีกด้วย²⁵⁹

²⁵⁷ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

²⁵⁸ หจข. ร.5 น.3.2ข/1 บอกรตรวจราชการตามท้องแขวง (17 พ.ค.-13 มี.ค.122)

²⁵⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนหนังสือเก่า กส.4/3988 เรื่องบริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นที่ตลาดปากคลอง 5 แห่งคลอง 6 วาสายล่าง (ร.ศ.116)

ต่อมาในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ตลาดของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร บริเวณมุมคลองซอยที่ 1 ต่อกับคลองรังสิตถูกปล้น เหตุการณ์นี้ปรากฏในลายพระหัตถ์ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่มีไปถึง บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 26 เมษายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) กล่าวถึงความรุนแรงที่เกิดจากการปล้นว่า

“...เมื่อคืนมีผู้ร้ายเข้าปล้นตลาดที่นาเอาเงินร้านขายยาผืนไปได้มากแลภายใน ๔ เดือนนี้มีปล้นถึงสามครั้ง แล้วจางวางก็ถูกปล้น ไม่ได้ตัวแลไม่มีใครปราบปรามเลย ถ้าเป็นดังนี้คนที่นาที่เห็นจะแตกหมด ฉันทก็สิ้นความคิดแล้ว ขอให้ถามคนถือ จดหมายนี้ซึ่งเป็นผู้ได้ต่อสู้...”²⁶⁰

ข้อความที่แสดงความท้อพระทัยของพระองค์จึงเป็นผลจากความรุนแรงในการปล้นที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง และในเอกสารของบริษัทยังให้รายละเอียดของเหตุการณ์เดียวกันนี้จากหนังสือของนายฉิมในสังกัดของเจ้านายพระองค์นี้ว่าคนร้ายที่ปล้นมีจำนวนประมาณ 40 คนปล้นเรือนของนายจ้อย นายปาน เจ้าทรัพย์ถูกยิงบาดเจ็บ ส่วนคนร้ายได้เงินและทองรูปพรรณมูลค่า 5,000 บาท กับปืนอีก 4 กระบอกไป²⁶¹

ตลาดทั้งสองแห่งที่ถูกปล้นล้วนแต่เกิดหนึ่งครั้งทั้งสิ้น และคนร้ายมีการรวมกลุ่มจำนวนมาก ตั้งแต่ 10-40 คน ตลอดจนการยังใช้อาวุธปืนเพื่อเสริมประสิทธิภาพในการปล้นอีกด้วย ขณะเดียวกันในบางแห่งก็มีพฤติกรรมที่จะก่อเหตุแต่ไม่สำเร็จเช่นเมื่อวันที่ 2 มีนาคม ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ที่ตลาดคลอง 12 มีคนร้าย 20 คนหลบซ่อนอยู่หลังตลาดแต่แยกยามที่เฝ้าตลาดไปพบ จึงได้ทำร้ายแยกยามก่อนหลบหนีไปพร้อมปืนของผู้บาดเจ็บอีก 1 กระบอก²⁶²

คดีปล้นที่เกิดหลายครั้งทำให้ต้องมีการระวังแม้ว่าจะเป็นเพียงค่าเล่าลือก็ตาม ดังในปี ร.ศ.121(พ.ศ.2445) ที่ตลาดปากคลองซอยที่ 10 ของกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ทรงขอให้ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีจัดให้มีเจ้าหน้าที่มารักษาความปลอดภัย เพราะทรงทราบความจากราษฎรในตลาดว่าจะมีคนร้ายมาปล้น²⁶³

²⁶⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/38 บริษัทชุดคลองบอก เรื่องมีผู้ร้ายปล้นในคลองบริษัท (ร.ศ.119)

²⁶¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/38 บริษัทชุดคลองบอก เรื่องมีผู้ร้ายปล้นในคลองบริษัท (ร.ศ.119)

²⁶² “ผู้ร้าย ๒๐ คน,” **หนังสือพิมพ์ไทย** (11 มีนาคม ร.ศ.127)

²⁶³ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

การปล้นตลาดที่เกิดขึ้นแม้ว่าอาจจะมีจำนวนไม่มากหากเทียบกับการปล้นอย่างอื่น เช่น การปล้นกระบือ แต่การที่คนร้ายก่อคดีหลายครั้งรวมทั้งจำนวนคนที่ใช้อาวุธ และความรุนแรงในการก่อคดีนับได้ว่า การก่อคดีเช่นนี้ได้สร้างความเดือดร้อนต่อผู้อาศัยในพื้นที่ไม่น้อย

5.3.2.2 การปล้นโรงเรียน

ราษฎรในเขตทุ่งรังสิตต่างเข้ามาตั้งถิ่นฐานบางส่วนเข้ามาจับจองที่ดินทำกินเป็นครอบครัว และในหมู่เครือญาติหรือมีสายสัมพันธ์ในชุมชนเดิมของแต่ละครอบครัวก่อนอพยพ เช่น ที่ปรากฏในฎีกาของราษฎรที่อยู่ทางตอนเหนือของทุ่งรังสิตที่เสนอมา ขณะที่ส่วนมากอยู่ในฐานะของผู้เช่านาตามระบบเช่าที่สามารถอพยพโยกย้ายอย่างง่ายตายเมื่อต้องประสบปัญหาในการทำกิน เช่น การไม่มีเงินค่าเช่าให้เจ้าของนา และปัญหาจากภัยธรรมชาติ เป็นต้น แต่เมื่อมาอาศัยทำกินต่างก็ต้องมีโรงเรียนสำหรับอาศัยตลอดจนเก็บผลผลิตและปัจจัยการผลิตต่างๆ

การตั้งโรงเรียนที่ปรากฏมีการตั้งอยู่เรียงรายสองฟากคลอง เพราะปลอดภัยจากน้ำท่วม และสะดวกต่อการตักน้ำไปใช้ไม่ต้องเดินทางไกล²⁶⁴ และยังมีที่ตั้งอยู่ตามที่นาที่ประสงค์จะทำกิน ซึ่งจะต้องมีการปรับปรุงที่ดินอันเป็นที่ลุ่มด้วยการถมโคกเช่นในฎีกาของอำแดงอันในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) กล่าวว่ามีอพยพมาจากเมืองกรุงเก่าตั้งถิ่นฐานอยู่ที่คลอง 28 ในเบื้องต้นได้เข้าหักร้างถางพงพร้อมกับจ้างชาวจีนถมโคกขึ้น²⁶⁵ ราษฎรเหล่านี้อยู่ตามที่นาของตน²⁶⁶ เพราะการอพยพเข้าหักร้างถางพงของแต่ละครอบครัวหรือคนในชุมชนที่มาด้วยกัน รวมทั้งการอาศัยอยู่ตามที่ดินของเจ้าที่ดินหลายรายในระบบเช่านา โดยที่อาศัยอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่วิถีการผลิตที่ต้องทุ่มเทปัจจัยการผลิตไปกับการปลูกข้าวอย่างเดียวโรงเรียนจึงมีหน้าที่เก็บต้นทุนในการผลิตทั้งที่เป็นอุปกรณ์ทำนา สัตว์เลี้ยง พันธุ์ข้าว และเงินทุนพร้อมด้วยทรัพย์สินในการยังชีพอื่นๆ จึงเป็นอีกแหล่งหนึ่งที่มีการปล้นสะดมมักเกิดขึ้น

วิธีการปล้นโรงเรียนนั้นตามข้อมูลของผู้ร้ายคนหนึ่งที่ถูกจับได้ในปี พ.ศ.2446 ซึ่งได้ก่อคดีในพื้นที่ภาคกลาง ได้แก่ เมืองปทุมธานี กรุงเก่า สุพรรณบุรี และใกล้เคียง ได้กล่าวว่า การเข้าปล้นโรงเรียนนั้น คนร้ายจะต้องมีสายเพื่อสืบข้อมูลทรัพย์สิน การป้องกันของเจ้าทรัพย์ ลู่ทางสำหรับการปล้นและหลบหนี ผู้เป็นสายจะต้องไปแจ้งให้นักเลงในท้องถิ่นก่อนแล้วจึงนัดวันประชุมกันเพื่อเตรียมการในเรื่องจำนวนคนและอาวุธ หากเป็นการปล้นในต่างถิ่นก็จะต้องได้รับอนุญาตจาก

²⁶⁴ พ.เนตรรังษี, เด็กบ้านสวน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ ๑๙๙๑, 2543), หน้า 66-67.

²⁶⁵ หจข. ร.5 ย.11/87 คำไต่สวนฎีกาเรื่องที่ดินที่ถูกคลองต่างๆ (22 ก.พ.124-30 มิ.ย.125)

²⁶⁶ คาร์ล ซี. ชิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม (พระนคร โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477), หน้า 29.

เจ้าของถิ่นก่อนซึ่งการปล้นแต่ละครั้งคนในท้องถิ่นมักมีส่วนร่วมด้วยเสมอ ก่อนการปล้นยังมีพิธีการ ทั้งการกินเลี้ยง การทำสัตย์สาบานระหว่างกัน การบวงสรวงเทวาอารักษ์เพื่อขอให้การปล้นประสบความสำเร็จ เมื่อเข้าปล้นมีการจัดคนสำหรับขึ้นบนเรือนและคนระวังทางเพื่อคอยยิงปืนไม่ให้เพื่อนบ้านเข้ามาช่วย การลงมือปล้นจะต้องรอเวลาตีกลองสว่าง 2 ยามเพื่อให้เจ้าทรัพย์กับเพื่อนบ้านนอนหลับและต้องให้ผู้ร้ายในท้องถิ่นกลับถึงบ้านก่อน พวกกองระวังก็เข้าจู่โจมพร้อมกับยิงปืนสวนพวกขึ้นเรือนจุดคบตรงขึ้นฟังประตูเรือนเข้าไปตรวจค้นหาเจ้าทรัพย์เพื่อทุบตีข่มขู่ให้บอกทรัพย์ที่เก็บไว้ในบางครั้งมีการฆ่าเจ้าทรัพย์ตายเพราะเจ้าทรัพย์ต่อสู้ขัดขืนหรือรู้จักกับผู้ร้าย เมื่อปล้นแล้วจะต้องรีบปล้นให้เร็วที่สุด เพราะเสียงปืนจะทำให้พลตระเวนและเพื่อนบ้านมาช่วย หลังจากนั้นจึงหาที่เปลี่ยนเพื่อแบ่งทรัพย์แล้วแยกย้ายกันไป²⁶⁷

การดำรงชีวิตในดินแดนเปิดใหม่ที่สัมพันธ์กับสภาพทางเศรษฐกิจทำให้โรงเรือนได้กลายเป็นแหล่งสะสมทรัพย์สินต่างๆที่จูงใจแก่การปล้นสะดมทั้งที่เป็นอุปกรณในการผลิต เช่น การปล้นโรงของนายสังเมื่อปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) คนร้ายได้ค้นไถและจอบไป²⁶⁸ หรือการปล้นกระบือจากโรงเรือนที่มีหลายคดีซึ่งจะกล่าวเฉพาะเรื่องนี้ในตอนต่อไป ตลอดจนเงินตราที่ใช้เป็นต้นทุนเพื่อการเลี้ยงชีพการปล้นโรงเรือนเกิดขึ้นอย่างมากไม่ว่าในโรงเรือนจะมีทรัพย์สินมากน้อยเพียงใด คดีการปล้นโรงเรือนของคุณหญิงทองคำในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) นับว่าคนร้ายประสบความสำเร็จเพราะได้ทรัพย์สินไปกว่า 4 พันบาท²⁶⁹ ส่วนการปล้นโรงเรือนของอำแดงนวนเมื่อปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ได้ทรัพย์สินไปถึง 3,121 บาท²⁷⁰ จำนวนที่รองจากนี้ได้แก่ โรงของเงินใจที่คลอง 11 เมื่อปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ได้ทรัพย์สินไป 2,122 บาท²⁷¹ โรงของนายกวต เมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)²⁷² และโรงของอำแดงพลอย เมื่อปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450)²⁷³ ได้ทรัพย์สินไปกว่า 1 พันบาท

²⁶⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” ใน **ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 273-274, 288-290 และ 292-296.

²⁶⁸ หจข. ร.5 น.8.6ก/69 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 3 ก.ค.123 (3-7 ก.ค.123)

²⁶⁹ หจข. ร.5 น.8.6ก/142 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 14 ม.ค.124 (14-29 ม.ค.124)

²⁷⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/159 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10 มิ.ย.125 (10-16 มิ.ย.125)

²⁷¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/59 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10 เม.ย.123 (10-22 เม.ย.123)

²⁷² หจข. ร.5 น.8.6ก/8 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 22 มี.ค.121 (22 มี.ค.-3 เม.ย.122)

²⁷³ หจข. ร.5 น.8.6ก/240 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 2-8 มี.ค.126

ในทางกลับกันคนร้ายอาจไม่สำเร็จในคดีของการปล้นเรือนของจีนตูเมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ที่ได้เงิน 3 บาทและผ้าถุงเก่าๆ²⁷⁴ ส่วนการปล้นเรือนของนายศุกเมื่อปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ได้เงินเพียง 1 บาทเท่านั้น²⁷⁵ รวมทั้งยังต้องเสี่ยงกับการไม่ได้ทรัพย์สินเพราะเจ้าทรัพย์ต่อสู้เช่นที่คนร้าย 8 คนปล้นโรงนายเจ๊กเมื่อปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ถูกเจ้าทรัพย์ยิงเสียชีวิตไป 1 คน²⁷⁶ ทรัพย์สินมูลค่าต่างๆกันที่คนร้ายได้ไปโดยบางครั้งต้องแลกกับชีวิตของตนแสดงถึงการตอบสนองของคดีต่อภาวะเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

สำหรับการปล้นโรงเรือนในเขตทุ่งรังสิตคนร้ายที่ทำการปล้นเรือนมีการรวมเป็นกลุ่มตั้งแต่ 2 – 15 คนแต่ส่วนมากอยู่ระหว่าง 5-10 คน ต่างจากการปล้นตลาดที่มีการใช้คนตั้งแต่ 10-40 คน อาจเป็นในเรื่องที่ต้องเสี่ยงกับการป้องกันตัวของเจ้าทรัพย์ที่อยู่ในที่ชุมชนมากกว่าตามโรงเรือน และเกี่ยวกับความพร้อมในเรื่องนี้ของคนร้ายแต่ละคดี รวมถึงให้เหมาะสมกับเจ้าทรัพย์ที่อาจมีการป้องกันตัวที่ดีและมีทรัพย์สินมาก เช่น ในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) คนร้ายถึง 30 คนเข้าปล้นโรงเรือนของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรในคืนเดียวถึง 2 ครั้งแต่ไม่สำเร็จเพราะสามารถป้องกันได้²⁷⁷ นับว่าคดีนี้ใช้จำนวนคนมากพอกับการปล้นตลาดทีเดียว หรือคดีเมื่อวันที่ 2 มกราคม ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ท้องที่โรงพักรัถญญบุรี คนร้าย 13-14 คนปล้นเรือนของคุณหญิงทองคำได้

ทรัพย์สินมูลค่ากว่า 4 พันบาท²⁷⁸ เมื่อพิจารณาสถานะของเจ้าทรัพย์ทั้ง 2 คดีต่างก็เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ทั้งสิ้นแสดงถึงผลกระทบจากการปล้นสะดมที่มีต่อคนทุกระดับที่เข้ามาทำกินในพื้นที่นี้ โดยที่คนร้ายมีการเตรียมการในด้านจำนวนคนให้เหมาะสมกับเป้าหมาย

(2-11 มี.ค.126)

²⁷⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก/4 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 8 ก.พ.121

(8-14 ก.พ.121)

²⁷⁵ หจข. ร.5 น.8.6ก/169 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 19 ส.ค.125

(19-24 ส.ค.125)

²⁷⁶ หจข. ร.5 น.8.6ก/69 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 3 ก.ค.123

(3-7 ก.ค.123)

* ดูจากตารางที่ 12

²⁷⁷ หจข. ร.5 น.41.4/7 เรื่องพระประชาชีพสงฆ์ส่งสำเนาหนังสือบริษัทชุดคลองกุณาสยามร้องว่ามีผู้ร้ายในบังคับชุกชุมขึ้นในเขตที่ได้รับพระบรมราชานุญาตและได้ปล้นกระบือของนายพลอยที่ตำบล 6,8 วา (22 เม.ย.-19 พ.ค.115)

²⁷⁸ หจข. ร.5 น.8.6ก/142 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 14 ม.ค.124

(14-29 ม.ค.124)

ในส่วนของวิธีการปล้นเรือนในเขตทุ่งรังสิตก็มีลักษณะเช่นเดียวกันโดยเฉพาะเมื่อคนร้ายลงมือปล้นมีการใช้อาวุธปืนยิงข่มขู่แล้วจึงฟังประตูเรือน เช่น คดีเมื่อวันที่ 26 มกราคม ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ท้องที่โรงพักสายไหม คนร้าย 9-10 คนยิงปืน 14-15 นัด เข้าปล้นฟังประตูโรงอ้าแดงเงินแล้วเก็บทรัพย์สินของไป²⁷⁹ ซึ่งคนร้ายจะใช้วิธีการเดียวกันนี้ในหลายคดีที่เกิดขึ้น

ความรุนแรงของคดียังปรากฏอีกจากการกระทำของคนร้ายอย่างอุกอาจด้วยการปล้นพร้อมกัน 2 ครั้งในคืนเดียวเช่นคดีเมื่อวันที่ 7 สิงหาคม ร.ศ.125 (พ.ศ.2449)คนร้าย 6 คนยิงปืน 20 นัดเข้าปล้นเรือนอ้าแดงเกลียดกระสุนถูกเจ้าทรัพย์เสียชีวิตจากนั้นจึงเข้าปล้นเรือนของเงินกวางต่อไป²⁸⁰ หรือคดีก่อนหน้านี้ที่คนร้าย 30 คนปล้นเรือนของพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ด้วยพฤติกรรมในทำนองนี้เช่นกัน

ในการปล้นหากเจ้าทรัพย์จำคนร้ายได้หรือเก็บซ่อนทรัพย์สินก็จะถูกทำร้าย เช่น คดีเมื่อวันที่ 29 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) คนร้าย 5 คนยิงปืน 5 นัด เข้าปล้นเรือนอ้าแดงพลอยและนายขาวบุตรถูกทำร้ายบาดเจ็บ คนร้ายได้ทรัพย์สินมูลค่า 1,039 บาท แต่ทองรูปพรรณมูลค่า 353 บาท ที่เก็บไว้คนร้ายไม่ได้เอาไป เจ้าทรัพย์จำคนร้ายได้คือ นายแหวน นายเล่อ นายเซย²⁸¹ วิธีการปล้นเรือนเมื่อคนร้ายลงมือปล้นจึงไม่ต่างกับกับข้อมูลของคนร้ายที่ให้การเมื่อปี พ.ศ.2446 ในส่วนพิธีการต่างๆก่อนปล้นแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานแต่เข้าใจว่ามีการกระทำอยู่ เพราะคนร้ายมีการรวมเป็นกลุ่มเพื่อก่อคดีการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ในกลุ่มเช่น การกินเลี้ยง และสร้างขวัญกำลังใจจึงเป็นสิ่งที่ควรกระทำ กระนั้นอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อความเหมาะสมตามจำนวนของคนร้าย หรืออาจไม่มีก็ได้เพราะบางคดีมีคนร้ายเพียง 2-3 คนเท่านั้น

ขณะเดียวกันพฤติกรรมบางอย่างก็แสดงออกในด้านความรุนแรงของคดีในพื้นที่อื่นนอกเหนือจากคำให้การข้างต้นเช่น คนร้ายได้ปล้นถึงสองครั้งในคราวเดียว พฤติกรรมในความรุนแรงเช่นนี้จึงไปด้วยกันกับสถิติที่ปรากฏตลอดจนการดำรงชีวิตและสภาพเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดคดี นอกจากนี้การทำร้ายเจ้าทรัพย์ประกอบกับการที่เจ้าทรัพย์สามารถรู้จักคนร้ายบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ในด้านสังคมของผู้คนที่อาศัยในบริเวณนี้ ซึ่งจะกล่าวเป็นประเด็นเฉพาะออกไปสำหรับคดีการปล้นโรงเรือนที่เกิดขึ้นมากนั้นปรากฏคดีจากรายงานของกองตระเวนเท่าที่รวบรวมได้ดังตารางต่อไปนี้

²⁷⁹ หจข. ร.5 น.8.6ก/236 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 27 ม.ค.-2 ก.พ.126 (27 ม.ค.-10 ก.พ.126)

²⁸⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/170 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 26 ส.ค.125 (26 ส.ค.-14 ก.ย.125)

²⁸¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/240 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 2-8 มี.ค.126 (2-11 มี.ค.126)

ตารางที่ 11
แสดงคดีคนร้ายปล้นโรงเรือนในท้องที่โรงพักพลตระเวนในเขตเมืองัญญบุรี
ตั้งแต่ปี ร.ศ.121-126 (พ.ศ.2445-2450)²⁸²

วัน เดือน ปี	จำนวน คนร้าย	เจ้าทรัพย์	สถานที่เกิดเหตุ	ทรัพย์สิน	หมายเหตุ
ก.พ.121	7 คน	จีนตุ	ท้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	ผ้าถุงเก่าๆและเงิน 3 บาท	-
ก.พ.121	10 คน	อ้าแดงซั๊บ	ท้องที่โรงพักสายไหม	ทรัพย์สินของและ กระบือ 4 ตัวมูลค่า 304 บาท 56 อัฐ	โจทก์จำเลย คนร้ายได้ชื่อ นายเล็ก, ปี ,ชม
13 มี.ค.121	11 คน	นายกวต	ท้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	ทรัพย์สิน มูลค่า 1,369 บาท 32 อัฐ	-
19 มี.ค.121	7-8 คน	มะเดิม	ท้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	ไม่ได้ทรัพย์สิน	โจทก์ถึงต่อผู้ ผู้ร้ายหนีไป
27 มี.ค.122	11 คน	จีนใจ	ท้องที่โรงพักคลอง 13 (คลอง 11)	ทรัพย์สินมูลค่า 2,122 บาท	นายบัววันจำเลย ขัดแย้งกันมา ก่อน
ก.ค.122	5-6 คน	นายเล็ก	ท้องที่โรงพักลำหิน (ต.คลอง 10)	กระบือ 1 ตัว หีบใส่ เงิน 500 บาท ปืน 1 กระบอก	โจทก์จำได้คือ โต๊ะหะยี่ยูมา นายลบ หะยี่ ปาน
8 ส.ค.122	3 คน	นายไ้	ท้องที่โรงพักหน้าไม้ซึ่งหนัง (คลอง 6)	ทรัพย์สินของมูลค่า 135 บาท	นายโชติลูกจ้าง สมคบกับ คนร้าย
21 ก.ย.122	3 คน	จีนบุญ	ท้องที่โรงพักหนองจอก (คลอง 13)	ทรัพย์สินมูลค่า 121 บาท	โจทก์จำได้คือ นายบุญ นาย ลา นายไ้
3 ก.พ.123	3 คน	จีนจิว	ท้องที่โรงพักบึงน้ำรักษ์	ทรัพย์สินมูลค่า 40 บาท	โจทก์จำคนร้าย ได้คือ นายปี นายนิด นายชุม

²⁸² หจข. ร.5 น.8.6ก/2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 มกราคม 121 (25-31 ม.ค.121) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 16-22 มี.ค.126 (16-22 มี.ค.126)

12 เม.ย.123	6 คน	นายโต	ห้องที่โรงพักสายไหม	ทรัพย์สินมูลค่า 11 บาท	นายดำคนร้าย ถูกยิงตาย
16 เม.ย.123	2 คน	อ้าแดงนม	ห้องที่โรงพักคลอง 13	ทรัพย์สินมูลค่า 21 บาท 32 ัฐ	นายอู่นสามี โจทก์ถูกทำร้าย บาดเจ็บ
26 พ.ค.123	5-6 คน	จิ้นซัง	ห้องที่โรงพักคลอง 9 (คลอง 11)	ทรัพย์สินมูลค่า 136 บาท	อ้าแดงมา ภรรยาโจทก์ถูก ยิงตาย
30 พ.ค.123	ไม่ระบุ	อ้าแดงเขม	ห้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	กำไล 1 คู่มูลค่า 6 บาทและกระป๋อง 1 ตัว	หนูทองดีบุตร ถูกฟันบาดเจ็บ
23 มิ.ย.123	8 คน	นายเจ๊ก	ห้องที่โรงพักบางหวาย	ไม่ได้ทรัพย์สิน	คนร้ายตาย 1 คน
25 มิ.ย.123	5 คน	นายสิง	ห้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	คันไถ 25 อัน จอบ 3 เล่ม มูลค่า 303 บาท	โจทก์ถูกทุบตี บาดเจ็บ
9 ก.ค.123	3 คน	จิ้นแยก	ห้องที่โรงพักคลอง 9	ทรัพย์สินมูลค่า 80 บาท	โจทก์ถูกยิง บาดเจ็บ
2 ม.ค.124	13-14 คน	คุณหญิง ทองคำ	ห้องที่โรงพักธัญญบุรี (คลอง 4)	ทรัพย์สินมูลค่า 4,986 บาท 24 ัฐ	
27 ม.ค.124	6 คน	จิ้นฮะ	ห้องที่โรงพักหนองเสือ (คลอง 10)	ทรัพย์สินมูลค่า 613 บาท 16 ัฐ	-
15 ก.พ.124	6 คน	นายฮาน	ห้องที่โรงพักบางหวาย (คลอง 1)	ทรัพย์สินมูลค่า 82 บาท	อ้าแดงป็น ภรรยาถูกยิง บาดเจ็บ
16 ก.พ.124	7 คน	นายโถม	ห้องที่โรงพักธัญญบุรี	ทรัพย์สินมูลค่า 663 บาท 32 ัฐ	-
2 เม.ย.124	5 คน	นายเปล่ง	ห้องที่โรงพักบางหวาย	ทรัพย์สินมูลค่า 1,659 บาท 32 ัฐ	-
30 เม.ย.124	8 คน	อ้าแดง เปลียน	ห้องที่โรงพักบึงนาราง	ทรัพย์สินมูลค่า 430 บาท 24 ัฐ	โจทก์จำคนร้าย ได้คือนายกระ นายจัน นายดำ
9 พ.ค.124	4 คน	นายอิน	ห้องที่โรงพักลำหิน	เงิน 4 บาท	-
19 มิ.ย.124	8 คน	จิ้นแซงหวน	ห้องที่โรงพักคลอง 13	ร่ม 1 คัน และเงิน 7 บาท	-

23 ก.ค.124	6-7 คน	นายเกษ นายเหมือน	ห้องที่โรงพักบางหวาย	ไม่ได้ทรัพย์สิน	โจทก์ยิงต่อสู้ คนร้ายตาย 1 คน
26 ม.ค.125	8-9 คน	จีนคง	ห้องที่โรงพักธัญญบุรี	ทรัพย์สินมูลค่า 177 บาท กระป๋อง 2 ตัว	-
15 ก.พ.125	12 คน	จีนยิว	ห้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	ทรัพย์สินมูลค่า 522 บาท 40 อัฐ	โจทก์จำคนร้าย ได้คือ นายตะ นายดำนาย ปาด นายถม
26 มี.ค.125	7-8 คน	นายพรม	ห้องที่โรงพักปิ่นน้ำรักษ์	ทรัพย์สินมูลค่า 490 บาท	นายพรมถูกฟัน บาดเจ็บ
15 เม.ย.125	11-12 คน	นายมี	ห้องที่โรงพักลำหิน	ทรัพย์สินมูลค่า 33 บาท	-
25 เม.ย.125	8 คน	จีนอั้ง	ห้องที่โรงพักสายไหม	ทรัพย์สินมูลค่า 10 บาท 56 อัฐ	-
2 มิ.ย.125	9 คน	อ้าแดงนวน	ห้องที่โรงพักหนองเสือ	ทรัพย์สินสมบัติมูลค่า 3,121 บาท	-
5 ส.ค.125	7 คน	นายศุก	ห้องที่โรงพักธัญญบุรี	เงิน 1 บาท	โจทก์จำได้คือ นายริด และ นายใบ
11 ต.ค.125	4 คน	นายกลิ่น	ห้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	ทรัพย์สินมูลค่า 347 บาท 16 อัฐ	-
26 ม.ค.126	9-10 คน	อ้าแดงจีน	ห้องที่โรงพักสายไหม	ทองรูปพรรณ มูลค่า 505 บาท	-
11 ก.พ.126	5 คน	อ้าแดงเอม	ห้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	ทรัพย์สิน 405 บาท 40 อัฐ	ลูกจ้างโจทก์จำ เสียงคนร้ายได้
29 ก.พ.126	5 คน	อ้าแดง พลอย	ห้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	ทรัพย์สินมูลค่า 1,039 บาท	โจทก์รู้จัก คนร้ายคือ นาย แหวน ,เซย
9 พ.ค.126	5-6 คน	นายน้อย	ห้องที่โรงพักธัญญบุรี	ไม่ระบุ	คนร้ายถูก ชาวบ้านยิง บาดเจ็บ

5.3.2.3 การปล้นกระบือ

แรงงานกระบือถือเป็นสิ่งสำคัญต่อการทำนา ในหนังสือคำร้องเรียนเรื่องมีผู้ร้ายชุกชุมของบริษัทชุกคลองที่มีไปถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการและพาณิชย์การในขณะนั้น เมื่อวันที่ 26 เมษายน ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ได้กล่าวว่า การที่มีปัญหาผู้ร้ายชุกชุมนั้น เพราะมีผู้คนที่เข้าไปตั้งบ้านเรือน “ต่างก็นำกระบือไปเป็นอันมาก”²⁸³

เมื่อการเพาะปลูกข้าวขยายตัวความสนใจในกิจกรรมด้านนี้ก็ได้จำกัดเพียงราษฎรผู้มีวิถีชีวิตผูกพันกับกิจกรรมนี้เท่านั้น แม้แต่เจ้านายก็มีความสนพระทัย เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ถึงกับทรงพระนิพนธ์ “เรื่องทำนา” เป็นการเฉพาะเพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับลงในหนังสือวชิรญาณ ในปี พ.ศ.2431 พระองค์ได้ทรงอธิบายวิธีการทำนา เช่น การเตรียมดิน การเลือกที่ดิน พันธุ์ข้าว เป็นต้น และยังทรงกล่าวถึงความสำคัญของกระบือไว้ด้วย ดังนี้

“...การทำนาเข้าเจ้านั้นโคแลกระบือเป็นพื้น ถ้าเป็นประเทศที่ทรายที่ดอนก็ใช้โค ถ้าที่ลุ่มแลเลนก็ใช้กระบือซึ่งเป็นสัตว์ที่มีนิสัยเป็นชวานาแท้ จะหาสัตว์อันใดเปรียบไม่ได้ นึกดูถ้าไทยเราไม่มีกระบือจะใช้ช่วยแรงทำนาแล้ว ถึงคนจะแข็งแรงช่างรู้เท่าใดที่จะทำเข้าให้กว่าพอกินจนถึงจำหน่ายไปต่างเมืองที่ไหนได้ กระบือเป็นสัตว์มีคุณจริงๆควรจะได้มีเรื่องราวต่างหากสักท่อนหนึ่ง เดชะบุญได้มีโอกาสอันอื่นสักคราวจะต้องคิดพรรณนาคุณกระบืออีกสักเรื่อง คงไม่เลวกว่าคราวนี้...”²⁸⁴

ความสำคัญของแรงงานกระบือ เห็นได้จากจำนวนกระบือเฉพาะในเมืองรัตนบุรีเมื่อปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มีถึง 22,315 ตัว ขณะที่แรงงานสัตว์ประเภทอื่นคือ ม้า มี 1,043 ตัว และโคมีเพียง 160 ตัวเท่านั้น²⁸⁵ ส่วนหัวเมืองใกล้เคียงที่ตั้งใหม่พร้อมกัน คือ มินบุรี ในปี ร.ศ.123 พ.ศ.2447 มีจำนวนกระบือไม่น้อยเช่นกัน โดยมีถึง 15,232 ตัว ม้า 340 ตัว โค 42 ตัว²⁸⁶

²⁸³ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/2 บริษัทชุกคลองร้องว่าที่ซึ่งบริษัททำการมีผู้ร้ายชุกชุม (26 เม.ย.-3 พ.ค.113)

²⁸⁴ เจ้านายพระองค์นี้ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องทำนาในปีเดียวกับที่รัฐให้สัมปทานบริษัทชุกคลองแลคุณาสยามต่อมาทรงได้จับจองที่ดินในโครงการนี้หลายพันไร่

²⁸⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร, **เรื่องทำนา** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2469), หน้า 31-32.

²⁸⁶ หจข. ร.5 น.3.2จ /17 ส่งบัญชีนักโทษกับบัญชีคนและกระบือเกิดตายจำนวนเดือนเมษายน ถึงเดือนมีนาคม ศก 125 (31 พ.ค.125-8 เม.ย.126)

²⁸⁶ หจข. ร.5 น.3.6 ข / 6 รายงานประจำปี ร.ศ.123 (26 ก.ค.124)

ในเขตทุ่งรังสิตที่เน้นการปลูกข้าวเป็นหลักกระบือจึงมีมูลค่าในทางเศรษฐกิจ เป็นต้นทุนที่มีราคาสูง เห็นได้จากราคากระบือในเขตรังสิตและบริเวณใกล้เคียงที่ส่งมาจากโคราชฝูงหนึ่งประมาณ 500 ตัวมีราคาแตกต่างกันตามคุณภาพดังนี้

พ.ศ.	ราคากระบือ(บาท)/ตัว
2436	40-50
2443	50-100
2448	70-120
2453	90-150 ²⁸⁷

ราคากระบืออยู่ในอัตราที่สูงมาตลอดโดยสัมพันธ์กับสภาพการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวโดยรวมของประเทศ ความต้องการแรงงานกระบือจึงมีมาก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีในปี พ.ศ.2450 ว่า "...เมืองไทยในเวลานี้ถึงเวลาแล้วที่คิดใช้การทำงานด้วยเครื่องจักรเพราะเหตุว่าการทำนาได้ขยายออกทุกปี คนก็น้อย สัตว์โคกระบือก็น้อย เพราะเกิดไม่ทัน..."²⁸⁸

ไม่เพียงมูลค่าในด้านราคาเท่านั้นกระบือยังเป็นแหล่งรายได้ให้แก่เจ้าของนาด้วยการให้เช่าด้วย เช่น นายกองนาของกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ได้ให้นายใหม่เช่าขาดโดยคิดอัตราเป็นข้าวปีละ 1 เกวียน²⁸⁹ อีกทั้งในช่วงที่การทำงานในบริเวณทุ่งรังสิตประสบปัญหาภัยธรรมชาติ เช่น ในปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) จีนก้อจิ้น ซึ่งเป็นกำนันในเขตเมืองธัญญบุรี ได้ขาดทุนการทำงานไปกว่า 1,000 บาท ต้องนำกระบือไปให้ชาวนาเช่า²⁹⁰

ด้วยเหตุที่ความต้องการกระบือมีมากและมูลค่าทางเศรษฐกิจทำให้มีคดีประเภทนี้เกิดขึ้นมากแม้ว่ากระบือจะเป็นแรงงานสัตว์ที่สำคัญยิ่ง แต่ก็ปรากฏว่าวิธีการเลี้ยงดูของราษฎรมิได้ดูแลเท่าที่ควร ดังใน รายงานการประชุมเมืองธัญญบุรี เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2456 ระบุว่า

²⁸⁷ สุรินทร์ อาสะไฉ่, ประวัติคลองรังสิตการพัฒนที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457, หน้า 120.

²⁸⁸ หจข. ร.5 กษ.1/10 รายงานประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร วันที่ 19 เมษายน ร.ศ.126 อ้างถึงใน สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,2527), หน้า 240.

²⁸⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

²⁹⁰ หจข. ร.5 น.3.2ข / 8 ออกไปตรวจราชการในท้องที่เมืองธัญญบุรี (20 ม.ค.127-21 ม.ค.128)

“...กระป๋องเป็นสัตว์พาหนะสำคัญเป็นกำลังของราษฎรในการทำนา เห็นว่าราษฎรไม่มีใครบำรุงในการเลี้ยงตลอดจนการระวังรักษากระป๋องของตน กล่าวคือเมื่อถึงเวลาเช้าก็เปิดคอกไล่กระป๋องออกไปเที่ยวหาหญ้าแลน้ำกินตามลำพังเจ้าของหาได้ติดตามระวังรักษาไม่ กระป๋องเที่ยวไปจนห่างไกลพ้นจากหมู่บ้านของตนไป ครั้นเวลาเย็นไม่เห็นกระป๋องของตนกลับมาเข้าคอกเจ้าของจึงได้เอะอะออกติดตามบางรายก็พบกระป๋องที่หยุดติดฝูงตัวเมียบ้าง บางรายก็ไม่พบก็พากันนำความมาแจ้งต่อเจ้าพนักงานว่ากระป๋องหายเช่นนี้เสียมาก จึงกระทำให้รายงานแจ้งความเรื่องกระป๋องมากขึ้นทุกอำเภอ...”²⁹¹

ลักษณะการเลี้ยงกระป๋องเช่นนี้ย่อมเป็นช่องทางให้เกิดการลักกระป๋องได้ เช่นที่ปรากฏในรายงานตรวจการของกรมการอำเภอหนองจอก เมืองมีนบุรี ซึ่งพื้นที่บางส่วนอยู่ในโครงการรังสิต เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ว่า “...มีกระป๋องราษฎรหาย 2-3 รายเป็นด้วยเจ้าของเลี้ยงเดินเล่อคนร้ายจึงประสมไล่ต้อนกระป๋องไป...”²⁹² ไม่เพียงแต่วิธีการเลี้ยงเท่านั้นแม้เจ้าของจะขังกระป๋องไว้ในคอกที่โรงนาของตนก็ยังมีเหตุปล้นและลักกระป๋องได้อยู่เสมอ

ในช่วงที่ขยายการเพาะปลูกข้าวทำให้เกิดความต้องการกระป๋องอย่างมาก ประกอบกับราคาที่สูงเป็นเหตุจูงใจให้มีการปล้นกระป๋องซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกครัวเรือนมี²⁹³ อีกทั้งคนร้ายยังชอบที่จะ

ปล้นกระป๋อง เพราะสามารถประมาณราคาจากกระป๋องได้โดยไม่ต้องเสี่ยงกับการไม่รู้ที่ซ่อนทรัพย์สินทำให้ไม่ได้ดั่งคาดไว้เหมือนการปล้นเรือน²⁹⁴ จึงทำให้สถิติของคดีประเภทนี้มีมาก

รายงานกองตระเวนปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ระบุว่าในแผนกชั้นนอกมีคดีลักสัตว์พาหนะชุกชุมและมีมากถึง 84 คดี²⁹⁵ แต่สถิติในปีนี่ยังมิได้กำหนดบริเวณชัดเจนต่อมามีการแบ่งแผนกเป็นชั้นนอกสายเหนือและสายใต้ในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ซึ่งพื้นที่โครงการรังสิตอยู่ในบริเวณชั้นนอก

²⁹¹ หจข. ร.6 น.10.4/14 รายงานการประชุมปรึกษาราชการต่างๆ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

²⁹² หจข. ร.5 น.3.6ข / 7 รายงานย่อยกรมการอำเภอตรวจการเมืองมีนบุรี (22 เม.ย.-7 มี.ค.128)

²⁹³ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า168.

²⁹⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” หน้า 286.

²⁹⁵ หจข. ร.5 น.8.6 / 8 ความอาญาที่มีโทษเบาทำอันตรายทรัพย์สินสมบัติ (1 เม.ย.118)

สายเหนือ ในปี พ.ศ.2445 ในแผนกสายเหนือมีคดีลักกระบือ 62 เรื่อง สายใต้มี 57 เรื่อง²⁹⁶ เฉพาะ
 ท้องที่เมืองธัญบุรีจำนวนคดีการปล้นกระบือในพื้นที่นี้เกิดขึ้นอย่างมากจากรายงานของกอง
 ตระเวนชั้นนอกสายเหนือในช่วงปี ร.ศ.121-126 (พ.ศ.2445-2450) มีคดีปล้นทั้งสิ้น 170 คดี เป็น
 การปล้นกระบืออย่างเดียว 58 คดี และปล้นทรัพย์สินอื่นโดยได้กระบือไปด้วยอีก 20 คดีรวม 78 คดี
 ที่เหลืออีก 92 คดีเป็นการปล้นทรัพย์สินอื่น²⁹⁷ ขณะเดียวกันคดีที่เกิดในเขตเมืองมีนบุรีบริเวณทุ่ง
 แสนแสบมีการปล้นทั้งสิ้น 66 คดี เป็นการปล้นเฉพาะกระบือ 18 คดี ปล้นกระบือรวมกับทรัพย์สิน
 อื่น 6 คดีรวม 24 คดี และเป็นการปล้นทรัพย์สินอื่นๆอีก 42 คดี²⁹⁸ สำหรับอีกหน่วยงานหนึ่งที่
 ปราบกฏจำนวนคดีประเภทนี้คือ กรมการเมืองธัญบุรี ดังตารางต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁹⁶ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้ และรถไฟ ประจำปี
 รัตนโกสินทร์ศก120 (17 ส.ค.121)

²⁹⁷ หจข. ร.5 น.8.6ก/2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำปีอาทิตย์ที่ 25 ม.ค. 121
 (25-31 ม.ค.121) ถึง หจข. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำปีอาทิตย์ที่
 16-22 มี.ค.126 (16-22 มี.ค.126)

²⁹⁸ เรื่องเดียวกัน.

ตารางที่ 12
แสดงจำนวนคดีการปล้นและลักกระปือในเขตเมืองรัฏฐบุรีระหว่างปี ร.ศ.121-124

อำเภอ/ปี	ร.ศ.121 ²⁹⁹ (พ.ศ.2445)	ร.ศ.122 ³⁰⁰ (พ.ศ.2446)	ร.ศ.123 ³⁰¹ (พ.ศ.2447)	ร.ศ.124 ³⁰² (พ.ศ.2448)	รวม
เมือง	4	3	4	5	16
คลองหลวง	15	9	17	7	48
ลำลูกกา	4	5	6	9	24
หนองเสือ	5	5	12	18	40
รวม	28	22	39	39	128

จำนวนคดีปล้นและลักกระปือที่มีถึง 128 คดี นับว่ามากเมื่อเทียบกับจำนวนทั้งหมดของเมืองนี้ที่มี 197 คดีซึ่งเกือบทั้งหมดจึงเป็นคดีประเภทนี้ หากเทียบกับเมืองมีนบุรีในเขตที่มีการบุกเบิกมาก่อนหน้านี้มีคดีในช่วงเวลาเดียวกันมีเพียง 53 คดี³⁰³ ซึ่งคดีทั้งสองเมืองที่ต่างกันอย่างมากอันเป็นผลมาจากภูมิหลังทางยืนยันถึงความรุนแรงของคดีในพื้นที่เปิดใหม่นี้ โดยที่ปัจจัยด้าน

²⁹⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/9 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 120 (5 ก.ค.121-6 เม.ย.122)

³⁰⁰ หจข. ร.5 น.3.2จ/7 บอกรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122 (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)

³⁰¹ หจข. ร.5 น.3.2จ/13 บอกรายงานกรมการอำเภอ และบัญชีนักโทษกับทั้งกระปือเกิดตายในจำนวนศก 123 (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)

³⁰² หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษและไพรพลเมือง กระปือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

³⁰³ หจข. ร.5 น.3.6ข/1 รายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ ศก 121 (10 ธ.ค.121-11 เม.ย.122)
หจข. ร.5 น.3.6ข/2 บอกรายงานประจำเดือนส่วนข้าหลวง ศก 122 (25 พ.ค.122-11 เม.ย.123)
หจข. ร.5 น.3.6ข/3 บอกรายงานประจำเดือนเมษายน ถึงเดือนมีนาคม ศก 123 (16 พ.ค.123-12 เม.ย.124)

หจข. ร.5 น.3.6ข/5 บอกรายงานเหตุต่างๆในจำนวนเดือนเมษายน ถึงเดือนมีนาคม ศก 124 (3 พ.ค.-19 ก.พ.124)

ภูมิหลังของชุมชนและวิถีการผลิตที่สัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ต่างเกื้อหนุนต่อการเกิดคดี เป็นพื้นฐานสำคัญพื้นที่ทุ่งรังสิตการปล้นกระบือเป็นคดีสำคัญที่เกิดจำนวนมาก และมีความเกี่ยวข้องกับฤดูกาลอีกด้วย ซึ่งจะชุกชุมมากในฤดูแล้งจากเดิมที่เป็นปัญหาหลักอยู่แล้วดังในหนังสือของ หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม มีไปถึง เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) ว่า

“...ด้วยข้าพเจ้าเรียนเจ้าคุณแต่ครั้งก่อนด้วยเรื่องการปล้นสดมภ์ลักกระบือในคลอง รังสิตขเลนในบริเวณคลองซอยต่างๆมีชุกชุมเป็นอันมาก ตั้งแต่ระดูน้ำมาแล้ว บัดนี้ ตกถึงระดูแล้งการปล้นลักกระบือก็มียิ่งหนักขึ้นทุกวัน...”³⁰⁴

และจากรายงานของกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือเมื่อปี พ.ศ.2446 ระบุว่าคดีประเภทนี้เกิดอย่างมากในเดือนเมษายนและพฤษภาคม³⁰⁵ ฤดูแล้งผู้ที่อาศัยในบริเวณนี้จึงต้องเผชิญคดีนี้มากขึ้นไปอีก วิธีการปล้นกระบือตามคำให้การของคนร้ายต่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อปี พ.ศ.2446 กล่าวไว้ว่ามี 2 วิธีคือ การปล้นกระบือที่ขังคอกไว้ และการปล้นกระบือที่ปล่อยฝูงไว้ การปล้นอย่างแรกจะต้องปล้นกลางคืนทำอย่างการปล้นเรือน เพราะคอกกระบือมักตั้งอยู่ริมบ้านปล้นกลางวันไม่ได้ เมื่อเข้าถึงคอกกระบือจึงเอาปืนระดมยิงตามห้างร้านที่คนนอนเฝ้าให้ตกใจหนีแล้วจึงถอดคอกเอากระบือไป ส่วนวิธีอย่างหลังนั้นคนร้ายปล้นตอนกลางวันให้พวกผู้ร้ายต่างถิ่นในกลุ่ม ออกยิงไล่คนเลี้ยงกระบือให้หนีก่อนจึงต้อนกระบือเข้าฟงไป³⁰⁶ และคดีที่เกิดควบคู่กันคือการลักกระบือซึ่งมีความเกี่ยวข้องกันดังนี้

“...เพราะการลักกระบือเป็นเหมือนวิชาเบื้องต้นของคนที่จะเป็นนักเลง ตั้งแต่พอเป็นหนุ่มเที่ยวเสพสุรยาฝิ่นหรือเล่นเบี้ยพอใจแตกแล้ว จะต้องการเงินก็มักหันเข้าเล่นทางลักกระบือก่อน ต่อบางคนชำนาญการลักกระบือแล้วพอใจจะทำการให้

³⁰⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/11 บริษัทชุดคลองร้องทุกข์ เรื่องผู้ร้ายปล้นกระบือในคลองรังสิต (ร.ศ.118)

³⁰⁵ หจข. ร.5 น.8.6/26 รายงานกองตระเวนประจำปี ศก 122 (31 มี.ค.122-20 พ.ค.123)

³⁰⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” หน้า 300-303.

ร้ายแรงต่อไปอีกจึงทำการปล้นสะดมเพราะฉะนั้นบรรดาผู้ร้ายปล้นสะดมย่อม
 ขำนาญการลักกระปือทุกคน แต่ถ้าทำการถึงปล้นสะดมแล้วชอบปล้นมากกว่าลัก
 เพราะได้มากกว่า แต่คงลักอยู่บ้างในเวลาว่างๆหรือที่ได้โอกาสสบเหมาะไม่
 ล้าปาก...”³⁰⁷

คนร้ายที่ลงมือในการปล้นสะดมจึงผ่าน “วิชาเบื้องต้น” นี้มาแล้ว ซึ่งการลักกระปือจากการ
 เดียวกันมีวิธีการ 2 อย่างคือ การลักกระปือจากเด็กที่เลี้ยงตามทุ่ง และการลักตัดคอก วิธีการแรก
 คนร้ายจะต้อนกระปือของตนผ่านฝูงที่เด็กเลี้ยงเพื่อให้กระปือของเด็กติดฝูงไป 1-2 ตัว อีกอย่างหนึ่ง
 คือการให้สายเบี่ยงเบนความสนใจของเด็กให้ไปอาบน้ำหรือมัวเล่นอะไรจนหลับตาจึงลักกระปือ 2-3
 ตัวตามแต่จะทำได้ ส่วนการลักตัดคอกจะทำในตอนกลางคืน คนร้ายต้องคอยชุมนุมคนเฝ้ากระปือ
 หลับจึงเข้าตัดคอกตามแต่จะทำได้ ถ้าเจ้าของตื่นหรือรู้ทันก็ต้องหนี³⁰⁸

เมื่อได้กระปือแล้วจะต้องพาหนีไปขายต่างเมือง เช่น กระปือจากเมืองปทุมธานีจะไปขายใน
 เมืองกรุงเก่า สุพรรณบุรี นครชัยศรี หากเป็นกระปือที่ปล้นจากหัวเมืองทั้งสามก็จะนำไปขายในเมือง
 ปทุมธานี และนนทบุรีเป็นต้น โดยเฉพาะกระปือจากการปล้น หรือที่เรียกว่า “กระปือร้อน” จะต้องรีบ
 ขายโดยเร็วเพราะเจ้าพนักงานมักติดตามทำให้ไม่ได้ราคาสูง สำหรับผู้ที่รับซื้อมักเป็นนักเลงรุ่นเก่า
 กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือข้าราชการในท้องถิ่นอยู่ในพื้นที่มานานซึ่งมีทรัพย์และมีพรรคพวกต่างเมือง
 มากพอที่จะรับซื้อไว้แต่จะมากน้อยขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละราย ส่วนกระปือที่ลักมาเจ้า
 พนักงานมักไม่ค่อยออกติดตามจึงไม่ต้องรีบขายเพียงพาไปให้พื้นที่เกิดเหตุแล้วขายให้กับนักเลงใน
 ท้องถิ่นนั้นไม่ต้องส่งขายไปไกลอย่างการปล้น หรืออาจหากำไรด้วยการไถ่ถอนกับเจ้าของกระปือ³⁰⁹

คดีประเภทนี้ในทุ่งรังสิตเป็นการปล้นเกิดขึ้นหลายคดีซึ่งมีวิธีการต่างกันไปแต่เจ้าของ
 จะดูแลกระปือไว้ที่ใดบ้าง กระปือที่ไว้ตามโรงเรือนจะถูกคนร้ายเข้าระดมยิงปืนให้เจ้าทรัพย์กลัว
 เหมือนกัน เช่น คดีท้องที่โรงพักสายไหมเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) คนร้าย 7 คน
 ยิงปืน 2 นัดไม่ถูกผู้ใดเข้าปล้นเรือนนายเพิ่มได้กระปือ 10 ตัวราคา 800 บาท เจ้าทรัพย์จำคนร้าย
 ไม่ได้³¹⁰ หรือคดีท้องที่โรงพักหนองเสือเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) คนร้าย 8 คนยิง
 ปืนจำนวน 11 นัดพึงประตูเข้ามาปล้นบ้านนายบัว เจ้าทรัพย์ต่อสู้คนร้ายนายบัวหนึ่งในนั้นถูกยิง

³⁰⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” หน้า 314.

³⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

³⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 306-307 และ 316-319.

³¹⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/205 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 26 พ.ค.126

เสียชีวิตแล้วจึงเจ้าทรัพย์ที่เหลือบาดเจ็บ ได้ทรัพย์สินเป็นกระบือ 10 ตัวกับม้า 1 ตัวพร้อมป็นอีก 1 กระบอกมูลค่า 478 บาท³¹¹ ส่วนเจ้าของที่นำกระบือไปเลี้ยงกลางทุ่งก็ถูกทำร้าย เช่น คดีท้องที่โรงพักธัญญบุรีเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) อำแดงแปลกออกไปเลี้ยงกระบือ 4 ตัวในทุ่งนาที่คลอง 4 เวลาบ่าย 5 โมงมีคนร้าย 3 คนเข้ามาทาบตีไล่ต้อนกระบือไปมูลค่า 193 บาท เจ้าทรัพย์จำคนร้ายไม่ได้เพราะคนร้ายเอาผ้าผูกตา³¹²

การก่อคดีจะยิ่งรุนแรงมากขึ้นเมื่อกลุ่มของเจ้าทรัพย์มีกำลังป้องกันกระบือที่มีอยู่มากแต่ก็มีคนร้ายที่กล้าลงมือ ดังที่ของหลวงปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองได้รายงานถึงคดีที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งไปตรวจความก้าวหน้าในการชุดคลองถึงเขตเมืองนครนายกในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ว่าเมื่อวันที่ 8 เมษายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) นายพลอย นายหวนด นายผิว และนายแพะบุตรชายซึ่งเป็นทหารม้า กับพรรคพวก 20 คน คุมกระบือไปกินหญ้า 61 ตัวระหว่างคลอง 8 วา และคลอง 6 วา ในเขตเมืองนครนายก มีผู้ร้าย 25 คน ในจำนวนนี้มีปืนถึง 24 คนยิงถูกนายผิวบาดเจ็บขาหัก³¹³ในคดีนี้จำนวนคนร้ายมีพอกกับเจ้าทรัพย์แต่มีการเตรียมอาวุธที่ดีกว่า ซึ่งในรายงานนี้ระบุว่ากลุ่มของเจ้าทรัพย์นำไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น วิธีการปล้นกระบือแบบนี้คล้ายกับการลักกระบือที่เลี้ยงตามทุ่งในคำให้การข้างต้นแต่คดีที่พบเป็นสิ่งที่ต่างออกไป เพราะเป็นการปล้นจากเจ้าทรัพย์ต่อหน้าและยังทำร้ายเจ้าทรัพย์อีกด้วยจึงเป็นความรุนแรงที่ผู้อาศัยในบริเวณนี้ต้องพบ

นอกจากนี้จำนวนกระบือที่ถูกปล้นแต่ละครั้งในหลายคดีก็มีมากขึ้น เป็นเพราะความต้องการแรงงานประเภทนี้ตามการขยายเนื้อที่การเพาะปลูกในเขตที่ราบภาคกลางประกอบกับราคา

³¹¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/238 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือประจำอาทิตย์ที่ 10-16 ก.พ.126 (10-19 ก.พ.126)

³¹² หจข. ร.5 น.8.6ก/70 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10 ก.ค.123 (10-14 ก.ค.123)

ยศขณะนั้น ต่อมาเป็นที่ พระปฏิบัติราชประสงค์

³¹³ หจข. ร.5 น.41.4/7 เรื่องพระประชาชีพสงฆ์ส่งสำเนาหนังสือบริษัทชุดคลองคุณาสยามร้องว่ามีผู้ร้ายชุกชุมขึ้นในเขตที่ได้รับพระบรมราชานุญาตและได้ปล้นกระบือของนายพลอยที่ตำบล 6, 8 วา (22 เม.ย.-19 พ.ค.115)

ที่สูง โดยพวกคนร้ายจะรวมตัวเป็นแก๊งเข้ามากวาดต้อนเอากระบือไปที่ละหลายๆตัวจากหลักฐานที่พบตั้งแต่ 2-10 ตัว³¹⁴ แต่จากรายงานของกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือพบว่ามียานามากกว่านี้หลายคดี เช่น เมื่อวันที่ 14 มีนาคม ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ท้องที่โรงพักอำเภอหนองเสือ เมืองธัญญบุรี คนร้าย 7-8 คนปล้นบ้านนายอัฐ ได้กระบือไป 14 ตัวมูลค่า 1,000 บาท³¹⁵ วันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ท้องที่โรงพักอำเภอหนองเสือ คนร้าย 11 คน ยิงปืน 7 นัดไม่ถูกใครเอาดาบฟัน นายพลอยใจทัก และอำแดงซับหลายแผลได้กระบือไป 21 ตัว ราคา 1,367 บาท³¹⁶ วันที่ 6 ตุลาคม ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ท้องที่โรงพักคลอง 13 อำแดงหัดกับนายบอเลี้ยงกระบือที่ทุ่งนามีผู้ร้าย 20-21 คนมีปืนเป็นอาวุธปล้นกระบือไป 18 ตัวมูลค่า 1,660 บาท³¹⁷ วันที่ 25 พฤศจิกายน ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ท้องที่โรงพักปากคลองรังสิต ผู้ร้าย 15 คน ยิงปืน 5 นัดปล้นโรงกระบือนายพิก คนร้ายได้กระบือไป 56 ตัวไม่ทราบราคา กองตระเวนประตูน้ำสายใหม่ติดตามไม่ทันพอรุ่งขึ้นได้กระบือกลับมา 23 ตัว³¹⁸

แม้ว่าการปล้นอีกหลายรายคนร้ายได้กระบือไปอยู่ระหว่าง 2-10 ตัว ดังที่พบในรายงานของกองตระเวน เช่น คดีท้องที่โรงพักบางหวายเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) คนร้าย 4 คนเข้าทุบตีนายเปรมที่คลอง 2 แยงกระบือไป 4 ตัวราคา 240 บาท³¹⁹ คดีในท้องที่โรงพักคลอง 9 คนร้าย 3-4 คนยิงปืน 4 นัดเข้าทุบตีอำแดงพร้อมเจ้าทรัพย์แล้วไล่ต้อนกระบือไป 2 ตัวราคา 100 บาท³²⁰ คดีท้องที่โรงพักคลอง 13 เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) คนร้าย 4 คนปล้น

³¹⁴ Zimmerman , Siam Rural Economic Survey , p 308. Bangkok Times : “ Another Gang Robbery at Klong Rangsit “ , March 7 ,1900 ; “ The Cattle Trade ” , June 4 , 1900 ; “ In The Paddy District ” , Sept 9 ,1900. อ้างถึงใน สุนทรี อาสะโวทย์, **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457**, หน้า 121.

³¹⁵ หจข. ร.5 น.8.6ก/101 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 19 มี.ค.123 (19-25 มี.ค.123)

³¹⁶ หจข. ร.5 น.8.6ก/149 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 4 มี.ค. 124 (4-10 มี.ค.124)

³¹⁷ หจข. ร.5 น.8.6ก/177 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 21 ต.ค.125 (21-31 ต.ค.125)

³¹⁸ หจข. ร.5 น.8.6ก/183 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 2 ธ.ค.125 (2-7 ธ.ค.125)

³¹⁹ หจข. ร.5 น.8.6ก/53 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 21 ก.พ.122 (21-26 ก.พ.122)

³²⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/63 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 15 พ.ค.123 (15-27 พ.ค.123)

เรือนายคงพินอำแดงมุนกรรยาบาดเจ็บต้อนกระบือไป 3 ตัวราคา 187 บาท³²¹ เป็นต้น แต่จำนวนกระบือที่ปล้นครั้งละมากกว่า 10 ตัวในคดีจำนวนไม่น้อยจึงเป็นความรุนแรงของคดีในพื้นที่นี้ที่เกิดขึ้นจากการเสียดของคนร้ายเพื่อผลตอบแทนที่คุ้มค่าเมื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา

กระบือที่ได้จากการปล้นย่อมต้องมีผู้รับซื้อจึงจะสามารถก่อคดีขึ้นมาได้ เพราะเป็นสัตว์ใหญ่ปล้นสะดมลักไปแล้วจะซ่อนเร้นไว้ก็ไม่ได้ ถ้าจะพาเที่ยวเร่ขายก็คงจะเกิดสงสัยจับกุมกันขึ้น³²² ในพื้นที่มีการใช้กระบือมากอย่างในทุ่งรังสิตจึงมีแหล่งรับซื้อชายหรือ “ช่องกระบือ” เกิดขึ้นมารองรับอยู่หลายแห่ง เช่น ช่องกระบือของสร้างขันและอำแดงเพื่อนบริเวณคลอง 2³²³ ช่องกระบือของโต๊ะหะยี่ซอ³²⁴ และช่องกระบือของโต๊ะหะยี่สาต³²⁵ เป็นต้น

ช่องกระบือเหล่านี้เป็นการดำเนินงานจากคนในพื้นที่ทั้งสิ้น ซึ่งคล้ายคลึงกับคำให้การของคนร้ายเมื่อปี พ.ศ.2446 ที่การลักกระบือสามารถขายกระบือจากการลักให้กับนักเลงในท้องที่ไม่ต้องรีบร้อนเหมือนการปล้นที่ต้องเร่งต้อนกระบือไปขายต่างถิ่น³²⁶ แต่สำหรับทุ่งรังสิตแล้วการปล้นกระบือเกิดขึ้นอย่างมากมาย กลับมีช่องกระบือหลายแห่งนอกเหนือจากการนำไปขายที่อื่นแสดงถึงความรุนแรงจากคดีประเภทนี้ โดยที่ช่องกระบือมีบทบาทเกี่ยวพันอย่างสำคัญมากกว่ารับซื้อกระบือจากการลักขโมยในพื้นที่เช่นในคำให้การข้างต้นเท่านั้น พฤติกรรมเช่นนี้ปรากฏในรายงานของเจ้าหน้าที่รัฐเมื่อปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) กล่าวถึงช่องกระบือของโต๊ะหะยี่สาต ที่สนับสนุนทั้งการปล้นและลักกระบือพร้อมกัน ดังนี้

³²¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/68 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 26 มิ.ย.123 (26-30 มิ.ย.123)

³²² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” หน้า 309.

³²³ หจข. ร.5 น.41.4/10 บริษัทชุดคลองคูนาสยามหาว่าอำแดงเพื่อนรับถ่ายถอนกระบือเมืองปทุมธานี (26 เม.ย.-15 ส.ค.113)

³²⁴ หจข. ร.5 ม.2.26/3 เรื่องนายนวนนายฟาและมะหะหมัดบิดาวิวาทยิงกันตายที่ตำบลลำบัวเขียวทุ่งคู (11 ธ.ค.-13 ม.ค.115)

³²⁵ หจข. ร.5 ต.5.1 เรื่องโต๊ะหะยี่สาตเลี้ยงผู้ร้ายช่องกระบือในทุ่งหลวง , หนังสือพระยาอินทราธิปัตติ ทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, 11 มิถุนายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) อ้างถึงใน รัชณี สาดเปรม, “บทบาทชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325-2453,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), หน้า 114.

³²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 306-307 และ 316-319.

“...โต๊ะหยาสด ตั้งอยู่ตำบลล้ามะเขือขึ้น ทุ่งคู้ แขวงกรุงเทพฯ ตั้งช่องมั่วผู้ร้าย ลักทรัพย์จากชาวบ้าน และให้กำลังเครื่องศาสตราวุธ กับม้าสำหรับอ้ายผู้ร้ายไป เทียวปล้น ไล่ ลัก กระบือมาให้โต๊ะหยาสดรับซื้อไถ่ถอนกระบือผู้ร้ายเนืองๆ ความ ร้ายให้เหตุเกิดผู้ร้ายกระทำโจรกรรมในทุ่งหลวงเพราะมีเหตุมีช่องรับผู้ร้ายใน จังหวัดนี้ คือ ช่องโต๊ะหยาสดตำบลหนึ่ง...”³²⁷

พฤติกรรมที่เกิดในท้องถิ่นเช่นนี้ จึงพบว่ากระบือของผู้เสียหายไปปรากฏอยู่ตามช่อง กระบือต่างๆ เช่น นายโต๊ะอยู่ทีคลอง 3 ไปสืบกระบือ 2 ตัวของตนที่หายไปพบว่าอยู่ที่ช่องของ อำแดงเผื่อน พร้อมกับกระบืออีก 3 ตัวของจีนก๊กที่อยู่คลองเดียวกัน³²⁸ ซึ่งถูกปล้นไปเมื่อวันที่ 20 เมษายน ร.ศ.113 (พ.ศ.2437)³²⁹ ในรายชื่อของโต๊ะหยาสดก็มีผู้เสียหายหลายรายขาดทอว่ากระบือ ของตนอยู่ในช่องนี้³³⁰ หรือกรณีของโต๊ะหยาสดก็เช่นกัน

หนทางที่จะจำหน่ายกระบือของคนร้ายยังมาจากการรับซื้อของผู้ทำนาในพื้นที่ เช่นมิสเตอร์ เกรแฮมซึ่งเช่านาของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ได้ซื้อกระบือ 4 ตัวของคนร้ายที่ปล้นมาจากโรง ของนายสายทีคลอง 3 เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) เจ้าทรัพย์ติดตามไปจนพบจึง ต้องคืนให้โดยผ่านการเจรจาจากเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งมิสเตอร์เกรแฮมให้การว่าไม่ทราบว่าเป็นกระบือที่ ปล้นมา³³¹ ไม่เพียงเท่านั้นกระบือยังอาจจะถูกจำหน่ายให้กับบรรดาพ่อค้าเร่หรือคนต่างถิ่นที่เข้า มาซื้อหากระบือไปใช้งาน ดังที่ปรากฏในคำขอหนังสือเดินทางไปหัวเมืองของคนในบังคับชาติต่างๆ ซึ่งก็เข้ามาในบริเวณนี้ด้วยเช่น นายทองดี คนลาวในบังคับฝรั่งเศสเดินทางมาเพื่อหาซื้อกระบือไปทำ นา³³² ส่วนนายช่วง³³³ กับ มอฮัมมัดฮาซันก็ระบุว่าหาซื้อโค กระบือ ม้า³³⁴ แม้จะยังไม่ทราบถึงความ

³²⁷ รัชนี้ สาดเปรม, “บทบาทชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325-2453,” หน้า 114.

³²⁸ หจข. ร.5 น.10.4/10 บริษัทชุดคลองคูนาสยามหาว่าอำแดงเผื่อนรับถ่ายถอนกระบือเมืองปทุมธานี (26 เม.ย.-15 ส.ค.113)

³²⁹ หจข. ร.5 น.41.4/9 บัญชีหนังสือกระทรวงเกษตราธิการผู้ร้ายเทียวปล้นแย่งชิงกระบือของราษฎรที่ ทำนาอยู่ในเขตบริษัทชุดคลอง ขอให้กระทรวงช่วยระงับโจรผู้ร้ายปล้นเสียด้วย (16 เม.ย.-14 พ.ค.113)

³³⁰ หจข. ร.5 ม.2.26/3 เรื่องนายนวนนายพาและมะหะหมัดบิลาวีวาทิงกันตายที่ตำบลล้าบัวเขียวทุ่งคู้ (11 ธ.ค.-13 ม.ค.115)

³³¹ หจข. ร.5 เอกสารกระทรวงเกษตราธิการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/7 ผู้ร้ายปล้นกระบือ นายสายตำบลคลองที่ 3 (ร.ศ.118)

³³² หจข. ร.5 น.43.4/37 ขอหนังสือเดินทางให้นายทองดีในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 4 คนไปซื้อกระบือ ทางเมืองรัตนบุรี (7 ก.พ.125)

เกี่ยวข้องกับคนร้ายจากกลุ่มคนเหล่านี้แต่ก็เป็นช่องทางที่คนร้ายสามารถจำหน่ายทรัพย์สินปล้นจากการก่อคดีได้มากขึ้น

การที่มีผู้รับซื้อกระป๋องหลายช่องทางและมีความต้องการสูง ทำให้สัมพันธ์กับการเกิดคดีในพื้นที่ใกล้เคียง ด้วยการเป็นแหล่งที่คนร้ายจากต่างถิ่นจะนำกระป๋องเข้ามาในพื้นที่นี้ ดังกรณีเมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) พระยาพิชัยณรงค์สงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสระบุรี

พร้อมด้วยกรมการอำเภอ และตำรวจภูธรอีก 35 นาย เข้ามาสืบหากระป๋องของกลางจำนวน 120 ตัวที่คนร้ายปล้นมาจากนายผลที่ตำบลหนองแค เข้ามาในท้องที่อำเภอหนองเสือ เมืองธัญบุรี จึงได้ร่วมกันเข้าจับกุมคนร้ายได้จำนวน 9 คน กระป๋องของกลางอีก 10 ตัวกับม้า 1 ตัว กระป๋องเหล่านี้ได้เข้าสู่กระบวนการซื้อขาย จากปากคำของนายเที่ยง นายหล้าซึ่งเป็นคนร้ายรายสำคัญถูกจับกุมที่คลอง 9 ให้การขัดท่อดว่ากระป๋อง 3 ตัวของตนนั้นซื้อมาจากนายฉิม นายหริ่ม ที่คลอง 11 ในราคา 30 บาท และกระป๋องของกลางอีกส่วนหนึ่งเป็นของผู้ที่จับกุมในคราวนี้คือนายซุบ นายพ่วง นายแพ นายช่วย คนร้ายซึ่งเป็นลูกนาในที่นาของนายสดนายกองนาของกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ³³⁵ ส่วนกระป๋องที่ไม่มีการระบุอาจจะกระจายไปสู่ราษฎรโดยการซื้อขายก็เป็นได้

ส่วนในรายที่ก่อคดีเล็กกว่านี้ก็ยังมีกระป๋องเข้ามาในพื้นที่นี้ ดังคดีของนายริดที่ได้ไปลักกระป๋อง 2 ตัวของนายภูในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ท้องที่อำเภอพระราชวัง แขวงเมืองกรุงเก่า นายริดถูกเจ้าทรัพย์ตามจับได้ที่อำเภอหนองแค เมืองสระบุรี ได้กระป๋องของกลาง 1 ตัว นายริดให้การว่านำกระป๋องมาแลกกับนายนัดที่แขวงเมืองธัญบุรีทางเมืองสระบุรีจึงขอตัวนายนัดจำเลย³³⁶ ทั้งสองคดีเป็นตัวอย่างที่เห็น ได้ว่ากระป๋องในพื้นที่นี้ส่วนหนึ่งนำมาจาก การปล้นในพื้นที่อื่น โดยมีความต้องการและหนทางซื้อขายที่หลากหลายเป็นแรงจูงใจที่สำคัญ คดีประเภทนี้นับเป็นการจกฉวยปัจจัยการผลิตของผู้อาศัยทำนาในบริเวณนี้โดยสร้างความเสียหายกับชีวิตและทรัพย์สินอย่างมาก

³³³ หจข. ร.5 น.43.4/39 ขอนหนังสือเดินทางให้นายช่วงคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 6 คนไปซื้อโค กระป๋อง ม้า ทางเมืองมินบุรี เมืองธัญบุรี (23-24 มี.ค.125)

³³⁴ หจข. ร.5 น.43.4/21 ขอนหนังสือเดินทางให้หมอสยามัดฮาซันในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 6 คนไปซื้อโค กระป๋อง ม้า ทางเมืองมินบุรี เมืองธัญบุรี ตามความประสงค์ด้วย (16-17 ก.พ.124)

³³⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/55 นายแหม่มปลัดอำเภอหนองเสือ จับตัวผู้ร้ายปล้นกระป๋องนายผลแขวงเมืองสระบุรีได้คนร้ายรวม 9 คนกระป๋อง 10 กระป๋องได้มอบตัวให้พระยาพิชัยณรงค์สงครามไปแล้ว มีตราสั่งให้จ่ายเงินรางวัลให้แก่นายแหม่มปลัดอำเภอ 60 บาทด้วยแล้ว (7 ธ.ค.-11 ม.ค.124)

³³⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/16 ส่งนายนัดซึ่งนายริดต้องหาลักกระป๋องนายภู นายริดอ้างว่าได้มาจากนายนัดไปยังเมืองสระบุรี (29 มิ.ย.-26 ก.ค.121)

5.3.2.4 การปล้นเรือ

สภาพท้องที่อันเต็มไปด้วยลำคลองตลอดทั้งทุ่งของโครงการรังสิต การใช้เรือจึงเป็นมีความจำเป็นทั้งเพื่อเป็นพาหนะโดยสาร ขนส่งผลผลิต หรือการค้าขายสินค้าต่างๆที่ตอบสนองกับต่อวิถีการผลิตในบริเวณนี้ การปล้นสะดมเรือ ตลอดจนพฤติกรรมอื่นอยู่ในขอบข่ายเดียวกัน อย่างเช่น การตีเรือ การแย่งชิง ที่ต่างสร้างความเดือดร้อนกับผู้ใช้ลำคลองด้วยกัน

พฤติกรรมในการก่อคดีประเภทนี้แตกต่างกันตามการเรียกของคนร้าย ในคำให้การของคนร้ายเมื่อปี พ.ศ.2446 กล่าวว่า การปล้นเรือผิดกับการตีเรือเพราะเรือที่ถูกปล้นเป็นเรือที่จอดอยู่ตามบ้าน เช่นเรือจีนรับซื้อข้าวที่ย้ายที่จอดไปเรื่อยๆเมื่อมีสายรายงานถึงจำนวนและที่ซ่อนทรัพย์สินในเรือจึงเข้าปล้น ส่วนการตีเรือจะเป็นเรือขณะกำลังสัญจรซึ่งจะลงมือยากกว่าเพราะเรือค้าขายมักพ่วงกับเรือไฟไปได้เร็ว อีกประการหนึ่งยังต้องระวังพลตระเวนและตำรวจภูธรที่ตรวจตราหากถูกตรวจพบอาวุธจะถูกจับ เพราะหลบหนียากคนร้ายจึงไม่ชอบการตีเรือ³³⁷

ทั้งสองวิธีการจึงเป็นการเรียกเฉพาะของคนร้ายซึ่งจากคำให้การนี้แม้การตีเรือคนร้ายจะไม่ชอบกระทำ แต่พฤติกรรมในการปล้นเรือก็ยังมีอยู่ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสงสัยถึงการเกิดคดีว่า “ได้ยินข่าวปล้นเรือข้าวและเรือค้าขายก็มีอยู่บ้างจะว่าไม่ดีเรืออย่างไร”³³⁸ และในหมู่คนทั่วไปอาจไม่ได้แยกอย่างเด่นชัดเหมือนกับผู้ลงมือ เพราะเมื่อเกิดเหตุแล้วก็ล้วนอยู่ในฐานะผู้เสียหายทั้งสิ้นไม่ว่าการก่อคดีจะอยู่ในลักษณะใด

สำหรับผู้ที่สัญจรตามลำคลองในบริเวณทุ่งรังสิตหลายรายต้องประสบกับคดีประเภทนี้ บรรดาเรือค้าขายเป็นเป้าหมายที่สำคัญของคนร้ายที่จะลงมือ ซึ่งสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจที่มีการปลูกข้าวเป็นหลัก และต้องพึ่งพาการซื้อหาสินค้าจากภายนอกโดยผ่านทางเรือค้าขายต่างๆ ความชุกชุมของคดีที่เกิดกับเรือค้าขายมีมากถึงกับในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) บริษัทชุดคลองได้ร้องเรียนว่า เรือแม่ค้าต่างหวาดกลัวคนร้ายจนไม่กล้าเดินตามลำคลอง³³⁹

เรือที่มักเป็นที่สนใจของคนร้ายคือเรือค้าข้าว เพราะได้ทรัพย์สินคุ้มค่าเช่น คดีเมื่อวันที่ 3 มกราคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) คนร้าย 5 คนปล้นเงินพ่อค้าข้าว บริเวณระหว่างคลอง 3 ต่อกับ

³³⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” หน้า 286-287.

³³⁸ เรืองเดียวกัน, หน้า 287.

³³⁹ หจข. ร.5 น.41.4/9 บัญชีหนังสือกระทรวงเกษตราธิการว่ามีโจรผู้ร้ายเที่ยวปล้นแย่งชิงกระบือของราษฎรที่ทำนาอยู่ในเขตบริษัทชุดคลอง ขอให้กระทรวงช่วยระงับโจรผู้ร้ายเสียด้วย (16 เม.ย.-14 พ.ค.113)

คลองรังสิตคนร้ายได้เงินไป 600 บาท³⁴⁰ หรือคดีเมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2456 คนร้าย 3 คน ปล้นเรือค้าข้าวของจีนลุ่มบริเวณคลองหกทวายเหนือท้องที่อำเภอหนองเสือได้ทรัพย์สินไป 1,251 บาท 62 สตางค์³⁴¹ ไม่เพียงมุ่งต่อทรัพย์สินจำนวนมากจากเรือค้าข้าวแต่บรรดาเรือค้าขายอื่นๆก็ได้รับผลด้วย เช่น ในปีร.ศ.115 (พ.ศ.2439) คนร้ายปล้นเรือแม่ค้าที่ไปขายอาหารให้กับคนงานชุดคลองของบริษัท³⁴² เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ท้องที่โรงพักปากคลองรังสิต ขณะที่จีนเฝ้ากำลังพายเรือขายเนื้อสุกรมีชาย 2 คนร้องเรียกขอซื้อ พอเข้าใกล้ก็ชกต่อแล้วแย่งชิงเนื้อสุกรราคา 8 บาทไป³⁴³ เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ท้องที่โรงพักคลอง 13 จีนสี่เกียพายเรือขายขนมตามคลอง 12 มีชาย 3 คนร้องเรียกจะซื้อจิ้งแหวเรือเข้าไป จึงถูกทำร้ายแย่งชิงทรัพย์สินมูลค่า 11 บาท 29 อัฐ³⁴⁴ จากตัวอย่างที่กล่าวมาไม่ว่าเรือค้าขายจะมีทรัพย์สินมากเพียงใดก็อยู่ในสายตาของคนร้ายทั้งสิ้น

ในส่วนของผู้สัญจรเพื่อการอื่นก็อยู่ในฐานะของผู้เสียหายอีกด้วย เช่นคดีเมื่อวันที่ 5 มกราคม ร.ศ.116 (พ.ศ.2441) คนร้ายปล้นเรือของชาวมอญที่เดินทางมาเพื่อจะทำนาในคลอง 5 คนร้ายฟันเจ้าทรัพย์บาดเจ็บสาหัส³⁴⁵ หรือคดีเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) อำแดงย้อยและลูกจ้างพายเรือมาตามลำคลอง 14 ฝั่งคลองหกทวายใต้ มีคนร้าย 2 คนถือมีดกระโดดลงน้ำเข้าจับเรือของเจ้าทรัพย์แย่งชิงทรัพย์สินมูลค่า 164 บาท³⁴⁶ และในรายชื่อของจีนได้ เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ขณะกำลังเดินทางมาในคลองรังสิตซึ่งในเรือมีพลตระเวนขอโดยสารมาด้วยมีคนร้าย 4 คนยิงปืน 2 นัดปล้นเรือได้ทรัพย์สิน 947 บาทส่วนพลตระเวนกระโดดน้ำ

³⁴⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 เรื่องบริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นในคลองของบริษัทหลายรายแล้ว (ร.ศ.116)

³⁴¹ หจข. ร.6 น.10.4/16 ขอบำเหน็จรางวัลผู้แกมีความชอบ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

³⁴² หจข. ร.5 น.41.4/7 เรื่องพระประชาธิพงษ์ส่งสำเนาหนังสือบริษัทชุดคลองคุณาธยามร้องว่าผู้ร้ายในบังคับชุมชุมขึ้นในเขตที่ได้รับพระบรมราชานุญาตและได้ปล้นกระบือของนายพลอยที่ตำบล 6 ,8 วา (22 เม.ย.-19 พ.ค.115)

³⁴³ หจข. ร.5 น.8.6ก/53 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 21 ก.พ.122 (21-26 ก.พ.122)

³⁴⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก/72 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 24 ก.ค.123 (24 ก.ค.-1 ส.ค.123)

³⁴⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 เรื่องบริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นในบริเวณคลองของบริษัทหลายรายแล้ว (ร.ศ.116)

³⁴⁶ หจข. ร.5 น.8.6ก/238 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10-16 ก.พ.126 (10-19 ก.พ.126)

หลบหนี³⁴⁷ คดีนี้ยังแสดงถึงความอุกอาจของคนร้ายที่ไม่กลัวกระทั่งเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งต่างจาก คำให้การของคนร้ายเมื่อปี พ.ศ.2448 ดังกล่าว คดีประเภทนี้ล้วนสร้างความเสียหายกับชีวิตและ ทรัพย์สินของผู้เดินทางในลำคลองอย่างมากปรากฏในตารางถึงคดีบางส่วนดังนี้

ตารางที่ 13
แสดงคดีการปล้นเรือและแย่งชิงทรัพย์สินในทุ่งรังสิต

วัน/เดือน/ปี	ประเภท คดี	ผู้เสียหาย	ผู้ลงมือ	ประเภท เรือ	สถานที่	ทรัพย์สิน
3 ม.ค.116 (พ.ศ.2440) ³⁴⁸	ปล้นเรือ	จีนพ่อค้าข้าว	ผู้ร้าย 5 คน	เรือค้าข้าว	คลอง 3 ต่อกับ คลองรังสิต	เงิน 600 บาท
29 ม.ค.116 (พ.ศ.2440) ³⁴⁹	ปล้นเรือ	จีนพ่อค้าข้าว	กำนันทัดและ พรรคพวก	เรือค้าข้าว	สี่แยกคลอง เปรมประชากรต่อ คลองรังสิต	จีนพ่อค้าถูก ยิงตาย 1 คน
12 ก.พ.122 (พ.ศ.2446) ³⁵⁰	แย่งชิง	จีนไถ่	ผู้ร้าย 2 คน	เรือขายเนื้อ สุกร	ท้องที่โรงพักปาก คลองรังสิต	คนร้ายได้เนื้อ สุกรราคา 8 บาท
9 มิ.ย.122 (พ.ศ.2446) ³⁵¹	ปล้นเรือ	จีนจอน	ผู้ร้าย 2 คน	-	ระหว่างคลอง 12 และ 13 ฝั่งใต้คลอง รังสิต	จีนจอน บาดเจ็บ คนร้ายได้เงิน 17 บาท

³⁴⁷ หจข. ร.5 น.8.6ก/238 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10-16 ก.พ.126 (10-19 ก.พ.126)

³⁴⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3986 เรื่อง บริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นในคลอง ของบริษัทหลายรายแล้ว (ร.ศ.116)

³⁴⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกหนังสือเก่า กส.4/3989 เรื่อง บริษัทร้องขอให้จัดการเรื่องผู้ร้าย ปล้นที่คลองรังสิตตอนระหว่างคลองเปรมประชากร (ร.ศ.116)

³⁵⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/53 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 28 ก.พ.122 (28 ก.พ.-4 มี.ค.122)

³⁵¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/21 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 14 มิ.ย.122 (14-19 มิ.ย.122)

9 ก.ค.123 (พ.ศ.2447) ³⁵²	แย่งชิง	จีนสี่เกีย	ผู้ร้าย 3 คน	เรือขายขนม	คลอง 12 ท้องที่ โรงพักคลอง 13 รังสิต	ทรัพย์สิน มูลค่า 11 บาท 29 อัฐ
5 ธ.ค.123 (พ.ศ.2447) ³⁵³	ปล้นเรือ	จีนฮั่ว	นายชั้น	-	คลอง 12 ท้องที่ โรงพักคลอง 13 รังสิต	ทรัพย์สิน มูลค่า 8 บาท 32 อัฐ
21 เม.ย.124 (พ.ศ.2448) ³⁵⁴	ปล้นเรือ	จีนโคเสง	นายพา, นาย หล่อ ลูกจ้าง	-	ระหว่างคลอง 1 และ 2 ท้องที่โรงพัก บางหวาย	ทรัพย์สิน มูลค่า 40-50 บาท
19 มิ.ย.124 (พ.ศ.2448) ³⁵⁵	ปล้นเรือ	จีนแซหววน	ผู้ร้าย 8 คน	-	ท้องที่โรงพักคลอง 13 รังสิต	ร่ม 1 คัน ราคา 3 บาท 16 อัฐ
4 ก.ย.124 (พ.ศ.2448) ³⁵⁶	แย่งชิง	จีนเทียน	นายแพ	เรือเขียนหอย	คลอง 9 ท้องที่ โรงพักลำหิน	เงิน 100 บาท
29 ก.ย.124 (พ.ศ.2448) ³⁵⁷	ปล้นเรือ	นายเนียม	ผู้ร้าย 3 คน	-	ท้องที่โรงพักหนอง เสือ	เงิน 50 บาท
27 ก.ย.124 (พ.ศ.2448) ³⁵⁸	ปล้นเรือ	นายเพิ่ม	ผู้ร้าย 3 คน	-	ท้องที่โรงพักหนอง เสือ	ไม่ได้ ทรัพย์สิน

³⁵² หจข. ร.5 น.8.6ก/72 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 24 ก.ค.123
(24 ก.ค.-1 ส.ค.123)

³⁵³ หจข. ร.5 น.8.6ก/92 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 8 ม.ค.123
(8-11 ม.ค.123)

³⁵⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก/107 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 30 เม.ย.124
(30 เม.ย.-4 พ.ค.124)

³⁵⁵ หจข. ร.5 น.8.6ก/114 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 มิ.ย.124
(25-28 มิ.ย.124)

³⁵⁶ หจข. ร.5 น.8.6ก/124 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10 ก.ย.124
(10-26 ก.ย.124)

³⁵⁷ หจข. ร.5 น.8.6ก/128 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 8 ต.ค.124
(8-13 ต.ค.124)

³⁵⁸ หจข. ร.5 น.8.6ก/129 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 15 ต.ค.124
(15-25 ต.ค.124)

6 ต.ค.124 (พ.ศ.2448) ³⁵⁹	ปล้นเรือ	จีนตอม	ผู้ร้าย 8 คน	-	ห้องที่โรงพักหนอง เสือ	ทรัพย์สิน มูลค่า 128 บาท 28 อัฐ
4 ต.ค.124 (พ.ศ.2448) ³⁶⁰	ปล้นเรือ	อำแดงเผือก	ผู้ร้าย 3 คน	-	ห้องที่โรงพัก สายไหม	เรือกับ ทรัพย์สินรวม 118 บาท 32 อัฐ
10 ก.พ.125 (พ.ศ.2449) ³⁶¹	ปล้นเรือ	จีนฮง	นายเพด,บัว, ซิ่น, ผาด อำแดงเมี้ยน	-	ห้องที่โรงพัก ธัญญบุรี	เงิน 700 บาท
17 ก.ย.125 (พ.ศ.2449) ³⁶²	ปล้นเรือ	จีนพ่อค้าข้าว	ไม่ระบุ	เรือค้าข้าว	คลอง 26 กับ คลอง 27 ฝั่งเหนือคลอง รังสิต	ไม่ระบุ
14 พ.ค.126 (พ.ศ.2450) ³⁶³	ปล้นเรือ	อำแดงอ่อน	นายตั้ง	-	ห้องที่โรงพักหนอง เสือ	ทรัพย์สิน มูลค่า 740 บาท
19 ก.ค.126 (พ.ศ.2450) ³⁶⁴	แย่งชิง	จีนกิมเหมือน, จีนทูป	นายใหญ่ ผู้ใหญ่บ้าน	เรือขายสินค้า	คลอง 8 ห้องที่ โรงพักหนองเสือ	ทรัพย์สิน มูลค่า 5 บาท 32 อัฐ

³⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.

³⁶⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/132 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือประจำอาทิตย์ที่ 5 พ.ย.124
(5-23 พ.ย.124)

³⁶¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/190 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือประจำอาทิตย์ที่ 10 ก.พ.125
(10-18 ก.พ.125)

³⁶² หจข. มร.5-ร.6 รล-พล ร.ศ.125 เรื่องที่ 4 การสืบจับผู้ร้ายปล้นเรือจีนพ่อค้าที่ตำบลคลอง 26-27 ได้
นั้นทราบแล้วเป็นที่ควรสรรเสริญ, หน้า 454.

³⁶³ หจข. ร.5 น.8.6ก/206 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 2 มิ.ย.126
(2-5 มิ.ย.126)

³⁶⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก/215 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 4 ส.ค.126
(4-6 ส.ค.126)

10 ส.ค.126 (พ.ศ.2450) ³⁶⁵	แย่งชิง	จีนจี	ผู้ร้าย 4 คน	เรือขายสินค้า	คลอง 12 ท้องที่ โรงพักคลอง 13	ทรัพย์สิน มูลค่า 40 บาท 32 อัฐ
16 ต.ค.126 (พ.ศ.2450) ³⁶⁶	แย่งชิง	จีนหลี	ผู้ร้าย 2 คน	เรือเขียนหอย	สี่แยกคลองเปรม ประชากร	เงิน 40 บาท
12 เม.ย.2456 ³⁶⁷	แย่งชิง	นายหนู	นายขัน	เรือส่งไฟ หอย	ระหว่างคลอง 6-7 ท้องที่ อ.คลอง หลวง	-
15 ก.ย.2456 ³⁶⁸	ปล้นเรือ	จีนคุ่น	นายหนู, หนูน, เรียง	เรือค้าข้าว	คลองหกวา สายเหนือ อ.หนองเสือ	ทรัพย์สิน มูลค่า 1251 บาท 62 สตางค์

การปล้นสะดมในบริเวณทุ่งรังสิตนับได้ว่ามีความรุนแรงทั้งในด้านปริมาณ และรูปแบบ ต่างๆที่คนร้ายจะใช้แสวงหาโภคทรัพย์ที่เลี้ยงชีพและปัจจัยการผลิตจากบรรดาผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตามแต่สามารถกระทำได้ นอกจากความรุนแรงที่คนร้ายแสดงออกมาแล้วยังสะท้อนภาพของ ความสัมพันธ์ของผู้คนในบริเวณนี้ดังจะกล่าวในตอนต่อไป

5.3.3 คดีลักทรัพย์

นอกจากผู้คนที่อาศัยในดินแดนเปิดใหม่จะต้องเผชิญกับการปล้นสะดมแล้ว การลักทรัพย์ ก็เป็นคดีอีกประเภทหนึ่งที่มีไม่น้อย จำนวนของคดีในบริเวณนี้ช่วงก่อนหน้าการตั้งเมืองธัญบุรีใน ปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ปรากฏในรายงานกองตระเวนเมื่อปี ร.ศ.118 แผนกชั้นนอกมี 153 คดี แผนกชั้นในมี 1,325 คดี และแผนกรักษาทางรถไฟมี 127 คดี³⁶⁹ ต่อมาในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) มีการแบ่งความรับผิดชอบของแผนกชั้นนอกเป็นสายเหนือและสายใต้ ในแผนกสายเหนืออันเป็น

³⁶⁵ หจข. ร.5 น.8.6ก/218 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 ส.ค.-1 ก.ย.126 (25 ส.ค.-3 ก.ย.126)

³⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

³⁶⁷ หจข. ร.6 น.10.4/16 ขอบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความชอบ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

³⁶⁸ หจข. ร.6 น.10.4/16 ขอบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความชอบ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

³⁶⁹ หจข. ร.5 น.8.6/5 คำแปลรายงานกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก รักษาการรถไฟประจำปี รัตนโกสินทร์ศก 118 (1 เม.ย.-31 มี.ค.117)

จำนวนที่รวมหัวเมืองส่วนนี้ได้แก่ นนทบุรี ปทุมธานี มีนบุรี และธัญบุรีมี 168 คดี เป็นรองจากแผนกชั้นในซึ่งมี 2,073 คดี³⁷⁰

จำนวนคดีของแผนกชั้นในที่มีอยู่มากเพราะคนร้ายสามารถซื้อขายทรัพย์สินจากการปล้นหรือลักขโมยได้ตามแหล่งอบายมุขทั้ง โรงบ่อน โรงรับจ่านำ โรงยาฝิ่นที่มีเป็นจำนวนมาก³⁷¹ ในรายงานของกองตระเวนปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) กล่าวถึงโรงรับจ่านำในเขตกรุงเทพฯว่ารับสิ่งของจากคนร้ายแม้กระทั่งอาวุธปืน “อาร์มีแมกซีนไรฟล” กับเครื่องกระสุนต่างๆที่หายไปจากกรมทหารเรือ และการวิ่งราวหมวกที่มีอย่างมากที่สุดก็พบว่าแค่ 10 นาทีจากที่เกิดเหตุห่างไปไม่กี่ร้อยวาหมวกใบนั้นก็ถูกจ่านำแล้ว³⁷² สภาพเช่นนี้จึงมีผลทำให้คดีการลักทรัพย์เกิดกับพื้นที่ชั้นในคือเขตกรุงเทพฯอย่างมาก

สำหรับแผนกชั้นนอกก็แสดงถึงความรุนแรงของคดีนี้ที่มีมาแต่เดิม ซึ่งจำนวนที่ปรากฏเป็นรองเพียงพื้นที่ชั้นในเท่านั้น ในส่วนของโครงการรังสิตเมื่อมีการตั้งเมืองธัญบุรีในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) จากข้อมูลของกรมการเมืองมีจำนวนคดีดังนี้

³⁷⁰ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้ และรถไฟประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120 (17 ค.ศ.121)

³⁷¹ นันทนา โชติเวทธำรง, “โรงรับจ่านำกับเศรษฐกิจและสังคมไทย พ.ศ.2438-2498,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 36.

³⁷² หจข. ร.5 น.8.6/8 ความอาญาที่มีโทษเบาทำอันตรายทรัพย์สมบัติ (1 เม.ย.118)

ตารางที่ 14
แสดงจำนวนคดีหลักทรัพย์ในเขตเมืองธัญญบุรีตั้งแต่ปี ร.ศ.121-124
(พ.ศ.2445-2448)

อำเภอ	ร.ศ.121 ³⁷³ (พ.ศ.2445)	ร.ศ.122 ³⁷⁴ (พ.ศ.2446)	ร.ศ.123 ³⁷⁵ (พ.ศ.2447)	ร.ศ.124 ³⁷⁶ (พ.ศ.2448)	รวม
อ.เมือง	7	1	8	13	29
อ.คลองหลวง	4	12	16	16	48
อ.ลำลูกกา	7	11	13	11	42
อ.หนองเสือ	1	3	5	7	16
รวม	19	27	42	47	135

จำนวนคดีเท่าที่พบนี้เห็นได้ว่ามีแนวโน้มที่เพิ่มมากขึ้นนี้มีส่วนสัมพันธ์กับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของประชากรและความก้าวหน้าในการขุดคลองในพื้นที่ของบริษัทเหมือนกับที่เกิดในคดีการปล้นสะดมด้วยเช่นกัน ภาวะของแนวโน้มของการเกิดคดีประเภทนี้ยังมีอย่างต่อเนื่องในด้านปริมาณจนถึงปีสิ้นสุดสัมปทาน 25 ปีของบริษัทขุดคลองในปี พ.ศ.2457 ปรากฏจากรายงานตรวจราชการของพระยาสุริยราชวรกาย ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ถึงเจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ.2457 ความว่า

“...การทั่วไปทั้ง ๔ อำเภอการโจรผู้ร้าย ได้ทราบว่ลักเล็กลักน้อยมีชุกชุมในที่ตั้งตลาดมีโรงยาฝิ่น แต่การลักเรือชุกชุมมากมีทั่วไป ผู้ร้ายที่ลักของเล็กน้อย เช่น เครื่องนุ่งห่มแลของใช้สอยหรือทองรูปพรรณเหล่านี้ น่าจะคิดว่ากรุงเทพฯมีโรงรับจำนำลักได้ก็นำไปจำนำ แต่หัวเมืองไม่มีโรงจำนำเหตุใดของเหล่านี้จึงหายชุกชุม

³⁷³ หจข. ร.5 น.3.2ก/9 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 121 (5 ก.ค.121-6 เม.ย.122)

³⁷⁴ หจข. ร.5 น.3.2จ/7 บอกรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122 (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)

³⁷⁵ หจข. ร.5 น.3.2จ/13 บอกรายงานกรมการอำเภอ และบัญชีนักโทษ กับคนทั้งกระบือเกิดตายในจำนวนศก 123 (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)

³⁷⁶ หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษและไพร่พลเมือง กระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

ข้าพเจ้าได้ตรวจพบจัดการบางแห่งเป็นผลสำเร็จสงบอยู่ได้เป็นคราวๆ คือ ให้กองตรวจค้นระวังตามโรงยาฝิ่นชอบขายฝิ่นรับแลกเป็นเงินของแทนเงิน แล้วก็นำของเหล่านั้นไปจำหน่ายอีกต่อหนึ่งได้กำไรดี...”³⁷⁷

สภาพของการเกิดคดีลักทรัพย์ที่มีอย่างมากในเขตรังสิตต่างจากการเกิดคดีในเขตกรุงเทพฯ ซึ่งสัมพันธ์กับแหล่งรับซื้อชายทรัพย์สินจากการก่อคดีคือโรงรับจำนำ แต่ในบริเวณนี้โรงยาฝิ่นกลับมีส่วนอย่างมากต่อการเกิดคดี

ตลาดขนาดใหญ่ของการค้าฝิ่นอยู่ในกรุงเทพฯ เพราะฝิ่นสัมพันธ์กับตลาดแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานชาวจีนที่ตอบสนองต่อการเติบโตของเศรษฐกิจการค้าข้าว ซึ่งมีแหล่งปลูกข้าวในที่ราบลุ่มเจ้าพระยารอบเขตกรุงเทพฯ พร้อมกับการตั้งโรงสีขึ้นมารองรับ สิ่งที่มาคือการใช้แรงงานกุลีในโรงสีที่ส่วนใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯ ในโรงสีขนาดใหญ่จะมีกุลีราวๆ 200 คน โรงสีขนาดเล็กตรว 100 คน จึงมีความต้องการฝิ่นเพราะช่วยกระตุ้นให้เกิดกำลังและช่วยให้ทำงานหนักได้ ซึ่งเป็นกำลังซื้อที่สำคัญจนสามารถทำให้เจ้าภาษีฝิ่นขาดทุนหรือกำไรได้ทีเดียว และยังรวมไปถึงแรงงานชาวจีนในกิจการค้าขนาดย่อยและกรรมกรรับจ้างอื่น ๆ³⁷⁸

ความต้องการฝิ่นที่มีอย่างมากมีผลทำให้การเก็บภาษีฝิ่นในท้องที่นี้มีมากที่สุด ในบรรดา รายได้จากภาษีชนิดนี้ทั้งประเทศโดยในช่วงปี ร.ศ.115-117 (พ.ศ.2439-2441) เก็บได้ 1,099,200 บาท ปี ร.ศ.118-120 (พ.ศ.2442-2444) ได้ 1,920,000 บาท และปี ร.ศ.121-123 (พ.ศ.2445-2447) เก็บได้ถึง 3,071,200 บาท³⁷⁹

ในพื้นที่ทุ่งรังสิตซึ่งเติบโตมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกข้าวเป็นหลักที่ต้องใช้แรงงานในการผลิตทั้งสิ้น ก็พบว่ามีความต้องการฝิ่นด้วยเช่นกัน กลุ่มที่มีแนวโน้มกับการเสพยาฝิ่นได้แก่ผู้ใช้แรงงานที่เป็นชาวลาวรับจ้างทำนาจากหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นสำคัญ อีกทั้งชาวจีนซึ่งบางส่วนเป็นแรงงานรับจ้างอื่นๆ เช่น ชุดคลอง ถมโคก เป็นต้น ตลอดจนราษฎรผู้ทำนาเอง แรงงานเพื่อการรกรากกรรมเหล่านี้มีผลต่อการจำหน่ายฝิ่นเห็นได้จากการมีโรงยาฝิ่นหลายแห่งกระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ ในพื้นที่ดังนี้

³⁷⁷ หจข. ร.6 น.10.4/11 รายงานตรวจราชการ (3 มี.ค.2454-14 มี.ค.2457)

³⁷⁸ สุภาภรณ์ จรัสพัฒน, “ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ.2367-2468,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 107-111.

³⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

ตารางที่ 15
แสดงสถานที่ตั้งและจำนวนโรงพยาบาลในพื้นที่ทุ่งรังสิต

สถานที่	เจ้าของ
ห้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	เงินมอง ³⁸⁰
คลอง 13	เงินเกียนลุงซา ³⁸¹
คลอง 8	นายเรือง ³⁸²
ห้องที่โรงพักปากคลองรังสิต	เงินฮอง ³⁸³
คลอง 14-15 มณฑลปราจีนบุรี	เงินกวย ³⁸⁴
คลอง 11	เงินเฮงเอี้ยง ³⁸⁵
คลอง 4 อ.เมือง รัษฎาบุรี ³⁸⁶	-
ตลาดที่หน้าของกรมหลวงพิชิตปรีชา กร มุมคลองซอยที่ 1 คลองรังสิต ³⁸⁷	-
ห้องที่ อ.หนองเสือ เมืองรัษฎาบุรี ³⁸⁸	-

³⁸⁰ หจข. ร.5 น.8.6ก/45 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำปีอาศัยที่ 13 ธ.ค.122 (13-17 ธ.ค.122)

³⁸¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/58 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำปีอาศัยที่ 3 เม.ย.123 (3-9 เม.ย.123)

³⁸² หจข. ร.5 น.8.6ก/144 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำปีอาศัยที่ 28 ม.ค.124 (28 ม.ค.-12 ก.พ.124)

³⁸³ หจข. ร.5 น.8.6ก/211 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำปีอาศัยที่ 7 ก.ค.126 (7-10 ก.ค.126)

³⁸⁴ หจข. มร.5 รล-คพ/15 เรื่องที่ 28 ฆ่านายภูตายุที่ ต.คลอง 15 (ร.ศ.129)

³⁸⁵ หจข. มร.5 รล-คพ/13 เรื่องที่ 11 เงินไชยเท้าฆ่าเงินเฮงเอี้ยงตาย (ร.ศ.127)

³⁸⁶ หจข. ร.5 น.3.2ช / 9 รายงานย่อยกรมการเมืองรัษฎาบุรีจำนวนศก 128 (มิ.ย. ต.ค.-มี.ค.128)

³⁸⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/38 บริษัทชุดคลองบอง
เรื่องมีผู้ร้ายปล้นในคลองบริษัท (ร.ศ.119)

³⁸⁸ หจข. ร.5 น.3.2ช/10 รายงานย่อยตรวจการของกรมการเมืองรัษฎาบุรี จำนวนศก 129 (พ.ค.-ม.ค.129)

กลุ่มผู้ประกอบการมีลักษณะการจำหน่ายแบบ ร้านย่อย หรือ ซากงสี่ สามารถจำหน่ายผืนได้ไม่เกินคราวละ 10 ตำลึงเงิน และเป็นโรงยาสูบผืนด้วย ซึ่งเป็นการขายปลีก³⁸⁹ การขายผืนในลักษณะนี้ทำให้ผู้เสพสามารถซื้อหาได้สะดวกทั้งในด้านสถานที่ซึ่งมีหลายแห่งและปริมาณที่เหมาะสมกับผู้ซื้อรายย่อยได้อีกด้วย

โรงยาผืนได้มีส่วนในการเกื้อหนุนการเกิดคดีลักทรัพย์ เพราะมักเป็นที่รับแลกสิ่งของแทนการรับเงิน ผู้เสพจะต้องซื้อผืนในราคาแพงเนื่องจากการขายผ่านกันหลายต่อจากเจ้าภาษี ผ่านพ่อค้าขายส่ง หรือย้งสี่ จนถึงพ่อค้าขายปลีก ประกอบกับยังขายในราคาสูงกว่าที่รัฐกำหนดทำให้ราคาผืนสูงกว่าต้นทุนมากในช่วงก่อนปี พ.ศ.2447 ราคาตำลึงละ 6 บาท และขึ้นเป็นราคาตำลึงละ 7 บาทในปี พ.ศ.2447 ทั้งที่มีต้นทุนเพียงตำลึงละ 1 บาทเท่านั้น³⁹⁰

ขณะที่ความต้องการที่ความต้องการผืนมีอย่างตลอดแต่รายได้ไม่เพียงพอ เพราะรายได้ในภาคการเกษตรขึ้นอยู่กับฤดูกาลผลิต เช่น หากเป็นแรงงานลาวกว่าจะได้ค่าจ้างก็เมื่อหมดหน้านา คือ เก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ดังที่ลาวจากเมืองอุบลรับค่าจ้างในลักษณะนี้ แม้วานายจ้างจะเป็นผู้ออกค่ากินอยู่ค่าเสื้อผ้าก็ตาม³⁹¹ แต่คงไม่ได้รวมถึงค่ายาผืนด้วยเป็นแน่ และยังต้องเสี่ยงกับการถูกนายจ้างโกงค่าจ้างเสียอีก³⁹²

ส่วนราษฎรผู้ทำนาก็ต้องรอฤดูกาลผลิตภายหลังเก็บเกี่ยวและขายข้าวได้เหมือนกัน เมื่อได้เงินแล้วก็มีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ อีกทั้งค่าเช่านา ค่าลูกจ้าง ภาษี เครื่องอุปโภคบริโภคที่ต้องซื้อหาทั้งสิ้น การขาดแคลนเงินในการเสพผืนก็จำเป็นต้องใช้ทรัพย์สินแลกเอามาและบรรดาโรงยาผืนก็ยินดีรับแลกนำไปสู่การลักทรัพย์จนทำให้ต้องมีมาตรการดูแลเช่นในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) พันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ไปตรวจราชการพบเหตุคนร้ายลักทรัพย์ในเรือของเงินจันซึ่งขายสิ่งของแลกข้าว พร้อมกับมีความเห็นว่าคดีล่วงลักสิ่งของมีมากเพราะมีคนสูบยาผืนในเมืองนี้ จึงให้

³⁸⁹ สุภาภรณ์ จรัสพัฒน, “ภาษีผืนกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ.2367-2468,” หน้า 106.

³⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130-131.

³⁹¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 136.

³⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

กำหนดผู้ใหญ่บ้านทำบัญชีคนทุจริตและสุบยาฝิ่นส่งไปยังที่ว่าการอำเภอ³⁹³ ส่วนโรงยาฝิ่นก็ถูกตรวจตราห้ามการรับแลกสิ่งของแทนเงินสดในที่กล่าวในรายงานตรวจราชการข้างต้น

นอกจากนี้โรงยาฝิ่นที่ตั้งในพื้นที่ใกล้เคียงกับทุ่งรังสิตก็เป็นแหล่งที่มีจลาจลใช้เป็นหลบซ่อนหลังการกระทำผิดจากในพื้นที่ เช่น คดีเมื่อปี พ.ศ.2458 นายบู๊ลักกระปือมาจากคลอง 3 เมืองธัญบุรี เข้าไปในโรงยาฝิ่นที่ตำบลบ้านถั่ว เมืองปทุมธานี แล้วถูกจับได้³⁹⁴ หรือในปี พ.ศ.2457 กรมการเมืองนนทบุรีจับย้ายแปลคนักโทษหลบหนีจากเมืองธัญบุรีได้ที่โรงยาฝิ่นปากเกร็ด³⁹⁵ และก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ.2450 พระอารักษ์ประชาราษฎร์ ผู้ว่าราชการเมืองปทุมธานีจับตัวนายบุญซึ่งมาจากคลอง 5 เมืองธัญบุรีในฐานะผู้ต้องสงสัยว่าเป็นนักโทษหลบหนีได้ที่โรงยาฝิ่นอำเภอเมืองปทุมธานี³⁹⁶ โรงยาฝิ่นจึงเป็นแหล่งที่สนับสนุนการเกิดคดีลักทรัพย์รวมทั้งเป็นแหล่งหลบพักของคนร้ายซึ่งจะนำไปสู่คดีอาชญากรรมร้ายแรงอื่นๆได้เช่นกัน

โรงรับจำนำก็เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่คนร้ายใช้ในการซื้อขายสินค้าจากคดีที่แม้ว่าจะสร้างปัญหาของคดีประเภทนี้อย่างหนักกับในเขตกรุงเทพฯ ด้วยปริมาณของโรงรับจำนำที่มีอยู่มากในช่วงปี พ.ศ.2409-2443 กิจการประเภทนี้ดำเนินงานอย่างอิสระให้ผลกำไรอย่างงาม³⁹⁷ ในปี พ.ศ.2443ก่อนการใช้พระราชบัญญัติโรงรับจำนำ ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) มีโรงรับจำนำถึง 432 โรง³⁹⁸ ก่อนที่จำนวนจะลดลงเมื่อมีการควบคุมจากกฎหมายฉบับนี้โดยยึดหลักเกณฑ์ของจำนวนคนกับลักษณะของคนในตำบลนั้นว่าดีร้ายแค่ไหนเป็นหลัก ทำให้จำนวนลดลงเหลือ 30 ตำบลแล้วจึงเพิ่มจำนวนตามลำดับจนถึง 100 โรงในปี พ.ศ.2452³⁹⁹

ในช่วงที่มีการควบคุมเช่นนี้แต่คดีการลักทรัพย์ในพื้นที่รังสิตก็มีการพึ่งพาโรงรับจำนำในเขตกรุงเทพฯ ด้วย เห็นได้จากรายงานแจ้งเหตุของเมืองธัญบุรีต่อกระทรวงนครบาลว่าเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) อำแดงบุญถูกคนร้ายลักทรัพย์ในห้องแถวของตนที่ตลาดปากคลองซอยที่ 1 ฝั่งใต้คลองรังสิต ทราบตัวคนร้ายคือ นายแก้วสามีอำแดงพุกรรยา พบของกลางเป็น

³⁹³ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

³⁹⁴ หจข. ร.6 น.10.4/21 ขอบำเหน็จรางวัลให้ผู้มีความชอบ (24 ก.พ.2456-17 ก.พ.2461)

³⁹⁵ หจข. ร.6 น.10.4/16 ขอบำเหน็จรางวัลให้แก่ผู้มีความชอบ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

³⁹⁶ หจข. ร.5 น.3.5ข/13 ส่งรายงานการตรวจท้องที่แขวงตั้งแต่วันที่ 14 ถึงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ.126 (29 ม.ค.-26 มี.ค.126)

³⁹⁷ นันทนา โขติเวทธารง, “โรงรับจำนำกับเศรษฐกิจและสังคมไทย พ.ศ.2438-2498,” หน้า 37.

³⁹⁸ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้ แผนกรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120 (17 ส.ค.121)

³⁹⁹ นันทนา โขติเวทธารง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 39, 48 และ52.

ตัวจำนำ 5 ฉบับ ส่วนคนร้ายที่เหลือคือนายถม อำแดงชมได้หลบหนีมาอยู่ท่าเตียนในกรุงเทพฯ ทางกระทรวงจึงขอให้กองตระเวนเรียกเงินเจ้าของโรงรับจำนำมาสอบถามและจับคนร้ายพร้อมของกลางส่งมาใต้ส่วนที่เมืองธัญญบุรี ส่วนของกลางส่วนที่จำนำไว้อำแดงบุญได้ไถ่คืนไปแล้ว⁴⁰⁰ ปัญหาจากโรงรับจำนำจึงส่งผลต่อการเกิดคดีในพื้นที่นี้ด้วย

ความสูญเสียจากการลักทรัพย์สินของคนร้าย เมื่อพิจารณาจากมูลค่าโดยรวมแล้วอยู่ในอัตราที่สูง จากรายงานของกองตระเวนรวบรวมจากโรงพักในแผนกต่างๆปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มีดังนี้

	จำนวนที่ได้รับรายงาน	จำนวนที่ได้คืน
แผนกชั้นใน	605,119 บาท	114,611 บาท
แผนกชั้นนอกสายเหนือ	71,825 บาท	18,644 บาท
แผนกชั้นนอกสายใต้	40,784 บาท	9,263 บาท
แผนกรถไฟ	18,343 บาท	2,269 บาท ⁴⁰¹

สำหรับพื้นที่แผนกชั้นนอกที่รวมถึงโรงพักในเขตทุ่งรังสิตด้วยนั้น ความเสียหายเป็นรองเพียงในเขตกรุงเทพฯ แต่ในเขตหัวเมืองด้วยกันแล้วก็แสดงถึงความรุนแรงของปัญหาในเขตนี้ได้ ทรัพย์สินที่ผู้อาศัยพื้นที่ทุ่งรังสิตต่างนำมาใช้ในการดำรงชีพ และเป็นปัจจัยการผลิตต่างๆในพื้นที่ ซึ่งมีวิถีการผลิตสินค้าเกษตรกรรมหลักเพียงชนิดเดียวกับต้องซื้อหาสิ่งของเครื่องใช้จากภายนอก เป็นส่วนใหญ่สิ่งของที่ถูกลักไปเป็นอันมาก สะท้อนการใช้ชีวิตและการก่อคดีที่สร้างปัญหาในการทำกินได้ จากทรัพย์สินที่ถูกลักไปในรายงานของกรมการเมืองธัญญบุรี⁴⁰² มีทั้งที่เป็นทรัพย์สินของ

⁴⁰⁰ หจข. ร.5 น.1.1/182 หนังสือเสนาบตีกระทรวงนครบาลสั่งการต่างๆ (26 ธ.ค.120-6 ต.ค.121)

⁴⁰¹ หจข. ร.5 น.8.6/38 คำแปลรายงานกองตระเวนประจำปรีตณโกสินทร์ศก 123 (19 พ.ค.124)

⁴⁰² หจข. ร.5 น.3.2ก/19 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 120 (5 ก.ค.121-6 เม.ย.122)

หจข. ร.5 น.3.2จ/7 ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122 (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)

หจข. ร.5 น.3.2จ/13 บอกรายงานกรมการอำเภอและบัญชีนักโทษกับทั้งกระบือเกิดตายในจำนวน ศก 123 (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)

หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษและไพร่พลเมืองกระบือเกิด ตายในจำนวน เดือนเมษายนถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

มีค่า เช่น เงิน ทองรูปพรรณ แหวน เข็มขัด สายสร้อย ตลับเงิน เป็นต้น ขณะที่ในกรุงเทพฯ การลักขโมยเกิดขึ้นอย่างมาก ส่วนพื้นที่นี้การลักเครื่องนุ่งห่มมีอยู่ไม่น้อยเครื่องนุ่งห่มหลากหลายประเภทเป็นที่ต้องการ เช่น ผ้า ผ้าม่วง ผ้าแพร เสื้อ กางเกงแพร ไส้ทรงไหม เป็นต้น สำหรับของใช้ทั่วไป เช่น ถ้วย ตะเกียง และของใช้เป็นการเฉพาะ เช่น กล้องยาสูบ และ แคน เครื่องดนตรีสำหรับชาวลาเวที่โดยมากเป็นแรงงานรับจ้างที่อาจจะรู้สึกอึดใจเฉพาะสิ่งของทั้งสองนี้ ในแหล่งปลูกข้าวเป็นหลัก อุปกรณ์การทำนาเช่น คันไถ ไม้ขอฉวย ก็ถูกลักไปด้วย ยังรวมถึงอุปกรณ์จับสัตว์น้ำในพื้นที่ซึ่งมากไปด้วยลำคลอง เช่น เบ็ด ฝือก ลอบ ลัน เป็นต้น ในบริเวณที่มีวิถีการผลิตเช่นนี้หากราษฎรรายได้เลี้ยงสัตว์ไว้เช่น สุกร เบ็ด ไก่ ห่าน นกพิราบ ก็ได้รับผลจากคดีนี้ด้วย ตลอดจนสิ่งนี้อาจนำไปก่อคดีที่รุนแรงต่อไป เช่น มิด ขวาน ปืน เป็นต้น

คดีลักทรัพย์สินที่นับว่าเป็นการฉกฉวยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ทำอย่างมากคือการลักขโมยข้าว เป็นคดีที่สอดคล้องกับรูปแบบการทำกินอันเป็นพื้นที่ปลูกข้าวขนาดใหญ่ คดีที่เกิดขึ้นเพราะนอกเหนือจากการบริโภคและจำหน่ายแล้ว ข้าวยังมีมูลค่าแทนเงินตราในการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของโดยเฉพาะตามโรงยาสูบที่เกื้อหนุนพฤติกรรมเช่นนี้ที่มีมาก จนทำให้เจ้าหน้าที่รัฐต้องเข้ามาดูแลที่ปรากฏในรายงานกรมการอำเภอของเมืองธัญบุรีในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ระบุว่า

“สั่งกำนันตำบลคลอง ๔ ให้จัดผู้ใหญ่บ้านออกตรวจตรามิให้เจ้าของโรงยาสูบขายยาด้วยสิ่งของนอกจากเงินและอัฐ ซึ่งเป็นการผิดต่อกฎหมายภาษีฝิ่น เพื่อป้องกันคนร้ายมาลักเข้าเปลือกมาแลกยาฝิ่นสูบและขายกันโดยทางลับ...”⁴⁰³

คดีประเภทนี้กระทบโดยตรงกับผู้ทำนาซึ่งเกี่ยวข้องกับฤดูกาลผลิต เมื่อถึงช่วงฤดูเก็บเกี่ยวการขโมยข้าวก็ยิ่งชุกชุม จากจำนวนคดีที่เกิดขึ้นในเมืองธัญบุรีที่รวบรวมได้ระหว่างปี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445-2448) ดังนี้

⁴⁰³ หจข. ร.5 น.3.2ข/9 รายงานย่อกรมการอำเภอตรวจการเมืองธัญบุรีจำนวนศก 128

ตารางที่ 16
จำนวนคดีการลักขโมยข้าวในเมืองธัญญบุรีปี ร.ศ.121-124⁴⁰⁴

เดือน/คดี	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	รวม
ร.ศ.121	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	7
ร.ศ.122	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
ร.ศ.123	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	10
ร.ศ.124	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	3		6
รวม	7	5	-	-	-	-	-	-	1	-	4	5	23

จากตารางนี้การลักข้าวจะเริ่มตั้งแต่ช่วงที่ปลายฤดูฝนราวเดือนกันยายน สอดคล้องกับรายงานของกรมการเมืองธัญญบุรีเมื่อเดือนตุลาคม ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) กล่าวว่า ในฤดูนี้การลักขโมยข้าวมีมากสิ่งกำชับราษฎรไม่ให้นำเรือบรรทุกพอนข้าวในเวลากลางคืน เพราะได้ให้กำนันผู้ใหญ่บ้านคอยตรวจจับเรือเหล่านี้⁴⁰⁵ และเมื่อเข้าสู่ช่วงเก็บเกี่ยวในหน้าแล้งนับจากเดือนพฤศจิกายนไปคดีจะมีมากขึ้นถึงเดือนกุมภาพันธ์จึงลดลงอาจเป็น เพราะสิ้นสุดฤดูเก็บเกี่ยวแล้วนั่นเอง ราษฎรจึงต้องยิ่งระวังมากขึ้นเมื่อถึงฤดูที่กล่าวมาหากไม่ระวังรักษา ก็จะประสบภัยได้เหมือนที่เกิดขึ้นกับแหล่งปลูกข้าวก่อนหน้าการเปิดทุ่งรังสิต เช่น เมืองปทุมธานี จากข้อความในปี พ.ศ.2444 ของบุคคลที่ใช้ชื่อว่า “ผู้ส่งข่าว” ถึงกรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล รายงานความชุกชุมของการลักข้าวเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ความว่า

“...ในปีนี้แขวงเมืองปทุมธานี มีอ้ายคนร้ายพากันกำเริบโจรกรรมต่อทรัพย์สินสมบัติแลชีวิตราษฎรโดยชุกชุมเจริญทวีมากกว่าทุกปี คือ แต่ก่อนนั้นถ้าแม่ผู้ใดเก็บเกี่ยว

⁴⁰⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/19 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 120

หจข. ร.5 น.3.2จ/7 ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122

หจข. ร.5 น.3.2จ/13 บอกรายงานกรมการอำเภอและบัญชีนักโทษกับทั้งกระบือเกิดตายใน

จำนวนศก 123

หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษและไพร่พลเมืองกระบือเกิด ตายในจำนวน

เดือนเมษายนถึงมีนาคมศก 124

⁴⁰⁵ หจข. ร.5 น.3.2ข/10 รายงานย่อตรวจการของกรมการอำเภอเมืองธัญญบุรี จำนวนศก 129

(พ.ค.-ม.ค.129)

ข่าวในนาแล้วไม่ต้องเฝ้ารักษาทิ้งไว้ก็ไม่หายเป็นอันตรายได้ แต่ปีนี้ถ้าใครประพาศดี เช่นที่เคยมาปีก่อนๆแล้ว คือไม่นอนหรือนั่งยามเฝ้ารักษาก็คงถึงแก่ความฉิบหาย เป็นอันตรายไปในหมู่โจรภัยได้เป็นแท้ แม้แต่ที่สุุดจะชนชาวมากองไว้ที่โรงก็ จำเป็นต้องนั่งเฝ้ารักษาโดยกวดขันเหมือนกัน ถ้ามีความประหมาดว่าข้าวกองอยู่ใน โรงหรือนาโรงแล้วจะไม่เป็นไร คนใดก็ดีก็คงจะได้รับผลแห่งความเดือดร้อนต่อโจร เหมือนกับกลางทุ่งนานั้น เว้นแต่รีบรอดเสียแล้วนำข้าวเก็บไว้ในยุ้งฉางเสียแล้ว เมื่อไรนั้นและจึงจะแลเห็นว่าคอยถูเลาแก่ความอันตราย...”⁴⁰⁶

ผู้คนที่อาศัยในบริเวณนี้โดยเฉพาะผู้ทำนาเป็นจำนวนมากนอกจากจะต้องประสบกับการลัก ทรัพย์สินโดยทั่วไปแล้ว ยังต้องเผชิญกับการลักขโมยข้าวซึ่งเป็นคดีที่เกิดขึ้นโดยสัมพันธ์กับฤดูกาล ทำกลางวิธีการผลิตที่พึ่งพาสินค้าข้าวเป็นหลัก

การลักทรัพย์สินอีกอย่างหนึ่งที่มีเรื่องฤดูกาลมาเกี่ยวข้องด้วย คือ การลักขโมยเรือ เป็นคดี ที่เกิดในพื้นที่บริเวณอันเต็มไปด้วยลำคลองในเขตโครงการรังสิตที่นอกจากใช้ในการชลประทานยังเป็นทางสัญจรอีกด้วย ประกอบกับวิธีการผลิตที่ต้องใช้เรือ เช่น ใช้เก็บเกี่ยวข้าวในบริเวณที่มีน้ำลึก ไม่สามารถยืนได้ และเมื่อถึงหน้าน้ำการเดินทางต้องใช้เรือทั้งสิ้น⁴⁰⁷ เรือจึงเป็นพาหนะที่จำเป็นในชีวิตประจำวันเห็นได้จากปริมาณเรือที่มีมากมายเฉพาะที่เมืองธัญบุรีในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มีเรือขนาดเล็ก 4,263 ลำ ขนาดใหญ่ 4,532 ลำ ขณะที่มียืนเพียง 853 เล่ม⁴⁰⁸ เท่านั้น

นอกจากนี้เรือยังเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่าจนถึงกับ “ผู้ใดไม่มีเรือคนนั้นเปนนายไ้ที่สุด”⁴⁰⁹ ราคาของเรือที่ใช้ในการทำนาในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) อยู่ที่ลำละ 5 บาท⁴¹⁰ และอาจมากกว่านี้ไป อีกขึ้นอยู่กับชนิดของเรือ เช่น คดีเมื่อวันที่ 20 กันยายน ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) นายคู่ย์ลักขโมยเรือ

⁴⁰⁶ หจข. ร.5 น.1.1/61 เบ็ดเตล็ดการเมือง เอกสารลงวันที่ 8 พฤษภาคม ร.ศ.112- 5 พฤศจิกายน ร.ศ.

119 อ้างถึงใน พีรศักดิ์ ชัยได้สุข, “โจรในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางยุคปฏิรูปการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 72-73.

⁴⁰⁷ หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์, เรื่องเช้าของประเทศสยาม, หน้า 7.

⁴⁰⁸ หจข. ร.5 น.3.2จ/17 ส่งบัญชีนักโทษกับบัญชีคนและกระบือเกิดตาย ในจำนวนเดือนเมษายนถึง มีนาคม ร.ศ.125 (31 พ.ค.125-8 เม.ย.126)

⁴⁰⁹ หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁴¹⁰ หจข. ร.6 น.10.4/5 รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย (8 ก.ค.2453-7 ก.พ.2454)

ของอำเภอบางในท้องที่อำเภอองครักษ์ เมืองนครนายก ระบุทรัพย์สินเป็นเรือมาด 1 ลำราคาถึง 164 บาท⁴¹¹

เรือที่ถูกลักขโมยนั้นมีปัจจัยที่เกือหนุนอยู่ที่โรงยาฝิ่นเหมือนกับคดีลักทรัพย์อื่นๆ เช่นที่ หม่อมเจ้าสง่างาม ผู้ว่าราชการการเมืองมีนบุรีเสนอเรื่องต่อกระทรวงนครบาลในปี ร.ศ.129 (พ.ศ. 2453) ให้ยกเลิกร้านขายยาฝิ่นของจีนกักท้องที่อำเภอเจียรดับ เพราะเกี่ยวข้องกับกรับซื้อเรือ 2 ลำจากการก่อคดี⁴¹² แม้ว่ากรณีนี้จะเกิดในหัวเมืองใกล้เคียงกับพื้นที่โครงการ แต่จากปัญหาใน พฤติกรรมของโรงยาฝิ่นที่เกิดกับการลักทรัพย์สินอย่างอื่น ในพื้นที่โครงการก็นับว่าเป็นไปได้เช่นกัน ที่จะเกิดกับพื้นที่นั้นเช่นกัน ตลอดถึงอาจมีการนำเรือไปจำหน่ายกับโรงยาฝิ่นในพื้นที่ใกล้เคียงได้ เพราะสามารถเดินทางตามลำคลองที่มีหลายสายในท้องที่ซึ่งเชื่อมกับคลองดั้งเดิม ในหัวเมือง ติดกันเช่น คลองแสนแสบ ในเมืองมีนบุรี เป็นต้น

ไม่เพียงเท่านั้นคดีประเภทนี้ยังสัมพันธ์กับฤดูกาลเมื่อเข้าสู่ฤดูฝนตั้งแต่เดือนมิถุนายนเป็น ต้นไปจะเริ่มมีคดีเหล่านี้ และจะยิ่งชุกชุมขึ้นในช่วงที่น้ำมากประมาณเดือนสิงหาคมไปจนถึงเดือน ตุลาคมซึ่งเป็นช่วงที่จำเป็นต่อการใช้เรืออย่างมาก จึงพบในรายงานของกรมการเมืองัญญบุรีในเดือนตุลาคม ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) เตือนให้ราษฎรป้องกันรักษาเรือในช่วงนี้ให้มาก⁴¹³ หลังจากนั้นจึงเริ่มน้อยลงเมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งซึ่งน้ำน้อย และการเดินทางยังสามารถใช้ทางบกได้ เห็นได้จาก รายงานของเมืองัญญบุรีในปี ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ที่มีเกวียนใช้ในพื้นที่อีกจำนวนหนึ่ง แต่กระนั้น การเกิดคดีอย่างต่อเนื่อง ทำให้ต้องดูแลโดยตลอดดังในรายงานของกรมการเมืองัญญบุรีได้สั่ง การเมื่อเดือนพฤศจิกายน ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ให้ระวังด้วยการล่ำมโซ่เรือให้แน่นหนาและตรวจ ตราในเวลากลางคืนถ้าเรือลำใดไม่มีกระดานแคร่กับหลักแจวให้ไต่สวน⁴¹⁴ จากช่วงระยะเวลาของ คดีดังกล่าวปรากฏจากรายงานของกรมการเมืองัญญบุรีระหว่างปี ร.ศ.121-124 (พ.ศ.2445- 2448) ดังนี้

⁴¹¹ คำพิพากษากรมการฎีกาบางเรื่อง ร.ศ.๑๒๙ (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ,มปป.),

หน้า 104-106.

⁴¹² หจข. ร.6 น.10.2ก/10 ขอให้ถอนใบอนุญาตตั้งร้านจำหน่ายฝิ่น (22-28 พ.ย.2453)

⁴¹³ หจข. ร.5 น.3.2ข/10 รายงานย่อตรวจการของกรมการเมืองัญญบุรี (พ.ค.-ม.ค.129)

⁴¹⁴ หจข. ร.5 น.3.2ข/10 รายงานย่อตรวจการกรมการเมืองัญญบุรี (พ.ค.-ม.ค.129)

ตารางที่ 17
จำนวนคดีการลักขโมยเรือในเมืองธัญบุรี ปี ร.ศ.121-124⁴¹⁵

เดือน/คดี	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	รวม
ร.ศ.121	-	-	-	-	-	-	-	4	1	2	1	2	10
ร.ศ.122	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
ร.ศ.123	1	-	-	-	-	1	-	2	-	6	1	-	11
ร.ศ.124	-	-	-	-	-	1	1	3	4	2	3	-	14
รวม	1	-	-	-	-	2	1	9	6	11	5	2	37

การลักขโมยเรือของบรรดาคนร้ายหลายคดีเป็นการกระทำที่อุกอาจ ผู้ที่เสียหายจากคดีประเภทนี้คงไม่พ้นราษฎรผู้ทำกินในพื้นที่ไม่เว้นแม้แต่พระสงฆ์ เช่น ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2458 นายบุญได้ลักเรือของพระอธิการวัดปากคลอง 9 ภายหลังถูกนายบุญผู้ใหญ่บ้านจับกุมไว้ได้⁴¹⁶ และคนร้ายลงมือไม่ว่าจะเป็นสถานที่ใด ดังคดีเมื่อวันที่ 2 กันยายน พ.ศ.2456 อำแดงไลจอดเรือสำปั้นไว้ที่หน้าโรงพักพลตระเวนประตูน้ำคลอง 1 ถูกคนร้ายตัดโซ่ลักเรือไป⁴¹⁷ ในขณะเดียวกันพฤติกรรมของคนร้ายก็ลงมือด้วยความรุนแรงเช่น คดีเมื่อวันที่ 4 กันยายน ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) นายพุกกับนายลีไปเกี่ยวหญ้าที่คลอง 6 วาสายล่างคนร้าย 4 คนเอาไม้ตีถูกนายพุกกับนายลีบาดเจ็บคนร้ายได้เรือมาราคา 140 บาท⁴¹⁸ หรือคดีวันที่ 6 ตุลาคม ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) นายแหยมพายเรือมาใน

⁴¹⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/19 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 120 (5 ก.ค.121-6 เม.ย.122)

หจข. ร.5 น.3.2จ/7 บอกลงรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122 (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)

หจข. ร.5 น.3.2จ/13 บอกลงรายงานกรมการอำเภอและบัญชีนักโทษกับคนทั้งกระบือเกิดตาย ในจำนวนศก 123 (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)

หจข. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษและไพร่พลเมืองกระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายนถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)

⁴¹⁶ หจข. ร.6 น.10.4/35 ส่งตัวอ้ายบุญนักโทษมาจำคุกกรุงเทพฯเมื่อพ้นโทษแล้วให้ส่งไปต่างหัวเมือง 7 ปี (17-28 ต.ค.2458)

⁴¹⁷ หจข. ร.6 น.10.4/14 รายการประชุมปรึกษาราชการต่างๆ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

⁴¹⁸ หจข. ร.5 น.8.6ก/221 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 29 ก.ย.126 (29 ก.ย.-2 ต.ค.126)

คลอง 5-6 คนร้าย 4 คนถือมีดกับไม้เข้ามาฟันเจ้าทรัพย์บาดเจ็บแยงชิงเรือ 1 ลำราคา 6 บาท กับ สัมเขี้ยวหวานอีก 210 ผลราคา 2 บาทไป⁴¹⁹

การลักขโมยเรือจึงเป็นคดีที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ในโครงการรังสิตที่มากมายไปด้วยลำคลอง พร้อมกันนั้นยังสัมพันธ์กับช่วงฤดูกาลที่ผู้ใช้ชีวิตในพื้นที่นี้ต้องประสบเช่นกัน

ราษฎรที่เข้าทำกินต่างต้องพบกับ การเกิดอาชญากรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งการพนันที่เป็น พื้นฐานนำไปสู่คดีที่ร้ายแรงอย่างการปล้นสะดม และการลักทรัพย์ที่เก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทั้งที่เป็นปัจจัยการผลิตตลอดจนทรัพย์สินที่ใช้ในการดำรงชีวิต ความรุนแรงที่ปรากฏจาก อาชญากรรมการใช้อาวุธเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะอาวุธปืนที่ช่วยเสริมประสิทธิภาพของการก่อ คดีให้มีมากขึ้น

5.4 ความสัมพันธ์ของผู้คนในทุ่งรังสิตที่ปรากฏจากคดีอาชญากรรม

บริเวณทุ่งรังสิตได้เป็นที่รวมของคนกลุ่มต่างๆที่มีความแตกต่างในภูมิหลังและสถานะทาง สังคมอย่างมาก กลุ่มคนเหล่านี้ต่างก็มุ่งที่จะแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ พร้อมกันนั้นได้นำปัจจัยมาใช้ในการผลิตและการดำรงชีพ จากคดีความประเภทนี้ที่เกิดขึ้นในรูปแบบที่ หลากหลายและพฤติกรรมที่รุนแรง ล้วนส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตของผู้คนที่เข้าทำกินอย่าง มาก ขณะเดียวกันคดีอาชญากรรมยังได้สะท้อนภาพความสัมพันธ์ของผู้คนที่ปรากฏจากสภาพ สังคมที่เกิดขึ้น

5.4.1 ความสัมพันธ์แบบจารีตและความเปลี่ยนแปลงในด้านความรุนแรง

ในสังคมชนบทได้มีวิธีการในการดูแลความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายที่แสดงถึงความสัมพันธ์ ของคนในชุมชนอย่างเหนียวแน่น เช่น การเกิดนักเลงในแต่ละท้องถิ่น เมื่อเกิดคดีขึ้นมาบทบาทใน การปกป้องช่วยเหลือ และการประนีประนอมระหว่างนักเลงกับชาวบ้านจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ภาพของความสัมพันธ์เช่นนี้ได้เปลี่ยนไปในด้านการใช้ความรุนแรงต่อผู้คนในดินแดนเปิดใหม่ แห่งนี้

ความเติบโตทางเศรษฐกิจในด้านการผลิตและการค้าข้าวของภาคกลางช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 25 ส่งผลกระทบต่อพื้นที่การเกษตรรอบกรุงเทพฯ ที่ใกล้แม่น้ำลำคลองและการคมนาคมสะดวก ซึ่งมีพื้นที่รังสิตเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ กระนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้มีผลในพื้นที่ภาค

⁴¹⁹ หจข. ร.5 น.8.6ก/222 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 6 ต.ค.126

กลางทั้งหมดพื้นที่ห่างไกลจากเมืองหลวงและแม่น้ำลำคลองไม่ได้รับผลมากนัก จึงมีวิถีการผลิตแบบพอเพียงซึ่งสามารถเลี้ยงตัวเองได้ด้วยการผลิตสิ่งของที่จำเป็นขึ้นใช้ และพึ่งพาทรัพยากรในท้องถิ่น ขณะที่ในด้านสังคมนั้นมีการแลกเปลี่ยนแรงงานในท้องถิ่นซึ่งมีพิธีกรรมในการผลิตเป็นตัวเชื่อมโยงให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกันนำไปสู่ความสัมพันธ์ในชุมชนที่แน่นแฟ้น⁴²⁰ อีกทั้งชุมชนยังต้องพึ่งตนเองในด้านความปลอดภัยจากอาชญากรรม เพราะรัฐก่อนหน้าการจัดการปกครองตามระบบเทศาภิบาลดูแลปัญหานี้มีลักษณะชั่วคราวชั่วคราว รัฐเพียงแต่ส่งข้าหลวงออกมาดูแลความสงบต่อเมื่อมีเหตุรุนแรงเท่านั้น⁴²¹ ทำให้มีระบบอุปถัมภ์นอกอำนาจรัฐเพื่อตอบสนองปัญหานี้ที่เรียกว่า “นักเลง” ขึ้นมา⁴²² ความเป็นชุมชนที่เหนียวแน่นอันเป็นผลมาจากการผลิตตลอดจนการพึ่งพาตนเองในด้านความปลอดภัยจึงมีส่วนสำคัญต่อการประนีประนอมกับคดีอาชญากรรมในท้องถิ่นด้วย

ผู้ที่เป็นนักเลงก็มีเหตุผลมาจากในด้านความปลอดภัยเช่นกัน การที่ต้องปกป้องตนเองและครอบครัวเมื่อต้องไปทำกินในต่างถิ่นแล้วถูกผู้ร้ายรบกวน หรือบางครั้งเมื่อเข้าไปในถิ่นที่อยู่ของนักเลงเดิมอยู่แล้วก็ต้องปรับตัวเป็นนักเลงมิฉะนั้นก็ไม่สามารถอยู่ได้⁴²³ และเมื่อท้องถิ่นยังต้องปกครองตนเองจำต้องมีกลไกและผู้ที่ทำหน้าที่ให้การปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของสมาชิกในชุมชนนั้น ดังนั้นผู้ที่มีกำลังเหนือกว่าและมีคุณลักษณะในการให้ความคุ้มครองป้องกันได้ที่เรียกว่า “นักเลง” จึงเป็นที่ยอมรับของกลุ่มโดยปริยาย⁴²⁴ ซึ่งนักเลงก็คือคนในท้องถิ่นการดำเนินชีวิตทั่วไปของนักเลงโตส่วนใหญ่คือ ชาวนาที่ปลูกข้าวเลี้ยงชีพเหมือนครอบครัวทั่วไปในชนบท แต่มีการแสดงบทบาทพิทักษ์คุ้มครองตามบุคลิกเฉพาะ เช่น กล้าหาญ มีน้ำใจ เด็ดเดี่ยว กระทำเมื่อหมู่บ้านถูกรุกรานจากนักเลงต่างถิ่น⁴²⁵

⁴²⁰ พอพันธ์ อุทยานนท์, *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง* (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจิตรศิลป์, 2546), หน้า 28-47.

⁴²¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *เทศาภิบาล* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 55-56.

⁴²² เดวิด บรูซ จอห์นสัน, *สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473*, หน้า 76.

⁴²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” หน้า 278.

⁴²⁴ อัจฉรา กุมาพิสมัย, “นักเลงในสังคมไทย : กรณีศึกษา “นักเลงเมืองชล,” ใน *คนธรรมดา* (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2536), หน้า 104-105.

⁴²⁵ คมเนตร ญาณโสภณ., “อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในท้องถิ่นยุคเทศาภิบาล,” หน้า 79-81.

นักเลงแต่ละท้องถิ่นที่จะมีลำดับศักดิ์ไม่เท่ากัน หากผู้มีอำนาจในท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับชาวบ้านในระดับหมู่บ้านหรือชุมชนขนาดเล็กเรียกว่า “นักเลง” ในกรณีนี้มีพรรคพวกมากจนถึงขนาดบางคนสามารถรับใช้ใกล้ชิดผู้มีบรรดาศักดิ์ก็เรียกว่า “นักเลงโต”⁴²⁶ ซึ่งจะมีผลต่อพื้นที่การปกครองของนักเลงที่จะขยายหรือหดตัวขึ้นอยู่กับตัวบุคคล นักเลงแต่ละคนจะคำนึงถึงพรมแดนอิทธิพลของตน เช่นเดียวกับการแบ่งเขตการปกครองของรัฐบาล⁴²⁷

ความสัมพันธ์ระหว่างนักเลงและชาวบ้านต่างช่วยเหลือนกัน นักเลงที่มีสายสัมพันธ์อันดีจะไม่ปล้นในท้องถิ่น แต่จะพาพวกไปปล้นสะดมหรือลักขโมยวัวควายในหมู่บ้านอื่นแล้วนำเอาทรัพย์มาแบ่งในหมู่บ้าน อันเป็นการกระจายความมั่งคั่งอย่างหนึ่งของสังคมชนบท พร้อมกับแสดงความเป็นพวกเดียวกันในหมู่บ้านอันเป็นเครื่องผูกน้ำใจต่อกัน⁴²⁸ ในทางกลับกันชาวบ้านก็จะตอบแทนด้วยการให้อาหารและที่พักพิงต่อนักเลงหากถูกทางราชการตามจับกุม ดังปรากฏในบอกลในปี ร.ศ. 109 (พ.ศ.2433) ของพระอินทราภิบาล ข้าหลวงเมืองนครนายก ความว่า

“...ข้าพระพุทธเจ้ากรมการเห็นด้วยเกล้าว่า ราษฎรซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในดงbungมะตูม ดงห้วยสงคราม ดงหนองเขียม ดงbungเขากระเบา มีเรือนบ้านละ 3 หลังคาเรือน บ้างเป็นระยะทางที่อ้ายผู้ร้าย ักสำนักอาศัยได้ ราษฎรทั้งนี้พากันเอาเสบียงอาหารไปส่งอ้ายสิ่งแก้ว อ้ายขุนภักดี อ้ายมาว่องแล้ว อ้ายสิ่งแก้ว อ้ายขุนภักดี อ้ายมาว่อง ซัดเสบียงอาหารคงจะจับได้โดยสะดวก...”⁴²⁹

นักเลงผู้ได้รับการอุปถัมภ์ในชุมชนยังสามารถก่อคดีในชุมชนได้ด้วย หากนักเลงผู้นั้นเกี่ยวข้องกับอบายมุข เช่น สุรา ยาฝิ่น ป่อนเบี้ย อันถือเป็นบุคลิกที่สำคัญและเป็นที่มาของการเป็นนักเลงด้วยประการหนึ่ง⁴³⁰ พฤติกรรมในการก่อคดีอาชญากรรมในยุคเศรษฐกิจแบบพอเพียงซึ่งพอยู่ในฐานะที่ชาวบ้านยอมรับได้แม้จะมีทั้งความเกรงใจหรือเกรงกลัวก็ตาม เพราะเป็นการแลกเปลี่ยน

⁴²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “นิทานที่ ๑๑ เรื่อง โจรจันทร์,” ใน **นิทานโบราณคดี** (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาคาร, 2511), หน้า 181-182.

⁴²⁷ อัจฉรา กุมุทพิสมัย, “นักเลงในสังคมไทย : กรณีศึกษา “นักเลงเมืองชล,” หน้า 104.

⁴²⁸ คมเนตร ญาณโสภณ, **อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในท้องถิ่นยุคเทศาภิบาล**, หน้า 95-96.

⁴²⁹ กจช. ร.5 ม.2.12ก/6 “บอกลเมืองนครนายก” (ร.ศ.109) อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 95.

⁴³⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” **ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด**, หน้า 278.

กับการคุ้มครองหมู่บ้านของผู้มีอำนาจในแต่ละท้องถิ่นในระบอบที่รัฐยังไม่ได้จัดการปกครองตามระบบเทศบาล⁴³¹

คดีอาชญากรรมที่นักเลงกระทำจน “นับไม่ถ้วน” คือ การลักกระบือ เพราะเป็นเสมือน “วิชาเบื้องต้น” ของคนที่จะเป็นนักเลง ภายหลังจากนักเลงผู้นั้นเสพสุรายาฝิ่นจนใจแตกแล้วก็มักลักกระบือก่อนจนเมื่อบางคนชำนาญแล้ว จึงไปทำการที่ร้ายแรงอย่างอื่นต่อไป⁴³² การลักกระบือยังถือเป็นบทพิสูจน์ความแข็งแกร่งของนักเลง เพราะความถือเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต เป็นความจำเป็นในการดำรงชีพ เป็นเสมือนการแสดงผลงเหนือชีวิตและทรัพย์สินของคนไทยสมัยนั้น ชาวบ้านจะต้องฟังฟังนักเลงเพื่อแก้ปัญหาหนี้ เพราะกระบือของใครหาย อยู่ที่ใคร เป็นที่รับรู้กันในหมู่บ้าน⁴³³ อันเป็นช่องทางที่จะแสดงถึงการประนีประนอมระหว่างชาวบ้านกับนักเลงในคดีที่เกิดขึ้น

เมื่อเกิดเหตุขึ้นมา นักเลงจะเป็นคนกลางในกระบวนการที่เรียกว่า การไถ่ถอน ซึ่งจะถูกดำเนินการโดยนักเลงที่ชาวบ้านไปจ้างวานให้ช่วยสืบเสาะ ถ้าเจ้าของกระบือเป็นนักเลงก็จะออกสืบเองด้วยการถามต่อๆ ไปจนพบว่ากระบือถูกผู้ใดรับซื้อจึงตกลงราคาไถ่ถอนกับผู้รับซื้อ จากนั้นจึงไปบอกกับเจ้าของกระบือโดยที่ไม่บอกที่อยู่ของจริงของกระบือให้ทราบ เพราะกลัวเจ้าของจะไปไถ่เองพร้อมกันนั้นนักเลงจะบวกกำไรของตนจากค่าไถ่กระบือ นักเลงจะเป็นผู้พาเจ้าของกระบือไปพาผู้รับซื้อๆ จะทำเป็นผัดผ่อนไปก่อนแล้วให้ลูกน้องแอบนำกระบือไปผูกไว้กลางป่าจึงบอกให้เจ้าของไปนำกระบือมา และเมื่อพากระบือมาที่บ้านเจ้าของแล้วบางครั้งนักเลงจะปล่อยกระบือนั้นแล้วพาไปส่งต่อให้กำนันโดยทำที่ว่าเป็นกระบือพลัดหลงส่วนกำนันจะประกาศหาเจ้าของฝ่ายเจ้าของก็จะนำหลักฐานไปพิสูจน์ขอรับกระบือกลับมา

บางทีก็จะทำเป็นปล่อยกระบือไว้หลังบ้านเจ้าของทำเป็นไปพบเข้าไปแจ้งต่อกำนันว่าเห็นกระบือของตนที่หายแล้วตามไปพบก็เป็นอันยุติเรื่องตนเอง นอกจากวิธีที่กล่าวแล้วยังมีการไถ่ถอนกระบือด้วยวิธีต่างออกไปแทนที่จะคืนกระบือที่หาย กลับไปลักกระบืออีกรายหนึ่งที่เจ้าของทำ

⁴³¹ วารุณี ไอสถารมย์, “ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพปลายพุทธศตวรรษที่ 24 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 25,” *รัฐศาสตร์สาร* 24(1: 2546): 117-161. และ คมเนตร ญาณโสภณ, “อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองท้องถิ่นในยุคเทศบาล,” หน้า 79-87.

⁴³² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” ใน *ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด*, หน้า 314.

⁴³³ อัจฉรา กุมาพิสมัย, “นักเลงในสังคมไทย กรณีศึกษา “นักเลงเมืองชล,” ใน *คนธรรมดา*, หน้า 105.

หายแทนทำให้ได้กำไรถึงสองต่อและผู้รับแลกอาจได้กระบือตัวใหม่ที่กว่าตัวที่รับซื้อไว้โดยจ่ายเงินเพิ่ม การไถ่ถอนนี้มักกระทำโดยรายที่ลักขโมย หากเป็นการปล้นต้องรับส่งชายพื้นที่ห่างไกลไม่มีโอกาสไถ่ถอนนอกจากพวกกลุ่มนักเลงด้วยกันเอง ถ้ามีการลักกระบือแล้วรู้ความกันภายหลังมักจะคืนกระบือและเงินไถ่ถอนกัน⁴³⁴

พฤติกรรมเช่นนี้สัมพันธ์กับนักเลงทุกชั้นตอนที่สำคัญ เงินไถ่ถอนถูกแบ่งระหว่างผู้ลัก ผู้รับซื้อ และคนกลางเจรจา เป็นการกระจายรายได้อย่างทั่วถึงในหมู่บ้านที่เป็นนักเลง⁴³⁵ กระบวนการที่เกิดขึ้นดำเนินการโดยอาศัยการใช้กฎหมายจากส่วนกลางเข้าแทรกแซงให้น้อยที่สุด วิธีการประนีประนอมภายในชุมชนเช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่ช่วยหล่อเลี้ยงระบบอุปถัมภ์ระหว่างนักเลงและชาวบ้านในท้องถิ่น

ความสัมพันธ์ระหว่างนักเลงกับชาวบ้านต่างออกไปในสภาพสังคมของดินแดนที่เปิดใหม่ ซึ่งรวมความหลากหลายของกลุ่มคนที่มีภูมิหลังและสถานะทางสังคมแตกต่างกัน และพื้นที่โครงการรังสิตยังเป็นบริเวณที่ถูกจัดการโดยเอกชนในเบื้องต้นมากกว่าที่จะเป็นการสร้างระบบอุปถัมภ์ที่สามารถประนีประนอมกับคดีอาชญากรรมได้ ส่งผลกระทบกับชีวิตและทรัพย์สินต่อผู้ที่อาศัยทำกิน โดยเฉพาะในพฤติกรรมความรุนแรงที่คนร้ายที่มากเกินกว่าจะเป็นการประนีประนอมในท้องถิ่นได้

สภาพของพฤติกรรมความรุนแรงในบริเวณนี้เป็นผลมาจากการเข้าดูแลพื้นที่สัมปทานที่ได้รับพระบรมราชานุญาต โดยบริษัทชุดคลองแควนสยามได้เปิดพื้นที่ซึ่งเคยรกร้างพร้อมกับการอพยพของผู้คนมาทำกินโดยที่บริษัทได้รับผลประโยชน์ทั้งในเรื่องการซื้อขาย การเช่าที่ดิน หรือการใช้ลาคลองซึ่งต้องเสียค่าผ่านประตูน้ำ สิทธิประโยชน์เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุผลในด้านเศรษฐกิจทั้งสิ้น ประกอบกับผู้เช่าทำกินก็ล้วนแต่อาศัยความอยู่รอดด้วยการระดมปัจจัยในทางเศรษฐกิจมาใช้ในด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ความสงบของท้องที่ทางธุรกิจนี้จึงเป็นสิ่งที่บริษัทต้องการเพราะจะไม่กระทบกระเทือนต่อรายได้ของบริษัท เมื่อมีเหตุคดีปล้นสะดมขึ้นบริษัทจึงมีเรื่องร้องเรียนไปยังหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง หรือการช่วยเหลือผู้ทำกินในท้องที่ให้พ้นจากการถูกปล้นสะดมหลายครั้ง ความรุนแรงของคดีที่เกิดขึ้นยากที่จะยอมรับจากบริษัท

การเข้าปกครองพื้นที่ของบริษัทมีลักษณะคล้ายคลึงกับการเปลี่ยนแปลงในเขตเพาะปลูกก่อนหน้านี เช่น ที่สุพรรณบุรี เมื่อรัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มแต่งตั้งข้าราชการจากส่วนกลางเข้ามา

⁴³⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” ใน **ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด**, หน้า 314-319.

⁴³⁵ วารุณี ไอลงกรณ์, “ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25,” หน้า 141.

ดูแลแทนผู้นำท้องถิ่นทำให้ทำลายความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างนักเลงและผู้นำท้องถิ่นลงแม้ข้าราชการที่ส่งมามีความซื่อสัตย์แต่คดีก็กลับเพิ่มขึ้นทั้งในด้านจำนวนและความรุนแรง⁴³⁶

สำหรับในเขตสัมปทานแล้วการแสดงออกถึงระบบความสัมพันธ์แบบเขตเพาะปลูกก่อนหน้านั้นเป็นสิ่งเกิดขึ้นได้ยาก เพราะจากสภาพพื้นที่แต่ดั้งเดิมยากแก่การอยู่อาศัยด้วยเป็นป่าดงเสียเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับการที่ผู้บุกเบิกสัมปทานเป็นเอกชนในฐานะเจ้าของที่ถูกต้องตามพระบรมราชานุญาต ความจำเป็นที่จะต้องสร้างความสัมพันธ์เชิงประนีประนอมกับผู้นำท้องถิ่นด้วยวิธีแบบเดิม คือ การเลี้ยงใจไว้ปราบใจนั้นไม่มีความจำเป็น วิธีการนี้ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นก่อนหน้าการปรับนโยบายเป็นแบบเทศบาลใช้กัน⁴³⁷

ดังนั้นความสงบสุขในเขตของบริษัทจึงเป็นสิ่งสำคัญ อีกทั้งบริษัทสามารถติดต่อกับหน่วยงานรัฐได้โดยตรงด้วยการร้องเรียนในคดีเหล่านี้ ซึ่งยังไม่รวมถึงการสร้างอำนาจการต่อรองกับรัฐเชิงนโยบายในบางเรื่องที่สำคัญ เช่น เรื่องกฎหมายดูแลคุ้มครองในเขตบริษัท⁴³⁸ หรือเรื่องสัญญาการสัมปทานชุดคลอง⁴³⁹ เป็นต้น การมีผู้ดูแลในท้องถิ่นที่ซึ่งสัมพันธ์กับอำนาจจากส่วนกลางไม่ทางใดทางหนึ่งย่อมมีผลต่อความรุนแรงในการเกิดคดีอาชญากรรม เพราะต่างก็มุ่งรักษาความสงบในท้องถิ่นตามแบบที่ส่วนกลางต้องการเป็นหลักไม่สามารถประนีประนอม หรือต้องพึ่งพาอำนาจในท้องถิ่น โฉมหน้าของผู้ครอบครองที่ดินรายใหม่จึงมีส่วนในการเกิดคดีอาชญากรรมในบริเวณนี้

ผลที่เกิดจากการเข้าครอบครองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและมีความสัมพันธ์โดยตรงกับรัฐแสดงออกมาในรูปของการปล้นและสังหารคนงานของบริษัทเช่นที่กล่าวมาซึ่งกระทำกับผู้ปกครองรายนี้โดยตรง ส่วนราษฎรนั้นสิ่งที่สามารถพบได้คือกลุ่มของคนร้ายพร้อมอาวุธปืนที่จะใช้ก่อเหตุเดินทางไปมาในพื้นที่ เช่น ในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) จีนบุญยกได้แจ้งต่อกระทรวง

⁴³⁶ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473**, หน้า 88-89 และ วารุณี โอสถารมย์, "ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25," หน้า 155-156.

⁴³⁷ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 83-84.

⁴³⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/3 พระราชบัญญัติรักษาคลองในบริเวณคลองรังสิตบริษัท (ร.ศ.115)

⁴³⁹ ดูรายละเอียดใน สุนทรีย์ อาสะวีย์, **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457**.

นครบาลว่าบริเวณทุ่งรังสิตต่อกับพื้นที่เมืองนนทบุรีมีผู้ร้ายปล้นกระบืออยู่บ่อยๆ และในปีเดียวกัน จินหลี่พุนเทียนได้แจ้งต่อกรมการในพื้นที่ถึงการพบกลุ่มคนร้ายเช่นกัน ทางเจ้าหน้าที่จึงได้ออกสืบ ได้ความจากกำนันและราษฎรว่ามีกลุ่มคนร้ายหลายกลุ่มหลายพวกๆละ 14-30 คนที่มักปล้นกระบือของราษฎรในพื้นที่อีกทั้งยังนำกระบือจากต่างถิ่นมาซ่อนไว้ในพื้นที่ พร้อมกับนั้นได้ตรวจค้นคนร้ายพบอาวุธปืน เครื่องกระสุน กบกล้องสูบยาฝิ่น และยังได้สืบจับคนร้ายในโรงยาฝิ่นบริเวณนั้น จนมีการปะทะกันทำให้เจ้าหน้าที่ได้รับบาดเจ็บอีกด้วย⁴⁴⁰ ในส่วนของบริษัทชุดคลองก็ได้รับรายงานถึงกลุ่มคนร้ายในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ด้วยว่ามีคนร้ายเดินตามคันคลองบริเวณคลอง 5 ฝั่งใต้เที่ยวขอข้าวชาวบ้านกินจนไม่สามารถปล่อยกระบือออกจากโรงได้⁴⁴¹ ขณะเดียวกันบริษัทก็ได้รับผลจากคนร้ายด้วยการปล้นและสังหารคนงานของบริษัทเช่นที่กล่าวมา

สำหรับราษฎรแล้วบรรดาคนร้ายได้สร้างความหวาดกลัวให้ประจักษ์จากพฤติกรรมความรุนแรงที่ได้ลงมือในคดีที่เกิดขึ้นจำนวนมาก ดังที่ปรากฏในรายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ เช่น เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) คนร้ายปล้นบ้านอำแดงเขม พันธุทนต์ของดีที่ซื้อมือซ้ายแล้ว ต้อนกระบือ 1 ตัวราคา 80 บาทไป⁴⁴² วันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ท้องที่โรงพักบางหวาย เมืองธัญญบุรี ผู้ร้าย 10 คนยิงปืนปล้นบ้านนายบุญพวงเจ้าของบ้านถูกยิงบาดเจ็บ 4 คนส่วนหนูแดงอายุ 3 เดือนถูกยิงเสียชีวิต คนร้ายได้กระบือ 10 ตัวราคา 800 บาท⁴⁴³ วันที่ 8 เมษายน ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ท้องที่โรงพักบางหวาย คนร้าย 10-11 คนปล้นบ้านนายแสงยิงปืน 15-16 นัดถูกหนูแจ่มตาย ได้กระบือ 10 ตัวราคา 820 บาท⁴⁴⁴

ดินแดนที่เปิดใหม่ภายใต้การดำเนินงานของเอกชน และสภาพสังคมที่ผู้คนจากที่ต่างๆมารวมกันเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ คดีอาชญากรรมต่างๆเกิดขึ้นอย่างมาก ตัวอย่างคดีเหล่านี้แสดงถึงความรุนแรงถึงขั้นมีผู้เสียชีวิตไม่เว้นแม้แต่เด็กเล็กและผู้หญิง อันต่างไปจากภาพของความสัมพันธ์ระหว่างนักเลงและชาวบ้านที่แม้จะก่อคดีขึ้นมา แต่ก็ยังสามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดภายในชุมชนด้วยการประนีประนอมกัน อันแสดงถึงความสัมพันธ์ในท้องถิ่นที่เหนียว

⁴⁴⁰ หจข. ร.5 น.43.1/37 บัญชีหนังสือเรื่องกรมท่าส่งสำเนาหนังสือจีนหลี่พุนเทียนมาว่าที่ตำบลคลอง 5 มีพวกโจรผู้ร้ายชุกชุม ขอให้ระงับเสียด้วย (25 เม.ย.-5 พ.ค.113)

⁴⁴¹ หจข. มร.5 กษ./13 เรื่องบริษัทชุดคลองร้องว่าที่ซึ่งบริษัททำการมีผู้ร้ายชุกชุม (26 เม.ย.-3 พ.ค.113)

⁴⁴² หจข. ร.5 น.8.6ก/66 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 5 มิ.ย.123 (5-13 มิ.ย.123)

⁴⁴³ หจข. ร.5 น.8.6ก/152 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 25 มี.ค.124 (25-29 มี.ค.124)

⁴⁴⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก/199 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 14 เม.ย.126 (14-19 เม.ย.126)

แน่น สำหรับทุ่งรังสิตนั้นภาพของความสัมพันธ์เช่นนี้ต่างออกไป ซึ่งคดีอาชญากรรมจำนวนมากได้สะท้อนสภาพสังคมที่เกิดขึ้น

5.4.2 ความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น

การเกิดอาชญากรรมในสังคมแบบจารีต ชาวบ้านยอมรับได้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากสังคมชาวนามีความคิดเกี่ยวกับชุมชนและสถานะของปัจเจกชนว่าพฤติกรรมเหล่านี้เป็นการการกระทำของพวกเขาเหมือนกันในชุมชน เป็นเรื่องของคนรวยและคนจนที่ต้องมีการเฉลี่ยหรือแบ่งปันรายได้กัน เพราะฐานะของสมาชิกในหมู่บ้านไม่ควรต่างกันมากนัก การลักขโมยและการปล้นจึงอยู่ในภาวะปกติ ตราบเท่าที่ไม่มีการทำอันตรายแก่ตัวของทรัพย์สินจนถึงแก่ชีวิต⁴⁴⁵ แต่ในพื้นที่เปิดใหม่แห่งนี้เป็นที่รวมของกลุ่มคนอันมีภูมิหลังต่างกัน การก่อคดีโดยคนในท้องถิ่นกลับมีพฤติกรรมในด้านการใช้กำลังและความรุนแรงจนสร้างความเดือดร้อนมากกว่าเป็นการยอมรับหรือประนีประนอมจากคนในท้องถิ่น คดีจำนวนมากสะท้อนภาพของความสัมพันธ์ของผู้คนที่ต่างมาทำกินในบริเวณนี้

5.4.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างราษฎร

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างราษฎรด้วยกันในท้องที่คดีการปล้นสะดมมีส่วนให้ภาพของสิ่งที่เกิดขึ้นไม่น้อย ประมาณปี พ.ศ.2446 โจรที่ถวายเป็นข้อมูลแต่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ให้ข้อมูลบางประการของการปล้นในเขตปลูกข้าวก่อนหน้านี้นี้คือ สุพรรณบุรี และปทุมธานี การปล้นแต่ละครั้งจะต้องมีสายเพื่อที่จะดูว่าเจ้าทรัพย์มีกำลังต่อสู้เพียงไร เพื่อนบ้านจะช่วยเหลือได้อย่างไรหนทางที่จะเข้าปล้นและหลบหนี เจ้าทรัพย์ผลัดเวลาไหน และจะปล้นต่อเมื่อมีกำลังมากกว่าเจ้าทรัพย์เท่าตัวหนึ่ง ส่วนคนที่เป็นสายนั้นก็มิอยู่ 3 ชนิดคือ คนรับใช้อยู่บ้านเจ้าทรัพย์ที่อยากได้เงิน เพื่อนบ้านที่เป็นอริคิดล้างผลาญเจ้าทรัพย์ ญาติที่โกรธเจ้าทรัพย์เพราะขอเงินไม่ให้ และเมื่อจะปล้นแต่ก่อนต้องมอมหน้ามิให้เจ้าทรัพย์รู้จักแต่ต่อมาปีปัญญาถูกผู้ใหญ่บ้านเรียกตรวจล้างไม่ทันจึงต้องเปลี่ยนวิธีโดยให้โจรที่อยู่ห่างไกลเจ้าทรัพย์ไม่รู้จักเป็นผู้ปล้น⁴⁴⁶

พฤติกรรมการปล้นเช่นนี้แสดงถึงการร่วมมือกันระหว่างคนในท้องถิ่น และต่างถิ่นขึ้นมาในรายงานตรวจราชการของพระอารักษ์ประชาราษฎร์ ผู้ว่าราชการเมืองปทุมธานี เมื่อปี พ.ศ.2445 เมื่อ

⁴⁴⁵ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, *สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473*, หน้า 80. และ วารุณี โอสถารมย์, "ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25," หน้า 138.

⁴⁴⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "นิทานที่ ๑๑ เรื่องโจรจันทร์," ใน *นิทานโบราณคดี*, หน้า 183-184

ได้ไปตรวจราชการบริเวณคลองบางหลวงหัวพระ ท้องที่อำเภอเมือง ได้ทราบความจากราษฎรว่า
ได้รับความเดือดร้อนจากโจรผู้ร้ายในฤดูแล้งซึ่งมาจากเมืองสุพรรณบุรี นครไชยศรี กรุงเก่า สมทบกับ
พวกเมืองปทุมธานีมาปล้นกระบือราษฎรเมืองนี้ไปมาระหว่างกัน⁴⁴⁷ เมืองเหล่านี้อยู่ในเขตปลูกข้าว
ก่อนหน้าการเปิดทุ่งรังสิตทั้งสิ้น

หากพิจารณาถึงข้อมูลของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าลี้ภัยเป็นเรื่องราวที่
ขัดแย้งภายในชุมชนที่คุ้นเคยกันกับเจ้าทรัพย์ทั้งเครือญาติ เพื่อนบ้าน หรือคนรับใช้ ตลอดจนผู้ก่อ
เหตุทั้งผู้ปล้น และผู้ที่เป็นสายให้ การใช้นุคคณานอกชุมชนมาก่อนคดีจะเกิดขึ้นเมื่อข้าราชการส่วน
ท้องถิ่นเช่น ผู้ใหญ่บ้าน มีความเข้มงวดในการปฏิบัติงาน

อย่างไรก็ตามการประนีประนอมจากการก่อคดีในท้องถิ่นอย่างน้อยที่สุดเห็นได้จากการปล้น
ในพื้นที่เหล่านี้ยังมีข้อยึดถือทางศีลธรรมในคำให้การของคนร้ายรายเดียวกันกล่าวว่า การปล้นแต่ละ
ครั้งจะทำพิธีบวงสรวงเพื่อบอกกล่าวเทวอารักษ์ถึงความประสงค์ที่ต้องการเพียงทรัพย์สินไปเลี้ยง
ชีวิต เมื่อลงมือคนร้ายไม่มุ่งที่จะฆ่าเจ้าทรัพย์แต่จะชูหรือทุบตีเจ้าทรัพย์ให้บอกที่ซ่อนโดยเร็ว การฆ่า
เจ้าทรัพย์จะเกิดเมื่อมีการต่อสู้กับคนร้ายเท่านั้น⁴⁴⁸ อีกทั้งการทำร้ายยังมาจากการลงมือของคนร้าย
ต่างถิ่นที่ผู้เป็นสายในท้องถิ่นให้มาปล้น

คดีอาชญากรรมจำนวนไม่น้อยจะพบถึงลักษณะความสัมพันธ์ของผู้คนในดินแดนเปิดใหม่
มีข้อมูลบ่งบอกว่าเป็นคนในชุมชนหรือเป็นคนที่ย้ายเข้ามาจากเจ้าทรัพย์มาก่อน เช่น คดีการปล้นเรือนของ
อำแดงสายทอง เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) บริเวณคลองซอยที่ 1 ท้องที่เขตอำเภอ
คลองหลวง คนร้ายได้กระบือไป 4 ตัวมูลค่า 362 บาท คดีนี้อำแดงสายทองจำหน้าคนร้ายได้ 3 คน
เพราะรู้จักกันมาก่อน ในคำให้การของอำแดงสายทองนั้นน่าสนใจในรายละเอียดดังนี้

“...ในขณะที่เมื่ออ้ายผู้ร้ายเข้าแก้เอากระบือนั้นคบเพลิงอ้ายผู้ร้ายส่องสว่าง
ข้าพเจ้าเห็นอ้ายผู้ร้ายแอบอยู่ข้างยั้งเข้า ข้าพเจ้ารู้จักชื่อจำหน้าคนร้ายได้ ๓ คน คือ
นายสีได้ภรรยาอยู่บ้านสวนพริกไทยแขวงเมืองประทุมธานีภรรยาชื่อได้อ้ายเจ้าไม่
รู้จักๆแต่แม่ภรรยาชื่ออำแดงปล้อง นายโลนภรรยาชื่ออำแดงทองดีอยู่บาง
หลวงหัวป่า นายแหมมอยู่บางหลวงหัวป่าเป็นผู้ร้าย อีกคนหนึ่งไม่รู้จักชื่อจำหน้าได้
อีกคนหนึ่งข้าพเจ้าหาชื่อจำหน้าได้ไม่ครั้งรุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ เดือนนี้ นายม้วยได้บอก

⁴⁴⁷ หจข. ร.5 น.3.5ช/2 มีตราให้ข้าหลวงออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-8 เม.ย.121)

⁴⁴⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น,” ใน **ประชุม
พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด**, หน้า 295-297.

กับข้าพเจ้าว่าเมื่อก่อนวันข้าพเจ้าถูกปล้น นายโชน ได้ไปชวนนายม้วยจะมาปล้นกระบือข้าพเจ้า นายแหมมบอกกับนายโชนว่าที่โรงนาข้าพเจ้ามีแต่ปืนแก๊ป ๑ บอกเท่านั้น นายม้วยหาได้มาปล้น ข้าพเจ้าตามค่านายโชนชวนไม่แล้วนายโชนบอกกับนายม้วยว่าจะไปชวนพวกเพื่อนมาปล้น ข้าพเจ้า...”⁴⁴⁹

คำให้การของอำแดงสายทองแสดงว่ารู้จักกับคนร้ายอย่างดีแม้กระทั่งภรรยา แม่ภรรยาของคนร้าย ตลอดจนถิ่นฐานบ้านช่องของคนร้าย และยังทำให้ทราบอีกว่าการปล้นของคนร้ายได้ดูการป้องกันตัวของ เจ้าทรัพย์ซึ่งมีปืนแค่กระบอกเดียวยอมยากที่จะป้องกันชีวิตและทรัพย์สินได้ ตลอดจนมีการชักชวนผู้อื่นซึ่งเป็นคนนอกชุมชนเข้าร่วมด้วย เพราะมีเพียงคนเดียวเท่านั้นที่เจ้าทรัพย์ไม่รู้จักหน้าและชื่อ หรือคิดเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) คนร้าย 6 คนยิงปืนปล้นบ้านนายสุภระหว่างคลอง 3-4 ฝั่งเหนือแขวงเมืองธัญญบุรี คนร้ายได้กระบือไป 4 ตัว นายสุภรู้จักชื่อและจำคนร้ายได้ 2 คนคือ นายอิน บุตรนายมากอยู่คลอง 2 ฝั่งเหนือ กับนายแฉ นุตรอำแดง ยอดอยู่บ้านแขวงเมืองปทุมธานี⁴⁵⁰ และคิดคนร้าย 11 คน ปล้นเรือนของเงินใจเมื่อวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ได้ทรัพย์สินมูลค่า 2,122 บาท คนร้ายคือนายบัววันซึ่งเงินใจรู้จักและมีเรื่องกัน จนนายบัววันถึงกับบอกจ้าวว่า “จะต้องปล้นเอาสักวันหนึ่ง” ภายหลังถูกจับได้⁴⁵¹

นอกจากนี้พบอีกว่าทรัพย์สินจากการก่อคดียังถูกเปลี่ยนเจ้าของในบริเวณที่ไม่ไกลจากที่เกิดเหตุ ดังกรณีเมื่อปี พ.ศ.2458 นายซับผู้ใหญ่บ้านกับนายอันลูกบ้านไปสืบคดีลักกระบือของ อำแดงไข่ ตำบลคลอง 7 อำเภอหนองเสือ เมืองธัญญบุรี พบว่ากระบือที่หายไป 2 ตัวอยู่ที่บ้านนายจ่าย อยู่ที่บ้านคลอง 9⁴⁵² กรณีนี้ยิ่งย่ำถึงสภาพสังคมในท้องถิ่นได้อีกด้วย

ไม่เพียงเท่านั้นข้อมูลจากรายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือหลายคดีเจ้าทรัพย์สามารถจำคนร้ายจากหน้าตาหรือรูปพรรณอื่นๆได้ เช่น วันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ที่คลอง 2 ท้องที่โรงพักบางหวาย คนร้าย 4 คนทุบตีนายเปรมใจทักถูกตีที่ศีรษะแล้วแย่งชิงกระบือไป 4 ตัว ราคา 240 บาท โจทก์จำหน้าคนร้ายได้ 2 คนคือ นายม้วยกับนายผ่อง⁴⁵³ วันที่ 4 มกราคม ร.ศ.123

⁴⁴⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก / 4 ผู้ร้ายปล้นแพบริษัทชุดคลองตำบลคลองข่อยที่ 2 และโรงอำแดงสายทอง ตำบลคลองข่อยที่ 1 อำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านจับตัวคนร้ายได้รวม 6 คนขอรางวัล (18 มิ.ย.-31 ก.ค.120)

⁴⁵⁰ หจข. ร.5 น.1.1/182 หนังสือเสนาบตีกระทรวงนครบาลสั่งการต่างๆ (26 ธ.ค.120-6 ต.ค.121)

⁴⁵¹ หจข. ร.5 น.8.6ก/59 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10 เม.ย.123 (10-22 เม.ย.123)

⁴⁵² หจข. ร.6 น.10.4/21 ขอบำเหน็จรางวัลให้ผู้มีความชอบ (24 ก.พ.2456-17 ก.พ.2461)

⁴⁵³ หจข. ร.5 น.8.6ก/53 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 21 ก.พ.122 (21-26 ก.พ.122)

(พ.ศ.2447) ท้องที่โรงพักอำเภอหนองเสือ คนร้าย 4-5 คนปล้นบ้านอำแดงมาก ยิงปืน 4 นัดไม่ถูกใคร ได้กระป๋องไป 3 ตัวพร้อมกล่องบรรจุเครื่องประดับมูลค่ารวม 505 บาท โจทก์จำหน้าคนร้ายได้ คืออ้ายปุก อ้ายโก⁴⁵⁴ วันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ท้องที่โรงพักสายไหม คนร้าย 10 คนปล้นบ้านจันนายขึ้นสามี่ และอำแดงซับทำร้าย ได้กระป๋อง 4 ตัวเป็นเงิน 304 บาท 56 อัฐ อำแดงซับจำเสียงคนร้ายได้คือนายเล็ก นายปี นายชม⁴⁵⁵ วันที่ 27 ธันวาคม ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ท้องที่โรงพักบางหวาย คนร้ายยิงปืน 7 นัดปล้นบ้านนายพุกผู้ใหญ่บ้าน หนูถมบุตรผู้ใหญ่บ้านบาดเจ็บ เป็นแผลฉกรรจ์ ผู้ร้ายได้กระป๋องไป 4 ตัว ราคา 400 บาท โจทก์จำเสียงได้คือ อ้ายยุง อ้ายบัว อ้ายรอด ซึ่งหลบหนีไป⁴⁵⁶ วันที่ 22 มกราคม ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ผู้ร้าย 2 คนยิงปืน 2 นัด ปล้นบ้านนายพลัดและบุตร ได้กระป๋อง 2 ตัวราคา 228 บาท โจทก์จำได้ 2 คนคือ นายจ่าง และนายเล็ก ผู้ใหญ่บ้าน กองตระเวนจับตัวได้แล้ว⁴⁵⁷

ยังมีอีกเหมือนกันที่คนร้ายได้อำพรางใบหน้าซึ่งสันนิษฐานได้ว่าเป็นคนละแวกเดียวกันกับบ้านเจ้าทรัพย์ เช่น เมื่อวันที่ 3 มีนาคม ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ท้องที่โรงพักคลอง 13 มีคนร้าย 14-15 คนมีอาวุธปืนครบมือเข้าปล้นบ้านนายจุกผู้ใหญ่บ้าน นายอ่อนถูกฟันที่ศีรษะบาดเจ็บ คนร้ายได้ทรัพย์สิ้นอื่น ๆ พร้อมกระป๋อง 5 ตัวมูลค่ารวม 519 บาท 32 อัฐ คดีนี้ในรายงานเมื่อวันที่ 17 มีนาคม ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) มีสเตอร์อาร์ชีวัยติง เจ้ากรมกองตระเวน ได้วิเคราะห์ถึงกลุ่มคนร้ายดังนี้

“...ข้าพเจ้าวิเคราะห์ดูตามถ้อยคำของนายจุกให้ถ้อยคำแจ้งในกริยาของอ้ายผู้ร้าย ปล้นบ้านนายจุกนั้น เขาเดินสอดพองมอมหน้า แลเอาผ้าโพกศีรษะเช่นนี้ชรอยจะ

⁴⁵⁴ หจข. ร.5 น.8.6ก/93 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 15 ม.ค.123 (15-19 ม.ค.123)

⁴⁵⁵ หจข. ร.5 น.8.6ก /4 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 8 ก.พ.121 (8-14 ก.พ.121)

⁴⁵⁶ หจข. ร.5 น.8.6ก/185 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 30 ธ.ค.125 (30 ธ.ค.-7 ม.ค.125)

⁴⁵⁷ หจข. ร.5 น.8.6ก/190 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 10 ก.พ.125 (10-18 ก.พ.125)

เป็นคนรู้จักคุ้นเคยกับนายจู่ผู้ใหญ่บ้านเจ้าทรัพย์เปนนั่น หรือมีคนนั้นคงเป็นคนอยู่
ตำบลถิ่นแถวเดียวกันจึงได้เอาแป้งมอมหน้าแลโลกศิระชะ...”⁴⁵⁸

ตัวอย่างของคดีดังกล่าวแสดงถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในบริเวณนี้ที่แม้จะเป็นคนรู้จักกันใน
ชุมชนก็ยังปล้นกันเอง และพฤติกรรมที่มีการลงมือรุนแรงทำร้ายร่างกายเป็นสภาพของชุมชนใหม่ที่
ความปลอดภัยยังน้อยอยู่ต่างจากสภาพของการก่อคดีในเขตปลูกข้าวก่อนหน้านี้อันเพื่อกระจายรายได้
เช่นที่กล่าวไปก่อนหน้านั้น คำว่า “นักเลง” และวิธีการไถ่กระปือตามแบบเดิมนั้นดูจะเลื่อนหายไปใน
พื้นที่นี้กลายเป็นอาชญากรรมที่เกิดจากโจรในชุมชนที่มีความรุนแรง และในรายงานกองตระเวนชุด
เดียวกันนี้ก็มีหลายคดีที่ระบุว่า เจ้าทรัพย์ไม่สามารถจำหน่ายหรือลักษณะใดๆของคนร้ายได้ซึ่งอาจ
เป็นเพราะการเปลี่ยนวิธีการปล้นโดยคนในท้องถิ่นที่เป็นสายร่วมกับการลงมือจากคนภายนอกท้องถิ่น
ดังที่ปรากฏในข้อมูลของสมเด็จพระยาตำราสารภาพ

ในทางกลับกันการก่อคดีที่รุนแรงในพื้นที่นี้ยังทำให้คนร้ายในพื้นที่ใกล้เคียงใช้ในการก่อเหตุ
เช่นที่รายงานตรวจราชการเมืองปทุมธานี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) กล่าวว่า คนร้ายที่ปล้นบริเวณคลอง
บางหลวงเชียงรากมักมาจากราษฎรตำบลบางพูน แยก ในท้องที่อำเภอเมืองเป็นสายชักชวนให้
ราษฎรแถวคลองหนึ่งหรือริมทางรถไฟเมืองธัญบุรีมาก่อคดี จึงจำหน่ายคนร้ายไม่ได้และไม่รู้จักชื่อ
ด้วย⁴⁵⁹

ภาพความสัมพันธ์ของผู้คนในบริเวณนี้เมื่อพิจารณาจากปัญหาความที่เกิดขึ้นในช่วงที่
ต้องประสบกับภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ปัญหานี้ยิ่งรุนแรงขึ้นตอกย้ำถึง
สภาพทางสังคมของพื้นที่เปิดใหม่ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) บริษัทรายงานถึงปัญหานี้ที่เกิดขึ้น
บริเวณกว้างในเขตโครงการรังสิต ดังนี้

“...ด้วยราษฎรชาวนาในบริเวณคลองต่างๆแขวงเมืองธัญบุรี นครนายก แล
ฉะเชิงเทรามาร้องทุกข์หลายรายว่า การปล้นสดมภ์แลต้อนฝูงกระปือกลางวันปีนี้
ชุกชุมมากกว่าทุกปีถ้าอยู่ด้วยกันเพียง ๕-๖ โรงแป็นหมู่หนึ่งก็อยู่ไม่ได้โดยไม่มี
กำลังพอที่จะป้องกันผู้ร้ายจำเป็นต้องอพยพหนี เมื่อราษฎรมาร้องเช่นนี้บริษัทจะนั่ง
เสียดใจไม่เป็นการควร ...”⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ หจข. ร.5 น.8.6ก/241 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำอาทิตย์ที่ 9-15 มี.ค.126
(9-17 มี.ค.126)

⁴⁵⁹ หจข. ร.5 น.3.5ช/14 ที่แจงออกไปตรวจราชการ (11 เม.ย.-10 พ.ย.127)

⁴⁶⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/1267 บริษัทชุดคลองแล
คูนาสยามบอกเรื่องมี ผู้ร้ายปล้นกระปือของราษฎรในบริเวณคลองต่างๆ (ร.ศ.126)

ในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) พระยาวิเศษโกชนาได้ตรวจการในท้องทุ่งนี้พบสภาพความแร้นแค้นต่างๆของราษฎร โดยเฉพาะผู้เช่าทำนาซึ่งขายข้าวไม่ได้เพราะคลองตื้นเขินทำให้ไม่มีเงินจ่ายค่าเช่านา ค่าลูกจ้าง ค่าซื้อกระบือ ผู้เช่าจึงละทิ้งนาไป แต่บางพวกไม่มีที่ไปเพราะขัดสนต้องใช้จอบขุดดินทำนาพอเลี้ยงชีพ พวกผู้เช่านาเมื่อมาใหม่ๆก็มีพรรคพวกมาด้วยแต่เมื่อพรรคพวกกลับไปแล้วก็กลัวภัยถ้ามีกระบือก็รักษาไม่ใครได้⁴⁶¹

การปล้นสะดมในช่วงนี้เป็นการเบียดบังซ้ำเติมผู้ที่ย่ำแย่อยู่แล้วให้แย่งไปอีกอันเป็นพฤติกรรมที่ ยากจะรับได้ของราษฎรผู้ทำนาในทุ่งรังสิต ตรงกันข้ามกับพฤติกรรมกระจายรายได้ของนักเลงกระบือในข้างต้น หากเปรียบเทียบแล้วการอุปถัมภ์ระหว่างนักเลงและชาวบ้านนับว่าอ่อนพลังลงจนถือได้ว่าเป็นส่วนเกินของสังคมบริเวณนี้ได้ เพราะพฤติกรรมที่ผันแปรเป็นใจอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งบทบาทของนักเลงในการดูแลความปลอดภัยให้ท้องถิ่นถูกแทนที่โดยบริษัทตั้งแต่ที่เข้ามาสัมปทานและระบบราชการในเวลาเดียวกัน สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจึงสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างราษฎรในดินแดนเปิดใหม่แห่งนี้

5.4.2.2 ความสัมพันธ์ในระบบเช่า

การเปิดพื้นที่ของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเพื่อสนองต่อความเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกข้าวในระยะนี้ ขณะที่ผู้เลี้ยงเห็นผลประโยชน์จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นสิ่งที่ตามมาคือ การจับจองที่ดินทั้งเพื่อทำนาเองและเพื่อให้ราษฎรเช่าโดยเฉพาะอย่างหลังนี้นับได้ว่าเป็นหลักในการแสวงหาผลประโยชน์จากผืนดินของทุ่งรังสิต การเช่าทำนาทำให้เกิดความสัมพันธ์ในระบบเช่าย่อมมีการอุปถัมภ์กันไปในทางใดทางหนึ่งการที่เจ้าของนาเป็นผู้มีทรัพย์สินหรือมีบรรดาศักดิ์ก็เอื้ออำนวยต่อการช่วยเหลือเมื่อคนของตนไปก่อคดีขึ้นมา

คดีที่สำคัญรายหนึ่งจากความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นนี้ ดังกรณีของนายโก นายกองนาของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ในรายงานของนายพันโท พระฤทธิจักร กัจจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ วันที่ 28 เมษายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ได้ความว่า เมื่อวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีคนร้าย 8 คนที่ปล้นกระบือ 28 ตัวของ นายจอก นายขำ นายแสง นายโย ที่ตำบลสองคลองติดต่อกับบ้านบางปลากรด พรหมแดนเมืองนครนายกกับเมืองธัญบุรี กรมการอำเภอและพลตระเวนจึงได้ออกติดตามพบว่า กระบือมาหายในที่นาบริเวณคลอง 12 ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ในวันรุ่งขึ้น

⁴⁶¹ หจข. ร.5 กษ.3.1/13 รายงานตรวจที่นาต่างๆของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์และพระยาวิเศษโกชนา (12 ก.ย.-22 ต.ค.128)

นายปีศาจวัตรใหญ่โรงพักพลตระเวนเมืองธัญญบุรีพร้อมด้วยพลตระเวนออกตรวจในที่นาแห่งนี้พบ นายติดกำลังเอาเชื้อแป้งสุราเถื่อนไปซ่อนและพบน้ำสุราเถื่อนอีกจำนวนหนึ่งในโรงของนายพรหม ผู้ใหญ่บ้าน หลังจากนั้นได้ตรวจโรงของอำแดงจันและนายอยู่พบกระบือ 33 ตัวไม่มีตัวพิมพ์พรรณ จึงได้ควบคุมตัวอำแดงจันกับผู้ต้องหาอื่นพร้อมกระบือทั้งหมดมาที่ว่าการอำเภอ ขณะเดินทางกลับ พบนายโก้นายกองนา ชี้ม้ามาทัน 3 คนถืออาวุธปืนกับพรรคพวกประมาณ 100 คน ทันใดนั้นพวก ของนายโก้ยิงปืนแล้วตรงเข้าตีนายทาพลตระเวนล้มลงและแย่งชิงปืนกับหมวกไป เหตุการณ์ซุลมุน ขึ้นเมื่อนายโก้ถูกจับได้แต่พลตระเวนถูกชาวบ้านไล่ล้อมมีการยิงต่อสู้กันกระสุนถูกนายช่วงซึ่งมากับ กลุ่มของนายโก้เสียชีวิต⁴⁶²

คดีนี้เมื่อแรกเริ่มสถานะของนายโก้ตามที่กรมการเมืองอยู่ในสถานะผู้ร้ายจากรายงานของ หลวงญาณประกาศ อัยการเมือง ถึงผู้ว่าราชการเมือง ลงวันที่ 5 เมษายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ได้ ความเป็นผู้ปล้นคือ นายแปลก นายซับ ซึ่งเป็นบุตรหลานของนายโก้นั้นเอง⁴⁶³ นายโก้จึงมีส่วน ในคดีนี้และยังขัดขวางการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ และโดยส่วนตัวของนายโก้แล้วก็ได้ได้รับความนับ ถือจากผู้ทำนาจนได้รับการแต่งตั้งจากผู้ว่าราชการเมืองให้เป็นผู้ใหญ่บ้านในปี ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445)⁴⁶⁴ ดังนั้นจึงสามารถพาพรรคพวกเข้าขัดขวางเจ้าหน้าที่ได้

เนื่องจากนายโก้เป็นนายกองนาของผู้มีบรรดาศักดิ์ทำให้มีการดำเนินการเพื่อขอช่วยเหลือ ปราบกฏในหนังสือของกรมพระนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึงผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เมื่อวันที่ 24 เมษายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) กล่าวว่า ในวันที่ 21 เมษายน พระเจ้าน้องยาเธอกรม หลวงพิชิตปรีชากร เสด็จมาพบกับกรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ที่ศาลาว่าการ นครบาลในกรุงเทพฯ เพื่อชี้แจงเหตุการณ์ว่าอาจจะมีการเข้าใจผิดและไม่ทรงคิดขัดขวางเจ้าหน้าที่ แต่อย่างไรก็ตามขอให้อ่อนผันเพราะว่า

“...ขณะนี้คนทีนาของท่านไม่มีหัวนา ภาภันระส่ำระสายแตกตื่นรวนกันจะพากันไป เสียจากทีนา ท่านก็ต้องขาดผลประโยชน์ในการทำนา จึงทรงขอว่าการไต่สวนที่ เมืองธัญญบุรี จะใคร่ให้รีบเร่งไปโดยเร็ว แม้ถ้าได้ความว่านายโก้นายกองไม่มี ความผิดถึงเป็นโทษร้ายแรงแล้ว ท่านจะใคร่ขอรับตัวไปจัดการรวบรวมคนไม่ให้ตื่น

⁴⁶² หจข. ร.5 น.3.2จ/1 ผู้ร้ายแย่งกระบือนายฆ่า นายจอก นายแสง นายโย ตำบลบ้านสองคลอง พล ตระเวนยิงต่อสู้ นายช่วงตายคนหนึ่ง และศาลตัดสินจำคุกนายโก้ นายแดง นายกล่อม ซึ่งต่อสู้พลตระเวนคนละ 1 เดือน (3 เม.ย.-30 มี.ค.121)

⁴⁶³ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁶⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

หรือถ้าได้ความว่า ผู้ใดเป็นคนร้ายอยู่ในที่นาของท่าน จะต้องการตัว ท่านก็จะโปรดให้ส่งตัวตามเจ้าพนักงานต้องการ...”⁴⁶⁵

นายโกมีความสำคัญต่อการควบคุมลูกนาให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย ตลอดจนการเก็บผลประโยชน์อันเป็นหน้าที่หลักของนายกองนา แม้ว่าจะไม่ทรงแสดงความต้องการปกป้องคนผิด แต่การที่ทรงต้องการให้กระบวนกรไต่สวนและตัดสินคดีให้เป็นไปโดยเร็วก็เท่ากับว่าผู้มีบรรดาศักดิ์ได้เข้าแทรกแซงในกระบวนกรยุติธรรมซึ่งจะมีผลต่อการดำเนินคดีนี้ต่อมา และจากหนังสือฉบับเดียวกันนี้เสนาบดีกระทรวงนครบาลทรงต้องการให้ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีเข้าพบอย่างเร่งด่วนเพื่อจะได้เข้าชี้แจงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับท่านผู้เป็นเจ้าของนาเพราะว่า

“...ถ้าคุณได้เฝ้าท่านแล้ว ขอให้ทูลข้อความที่เกิดเหตุแลไต่สวนโดยความจริงนั้นให้ทรงทราบ จะควรอุทธรณ์การทำนาของท่าน เพื่อไม่ให้เสียประโยชน์ แลอย่าให้ผิดไปจากหน้าที่อันชอบด้วยราชการอันใด ก็สมควรจะช่วยอุทธรณ์...”⁴⁶⁶

ความต้องการที่จะช่วย “อุทธรณ์” เช่นนี้มีผลต่อการตัดสินคดีจากเดิมที่เห็นว่านายโกเป็นฝ่ายผิดเช่นในหนังสือของผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) เพื่อส่งสำเนาในคดี 48 ฉบับมาถวายพร้อมเห็นว่าจากการไต่สวนของเจ้าพนักงานอัยการแล้ว นายโกและพรรคพวกอีก 40-50 คน “ร่วมคิดกันต่อสู้อำนาจแผ่นดินผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย”⁴⁶⁷

เมื่อคดีเข้าสู่การกระบวนพิจารณาตัดสินในคำพิพากษาของศาลเมืองธัญญบุรีวันที่ 31 สิงหาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ให้จำคุกนายโก นายกล่อม นายแดง คนละ 1 เดือน เพราะขัดขวางการจับกุมของเจ้าหน้าที่ และในการตัดสินครั้งนี้จำคุกนายชวงที่ถูกลงโทษถึงเสียชีวิตยังได้ฟ้องนายโป้สารวัตรกองตระเวนด้วย ซึ่งศาลได้ตัดสินว่าการยิงนายชวงตายนั้นไม่ถือเป็น

⁴⁶⁵ หจข. ร.5 น.3.2จ/1 ผู้ร้ายแย่งกระบือ นายชำ นายจอก นายแสง นายโย ตำบลบ้านสองคลองพลตระเวนยิงต่อสู้ นายชวงตายคนหนึ่ง และศาลตัดสินจำคุกนายโก นายแดง นายกล่อม ซึ่งต่อสู้พลตระเวนคนละ 1 เดือน (3 เม.ย.-30 มี.ค.121)

⁴⁶⁶ หจข. ร.5 น.3.2จ/1 ผู้ร้ายแย่งกระบือ นายชำ นายจอก นายแสง นายโย ตำบลบ้านสองคลองพลตระเวนยิงต่อสู้ นายชวงตายคนหนึ่ง และศาลตัดสินจำคุกนายโก นายแดง นายกล่อม ซึ่งต่อสู้พลตระเวนคนละ 1 เดือน (3 เม.ย.-30 มี.ค.121)

⁴⁶⁷ เรื่องเดียวกัน.

ความผิดของกองตระเวนเพราะเป็นการปฏิบัติงานตามหน้าที่เพื่อป้องกันตัวจากการยิงของพวกนายโก่ก่อน ต่อมาคดีนี้เข้าสู่ศาลอุทธรณ์ด้วยการจัดการของผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีในวันที่ 5 กันยายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) อันเป็นการเอื้ออำนวยให้กับนายโก่เพราะเห็นว่า

“...ในคดีที่พนักงานอัยการเป็นโจทก์พวกนายโก่นั้นศาลพิพากษาอย่างหาสมควรแก่ความผิดของจำเลยไม่ จึงได้ให้พนักงานอัยการยื่นฟ้องขอให้ศาลอุทธรณ์ตรวจพิพากษาตัดสินใหม่ให้ถูกต้องตามกฎหมาย...”⁴⁶⁸

ในชั้นศาลอุทธรณ์คดีนี้ถูกกลับคำตัดสินใหม่ในเดือนธันวาคมของปีเดียวกัน ด้วยเหตุผลของพยานหลักฐานที่โดยมากเป็นของฝ่ายนายโก่ ส่วนของกองตระเวนมีเพียงนายเป๊และเจ้าพนักงานพลตระเวนที่ร่วมเหตุการณ์เท่านั้นทำให้การจับกุมของเจ้าหน้าที่จากศาลชั้นต้นเดิมเปลี่ยนไปเป็นเพียง “...หวั่นไหวตกใจกลัวราษฎรที่ตามมาเข้าใจเอาเองว่าจะมาต่อสู้ขัดขวาง...”⁴⁶⁹ เพราะราษฎรที่ติดตามมาเพื่อต้องการกระบือคั้นเท่านั้น ส่วนข้ออ้างของกองตระเวนที่ว่าถูกทำร้ายก่อนศาลกลับเห็นว่า “...พระสมพะเสหลายประการ...” และ “...อ้างเหตุเหลวไหลไม่มีที่มา...”⁴⁷⁰ ดังนั้นการยิงปืนเพื่อป้องกันตนเองจึงเป็นการกระทำที่เกินกว่าเหตุ ทำให้นายเป๊ถูกตัดสินมีความผิดด้วยการให้ออกจากราชการและยังต้องเสียเงินค่าชดเชยสินไหมให้กับญาติตายจำนวน 616 บาททั้งที่ผู้ที่ยิงปืนนั้นในรายงานของหลวงญาณประกาศเมื่อวันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 121 (พ.ศ.2445) ระบุว่าคือนายเซย ชีวิตในทางราชการของนายเป๊จึงสิ้นสุดลงด้วยการปฏิบัติงานของตนเอง ส่วนนายโก่และพรรคพวกได้รับการปล่อยตัว

เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่มีการสืบสวนถึงผู้ลงมือปล้นอีกเลย นับจากรายงานของหลวงญาณประกาศที่ระบุว่าบุตรหลานของนายโก่เป็นผู้ปล้น และไม่มีการสืบพยานในส่วนอื่นๆที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น กรมการอำเภอ ผู้ใหญ่บ้าน หรือแม้แต่ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีที่ได้รับรายงานในเบื้องต้น การตัดสินเช่นนี้อาจเป็นไปได้ตามกระบวนการสืบพยานหลักฐาน แต่เมื่อพิจารณาแล้วสายสัมพันธ์โดยตรงระหว่างบุคคลทั้งสามคือ ผู้มีบรรดาศักดิ์เจ้าของนา เสนาบดีกระทรวงนคร

⁴⁶⁸ หจข. ร.5 น.3.2จ/1 ผู้ร้ายแย่งกระบือ นายชำ นายจอก นายแสง นายโย ตำบลบ้านสองคลองพลตระเวนยิงต่อสู้ นายชวงตายคนหนึ่ง และศาลตัดสินจำคุกนายโก่ นายแดง นายกล่อม ซึ่งต่อสู้พลตระเวนคนละ 1 เดือน (3 เม.ย.-30 มี.ค.121)

⁴⁶⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

บาล และผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ที่มุ่งหวังจะให้คดีนี้ตัดสินโดยเร็วเพื่อจะได้อุทธรณ์และพิทักษ์ผลประโยชน์ในที่มีส่วนในคดีนี้ไม่น้อยทีเดียว

ในพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยระบบเช่านาภาพความสัมพันธ์ที่มีส่วนปกป้องผู้กระทำผิดยังมีผลต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในคดีของนายนวม นายกองนาของพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ได้ขัดอำนาจศาลซึ่งสั่งให้ยึดทรัพย์นายห้วง อำแดงแข ที่แพ้ความกับนายเจริญ เมื่อนายนิ่ม ผู้ใหญ่บ้านจะนำกระปือของกลางมาส่งอำเภอบ้านนา นายนวมได้เข้ามาขัดขวาง ทำให้ศาลเมืองธัญบุรีสั่งฟ้อง ต่อมานายนวมได้หลบหนีไป เหตุที่นายนวมเข้ามาขัดขวางเพราะได้รับคำสั่งจากผู้มีบรรดาศักดิ์คืออย่าให้ผู้ใดนำกระปือออกจากที่นาโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของที่⁴⁷¹ คดีนี้อาจคล้ายคลึงกับคดีนายโกในบางส่วนตรงที่นายกองต้องปฏิบัติหน้าที่โดยเคร่งครัดจนนำไปสู่การฝ่าฝืนข้อกฎหมาย

นอกจากนี้ผู้เช่านาก็ได้รับความเดือดร้อนจากผู้มีบรรดาศักดิ์เช่น คดีของนายเจริญ นายโพ ในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ทั้งสองต่อข้อหาว่าทำร้ายนายวาศผู้ใหญ่บ้านด้วยเหล็กมีคมศาลตัดสินให้จำเลยเสียเงินทั้งสิ้น 288 บาท แต่ไม่มีเงินชดเชยศาลจึงสั่งให้ยึดทรัพย์ทั้งกระปือ ข้าว โรงเรือน แต่พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเดช ทรงเป็นเจ้าของที่นั่นได้คัดค้านว่าสิ่งของทั้งหมดพระองค์เป็นผู้ออกทุนให้บุคคลทั้งสองเป็นทุนในการทำงานซึ่งได้เช่านาต่อพระองค์คนละ 16 ไร่เสียค่าเช่าไร่ละ 3 บาท 32 อัฐ แต่ทางราชการได้สืบแล้วว่า ไม่ปรากฏหลักฐานการให้ยืมแต่อย่างใด ทรัพย์สินจึงถือเป็นของบุคคลทั้งสอง ต่อมาได้ทั้งสองคนได้เข้าไปเกี่ยวข้าวในนาและนำกระปือไปโดยอ้างว่าจะนำไปถวายพระองค์ ซึ่งบุคคลทั้งหมดล้วนมีความผิดแต่ทางพระยาสุรนาถเสนา ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เห็นควรที่จะผ่อนปรนคดีนี้ด้วยเหตุว่า

“...หม่อมฉันเห็นว่าตามความที่ปรากฏมีข้อเกี่ยวพันพระนามท่านในการที่ได้มีรับสั่งให้นายโพ นายเจริญ กับคนของท่านไปรื้อชนทรัพย์สมบัติซึ่งอยู่ในระหว่างกรรมการอำเภอรักษาไว้โดยคำสั่งของศาลเช่นนี้ ก็มีความผิดอยู่ จะต้องฟ้องเป็นคดีความอาญาแต่เห็นว่าเหตุเรื่องนี้เป็นความเล็กน้อยไม่ใช่คดีอุกฉกรรจ์สำคัญอันใด ทั้งท่านก็เป็นพระบรมวงษานุวงษผู้ใหญ่สมควรที่จะผ่อนผันให้แล้วไปได้โดยไม่ต้องฟ้องร้องเป็นถ้อยความมัวหมองในพระนามได้จะเป็นการดี หม่อมฉันคิดว่าถ้าท่านจะโปรดให้คนนำทรัพย์สมบัติที่รื้อถอนขนไปนั้นกลับมา

⁴⁷¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/38 เรื่องนายนวมขัดอำนาจศาลตัดสินให้จำคุก 1 เดือน หมิ่นงานงนรินทรรักษารับประกันตัวไปจากศาลแล้วหนี ศาลเร่งให้หมิ่นงานงนส่งเงิน 1000 บาทตามที่ประกัน (ธ.ศ.124)

มอบส่งคืนให้แก่กรมการอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านรักษาไว้ตามเดิมแล้วก็จะสั่งให้บ้านเมืองงดการสังเฝ้าคดีเรื่องนี้ไว้แล้วให้ชี้แจงยังศาลให้ทราบเหตุผลที่ไม่จำเป็นต้องฟ้องนั้น...”⁴⁷²

ข้อความดังกล่าวเห็นถึงความพยายามผ่อนปรนจากเจ้าหน้าที่รัฐที่พยายามหลีกเลี่ยงการดำเนินคดีตามกฎหมาย เนื่องจากสถานะของผู้กระทำผิดที่เป็นถึงเชื้อพระวงศ์ที่ให้ความอุดหนุนผู้เช่านาในการกระทำความผิด จนท้ายสุดพระองค์ก็เข้าไปพัวพันกับการกระทำผิดกฎหมายโดยตรง

จากตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดผู้มีบรรดาศักดิ์หลายรายมีส่วนในการช่วยเหลือผู้กระทำผิดในคดีอาชญากรรมซึ่งความรุนแรงในแต่ละคดีแตกต่างกันตามการกระทำผิด การช่วยเหลือเช่นนี้เป็นความสัมพันธ์ที่ปรากฏในระบบเช่าของเจ้าที่ดินผู้มีบรรดาศักดิ์ทั้งหลายทั้งจากกรณีที่มีการช่วยเหลืออย่างเต็มที่ในคดีที่ร้ายแรงของนายโก จนถึงคดีที่เจ้าหน้าที่รัฐยอมชอมด้วยอย่างคดีของนายเจริญ นายโพ ทำให้มีส่วนเสริมความรุนแรงของคดีในพื้นที่นี้ในภาพของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

5.4.2.3 ความสัมพันธ์กับคนในบังคับ

ในบรรดาราษฎรที่มาตั้งถิ่นฐานในบริเวณทุ่งรังสิต กลุ่มคนในบังคับต่างประเทศเป็นกลุ่มที่สำคัญกลุ่มหนึ่งที่มีส่วนกับการก่อคดีอาชญากรรมในพื้นที่นี้ นับตั้งแต่การเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตตามสนธิสัญญาเบาวริงในปี พ.ศ.2398 ทำให้ชาวต่างชาติทั้งชาวยุโรปและคนเอเชียในประเทศมีสิทธิจดทะเบียนเป็นคนในบังคับของชาติต่างๆที่ทำสนธิสัญญากับสยามแบบเดียวกัน การที่คนเหล่านี้ไม่ต้องขึ้นศาลไทยส่งผลในด้านคดีอาชญากรรมไม่เว้นแม้แต่ในทุ่งรังสิต เพราะไม่ต้องพึ่งพาในท้องถิ่นเพียงอาศัยอำนาจของต้นสังกัดช่วยคุ้มครองตน

นับตั้งแต่ที่เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตคนในบังคับต่างชาติสร้างปัญหาแก่รัฐบาลในการก่อคดีอาชญากรรมและรัฐก็ไม่สามารถจัดการได้เต็มที่ เช่นที่เมืองนครนายก ในปี พ.ศ.2424 ตวนแขกสรุตปัติริย์ เป็นคนในบังคับต่างชาติสร้างความเดือดร้อนด้วยการเป็นผู้ตั้งช้องรับซื้อชายไถ่ถอนกระบือคนร้าย สร้างความลำบากแก่การดำเนินงานของเจ้าหน้าที่รัฐ พระพิบูลสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองนครนายก กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“...ครั้นข้าพเจ้าจะจับตวนแขกสรุตไปพิจารณาตามขดี (คดี-ผู้เขียน) บ้านเมือง ตวนแขกสรุตก็เป็นคนต่างประเทศกลัวจะชายเหลือเกินไป...”⁴⁷³

⁴⁷² หจข. ร.5 น.3.2ก/39 หรือเรื่องยึดทรัพย์สมบัติของนายเจริญ นายโพ จำเลย ศาลมีคำสั่งให้กรมอัยการฟ้องพระเจ้าน้องยาเอกรมหมื่นอดิศรกับพรรคพวกตามความผิด จะควรฟ้องหรือประการใดขอพระดำริ (29 ก.ย.123-8 ธ.ค.124)

⁴⁷³ หจข. ร.5 ม.2.12ก/2 เรื่องตวนแขกสรุตปัติริย์ต้องหาวิธีรับซื้อกระบือม้าของผู้ร้ายเมืองนครนายก

คดีลักษณะนี้ยังเกิดขึ้นอีกในเมืองเดียวกัน เมื่อปี พ.ศ.2428 แคมมาญาชิน ในบังคับฮอลันดาสมคบกับพรรคพวกมีราษฎรไทยและจีน ตั้งช่อกับไถ่ถอนและโจรกรรมกระบือ ช้าง ม้าของราษฎรหากรายได้ไม่ไปไถ่ถอนก็ถึงกับฆ่ากระบือแล้วเสียบหัวประจานไว้ พฤติกรรมของกลุ่มนี้ไม่เกรงกลัวแม้แต่ข้าราชการด้วยการปล้นกระบือของหลวงจำเมืองที่ควบคุมมา 28 ตัว⁴⁷⁴ คดีทั้งสองนี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นก่อนการเปิดพื้นที่ในเขตทุ่งรังสิตอันแสดงถึงปัญหาที่เกิดขึ้น

ภายหลังการเข้าสัมปทานพื้นที่ของบริษัทชูดคลอง คนกลุ่มนี้เป็นอีกพวกหนึ่งที่เข้าแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจเช่นกัน และมีส่วนในการสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรในท้องที่ ดังกรณีของนายฟาและมะหะหมัดบิลลา คนในบังคับฝรั่งเศส บุคคลทั้งสองนี้มีส่วนในการก่อคดีแย่งชิงที่ดินหลายครั้งจนถึงกับยิงต่อสู้กับนายนวนนายกองนาของกรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ เมื่อปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ทำให้พลตระเวนที่เข้าไประงับเหตุเสียชีวิต อีกทั้งยังมีพฤติกรรมในการสนับสนุนคนร้ายปล้นและตั้งช่อกับกระบือ คือ โต๊ะหะยีซอ ภายหลังถูกจับกุมได้มีพยานหลายคนให้การ เช่น นายบุญ ให้การว่ากระบือของตนเอง 27 ตัวอยู่ที่บุคคลผู้นี้ พร้อมกับได้ทำร้ายพวกที่ไปติดตามกระบือด้วย⁴⁷⁵ และยังมี นายหวัง แซกในบังคับอังกฤษ ที่มีพฤติกรรมเช่นเดียวกัน ในเอกสารของบริษัทชูดคลอง กล่าวถึง คำให้การของพนักงานบริษัทได้พบเห็นการโจรกรรมของนายหวังเมื่อปี พ.ศ.2439 ว่า

“...พนักงานของบริษัทไปจ่ายเงินเดือนคนทำการเครื่องจักรชูดคลอง ๖ วา เมื่อมาถึงคลอง ๑๑ พบผู้ร้ายชื่อหวังยามสัปเยกต์อังกฤษ กำลังไล่กระบือ ๑๕๐ กระบือเข้าบ้านนายฟาสัปเยกต์ฝรั่งเศส...”⁴⁷⁶

ไม่เพียงเท่านั้นการอาศัยการอ้างอำนาจคนในบังคับต่างประเทศในการก่อคดีก็เป็นสิ่งที่สร้างความเดือดร้อนอย่างมากกับเจ้าหน้าที่รัฐและราษฎร เช่น นายกาแดง นายกาขาว แซกในบังคับฮอลันดา เมื่อถูกจับกุมได้และถูกสอบสวนในปี พ.ศ.2441 ได้สืบเชื้อชาติดูแล้วพบว่าเป็นลูกแซกใน

(ก.พ.100-ก.ย.101)

⁴⁷⁴ หจข. ร.5 ม.2.12ก/4 โบบอกเมืองนครนายก ปีที่ 2 จ.ศ.1247

⁴⁷⁵ หจข. ร.5 ม.2.26/3 เรื่องนายนวนนายฟาและมะหะหมัดบิลลาวิวาทยิงกันตายที่ตำบลลำบัวเขียวทุ่งคู (11 ธ.ค.-13ม.ค.115)

⁴⁷⁶ หจข. ร.5 น.41.4 / 7 เรื่องพระยาประชาชีพส่งสำเนาหนังสือบริษัทชูดคลองคุณาสยามร้องว่ามีผู้ร้ายในบังคับชุกชุมขึ้นในเขตที่ได้รับพระบรมราชานุญาตได้ปล้นกระบือของนายพลอยที่ตำบล 6,8 วา (22 เม.ย.-19 พ.ค.115)

บังคับสยามเกิดในแขวงกรุงเทพฯ⁴⁷⁷ หรือในกรณีของแขกหะยีชอเมื่อสืบเชื้อชาติในปี พ.ศ.2439 ก็พบว่าเคยเป็นทหารเรือมาก่อนและเป็นคนในบังคับสยามเช่นกัน⁴⁷⁸

ปัญหาการปล้นและลักกระบือโดยคนกลุ่มนี้ทั้งที่เป็นคนในบังคับโดยตรง และเป็นผู้แอบอ้าง ได้สร้างปัญหาต่อความสงบเรียบร้อยในท้องที่บริษัทชูดคลองแลคูนาสยามในฐานะเจ้าของเขตสัมปทานนี้ได้มีหนังสือไปถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ระบุไว้ดังนี้

“...บัดนี้ถึงรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๕ ผู้ร้ายยังมีใจกำเริบเที่ยวปล้นกระบือแลโจรกระทำต่างๆในจังหวัดที่ซึ่งบริษัททำการนั้นยิ่งใหญ่อัน ราษฎรมีความเดือดร้อนทำมาหากินไม่สะดวกแตกหนีอพยพครอบครัวพากระบือหนีมาอยู่ที่ทุ่งสระประทุมวัน แลตำบลอื่นๆเป็นอันมากความชื้อนี้บริษัทไม่ต้องอ้างพยานศาล ขอให้ถามเจ้าพนักงานในกระทรวงเกษตราธิการซึ่งยังต้องพากระบือหนีมาพักอยู่ที่สระประทุมวันเหมือนกัน แลเขากล่าวกันว่าพวกผู้ร้ายนั้นมักจะเป็นคนสับแยกแต่จะเป็นคนสับแยกหรือไม่ใช่ก็ไม่ทราบแน่ เพราะไม่มีผู้ที่จะเป็นธุระไต่สวนให้ได้ความแน่ชัด ฉะนั้นคนซึ่งไม่ใช่สับแยก จึงพึงการมีแอบอ้างอาไศรยปลอมเป็นสับแยกก็มีเพื่อจะได้มีอำนาจปล้นสดมภ์โจรทำได้ตามชอบใจ...”⁴⁷⁹

กรณีคนในบังคับต่างชาติทั้งที่เป็นโดยแท้จริง และการแอบอ้างเป็นการอาศัยอำนาจความคุ้มครองทางกฎหมายจากภายนอกช่วยสร้างความมั่นใจในการสร้างความเดือดร้อนกับคนในท้องที่โดยที่มีต้องอาศัยการสร้างและสะสมบารมีเช่นที่นักเลงกระทำเพื่อคุ้มครองท้องถิ่นของตน

⁴⁷⁷ หจข. ม.ร.5-ร.6 รล-พล/1 ร.ศ.117 เรื่องที่ 1 นายกาแดง กาชาว แขกบังคับฮอลันดาเป็นผู้ร้ายปล้นกระบือในทุ่งหลวง หน้า 361.

⁴⁷⁸ หจข. ม.ร.5-ร.6 รล-พล ร.ศ.115 เรื่องที่ 4 โต๊ะหะยีชอตั้งชองรับกระบือชื้อขายกระบือผู้ร้ายยังไม่ได้ชำระหนี้ชื้อชองประการใดจึงยังมีได้ชำระ หน้า 338.

⁴⁷⁹ หจข. ร.5 น.41.4 / 7 เรื่องพระประชาชีพส่งสำเนาหนังสือบริษัทชูดคลองคูนาสยามร้องว่ามีผู้ร้ายในบังคับชุกชุมขึ้นในเขตที่ที่ได้รับพระบรมราชานุญาตแลได้ปล้นกระบือของนายพลอยที่ตำบล 6 , 8 วา (22 เม.ย.-19 พ.ศ.115)

5.4.2.4 ความสัมพันธ์กับแรงงานรับจ้าง

การขยายตัวของ การปลูกข้าวในระยะที่เศรษฐกิจขยายตัว เจ้าของที่ดินและผู้เช่านาในเขตทุ่งรังสิตมักอาศัยการผลิตโดยแรงงานรับจ้าง ด้วยเหตุที่ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่ใช้แรงงานเข้มข้นเป็นปัจจัยในการผลิต ประกอบกับประชากรและแรงงานในขณะนั้นมีน้อย การจ้างแรงงานในภาคกลางนั้นหายากและคนแถบนี้ไม่นิยมเป็นแรงงานรับจ้าง แรงงานชาวลาวอีสานจึงเป็นแรงงานที่สำคัญยิ่งในแรงงานรับจ้าง⁴⁸⁰ แรงงานเหล่านี้จึงเป็นคนกลุ่มสำคัญอีกกลุ่มที่ใช้ชีวิตในท้องทุ่งนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานกับนายจ้างดังได้กล่าวในบทก่อนหน้านี้นี้มีการเอาเปรียบลูกจ้างด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การไม่ให้ค่าจ้างครบตามที่ตกลง การผลัดการจ่ายค่าจ้างและกลั่นแกล้งจนลูกจ้างเบื่อและหนีไป เพราะไม่มีการทำหลักฐานในการจ้างงานจึงไม่สามารถฟ้องร้องได้กับทั้งยังเป็นคนต่างถิ่นทำให้เสียเปรียบอย่างมาก

ส่วนนายจ้างก็ประสบปัญหาจากแรงงานด้วยการหลบหนีงานของลูกจ้างอีกด้วย ได้ อีกทั้งแรงงานรับจ้างยังมีความผูกพันกับท้องถิ่นของตนสูงมีการอพยพกลับในช่วงที่หมดฤดูการผลิตแล้วหรือแม้แต่การไม่ลงมารับจ้างในปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451)ที่เกิดภัยธรรมชาติในทุ่งรังสิต เพราะพวกตนไม่ได้รับค่าจ้าง⁴⁸¹ ความสัมพันธ์เช่นนี้จึงไม่สามารถสร้างหลักประกันใดที่มีระหว่างกัน

ขณะเดียวกันแรงงานรับจ้างยังนำมาซึ่งปัญหาคดีอาชญากรรม นับตั้งแต่เรื่องการนำการพนันที่เรียกว่า เบี้ยโบก เข้ามาเล่นจนเป็นที่แพร่หลายและต้องมีการประกาศห้ามเล่นการพนันชนิดนี้เป็นการเฉพาะในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) เพื่อเป็นการป้องกัน "...ทางที่นำไปพวกลาวเหล่านั้นทำมาหาไว้แล้วทรัพย์สินกลับอันตรายเป็นเร็วพลัน แลทั้งเป็นเหตุที่จะก่อการวิวาทซึ่งกันแกลกันด้วย..."⁴⁸² อันเป็นหนทางนำไปสู่การก่อคดีที่รุนแรงกว่าอย่างการลักทรัพย์และการปล้นสะดม เช่น คดีเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มีคนร้ายปล้นโรงนาของนายลี ยิ่งเป็นถูกคนในบ้านนายลีเสียชีวิต ส่วนนายลีก็ยิงคนร้ายเสียชีวิตด้วยภายหลังทราบชื่อ นายเจ็กเป็นลาวรับจ้างนายชื่อนานา⁴⁸³

จำนวนไม่น้อยของคนร้ายที่ถูกจับกุมก็เป็นคนกลุ่มนี้ เห็นได้จากรายงานการตรวจราชการเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ของพระรัชฎาภิบาลเจ้ากรมสรรพากรใน พบว่าตาราง

⁴⁸⁰ พอพันธ์ อูยยานนท์, เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง, หน้า 17.

⁴⁸¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/116 เรื่องจ้างคนลาวมาทำนา (14-17 พ.ค.129)

⁴⁸² หจข. ร.5น.3.2ก/66 นายเอี่ยมอำแดงพันเป็นเจ้าสำนักประชุมคนตั้งเล่นเบี้ยโบกหรือคูตี แลน้ำเต้าขลุกขลิกรการพนันในบ้าน ฝ่ายนายเอี่ยมยอมให้ปรับเป็นเงิน 100 บาท (18 เม.ย.-21 พ.ค.126)

⁴⁸³ หจข. ร.5 น.3.5ก/8 ปล้นโรงนายลีผู้ร้ายยิงอำแดงผู้ตาย ตำบลดคลองบางหลวงนายลีต่อสู้ยิงนายเจ็กผู้ร้ายตายและจำนายสดผู้ร้ายได้ (22 มิ.ย.122)

ในเมืองธัญบุรีมีนักโทษถึง 127 คนจนแออัดยัดเยียดรวมถึงสภาพของตารางยังทรุดโทรมง่ายต่อการหลบหนีดังนี้

“...ตารางซึ่งไม่น่าไว้ใจเสียจริงๆฝาที่ผูกก็มีถ้าจะเอามือกะทุ้งออกได้ง่ายๆนี่ๆดูน่ากลัวมันแหกตารางเสียจริงๆจะรอดตัวโดยมากเป็นพวกลาวน่าใจ...”⁴⁸⁴

สภาพดังกล่าวทำให้ในเดือนมิถุนายน ปีเดียวกันย้ายสอนลาวนักโทษผู้ต้องหาคดีลักทรัพย์ป็นรั้วเรือนจำออกมาได้⁴⁸⁵ และยังพบอีกว่าการเป็นพื้นที่แรงงานรับจ้างใช้หารายได้ทำให้คนกลุ่มนี้ที่กระทำผิดในภูมิลำเนาเดิมของตนมาใช้ทุ่งรังสิตเป็นที่หลบหนีคดีเช่น อ้ายไสลาวนักโทษคดีปล้นทรัพย์ที่เมืองมหาสารคามมาอยู่ที่คลอง 5 ภายหลังถูกจับกุมได้⁴⁸⁶

ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีส่วนทำให้แรงงานเหล่านี้ได้ก่อคดีกับนายจ้างของตนหลายคดี เช่น คดีเมื่อวันที่ 8 สิงหาคม ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) เวลาที่บ้านนายไ้ บริเวณคลอง 6 มีชาย 3 คนมาขออาศัยหลบฝน ขณะนั้นนายโชติซึ่งทำงานอยู่ในบ้านเดียวกันมาสนทนากับชายทั้ง 3 คนพอเวลา 2 ยามจึงพากันหุบตีนนายไ้บาดเจ็บแล้วหลบหนีพร้อมทรัพย์สินมูลค่า 135 บาท ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) ลาวลูกจ้างฆ่าเงินเข้ากับภรรยาที่ตำบลคลอง 7 แล้วหลบหนีไป และในเดือนตุลาคม ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) นายพลอยผู้ใหญ่บ้าน คลอง 11 อำเภอลำลูกกา ให้นำนายหมาบุตร กับนายแป๊ะน้องภรรยาพร้อมด้วยลาวลูกจ้างอีก 5 คนไปตัดฟันที่ป่าในแขวงเมืองสระบุรี หลังจากนั้นอีกหลายวันพบศพอยู่ในคลองหกวาสายเหนือระหว่างคลอง 13-14⁴⁸⁷ ตัวอย่างคดีเหล่านี้จึงเป็นผลมาจากพฤติกรรมของคนกลุ่มนี้บนพื้นฐานของสภาพสังคมที่เกิดขึ้นการเข้ามาทำกินของกลุ่มคนอันมีภูมิหลังที่หลากหลายต่างก็นำปัจจัยการผลิตเข้ามาเพื่อสนองต่อวิถีการผลิตสินค้าข้าวเป็นหลัก การเกิดคดีดังที่กล่าวมานั้นจึงเป็นการฉกฉวยผลประโยชน์จากสภาพเศรษฐกิจโดยที่สภาพทางสังคมมีส่วนสำคัญต่อการเกิดคดีประเภทนี้อันปรากฏภาพความสัมพันธ์ของผู้คนในบริเวณนี้จากคดีจำนวนไม่น้อย

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁸⁴ หจข. ร.5 น.3.2ซ/11 รายงานพระรัชฎาภิบาลไปตรวจราชการเมืองธัญบุรี (21-26 ก.พ.126)

⁴⁸⁵ หจข. ร.5 น.3.2จ/21 อ้ายสอนลาวนักโทษผู้ต้องหาว่าลักทรัพย์ให้จำคุกมีกำหนดโทษ 3 เดือนป็นรั้วกองเรือนจำหลบหนีไปยังสี่บับตัวอยู่ (5-11 มิ.ย.126)

⁴⁸⁶ หจข. ร.5 น.3.2จ/16 จับตัวอ้ายไสนักโทษซึ่งหลบหนีมาจากเมืองมหาสารคามได้ที่ตำบลคลองชอยที่ 5 ส่งตัวไปยังพระพิทักษ์นรากรข้าหลวงรักษาราชการเมืองแล้ว (22 พ.ค.-2 มิ.ย.125)

⁴⁸⁷ “เมืองธัญบุรี,” *หนังสือพิมพ์ไทย* (7 พฤศจิกายน ร.ศ.127)

บทที่ 6

คดีการฝ่าฝืนกฎหมายรักษาลำคลองและความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรน้ำ ในเขตสัมปทาน

การดูแลทรัพย์สินในเขตสัมปทานโดยบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามในส่วนที่จะอำนวยความสะดวกในการจัดสรรน้ำของบริษัทอื่นได้แก่ คลอง ถนนทั้งสองฝั่งคลอง ทำนบ ประตูน้ำ เป็นสิ่งที่บริษัทกระทำมาโดยตลอด แต่สิ่งที่บริษัทต้องเผชิญกับการฝ่าฝืนข้อกฎหมายที่บริษัทมีส่วนผลักดันให้เกิดขึ้นมา การปฏิบัติงานของบริษัทที่เข้มงวดสร้างความเดือดร้อนกับราษฎรที่ต้องใช้สิ่งเหล่านี้ในวิถีการเกษตร ซึ่งทำให้บริษัทต้องขัดแย้งกับรัฐที่มีบทบาทในการดูแลราษฎรและการจัดเก็บผลประโยชน์ในพื้นที่นี้ ขณะเดียวกันการจัดสรรน้ำในบริเวณนี้ก็ยังไม่ส่งผลไปสู่ข้อขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรในส่วนนี้ที่เกี่ยวพันกันทั้งทั้งราษฎร บริษัท และเจ้าหน้าที่รัฐ ด้วยเช่นกัน

6.1 คดีความของราษฎรที่ฝ่าฝืนกฎหมายรักษาลำคลอง

แม้ว่าความต้องการของบริษัทที่จะมีพระราชบัญญัติใช้บังคับเป็นการเฉพาะในเขตของบริษัทไม่เป็นผล แต่ก็นับได้ว่าบริษัทมีส่วนผลักดันกฎหมายหลายฉบับมาใช้ซึ่งก็อำนวยความสะดวกในการที่บริษัทใช้อำนาจในการดูแลทรัพย์สินในเขตสัมปทาน อย่างไรก็ตามบริษัทต้องเผชิญกับผู้ฝ่าฝืนกฎหมายต่างๆอยู่เสมอ โดยเฉพาะชาวนาซึ่งถือเป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากและต้องสัมผัสกับทรัพย์สินของบริษัทโดยตรง เช่น คลอง ทำนบ และถนนริมคันคลอง แต่ขณะเดียวกันชาวนาก็คุ้นเคยกับวิถีชีวิตในชนบทย่อมไม่คุ้นเคยกับกฎระเบียบที่เอกชนใช้ดูแลอย่างเข้มงวดแม้จะเป็นกฎระเบียบที่ออกโดยรัฐซึ่งในเขตทุ่งรังสิตเป็นพื้นที่ที่ถูกบริหารงานโดยเอกชนมีลักษณะของธุรกิจเกี่ยวข้องมากตามที่รัฐให้สัมปทานไป แม้ว่าจะมีองค์กรของรัฐเข้ามาดูแลความสงบเรียบร้อยด้วยก็ตาม

บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามต้องประสบปัญหาการดูแลความเรียบร้อยในท้องที่ โดยเฉพาะเรื่องการรักษาคลองอันเป็นทรัพย์สินของบริษัท ชาวนาจำนวนมากได้ฝ่าฝืนในหลายข้อหา เช่น การนำกระบือลงไปในคลอง การปลูกโรงนาทับเขตถนนหลวง การขุดดินถมโคกในเขตถนนหลวง การเจาะทำนบโดยพลการ การใช้เครื่องมือผิดข้อบังคับการหาปลา เป็นต้น ความผิดต่างๆที่เกิดขึ้นทำให้บริษัทต้องเสียเงินซ่อมคูคลอง ทำนบ ถนน เช่น ความผิดในการนำกระบือลงในคลอง นับเป็นความผิดที่เกิดบ่อยมาก ดังในคำร้องของบริษัท กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ดิวงษ์ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ดังนี้

“...บริษัทเห็นด้วยเกล้าฯว่ากระบือเหล่านั้นทำเสียทรัพย์สินสมบัติของบริษัท จะปรับ
เจ้าของกระบือๆละ ๔๐ บาท ๑๔ กระบือจะได้เงินเพียง ๗ ซึ่งแต่ที่จริงที่ทำคลอง
เสียไม่ใช่แต่ ๑๔ กระบือเท่านั้น กระบือแถวนั้นได้ทำตลอดทั่วทุกกระบือรวมตั้ง
หลายร้อยกระบือ บริษัทจะปรับแต่รายเดียวก็ไม่ควรแลไม่พอแก่การซ่อมคลองที่
ยาวประมาณ ๒๐๐ เส้น ซึ่งต้องเปลืองเงินประมาณ ๑๕๐ ชั่ง...”¹

เพื่อรักษาทรัพย์สินของบริษัทจึงจำเป็นต้องดำเนินการอย่างเข้มงวดกับผู้ละเมิด ใน
หนังสือของ หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กราบทูล
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระยศขณะนั้น) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย วันที่ 10 พฤษภาคม
ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) ระบุถึงวิธีการดำเนินการในการดูแลทรัพย์สินในเขตสัมปทาน ดังนี้

“...ชั้นแรกก็ได้รับรู้สึ่ว่าจะต้องจัดการโดยเต็มกำลังที่จะรักษาไม่ให้คลองตื้นได้ จึง
ได้จัดซื้อเครื่องซ่อมคลองมาแลได้ร่างข้อบังคับสำหรับรักษาคลองยื่นต่อท่าน
เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเมื่อยังเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตร์พินิจการ...ชาวนาก็
ปล่อยให้กระบือทำลายตลอดทุกคลองไปใช่แต่เท่านั้นในระดูน้ำทุกปีกระบือที่อยู่
แขวงกรุงเก่านอกบริเวณคลองบริษัทก็ต้อนมาเลี้ยงตามคันคลองตลอดไป คัน
คลองนั้นจึงได้ทำลายลงไปในคลองปีหนึ่งไม่น้อยเลย แต่ถึงไม่มีข้อบังคับสำหรับ
รักษาคลองบริษัทก็ยังได้อุสาหที่ใช้อ่านาจปabanจับกระบือที่ลงในคลองปรับตัวละ
๕ บาทแลเอาเงินนั้นให้แก่ผู้จับ ก็มีคนเข็ดหลาบมากคลองจึงไม่ตื้นยิ่งกว่านี้ ครั้น
ภายหลังบริษัทถูกฟ้องเรื่องจับกระบือเช่นนี้ต้องเสียเงินมาก จึงจำเป็นต้อง
เลิกการจับกระบือชาวนาสำหรับใช้กระบือลงนอนแปลงไม่มีผู้ใดขัดขวางว่ากล่าว
คลองยิ่งตื้นเร็วเข้าบริษัทก็ได้แต่แลดูเท่านั้น...”²

ข้อความนี้พบว่าบริษัทได้ดำเนินการต่างๆทั้งการร้องขอให้ให้มีข้อบังคับ แต่ก็ไม่เป็นผลซึ่ง
เนื่องมาจากการที่รัฐและบริษัทมีข้อขัดข้องทำให้การออกกฎหมายล่าช้าหลายปีดังกล่าวมาแล้ว

¹ หจข. ร.5 น.41.4/4 ที่ 598/213916 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม
กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 13
ธันวาคม ร.ศ.116

² หจข. ร.5 กษ.3.1/11 หนังสือ หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม
กราบทูล กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ.125

เมื่อเป็นเช่นนี้บริษัทต้องใช้วิธีการที่เข้มงวด หรือ “อำนาจป่า” เพื่อจับกุมผู้กระทำผิด จึงปรากฏถึงการใช้อำนาจเช่นนี้ตั้งแต่ช่วงที่ยังไม่มีการออกพระราชบัญญัติใดๆ มาควบคุม ดังกรณีการจับเด็กเลี้ยงกระบือชื่อ จินดี ของผู้จัดการบริษัทเมื่อได้ไปตรวจการตามคลองพบกระบือกำลังลุยข้ามคลอง จึงจับเด็กผู้นี้เพื่อให้เจ้าของมาเสียค่าปรับ และเมื่อเรื่องนี้ถูกส่งไปถึงกระทรวงนครบาลทางบริษัทก็ได้รับคำตำหนิว่าทำรุนแรงเกินไป เพราะบริษัทยังไม่ได้ทำทางให้กระบือข้ามอีกทั้งในขณะนั้นคือปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2430) ยังไม่มีพระราชบัญญัติรักษาคลองออกมาบังคับใช้³

การที่ราษฎรอาศัยในเขตบริษัทซึ่งอำนาจที่บริษัทมีได้แผ่ไปตามลำคลองที่บริษัทขุดไว้เป็นคลองขอยตลอดทั่วทั้งทุ่ง ทำให้ราษฎรต้องเผชิญกับอำนาจของบริษัทอย่างยากจะหลีกเลี่ยง ในสายตาของบริษัทราษฎรที่ฝ่าฝืนคือผู้ผิด แต่ในความเป็นจริงแล้วความผิดที่เกิดขึ้นมาจากสิ่งที่ชวาณาประพฤติเป็นวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรม ซึ่งพบว่ามีส่วนสัมพันธ์กับฤดูกาล เช่น เมื่อเกิดฤดูน้ำหลากราษฎรได้รับความเดือดร้อน ดังในประกาศของพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรื่องให้อำเภอ กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ห้ามมิให้ราษฎรขุดดินตามคันคลองถมโคก ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ระบุว่า

“...ราษฎรซึ่งอาไศรย์ทำนาในบริเวณของบริษัทพากันร้องว่า น้ำท่วมกำเข้าขอให้เปิดประตูปล่อยน้ำ บริษัทจึงได้เที่ยวออกตรวจได้ความจริงว่าน้ำในคลองเวลานี้พอดีที่จะเลี้ยงต้นเข้าหนักให้บริบูรณ์ไม่เป็นอันตรายเสียผลประโยชน์ได้ตลอดระยะนี้ การที่ร้องว่าน้ำมากนั้นเป็นแต่ราษฎรพวกนั้นไม่มีที่จะตากเข้าเบาแล้วนั้นพากันขุดดินคันถนนเอาไปถมโคกของตนเพื่อจะได้อาไศรย์ตากเข้า กระทำให้ถนนซึ่งมีความเจริญแลเป็นที่อาไศรย์เดินไปมาทั่วกันนั้นมีความอันตรายเป็นอันมาก ซึ่งไม่ใช่เหตุอันสมควรเลย...”⁴

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³ หจข. ร.5 น.41.4/4 ที่ 45/12165 พระยาเพชรปानी ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ทูล หม่อมเจ้าอลังการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 8 มกราคม ร.ศ.116

⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/34 ประกาศของพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรื่อง ให้อำเภอ กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ห้ามมิให้ราษฎรขุดดินคันคลองถมโคก ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ.119

ในกรณีนี้หากพระราชกรณียกิจต้องแก้ปัญหาก็เพื่อให้สามารถอยู่รอดได้แต่กระนั้นก็เป็นสิ่งที่ผิดกับกฎหมายข้อบังคับที่ใช้ในบริเวณนี้ แม้แต่ในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 25 พฤศจิกายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ก็ทรงเห็นชอบกับการกระทำของบริษัทที่ให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คอยตรวจตรา แต่ทรงเห็นว่าบริษัทควรผ่อนปรนกับราษฎร และดีเดียนเสนาบดีในหน่วยงานเกี่ยวข้องที่มีได้ตรวจตรา⁵

ความเดือดร้อนจากกรณีนี้ไม่เพียงแต่เฉพาะราษฎรที่อาศัยในเขตบริษัทเท่านั้นแต่ยังกระทบไปถึงราษฎรจากบริเวณใกล้เคียงอีกด้วย ดังกรณีราษฎรแถวบางปะอิน เชียงรากน้อยในแขวงมณฑลกรุงเก่าซึ่งไม่มีที่สำหรับเลี้ยงกระบือในกรณีนี้ราษฎรที่อื่น ๆ ไม่มีถนนพูนดินเหมือนแถวคลองรังสิต ราษฎรเหล่านี้ได้ติดต่อกับนายกลางเอี่ยม ซึ่งอาศัยอยู่ที่คลองรังสิตมุดคลองเปรมประชากรให้เป็นหัวหน้ามาอนุญาตต่อบริษัทให้นำกระบือมาเลี้ยงที่ถนนพูนดินคันคลองของบริษัท ทางบริษัทก็ได้อนุญาตแต่ราษฎรนอกเขตเหล่านั้นต้องเสียค่าเหน็ดเหนื่อยให้นายกลางเอี่ยมกระบือละหนึ่งสลึง และนายกลางเอี่ยมต้องดูแลราษฎรเหล่านั้นไม่ให้ทำความเสียหายแก่คันคลอง⁶ แม้ว่าการนี้บริษัทจะกรุณาต่อราษฎรก็ตามแต่ราษฎรเหล่านั้นก็ต้องเสียเงินให้กับผู้ดูแลที่อาศัยในเขตของบริษัท ราษฎรจะไม่ถูกลงโทษจากบริษัทเพียงแต่บริษัทดูแลโดยผ่านราษฎรผู้อาศัยในเขตบริษัทผู้นี้ ดังนั้นการเสียเงินค่าเหนื่อยให้นายกลางเอี่ยมจึงเท่ากับว่าเป็นการจ่ายค่าตอบแทนการใช้ประโยชน์นี้ของบริษัทด้วยไม่ว่าบริษัทจะทราบหรือไม่ก็ตาม

นอกจากนี้การทำมาหาเลี้ยงชีพของราษฎรก็มีส่วนทำให้ราษฎรต้องเผชิญกับความผิด ดังข้อความในหนังสือของบริษัทเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ระบุว่า เมื่อราษฎรเก็บเกี่ยวข้าวก็จะกองฟางข้าวไว้ตามริมคันคลองเพื่อสูมไพนวดข้าวแล้วฟางนั้นก็จะถูกลมพัดหรือ

ไหลลงในคลองทำให้คลองตื้นเขินเดินเรือลำบาก ครั้นจะลอกคลองด้วยเครื่องจักรก็ไม่สะดวก เพราะติดกองข้าวที่ราษฎรกองไว้เครื่องจักรจะเดินก็จะเกิดความเสียหาย ซึ่งทางบริษัทขอให้เจ้าหน้าที่รัฐสั่งให้ชาวบ้านกองฟางพันเข้าไป 10 วา และอย่าให้ราษฎรสูมไพนวดด้วย⁷

⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/34 ที่ 32/1090 ลายพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึง พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 25 พฤศจิกายน ร.ศ.119

⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/34 หนังสือบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงเกษตราธิการ เดือน พฤศจิกายน ร.ศ.119

⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/273 หนังสือบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 26 มกราคม ร.ศ.123

ในเรื่องการหาปลาของราษฎรได้ขุดทางน้ำให้ไหลอ้อมทำนบเพื่อตัดปลาต่อมาได้เป็นทางให้ราษฎรเข็นเรือเข้าออกทำนบทำให้เกิดความเสียหายบริษัทต้องเสียเงินหลายพันบาทเพื่อซ่อมแซม⁸ รวมถึงเรื่องการหาปลาซึ่งมีราษฎรจากนอกเขตบริษัทเข้ามาจับปลาโดยใช้แห อวน ซ้อน ซึ่งเป็นเครื่องมือผิดข้อบังคับของบริษัทซึ่งอนุญาตให้เพียง เบ็ด และ ฉมวกเท่านั้น เครื่องมือประเภทอื่นทำให้ตลิ่งพังและยังกีดขวางทางเรือสัญจร อีกทั้งการจับปลาของคนต่างท้องที่ทำให้ชาวนาในเขตบริษัทเมื่อเสร็จฤดูทำนาไม่มีปลาไว้บริโภคเพราะก่อนหน้านี้เป็นช่วงเก็บเกี่ยววนวดข้าวอยู่⁹ คนต่างถิ่นที่เข้ามาหาปลาในเขตบริษัททางบริษัทถือเป็นความผิดต่อเจตนาของบริษัทในเรื่องนี้ดังที่แสดงไว้ในร่างข้อบังคับของบริษัทปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ที่ต้องการสงวนพันธุ์ปลาไว้ในเขตบริษัทเท่านั้น

การกระทำความผิดของราษฎรที่อาศัยในเขตบริษัทที่มีการดำเนินงานเป็นธุรกิจมิได้ทราบถึงความแตกต่างจึงยังคงประพฤติตามความเคยชินในการดำรงชีพในวิถีการเกษตร แม้ว่าจะมีกฎระเบียบของรัฐหลายประการโดยบริษัทมีส่วนในการผลักดันออกมาบังคับใช้ แต่ราษฎรก็ไม่ได้ทราบไปทั้งหมดการละเมิดจึงเกิดขึ้นเป็นปกติ ซึ่งบริษัทก็ทราบถึงประเด็นนี้ปรากฏความในหนังสือขอให้เจ้าหน้าที่รัฐสั่งให้ห้ามราษฎรกองฟางข้าวริมคลอง โดย หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ความว่า

“...ขอให้กระทรวงโปรดยกสั่งให้เจ้าหน้าที่คอยห้ามอย่าให้ราษฎรประพฤติดังนี้ต่อไปก็จะได้มีความสุขทั่วหน้า แลราษฎรชาวนานั้นมิใช่จะดื้อดั่งสักเท่าใด เว้นเสียแต่ไม่มีชี้แจงว่ากล่าวให้เหน็ดแลชอบก็จัดการตามชอบใจ ถ้าอำเภอกำนันช่วยกันว่ากล่าวจริงๆก็คงสำเร็จได้...”¹⁰

ไม่เพียงความไม่รู้ของราษฎรเท่านั้น แต่การกระทำของบริษัทก็มีส่วนทำให้ราษฎรต้องทำผิดด้วย เช่น เรื่องที่ราษฎรพากระบือข้ามคลองทำให้คลองเสียหายเป็นเพราะบริษัทไม่จัดทำทาง

⁸ เรื่อง เดียวกัน.

⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส 10/165 หนังสือบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงเกษตรราชการ ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน ร.ศ.120

¹⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/273 หนังสือ หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123

ข้ามให้สะดวกเป็นเหตุให้เกิดข้อวิวาทในเรื่องนี้กันตลอดมา¹¹ จนราษฎรในบางท้องที่ในเขตเมือง ัญญบุรีต้องซ่อมสะพานเพื่อให้กระบือของตนได้ข้ามคลองโดยที่บริษัทไม่ได้ช่วยซ่อมแซม¹²

ความต้องการของบริษัทที่จะพิทักษ์ทรัพย์สินและให้เกิดความเรียบร้อยในเขตสัมปทาน เป็นสิ่งที่ราษฎรที่อาศัยในบริเวณนี้ รวมไปถึงราษฎรจากที่อื่นที่เข้ามาใช้ประโยชน์แม้เพียงชั่วคราว ต้องเผชิญและต้องอยู่ภายใต้กฎข้อบังคับต่างๆที่บริษัทมีส่วนผลักดันอย่างยากจะหลีกเลี่ยง

6.2 ความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรน้ำในเขตสัมปทาน

ความต้องการน้ำให้เพียงพอต่อการทำนาในพื้นที่นับเป็นสิ่งสำคัญ บริษัทผู้รับสัมปทาน จากรัฐมีหน้าที่ในด้านนี้ การปฏิบัติงานของบริษัทดำเนินไปด้วยความเคร่งครัดจนสร้างผลกระทบ ให้กับพื้นที่ข้างเคียง และความต้องการเช่นเดียวกันนี้ยังเป็นที่มาของความขัดแย้งในหมู่ราษฎรด้วย เช่นกัน

เมื่อบริษัทเริ่มเปิดพื้นที่ในทุ่งนี้ด้วยลำคลองหลายสายที่ทยอยขุดขึ้น ความขัดแย้งกับพื้นที่ ข้างเคียงที่มีทางน้ำดั้งเดิมก็เริ่มต้นเช่นกัน ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ราษฎร 63 คนที่ทำนาในทุ่ง เชียงรากน้อยซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของเขตสัมปทานระหว่างแขวงเมืองัญญบุรีกับเขตเมืองกรุงเก่า ได้ร้องเรียนกับกระทรวงเกษตราธิการว่า พวกตนได้รับความเดือดร้อนจากบริษัทที่ได้ตั้งดินปิด คลองเชียงรากน้อยในการขุดคลองสกัดน้ำหกวาสายเหนือ ทำให้ข้าวที่ปลูกไว้ขาดน้ำเพราะต้อง อาศัยเพียงคลองนี้เท่านั้น เนื่องจากเป็นพื้นที่ดอนและห่างไกลจากแม่น้ำเจ้าพระยา เห็นควรให้ บริษัททำรางหรือท่อน้ำเข้าที่นา¹³ บริษัทต้องการสงวนน้ำไว้ใช้ในเขตสัมปทานเพราะคลองที่ บริษัทขุดนี้ได้ขุดเลยไปถึงทุ่งเชียงรากใหญ่ซึ่งไกลจากบริเวณที่มีการร้องเรียนมามากแล้วแต่ก็ยังไม่ เปิดทางน้ำให้ตามเดิม¹⁴ กรณีนี้คล้ายกับเหตุการณ์ที่เกิดทางด้านใต้ของโครงการคือในทุ่งแสน แสบอีกด้วย

ก่อนหน้าที่บริษัทจะขุดคลองต่อกับทุ่งแสนแสบราษฎรในทุ่งนี้แต่เดิมอาศัยน้ำที่ได้จากทาง ตอนเหนือและน้ำฝนที่ซังตามหนองบึงต่างๆ จนเมื่อปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) บริษัทได้ขุดคลองแยก จากคลองรังสิตฝั่งใต้เข้ามาต่อกับคลองแสนแสบเรียงไปทางตะวันออกต่อกับลำน้ำเมือง

¹¹ หจข. ร.6 กษ.5/4 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม,” หน้า 114

¹² หจข. ร.6 น.10.4/11 ที่ 894/6586 พระยานนทบุรีศรีเกษตราธิการ ผู้ว่าราชการเมืองัญญบุรี กราบเรียน เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 3 มีนาคม ร.ศ.130

¹³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/217 เรื่อง นายห่วงกับพวก 63 คนร้องว่าบริษัทขุดคลองตั้งดินปิดตักเชียงรากน้อยกันน้ำในคลองไม่ให้ไหลทำให้ข้าวในนาเสีย (ร.ศ.121)

¹⁴ เรื่องเดียวกัน.

นครนายกทำให้น้ำในหนองบึงไหลลงคลองของบริษัท¹⁵ หลังจากนั้นราษฎรในบริเวณทุ่งแสนแสบด้านที่ติดกับเขตสัมปทานได้รับน้ำจากโครงการนี้ผ่านตามช่องถนนขาดของคลองหกวาสายใต้และคลองซอยที่ 9 ไหลลงมาในคลองสามวา บึงแสนแสบ และบึงบางชัน¹⁶ ในช่วงปี ร.ศ.118-119 (พ.ศ. 2442-2443) เกิดภัยแล้ง ทางบริษัทได้นำไม้มาปิดกั้นทางน้ำที่ลงท้องทุ่งนี้ ทำให้น้ำในคลองแสนแสบกั้นดรอกลงไปอีก ราษฎรประสบความลำบากในการหาน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและครั้นจะพากระบือลงไปกินน้ำในคลองของบริษัทก็ทำไม่ได้เพราะบริษัทกวดขันในเรื่องนี้ ทางกรมการอำเภอท้องที่จึงต้องแก้ไขด้วยการให้ราษฎรในพื้นที่เปิดทางน้ำที่ถูกปิดบริเวณคลองสามวาเพื่อนำน้ำมาใช้เฉพาะหน้า¹⁷

การขุดคลองของบริษัทจึงมีผลต่อการจัดสรรน้ำต่อพื้นที่ข้างเคียงเพราะทำให้การใช้น้ำจากสภาพพื้นที่เดิมเปลี่ยนไป ราษฎรต้องพึ่งพาบริษัทในเรื่องนี้ทั้งที่อยู่นอกโครงการความเดือดร้อนที่ได้รับจึงยากที่จะหลีกเลี่ยง

ความขัดแย้งยังเกิดกับราษฎรในพื้นที่สัมปทานด้วยเพราะสภาพของพื้นที่ซึ่งแตกต่างกัน เป็นทั้งที่ลุ่มและที่ดอนความต้องการน้ำจึงไม่เท่ากันซึ่งต่างก็ลงมือทำนาไม่พร้อมกันด้วย เป็นสิ่งที่บริษัทต้องดูแลแต่ก็ยากแก่การปฏิบัติ ปรากฏความจากหนังสือของบริษัทที่มีถึงกระทรวง เกษตรธิการ เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ระบุว่า

“...ด้วยผู้ที่มีที่ดินในเขตรคลองต่างๆที่บริษัทได้ขุดไว้เห็นพร้อมกันโดยมากว่า เวลาต้นฤดูทำนากับปลายฤดูน้ำในลำคลองต่างๆนั้นไม่เสมอกัน ด้วยบางแห่งลุ่มบางแห่งดอน ในต้นฤดูทำนาแทบทุกปีต้องแก่งแย่งโต้เถียงกันด้วยการที่จะเปิดประตูระบายน้ำออกหรือจะให้ปิดขังน้ำไว้ให้มากขึ้น ผู้ที่อยู่ลุ่มก็ร้องขอให้เปิดประตูว่าหาว่าไม่ได้น้ำท่วมหรือเข้ายังเล็กอยู่เกรงจะขึ้นไม่ทันน้ำจะลุ่มเสีย ฝ่ายผู้ที่อยู่ดอนก็ร้องให้ปิดไว้ว่าเข้าหาว่าขึ้นแล้วไม่มีน้ำเลี้ยงจะเหี่ยวแห้งไป หรือตามทีน้ำขึ้นเก่าดอนหกวาสายล่างเคยดำก็จะต้องการให้น้ำขึ้นนา เพื่อจะได้ทำ

¹⁵ หจข. ร.5 น.41.1/69 ที่ 61/119 ขุนภูมิภาคพิสุทธ์ กรมการอำเภอแสนแสบ ยื่นรายงานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ.119

¹⁶ หจข. ร.5 น.11.3/7 ที่ 127/6425 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูลสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการ ลงวันที่ 21 สิงหาคม ร.ศ.116

¹⁷ หจข. ร.5 น.41.1/69 ที่ 61/119 ขุนภูมิภาคพิสุทธ์ กรมการอำเภอแสนแสบ ยื่นรายงานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ.119

นาต่อไป ความประสงค์ของชาวนาที่แตกต่างกันทุกปีเช่นนี้ ก็เป็นการยากที่จะจัดการน้ำให้เป็นทีพอใจด้วยกันทุกคน...”¹⁸

นอกจากนี้การจัดสรรน้ำยังมีปัญหาจากการที่ฝื่อนนาของราษฎรอยู่ในระยะห่างจากบริเวณที่จัดสรรน้ำ คือ ประตูน้ำและทำนบไม่เท่ากันจึงมีผลต่อการมีน้ำและระบายน้ำให้พอเหมาะต่อการทำนาต่างกันไป การเปิดปิดประตูน้ำจึงทำให้มีผู้ที่ได้และเสียประโยชน์ไปพร้อมกัน ดังความจากหนังสือของบริษัทถึงพระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ดังนี้

“...เพราะฉะนั้นถ้าปิดประตูน้ำเสีย และฝนข้างเหนือตกชุกลงมาจะทำให้น้ำในคลองสูงขึ้น และทำให้ที่นาแฉะไปซึ่งชาวนายังไม่ต้องการในเวลานี้ เว้นเสียแต่บางคนที่อยู่ใกล้ประตูน้ำเสาวภาผ่องศรีที่เกรงว่าน้ำนครนายกจะมาเร็วและได้หวานเข้าอกไว้แล้ว จะเป็นที่พอใจให้น้ำเข้านาอยู่บ้าง นอกจากบางคนทีกล่าวมานี้ก็ไม่ต้องการน้ำทั้งสิ้น...”¹⁹

ราษฎรผู้ทำนาต่างก็พยายามสงวนผลประโยชน์ของตนในการใช้น้ำอย่างเต็มที่เช่น กรณีในเดือนสิงหาคม ร.ศ.131 (พ.ศ.2455) ราษฎรบ้านบางปลากด เขตเมืองนครนายกร้องเรียนต่อนายอำเภอองครักษ์ว่าได้รับน้ำมากเกินไปขอให้บริษัทเปิดทำนบบางปลากด ทำให้มีการส่งเจ้าหน้าที่มาตรวจสอบระดับน้ำในเขตเมืองธัญญบุรีและเมืองนครนายกซึ่งราษฎรชาวนาในคลองรังสิตยังต้องการน้ำอยู่มากข้าวที่ปลูกอีกหลายเดือนกว่าจะได้เก็บเกี่ยว และหากจะเปิดทำนบตามความต้องการของราษฎรก็ไม่เป็นผล เพราะระดับน้ำทั้งด้านในและนอกประตูน้ำยังเท่ากัน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงไม่มีความจำเป็นที่จะเปิดประตูน้ำ พร้อมกันนั้นก็ชี้แจงไปยังนายอำเภอองครักษ์ถึงความจำเป็นที่ต้องปิดประตูน้ำต่อไปซึ่งได้รับความเห็นชอบ ส่วนการที่มีราษฎรร้องเรียนนั้นจากการสอบสวนของขุนกสิกรรมพิทักษ์ ผู้ช่วยข้าหลวงเกษตร ได้ความว่า

¹⁸ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/233 ที่ 398/122 หนังสือบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดพุดฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.122

¹⁹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกกรมคลอง กส.11/799 ที่ 191/129 หนังสือบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ.129

“...พวกที่ไปร้องขอให้เปิดประตูน้ำบางปลาคนนั้นเป็นพวกเจ้าของนาลุ่ม พวกเหล่านี้ไม่ได้เหลียวดูถึงเข้าของผู้ที่ขึ้นอยู่ดีแล้วโดยบริบูรณ์เป็นส่วนมากเลยหวังแต่จะได้ประโยชน์ส่วนตัวเล็กน้อยเท่านั้น ธรรมดาคำพูดของชาวนาลุ่มแลนาตอนย่อมแตกต่างกันอยู่เสมอ...”²⁰

ความพยายามรักษาผลประโยชน์ในการทำนาโดยไม่ได้คำนึงผลของความเสียหายที่จะเกิดกับราษฎรในส่วนอื่นๆที่ต่างก็เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในดินแดนเปิดใหม่และนับเป็นการแสดงออกถึงการปกป้องผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มพวกท่ามกลางความหลากหลายของกลุ่มคนและสิ่งที่คนกลุ่มนี้ใช้คือ การใช้อำนาจรัฐเข้ามากำหนดการจัดสรรน้ำในเขตสัมปทานเพื่อช่วยสร้างอำนาจในการต่อรองของกลุ่มตน ซึ่งบริษัทก็มีความขัดแย้งกับรัฐในการดำเนินงานในส่วนนี้ด้วยเช่นกัน

6.3 ความขัดแย้งระหว่างบริษัทกับเจ้าหน้าที่รัฐในการดำเนินการตามกฎหมาย

การปฏิบัติงานที่เข้มงวดเกินไปทำให้บริษัทเกิดปัญหากับเจ้าหน้าที่รัฐ เพราะต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่ในการดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยในท้องทุ่งนี้เหมือนกัน แต่ต่างกันจุดประสงค์ขณะที่บริษัทมุ่งเน้นถึงผลประโยชน์ด้านการพาณิชย์เป็นหลักแต่รัฐมุ่งรักษาผลประโยชน์ของรัฐอันหมายถึงรายได้และความสงบเรียบร้อยของราษฎรและยังต้องระวังข้อขัดแย้งกับบริษัทด้วย

โดยเฉพาะฝ่ายรัฐในด้านการดูแลรักษาคุณคลองและทรัพย์สินในเขตสัมปทานนั้นก็ถือเป็นหน้าที่หลัก จะพบว่ารัฐได้ออกกฎหมายหลายฉบับบังคับใช้ในเขตนี้หลายฉบับแม้ว่าบริษัทจะมีส่วนในการเรียกร้องก็ตาม แต่รัฐก็คำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะได้หลังจากที่สิ้นสุดการสัมปทานของบริษัท จึงปรากฏว่ารัฐดำเนินการรักษาคุณคลอง ทำนบ เช่นเดียวกับบริษัทตั้งแต่ในช่วงระยะสัมปทาน รัฐมีความได้เปรียบเพราะเป็นผู้บังคับใช้กฎหมายจึงมีอำนาจในการปฏิบัติงานได้เต็มที่ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการออกพระราชบัญญัติรักษาคุณคลอง และทำนบ ทั้ง 2 ฉบับในปี พ.ศ.2445 ซึ่งในปีนี้เป็นปีที่ตั้งเมืองรัตนบุรี อันถือได้ว่าอำนาจรัฐได้เข้าไปดูแลในพื้นที่นี้อย่างเป็นทางการ

ในขณะที่ก่อนหน้านั้นบริษัทได้พยายามให้รัฐบาลออกกฎหมายข้อบังคับในเขตนี้แต่ไม่เป็นผล พระราชบัญญัติทั้งสองฉบับนับได้ว่ามีส่วนสำคัญในการดูแลคุณคลองโดยครอบคลุมความผิดหลายเรื่องที่ราษฎรละเมิดเป็นประจำ เช่น การบุกรุกทำให้ถนนคันคลองเสียหาย การนำพากระบือ

²⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมคลอง กส.11/962 (สำเนา) ที่ 534 ชุมกสิภูมิพิทักษ์ ผู้ช่วยข้าหลวงเกษตร กราบเรียน เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ตรวจระดับน้ำและการทำงานในเขตบริษัท ลงวันที่ 12 กันยายน ร.ศ.131

ลดลง การเจาะทำนบโดยพลการ เป็นต้น การเข้าไปมีบทบาทในการดูแลเขตสัมปทานโดยรัฐยัง อำนวยประโยชน์ให้กับบริษัทในการดูแล บริษัทได้อาศัยอำนาจกฎหมายต่าง ๆ ผ่านเจ้าหน้าที่รัฐ ด้วยการขอให้เป็นธุระจัดการในกรณีที่มีการละเมิด เช่น การขอให้ห้ามไม่ให้ราษฎรพากะบือลง คลอง และ การห้ามชาวบ้านก่อไฟและกองฟางริมคลอง เป็นต้น การใช้อำนาจของบริษัทเช่นนี้ ดีกว่าการใช้ “อำนาจป่า” เช่นที่ทำกับเด็กจีนดี ดังกล่าวมาแล้ว

เมื่อแต่ละฝ่ายมีอำนาจในการดูแล ขณะที่ฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย แต่บริษัทมีอำนาจในฐานะเป็นเจ้าของเขตสัมปทาน รวมทั้งมีวัตถุประสงค์ต่างกันข้อขัดแย้งทั้งสอง ฝ่ายจึงเกิดขึ้นในหลายกรณีเห็นได้จากการกระทำของบริษัทได้ขัดผลประโยชน์ในการจัดเก็บรายได้ ของรัฐ ดังในเรื่องของการเก็บอากรค่าน้ำซึ่งรัฐเก็บจากการใช้เครื่องมือประมง ขณะเดียวกัน เครื่องมือหลายประเภทได้ก่อความเสียหายต่อลำคลองของบริษัท เช่น เผือก ยกยอ ชันช่อ อวนลาก แต่เครื่องมือดังกล่าวกลับเป็นสิ่งที่รัฐสามารถหาผลประโยชน์จากการออกใบอนุญาตให้ราษฎรใช้ จับสัตว์น้ำได้ ความขัดแย้งในเรื่องนี้ปรากฏในหนังสือของกรมสรรพากรใน มีไปถึง มิสเตอร์เกรแฮม รองเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) กล่าวถึงการ ที่คนของบริษัทได้จับ จีนไต้ซี จีนลั่น ซึ่งใช้แหจับสัตว์น้ำในบริเวณคลอง 12 เมืองรัตนบุรี กรมสรรพากรในเห็นว่าทำให้พระราชทรัพย์ต้องขาดไป²¹ กรณีนี้สอดคล้องกับพระวินิจฉัยของ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชธานีในคราวเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในคราวเสนาบเร่ง พระราชบัญญัติรักษาคลอง ร.ศ.118 ว่าให้ระวางข้อเสนอบริษัทข้อใดขัดแย้งกับการจัดรายได้ ของรัฐควรพิจารณา

ขณะเดียวกันการแสวงหาผลประโยชน์ของบริษัทก็เป็นสิ่งที่สร้างข้อขัดแย้งกับรัฐได้ซึ่ง ปรากฏในเรื่องของการเก็บเงินค่าธรรมเนียมเรือผ่านประตูน้ำ แม้ว่าจะมีการตราเป็น พระราชบัญญัติและได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 5 แล้วก็ตาม แต่หลังจากที่บริษัท สิ้นสุดระยะสัมปทานปรากฏถึงวิธีที่ไม่บริสุทธิ์ในการได้รับพระบรมราชานุญาตในเรื่องนี้ ในแบบเป็น ดิกส์ที่ ๑๖ เรื่องเงินค่าเช่าออกประตูน้ำอันเป็นส่วนหนึ่งของพงศาสดารับบริษัทชุดคลองแลคูนา สยามซึ่งเป็นเอกสารที่วิจารณ์การดำเนินงานของบริษัท กล่าวถึงในคราวที่รัชกาลที่ 5 เสด็จพระ ราชดำเนินเปิดคลองรังสิตในปี พ.ศ.2439 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนา สยามได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต ต่อมาทรงมีลายพระราชหัตถเลขา ถึง กรมหมื่น

²¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/160 หนังสือกรมสรรพากรใน ถึง มิสเตอร์เกรแฮม ผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่อง บริษัทห้ามไม่ให้ราษฎรทอดแหตามลำคลองแขวง เมือง รัตนบุรี ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.120

มหิศรราชหฤทัย และ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439)
 ความว่า

“...ด้วยเมื่อก่อนจะขึ้นมาเปิดคลองครั้งนี้ มีปัญหาเกิดขึ้นกันซึ่งแย้งว่าบริษัทขุด
 คลองเก็บเงินค่าประตูน้ำ ดูประหนึ่งผู้ที่กล่าวเหล่านั้นปรารถนาจะให้ไปมาไม่ต้อง
 เสียค่าประตู เมื่อฉันได้ทราบดังนี้แล้ว จึงได้มาไต่ถามซึ่งได้พบปะต่างๆ กรม
 หมื่นนเรศวรแจ้งว่าทราบตามรายงานโปลิศว่าเก็บเงินได้ถึงวันละ ๕๐ บาท ฉันก็เห
 นว่าอยู่ข้างจะมากสักหน่อย ครั้นเมื่อไต่ถามบริษัทก็ว่าเก็บได้คิดตัวอยู่ในวันละ
 ๙ บาท การที่บริษัทเก็บนั้นหาได้เก็บเอาเองโดยไม่ได้บอกกล่าวค่านับแลประกาศ
 ป่าวร้องไม่ ได้เก็บโดยอนุญาตของกระทรวงวังแลมีประกาศเปิดเผยการที่
 ความคิดเห็นกันไปต่างๆ เปนด้วยความคิดอย่างเก่าทำให้เปนทานไม่ได้คิดถึงการ
 ที่จะรักษาโดยไม่เข้าใจว่าประตูน้ำนั้นรูปพรรณสัณฐานอย่างไร การรักษาอย่างไร
 แลโดยรังเกียจในข้อที่บริษัทจะได้กำไรอีกชั้นหนึ่ง...”²²

ในพระราชหัตถเลขฉบับเดียวกันนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้บริษัทมีอำนาจเก็บเงิน
 ค่าประตูน้ำได้ สำหรับพระราชหัตถเลขาดอนดังกล่าวเมื่อมีการวิจารณ์การดำเนินงานของบริษัท
 พบว่าการกระทำของบริษัทในครั้งนี้มีเจตนาไม่บริสุทธิ์อันขัดกับพระราชประสงค์ดังนี้

“...จึงเห็นได้ว่าเมื่อพระปฏิบัติราชประสงค์ได้นำความขึ้นกราบทูลนั้นหาได้นำ
 ความจริงกราบทูลพระกรุณาไม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเข้าพระ
 ไทยว่า ค่าประตูน้ำวันละ ๙ บาท อันที่จริงใครๆก็รู้อยู่แล้วว่าค่าประตูน้ำนั้น
 มากกว่านี้มาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระวิตกอยู่แล้วว่า ถ้าค่า
 ประตูน้ำเกินวันละ ๕๐ บาทแล้ว จะเปนการเดือดร้อนแก่ราษฎร โดยใช้ความ
 สืบสวนบ้างที่ปล่อยให้บริษัทระเริงใจจนเก็บค่าประตูน้ำได้เป็นเนื้อเป็นหนังผิด
 พระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงแต่ๆครั้งต่อมาภายหลังเจ้าน้ำ
 ที่ใหม่ๆไม่ทราบเรื่องก็สำคัญว่าบริษัทมีอำนาจตามกฎหมายจริงที่จะเก็บเงินค่า

²² หจข. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ขุดทุ่งนครนายก “แอปเปินดิกส์ที่ ๑๖
 เงินค่าเข้าออกประตูน้ำ”

ประตุน้ำได้ จนเมื่อ ร.ศ.๑๑๘ ได้บ่งลงไว้ในประกาศ เปนอันบริษัทมีอำนาจเก็บ
เงินจากราษฎรได้ตามกฎหมายตั้งแต่นั้นมา...”²³

การแสวงหารายได้ของบริษัทที่ไม่บริสุทธิ์เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกับรัฐ เพราะ
บริษัทได้ทำให้อาษฎรผู้เสียภาษีในลำคลองได้รับความเดือดร้อน ดังกรณี ทำนบคลองเชียงรากใหญ่
เชียงรากน้อยซึ่งเป็นทางสัญจรดั้งเดิมของราษฎร ในปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) บริษัทได้ทำเรื่อง
ร้องเรียนว่าราษฎรนำกระบือมาเลี้ยงบริเวณทำนบเชียงรากใหญ่พังอยู่เสมอและยังเซ็นเรือข้าม
ทำนบทำให้เสียหายจึงขอร้องไปยังผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีช่วยดูแล ทางผู้ว่าราชการกลับเห็นว่า
ทำนบนี้ไม่ใช่เพียงแค่ป้องกันน้ำ แต่บริษัททำไว้สำหรับเก็บเงินแก่บรรดาเรือราษฎรให้ผ่านประตุน้ำ
จึงอนุญาตให้ราษฎรเซ็นเรือข้ามทำนบไปมาอยู่เสมอ ขณะที่ทางบริษัทเห็นว่าการที่เรือแม่ค้าเล็กๆ
แม้จะออกทางประตุน้ำของบริษัทก็ได้เงินเพียงลำละอัฐสองอัฐแต่ถ้าทำนบเสียหายมากเรือขนาดใหญ่
ออกจะทำให้บริษัทขาดผลประโยชน์²⁴

ปัญหาการปิดทำนบเชียงรากใหญ่ในการประชุมเมืองธัญญบุรีเมื่อวันที่ 25 กันยายน
ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) พระยานนทบุรีศรีเกษตราภิธานเห็นว่า การที่บริษัทจะปิดทำนบเพื่อบำรุงการ
เพาะปลูกนั้นเป็นการสมควรแต่การที่จะปิดห้ามไม่ให้เรือสัญจรเพราะเป็นทางดั้งเดิมนั้นไม่ควรและ
เป็นการปิดกั้นเรือเพื่อเก็บอัฐ บริษัทควรทำทางให้เรือข้ามได้หรือขุดลำรางอ้อมเสีย และที่ประชุม
ยังขอให้บริษัทผ่อนผันให้พระภิกษุเซ็นเรือข้ามทำนบในการบิณฑบาตรด้วย²⁵

ไม่เพียงแต่บริษัทจะกั้นทำนบในทางสัญจรเดิมทำให้อาษฎรเดือดร้อนต้องเสียเงินค่าเข้า
ออกประตุน้ำเท่านั้น การกระทำในกรณีนี้ยังเป็นช่องทางให้เจ้าหน้าที่ของบริษัททุจริต นายขึ้น
เจ้าหน้าที่ของบริษัทที่ประจำอยู่ทำนบเชียงรากใหญ่ได้เรียกเก็บเงินจากเจ้าของเรือเซ็นข้ามทำนบ
ลำละ 4 อัฐ ในหนังสือของพระยานนทบุรีศรีเกษตราภิธาน ถึง หม่อมราชวงศ์ สுவพรรณ สนิทวงศ์
เมื่อวันที่ 26 กันยายน ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) แสดงความไม่พอใจในกรณีนี้พร้อมทั้งตำหนิกัน
ทำงานของบริษัท ความว่า

“...ที่นายขึ้นกระทำการเช่นนั้นทำให้อาษฎรเข้าใจว่าไม่ใช่ปิดทำนบตราบนี้เอาน้ำ
จะเดือดร้อนในการที่เรือราษฎรเคยไปมาทางคลองเชียงรากนี้มาช้านานหลายชั่ว

²³ หจข. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทขุดคลองและคูนาสยาม ขุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๖
เงินค่าเข้าออกประตุน้ำ”

²⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทขุดคลองและคูนาสยาม กส.10/1272 หนังสือ บริษัทขุดคลอง
และคูนาสยาม ถึง กระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 27 ตุลาคม ร.ศ.128

²⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/1 เรื่อง รายงานการประชุมเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 25 กันยายน ร.ศ.128

คนแล้วเมื่อบริษัทปิดทำนบเสียไม่ทำทางให้เรือไปมาไม่สะดวก แลต้องเสียอุ้ง
ด้วยคงจะผิดความตั้งใจของบริษัทแลเป็นเหตุให้ใกล้กับอันตรายแก่ทำนบซึ่ง
บริษัทได้เคยร้องขอให้เมืองช่วยป้องกันมาแล้ว...”²⁶

สำหรับในกรณีนี้ทางเมืองธัญบุรีเห็นว่า ควรให้กำนันในท้องที่เป็นผู้ดูแลทำนบและควร
ให้เงินเป็นค่าดูแลซึ่งได้มีการประชุมกับบริษัทในเดือนกันยายน พ.ศ.2452 แต่ก็ได้ข้อสรุปอย่างไร
ส่วนตัวของนายชื่อนั้นมีการขอตัวมาดำเนินคดีแต่ก็ได้ปรากฏว่ามีการดำเนินคดีแต่อย่างใด
เพียงแต่นายชื่อนั้นมาสารภาพกับหม่อมราชวงศ์สุพรรณ ผู้จัดการบริษัท เท่านั้น²⁷ กรณีของทำนบ
เชียงรากใหญ่จะเห็นว่าบริษัทได้เห็นแก่ผลประโยชน์ที่ได้จากเงินค่าผ่านประตูน้ำจนทำให้ราษฎร
ต้องเดือดร้อนซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับเจ้าหน้าที่รัฐที่มีหน้าที่ดูแลความสงบสุขของราษฎร และ
กรณีนี้เท่ากับว่าบริษัทยังบีบบังคับจนราษฎรต้องทำผิดในเขตสัมปทานด้วย

นอกจากนี้ข้อเรียกร้องในการให้รัฐช่วยดูแลรักษาคลองอย่างเข้มงวดมีส่วนสร้างความ
ลำบากให้กับราษฎรทำให้เจ้าหน้าที่รัฐต้องขอผ่อนผันหลายเรื่อง อันถือได้ว่าเป็นความขัดแย้งใน
ผลประโยชน์ที่ต่างกันระหว่างผลประโยชน์ทางธุรกิจของบริษัทและความสงบสุขของราษฎรอันเป็น
ความต้องการของรัฐ ดังกรณีของบริษัทได้แจ้งต่อผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน
ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ว่า ทำนบเชียงรากใหญ่ เชียงรากน้อย และลำบางสิง พังเนื่องจากราษฎรนำ
กระบือไปเหยียบย่ำและเข็นเรือข้ามทำนบ บริษัทได้ซ่อมแซมเป็นเงิน 1,600 บาทแล้ว
จึงขอให้ทางเมืองช่วยซ่อมแซมทำนบในบริเวณอื่นอีกด้วยทำให้ราษฎรต้องเดือดร้อน ดังในหนังสือ
ของขุนสกลรักษาเขต นายอำเภอคลองหลวง ถึง ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เมื่อวันที่ 14
กรกฎาคม ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ว่า ได้สั่งให้ราษฎรซ่อมแซมทำนบนอกจากที่กล่าวมา แต่เมื่อไป
ขอแรงราษฎรพบว่า “...หน้าสงสารสังเวทราษฎรยิ่งนัก...” เพราะราษฎรกำลังเพาะปลูกไถหว่าน
เมล็ดข้าวและได้ขอแรงราษฎรแผ้วถางผักตบชวามา 3 เดือนแล้ว ราษฎรมีความอ่อนเพลีย อีกทั้ง
ในปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ราษฎรทำนาไม่ได้ผลขาดสนมากบ้างก็ไม่มีข้าวกิน พอมาปีนี้
(พ.ศ.2452) น้ำมากราษฎรหว่านข้าวไม่ค่อยได้ ครั้นจะซ่อมแซมถนนก็ใช้แรงไม่น้อยจึงขอผ่อนผัน
ในเรื่องนี้²⁸ ขณะเดียวกันยังปรากฏข้อความในหนังสือของผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ถึง เจ้าพระยา
ยมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ระบุอีกว่าราษฎรต้อง

²⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/1 หนังสือ พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ถึง หม่อม
ราชวงศ์ สุพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ลงวันที่ 26 กันยายน ร.ศ.128

²⁷ เรื่องเดียวกัน.

²⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/1 หนังสือ ขุนสกลรักษาเขต นายอำเภอคลองหลวง ถึง พระยานนทบุรีศรีเกษตรา
กรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 14 กรกฎาคม ร.ศ.128

ซ่อมแซมทำนบในครั้งนี้อย่างน้อย 12 แห่งไม่ใช่น้อย และราษฎรต้องรีบเพาะปลูกเพราะในปี ร.ศ.128 ฝนชุกเกรงจะไม่ทันน้ำเพราะในปีก่อนนั้นราษฎรต้องเสียหายเพราะน้ำมากเห็นควรผ่อนผันให้ราษฎรได้ทำมาหากินก่อน²⁹

ไม่เพียงแต่บริษัทจะเร่งให้รัฐดูแลคลองจนสร้างผลเสียแก่ราษฎร แต่บริษัทยังไม่อำนวยความสะดวกในการที่รัฐจะแก้ปัญหาให้ราษฎรอีกด้วย ในเอกสารเดียวกันนี้ระบุด้วยว่า เมื่อผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีได้ตรวจการพร้อมกับนายอำเภอคลองหลวงและปลัดเมือง พบว่าบริษัทได้ปิดทำนบบริเวณลำน้ำซึ่งเป็นคลองเก่าตัดออกจากบ้านกระแซงเมืองปทุมธานีได้ การปิดครั้งนี้เพื่อไม่ให้เรือราษฎรหนีออกตามคลองเหล่านั้นเพื่อบริษัทจะได้เก็บอัฐิสะดวกขึ้น เจ้าหน้าที่เห็นว่าควรเปิดทำนบ แต่ทางบริษัทชี้แจงว่าน้ำไหลในท้องทุ่งเต็มแล้วยังไม่ควรเปิดด้วยเหตุผลว่า “...และทั้งจะเป็นการตัดความคิดแลอำนาจของบริษัททีเดียว ซึ่งเห็นว่ายังไม่จำเป็นนักที่จะทำเช่นนั้นในเรื่องนี้...”³⁰

บริษัทได้ยืนยันในอำนาจของตนอย่างเต็มที่และได้สร้างความลำบากแก่การตัดสินใจช่วยเหลือราษฎรของเจ้าหน้าที่รัฐในขณะที่บริษัทก็อาศัยกลไกของรัฐในการดูแล ไม่เฉพาะเรื่องดังกล่าวเท่านั้นเรื่องการห้ามไม่ให้ราษฎรเอากระบือลงคลองก็เข้มงวดมาก ในรายงานตรวจราชการของขุนนรานุกุลกิจ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ได้ตรวจการอำเภอคลองหลวง กล่าวว่าได้กวัดขັນในเรื่องนี้และได้จับราษฎรไปหลายรายแล้ว แต่เห็นว่าในฤดูแล้งบริษัทควรผ่อนปรนความเข้มงวดลงกระบืออาจตายได้เพราะน้ำในบึงและบ่อแห้งไม่มีที่ให้กระบืออาศัย³¹ ความต้องการของเจ้าหน้าที่รัฐที่จะช่วยบรรเทาความทุกข์ยากของราษฎรจึงต้องประสบปัญหาจากความเข้มงวดในการดำเนินการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของบริษัทแม้ว่ารัฐบาลจะเป็นผู้ออกกฎหมายก็ตาม

การที่บริษัทมีอำนาจเต็มที่และดำเนินการกับผู้ฝ่าฝืนกฎหมายที่มีส่วนคุ้มครองทรัพย์สินของบริษัทอย่างเข้มงวดได้ กลายเป็นช่องทางให้ราษฎรมีการอ้างอำนาจของบริษัทมาใช้ขัดขวางการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่รัฐอีกด้วย ดังในคำพิพากษาของศาลแพ่ง ลงวันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ระบุถึงคดีของจีนหลี เป็นโจทก์ฟ้องร้องนายผิว ข้าราชการอำเภอลำลูกกา เมืองธัญบุรี หาว่าได้ปลุกเรือหน้าที่ดินของตนกีดขวางการสัญจรของราษฎรระหว่างคลองซอยที่ 7-8 ใต้คลองหกวาสายล่าง เรือที่ปลุกนี้นายผิวให้การว่าเป็นเรือของทางราชการไม่ใช่ของ

²⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/1 หนังสือ พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ถึง เจ้าพระยา ยมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 4 สิงหาคม ร.ศ.128

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ หจข. ร.5 น.3.2ข/8 หนังสือ ขุนนรานุกุลกิจ กรมการอำเภอ ถึง พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรื่อง ตรวจราชการอำเภอคลองหลวง ลงวันที่ 24 มิถุนายน ร.ศ.127

ส่วนตัว และต่อมาจีนหลีกี้ได้ฟ้องพระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ด้วยอีกผู้หนึ่ง แต่พระยานนทบุรีให้การว่าที่ดินคันคลองที่เว้นฝั่งละ 20 วาเป็นของหลวงสำหรับแผ่นดิน และก่อนหน้านั้นจีนหลีกี้ที่ดิน 100 ไร่ก็ยอมให้รัฐปลูกสร้างที่ว่าการอำเภอลำลูกกา โรงพักพลตระเวน ที่พักนายอำเภอ และที่พักปลัดอำเภอมาแล้ว เพียงเพราะจีนหลีกี้หวังให้ที่ดินของตนซึ่งปลูกโรงแถวให้เช่ามีคนมาอาศัยมาก แต่เพราะโรงนายผิวปลูกขวางหน้าโรงของจีนหลีกี้จึงเกิดการฟ้องร้องกันขึ้น ต่อมาจีนหลีกี้ขอให้บริษัทลงชื่อเป็นโจทก์ร่วม ภายหลังในคดีนี้ศาลได้ตัดสินว่าโจทก์ไม่มีสิทธิฟ้องร้องแทนราษฎรเพราะไม่มีราษฎรผู้ใดมาฟ้องร้องในเรื่องนี้ศาลจึงให้ยกฟ้อง³²

จากคดีนี้แม้ว่าจะจะเป็นความขัดแย้งระหว่างราษฎรผู้ซื้อที่ดินของบริษัทแต่ก็มีการอ้างอำนาจของบริษัทมาร่วมฟ้องร้อง แม้จะระบุในเอกสารขึ้นเดียวกันว่าทั้งจีนหลีกี้และบริษัทต่างขัดทอดกันในการเป็นผู้ดำเนินการฟ้องร้อง แต่พฤติกรรมของจีนหลีกี้บ่งชี้ว่ากระทำให้ตนมีอำนาจต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้นโดยอาศัยอำนาจของบริษัท

ในทางตรงกันข้ามกรณีแบบนี้ก็เกิดขึ้นกับบริษัทซึ่งที่ผ่านมามีบริษัทได้ดำเนินการกับเรื่องในลักษณะเดียวกันมาแล้ว เช่นในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2430) บริษัทได้ฟ้องร้องกับนายพยอม นายกองนาของหม่อมเจ้าปรีดา ที่ตั้งโรงและพูนดินถนนคันคลองในตำบลบึงแบนตักบาตร³³ และยังคงดำเนินคดีกับนายเที่ยง ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นพวกของหม่อมเจ้าปรีดาในความผิดเดียวกัน หม่อมเจ้าปรีดาได้ถวายฎีกาและได้รับคำตัดสินจากที่ประชุมเสนาบดีสภาให้แพ้ความต้องรื้อโรงเรือนไปจากถนน³⁴ ทั้งนายพยอมและนายเที่ยงต่างก็อาศัยอำนาจของหม่อมเจ้าปรีดาซึ่งเป็นพวกเดียวหลวงวาทิตบรเทศที่ใช้อิทธิพลแย้งซึ่งที่ดินราษฎรจนเป็นที่เลื่องลือ และการที่บริษัทสามารถชนะคดีที่ละเมิดทรัพย์สินของบริษัทได้ทั้งที่ขณะนั้นยังไม่มีกฎหมายใดๆออกมาคุ้มครองทรัพย์สินของบริษัท มีเพียงอำนาจสัมปทานที่ได้รับตามพระบรมราชานุญาตเมื่อแรกขุดคลองเท่านั้น อันเป็นการยืนยันถึงมาตรการปกป้องทรัพย์สินอย่างเข้มงวด กรณีของจีนหลีกี้ได้อาศัยแบบอย่างการใช้อำนาจของบริษัทในการต่อรองกับรัฐจนขัดต่อผลประโยชน์ทางราชการ

จากที่กล่าวมาการกวัดข้นของบริษัทต่อราษฎรผู้ละเมิดกฎหมายที่มีส่วนคุ้มครองทรัพย์สินของบริษัทได้สร้างข้อขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐไม่น้อย ปรากฏว่าทางรัฐมีความคิดที่จะยกเลิกพระบรมราชานุญาตของบริษัท ในหนังสือของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถึง พระยวงษาณุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 17 มกราคม ร.ศ.128 (พ.ศ.2453) ระบุว่า

³² หจข. ร.5 น.3.2ก /1 คำพิพากษาศาลแพ่ง ลงวันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ.128

³³ หจข. ร.5 น.41.4/36 หนังสือ บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 20 ตุลาคม ร.ศ.116

³⁴ หจข. ร.5 น.41.4/38 หนังสือ บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ถึง กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ.116

“...จะเอาอำนาจทุกอย่างในคลองแลทุ่งหลวงนั้นมาอยู่ในมือรัฐบาล อย่าให้มี
ความติดขัดที่จะจัดการอย่างหนึ่งอย่างใด...”³⁵

และยังทรงเห็นด้วยว่าควรอาศัยความรู้ความชำนาญของบริษัทมาช่วยรับจ้างซ่อมแซมคลองเพราะ
ทำได้ถูกกว่ากรมคลองทำเอง “...ในเวลาเมื่อเขาไม่มีประโยชน์ขัดขวางกับประโยชน์ของ
รัฐบาล...”³⁶ การใช้อำนาจของบริษัททำให้ราษฎรเดือดร้อน ส่วนทางรัฐต้องกระทำตามที่บริษัท
ร้องขอในเรื่องการดูแลรักษาทรัพย์สินของบริษัท แต่ไม่ปรากฏว่ารัฐดำเนินการใดๆที่จะยกเลิก
อำนาจของบริษัทก่อนระยะเวลา จนกระทั่งบริษัทได้สิ้นสุดระยะเวลาตามที่สัมปทานภายใน 25 ปี
ตามพระบรมราชานุญาตนั้น

บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามได้ดำเนินการรักษาทรัพย์สินและผลประโยชน์อันพึงมีการ
ดำเนินการเพื่อให้มีกฎหมายบังคับใช้ในเขตบริษัทเป็นสิ่งที่กระทำตลอดมาแม้ว่าจะไม่ประสบ
ผลสำเร็จ แต่ก็ได้อาศัยผลจากการดำเนินงานอันปรากฏเป็นพระราชบัญญัติต่างๆ และได้อาศัย
กลไกของเจ้าหน้าที่รัฐในการดูแลซึ่งบริษัทต้องเผชิญกับความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐต่อความ
เข้มงวดในเรื่องนี้ ขณะเดียวกันราษฎรผู้อาศัยทำกินต้องเผชิญกับอำนาจของบริษัทอย่างยากจะ
หลีกเลี่ยงท่ามกลางพื้นที่ซึ่งมีต้นทุนทางธุรกิจและผลประโยชน์จำนวนมากของบริษัท การใช้ชีวิต
ของราษฎรท่ามกลางพื้นที่ทางธุรกิจจำเป็นต้องปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ผู้สัมปทานมีส่วนผลักดัน
และดำเนินการอย่างเข้มงวดกับผู้ใฝ่ฝัน สิทธิเสรีภาพในขั้นตอนการกสิกรรมหรือการใช้ชีวิตในวิถี
การเกษตรจึงถูกจำกัดด้วยกฎระเบียบต่างๆ ขณะเดียวกันก็มีความขัดแย้งระหว่างราษฎรจากการ
รักษาผลประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรน้ำ คดีความประเภทนี้จึงเป็นภาพสะท้อนถึงการมีชีวิตใน
พื้นที่เปิดใหม่นี้

³⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก กส.13/319 ที่ 16283 ลายพระหัตถ์เลข
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระยาวางศานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ
ลงวันที่ 17 มกราคม ร.ศ.128

³⁶ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก กส.13/319 ที่ 16283 ลายพระหัตถ์เลข
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระยาวางศานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ
ลงวันที่ 17 มกราคม ร.ศ.128

การจัดการของภาครัฐต่อชุมชนในพื้นที่ทุ่งรังสิต

การเกิดคดีที่มีอยู่มากในบริเวณทุ่งรังสิตทำให้ภาครัฐต้องเข้ามาดูแลด้วยการจัดตั้งหน่วยงานดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย พร้อมกับกำกับการสถาปนาอำนาจรัฐด้วยการตั้งเมืองธัญบุรีลงบนพื้นที่สัมปทาน และด้วยสภาพทางสังคมที่รวบรวมผู้คนอันมีภูมิหลัง และสถานะทางสังคมที่หลากหลายเอื้ออำนวยต่อการที่รัฐใช้อำนาจผ่านทางกฎหมายจัดการความเรียบร้อยให้กับชุมชนเพื่อสะดวกต่อการปกครองด้วย ในขณะที่เดียวกันความสัมพันธ์ของผู้คนที่อยู่บนพื้นฐานของความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินร่วมกับความต้องการปัจจัยการผลิตชนิดเดียวกัน ในสภาพสังคมที่ปรากฏมีผลต่อการใช้ระบบกฎหมายเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ของผู้คนในบริเวณนี้

7.1 การแบ่งพื้นที่ของภาครัฐ

พื้นที่ซึ่งจะถูกพัฒนาเป็นเขตกิจกรรมขนาดใหญ่ตามโครงการรังสิตได้เกี่ยวเนื่องไปยังหัวเมืองต่างๆ ที่ก่อนหน้านี้อยู่ในการปกครองของหน่วยงานของกรมท่า มหาดไทยและกลาโหมซึ่งเป็นการจัดแบ่งหัวเมืองตามแบบจตุสดมภ์แต่เดิม¹ วิธีการเช่นนี้ยังสืบเนื่องมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เห็นได้จากในปี ร.ศ.93 (พ.ศ.2417) มีการประกาศ “ว่าด้วยแบ่งหัวเมืองชั้นในชั้นกลางชั้นนอก” ซึ่งขอกล่าวเฉพาะเมืองที่จะอยู่ในเขตโครงการรังสิตดังนี้ คือ เมืองกรุงเก่า สระบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก ขึ้นกับกรมมหาดไทย เมืองปทุมธานี นนทบุรี ขึ้นกับกรมพระกลาโหม² ส่วนกรุงเทพมหานครขึ้นอยู่กับกรมพระนครบาลเป็นผู้ดูแล³ การจัดแบ่งพื้นที่การปกครองเช่นนี้สร้างปัญหาในการประสานงานด้านการดูแลความสงบเรียบร้อยระหว่างหน่วยงานราชการ

เมื่อบริษัทเข้ามาดำเนินการนั้นในเขตสัมปทานของบริษัทได้ครอบคลุมบริเวณเมืองต่างๆ ดังในคำชี้แจงของบริษัทปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) เรื่องมีผู้บุกรุกที่ดินของบริษัท ดังนี้

“...ข้าพเจ้าขอชี้แจงให้ทราบว่า เดิมเมื่อบริษัทได้รับพระบรมราชานุญาต บริษัทได้ลงมือกรุยคลองแลทำแผนที่ในทุ่งระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาแลแม่น้ำบางปะกง

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2470), หน้า 3.

² ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ.๑๒๓๖ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2540), หน้า 306.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ซึ่งยังร่ำร้างว่างเปล่าเปนป่าพงดงข้างหามีผู้หนึ่งผู้ใดไปตั้งทำนาไม่ แต่การที่กรุย
แลทำแผนที่นั้นไม่แล้วได้ใน ๑-๒ วันเปนการนานวัน เจ้าเมืองกรมการอำเภอ
กำนันราษฎรในแขวงกรุงเทพฯแลเมืองนครนายก นนทบุรี ประทุมธานี สระบุรี ฉะ
เชิงเซา ทราบทั่วกันว่าบริษัทกรุยกะทำแผนที่นั้นจะขุดคลองให้ราษฎรแลชน
ทั้งหลายประจำเงินแลกรอกทำนาในที่ร่ำร้างว่างเปล่าตามลำคลองของบริษัทแล
อาไศรยไปมาค้าขาย...”⁴

ด้วยสภาพของพื้นที่เป็นป่าพงและการจัดแบ่งหัวเมืองตามแบบเดิมได้สร้างความลำบากใน
การติดต่อประสานงานกับภาครัฐ หรือในส่วนของภาครัฐเองเมื่อต้องประสานงานระหว่างพื้นที่เช่น
การติดตามจับใจผู้ร้าย การเก็บภาษีอากรก็ยากแก่การปฏิบัติงาน เพราะต่างก็ไม่ทราบว่าพื้นที่ซึ่ง
เกิดปัญหาอยู่ในแขวงเมืองใด เช่น เมื่อบริษัทต้องประสานงานต่อกระทรวงเกษตราธิการและ
กระทรวงนครบาลเรื่องมีใจผู้ร้ายปล้นในเขตของบริษัท ดังข้อความในหนังสือของบริษัทขุดคลองมี
ไปถึงกระทรวงเกษตราธิการเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) บริษัทเข้าใจว่า

“...การที่บริษัทไม่ได้เรียนชี้แจงว่าขึ้นอยู่กับแขวงกรุงเทพฯ ฤาแขวงเจ้าเมืองให้
กระทรวงทราบโดยละเอียดนั้น เปนความผิดของบริษัท ขอเจ้าคุณได้โปรดให้อภัย
แก่บริษัทด้วย แต่บริษัทได้เรียนว่าคลองรังสฤษแล้ว ก็หวังใจว่ากระทรวงคงจะ
ทราบได้ว่าคลองรังสฤษนั้นอยู่ในแขวงเมืองประทุมธานี...”⁵

ความเข้าใจของบริษัทที่ว่าคลองรังสฤษเป็นพื้นที่เฉพาะเขตของเมืองปทุมธานีเป็นการเข้าใจที่
คลาดเคลื่อนเพราะคลองของบริษัทคาบเกี่ยวหลายหัวเมืองในข้างต้น ทำให้หน่วยงานที่บริษัท
ต้องการไม่สามารถช่วยเหลือได้เต็มที่และในทางกลับกันก็เป็นการลำบากแก่เจ้าหน้าที่รัฐที่จะต้อง
แก้ปัญหาอีกด้วย ในกรณีเดียวกันนี้บริษัทได้รับการปฏิเสธจากกรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดี
กระทรวงนครบาล ปรากฏความจากหนังสือตอบกลับที่มีไปถึงกระทรวงเกษตราธิการเมื่อวันที่ 10
พฤษภาคม ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ความว่า

⁴ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3896 หนังสือบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม
กราบเรียน พระยาศุภชคคีมนตรี เรื่อง มีผู้บุกรุกที่ดินในเขตบริษัท ลงวันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ.114

⁵ หจข. ร.5 น.41.4/9 ที่ 38/53213 บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เรียน พระยาศุภชคคีมนตรี เสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 3 พฤษภาคม ร.ศ.113

“...ให้ตอบไปว่าผู้ร้ายรายนี้เกิดในท้องแขวงเมืองประทุมธานี เป็นการพันอำนาจที่
 กระทรวงจะบังคับรักษาด้วยเป็นการต่างแขวงต่างกระทรวง ถึงดั่งนี้ก็ดีกระทรวงก็
 ได้ระวางเหตุที่จะลามมาถึงแขวงกรุงเทพฯได้ให้เจ้าพนักงานผู้ใหญ่ในกรมกอง
 ตระเวนออกไปตรวจระวางผู้ร้ายในแขวงกรุงเทพฯตำบลแล้วแต่ ส่วนผู้ร้ายที่บริษัท
 ร้องนี้ขอให้เตือนไปที่เจ้ากระทรวงจึงจะชอบ...”⁶

ปัญหาจากการแบ่งเขตแขวงความรับผิดชอบระหว่างหน่วยงานรัฐได้รับการแก้ไข โดยการมี
 พระบรมราชโองการออก “ประกาศจัดปันหน้าที่ระหว่างกระทรวงกลาโหม มหาดไทย เมื่อ
 วันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) มีสาระสำคัญคือ

1. บรรดาหัวเมืองชั้นใน ชั้นนอก เมืองประเทศราช ซึ่งขึ้นกับกระทรวงกลาโหม
 กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศให้มาอยู่ในบังคับบัญชาของ
 กระทรวงมหาดไทย
2. เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่รักษาการภายในพระราชอาณาเขตตลอดทั่วไป
 เว้นแต่ในกรุงเทพมหานคร ควรเป็นเขตแขวงกรุงเทพฯให้อยู่ในหน้าที่ของกระทรวง
 นครบาลตามเดิม กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่รับใบบอกจากหัวเมืองทั้งปวง
3. เสนาบดีกระทรวงกลาโหม มีหน้าที่กำกับรักษาการทั้งปวงที่เกี่ยวข้องกับทหารบก
 ทหารเรือ และเครื่องสรรพาวุธ ป้อมค่าย คู่มือรบ พาหนะ และรับรายงานทหาร⁷

ประกาศฉบับนี้ทำให้หน่วยงานรัฐเหล่านี้มีหน้าที่เฉพาะด้านไม่สับสนปนกันเช่นที่ผ่านมา
 แต่กระนั้นประกาศฉบับนี้ก็ไม่ได้ระบุกระทรวงนครบาลมีอำนาจจับผิดชอบหัวเมืองใดทำให้การทำงาน
 ก้าวถอยกันในการจับโจรผู้ร้าย กระทรวงมหาดไทยจึงยกหัวเมืองคือ ปทุมธานี นนทบุรี นครเขื่อน
 ชันธ์ สมุทรปราการ ให้มาอยู่ในบังคับบัญชาของกระทรวงนครบาลเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม ร.ศ.113
 (พ.ศ.2437) และได้รับพระบรมราชานุญาตให้รวมอยู่ในแขวงเมืองกรุงเทพฯในเดือนเดียวกัน⁸ ส่งผล

⁶ หจข. ร.5 น.41.4/9 ที่ 2293/2428 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง กระทรวง
 เกษตรธิการ ลงวันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ.113

⁷ ส. ตูลยานนท์, *กระทรวงกับเสนาบดีในสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ พ.ศ.๒๔๓๕-๒๔๗๕ และ
 ตราประจำตำแหน่ง* (เชียงใหม่: คณะรัฐวิทยา,2544), หน้า 63-64.

⁸ หจข. ร.5 ม.2.1/17 ที่ 74/21639 ลายพระหัตถเลขากรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดี
 กระทรวงมหาดไทย กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 28 ธันวาคม ร.ศ.113

ดีต่อการจัดแขวงเมืองในบริเวณนี้ทำให้เหลือเพียงสองหน่วยงานที่รับผิดชอบคือ กระทรวงนครบาลและกระทรวงมหาดไทย โดยเมืองนนทบุรี เมืองปทุมธานี และกรุงเทพฯ ขึ้นต่อกระทรวงนครบาล ส่วนเมืองกรุงเก่า สระบุรี นครนายก และฉะเชิงเทรา ขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทย

กระนั้นก็ตามในส่วนของหัวเมืองในเขตโครงการรังสิตที่ขึ้นต่อกระทรวงนครบาลก็ยังประสบปัญหาการปฏิบัติงานที่ซ้ำซ้อนกัน หากราษฎรจะต้องเดินทางติดต่อด้วยเรื่องฟ้องร้องเป็นคดีความหรือจะนำไปแจ้งจะต้องเสียเวลาเกือบครึ่งวัน อีกทั้งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ในปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ทำให้มีการจัดแขวงอำเภอ กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน จึงต้องมีการกำหนดเขตแดนระหว่างเมืองให้ชัดเจน โดยพระยาอินทราธิบดีกับหลวงอนุมิตินุกิจร่วมกันกำหนดเขตแขวงใหม่ในปีเดียวกันนี้ซึ่งกำหนดให้ เขตเมืองปทุมธานีตั้งแต่คลองรังสิตประยูรศักดิ์ทั้งฝั่งเหนือฝั่งใต้ถึงคลองซอยที่ 5 ด้านตะวันตกส่วนด้านตะวันออกของคลองซอยที่ 5 เป็นเขตแขวงกรุงเทพฯ กับแบ่งเขตแขวงเมืองนนทบุรีให้เป็นของเมืองปทุมธานี โดยเลื่อนลงไปถึงวัดตลาดเนื้อตรงข้ามคลองบ้านใหม่⁹

ไม่เพียงเท่านั้นยังมีการกำหนดเขตแขวงเมืองต่างๆในเขตคลองของบริษัทให้แน่ชัดอีกครั้งหนึ่งจากปัญหาในการเก็บอากรค่านาและภาษีต่างๆของเมืองที่อยู่รายรอบก็เก็บได้ลำบากเพราะ “...ถือเอาหนองนั้นบึงนี้บ้างเป็นเขต...” ทำให้เกิดการวิวาทกันระหว่างเมืองอยู่เสมอจึงขอให้บริษัทขุดคลองคูนาสยามชี้แจงเขตแดนให้แน่นอนอน ซึ่งตามการชี้แจงของบริษัทมีเขตแดนในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ดังนี้

“...คลองซอยที่ ๕ ฝั่งเหนือคลองรังสิต จนถึงคลอง ๖ วาสายบนฝั่งใต้ตะวันตกเป็นเขตแขวงปทุมธานี ฝั่งตะวันออกเป็นแขวงกรุงเทพฯ จนถึงฝั่งตะวันตกคลองซอยที่ ๑๔ ใต้คลอง ๖ วาสายบน และตั้งแต่คลองที่ ๑๔ ฝั่งตะวันออกใต้คลอง ๖ วาสายบนนั้นเป็นเขตแขวงเมืองนครนายก ฝั่งเหนือคลอง ๖ วาสายบนตั้งแต่เชิงราก

⁹ หจข. ร.5 น.8.1/126 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล สมเด็จ

พระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เรื่อง แบ่งเขตแขวงเมืองปทุมธานีติดต่อกับกรุงเทพฯ ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.116

น้อยจนถึงคลองซอยที่ ๘ฝั่งตะวันตกเป็นแขวงกรุงเก่า ตั้งแต่คลองซอยที่ ๘ ฝั่งตะวันออก ตลอดฝั่งเหนือคลอง ๖ วาสายบนเป็นแขวงเมืองสรบุรี...”¹⁰

เขตแขวงที่บริษัทชี้แจงนี้ก็คือเขตที่มีการกำหนดเมื่อปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) คือเขตระหว่าง เมืองปทุมธานี และกรุงเทพฯ ส่วนเมืองอื่น ๆ นั้นแม้จะเป็นการชี้แจงของบริษัท แต่เขตแดนที่ปรากฏ อาจเป็นการกำหนดโดยภาครัฐเพราะต้องเกี่ยวเนื่องด้วยการจัดระเบียบเขตแขวงหัวเมือง ซึ่งจะ เกี่ยวข้องในเรื่องต่างๆของรัฐ เช่น การจัดเก็บผลประโยชน์ การดูแลความปลอดภัย เป็นต้น หาก บริษัทจัดการแบ่งได้เองก็จะเป็นการละเมิดอำนาจอรัฐ อีกทั้งบริษัทก็ยังเข้าใจเขตคลองในความ รับผิดชอบของหน่วยงานรัฐผิดเช่นที่เกิดในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ในข้างต้น ส่วนภาครัฐก็จัดการใน ด้านนี้มาโดยตลอด อย่างไรก็ตามคำชี้แจงของบริษัทในครั้งนี้ก็ทำให้เห็นถึงการแบ่งเขตเมืองตาม คลองต่างๆได้มากขึ้น

การจัดแบ่งแขวงเมืองทำให้มีเฉพาะกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาลเป็นผู้ดูแลหัว เมืองต่างๆในพื้นที่นี้ ความปลอดภัยในท้องถิ่นถือเป็นความรับผิดชอบที่สำคัญโดยไม่ต้องถือเขต แขวง พบว่ายังมีกรร้องเรียนในเรื่องนี้อยู่ ในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) บริษัทร้องเรียนถึงเหตุคนร้าย ลักกระบือบ่อยครั้งไม่ได้รับการแก้ไขจากรัฐ ในคราวเดียวกันนี้กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระยศ ขณะนั้น) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงมีรับสั่งอันเป็นการช่วยบรรเทาปัญหาที่ว่า

“...การเรื่องผู้ร้ายปลายเขตรหัวเมืองที่ขึ้นกระทรวงมหาดไทยซึ่งเปนพรมแดนกับ กรุงเทพฯเกิดโจรผู้ร้ายขึ้นก็ได้ตกลงกับกระทรวงเมืองให้ไต่สวนจับผู้ร้าย ผู้ซึ่ง กระทำลวงละเมิดพระราชกำหนดกฎหมายมาพิจารณาได้ไม่ต้องถือว่าลวงเขตร แขวง ตามที่บริษัทว่ามานี้เปนแขวงกรุงเทพฯ เข้าใจว่ากระทรวงเกษตราธิการได้ แจ้งความต่อกระทรวงเมืองแล้ว...”¹¹

ความไม่แน่นอนในการจัดเขตแขวงส่งผลต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ บริษัทและราษฎร ทำให้ไม่ได้รับความสะดวกในการประสานงานเพื่อแก้ไขความไม่สงบเรียบร้อยที่เกิดขึ้น รัฐจึงต้อง

¹⁰ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส 10/47 ที่ 284/117 พระปฏิบัติ ราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กราบเรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษ ตราธิการ ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.119

¹¹ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส 10/11 ลายพระหัตถ์เลขากกรม หลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถึง กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118

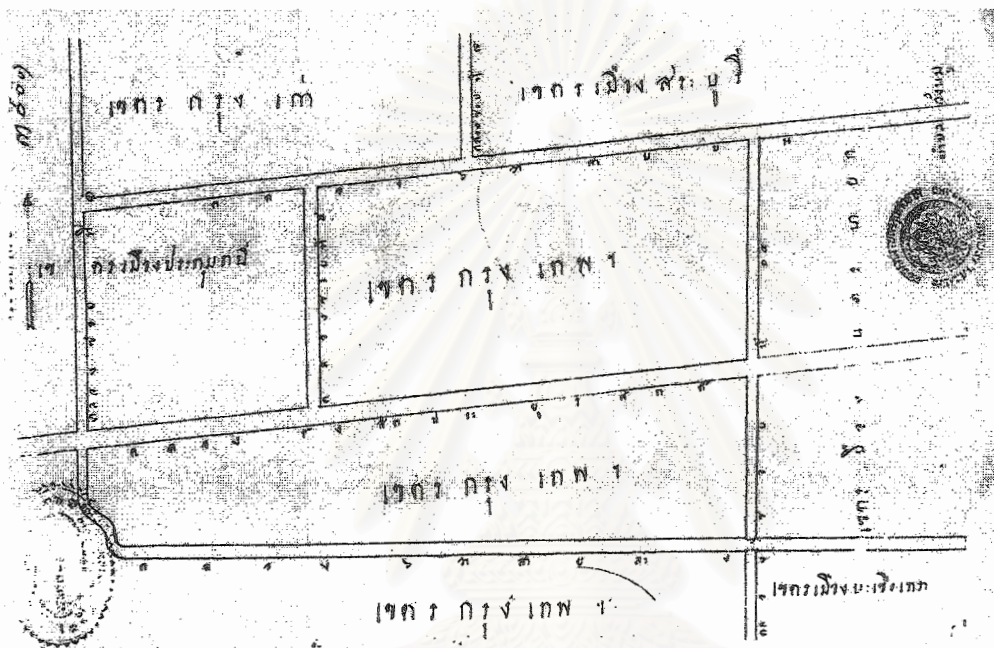
ดำเนินการเพื่อให้เกิดความชัดเจนในเรื่องนี้ มีผลต่อการเข้าดูแลพื้นที่โดยผ่านนโยบายอื่นๆ อัน
จะไม่เป็นการล่องละเมิดเขตแขวงตามความรับผิดชอบแต่ละหน่วยงานเช่นที่ผ่านมา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 3

แสดงการแบ่งเขตแขวงเมืองในทุ่งรังสิตตามคำชี้แจงของ
บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามเมื่อปี ร.ศ.119

ที่มา: หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส 10/47
ที่ 284/117 พระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม
กราบเรียน พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ
ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.119

7.2 การตั้งกองตระเวน

กองตระเวนเป็นหน่วยงานหนึ่งในกรมพระนครบาลมาแต่ครั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระบบราชการแบบจตุสดมภ์¹² กองตระเวนได้รับการปรับปรุงให้เป็นตะวันตกมากขึ้นสมัยรัชกาลที่ 4 ด้วยการตั้งเป็น กองโพลิศ เมื่อปี พ.ศ.2405 พร้อมกับจ้างกัปตัน ซามวอล โซเซฟ เบิร์ต เอ็มส์ ชาวอังกฤษมาบังคับบัญชา¹³ ต่อมากระทรวงนครบาลได้มีการจัดส่วนบริหารราชการกองตระเวนอย่างขนานใหญ่ ในปี ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) มีการยุบกองตระเวนย้ายขวาแต่เดิมมาเป็นหน่วยงานเดียวพร้อมกับกำหนดสายการบังคับบัญชา อัตราเงินเดือน ตำแหน่ง การวางกำลังคนลาดตระเวนในเขตกรุงเทพฯ การจัดหากำลังคน อาวุธ¹⁴ และมีการสร้างโรงพักกองตระเวนเพื่อเป็นที่ประจำการของพลตระเวนแทนการพักอาศัยอยู่ตามบ้าน ซึ่งเมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงจะสามารถแก้ไขสถานการณ์ได้ทันที¹⁵ เป็นที่น่าสังเกตว่าการปรับปรุงการบริหารงานกองตระเวนครั้งนี้เกิดขึ้นในปีเดียวกับที่มีการเข้าเปิดพื้นที่ทุ่งรังสิตของบริษัทชุดคลองแกลคนาสยาม แต่การเข้ามาตั้งโรงพักพลตระเวนในบริเวณนี้ยังไม่เกิดขึ้นเนื่องจากปัญหาการจัดเขตแขวงเมืองที่ยังซ้ำซ้อนกัน

ก่อนหน้าการตั้งเมืองธัญญบุรีจากสภาพพื้นที่อันคาบเกี่ยวหลายแขวงเมืองสร้างความยากลำบากแก่การจัดการปกครองในท้องทุ่งแห่งนี้โดยเฉพาะ การตั้งกองตระเวน ปรากฏในหนังสือของกรมพระนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึงกระทรวงการต่างประเทศในเดือนกันยายน ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ซึ่งแจ้งข้อขัดข้องขอพลตระเวนไปตรวจการป้องกันผู้ร้ายที่มาปล้นชาวเดนमारคที่มำทำนาในแขวงเมืองปฐมธานี ความว่า

“...แต่หม่อมฉันเห็นว่าตำบลซึ่งบริษัทตั้งทำนาอยู่นี้หาใช่แขวงกรุงเทพฯไม่ เป็นแขวงในหัวเมืองซึ่งขึ้นแก่กระทรวงพระกลาโหม ก็ชอบแต่กระทรวงพระกลาโหม ต้องตรวจเหตุดำริจัดการให้ตลอดไป ที่จะเอากองตระเวนในกระทรวงนครบาลไปสมทบเช่นเจ้าพระยาพลเทพกล่าวนั้นผิดแบบแผนราชการ เพราะเป็นการต่าง

¹² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, หน้า 7-8.

¹³ รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศ ในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 24-25.

¹⁴ ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520), หน้า 89-113.

¹⁵ รสสุคนธ์ จรัสศรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 66-67.

แขวงกันจะบังคับการสิ่งใดก้าวกาย คงจะมีเหตุขัดขวางไม่ตลอดเรียบร้อยไปได้ หม่อมฉันคิดว่าถ้าที่ตำบลนั้นควรจะจัดให้มีกองตระเวนขึ้นแล้ว ก็ควรให้มีผู้ว่าราชการเมืองจัดขึ้นเช่นเมืองนนทบุรี ที่มีกองตระเวนประจำรักษาตรวจตราโจรผู้ร้ายอยู่ในน้ำที่มีบัญชาการของเจ้าเมืองกรมการรวมแห่งเดียวกัน จึงจะเป็นการเรียบร้อยแก่ทางราชการหม่อมฉันเห็นความดังนี้...”¹⁶

ภายหลังการปักเขตแขวงอย่างแน่ชัดใน ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ทำให้หัวเมืองที่คาบเกี่ยวในโครงการรังสีตอยู่ในความปกครองของกระทรวงนครบาลและกระทรวงมหาดไทย ในส่วนของกระทรวงนครบาล เดือนธันวาคมปีเดียวกันนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ว่า หัวเมืองทั้ง 4 เมืองคือ นนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ สมุทรปราการ ที่เป็นเขตแขวงติดต่อกับกรุงเทพฯแต่เดิมการติดตามจับคนร้ายต้องขอตราเจ้ากระทรวงก่อนทำให้ล่าช้าไม่ทันการณ์ จึงโปรดเกล้าฯให้รวมเมืองเหล่านี้ขึ้นกับกรุงเทพฯลาดตระเวนจับคนร้ายได้ตลอด¹⁷ ทำให้อำนาจการบังคับบัญชาของกระทรวงนี้ในเขตหัวเมืองมีมากขึ้นสามารถจัดตั้งกองตระเวนในหัวเมืองเหล่านี้ได้ และการที่เมืองที่ขึ้นต่อกระทรวงนครบาลที่ต่อเนื่องกับของกระทรวงมหาดไทยอาจเป็นปัญหาในการปฏิบัติงานระหว่างกัน จึงทรงโปรดเกล้าฯให้จัดเขตแขวงกรุงเทพฯและหัวเมืองของกระทรวงนครบาลเพื่อให้ง่ายต่อการประสานงานกับกระทรวงมหาดไทยในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเรื่องนี้ ความว่า

“...ด้วยเรื่องคิดจัดการป้องกันโจรผู้ร้ายตำบลทุ่งแสนแสบได้เรียบเรียงวิธีจัดการอนุโลมตามการที่ต่อมณฑลเทศาภิบาลหัวเมืองแลการกองตระเวนในกรุงเทพฯ เพื่อให้เรียบร้อยติดต่อกันได้...”¹⁸

¹⁶ หจข. ร.5 น.3.5ก /13 ลายพระหัตถเลขากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึงกระทรวงการต่างประเทศ ลงวันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ.113

¹⁷ พระยศขณะนั้น

¹⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาค ๒ ระหว่างพุทธศักราช ๒๔๓๔ ถึง พุทธศักราช ๒๔๕๓** (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2509), หน้า 62.

¹⁸ หจข. มร.5-ร.6 รล-พล/1 ร.ศ.115 ที่ 10/203 ลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 8 พฤษภาคม ร.ศ.115

การจัดการให้กระทรวงนครบาลมีอำนาจหน้าที่ปฏิบัติงานได้สะดวก พบว่ามีการตั้งโรงพัก
กองตระเวนในทุ่งรังสิตนับจากปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) เป็นต้นมา ดังนี้

ปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) มีโรงพัก 7 แห่ง คือ สายไหม คำพร้อย ศีตะกระดาน บึงเตย
น้ำไม่ซึ่งหนั่ง บึงน้ำรักษ์ สามง่ามลำหิน

ปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) มีโรงพัก 2 แห่ง คือ โรงพักคลอง 9 และโรงพักคลอง 13¹⁹

ปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) มีโรงพัก 2 แห่ง คือ โรงพักปากคลองรังสิต และโรงพักคลอง 4²⁰

โรงพักเหล่านี้มีจำนวนเพิ่มขึ้นและยังมีที่ตั้งอันสัมพันธ์กับการเกิดคดีความโดยเฉพาะ
อาชญากรรมและการตั้งถิ่นฐานของราษฎร ดังที่ในรายงานของพันโทพระฤทธิจักรกัจจร ผู้ว่าราชการ
เมืองธัญญบุรีรายงานไว้เมื่อครั้งเปิดเมืองธัญญบุรีเมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ว่า ในขณะนั้นมีกอง
ตระเวนใหญ่ประจำเมือง 1 กอง และกองย่อยอีก 8 กอง คือ ในคลองรังสิตคลองซอยที่ 9 และคลอง
ซอยที่ 13 ส่วนในเขตคลองหกวาสายล่างที่ ตำบลคูคตสายไหม ตำบลคำพร้อยคลองซอยที่ 5
ตำบลศีตะกระดานคลองซอยที่ 7 บึงเตยคลองซอยที่ 9 บึงน้ำรักษ์คลองซอยที่ 4 กองตระเวนใน
คลองหกวาสายล่างนี้มีมาแต่ครั้งยังไม่ได้สร้างเมืองธัญญบุรี เพราะบริเวณนี้เป็นที่เปลี่ยวเป็นทำเล
พักอาศัยของคนร้าย²¹ สอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่อยู่บริเวณด้านใต้ของโครงการในเขต
ทุ่งแสนแสบมาแต่เดิม มีการตั้งโรงพักบริเวณอำเภอหนองจอกกับอำเภอแสนแสบมาก่อนหน้ากลุ่ม
โรงพักในคลองหกวาสายล่างเพียงปีเดียวคือปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438)²² รวมถึงการขูดคลองของบริษัท
ที่เริ่มจากทางด้านใต้ของทุ่งเป็นเบื้องต้นด้วยเช่นกัน

เมื่อการขูดคลองขยายขึ้นไปทางด้านเหนือได้นำผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานการเกิดคดี
อาชญากรรมจึงตามมา โรงพักในบริเวณคลองรังสิตคลองซอยที่ 9 และคลองซอยที่ 13 ที่ถูกตั้งขึ้น

¹⁹ หจข. ร.5 น.8.6/3 เรื่อง รายงานกรมกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอก แผนกรักษาการทางรถไฟ
ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117 (ร.ศ.117-118)

²⁰ หจข. ร.5 น.8.6/5 เรื่อง คำแปลรายงานกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอกรักษาการทางรถไฟ
ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 118 (1 เม.ย.-31 มี.ค.117)

²¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 นายพันโท พระฤทธิจักรกัจจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบพูล
รัชกาลที่ 5 เรื่อง จดหมายเหตุสร้างเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.121

²² หจข. ร.5 น.8.6/3 เรื่อง รายงานกรมกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอก แผนกรักษาการทางรถไฟ
ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117 (ร.ศ.117-118)

* ดูรายละเอียดในเรื่องอาณานิคมที่เกิดขึ้นคดีอาชญากรรม

จากการร้องเรียนของบริษัทชุดคลองเมื่อปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ว่า มีการปล้นเรือที่สัญจรในคลองรังสิตบ่อยครั้ง มีการส่งข้าราชการออกตรวจสภาพการตั้งถิ่นฐานของราษฎรในบริเวณที่เกิดคดี ดังในหนังสือของกรมพระนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูลต่อ พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ความว่า

“...หม่อมฉันก็ได้รับรายงานกำนันท้องแขวงแจ้งข่าวผู้ร้ายทำร้ายระหว่างคลองที่ ๑๓ กับ ๑๔ นี้เหมือนกัน แลที่ตำบลนี้เป็นที่ต่อแขวงกรุงเทพฯ กับเมืองนครนายก ได้ความว่ามีผู้ร้ายทำร้ายกันบ่อยๆ หม่อมฉันจึงได้สั่งให้เจ้าพนักงานผู้ใหญ่ในกองตระเวนขึ้นนอกไปตรวจได้ความว่าในระหว่างคลองที่ ๕ กับคลองที่ ๑๓ ซึ่งเป็นแขวงกรุงเทพฯ นั้น มีโรงราษฎรตั้งอยู่ชั้วริมคลองเป็นระยะห่างๆ ถ้ามีเหตุโจรผู้ร้ายตีปล้นกำลังกำนันผู้ใหญ่บ้านก็ไม่พอจะป้องกันเหตุ สมควรจะต้องตั้งกองตระเวนอยู่ในคลองรังสิตสักสองกอง คือ ตั้งที่คลองที่ ๙ กองหนึ่ง คลองที่ ๑๓ กองหนึ่ง จะได้ช่วยกำลังกำนันผู้ใหญ่บ้านติดตามจับผู้ร้ายในที่ต่อแขวงเมืองประทุมธานีแลเมืองนครนายกนั้น...”²³

การตั้งโรงพักกองตระเวนกับการถิ่นฐานของราษฎรและคดีที่เกิดขึ้นจึงสัมพันธ์กัน อีกทั้งยังไม่ต้องคำนึงเรื่องเขตแขวงที่จะเป็นอุปสรรคเช่นก่อนหน้านี้ ไม่เพียงเท่านั้นความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่การเกิดคดีมีผลให้มีการย้ายโรงพักเพื่อความเหมาะสมต่อสถานการณ์ พบว่ามีการย้ายโรงพักในเขตคลองหกหลายครั้งถึง 2 ครั้งในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ครั้งแรกคือ โรงพักสี่ตะกระดานไปตั้งที่ตำบลบางใหญ่บนทบุรีซึ่งมีเหตุอุกฉกรรจ์อย่างมาก²⁴ ครั้งต่อมาคือกรณีตำบลบางหวายซึ่งเกิดการปล้นกระบืออยู่บ่อยครั้งบริษัทได้ร้องทุกข์ต่อกระทรวงเกษตรธิการถึงเรื่องนี้ในปีร.ศ.118 (พ.ศ.2443) ความว่า

²³ หจข. ร.5 น.42.1/35 (สำเนา) ที่ 30/10885 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ แทนเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน ร.ศ.116

²⁴ หจข. ร.5 น.1.1/182 ที่ 103/9945 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ลอร์ดชัน ผู้ว่าการแทนจางกรมกองตระเวน ลงวันที่ 22 สิงหาคม ร.ศ.121

“...ที่สำนักอาไศรยแลทางเดินของอ้ายผู้ร้ายเหล่านี้ชาวบ้านในหมู่คลองรังสิตก็ยอม ทราบกันทุกคนว่ามักจะมาจากบางหวายปลายคลองเชิงราก ซึ่งอยู่ในแขวงเมือง ประทุมธานี...”²⁵

คดีที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องก่อนหน้านี้ทำให้ต่อมาในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีการย้ายโรงพัก ตำบลคำพร้อยในเขตคลองหกวาสายล่างขึ้นมาอยู่ที่ตำบลบางหวาย อันสอดคล้องกับถิ่นที่อาศัยของ ราษฎรและพื้นที่ซึ่งเกิดคดีบ่อยครั้ง ดังที่กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทรงมี หนังสือไปถึง มิสเตอร์ อีริก เซน เย ลอซัน จางวางกองตระเวนในคราวเดียวกันนี้ ความว่า

“...เห็นว่าเมื่อโรงพักกองตระเวนตั้งอยู่ในตำบลคลอง ๖ งามากเกินกว่าความ ต้องการท่านจะย้ายโรงพักกองตระเวนตำบลคำพร้อยไปตั้งที่ตำบลบางหวายใกล้ กับที่ว่าการกรมการอำเภอ ซึ่งเป็นที่ประชุมชนราษฎรตั้งประกอบการทำมาหากิน โดยมากแลมีเหตุคดีอาญาอุกฉกรรจ์อยู่บ่อยๆตามที่มีศตอร์ตรอตเตอร์แจ้งนั้นก็ เป็นการสมควรแล้ว ให้ท่านจัดการย้ายโรงพักกองตระเวนตำบลคำพร้อยไปตั้งที่ ตำบลบางหวายรักษาราชการในหน้าที่ต่อไป...”²⁶

ขณะเดียวกันกองตระเวนในทุ่งรังสิตก็ถูกจัดการจากหน่วยงานกองตระเวนในส่วนกลางเพื่อความสะดวกในการบริหารงานไปพร้อมกันโดยในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ภายหลังจากแบ่งเขตแขวง เมืองเสียบร้อยแล้ว มีการแบ่งกองตระเวนเป็น 3 ส่วนคือ กองตระเวนในท้องที่พระนคร กองตระเวน ใน 4 หัวเมือง และแผนกรักษาทางรถไฟ โดยเฉพาะในเขตหัวเมืองมีการรวมสายงานที่ปฏิบัติอยู่ใน ท้องที่พระนคร คือ กองไต่สวนโทษหลวง มีหน้าที่สืบเหตุต่างๆ ไต่สวนคดี สืบคนร้าย กับกองตระเวน รักษาซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ให้มีสารวัตรใหญ่คุมเฉพาะแต่ละเมืองมี 1 คน ฝ่าย กองไต่สวนโทษหลวงคือ อำเภอกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ส่วนกองรักษาให้ตั้งอยู่ที่อื่นเป็นแหล่งอาศัย

²⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/11 หม่อมราชวงศ์ สุวพรรณ สนิทวงศ์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ.118

²⁶ หจข. ร.5 น.8.4/47 ที่ 38/4208 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ อีริก สติเวน เย ลอซัน ผู้ว่าการแทนจางวางกรมกองตระเวน ลงวันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ.121

และทางสัญจรไปมาของราษฎรและสถานที่ราชการ²⁷ แต่เนื่องจากการแบ่งความรับผิดชอบยังซ้ำซ้อนกันในเขตหัวเมืองทำให้ราษฎรไม่สะดวกในการที่ต้องแจ้งเหตุหรือติดต่อกับราชการเมื่อเกิดคดีความด้วยทางระยะไกล ในปีต่อมาจึงมีการแบ่งท้องที่ให้ชัดเจนการปรับเขตแขวงในครั้งนี้ได้รวมพื้นที่ในทุ่งรังสิตด้วย คือ

1. ตั้งแต่กรุงเทพฯถึงคลองรังสิตประยูรศักดิ์ฝั่งเหนือไปตลอดคลองซอยที่ 5 ฝั่งตะวันตกเป็นแขวงเมืองปทุมธานี
2. ตั้งแต่คลองซอยที่ 5 ฝั่งตะวันออกเป็นเขตแขวงกรุงเทพฯ
3. ให้เลื่อนเขตเมืองปทุมธานีลงไปจนถึงวัดตลาดเนื้อตรงข้ามคลองบ้านใหม่ จากนั้นจึงเป็นเขตเมืองนนทบุรี²⁸

กระนั้นก็ตามเพื่อความเหมาะสมกับท้องที่ซึ่งมีโจรผู้ร้ายชุกชุม และบริเวณที่มีบ้านเรือนราษฎรอาศัยอยู่จึงมีการจัดหน่วยงานในการดูแลท้องที่ในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) โดยตั้งกองตระเวน 2 สายคือ สายตะวันตก และสายเหนือ พร้อมกับสายกลางอีก 1 สาย โดยเฉพาะสายเหนือรวมเอาโรงพักทั้งหมดในเมืองปทุมธานี นนทบุรี กับโรงพักในเขตกองตระเวนชั้นนอก 9 แห่งซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งคลองหกวาสายล่าง คลองรังสิต คือ กู้กุด คำพร้อย สามง่าม คลองที่ 9 อำเภอเมืองปทุมธานี คลองที่ 4 คลองที่ 13 คลองที่ 9 (ฝั่งคลอง 6 วาสายล่าง) คลองที่ 11 คลองที่ 14 ศีสะกระดาน โดยตั้งที่ว่าการที่ตำบลศีสะกระดาน ต่อมาในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) มีการปรับปรุงอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้สอดคล้องกับความรุนแรงของโจรผู้ร้ายที่ชุกชุม การจัดกองตระเวนชั้นนอกใหม่โดยแบ่งเป็น 2 แผนกคือ

1. กองฝ่ายเหนือ รวมเอาโรงพัก 21 ตำบล ที่จัดไว้แต่เดิมให้แบ่งตามแนวคลองมหาสวัสดิ์ ฝั่งตะวันตกขึ้นไป โดยมีที่ว่าการอยู่ที่ตำบลคลองรังสิต

²⁷ ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 120-121.

²⁸ หจช. ร.5 น.8.1/126 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบพลุ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เรื่อง แบ่งเขตแขวงเมืองปทุมธานีติดต่อกับกรุงเทพฯ ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.116

2. กองฝ่ายใต้ รวมเอาโรงพัก 20 ตำบล ถือเอาตามแนวคลองแสนแสบฝั่งตะวันออก และ คลองภาษีเจริญขึ้นไปเป็นเขตแบ่ง ให้มีที่ว่าการอยู่ที่ปากน้ำฝั่งตะวันออก²⁹

อย่างไรก็ตามการปรับปรุงในครั้งนี้มีกรณีปฏิบัติอย่างเป็นทางการในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ด้วยการแบ่งกองตระเวนชั้นนอกออกเป็นสายเหนือมีที่ว่าการอยู่ที่ปากคลองรังสิต และสายใต้อยู่ที่ปากน้ำ³⁰ ดังในข้างต้น นอกจากนี้การปรับปรุงตั้งแต่ปี ร.ศ.118 – 120 (พ.ศ.2442-2444) ยังเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงด้านพื้นที่ของคดีจากฝั่งคลองหกวาสายล่างขึ้นไปทางเหนือในเขตคลองรังสิตซึ่งจะตามมาด้วยการย้ายโรงพักในเขตนี้ถึง 2 โรงในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีการรวมโรงพักตำบลสี่ศะกระดานด้วย อันสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานตามการขุดคลองที่ขึ้นสู่ทางเหนือดังกล่าว

ภายหลังการจัดระเบียบกองตระเวนในเขตหัวเมืองแล้ว ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) กระทรวงนครบาลมีการออกระเบียบการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่กองตระเวนในการจับกุมติดตามคนร้ายและส่งฟ้องศาลในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ระบุหน้าที่หลักของกองตระเวน คือ การตรวจตราความสงบเรียบร้อยติดตามสืบสวนคดีที่เกิดขึ้น และเมื่อเกิดเหตุต้องไปสืบสวนหาหลักฐานทันที หากคนร้ายหลบหนีไปนอกเขตมณฑลกรุงเทพฯ ต้องติดตามจนกว่าจะจับได้และต้องนำส่งกรมการอำเภอทันทีที่จับได้ รวมทั้งมีหน้าที่ส่งฟ้องคดีต่อศาลพร้อมกับทำรายงานคดีอุกฉกรรจ์รายงานต่อผู้ว่าราชการเมือง เจ้ากรมแขวงกองตระเวน และปลัดกรมกองตระเวน รวมทั้งต้องให้พลตระเวนมีความสง่างองอาจและต้องรักษาโรงพักให้เป็นระเบียบเรียบร้อย³¹ ระเบียบที่ออกในครั้งนี้นี้จึงเป็นการวางบรรทัดฐานการปฏิบัติหน้าที่โดยทั่วไป

แม้ว่ากฎระเบียบดังกล่าวจะระบุถึงการลาดตระเวนเป็นหน้าที่สำคัญของหน่วยงานนี้แต่ในทางปฏิบัติยังหละหลวม เช่น ในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) การลาดตระเวนของโรงพักคลอง 9 ใช้คนน้อยเกินไปกับไม่ยอมตรวจตราอย่างทั่วถึงทำให้เป็นช่องทางก่อคดีของคนร้ายได้³² อีกทั้งกองตระเวนมักไม่ออกตรวจท้องที่ไกลๆ จึงต้องมีการออกประกาศกองตระเวนในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) กำหนดวิธีการลาดตระเวนให้กองตระเวนในแผนกชั้นนอกทุกกองและแผนกชั้นในอีก 9 โรงพักปฏิบัติ

²⁹ ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 130-133.

³⁰ หจข. ร.5 น.8.6/23 เรื่อง รายงานกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้ และรถไฟประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120 ลงวันที่ 17 สิงหาคม ร.ศ.120

³¹ อธิกร เชน เย ลอซัน, **ธรรมเนียมราชการกรมกองตระเวน** (มปปท : มปป), หน้า 5-11.

³² หจข. ร.5 น.3.2ซ/1 ที่ 25/251 พระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองัญญบุรี กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานออกตรวจราชการ ลงวันที่ 17 พฤษภาคม ร.ศ.122

ตาม โดยต้องพบกันในห้องที่อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้งและต้องมีสมุดสำหรับตรวจฝากไว้กับ
 กำนันทุกบ้าน สมุดนี้จะนำไปจากบ้านกำนันไม่ได้เว้นแต่กำนันจะพ้นจากตำแหน่งแล้ว และจะต้อง
 รายงานเหตุต่อผู้บังคับการกองตระเวนทุกสิ้นเดือน³³

เพื่อประสิทธิภาพในการลาดตระเวนให้สอดคล้องกับพื้นที่และสภาพความรุนแรงของคดี จึง
 มีการใช้พาหนะให้เหมาะสมกับการลาดตระเวน ปรากฏในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) พระฤทธิจักรกำจร
 ผู้ว่าราชการเมืองรัษฎาบุรี เสนอกระทรวงนครบาลขอให้กองตระเวนมีม้าใช้ในการตรวจจับคนร้าย
 เพราะในฤดูแล้งซึ่งสามารถไปมาได้ถึงกันการปล้นสะดมมักชุกชุมในช่วงนี้ซึ่งได้รับการอนุมัติให้กอง
 ตะเวนจัดซื้อได้³⁴ หรือการได้รับความร่วมมือจากบริษัทเรือโดยสารในคลองรังสิตให้พลตระเวนไป
 กับเรือโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายทำให้การลาดตระเวนรวดเร็วยิ่งขึ้น³⁵ รวมทั้งการปรับเปลี่ยนวิธีการ
 ลาดตระเวนดังใน ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) มีการจัดกองตระเวนเมืองรัษฎาบุรีออกตรวจเวลากลางคืน
 จำนวนให้มากกว่า 2-3 สายตามที่ปฏิบัติก่อนหน้านี้ในแต่ละโรงพักกับเพิ่มกองตระเวนประจำวัน
 อาทิตย์ อีกทั้งให้มีการออกตรวจค้างแรมตั้งแต่วันจันทร์จนถึงวันอาทิตย์ไปทุกสัปดาห์ ส่วนกอง
 ประจำวันอาทิตย์จะต้องมีปลัดอำเภอไปด้วยทุกกอง³⁶ ต่อมาในปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) มีการจัดตั้ง
 กองตระเวนพิเศษโดยใช้เจ้าหน้าที่จากโรงพักต่างๆในเมืองรัษฎาบุรีรวม 16 นายสอดแนมคนร้ายคดี
 ปล้นสะดมโดยทางลับ³⁷ การปรับปรุงวิธีการลาดตระเวนเพื่อให้กองตระเวนตรวจท้องที่ได้อย่างทั่วถึง
 นอกจากนี้ในทุ่งรังสิตยังได้รวมหัวเมืองในสังกัดของกระทรวงมหาดไทยซึ่งมีหน่วยงาน
 ตำรวจภูธรเพื่อปราบปรามโจรผู้ร้ายในหัวเมือง ตลอดจนป้องกันภัยจากมหาอำนาจตะวันตก จึงมี
 การจัดตั้งในปี พ.ศ.2440³⁸ ซึ่งมีโรงพักของตำรวจภูธรรวมอยู่ด้วย เช่น ตำบลระหว่างคลอง 14-15

³³ อธิกร เชน เย ลอซัน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 223-224. และทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาท
 ของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 165-166.

³⁴ หจข. ร.5 น.1.1/188 ที่ 154/16356 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวง
 นครบาล ถึง มิสเตอร์ลอซัน ผู้ว่าการแทนจางวงกรมกองตระเวน ลงวันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ.121

³⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/104 เรื่อง บริษัทเรือไต่เก็บเงินค่าโดยสารกับกองตระเวนซึ่งไปตรวจราชการตามลำ
 คลองรังสิตและคลองหกวาสายล่าง (27 ก.ค.-31 ส.ค.127)

³⁶ หจข. ร.5 น.3.2ข/32 ที่ 241/1713 พระรัษฎาภิบาล โสภณ เจริญ พระยาสุโขทัยวินิต เสนาบดีกระทรวง
 นครบาล ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126

³⁷ หจข. ร.5 น.8.1/489 หนังสือพระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองรัษฎาบุรี ถึง กรมหลวง
 นเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 24 เมษายน ร.ศ.127

³⁸ วิวรรณ เทวราชลาอังกูร, “นโยบายรัฐกับการตำรวจภูธร พ.ศ.2440-2465,” (วิทยานิพนธ์อักษร
 ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัย
 ศิลปากร, 2527), หน้า 5,53.

แขวงเมืองนครนายก ตำบลคูคดคลองซอยที่ 5 แขวงเมืองกรุงเก่า³⁹ หน้าที่สำคัญของหน่วยงานนี้เช่นเดียวกับของกองตระเวนด้วยการออกตรวจท้องที่เพื่อดูแลความสงบเรียบร้อยจากโจรผู้ร้าย⁴⁰

การที่มีบริเวณเกี่ยวเนื่องกันในโครงการรังสิต และนโยบายของรัฐที่ให้มีการร่วมมือกันในหัวเมือง จึงพบถึงการปฏิบัติงานที่ไม่ถือเป็นการล่วงเขตแขวงระหว่างกัน เช่น การตรวจราชการในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ของ พันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีได้มาตรวจการโรงพักในท้องที่เมืองนครนายกและกรุงเก่า⁴¹ หรือการที่เมืองธัญบุรีสั่งการเมื่อปี พ.ศ.2457 ให้โรงพักคลองซอยที่ 10 ท้องที่อำเภอหนองเสือตรวจการในเขตตำบลบางหมูซึ่งเป็นแหล่งชุมชน กับทั้งเป็นรอยต่อระหว่างเมือง สระบุรี และนครนายก ซึ่งยากแก่การตรวจตราของตำรวจภูธรเพราะหนทางไกลไม่สะดวกต่อการเดินทางส่วนทางเมืองธัญบุรีอยู่ใกล้กว่า⁴²

การติดตามคนร้ายที่ก่อคดีข้ามเขตเมืองก็มีการร่วมกันติดตามคนร้าย เช่น คดีเมื่อปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) คนร้ายปล้นกระบือท้องที่อำเภอหนองแค เมืองสระบุรีจำนวน 120 ตัวเข้ามาในเขตอำเภอหนองเสือ พระยาพิชัยณรงค์สงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสระบุรี พร้อมกรมการอำเภอ และตำรวจภูธร 34 นายได้รับความร่วมมือจากกรมการอำเภอหนองเสือจนสามารถติดตามคนร้ายได้หลายราย⁴³ หรือคดีคนร้ายปล้นกระบือของนายขำ นายจอก นายแสง นายโย ที่บ้านสองคลองพรมแดนเมืองนครนายกเมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ตำรวจภูธรกับพลตระเวนร่วมติดตามจับคนร้าย จนมีการยิงปะทะกับพวกของนายโก นายกองนาที่เข้ามาขัดขวาง⁴⁴ การปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจภูธรและกองตระเวนจึงมีส่วนร่วมในการรักษาความสงบเรียบร้อยในบริเวณนี้

แม้ว่าจะมีมาตรการต่างๆในการป้องกันโจรผู้ร้ายแต่กองตระเวนก็ยังประสบปัญหาที่บั่นทอนการปฏิบัติงาน เช่น การจำนวนพลตระเวนมีน้อยเพราะหลบหนีโดยมาก และต้องเฉลี่ยไปทำหน้าที่

³⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 47/952 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานออกตรวจราชการ ลงวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.121

⁴⁰ วิวรรณ เทวชาลาอังกูร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

⁴¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 47/952 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานออกตรวจราชการ ลงวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.121

⁴² หจข. ร.6 น.10.4/11 ที่ 597/4205 พระยาสุริยราชวรภัย ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรียงน เจ้าพระยา ยมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ.2457

⁴³ หจข. ร.5 น.3.2ก/55 หนังสือนายแหม่ม ปลัดอำเภอหนองเสือ เรียงน พระยาสุรนาถเส็น ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 7 ธันวาคม ร.ศ.124

⁴⁴ หจข. ร.5 น.3.2จ/1 ที่ 142/173 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ.124

อื่น⁴⁵จากกรมการเมือง อำเภอ เช่น แฉวเรือ เดินหนังสือ เป็นต้น และเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ใน กรุงเทพฯไม่ได้ออกตรวจตราโรงพัก เจ้าพนักงานจึงขาดการฝึกซ้อมอบรมในหน้าที่ราชการ การขาดแคลนอาวุธในการลาดตระเวน⁴⁶ รวมถึงพฤติกรรมของตระเวนบางรายรับสินบนคนร้ายและปล่อยตัวไป⁴⁷

ปัญหาสำคัญคือความขัดแย้งระหว่างกองตระเวนกับกรมการเมืองท้องถิ่นเนื่องจากอำนาจการปฏิบัติงานที่ซ้ำซ้อนกัน โดยเฉพาะเมื่อมีการออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ให้อำนาจกับผู้ใหญ่บ้าน กำหนดในการไต่สวนจับกุมคนร้ายทั่วราชอาณาจักรซึ่งรวมหัวเมืองในความรับผิดชอบของกระทรวงนครบาลด้วย สำหรับกองตระเวนในหัวเมืองขณะนั้นไม่มีอำนาจเช่นกำหนด ผู้ใหญ่บ้าน⁴⁸ แต่กองตระเวนก็ฝ่าฝืนด้วยการทำหน้าที่นี้เช่นกัน ดังในรายงานของพระยาราชเสนา กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 เมื่อปี ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) ถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้น ความว่า

“...ตามกระแสร์พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมีว่า เกิดขึ้นจากมิสเตอร์ ยา ดิน* ไม่พอใจอำเภอในครั้งนั้น การปราบปรามโจรผู้ร้ายจึงคงให้กองตระเวนจับแล นำส่งไปให้ศาลโบริสกาไต่สวนเช่นเดียวกับในกรุงเทพมหานครแลในส่วนหัวเมือง ก็นำส่งศาลเมืองเช่นเดียวกันกับศาลโบริสกาในกรุงเทพมหานครเหมือนกัน ซึ่ง

⁴⁵ หจข. ร.5 น.10.4/14 จดหมายเหตุประชุมที่ศาลว่าการเมืองธัญบุรี ครั้งที่ 13 เมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2455

⁴⁶ .หจข. ร.5 น.8.6/3 เรื่อง รายงานกรมกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก แผนกรักษาการทางรถไฟประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117 (ร.ศ.117-118)

⁴⁷ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 1/366 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.120

⁴⁸ หจข. ร.5 น.8.6/3 เรื่อง รายงานกรมกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก แผนกรักษาการทางรถไฟประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117 (ร.ศ.117-118)

* เป็นชาวอังกฤษ เดิมรับราชการเป็นนายกองตระเวนเมืองพม่า ได้รับการว่าจ้างเป็นผู้บังคับการกองตระเวนของสยามระหว่างปี ร.ศ.116-121 (พ.ศ.2440-2445) อ้างถึงใน รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” หน้า 87-89.

เป็นการผิดกฎหมายลักษณะการปกครองท้องถิ่น ถ้าผู้ต้องหาจะร้องขึ้นในศาลใดๆ แล้ว คงจะไม่มีใครกล้าปฏิเสธว่าการที่ทำนั้นเป็นการผิด...”⁴⁹

หน้าที่ในการไต่สวนจับกุมของกองตระเวนยังได้รับการกำหนดเป็นทางการจากประกาศของกระทรวงนครบาลปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) พร้อมกับระบุให้กำนันผู้ใหญ่บ้านเกือบทุกกองตระเวน ด้วยการแจ้งเหตุร้ายต่างๆที่เกิดขึ้นและสืบสวนติดตามจับคนร้าย⁵⁰ ทำให้เกิดการซ้ำซ้อนกันในการปฏิบัติงาน เพราะกำนันผู้ใหญ่บ้านก็มีหน้าที่เดียวกันนี้ขึ้นตรงต่อกรมการในระดับสูงขึ้นไป คือ อำเภอกับเมือง⁵¹ ดังนั้นการปฏิบัติงานจึงไม่มีการประสานงานกัน ดังในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีสเตอร์ลอสัน ผู้บังคับการกองตระเวนวิจารณ์การทำงานของกรมการอำเภอกว่า “ไม่ยอมไปตรวจท้องที่ใช้ให้เสมียนไปตรวจการแทนพร้อมกันนั้นยังกล่าวถึงกำนันผู้ใหญ่บ้านอันมีพฤติกรรมเช่นเดียวกันว่า

“...กำนันผู้ใหญ่บ้านโดยมากเป็นคนมีลักษณะอันร้ายที่สุด แต่เป็นผู้ที่คอยป้องกันผู้กระทำความผิดอยู่เป็นนิจทั้งเป็นคนประพฤตินทรชนอย่างยิ่งในหมู่บ้านนั้นแลเป็นคนชนิดชาติไพร่...ถ้าคิดคัดเลือกคนดีที่สุดซึ่งเป็นผู้ที่มีผู้นับถืออย่างยิ่ง ขอให้ถอดกำนันผู้ใหญ่บ้านที่เป็นชาติไพร่ออกเสียจากตำแหน่งแล้วคนดีก็จะพากันเข้ารับราชการ แลขอตั้งพระราชบัญญัติบังคับให้ผู้ใหญ่บ้านต้องรายงานเหตุอุกฉกรรจ์ทั้งสิ้นส่งไปยังโรงพักพลตระเวนอันใกล้...”⁵²

การตำหนิจากกองตระเวนอย่างรุนแรงเช่นนี้ทำให้ พันโท พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีหรือออกมาชี้แจงการปฏิบัติงานของกรมการเมืองและอำเภอในความรับผิดชอบของตนต่อที่ประชุมของกระทรวงนครบาลในคราวเดียวกันว่า กรมการอำเภอได้ออกไปยังที่เกิดเหตุเสมอ และกำนันผู้ใหญ่บ้านก็สามารถจับผู้ร้ายปล้นสะดมได้เสมอจนได้รับพระราชทานเงินรางวัลหลายราย พลตระเวนจับได้แต่ผู้ร้ายลักเล็กกลักน้อย สำหรับการที่มีสเตอร์ลอสันจะขอแบ่งอำนาจการปกครอง

⁴⁹ หจข. ร.6 น.1/13 ที่ 32/9986 เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 6 ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.130

⁵⁰ อธิก เชน เย ลอสัน, **ธรรมเนียมราชการกองตระเวน**, หน้า 8-9.

⁵¹ เสถียร ลายลักษณ์, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ.116-117** (พระนคร : โรงพิมพ์德利เมล์,2477), หน้า 39,52.

⁵² หจข. ร.5 น.1.1/185 ที่ 5848/8117 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.121

จากข้อความข้างต้นเห็นว่าเป็นการผิดต่อพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ.116 กับทั้งได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับกองตระเวนในหัวเมืองด้วยว่า

“...ยังมีความเห็นอันดีที่ข้าพระพุทธเจ้าจะได้นำมากราบทูลอีกประการหนึ่ง คือ กองตระเวนที่รักษาราชการอยู่ในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯนี้ให้ยกเลิกเสีย ขอรับพระราชทานให้กำนันผู้ใหญ่บ้านได้รับราชการเป็นกองตระเวนรักษาราชการต่อไป คงจะเป็นประโยชน์แก่ราชการมาก ทั้งการโจรผู้ร้ายก็คงจะสงบเรียบร้อยดีกว่าที่ กองตระเวนรักษาราชการอยู่ ณ บัดนี้การบังคับบัญชาก็คงจะเรียบร้อยลงมาก...”⁵³

ความต้องการที่จะให้ยกเลิกกองตระเวนโดยให้ผู้ใหญ่บ้านปฏิบัติหน้าที่เป็นกองตระเวนแทน นั้น สะท้อนถึงปัญหาในการปฏิบัติราชการระหว่างกันอย่างมากอันมีผลต่อการรักษาความสงบเรียบร้อย ซึ่งก่อนหน้านี้นี้ในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) กองตระเวนถึงกับช่วยบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามในการรื้อไล่เผาโรงเรือนราษฎรนับร้อยหลังที่แพ้ความต่อบริษัทในคดีหลวงวาทีตบรเทศซึ่งมีผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องได้รับความเดือดร้อนไปด้วย⁵⁴ กรณีนี้เห็นถึงอำนาจอิสระของกองตระเวนที่ไม่ประสานงานกับอำเภอท้องที่จนอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือในการรักษาผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม ต่อมาในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) มีการแก้ไขระเบียบปฏิบัติงานกองตระเวนในหัวเมืองโดยคงให้กองตระเวนเป็นกำลังในการปราบปรามโจรผู้ร้ายของอำเภอ ให้นายอำเภอท้องที่เป็นผู้ไต่สวนความตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ทุกประการ⁵⁵ ข้อบกพร่องที่กล่าวมานั้นทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของกองตระเวนไม่ได้ผลเท่าที่ควรทั้งที่หน่วยงานนี้มีการจัดตั้งในบริเวณทุ่งรังสิตมาเป็นเวลาหลายปีมีการดำเนินงานที่เห็นถึงการปรับตามพื้นที่เกิดคดีโดยตลอด และจากความรุนแรงของคดีที่เกิดขึ้นทำให้การจัดระบบราชการครั้งสำคัญในบริเวณนี้ด้วยการตั้งเมืองธัญบุรีในเวลาต่อมา

⁵³ หจข. ร.5 น.1.1/185 ที่ 5848/8117 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.121

⁵⁴ หจข. ร.6 กษ.5/5 บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๔ เรื่องราษฎรถูกเผาเยาเรือนใน ร.ศ.๑๑๙”

⁵⁵ หจข. ร.6 น.1/13 ที่ 32/9986 เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 6 ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.130

7.3 ภาครัฐกับการตั้งชุมชน

การรักษาความสงบเรียบร้อยในบริเวณทุ่งรังสิต ทำให้ภาครัฐต้องเข้ามาจัดการปกครองเพื่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎร อันนำไปสู่การตั้งชุมชนพร้อมกับกำหนดความสัมพันธ์ของชุมชนในการดูแลความปลอดภัยจากการใช้กฎหมายจากบทบาทของรัฐ

7.3.1 การตั้งเมืองธัญบุรี

การจัดการปกครองบริเวณทุ่งรังสิตก่อนการตั้งเมืองธัญบุรีเมื่อมีการเปิดพื้นที่โดยการขุดคลอง ทำให้มีผู้คนเข้ามาเพาะปลูกและค้าขายจำนวนมาก การปกครองท้องที่มีเพียงอำเภอเท่านั้น ผู้ใหญ่บ้านแต่ละเมืองที่อยู่ในพื้นที่นี้เป็นผู้ดูแล⁵⁶ ซึ่งมีปัญหาการเข้าชื้อนกันของเขตเมืองจนต้องมีการกำหนดให้แน่ชัดเมื่อปี ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) ให้เมืองปทุมธานีมีบริเวณถึงคลองซอยที่ 5 ฝั่งตะวันตก ส่วนฝั่งตะวันออกเป็นของกรุงเทพฯ⁵⁷ และมีการระบุเขตเมืองให้ชัดเจนยิ่งขึ้นตามการชี้แจงของบริษัท ขุดคลองในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ซึ่งบริเวณเมืองที่กล่าวมารวมอยู่ในครั้งนี้ด้วย บรรดาหัวเมืองต่างก็จัดเขตแขวงภายในได้รวมบริเวณของโครงการรังสิตด้วย เช่น เมืองปทุมธานี มีการแบ่งเป็น 4 อำเภอ คือ

อำเภอคลองรังสิตประยูรศักดิ์ที่ ๓ นายอำเภอ ขุนบำรุงรักษาเขตร (พริ้ง)

อำเภอฝั่งตันออกตอนใต้ นายอำเภอ ขุนวิเศษรักษาการ (พัน)

อำเภอฝั่งตะวันตกตอนเหนือ นายอำเภอ พระยาอรรคศรี (ทิพ)

อำเภอฝั่งตะวันตกตอนใต้ นายอำเภอ ขุนชำนาญรักษาราษฎร (เจ๊ก)⁵⁸

⁵⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 15/7054 กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ.119

⁵⁷ หจข. ร.5 น.8.1/126 หนังสือ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.116

^{*} ดูในเรื่องการแบ่งพื้นที่ของภาครัฐ

⁵⁸ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ทำเนียบหัวเมือง ตอนที่ ๑-๒-๓ ร.ศ.๑๑๙ (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ.119 (พ.ศ.2443)), หน้า 104.

อำเภอคลองรังสิตประยูรศักดิ์⁵⁹ มี 6 ตำบล คือ ตำบลหลัก ๒ ตำบลบ้านคลองเปรม ตำบลคลองจักษ์ที่ ๑ ตำบลคลอง ๒ ตำบลคลองจักษ์ที่ ๓ ตำบลคลอง ๕⁵⁹

การปกครองท้องที่ในเมืองปทุมธานีแม้จะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเมืองในบริเวณทุ่งรังสิต แต่ทำให้เห็นถึงการจัดการจากภาครัฐภายหลังจากเปิดพื้นที่นี้ก่อนหน้าการตั้งเมืองธัญบุรี และด้วยภาวะของความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินอีกทั้งความสะดวกแก่การติดต่อราชการเมื่อเป็นคดีความจึงมีการเตรียมการตั้งเมืองในบริเวณทุ่งหลวง (ทุ่งรังสิต) และทุ่งแสนแสบ ดังข้อความในหนังสือของกรมพระนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ดังนี้

“...การปกครองท้องที่นั้น ยังหาได้จัดให้ประกอบความสะดวกแก่มหาชนซึ่งอยู่ในท้องที่นั้นไม่ เปนแต่จัดให้มีอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านในท้องแขวงตรวจตราดูแลราษฎร แต่การที่จะปลดเปลื้องความทุกข์เป็นต้นว่าพิจารณาพิพากษาคดีแลการบังคับความปกครอง ต้องนำมายังกรุงเทพระยะทางอันไกล ไม่เปนความสะดวกแก่ราชการกับทั้งราษฎรซึ่งอยู่ในท้องที่ จึงสมควรจะต้องจัดการปักปันเขตแดนใหม่...”⁶⁰

การเตรียมการในครั้งนีทางกระทรวงนครบาลได้ส่งพระยามหาโยธาตั้งแต่ปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) เพื่อสำรวจสภาพการทำกินของราษฎรพบปัญหา 3 ประการคือ

1. ปัญหาการแย่งชิงที่นาซึ่งรัฐได้ส่งข้าหลวงกระทรวงเกษตราธิการและกระทรวงยุติธรรม^{*} ออกระงับความวิวาทแล้ว
2. ปัญหาการปล้นและลักสัตว์พาหนะที่มีอยู่เสมอ
3. การปล้นสะดมที่มีชุกชุมและมีความรุนแรงเพราะมีการใช้อาวุธปืนที่สามารถซื้อหาได้ง่ายดาย⁶¹

⁵⁹ หจข. ร.5 น.30/3 เรื่อง บัญชีสำมะโนครัว เมืองนนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ (31 ต.ค.- 14 ธ.ค.117)

⁶⁰ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่15/7054 กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ.119

^{*} ได้แก่ พระยามหาโยธา (คือผู้ออกสำรวจตั้งเมืองธัญบุรีในครั้งนีด้วย) เป็นข้าหลวงฝ่ายเกษตร และหลวงเมธีนฤปกกรณ์ เป็นข้าหลวงยุติธรรม ในปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) อ้างถึงใน พระยาวิสูตรเกษตรศิลป์, “บันทึกความทรงจำเรื่องการออกโฉนดที่ดินสมัยแรก,” หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก พระยาวิสูตรเกษตรศิลป์ (ข้า ศาสลิคุปต์) (มปท: มปพ,2508), หน้า 35-36.

ปัญหาที่พระยามหาโยธาพบนั้น บางส่วนรัฐได้ดำเนินการไปก่อนหน้านั้นแล้วในเรื่องของการแก้ไขข้อพิพาทที่ดิน ส่วนเรื่องอาชญากรรมนับเป็นเรื่องสำคัญของรัฐ “สมัยใหม่” เพราะความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองไม่ใช่เพียงแค่การออกรักษาความสงบเฉพาะยามมีโจรผู้ร้ายหรือข้าศึกศัตรูเท่านั้นแต่ต้องตรวจตราในยามบ้านเมืองปกติด้วยเช่นกัน⁶² ดังนั้นเพื่อที่รัฐจะสามารถรักษาความสงบเรียบร้อยได้เต็มที่ การตั้งเมืองให้เป็นศูนย์กลางการปกครองในบริเวณทุ่งรังสิตจึงเกิดขึ้น และการสำรวจในครั้งนี้ยังเพื่อปักปันเขตแดนกับกำหนดพื้นที่สำหรับตั้งเมืองตามความเห็นของกรมพระนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ความว่า

“...เมืองที่จะตั้งใหม่ในตำบลทุ่งแสนแสนนั้นเปนอาณาเขตรอนใหญ่ทั้งราษฎรได้ตั้งอยู่เปนอันมาก จะตั้งเมืองใหม่แต่เมืองเดียว การปกครองหัวเมืองนั้นใหญ่เกินไป เพราะฉะนั้นสมควรจะตั้งเมืองใหม่ขึ้นเปน ๒ เมืองที่ตำบลคูแสนแสนเมืองหนึ่ง ที่คลองรังสิตตำบลคลองซอยที่ ๗ ฤๅที่ ๘ เมืองหนึ่ง เหตุว่าตำบลทุ่งแสนแสนแลทุ่งหลวงนั้นมีราษฎรไปตั้งโรงเรือนอยู่ในเวลานี้ประมาณ ๖๔๐๐๐ เศษแล้วและยังจะพากันออกไปตั้งทำนาเวลาบริษัทชุดคลองแล้วอีกเสมอต่อไป...”⁶³

เมืองที่จะตั้งในครั้งนี้ได้แยกบริเวณทั้งสองทุ่งเพื่อความสะดวกในการปกครองหากรวมกันแล้วจะมีพื้นที่และราษฎรเป็นจำนวนมาก และในปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) เสนาบดีกระทรวงนครบาลมีความเห็นว่าควรตั้งเมืองที่บริเวณคลองที่ 7⁶⁴ ซึ่งเมืองธัญบุรีได้ตั้งในบริเวณนี้ในปีต่อมา

หลังจากที่สำรวจบริเวณที่ตั้งเมืองแล้วจึงมีการกำหนดเขตแขวงขึ้นสำหรับเป็นเมือง โดยได้แบ่งแขวงจากกรุงเทพฯ อำเภอสี่ตะกระดานกับอำเภอคลองที่ 9 สองอำเภอและแบ่งแขวงจากเมืองปทุมธานี อำเภอคลองเปรมประชากรกิ่งท้องที่ บรรจบกับแขวงเมืองกรุงเก่าและเมืองสระบุรีที่ยังไม่ตั้งนายแขวงอำเภอ รวมเป็นเขตเมืองจัดการท้องที่ขึ้นอยู่ในมณฑลกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองขึ้นที่ตำบลระหว่างคลองซอยที่ 6 กับที่ 7 ฝั่งเหนือคลองรังสิตประยูร

⁶¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 (สำเนา) ที่ 8668 พระยามหาโยธา กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 9 มกราคม ร.ศ.118

⁶² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เทศาภิบาล** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 55-56.

⁶³ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 15/7054 กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ.119

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

ศักดิ์ เมื่อวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ได้มีการกำหนดเขตแขวงเมืองโดยให้ ทิศตะวันตกตั้งแต่ทางรถไฟนครราชสีมาไปทางทิศตะวันออกจนถึงคลองชอยที่ 14 ฝั่งตะวันตก จนเขตเมืองนครนายกและเมืองฉะเชิงเทรา ทิศเหนือตั้งแต่คลองหกวาสายบนฝั่งใต้พรมแดนเมืองกรุงเก่าและเมืองสระบุรี ลงมาทิศใต้พันคลองหกวาสายล่างไป 40 เส้นตามเขตที่นาริมคลองหกวาฝั่งใต้จดแขวงกรุงเทพฯ และเมืองมีนบุรี โดยได้พระราชทานนามเมืองว่า “เมืองธัญญบุรี”⁶⁵

ในการตั้งเมืองธัญญบุรีสิ่งที่ทำควบคู่กันคือ การเตรียมความพร้อมของข้าราชการที่จะมาประจำอย่างถาวร โดยเฉพาะตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองต้องเหมาะสมกับสภาพทางสังคมที่เกิดขึ้นด้วย ดังที่กรมพระนเรศวรฤทธิ กราบบังคมทูลต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ดังนี้

“...ข้อสำคัญใหญ่ในที่ผู้ว่าราชการเมือง จะต้องเป็นข้าทูลลอองธุลีพระบาทที่มีความสามารถ จึงจะรับรองกับผู้มิบรรดาศักดิ์ที่มีไร่นาอยู่ในท้องที่ได้...”⁶⁶

ผู้มิบรรดาศักดิ์ที่ครอบครองที่ดินจำนวนมากเป็นผลจากการใช้ที่ดินในบริเวณทุ่งรังสิตที่เป็นไปเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์จากระบบเช่านาซึ่งรวบรวมกลุ่มคนที่มีความหลากหลายในภูมิภาคและสถานะทางสังคม การกำหนดคุณสมบัติในข้อนี้จึงเป็นผลมาจากสภาพสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้นเช่นกัน

การเลือกผู้ดำรงตำแหน่งนี้จึงมีความสำคัญในด้านภูมิหลังและตำแหน่งทางราชการที่เป็นอยู่เดิม ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีคนแรกคือ นายพันโทพระฤทธิจักรกำจร (เป่า สวัสดิ์-ชูโต) ด้วยเพราะตามประวัติกล่าวว่า เป็นบุตรของนายเขียนมหาดเล็ก และนางเขียนมารดา นายเขียนเป็นบุตรของพระยาสุรเสนา (สวัสดิ์) และเป็นน้องของพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง) ในวงศ์ราชินิกุลอันสืบมาแต่เจ้าคุณชูโต ภายหลังบิดาถึงแก่กรรมพระยาสุรเสนาซึ่งเป็นปู่ได้เลี้ยงมาจนสิ้นอายุ จึงได้รับการอุปการะจากเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) ในด้านการรับราชการได้รับตำแหน่งเป็นหลวงฤทธิจักรกำจร และมียศเป็นนายร้อยโทในกรมทหารม้า ภายหลังได้เลื่อนยศเป็นนายพันตรี แล้วเป็นราชองครักษ์ประจำการ ได้รับราชการเลื่อนเป็น พระฤทธิจักรกำจร หลังจากที่ได้รับตำแหน่งผู้ว่า

⁶⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 นายพันโท พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูลรัชกาลที่ 5 เรื่อง จดหมายเหตุสร้างเมืองธัญญบุรี ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.121

⁶⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่15/7054 กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ.119

ราชการเมืองแล้วจึงได้เลื่อนตำแหน่งเป็น พระยาสุรนาภเสนา⁶⁷ ด้วยพื้นฐานทางชาติกำเนิดและตำแหน่งทางราชการที่ใกล้ชิดกับผู้ที่มีบรรดาศักดิ์จึงมีความเหมาะสม

นอกจากปัจจัยด้านภูมิหลังแล้ว การเรียนรู้งานราชการเป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากตำแหน่งที่เป็นอยู่เดิมไม่ใช่ข้าราชการในสายงานด้านการปกครองจึงต้องมีการฝึกหัดและเรียนรู้แบบแผนราชการปกครองบ้านเมืองในมณฑลกรุงเก่า ซึ่งเป็นแหล่งผลิตกรรมการอำเภอป้อนมณฑลอื่นๆ และฝึกหัดข้าราชการพลเรือนของกระทรวงมหาดไทย⁶⁸ กับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลในขณะนั้น ระหว่างวันที่ 25 เมษายน ถึง 21 มิถุนายน ร.ศ.120 รวมทั้งสิ้น 57 วัน ต่อมาพันโทพระฤทธิจักรกัจจวร ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ. 120 (พ.ศ.2444) กล่าวถึงวิธีเรียนรู้ราชการดังนี้

“...ในเวลาที่ย่ำพระพุทธรเจ้าได้พักอยู่ที่กรุงเก่าและไปตรวจราชการตามหัวเมือง อำเภอนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระกระแสรับสั่งที่ทรงแนะนำสั่งสอนเสมอ และโปรดให้ตรวจแบบแผน ที่ข้าหลวงและอำเภอกำนันตรวจสอบกับลักษณะปกครองไปตลอดทุกหน้าที่ และโปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าคัดลอกแบบข้อบังคับแลคำสั่งและบัญชีทั้งแบบฟอมทุกอย่าง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้เสมียนคัดลอกแบบแผนราชการในมณฑลกรุงเก่า นับว่าเป็นอันที่ได้มาหมดทุกแบบในเวลา...”⁶⁹

การเรียนรู้แบบแผนงานของมณฑลในเขตกระทรวงมหาดไทยส่งผลดีในเวลาต่อมาเมื่อต้องประสานงานกับหัวเมืองที่เกี่ยวข้องในบริเวณทุ่งรังสิตซึ่งมีหัวเมืองในส่วนมหาดไทยด้วย เพราะการจัดหัวเมืองของกระทรวงนครบาลกับเทศาภิบาล ใช้แบบอย่างเดียวกัน คือมีการแบ่งการปกครอง

⁶⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประวัติบุคคลสำคัญ** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2517), หน้า 391-393.

⁶⁸ **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดพระนครศรีอยุธยา** (พระนครศรีอยุธยา : สำนักงานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2527), หน้า 55-56.

⁶⁹ หจช. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 1/366 พระฤทธิจักรกัจจวร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.120

ออกเป็น มณฑล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน⁷⁰ และยังรวมถึงการปฏิบัติงาน เช่น การตรวจราชการ การใช้แบบฟอร์มราชการ กฎระเบียบต่างๆที่ได้เรียนรู้มา การใช้แบบแผนราชการเหมือนกัน เช่นนี้ปรากฏข้อความในประกาศรายชื่อมณฑลและเมืองที่แบ่งปกครอง ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) กล่าวไว้ว่า “...มณฑลกรุงเทพฯขึ้นแก่กระทรวงนครบาลมีเสนาบดีกระทรวงนครบาลบังคับบัญชาอย่างข้าหลวงเทศาภิบาล...”⁷¹ ดังนั้นระเบียบการบริหารงานหัวเมืองจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างหัวเมืองในสองกระทรวงอันส่งผลดีในการประสานงานราชการระหว่างกัน

การเลือกเฟ้นและฝึกฝนผู้ที่เข้ารับตำแหน่งนี้จึงมีความพิถีพิถันเพื่อรับกับสภาพสังคมพร้อมกับดูแลราชการในท้องที่ซึ่งมีปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยได้ และหากเปรียบเทียบกับวิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นผู้ว่าราชการเมืองมีนบุรีในบริเวณทุ่งแสนแสบคือ หม่อมเจ้าสง่างาม ก็มีความแตกต่างกัน ผู้ว่าราชการท่านนี้แม้จะมีสถานะเป็นเจ้านายแต่ก่อนหน้านั้นเคยรับราชการอยู่ในกองตระเวนซึ่งอยู่ในสายงานดูแลความสงบเรียบร้อยมาก่อน อีกทั้งยังไม่ต้องไปฝึกหัดงานราชการเป็นการเฉพาะเป็นแต่เพียงมีประสบการณ์ในการตามสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพไปตรวจราชการในหัวเมืองลพบุรี อ่างทอง ซึ่งอยู่ในมณฑลกรุงเก่าได้ทราบวิธีการปกครองหัวเมืองแล้ว⁷² การ

เลือกหม่อมเจ้าสง่างามเพื่อให้ถ่ายทอดการประสานงานกับเมืองธัญญบุรี ซึ่งผู้มีบรรดาศักดิ์จำนวนมากครอบครองที่นาอยู่มากกว่าที่จะสอดคล้องกับสภาพสังคมอันเป็นถิ่นอาศัยของราษฎรมาแต่เดิมในทุ่งแสนแสบ และอาศัยประสบการณ์ในการปราบปรามโจรผู้ร้ายซึ่งต้องติดต่อกับเมืองธัญญบุรีอีกเช่นกันเห็นได้จากการตั้งกลุ่มโรงพักในเขตคลองหกวาสายล่างดังกล่าว ความพิถีพิถันในตำแหน่งนี้ที่ต่างกันได้สะท้อนถึงความสำคัญของการตั้งเมืองธัญญบุรีอีกด้วย

การตั้งเมืองธัญญบุรีเป็นไปอย่างรวดเร็วซึ่งแสดงถึงความสำคัญของการมีส่วนราชการเพื่อดูแลความเรียบร้อยในบริเวณนี้ โดยผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีเสร็จสิ้นการเรียนรู้งานราชการแล้วได้รับมอบหน้าที่ในวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) และได้กราบบทวายบังคมออกมาว่าราชการเมืองเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) เพื่อดำเนินการจัดระบบราชการและควบคุมการก่อสร้างเมืองใหม่ซึ่งในระยะนี้ปลูกสร้างเป็นโรงนาทั้งศาลาว่าการเมือง เรือนจำ กับโรงพักพลตระเวน ความสำคัญยังแสดงจากงบประมาณตั้งเมืองซึ่งแต่แรกมีเพียง 20,000 บาท แต่ได้สร้างสถานที่ราชการชั่วคราวไปแล้วงบประมาณไม่พอจึงต้องนำเงินสำหรับสร้างเมืองที่ทุ่งแสนแสบอีก 20,000

⁷⁰ พระยาราชเสนา, “ลักษณะการเทศาภิบาล,” ใน **เทศาภิบาล** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 168-183.

⁷¹ หจข. ร.5 ม.2.1/2 เรื่อง รายชื่อมณฑลและเมืองที่แบ่งปกครอง ปี ร.ศ.126

⁷² หจข. ร.5 น.3.6ก/1 ที่10/2212 ลายพระหัตถ์เลขหา กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ.121

บาทมาเมื่อก่อน เพื่อสร้างสถานที่ราชการให้มีความถาวรยิ่งขึ้น คือ ศาลว่าการเมือง ที่พัก
ผู้ว่าราชการเมือง ตะวาง ที่ว่าการอำเภอเมือง เสารัง สะพานท่าน้ำ⁷³ และด้วยความพร้อมของ
งบประมาณทำให้การก่อสร้างสถานที่ต่างๆสำเร็จเมื่อเดือนมีนาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ใน
ระยะเวลาเพียง 1 ปี 8 เดือน⁷⁴ ส่วนการสร้างเมืองที่ทุ่งแสนแสบหรือเมืองมีนบุรีที่ตั้งพร้อมกันนั้น เป็น
เงินที่เหลือจากสร้างเมืองธัญบุรีเพียง 14,650 บาทจากเดิม 24,310 บาทซึ่งต้องใช้สร้างสถานที่
ต่างๆเช่นเดียวกัน⁷⁵ สัดส่วนของการใช้เงินงบประมาณที่ไม่เท่ากันแสดงถึงความสำคัญของเมือง
ธัญบุรีที่ต้องเร่งดำเนินการขึ้นมา

เมื่อสร้างสถานที่ราชการแล้ว จึงมีการจัดพิธีเปิดเมืองธัญบุรีที่มีด้วยพิธีที่สมฐานะ
ความสำคัญของเมืองด้วยการเสด็จพระราชดำเนินของรัชกาลที่ 5 พร้อมพระบรมวงศานุวงศ์และ
เจ้านาย เมื่อวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ในครั้งนี้ได้เสด็จทอดพระเนตรอาคารสถานที่
ทางราชการและโรงพิพิธภัณฑสถานซึ่งแสดงพันธุ์พืชที่เกิดแต่เมืองนี้ รวมทั้งได้เสด็จพระราชดำเนินผูก พัด
สีมาวัดมูลจินดารามซึ่งสร้างโดยพระปฏิบัติราชประสงค์ ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแควนสยามกับ
ภรรยา มีการเตรียมการรับเสด็จด้วยการให้ผู้ที่อาศัยในเมืองนี้ที่เป็นเจ้าของนา ผู้อาศัยทำนา ผู้ที่
ค้าขายตั้งบ้านเรือน ให้นำข้าวชนิดต่างๆมามอบให้กับทางอำเภอเพื่อนำขึ้นทูลเกล้าถวายซึ่งการถวาย
ข้าวนั้นเพราะเป็นน้ำพักน้ำแรงของราษฎรเองและเพื่อให้ถูกกับนามของบ้านเมือง พร้อมกับจัด
มหรสพสมโภชหลายชนิด กับตั้งให้ราษฎรจับจองร้านค้าขายของในวันเปิดเมือง และจัดให้มีการ
พนันเป็นกรณีพิเศษด้วยการแข่งม้าอีกกว่า 1 เดือน⁷⁶ ด้วยพิธีที่มีการเตรียมการรับเสด็จพระราช
ดำเนินและเฉลิมฉลองหลายวันเป็นภาพที่ต่างกับเมืองมีนบุรีซึ่งมีพิธีเปิดเมืองเมื่อวันที่ 2 ตุลาคม
ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ด้วยการเปิดศาลว่าการเมืองและทำพิธีทางศาสนาเท่านั้น⁷⁷

ความจำเป็นในการรักษาความสงบเรียบร้อยให้ผู้เข้ามาอาศัยทำกินบริเวณทุ่งรังสิต รัฐจึง
ต้องจัดระบบราชการขึ้นใหม่ด้วยระยะเวลาที่ไม่ยาวนานนับจากการสำรวจพื้นที่ครั้งแรกเมื่อปี ร.ศ.118

⁷³ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 13/6856 ลายพระหัตถเลขา กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล
กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 10 สิงหาคม ร.ศ.121

⁷⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 นายพันโท พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล
รัชกาลที่ 5 เรื่อง จดหมายเหตุสร้างเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.121

⁷⁵ หจข. ร.5 น.3.6ก/1 ที่49/16094 ลายพระหัตถเลขา กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวง
นครบาล ทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ลงวันที่ 29 มกราคม ร.ศ.121

⁷⁶ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 กำหนดการเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี วันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.121

⁷⁷ หจข. ร.5 น.3.6ก/1 ที่10/204 หม่อมเจ้าสง่างาม ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมีนบุรี กราบทูล กรม
หลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 12 ตุลาคม ร.ศ.121 ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129

(พ.ศ.2442) อีก 2 ปีจึงสร้างเมืองได้สำเร็จพร้อมกับทำพิธีเปิดอย่างสมฐานะ และจากการเตรียมการอย่างพิถีพิถันในด้านบุคลากร รวมถึงพิธีเปิดเมืองเป็นสิ่งย้ำความสำคัญของเมืองธัญบุรี

7.3.2 การเข้าจัดการชุมชน

ภายหลังที่ได้ตั้งเมืองธัญบุรีรัฐได้เข้ามาจัดการกับชุมชนบริเวณนี้ด้วยการกำหนดหน้าที่และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในการรักษาความสงบเรียบร้อยจากโจรผู้ร้ายด้วยพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 ซึ่งเป็นกฎหมายสำหรับจัดการดูแลชุมชนของภาครัฐ

สิ่งที่ตามมาเมื่อมีการตั้งเมืองธัญบุรีคือ ความเปลี่ยนแปลงในด้านจำนวนประชากรที่มีจำนวนมาก ประกอบกับความรุนแรงจากการปล้นสะดมดังที่กล่าวมาซึ่งมีความจำเป็นที่รัฐต้องเข้ามาดูแล ในด้านจำนวนประชากรจากการสำรวจของพระยามหาโยธาในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) มีราษฎรในบริเวณทุ่งแสนแสบและทุ่งรังสิต รวมกันกว่า 68,000 คน เฉพาะทุ่งแสนแสบมี 40,459 คน และทุ่งรังสิตมีราษฎร 27,545 คน⁷⁸ จำนวนของทุ่งรังสิตที่น้อยกว่านั้นเป็นสิ่งยืนยันถึงการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของราษฎรที่อยู่ในบริเวณทุ่งแสนแสบซึ่งมีราษฎรอาศัยมาก่อนหน้านี้ การตั้งเมืองธัญบุรีจะทำให้มีราษฎรอพยพเข้ามาดังที่กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทรงระบุถึงที่ตั้งเมืองใหม่นี้ และคาดการณ์ถึงความเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรเมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2449) ความว่า

“...เมืองจะตั้งใหม่ในทุ่งหลวงนั้นคิดด้วยเกล้าฯ ว่า จะตั้งที่คลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองที่ ๗ จำนวนคนในท้องที่ปัจจุบันนี้มี ๒๗๕๔๕ คน แบ่งเป็น ๔ อำเภอ เหมือนเมืองที่จะตั้งตำบลแสนแสบเพราะบริษัทกำลังขุดคลองแยกทางฝั่งข้างเหนือคลองรังสิตอยู่ ต่อไปคนก็จะเข้าทำนาทวียิ่งขึ้น จำนวนคงไม่น้อยกว่ากัน ...”⁷⁹

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปตามที่ข้อความข้างต้น จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

⁷⁸ หจช. ร.5 น.3.2ก/2 (สำเนา) ที่ 8628 พระยามหาโยธา กราบพูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดี กระทรวงนครบาล เรื่อง สำรวจบริเวณที่ตั้งเมืองใหม่ในทุ่งหลวงและทุ่งแสนแสบ ลงวันที่ 9 มกราคม ร.ศ.118

⁷⁹ หจช. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 15/7054 ลายพระหัตถ์เลขชา กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมพูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ.119

ตารางที่ 18

บัญชีครัวเรือนและพลเมืองในเมืองธัญญบุรีปี ร.ศ.120-129 (พ.ศ.2444-2453)⁸⁰

ปี ร.ศ./พ.ศ.	จำนวนครัวเรือน	จำนวนผู้ชาย	จำนวนผู้หญิง	รวมพลเมือง
120/2444	7,214	17,082	18,445	35,527
121/2445	8,263	18,160	19,005	37,165
122/2446	9,318	11,218	19,582	30,800
123/2447	10,318	21,578	26,582	48,160
124/2448	10,318	21,718	30,582	52,300
125/2449	11,300	21,208	25,572	46,780
126/2450	11,229	23,946	20,750	44,696
127/2451	9,487	21,042	22,457	43,499
128/2452	7,325	16,125	14,209	30,334
129/2453	6,630	12,215	13,639	25,854

และจากพื้นที่อันเป็นเขตสำหรับทำการเพาะปลูกข้าวขนาดใหญ่ ราษฎรจำนวนมากประกอบอาชีพเกษตรกร ซึ่งสามารถระบุจำนวนที่แน่ชัดได้จากตารางนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸⁰ หจข. ร.6 น.10.4/5 ที่1656/8257 พระยานทนต์ตรีเกษตรากรม เรือน เจ้าพระยายมราช เสนาบดี
กระทรวงนครบาล เรื่อง บัญชีพลเมืองในท้องที่เมืองธัญญบุรี

ตารางที่ 19

จำนวนครัวเรือนและพลเมืองที่ทำนาในเมืองธัญบุรี ร.ศ.120-129 (พ.ศ.2444-2453)⁸¹

ปี ร.ศ./พ.ศ.	จำนวนครัวเรือน	จำนวนชาย	จำนวนหญิง	รวมพลเมือง
120/2444	6,115	12,126	14,328	26,454
121/2445	7,216	13,210	14,863	28,073
122/2446	8,412	14,242	15,445	29,687
123/2447	9,312	16,042	16,445	32,487
124/2448	9,412	16,242	16,445	32,687
125/2449	9,392	16,220	24,416	40,636
126/2450	8,180	12,200	14,196	26,396
127/2451	7,480	9,200	12,104	21,304
128/2452	4,593	6,692	9,356	16,048
129/2453	3,945	5,004	5,640	10,644

จากทั้งสองตารางนี้จำนวนราษฎรและครัวเรือนเพิ่มขึ้นมาตลอดภายหลังจากการตั้งเมืองธัญบุรีในระยะ 5-6 ปีแรก ซึ่งเป็นผลมาจากการแบ่งเขตแขวงเมืองข้างเคียง เช่น เมืองปทุมธานี จากรายงานของพระอารักษ์ประชาราษฎร์ ข้าหลวงรักษาราชการเมือง ในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ระบุว่ามีการโอนราษฎรชาย 2,740 คน ราษฎรหญิง 2,547 คน รวม 5,287 คน ทำให้ราษฎรในเมืองปทุมธานีลดลงจาก 27,255 คน เหลือ 22,590 คน⁸² นอกจากนี้ยังมาจากการอพยพ เช่น กรณีเมืองมื่นบุรีบริเวณทุ่งแสนแสบ ภายหลังจากการตั้งเมืองมื่นบุรีมีความเปลี่ยนแปลงด้านจำนวนประชากรจากเดิมที่สำรวจโดยพระยามหาโยธาในปี ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) มีจำนวน 40,459 คน ในสำมะโนครัวเมืองมื่นบุรีปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) หลังการตั้งเมืองเพียงปีเดียวจำนวนประชากรได้ลดลง มีราษฎรชาย 18,290 คน ราษฎรหญิง 16,306 คน รวม 34,596 คน โดยมีการระบุอย่างชัดเจนว่ามีการไปตั้งบ้านเรือนในเมืองธัญบุรี นครนายก และฉะเชิงเทราโดยมาก ซึ่งหัวเมืองดังกล่าวอยู่ในเขต

⁸¹ หจข. ร.6 น.10.4/5 ที่1656/8257 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม เวียง เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง บัญชีพลเมืองในท้องที่เมืองธัญบุรี ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129

⁸² หจข. ร.5 น.3.5ช /1 ที่ 7/116 หลวงอารักษ์ประชาราษฎร์ ข้าหลวงรักษาราชการเมืองปทุมธานี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง จัดการบ้านเมือง ลงวันที่ 21 เมษายน ร.ศ.121

โครงการรังสิตที่ราษฎรถือว่าเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์⁸³ และในปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) มีการระบุจำนวนราษฎรที่ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ราษฎรชายลดลง 2,751 คน ราษฎรหญิงลดลง 987 คน รวม 3,738 คน⁸⁴ จำนวนราษฎรที่เพิ่มขึ้นของเมืองธัญบุรีเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในระยะนี้ ก่อนที่จะเริ่มลดลงเนื่องจากภัยธรรมชาติที่เกิดติดต่อกันหลายปีในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ประกอบกับปัญหาอาชญากรรมที่รุนแรงและการถูกเอารัดเอาเปรียบจากระบบเช่านา⁸⁵ ทำให้มีคนอพยพอย่างมากในช่วงนี้

กลุ่มคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานจำนวนมากภายหลังการสร้างเมืองธัญบุรีมีภูมิหลังทางสังคมที่หลากหลาย ทำให้สภาพสังคมในดินแดนเปิดใหม่แตกต่างจากพื้นที่ใกล้เคียงจนสามารถเปรียบเทียบกันได้กับเมืองในทุ่งแสลงที่ดังพร้อมกัน ดังในรายงานทุ่งแสลง เมื่อปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ของ นายเพ่งศรีสรักษ์นอดีตข้าราชการซึ่งอาศัยและมีที่นาในทุ่งแสลง อันเป็นเขตติดต่อกับทุ่งรังสิตและเป็นเขตที่มีการบุกเบิกทำกินมาก่อนหน้านั้นแล้ว ได้สังเกตความแตกต่างในด้านสังคม การถือครองกรรมสิทธิ์ และลักษณะการอยู่อาศัยอย่างน่าสนใจ ดังนี้

“...พลเมืองของทุ่งแสลงแทบมักจะเป็นคนที่พอทำกินมากกว่าคนจน ถ้าจะเปรียบกับพลเมืองธัญบุรีแล้วก็บริบูรณ์กว่ากันมาก เพราะที่ตั้งมานานกว่ากันประเภทถือที่ดินแดนก็ผิดกันเพราะคนทุ่งแสลงมักจะเป็นผู้ทำนาหรือหากินในที่ดินของตัวเอง แลไม่ค่อยจะมีข้าเจ้าบ่าวขุนนางเป็นพวกแขกครวแลทหารเรือมากกว่าผู้อื่นถ้าจะปกครองโดยจริงก็จะไม่สู้ยากนัก เพราะเป็นคนที่มีหลักแหล่งแทบทั้งนั้น ผิดกว่าพลเมืองธัญบุรีที่เป็นคนล้าอ่อนแลหลักลอยเป็นผู้ที่ซัดขวางมาแต่ที่อื่นแล้วจึงได้มาอยู่เมืองธัญบุรีแลมาอยู่ก็ไม่ค่อยได้เป็นไทยแก่ตนเหมือนดังราษฎรทุ่งแสลงเพราะเป็นทาสของเจ้าของนาโดยมากถึงแม้จะเป็นไทยก็เป็นแต่ผู้เช่าทำนาทั้งนั้น ที่จะถือที่ดินของตนเองนั้นน้อยส่วนกว่าราษฎรทุ่งแสลง

⁸³ หจข. ร.5 น.3.6ช /4 ที่ 43/1044 หม่อมเจ้าสง่างาม ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมีนบุรี กราบพูล กรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานประจำปี ร.ศ.122 ลงวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ.123

⁸⁴ หจข. ร.5 น.3.6ช /6 ที่ 43/1044 หม่อมเจ้าสง่างาม ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมีนบุรี กราบพูล กรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานประจำปี ร.ศ.123 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม ร.ศ.124

⁸⁵ หจข. ร.5 กษ.3.1/11 พระรัชภัณฑพิพัฒน์ หลวงเสนีพิทักษ์ หลวงรัฐวิจิตรวิบูลย์ กราบพูล กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ใต้อาณัติการทำนาในทุ่งหลวงรังสิต ลงวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.125.

แสบหลายเท่าแต่การที่พลเมืองจะทวีขึ้นนั้นเมืองธัญญบุรีคงจะทวีเร็วกว่าเพราะ
ที่ดินที่ปนที่ป่ายังมีอยู่มาก ท่งแสนแสบจวนจะหมดอยู่แล้ว...”⁸⁶

การใช้ประโยชน์ที่ดินจากระบบเช่าได้รวมกลุ่มคนที่มีความหลากหลายของสถานะทาง
สังคมเข้าไว้ด้วยกัน ส่งผลต่อลักษณะการตั้งถิ่นฐานยังไม่ได้มีความผูกพันกับท้องถิ่นมาก่อนจึง
พร้อมที่จะอพยพได้เมื่อเกิดปัญหาที่กระทบต่อการยังชีพ อีกทั้งยังสะท้อนในด้านของวัฒนธรรม
และกิจกรรมในชุมชน เช่น การสร้างศาสนสถานระยะนี้มักเป็นการสร้างโดยผู้มีบรรดาศักดิ์หรือ
เจ้าของที่นามากกว่าจะเป็นความร่วมมือกันของคนในชุมชน⁸⁷ หรือเรื่องการเล่นที่ควรเป็นแบบ
ของในวัฒนธรรมชวา เช่น การเล่นเพลงพื้นบ้านต่างๆที่ต้องปฏิบัติในชุมชนพร้อมกัน กลับพบว่า
ราษฎรมักเล่นการพนันโดยเฉพาะตามบ่อนของผู้มีบรรดาศักดิ์อย่างมากซึ่งเป็นการใช้เงินตราในการ
สร้างความบันเทิงและหารายได้ไปพร้อมกัน อันเป็นความสนใจของแต่ละคนมากกว่าจะเป็น
กิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ส่วนการเล่นอย่างเพลงพื้นบ้านกลับมีการจ้างมาแสดงดังที่กล่าวมาใน
บทก่อนหน้านี้ สภาพสังคมที่เกิดขึ้นเอื้ออำนวยต่อการเกิดคติความบนพื้นฐานของการแสวงหา
ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและทรัพยากร ตลอดจนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รัฐจึง
จำเป็นต้องจัดระเบียบความสงบเรียบร้อยในชุมชนที่เกิดขึ้นด้วยกฎหมายอันเป็นเครื่องมือที่สำคัญ

ในระยะเวลาที่มีการสัมปทานที่ดินของบริษัทชุดคลองแกลคูนาสยามนั้น เป็นช่วงที่รัฐได้ จัดระบบ
การปกครองให้ครอบคลุมทั่วทั้งราชอาณาจักรในภูมิภาคต่างๆเพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอันมีผล
ต่อท้องถิ่นและชุมชน และขยายขอบเขตการปกครองรัฐให้ความสนใจที่จะเข้าดูแลในส่วนท้องถิ่น
ถึงระดับตำบลและหมู่บ้าน ด้วยการจัดตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ดังในรับสั่งของรัชกาลที่ 5 ที่มี
ต่อ หลวงเทศาภิบาลวิจิตรวิจารณ์ (เส็ง วิริยศิริ) ในปี พ.ศ.2435 ความว่า

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸⁶ หจข. ร.5 น.47.1/26 (สำเนา) ที่ 15688 นายเพ่งศรีสวรรค์ กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 เรื่อง ถวายรายงาน
สภาพการทำนาในทุ่งแสนแสบ ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ.120

⁸⁷ สุภาวค์ จันทวานิช, “การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต,” ใน **ร้อยปีคลอง
รังสิต** (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 319.

“...เรามีหลักแต่โบราณว่ามีเจ้าบ้าน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน แขวงตามบ้านนอกหรือหัวเมือง เวลานี้มีเป็นบ้านๆ กำนันแขวงอะไรอยู่บ้างแล้ว การที่จะจัดใหม่ต่อไปนั้นเห็นว่า เราควรอนุโลมจัดท้องที่คล้ายคลึงกับที่เราจัดมืออยู่บ้างแล้วบางเมือง คือ

กำหนดหลายๆเจ้าบ้านที่อยู่ใกล้ติดกันเป็นกลุ่มๆหนึ่งเข้าเป็นบ้าน ในกลุ่มนี้ เรียกว่า “หมู่บ้าน” แล้วให้ผู้ใหญ่บ้านปกครองคนหนึ่ง หลายๆหมู่บ้านที่อยู่ใน ระยะใกล้เคียงกันพอสมควร ตั้งขึ้นเป็น “ตำบล” ให้มีกำนันเป็นหัวหน้าตำบล หลายๆตำบลรวมเป็นแขวง หรืออำเภออันหนึ่ง การรวมบ้านขึ้นเป็นหมู่บ้าน เป็น ตำบลเป็นอำเภอเช่นนี้ คงมีเล็กบ้างใหญ่บ้าง ต้องถือเอาภูมิประเทศท้องที่เป็น หลัก...”⁸⁸

ในเดือนสิงหาคมปีเดียวกันนั้น ได้มีการจัดเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านและกำนันขึ้นเป็นครั้งแรกที่บ้านเกาะบางปะอิน แขวงเมืองกรุงเก่า จำนวน 15 ตำบล โดยได้ส่งกรมการไปจัดทำบัญชี สำมะโนครัวบ้านที่จะจัดเป็นบ้านและตำบลให้รวมครัวเรือนได้ 10 เจ้าของเป็น 1 หมู่บ้านแล้วให้ เรียกเจ้าของบ้านมารวมพร้อมกันเพื่อเลือกผู้ใหญ่บ้าน ส่วนกำนันก็ให้ผู้ใหญ่บ้านเลือกกันอีกครั้ง หนึ่ง⁸⁹ รัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดตั้งชุมชนให้เป็นหน่วยการปกครองท้องถิ่นในระดับหมู่บ้านและ ตำบลโดยอาศัยพื้นฐานการปกครองแต่เดิมมาก่อน เพื่อให้ง่ายต่อการปกครองเพราะการเลือก ตำแหน่งผู้นำชุมชนแม้จะเป็นการเลือกของคนท้องถิ่นแต่ก็เป็นการจัดให้เลือกโดยรัฐเท่ากับเป็นการ คัดคุณสมบัติของผู้นำที่รัฐต้องการได้เช่นกัน

รูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่นที่จัดขึ้นยังสอดคล้องด้วยการเป็นส่วนหนึ่งของการปกครอง ส่วนภูมิภาค คือ การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลที่มีขึ้นครั้งแรกในปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) มี รูปแบบ คือ การรวมหัวเมืองต่างๆขึ้นเป็นมณฑลมีข้าหลวงจากส่วนกลางไปปกครองแล้วแบ่งการ ปกครองท้องที่เป็น เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้านให้บังคับบัญชาขึ้นตรงต่อกัน⁹⁰ วิธีการนี้ใช้เป็นแบบ

⁸⁸ หลวงเทศาภิบาลวิจารณ์ (เส็ง วิริยศิริ), “แรกกำเนิดการปกครองท้องที่,” **มหาไทย 5** (เมษายน- พฤษภาคม 2523): 6-15. อ้างถึงใน คมเนตร ญาณโสภณ, “อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในท้องถิ่นยุคเทศาภิบาล,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 146.

⁸⁹ คมเนตร ญาณโสภณ, “อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการ ปกครองในท้องถิ่นยุคเทศาภิบาล,” หน้า 147.

⁹⁰ พระยาราชเสนา, “ลักษณะการเทศาภิบาล,” ใน **เทศาภิบาล** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 168-183.

แผนเดียวกันทั้งหัวเมืองที่ขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทยและนครบาล อำนาจของรัฐได้ถูกกระจายไปจนถึงระดับท้องถิ่นโดยที่รัฐได้เข้าดูแลท้องถิ่นเป็นเบื้องต้น

รัฐใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าจัดระเบียบการรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชนด้วยการกำหนดแบบแผนหน้าที่ของผู้นำชุมชนที่จะมีต่อรัฐ คุณสมบัติของผู้นำชุมชน และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่จะช่วยราชการให้ดำเนินไปด้วยดี กฎหมายที่สำคัญในเรื่องนี้คือพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ.116^๙ ซึ่งเป็นการกำหนดหน้าที่การบริหารงานในท้องที่ให้เป็นแบบเดียวกันทั้งหมดไม่ว่าท้องที่นั้นจะเป็นชุมชนมาก่อนหรือไม่ก็ตาม^{๙1}

พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดการจัดตั้งชุมชนเป็นหมู่บ้านและตำบล การที่จะจัดตั้งนั้นต้องได้รับความเห็นชอบการกำหนดขอบเขตจากข้าหลวงเทศาภิบาลก่อนและหมู่บ้านที่จะจัดตั้งให้มีเจ้าบ้านราว 10 บ้านจึงจะเป็นหมู่บ้านได้ ส่วนตำบลให้รวมกัน 10 หมู่บ้าน ในทางกลับกันสภาพของความเป็นหมู่บ้านจะสิ้นสุดหากลูกบ้านอพยพไปมากจนเป็นหมู่บ้านไม่ได้^{๙2}

ผู้ที่จะเป็นผู้ใหญ่บ้านได้ก็จะต้องได้รับการเลือกจากผู้อาศัยในที่นั้น แต่รัฐก็ยังเข้ามามีบทบาทด้วยการให้นายอำเภอท้องที่เป็นประธาน ผู้ที่ได้รับเลือกนายอำเภอจะพาไปที่ว่าการเมืองเพื่อมารับหมายตั้งจากผู้ว่าราชการเมืองและต้องทำพิธีถือน้ำสาบานทุกปี สำหรับกำนันก็ปฏิบัติเหมือนกัน^{๙3} การเป็นผู้ใหญ่บ้านก็มีเหตุสิ้นสุดด้วย คือ ต้องไปอยู่ที่อื่น ต้องราชทัณฑ์ ไปทำราชการ ตำแหน่งอื่น ทุจริต ลูกบ้านขอให้ออก การสิ้นสุดสภาพของหมู่บ้าน^{๙4} และกำหนดหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน คือ ต้องแจ้งเหตุต่อกำนัน ทำสำมะโนครัว ตรวจตราเหตุร้าย ปราบปรามโจรผู้ร้าย ระงับเหตุเพลิงไหม้กับต้องจัดให้มีเครื่องสัญญาณเรียกลูกบ้านเวลาเกิดผู้ร้ายหรือเพลิงไหม้ ส่วนกำนันก็มีหน้าที่ดูแลผู้ใหญ่บ้านโดยจัดประชุมข้อราชการต่างๆระหว่างกันและต้องรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้อำเภอทราบ^{๙5}

^๙ ประกาศใช้ในมณฑลเทศาภิบาลเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม ร.ศ.116 และประกาศใช้ในมณฑลกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ.116

^{๙1} นพวรรณ วชิราภิวัฒน์, “พระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในช่วง พ.ศ.2435-2458,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), หน้า 138.

^{๙2} ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ.116-117*, หน้า 23,25,31.

^{๙3} ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ.116-117*, หน้า 25-26,33.

^{๙4} เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-31.

^{๙5} เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-28,35-41.

ในส่วนของผู้ที่ถูกรบกวนก็ถูกกำหนดความสัมพันธ์ในชุมชนด้วยความรับผิดชอบโดยการช่วยเหลือผู้ใหญ่วัยระงับเหตุร้าย เช่น การปล้นสะดมและดับเพลิง รวมถึงการขัดคำสั่งปฏิบัติงานทางราชการถ้าหากไม่ทำตามมีโทษตามกฎหมายซึ่งระบุโทษไว้ดังนี้

“มาตรา ๑๓ ถ้าเหตุตั้งว่ามาในข้อก่อนเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านตีสัญญาเรียกหมู่บ้าน ลูกบ้านคนใดขัดขืน ไม่มาช่วยตามสัญญา มีความผิดต้องระวางโทษสถาน ๑ ให้จำไว้ไม่เกินกว่าเดือน ๑ สถาน ๑ ปรับเป็นเงินไม่เกินกว่า ๑๖๐ บาท สถาน ๑ ให้จำแลปรับด้วย ให้ผู้ใหญ่บ้านเอาตัวลูกบ้านคนนั้นมอบกำนันพาไปส่งนายอำเภอไต่สวน ถ้าได้หลักฐาน ให้นายอำเภอขอต่อศาลให้ปรับไหมลงโทษลูกบ้านผู้กระทำผิดตามโทษานุโทษ”⁹⁶

“มาตรา ๑๔ ถ้าผู้ใหญ่บ้านบังคับบัญชาตามหน้าที่ แลลูกบ้านคนใดขัดขืนไม่กระทำตาม หรือฟ้องอำพรางให้ผู้ใหญ่บ้าน ลูกบ้านคนนั้นมีความผิด ต้องระวางโทษปรับเป็นเงินไม่เกิน ๒๐ บาทสถาน ๑ จำขังไว้ไม่เกินเดือน ๑ สถาน ๑ หรือปรับแลจำด้วยทั้ง ๒ สถาน ให้ผู้ใหญ่บ้านจับตัวมอบกำนันพาส่งนายอำเภอเมื่อนายอำเภอไต่สวนได้หลักฐาน ให้ขอต่อศาลให้ปรับไหมลงโทษแก่ผู้ทำผิดตามโทษานุโทษ”⁹⁷

รัฐได้ใช้ข้อกำหนดเข้ามากำหนดการจัดตั้งชุมชนทั้งขอบเขตและจำนวนครัวเรือนตลอดจนหน้าที่รับผิดชอบของผู้นำชุมชน และยังรวมถึงหน้าที่ของลูกบ้านที่มีต่อชุมชนของตนเอง การเข้าปกครองชุมชนจนถึงระดับหมู่บ้านตามที่ระบุในพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 รัฐได้ดำเนินการโดยทั่วไป เช่น ที่มณฑลกรุงเก่า ซึ่งก่อนหน้านี้อรัฐได้จัดการทดลองเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นครั้งแรกในปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) ซึ่งนอกเหนือได้ผู้นำตามความต้องการของคนในชุมชนแล้วผู้นำที่ได้ยังสอดคล้องกับความต้องการของรัฐด้วย ต่อมาในปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) เมื่อได้มีการจัดตั้งเป็นมณฑลก็มีการใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ในการปกครองท้องที่

⁹⁶ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ.116-117**, หน้า 28.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน.

ด้วยเช่นกัน⁹⁸ แม้ว่าการใช้กฎหมายนี้รัฐจะใช้โดยทั่วไป แต่สำหรับบริเวณทุ่งรังสิตที่มีความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างมากจากสภาพสังคมที่มีการเข้ามาทำกินของผู้คนอันหลากหลายในภูมิภาคและสถานะทางสังคม จึงมีความจำเป็นที่รัฐต้องเข้ามาจัดการกับชุมชนในบริเวณนี้เพื่อความสงบเรียบร้อย เห็นได้จากการตั้งเมืองธัญบุรีซึ่งจะทำให้รัฐสามารถใช้กฎหมายฉบับนี้ผ่านทางกรมการอำเภอไปสู่ราษฎรในท้องที่จนเกิดการจัดตั้งเป็นชุมชนและการเลือกสรรผู้นำชุมชนตามที่รัฐต้องการ

เมืองธัญบุรีมีการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นเช่นเดียวกับการจัดหัวเมืองแบบเทศาภิบาล จากข้อมูลในปีแรกระบุว่า มี 4 อำเภอ⁹⁹ คือ อำเภอเมือง อำเภอคลองหลวง อำเภอหนองเสือ อำเภอลำลูกกา มีกำนัน 51 คน (51 ตำบล) ผู้ใหญ่บ้าน 479 คน (479 หมู่บ้าน)¹⁰⁰ เพื่อให้สามารถดูแล

⁹⁸ นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์, "การจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2438-2453," (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521), หน้า 90-101.

⁹⁹ หจข. ร.5 น.3.2ก/24 นายพันโท พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูลรัชกาลที่ 5 เรื่อง จดหมายเหตุสร้างเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.121

* อำเภอเหล่านี้มีการแบ่งพื้นที่ดังนี้

อำเภอเมือง ตั้งแต่ทางรถไฟนครราชสีมาตลอดไปจนคลองซอยที่ 14 พรมแดนเมืองนครนายกและตามลำคลองรังสิตประยูรศักดิ์ขึ้นไปข้างฝั่งเหนือภายใน 41 เส้น กับยื่นลงไปข้างฝั่งใต้ภายใน 81 เส้น ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ ณ ตำบลคลองซอยที่ 6 ใกล้ศาลว่าการเมือง

อำเภอคลองหลวง ตั้งแต่แนวเขตอำเภอเมืองด้านเหนือขึ้นไป จดคลองบางหลวงเชียงรากน้อย พรมแดนกรุงเก่า และยาวไปตามลำคลองหกวาสายบนถึงคลองซอยที่ 7 ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่บนคลองซอยที่ 2 ฝั่งตะวันออกตรงทางแยกไปลำน้ำเสียบและคลองบางหลวงเชียงราก

อำเภอหนองเสือ ตั้งแต่คลองซอยที่ 7 แห่งคลองหกวาสายบนต่อเขตอำเภอคลองหลวงไป จดคลองซอยที่ 14 ฝั่งเหนือพรมแดนเมืองนครนายก และตั้งแต่คลองหกวาสายบนพรมแดนเมืองสระบุรี มาจนหลักเขตอำเภอเมือง ที่ว่าการตั้งอยู่ ณ คลองซอยที่ 10 แห่งคลองหกวาสายบน

อำเภอลำลูกกา ตั้งแต่ลำสมอทองทางรถไฟนครราชสีมาไปจนคลองซอยที่ 14 พรมแดนเมืองฉะเชิงเทราและเมืองนครนายก และตั้งแต่พื้นคลองหกวาสายล่าง 40 เส้นพรมแดนกรุงเทพฯ และเมืองมีนบุรี ขึ้นมา จนจดแนวเขตอำเภอเมืองฝั่งใต้คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่คลองซอยที่ 7 ฝั่งตะวันออกแห่งคลองหกวาสายล่าง

¹⁰⁰ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 1/950 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.121

ความสงบเรียบร้อยของท้องถิ่นตามกฎหมายระเบียบที่ทางราชการกำหนดไว้ จึงต้องมีการออกตรวจ ท้องที่ของผู้ว่าราชการเมืองซึ่งจะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรและข้อบกพร่องทางราชการต่างๆซึ่ง “รัฐสมัยใหม่” กำหนดหน้าที่นี้ให้กับข้าราชการเป็นสำคัญ เพราะความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ต้องมาจากการออกตรวจตราในยามปกติไม่ใช่แต่เวลาที่มีโจรผู้ร้ายหรือศึกสงครามเท่านั้น และเพื่อที่จะปฏิบัติโดยทั่วไปจึงมีคำสั่งจากการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลเมื่อวันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 120 (พ.ศ.2444) ให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ พร้อมกับนั้นให้ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ออกตรวจตั้งแต่เดือนเมษายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)¹⁰¹ ระเบียบปฏิบัตินี้ได้ออกใช้ในระยะเวลาที่มีการตั้งเมืองใหม่แห่งนี้พอดี และรับกับการดูแลท้องที่ต่างๆในท้องทุ่งให้เกิดความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินด้วยการเข้าจัดการกับชุมชนตามข้อกฎหมายของรัฐ

เมื่อพันโทพระฤทธิจักรกำจรได้รับโปรดเกล้าฯให้เป็นผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ได้ระบุดัง ปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยจากโจรผู้ร้ายในบริเวณที่จะตั้งเมืองใหม่เมื่อปี ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ว่า “...ทำเลเหล่านี้เป็นแต่ทุ่งนามีคนพาลชุกชุมอยู่เพราะไม่ได้เป็นบ้านเมืองมาแต่เดิม...”¹⁰² และเมื่อเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในปีต่อมาพบว่า ปัญหาโจรผู้ร้ายมีมาอย่างชุกชุม การพกพาอาวุธทำได้ สะดวกไม่มีผู้ใดตรวจจับกุม ส่วนกรมการอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านไม่ได้เอาใจใส่ราชการกับไม่มี ความรู้ในราชการและข้อมูลที่ควรทราบทั้งจำนวนราษฎร สัตว์พาหนะ ต่างก็ไม่สามารถตอบได้ และยัง “...ตั้งตนเป็นก๊กเป็นเหล่าถืออำนาจเอาเอง...”¹⁰³ แสดงถึงสภาพสังคมที่เกิดขึ้นและการ ปกครองที่เป็นอยู่แต่เดิม

สิ่งที่ต้องกระทำคือ การออกตรวจท้องที่พร้อมกับจัดตั้งชุมชนและผู้นำชุมชนให้ถูกต้อง ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 การจัดตั้งชุมชนโดยมีแผนการที่จะให้คน ในหัวเมืองข้างเคียงมาตั้งถิ่นฐานเพื่อให้ง่ายแก่การดูแลและทำให้การค้าขายเจริญ ดังที่ผู้ว่า ราชการเมืองกล่าวไว้ในคราวตรวจที่ตั้งอำเภอหนองเสือ เมื่อเดือนสิงหาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ความว่า

“...ตลาดนี้อยู่ใกล้ที่ว่าการเมืองสระบุรี เห็นด้วยเกล้าว่าถ้าที่ว่าการอำเภอหนอง เสือได้ไปตั้งลงที่ตำบลปากคลองซอยที่ ๑๑ เรียบร้อยแล้ว ราษฎรที่ตั้งโรงอาไศรย

¹⁰¹ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 63/16759 เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระฤทธิจักร กำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เรื่อง ให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจราชการ ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121

¹⁰² หจข. ร.5 น.3.2ก/2 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลง วันที่ 28 มีนาคม ร.ศ.121

¹⁰³ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 2/367 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.120

อยู่ในตลาดนี้คงจะข้ามฟากมาหาไศรยอยู่ในที่ใกล้แก่ที่ว่าการอำเภอหนองเสือ ซึ่งเป็นเขตรัฐของเมืองธัญบุรีโดยมาก ไซ้แต่ราษฎรที่ตลาดนี้แห่งเดียวก็หาไม่ ยังราษฎรที่จะตั้งโรงค้าขายอยู่ในที่ตลาดหนองหม้ออันเป็นตลาดที่ตั้งอยู่ในที่ใกล้แก่ที่ว่าการอำเภอหนองเสือเหมือนกัน เหตุว่าเป็นการห่างจากความอันตราย ด้วยว่าตั้งโรงร้านอยู่ในที่ใกล้แก่ที่ว่าการอำเภอหนองเสือ เมื่อมีเหตุการณ์อย่างไร ก็จะได้ร้องขอให้กรมการอำเภอช่วยได้ให้ทันทั่วที่ ที่ว่าการอำเภอหนองเสือนั้นหวังว่า คงจะไม่ซ้าหนักที่ว่าการอำเภอก็คงจะสำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ได้ทันแก่เวลาต้องการ เพราะในเวลาเช้าพระพุทธรูปเจ้าก็กำลังคิดจัดการเตรียมจะไปตั้งที่ว่าการอำเภออยู่แล้ว การคงจะสำเร็จได้ในเร็ววันนี้เป็นแน่...”¹⁰⁴

การเลือกทำเลตั้งที่ว่าการอำเภอหนองเสือจึงคาดหวังว่าจะมีราษฎรเข้ามาอาศัยในพื้นที่เมืองธัญบุรีได้มากขึ้น ย่อมหมายถึงการเกิดชุมชนรายรอบสถานที่ราชการซึ่งจะสะดวกต่อการดูแลความปลอดภัยรวมทั้งการติดต่อราชการด้วย

ในระดับหมู่บ้านมีการกำหนดแบบแผนราชการไว้โดยในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ผู้ว่าราชการเมืองได้ส่งแบบหมายการตั้งหมู่บ้านซึ่งระบุให้มีการทำป้ายบอกชื่อผู้ใหญ่บ้าน กำหนด และการเรียกชื่อหมู่บ้านให้ถือเอาการเรียกของราษฎรเป็นหลักนอกเหนือจากการเรียกตามชื่อคลอง การลำดับหมู่บ้านให้กำหนดเป็นหมายเลขให้ชัดเจนใน 1 ตำบลให้มี 10 หมู่ พร้อมกับให้อำเภอท้องที่มีสมุทหะเบียนกำหนดผู้ใหญ่บ้านเพื่อให้ใช้ลงทะเบียนเมื่อเข้ารับหรือออกจากตำแหน่ง¹⁰⁵

ส่วนการตั้งหมู่บ้านนั้นดำเนินไปพร้อมกับกำหนดตัวผู้นำชุมชน โดยอาศัยสภาพสังคมที่เกิดขึ้นจากการเกิดระบบเช่านาและการอพยพมาตั้งโรงทำนาเพื่อบุกเบิกที่ทำกิน เช่น การตั้งผู้ใหญ่บ้านในบริเวณคลอง 12 จากการตรวจราชการของผู้ว่าราชการเมือง เมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445) ดังนี้

¹⁰⁴ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 47/952 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.121

¹⁰⁵ หจข. ร.5 น.3.2ก/6 มีบอกส่งแบบวิธีราชการ (5 ก.ค.ง-16 ธ.ค.120)

“...ที่โรจนานายแฉงตั้งอยู่นั้นมีโรงนาตั้งอยู่ด้วยกันหลายโรงสมควรที่จะตั้ง
ผู้ใหญ่บ้านขึ้นไว้ปกครองรักษาลูกบ้านได้ จึงได้เรียกราษฎรมาประชุมกัน ราษฎร
เหล่านั้นเลือกได้นายขาวตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านในตำบลนั้นแล้ว...”¹⁰⁶

และในคราวเดียวกันเมื่อได้ไปตรวจที่คลอง 14 พรหมแดนเมืองนครนายกและธัญญบุรี ซึ่งเป็นที่
เปลี่ยวไม่มีบ้านเรือนราษฎรเว้นแต่โรงของนายแสงกับพวกอยู่หมู่เดียวจึงได้เรียกประชุมเห็นควรให้
ตั้งนายแสงเป็นผู้ใหญ่บ้านดูแลในที่นั้น¹⁰⁷

ในพื้นที่ซึ่งเป็นระบบเช่านาได้รวบรวมผู้คนในฐานะของผู้เช่าจากขุนนางและผู้มี
บรรดาศักดิ์ไว้เพื่อสนองต่อการผลิตข้าว รัฐได้เข้ามาจัดการให้เป็นหมู่บ้านขึ้น ดังในการตรวจ
ในที่นาบริเวณคลอง 12 ของพระเจ้านั่งงยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ได้ประชุมตั้งนายโก๋ นายก
องนาให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ดังนี้

“...ครั้นเวลาเช้า ๕ โมง ๑๕ นาที ได้ประชุมตั้งนายโก๋เป็นผู้ใหญ่บ้านในที่อันนี้
การที่ได้ตั้งนายโก๋เป็นผู้ใหญ่บ้านดังนี้ ก็เพราะเห็นด้วยเกล้าว่าในที่แห่งนี้ย่อมจะ
กลัวเกรงนับถือนายโก๋อยู่โดยมาก ครั้นจะตั้งให้ผู้อื่นเป็นผู้ใหญ่บ้านขึ้นราชการใน
ที่แห่งนี้ก็จะกระทำเป็นการที่ติดขัดต่างๆ ทั้งในเวลาประชุมนี้ราษฎรก็พร้อม
ใจกันยอมยกให้นายโก๋เป็นผู้ใหญ่บ้านด้วย ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ออกประทวนตั้ง
นายโก๋เป็นผู้ใหญ่บ้านในที่แห่งนี้ตามที่ราษฎรพร้อมใจกันเห็นควร...”¹⁰⁸

หรือการตรวจที่โรงนาของพระเจ้าน้องนางเธอพระองค์เจ้าชนิษฐาณารี ได้ประชุมตั้งนายขับ
นายกองนา ของเจ้าที่ดินรายนี้ขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน¹⁰⁹ ภารกิจด้านนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญปรากฏการตั้ง
ผู้ใหญ่บ้านอีกหลายรายคือ จินบุญ นายหรง นายสิน ในการตรวจราชการเมื่อปี ร.ศ.121 (พ.ศ.
2445) อีกเช่นกัน ผู้ที่จะเป็นผู้นำในหมู่บ้านจึงต้องเป็นผู้ที่ยอมรับจากราษฎรเพื่อความสะดวกใน
การประสานงานกับทางราชการ เช่น การตั้งนายโก๋ในข้างต้น

¹⁰⁶ หจช. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 47/952 พระฤทธิจักรกัจจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.121

¹⁰⁷ เรื่อง เดียวกัน.

¹⁰⁸ . ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 12/485 พระฤทธิจักรกัจจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ.121

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน.

การตั้งหมู่บ้านโดยรัฐต้องเป็นไปตามกฎหมายในด้านจำนวนครัวเรือนหากไม่ถึง 10 ครัวเรือนก็ไม่เข้าหลักเกณฑ์ เช่น บริเวณคลอง 6 ที่โรงนาของนายวอนได้ยกครอบครัวมาทำนา ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีอยู่เพียง 6 หลังไม่สมควรตั้งผู้ใหญ่บ้านเพราะน้อยไป แต่ได้ให้กำนันตรวจตราไว้ก่อน¹¹⁰ หรือหากมีมากเกินไปก็จะถูกแบ่งเป็นหมู่บ้านใหม่ เช่น ที่บ้าน นายเฉยผู้ใหญ่บ้านบริเวณคลอง 5 มีลูกบ้านมากถึง 60 หลังคาเรือนไม่สามารถปกครองได้จึงต้อง แบ่งออกไป¹¹¹

สภาพสังคมที่เกิดจากการแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจทั้งจากการอพยพเข้ามาบุกเบิก และการเกิดระบบเช่าซึ่งผู้คนต่างไม่ได้มีความผูกพันกับท้องถิ่นนี้มาก่อน เมื่ออำนาจต่อการใช้ที่ดินเข้ามาจัดการให้เป็นหมู่บ้านตามข้อกำหนดแบบแผนไว้ แม้ว่าจะมีการตั้งโรงเรียนเป็น กลุ่มเป็นพวกหากไม่เข้าเกณฑ์ของรัฐก็ไม่สามารถเป็นหมู่บ้าน และไม่สามารถมีผู้นำชุมชนที่รัฐ ยอมรับได้ต้องใช้วิธีอื่นเพื่อดูแล ดังกรณีของนายวอนที่ต้องให้กรมการท้องที่ดูแลแทน

หมู่บ้านและผู้ใหญ่บ้านที่รัฐได้ตั้งขึ้นได้กำหนดการดูแลความปลอดภัยตามที่ระบุใน กฎหมายลักษณะการปกครองท้องที่ ซึ่งกำหนดหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านและความสัมพันธ์กับลูกบ้าน ที่มีต่อชุมชนของตน รัฐได้ใช้นโยบายนี้ผ่านการออกตรวจราชการที่เป็นไปอย่างเคร่งครัด ดังที่ หลวงกำจัดโสณทุจจริต ได้ชมการปฏิบัติงานของ พันโทพระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี ในคราวประชุมที่กระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 17 เมษายน ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ดังนี้

“...การตรวจตราท้องที่ที่เกี่ยวอนค่างแรมอยู่ตามบ้านกำนันผู้ใหญ่บ้านแห่งละ ๑ คืบ ๒ คืบ แล้วท่านได้สอบสวนทดลองตีกลองและเกราะซึ่งเป็นเครื่องหมายของ ลูกบ้าน ถ้าลูกบ้านคนใดเพิกเฉยเสียไม่มาให้ทันตามที่ผู้ใหญ่บ้านนัดหมายแล้ว ท่านผู้ว่าราชการเมืองก็เอาตัวลูกบ้านคนนั้นทำโทษเสีย ถ้าลูกบ้านคนใดมาตาม

¹¹⁰ . ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 64/1446 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบทูล กรมหลวง นเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.121

¹¹¹ หจข. ร.5 น.3.2ข/7 ที่244/2225 พระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี กราบเรียน พระยา สุขุมณีนวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.126

กำหนดนัดหมายก็มีรางวัลให้ตามสมควร ท่านผู้ว่าราชการเมืองได้กระทำการดังนี้ เดือนหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๒ ครั้ง...”¹¹²

หน้าที่สำคัญที่รัฐกำกับกับชุมชนจากข้อความนี้ คือ การตีเกราะสัญญาณเรียกเมื่อเกิดเหตุร้ายซึ่งถือเป็นมาตรการป้องกันในระดับชุมชนซึ่งระยะแรกพบว่ายังไม่มีความพร้อม ดังในการตรวจการของผู้ว่าราชการเมืองในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) บริเวณคลอง 9 มาถึงบ้านนายขับให้ตีเกราะเรียกลูกบ้านที่อยู่ในความปกครองถึง 179 คนมาเพียง 2 คน จากนั้นไปที่บ้านผู้ใหญ่โทนซึ่งถามอะไรก็ไม่ได้ความเพราะประหม่าจึงให้นายชุมลูกบ้านตีเกราะมีลูกบ้านมาเพียง 11 คนไม่ได้นำอาวุธมา ต่อมาไปที่บ้านผู้ใหญ่แพ้วใช้เครื่องสัญญาณเป็นขวดเป่าเรียกลูกบ้านมาเพียง 4 คนไม่ได้นำอาวุธมาและได้แก้ตัวว่าเป็นการมารับมุลนาย แต่กระนั้นก็มีผู้ที่ทำความชอบคือนายเขียวซึ่งอยู่หมู่บ้านข้างเคียงมาช่วยจึงได้ให้เงินรางวัลกับนายเขียว และเมื่อไปตรวจที่บ้านนายอยู่ผู้ใหญ่บ้านได้ชี้แจงระเบียบราชการถูกต้องและทดลองตีเกราะเรียกลูกบ้านมา มีลูกบ้านมาพร้อมกับอาวุธจึงให้รางวัลไป¹¹³ ซึ่งเป็นการชักจูงให้ประพฤติถูกต้องตามหน้าที่ในระยะเวลาที่แรกตั้งเมือง

ต่อมาได้เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนต้องปฏิบัติ เช่น กรมการอำเภอหนองเสือ ได้ตรวจตามหมู่บ้านต่างๆในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) พบว่าเกราะกับไม้ตีที่ชำรุดสั่งให้หามาเปลี่ยนใหม่และให้ใช้เชือกผูกไม้ตีไว้กับเกราะเพื่อไม่ให้ผู้ฟังผิดเสียง และได้ตีเกราะทดลองเรียกประชุมลูกบ้านเพื่อสอบถามความเป็นอยู่กับอบรมสั่งสอนไม่ให้ประพฤติผิดกฎหมาย¹¹⁴ การกำหนดการดูแลรักษาเครื่องสัญญาณอย่างละเอียดแสดงถึงรัฐได้มามีส่วนจัดการกับชุมชนให้มีมาตรการป้องกันตนเองได้ตามที่รัฐต้องการ

การปฏิบัติตามข้อกฎหมายของผู้นำท้องถิ่นและความสัมพันธ์ที่ถูกกำหนดไว้จึงเป็นสิ่งสำคัญ การลงโทษจึงเกิดขึ้นเมื่อประพฤติดนบิดแบบแผนที่กำหนดไว้ เช่น ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) เมื่อผู้ว่าราชการเมืองมาตรวจที่บ้านนายสอนผู้ใหญ่บ้านบริเวณคลอง 2 พบว่าแต่งตัวนุ่งโจรงมารับเมื่อสั่งให้ไปนำสำมะโนครัวมาให้ดูก็ยั้งนุ่งโจรงมาอีก ครั้นถามจำนวนคน กระปือ เรืออาวุธที่ปกครองก็ตอบไม่ได้ เห็นว่านายสอนไม่มีความรู้พอกับทั้งกริยาไม่เรียบร้อยจึงสั่งให้นายอำเภอถอดออกจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน และได้กำกับกับนายอำเภอว่าถ้าผู้ใหญ่บ้านคนใดมี

¹¹² หจข. ร.5 น.1.1/193 ที่ 93 หลวงกำจัดโสทรทุจริต กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ.122

¹¹³ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 12/485 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ.121

¹¹⁴ หจข. ร.5 น.3.2ข/10 เรื่อง รายงานยกกรมการอำเภอหนองเสือประจำเดือน สิงหาคม ร.ศ.129

กรียาเช่นนี้ต้องเรียกตัวไปลงโทษ¹¹⁵ ขณะเดียวกันการที่รัฐเข้าไปจัดการเลือกผู้นำชุมชนทำให้ความประพฤติของผู้นำต้องเป็นที่ยอมรับของราษฎรที่ปกครองดังที่ราษฎรหมู่ 12 ตำบลคลอง 9 ร้องเรียนต่อกรมการอำเภอเมืองในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ขอเปลี่ยนตัวผู้ใหญ่บ้านเพราะประพฤ

ตัวไม่เหมาะสมเมาสุราเที่ยวกล่าวคำหยาบช้า¹¹⁶ พฤติกรรมของผู้นำที่เหมาะสมจึงถูกกำหนดโดยชุมชนซึ่งรัฐเข้าไปจัดการให้ราษฎรมีส่วนเลือกและมีส่วนถอดถอนจากข้อกำหนดนี้ได้เช่นกัน ขณะที่ความสัมพันธ์ของราษฎรต่อชุมชนได้ถูกกำหนดให้ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ดังที่กรมการอำเภอล้าลูกกาทำซ้ำกับผู้ใหญ่บ้านให้ตีกระแสนัญญาณเรียกลูกบ้านช่วยจับโจรผู้ร้ายและดับเพลิง ถ้าผู้ใดขัดขืนให้ส่งกรมการอำเภอไต่สวน¹¹⁷ ความสัมพันธ์ของราษฎรและความประพฤติของผู้นำชุมชนที่ตั้งขึ้นจึงถูกกำหนดภายใต้แบบแผนปฏิบัติของภาครัฐ

การปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำท้องถิ่นได้รับผลเป็นที่น่าพอใจนับตั้งแต่ปีแรกที่ตั้งเมืองด้วยการที่สามารถช่วยราชการจับโจรผู้ร้ายได้ เมื่อคราวพิธีเปิดเมืองในปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) นายรัก กำนันตำบลคลอง 5 อำเภอคลองหลวงได้รับพระราชทานรางวัลจากราชการที่ 5 เพราะช่วยจับผู้ร้ายปล้นโรงนายศุภได้¹¹⁸ ปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มีการตั้งบรรดาศักดิ์ ชุน ให้กำนัน 6 คน¹¹⁹ ขณะเดียวกันก็มีความร่วมมือของผู้นำท้องถิ่นและราษฎร เช่น นายซับ กับลูกบ้านติดตามจับนายจ่ายคนร้ายลักกระบือของอำเภอไต่สวนที่คลอง 7 และรวมถึงความสัมพันธ์ของราษฎรซึ่งต้องมีหน้าที่ช่วยราชการ ดังในกรณีของนายแถม ราษฎรตั้งบ้านที่คลอง 6 สืบจับกระบือถึงตำบลบ้านถั่ว เมืองปทุมธานี จนได้ตัวนายบู คนร้ายลักกระบือจากคลอง 3 สองกรณีหลังนี้จึงได้รับรางวัลจากทางราชการ¹²⁰ การกำหนดหน้าที่ของผู้นำและความรับผิดชอบต่อชุมชนจากเจ้าหน้าที่รัฐปรากฏผลในทางปฏิบัติ

¹¹⁵ หจข. ร.5 น.3.2ข/6 ที่213/1875 พระยาสุรนาทรเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรียน พระยาสุโขมณัย วินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ.126

¹¹⁶ หจข. ร.5 น.3.2ข/10 เรื่อง รายงานย่อตรวจการของกรมการอำเภอเมืองประจำเดือนกันยายน ร.ศ.129

¹¹⁷ หจข. ร.5 น.3.2ข/9 เรื่อง รายงานย่อกรมการอำเภอล้าลูกกา ประจำเดือน กุมภาพันธ์ ร.ศ.128

¹¹⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่ 94/1903 พระฤทธิจักรกัจจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวง นครศรีธรรมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 21 ธันวาคม ร.ศ.121

¹¹⁹ หจข. ร.5 น.3.2ข/14 เรื่อง ประทวนตั้งกำนันคำ นายแถม นายหรุ่น นายเรือง นายหรั่ง จินตุน กำนัน รวม 6 คนซึ่งมีความอุสาหะจงรักภักดีต่อราชการ (2-17 พ.ศ.124)

¹²⁰ หจข. ร.6 น.10.4/21 ที่581/4538 พระยาสุริยราชวรภัย ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรียน เจ้าพระยา ยมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2458

เมื่อรัฐมีส่วนสำคัญต่อการเกิดหมู่บ้านในบริเวณนี้ ความสัมพันธ์ของชุมชนจึงพึ่งพารัฐ ในเวลาที่เกิดปัญหาซึ่งนับเป็นผลสำเร็จในการปฏิบัติงานของรัฐถึงกับมีชุมชนบางแห่ง เช่น ที่หมู่ 3 ตำบลคลอง 6 ฝั่งคลองรังสิต พร้อมใจกันเลือกพันโทพระยาสุรนาถเสนี ผู้ว่าราชการเมือง ขึ้นเป็น ผู้ใหญ่บ้านเมื่อปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446)¹²¹ หรือเพียงปีเดียวหลังการเปิดเมืองธัญบุรี ในชุมชนแห่งนี้ อาจต้องการอาศัยบารมีของผู้มีอำนาจและรวมถึงอำนาจรัฐผ่านทางผู้มีบรรดาศักดิ์ท่านนี้ในการ ปกป้องชุมชนให้อยู่รอดในสภาพสังคมที่การแย่งชิงทรัพยากรและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเกิดขึ้น อย่างมาก

รัฐยังได้ช่วยเหลือราษฎรโดยผ่านกรมการอำเภอ เช่น การที่กรมการอำเภอเมืองได้ร่วมกับ ราษฎรบริเวณตลาดปากคลอง 7-8 ออกเงินร่วมกันจ้างแขกยาม 4 คนเพื่อรักษาตลาด เนื่องจาก โรงพักพลตระเวนตำบลสี่ตะกระดานที่อยู่ใกล้เคียงย้ายไปที่ถนนบุรี ราษฎรมีความหวาดกลัวโจร ผู้ร้าย¹²² หรือในด้านปัญหาการทำนา เช่น ภัยจากช้างที่เข้ามาทำผลผลิตเสียหายในปี ร.ศ.120(พ.ศ.2444) มีช้างเข้ามาในเขตอำเภอคลองหลวง กับอำเภอหนองเสือ กรมการอำเภอพร้อมด้วย กำหนดผู้ใหญ่บ้านกับลูกบ้านรวม 250 คน ร่วมกันไล่ช้างออกไป¹²³ หรือในยามที่เกิดภัยธรรมชาติ ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 บทบาทของรัฐมีส่วนช่วยราษฎร เช่น ที่อำเภอหนองเสือในปี ร.ศ.129 (พ.ศ. 2453) ราษฎรขาดแคลนข้าวจนต้องนำข้าวที่ใช้ทำพันธุ์มาบริโภค นายสีปลัดอำเภอออกเงินซื้อข้าว แจกราษฎร ส่วนขุนอินทรโทรเลข พาราษฎรตำบลคลอง 8-9 ไปเยี่ยมข้าวจากหม่อมใหญ่ ใน กรมพระเทวงษ์วิโรปกการ ให้ยืมจำนวน 35 เกวียนและในการนี้ทางอำเภอได้ขอให้ราษฎรช่วยกันทำนบ และได้เลี้ยงอาหารแก่ราษฎรด้วย¹²⁴ และการช่วยใกล้เคียงกับบริษัทและราษฎรในการเปิดปิด ทำนบประตุน้ำที่มีปัญหาเพราะสภาพพื้นที่ต่างกันเช่นที่ ขุนไชยราชรักษานายอำเภอลำลูกกา จัด ประชุมราษฎรและบริษัทในปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) เห็นควรเปิดประตุน้ำให้ราษฎรในที่ลุ่มได้รับน้ำ

^{*} คือ บรรดาศักดิ์ใหม่ของ พันโทพระฤทธิจักรกำจร ภายหลังที่ได้เป็นผู้ว่าราชการเมือง

¹²¹ หจข. ร.5 น.3.2ข/7 ที่ 49/582 พระยาสุรนาถเสนี ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพลุ กรมหลวง นครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง กรมการอำเภอและราษฎรมาขอให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ลงวันที่ 22 กรกฎาคม ร.ศ.122

¹²² หจข. ร.5 น.3.2ก/110 หนังสือ พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพลุ กรมหลวง นครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ราษฎรอำเภอลำลูกกา หวาดกลัวโจรผู้ร้ายเมื่อมีการย้าย โรงพักสี่ตะกระดาน เดือนมกราคม ร.ศ.127

¹²³ หจข. ร.5 น.3.2ก/8 หนังสือ พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบพลุ กรมหลวง นครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 10 สิงหาคม ร.ศ.120

¹²⁴ หจข. ร.5 น.3.2ข/10 ที่ 889/5301 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เรียน เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ.129

สร้างความพอใจให้กับราษฎรและบริษัท¹²⁵ การช่วยเหลือของรัฐที่มีต่อชุมชนดังที่กล่าวมายังปรากฏถึงความร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหาระหว่างกันด้วย

ไม่เฉพาะแต่การจัดชุมชนตั้งสำหรับราษฎรในพื้นที่เท่านั้น จากการศึกษาพื้นที่ส่วนมากถูกจับจองโดยผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์ต่างๆที่โดยมากอยู่ในกรุงเทพฯซึ่งยากแก่การรวมตัวในท้องถิ่นแต่รัฐก็สามารถแสวงหาความร่วมมือได้ เห็นได้จากการจัดประชุมโดยกระทรวงเกษตรราธิการเมื่อ

วันที่ 10 ธันวาคม ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) เพื่อหารือปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพการทำนาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในระยะ 5-6 ปีก่อนหน้านี้ ผู้เข้าร่วมประชุมมีทั้งหมด 36 คน เป็นเจ้านาย 4 คน ขุนนาง 11 คน ชาวตะวันตก 6 คน ในจำนวนนี้มีบาทหลวง 1 รูป และราษฎร 15 คน¹²⁶ มากกว่าครึ่งเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ซึ่งชี้ถึงสภาพสังคมในบริเวณนี้ได้

มีการเสนอปัญหาต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการทำนา เช่น ให้ใช้เครื่องจักรทำนา ให้ตั้งข้าหลวงเกษตร ไล่ช้างที่มากินข้าวในนา พร้อมทั้งเสนอปัญหาสังคม เช่น การให้เลิกการพนัน ให้ระงับโจรผู้ร้าย และปัญหาด้านเศรษฐกิจ เช่น อัตราแลกเปลี่ยนเงินบาทที่เพิ่มขึ้น¹²⁷ ปัญหาที่ถูกเสนอจึงเป็นปัญหาที่ครอบคลุมทุกระดับเพราะผู้ร่วมประชุมอยู่ในสถานะที่ต่างกัน แม้จะยังไม่ปรากฏผลในการแก้ไขโดยทันทีแต่สิ่งที่ตามมาคือรัฐคาดหวังว่าจะใช้เป็นแม่แบบในการแก้ปัญหาในที่อื่น ดังข้อความจากรับสั่งของกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ถึงการการประชุมครั้งนี้เมื่อปี ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ความว่า

“...ที่ได้เรียกแต่ชาวนาในทุ่งหลวงมาประชุมนั้นเพราะเรียกได้ง่ายด้วยอยู่ในกรุงเทพฯโดยมาก เพื่อเป็นการทดลองดูสักครั้งหนึ่งก่อน ถ้าได้ผลดีแล้วก็จะได้เรียกชาวนาในท้องที่อื่นๆมาประชุมฟังความเห็นต่อไป...”¹²⁸

¹²⁵ “ข่าวเมืองรัตนบุรี,” *หนังสือพิมพ์ไทย* (25 สิงหาคม ร.ศ.127)

¹²⁶ หจข. ร.5 กษ.3.1/14 เอกสารรายงานประชุมชาวนา ลงวันที่ 10 ธันวาคม ร.ศ.128

¹²⁷ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก กส.13/319 ที่1529 พันโทพระพิณิจสารวา ถึงหลวงวิเศษศาสตร์ นายเวรพิเศษกระทรวงเกษตรราธิการ เรื่อง หัวข้อประชุมชาวนาคลองรังสิต ลงวันที่ 6 มกราคม ร.ศ.128

¹²⁸ เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก กส.13/319 ที่ 2/14512 หนังสือกระทรวงเกษตรราธิการกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่อง ได้มีรับสั่งให้หารือเรื่องปัญหาการทำนากับกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กับพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ลงวันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ.128

ภายหลังการประชุมมีการจัดทำเป็นรายงานการประชุมขึ้นมาได้จัดส่งไปยังมณฑลต่างๆบางแห่งมีการร้องขอเพิ่ม เช่นที่มณฑลนครศรีธรรมราชซึ่งไม่พอแจกให้กรมการอำเภอ พร้อมกันนั้นได้ส่งเอกสารนี้ไปยังหนังสือพิมพ์อีก 9 ฉบับ¹²⁹ การประชุมครั้งนี้จึงเป็นการฟังความเห็นเพื่อเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาที่แม้จะไม่ได้จัดการความสงบเรียบร้อยกับชุมชนโดยตรงแต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็เป็นสิ่งที่ราษฎรในพื้นที่ต้องประสบด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้การร่วมกันกันระหว่างหัวเมืองในบริเวณเดียวกันเป็นสิ่งสำคัญในการรักษาความสงบเรียบร้อยให้เกิดขึ้น ซึ่งมาจากการเรียนรู้แบบแผนราชการของหัวเมืองข้างเคียง ปราบกฏในการตรวจราชการของผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี เช่น ในเดือนสิงหาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ได้ไปตรวจที่อำเภอบางอ้อ เมืองนครนายก ซึ่งทางกรมการอำเภอได้ชี้แจงระเบียบราชการให้ทราบและจึงไปดูสถานที่ราชการต่างๆ ตลาด โรงบ่อน พร้อมทั้งได้สนทนาข้อราชการกับพระยาพิบูลสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองนครนายก ในคราวเดียวกันด้วย จากการตรวจราชการครั้งนี้ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีเห็นว่าไม่มีอะไรแตกต่างจากที่ได้กระทำอยู่ในเมืองธัญบุรีแล้ว¹³⁰ ภารกิจด้านนี้ยังรวมไปถึงกรมการอำเภอด้วย เช่น กรมการอำเภอหนองเสือ ในปี ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ได้ตรวจถึงที่ว่ากรมการอำเภอหนองแค เมืองสระบุรีซึ่งเป็นพรมแดนระหว่างกัน ได้กำชับให้กำนันผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่คลอง 11 ถึง ตำบลหนองหม้อออกตรวจตราคนร้ายเพราะมีเรื่องขึ้นล่องค้าขายข้าวจำนวนมาก¹³¹

ขณะเดียวกันทางหัวเมืองใกล้เคียงได้เข้ามาตรวจการจ้ดราชการของเมืองธัญบุรี เช่น พระอารักษ์ประชาราษฎร์ ผู้ว่าราชการเมืองปทุมธานี เข้ามาตรวจในเดือนกันยายน ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445) พระฤทธิจักรกำจร ได้นำแบบบัญชีต่างๆไปดู เห็นว่าจัดการได้เรียบร้อย และได้หารือเรื่องการจัดการบ้านเมืองและระงับเหตุโจรผู้ร้าย¹³² การออกตรวจท้องที่ระหว่างหัวเมืองที่อยู่ในเขตพื้นที่โครงการรังสิตทำให้ได้ทราบถึงการจ้ดงานราชการและยังเกิดความร่วมมือกันแก้ปัญหาโจรผู้ร้ายที่

¹²⁹ เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก กส.13/319 ร่างหนังสือที่ 15/15123 พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ เรียน เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ 3 มกราคม ร.ศ.128

¹³⁰ หจข. ร.5 น.3.2ก/12 ที่ 47/952 พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.121

¹³¹ หจข. ร.5 น.3.2ข/10 เรื่อง รายงานย่อตรวจการของกรมการอำเภอหนองเสือ ประจำเดือนกันยายน ร.ศ. 129

¹³² หจข. ร.5 น.3.5ข/2 ที่ 122/1695 หลวงอารักษ์ประชาราษฎร์ ข้าหลวงรักษาราชการเมืองธัญบุรี กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง รายงานตรวจราชการ ลงวันที่ 3 กันยายน ร.ศ.121

มีการหลบหนีข้ามเขตแขวง เช่น ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) มีการจับกุมคนร้ายที่ปล้นกระบือ 120 ตัวจากเมืองสระบุรีเข้ามาในท้องที่อำเภอหนองเสือโดยความร่วมมือทั้งสองเมือง¹³³

ส่วนหัวเมืองรายรอบต่างมีการจัดเขตแขวงการปกครองใหม่เพื่อที่จะดูแลราษฎรได้ทั่วถึงมากขึ้น ในด้านใต้ของทุ่งรังสิตมีการตั้งเมืองมีนบุรีพร้อมกับการตั้งเมืองธัญบุรี ทางด้านตะวันออกในปี ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) มีการย้ายที่ทำการมณฑลปราจีนบุรีจากเมืองปราจีนบุรีไปยัง

ฉะเชิงเทราซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวและเป็นแหล่งเกิดอาชญากรรมอย่างมาก¹³⁴ ส่วนทางตอนเหนือของทุ่งในเขตเมืองอยุธยาพื้นที่ด้านใต้สุดของเมืองได้แบ่งบางส่วนของทุ่งรังสิตเป็นอำเภออุทัยน้อย ในปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) โดยได้รวมตำบลต่างๆที่ขึ้นอยู่กับเขตอำเภออุทัย อำเภอพระราชวัง และเขตของอำเภอหนองแค เมืองสระบุรี ซึ่งอยู่ในพื้นที่โครงการรังสิตบริเวณคลอง 6, 26, 27 และ 28¹³⁵ ทางด้านตะวันตกมีการแบ่งเขตท้องที่เมืองปทุมธานีในปี พ.ศ.2459 โดยเห็นว่าเขตการปกครองเดิม 3 อำเภอคือ อำเภอเมือง อำเภอสามโคก อำเภอเชียงราก อยู่ทางตะวันออกริมแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้กันและมีพื้นที่ในทางตะวันตกมากไม่สะดวกแก่การปกครอง จึงได้แบ่งเขตอำเภอเมืองกับอำเภอสามโคกใหม่ครอบคลุมถึงอำเภอเชียงราก และยกเลิกอำเภอนี้เสียกับให้ตั้งอำเภอใหม่ทางด้านตะวันตกคือ อำเภอลาดหลุมแก้ว¹³⁶ การจัดแบ่งแขวงเมืองเพื่อให้ราษฎรสะดวกต่อการติดต่ออำเภอและสามารถช่วยเหลือได้ทันทั่วทั้ง

รัฐได้เข้ามามีการจัดการกับชุมชนในทุ่งรังสิตด้วยการจัดระบบการปกครองใหม่ด้วยการตั้งเมืองธัญบุรีเพื่อให้สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง การใช้กฎหมายนับเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการจัดตั้งหมู่บ้านและกำหนดตัวผู้นำชุมชนพร้อมกับหน้าที่ความรับผิดชอบและความสัมพันธ์ภายใต้ข้อกฎหมายของรัฐ ขณะเดียวกันจากสภาพของการถือครองที่ดินส่วนมากเป็นของผู้มีบรรดาศักดิ์ที่มีได้อยู่ในพื้นที่แต่รัฐก็สามารถสร้างความร่วมมือบางประการด้วยการจัดประชุมเพื่อรับฟังปัญหา ร่วมกันเพื่อเป็นแนวทางแก้ไขต่อไป อีกทั้งการดูแลพื้นที่นี้ยังมีการติดต่อกับหัวเมืองรายรอบและมี

¹³³ หจข. ร.5 น.3.2ก/55 หนังสือนายแถม ปลัดอำเภอหนองเสือ เจริญ พระยาสุรนาถเสนา ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ลงวันที่ 7 ธันวาคม ร.ศ.124

¹³⁴ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์), หน้า 95.

* ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอวังน้อย ในปี พ.ศ.2458

** คือ อำเภอบางปะอิน

¹³⁵ **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.** (พระนครศรีอยุธยา: สำนักงานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2527), หน้า 122-124.

¹³⁶ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, **ประชุมกฎหมายประจำสภ เล่ม 29 พ.ศ.2459** (มปท : โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2477), หน้า 343-344.

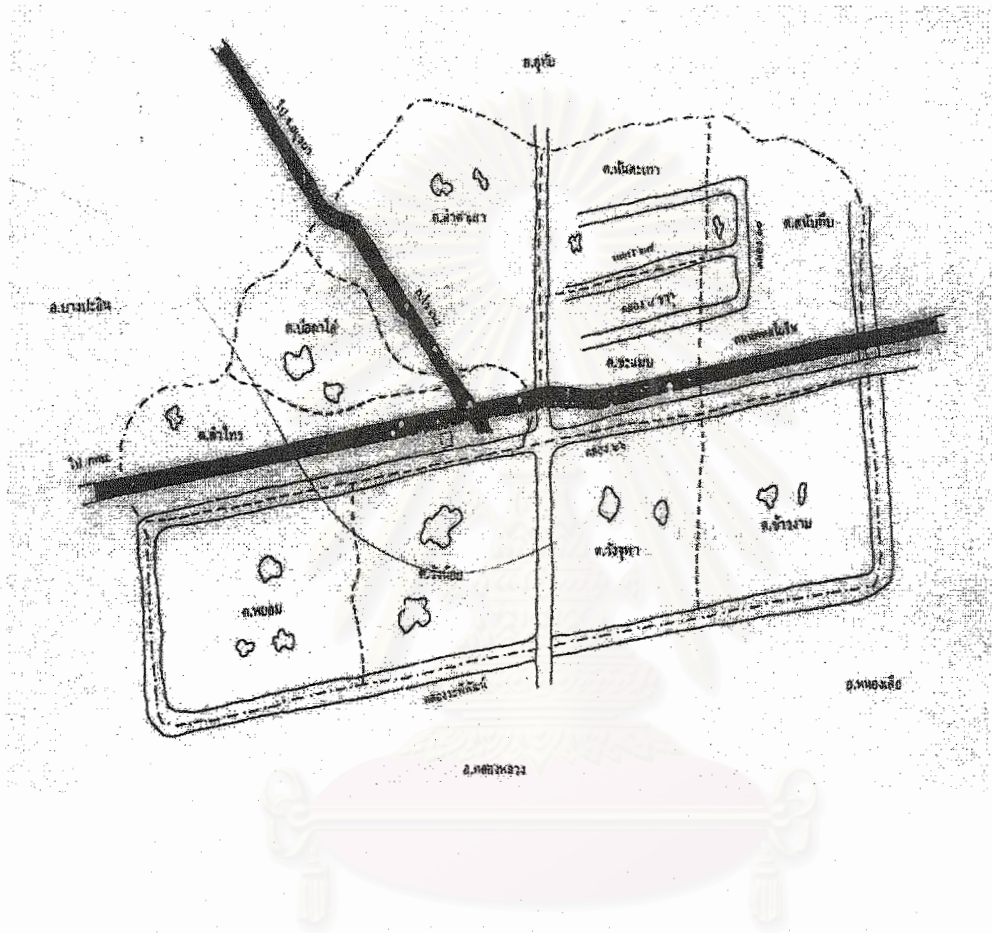
การปรับการแบ่งเขตแขวงเพื่อความสะดวกต่อการปกครอง สภาพของชุมชนที่เกิดขึ้นนี้จึงถูก
จัดการจากภาครัฐโดยตรง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 4

แสดงเขตอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

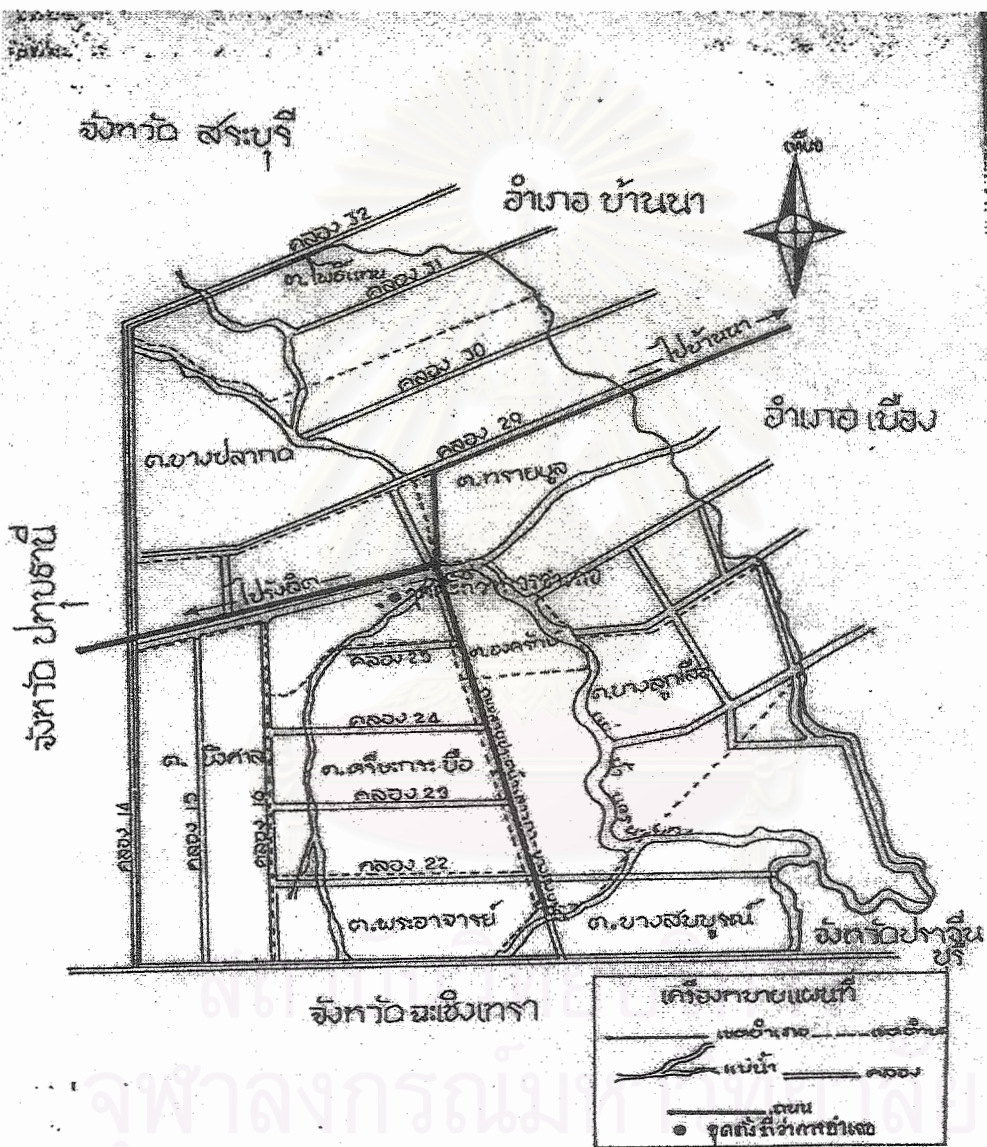
ที่มา: ประวัตินครไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พระนครศรีอยุธยา:

สำนักงานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2527), หน้า 123.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 5

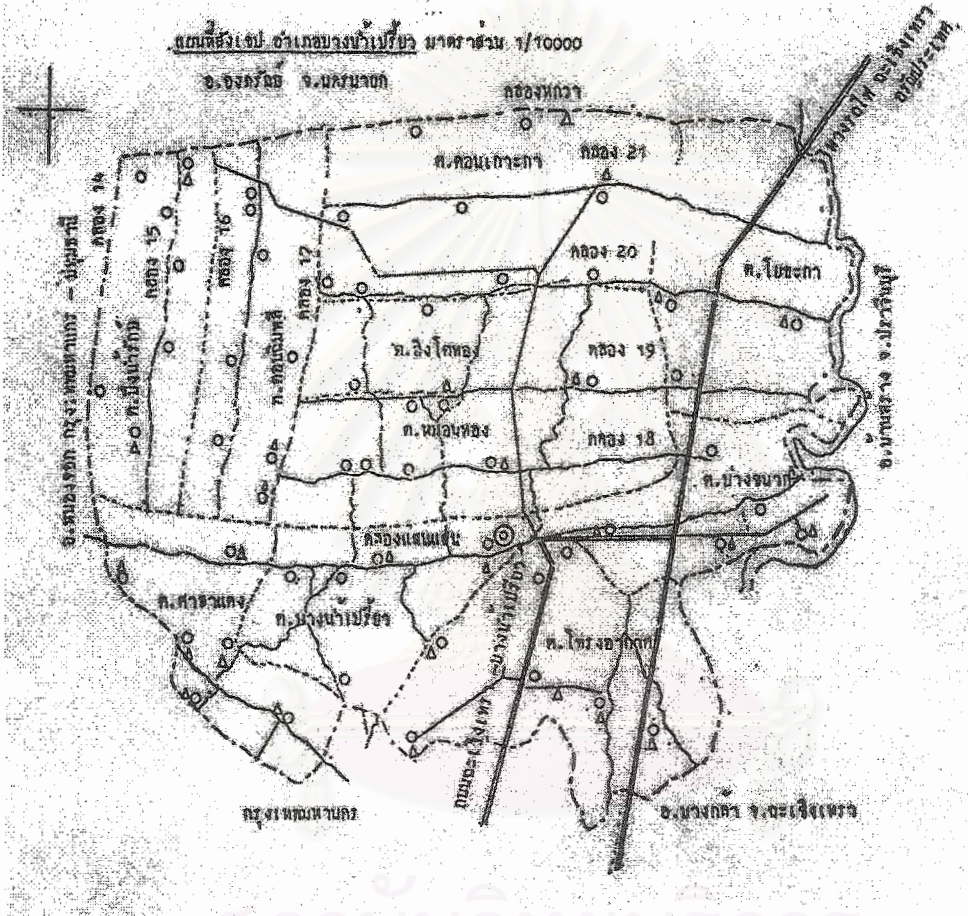
แสดงเขตเมืองนครนายกซึ่งอยู่ในพื้นที่โครงการรังสิต

ที่มา: ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดนครนายก (นครนายก: สำนักงาน จังหวัดนครนายก, 2527), หน้า 56.

แผนที่ 6

แสดงเขตเมืองฉะเชิงเทราซึ่งอยู่ในพื้นที่โครงการรังสิต

ที่มา: ประวัตินครไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดฉะเชิงเทรา (ฉะเชิงเทรา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2528), หน้า 89.

7.4 ความสัมพันธ์ทางสังคมกับการใช้กฎหมายเข้าแก้ปัญหาในชุมชน

ชุมชนในบริเวณนี้ได้ถูกจัดตั้งและเข้าจัดการกับชุมชนที่ไม่ได้มีความผูกพันใดๆกับพื้นที่นี้มาก่อน โดยที่ภาครัฐได้ใช้กฎหมายลักษณะการปกครองท้องถิ่นที่เป็นแบบแผน ขณะเดียวกันจากสภาพสังคมที่มีความหลากหลายของภูมิหลังและสถานะทางสังคม การแย่งชิงทรัพยากรและความปลอดภัยในการดำรงชีวิตเป็นเรื่องที่สร้างความขัดแย้งให้กับสังคมในดินแดนเปิดใหม่ ทำให้เชื้ออำนาจต่อผู้อาศัยในบริเวณนี้ที่ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือเข้าแก้ปัญหาจนถือเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามการที่กฎหมายเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาจนเป็นความสัมพันธ์ในชุมชนมีที่มาจากการที่ราษฎรมีสติธิทางกฎหมายมากขึ้น

เมื่อมนุษย์รวมกันเป็นสังคมขึ้นมาอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งในการดำรงชีวิตจึงจำเป็นต้องมีการควบคุมความขัดแย้งที่เกิดขึ้นซึ่งมีวิวัฒนาการควบคู่มากับสังคมมนุษย์ตั้งแต่การรวมกลุ่มตามเครือญาติและเผ่าพันธุ์เดียวกัน ไปจนถึงการรวมกลุ่มหลายพวกหลายเหล่าในพื้นที่เดียวกันเป็นสังคมที่ซับซ้อน เช่น เมือง รัฐ และประเทศ ในระยะที่การรวมกลุ่มยังไม่ซับซ้อน เช่น กลุ่มทางเครือญาติ มีเพียงการใช้ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีเป็นสำคัญ การลงโทษเป็นไปตามข้อกำหนดในชุมชนรุนแรงต่างกันตามความเชื่อแต่ละท้องถิ่น ต่อมาสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้นจากกลุ่มชนหลายเผ่าหลายท้องถิ่นที่รวมกันเกิดความหลากหลายของขนบประเพณีและจารีตจนยากแก่การที่จะใช้ของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมาเป็นบรรทัดฐานระงับข้อพิพาทได้ ผู้ปกครองจึงต้องสร้างกฎเกณฑ์ใช้ควบคุมพร้อมกันให้มีบทบัญญัติและมีอำนาจบังคับใช้ซึ่งก็คือ กฎหมาย ข้อสำคัญของกฎหมายที่แตกต่างจากจารีตประเพณีคือ การมีอำนาจบังคับใช้และการมีบทลงโทษที่แน่นอนให้ผู้ได้ปกครองใช้ร่วมกัน¹³⁷

ความเปลี่ยนแปลงการใช้กฎหมายมีผลให้ยอมรับสิทธิของราษฎรมากขึ้นจากแต่เดิมที่การใช้กฎหมายตราสามดวงอันเป็นกฎหมายจารีตที่รับมาจากระบบพระธรรมศาสตร์ของอินเดียถูกปรับใช้เข้ากับบ้านเมืองที่มีความเชื่อดั้งเดิมแบบพุทธและฮินดู เป็นกฎหมายที่ผสมผสานการปกครองกับความเชื่อทางศาสนาโดยเฉพาะที่มาของอำนาจในการปกครองและการตัดสินคดีความ¹³⁸ การให้อำนาจกับผู้ตัดสินด้วยวิธีการลงโทษที่รุนแรงประกอบกับการพิจารณาที่ล่าช้า

¹³⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545), หน้า 9-15.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

รวมทั้งการทุจริตและแสวงหาผลประโยชน์ในกระบวนการยุติธรรมทำให้ขาดการยอมรับจากชาติตะวันตกเมื่อรัฐต้องติดต่อด้วยเพื่อผลทางเศรษฐกิจและความมั่นคง¹³⁹

ประกอบกับการปรับเปลี่ยนทัศนคติของชนชั้นนำที่รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงด้วยการรับแนวคิดมาจากตะวันตกที่เริ่มเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 4 ความคิดในเชิงเหตุผลและมนุษยนิยมทำให้ ความคิดเกี่ยวกับที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายเปลี่ยนไปจากหลักธรรมของพุทธศาสนา และพระธรรมศาสตร์ ไปอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ที่มีภาระหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขสิ่งที่ตามมาคือการแก้ไขกฎหมายที่ยอมรับสิทธิของราษฎรมากขึ้น เช่น สิทธิในการเลือกคู่ครองกรณีของอำแดงเหมือนและนายริด รัชกาลที่ 4 ทรงตัดสินใจให้อำแดงเหมือนสามารถมีสิทธิแต่งงานเองได้โดยไม่ต้องเกิดความสมัครใจของทั้งสองฝ่าย หรือสิทธิในการกำหนดชีวิตตนเอง ดังกรณีการขายตัวเป็นทาสบิดามารดาไม่สามารถกระทำได้หากเจ้าตัวไม่ยินยอม และสิทธิในการประกอบอาชีพ ราษฎรมีสิทธิไปรับจ้างชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายได้เพียงแต่ต้องทำเป็นหนังสือให้ทางการทราบ เป็นต้น¹⁴⁰ นอกจากนี้ยังมีสิทธิของราษฎรในกระบวนการยุติธรรมยังสามารถผ่านทางกรรณวาทฎีกาที่ทรงให้ความสำคัญอย่างมาก เช่น การเสด็จมารับฎีกาด้วยพระองค์เองในพระบรมมหาราชวัง หากเสด็จมาไม่ได้ก็ทรงให้เจ้านายพระองค์อื่นรับแทน ทรงสนับสนุนให้ราษฎรเข้ามาร้องฎีกาให้มากผู้ที่มาร้องฎีกาทรงพระราชทานเงินให้เป็นรางวัล¹⁴¹ ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้นับเป็นรากฐานที่สำคัญของการปฏิรูปกฎหมายในรัชกาลต่อมา

ในสมัยรัชกาลที่ 5 สยามได้ปรับตัวเข้าเป็นรัฐสมัยใหม่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยการมีรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ มีการบริหารงานโดยตรงทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคพร้อมทั้งสร้างระบบคมนาคมที่ทันสมัยเป็นเครื่องช่วยการดำเนินงานของรัฐบาลให้รวดเร็วมากขึ้นรวมทั้งการกำหนดเส้นอาณาเขตที่แน่นอน การดำเนินงานเหล่านี้เพื่อสร้างความจงรักภักดีของราษฎรต่อรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ และเพื่อให้เกิดอำนาจอธิปไตยที่เป็นหนึ่งเดียวจากเดิมที่มีการใช้กฎหมายเป็นการเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ขณะที่เจตนารมณ์ต่อการปกครองของรัฐเพื่อให้ทุกคนในสังคมมีสิทธิเท่าเทียมกันตามกฎหมาย ประกอบกับความต้องการระบบกฎหมายที่ชัดเจนแน่นอนและ

¹³⁹ เสาวลักษณ์ คุณประยูร, “นโยบายของรัฐบาลต่อผู้กระทำความผิดทางด้านการศาลและการราชทัณฑ์ พ.ศ.2434-2458,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), หน้า 10-15.

¹⁴⁰ พิชัย ลิ้มปวีร์พรพน, “วิวัฒนาการของกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 10-14 และ 74-81.

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122-124.

ยุติธรรมเพื่อกำหนดสัมพันธภาพของคนในสังคมให้อยู่ในกรอบแห่งกฎหมายเดียวกันจึงมีการการปฏิรูปกฎหมายขึ้นมา¹⁴²

ขณะที่ปัญหาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ.2398 ส่งผลต่อความไม่เสมอภาคด้านการศาลและการพิจารณาคดีส่งผลต่อการปรับปรุงระบบกฎหมายดั้งเดิมของไทยจากความล้มเหลวในการลงโทษที่ใช้ความรุนแรง อีกทั้งข้อกฎหมายที่ไม่ได้เป็นลักษณะประมวลกฎหมายอย่างยุโรปทำให้ล่าช้าในการพิจารณามีคดีความค้างในศาลมาก เพราะกฎหมายอย่างเดียวกันและเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดต้องกระจายหลายแห่ง ผู้พิพากษาต้องเสียเวลาเปิดดูกฎหมายต่างๆ ก่อนพิจารณา เช่น กฎหมายอาญา มีข้อกฎหมายกระจายอยู่หลายแห่ง อาทิ ลักษณะวิวาท ลักษณะอาญาหลวง รวมทั้งกฎหมายที่ออกในชั้นหลัง อย่างเช่น พระราชบัญญัติขังยี่ ร.ศ.116 เป็นต้น รวมทั้งกฎหมายบางมาตราที่ล้าสมัยไม่เพียงพอต่อการบังคับคดี¹⁴³ รวมถึงการที่ไม่มีการแบ่งเป็นโทษทางแพ่งและอาญา ซึ่งจะมีผลต่อการพิจารณาไต่สวนและการลงโทษในความผิดนั้นๆ ทำให้ยากแก่การพิจารณา¹⁴⁴

การแก้ไขประมวลกฎหมายจึงเป็นสิ่งที่รัฐต้องดำเนินการซึ่งกฎหมายที่ได้รับการแก้ไขสำเร็จในสมัยนี้คือ กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127¹⁴⁵ ที่นับเป็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการใช้กฎหมายให้เทียบเท่านานอารยประเทศซึ่งมีความคิดเห็นเกี่ยวกับกฎหมายใหม่ฉบับนี้เมื่อปี ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ความว่า

“...ความจริงเมื่อจะอ่านตั้งแต่มาตราหนึ่งถึงมาตราที่สุดแล้ว เราเห็นว่าคดีเดิมที่เป็นอาญาแลแพ่งรวมกัน แต่ฝ่ายโทษชอบฟ้องทางส่วนแพ่ง เพื่อได้ค่าปรับนั้น ในกฎหมายอาญาใหม่นี้ได้รวมมาเป็นอาญาหมดแต่มีปรับแทบทุกมาตรา เว้นแต่คดีอุกฉกรรจ์ เพราะฉะนั้นยอมทำให้เห็นได้ว่าโทษฐานจำคุกน้อยไปกว่าเดิมเสียอีกแลกฎหมายนี้ก็ตั้งไว้ สำหรับรับพิจารณาคณะชาติที่เจริญแล้ว แลตามอย่างกฎหมายของนานาประเทศมี ฝรั่งเศสเป็นต้น เพราะฉะนั้นกฎหมายใหม่นี้ไม่ร้าย

¹⁴² กนิษฐา ชิตช่วง, “มูลเหตุแห่งการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), หน้า 48-61.

¹⁴³ พัชรินทร์ เปี่ยมสมบุญ, “การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2411 จนถึง พ.ศ.2478,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 31-44.

¹⁴⁴ กนิษฐา ชิตช่วง, “มูลเหตุแห่งการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127,” หน้า 71-72.

¹⁴⁵ ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า 103-145.

กาจอะไร กลับจะลดหย่อนโทษลงมากเสียอีก ที่มีบางมาตราที่ให้รอการลงโทษไว้ และมีกำหนดคนทำผิดหมดโทษ เมื่อไม่ได้ตัวมาพิจารณาตามเวลา อันควรใช้แต่เท่านั้นยังเลิกตัวบทกฎหมายเดิมที่ไม่ถูกต้องตามสมัยออกเสียหลายบท ...¹⁴⁶

ข้อดีของกฎหมายฉบับนี้จากข้อความข้างต้นมีผลต่อการยอมรับและการใช้สิทธิของราษฎรในทางกฎหมายด้วยเช่นกัน ดังที่ David M. Engel ที่ศึกษาเรื่องนี้กล่าวไว้ว่า บุคคลได้รับการยอมรับสิทธิตามกฎหมายนี้เท่าเทียมกันกว่าช่วงก่อนหน้านี้ คือ ด้านนิติศาสตร์แทบทุกภาคใช้กฎหมายเหมือนกัน ผู้พิพากษาถูกควบคุมจากส่วนกลาง อาจมีข้อยกเว้นอยู่บ้างที่ภาคใต้ซึ่งมีการใช้กฎหมายอิสลาม ในด้านสังคมมีการใช้กฎหมายทุกกลุ่มอย่างเสมอกัน (ยกเว้นพระราชวงศ์และข้าราชการ) เช่น ผู้มีศักดิ์นาต่ำไปกระทำผิดต่อผู้มีศักดิ์นาสูงต้องได้รับโทษตามศักดิ์นาของผู้เสียหาย ได้ถูกยกเลิก กฎหมายที่ออกมามีความชัดเจนในรายละเอียดให้ราษฎรทราบว่า การกระทำเช่นไรเป็นความผิดและจะต่อสู้อย่างไร

กระบวนการพิจารณาทั้งทางแพ่งและอาญาก็บัญญัติชัดเจน เป็นการวางมาตรฐานกฎหมายเสียใหม่ทำให้เป็นที่เข้าใจและคาดคะเนได้ว่ามีกฎเกณฑ์อย่างไรบ้างที่ราษฎรจะปฏิบัติสิทธิที่ราษฎรที่จะได้รับการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม เช่น การไม่ถูกกักขังเนิ่นนานโดยไม่ได้รับการพิจารณา การสอบสวนต้องเสร็จภายใน 48 ชั่วโมง ห้ามใช้วิธีทรมานจำเลยให้สารภาพ ผู้พิพากษาต้องตัดสินภายใน 3 วันนับแต่การพิจารณาคดีสิ้นสุดลง นักโทษได้รับการคุ้มครองจากการทรมานของผู้คุมเว้นแต่กรณีทำร้ายผู้คุมหรือหลบหนี

สิ่งเหล่านี้เป็นสิทธิตามกฎหมายและความคุ้มครองในทางอาญาที่ราษฎรไม่เคยได้รับมาก่อนทุกระดับตั้งแต่ก่อนพิจารณาคดี ระหว่างพิจารณาคดี และหลังพิจารณาคดี มาตรฐานนี้ถูกนำมาใช้กับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง รากฐานความคิดในกระบวนการยุติธรรมถูกเปลี่ยนโดยสิ้นเชิง แม้มาตรฐานเหล่านี้จะไม่มีผลยอมรับในทุกกรณี แต่กฎหมายก็พยายามให้ความจริงและทดแทนสิทธิของคู่กรณีตามมาตรฐานความยุติธรรม และการเป็นเจ้าของสิทธิซึ่งศาลต้องยอมรับสิทธิตามกฎหมายต่างๆนี้ของราษฎร¹⁴⁷ กฎหมายฉบับนี้จึงนับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ราษฎรมีสิทธิตามกฎหมายมากขึ้น

¹⁴⁶ “ความเห็นเอกชน,” *หนังสือพิมพ์ไทย* (10 กรกฎาคม ร.ศ.127)

¹⁴⁷ David M. Engel, “Law and Kingship in Thailand During the Reign of King Chulalongkorn,” *Michigan Papers on South and Southeast Asia* (9, 1975) : chapter 4-5. อ้างถึงใน วิระดา สมสวัสดิ์,

นอกเหนือการปรับปรุงระบบกฎหมายแล้ว สิทธิทางกฎหมายของราษฎรยังมาจากการที่มีโอกาสได้รับรู้บทบัญญัติในกฎหมายมากขึ้น จากเดิมที่กฎหมายตราสามดวงถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์ หากมีผู้รับบทบัญญัติทั่วไปก็จะละเมิดข้อกฎหมายได้¹⁴⁸ อีกทั้งกฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายที่ปรับปรุงจากจารีตประเพณีมีหลักกฎหมายจำนวนมากผู้ใช้จึงต้องรู้อย่างดีแล้วเท่านั้นซึ่งราษฎรควรได้รับรู้อย่างกว้างขวางแต่ก็ไม่มีโอกาส เมื่อมีความพยายามในการพิมพ์เผยแพร่จึงเกิดข้อขัดแย้งขึ้นมา คือ กรณีนายโหมด อมาตยกุล ได้จ้างหมอบรัดเลย์พิมพ์จำนวน 2 เล่มแต่เพียงเล่มแรกก็ถูกรัฐบาลที่ 3 สั่งริบเมื่อปี พ.ศ.2393 ทำให้พรรคพวกของนายโหมดและหมอบรัดเลย์ถูกจับส่วนตัวนายโหมดแม้ยังรับราชการอยู่แต่ก็ไม่มีความก้าวหน้าใดๆในสมัยนี้¹⁴⁹ เมื่อไม่สามารถพิมพ์เผยแพร่ได้การรู้กฎหมายของราษฎรจึงถูกจำกัด ตระลาการหรือผู้พิพากษาเท่านั้นมีสิทธิรู้กฎหมาย เมื่อมีการประกาศกฎหมายใดๆออกมา การแจ้งประกาศแก่คนทั่วไปกระทำทางวาจา กรมวังมีหน้าที่ร้องประกาศให้ราษฎรทราบซึ่งไม่สามารถทราบในรายละเอียดอื่นใดได้เฉพาะจากเรื่องที่ประกาศ ทำให้ขาดโอกาสที่จะได้รับรู้ถึงโทษทัณฑ์ที่ได้รับหากละเมิดกฎหมาย¹⁵⁰ ซึ่งอาจเป็นช่องทางให้เกิดการทุจริตจากข้าราชการเมื่อเป็นคดีความขึ้นมา

การเผยแพร่กฎหมายดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อทรงอนุญาตให้หมอบรัดเลย์พิมพ์หนังสือกฎหมายได้อีกในปี พ.ศ.2405-2406 โดยที่ก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ.2401 ทรงออกราชกิจจานุเบกษาเพื่อประกาศข่าวราชการและข้อกฎหมายต่างๆแก่ข้าราชการและราษฎรทราบอีกด้วย การขยายการรับรู้กฎหมายของรัชกาลที่ 4 เป็นรากฐานอันเป็นคุณประโยชน์¹⁵¹ และได้รับการปฏิบัติในรัชกาลต่อมา ที่มีการพิมพ์กฎหมายอย่างแพร่หลาย เช่นราชกิจจานุเบกษาและในหนังสือพิมพ์ เป็นต้น รวมทั้งการพิมพ์จำหน่ายดังเช่น การพิมพ์กฎหมายอาญา ร.ศ.127 ที่มีการแก้ไขบทบัญญัติที่ค้ำึงถึงสิทธิของราษฎร กฎหมายฉบับนี้ถึงกับมีการแย่งกันพิมพ์จำหน่ายและลดราคาแข่งกัน โดยโรงพิมพ์ของหลวงดำรงธรรมสารยอมลดราคาจากหนังสือปกแข็งเล่มละ

“การเปลี่ยนแปลงสิทธิตามกฎหมายสมัยรัชกาลที่ 5,” ใน **มองกฎหมาย** (เชียงใหม่ : ห้องจำหน่ายหนังสือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), หน้า 78-80.

¹⁴⁸ พิชัย ลิ้มปวีร์พรรณ, “วิวัฒนาการของกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4,” หน้า 33.

¹⁴⁹ กำจร เลี้ยงสังธรรม, “กรณีริบหนังสือกฎหมายในรัชกาลที่ ๓,” **ศิลปวัฒนธรรม** 26 (2 ธันวาคม 2547): 103-109.

¹⁵⁰ พิชัย ลิ้มปวีร์พรรณ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 32-33,41.

¹⁵¹ กำจร เลี้ยงสังธรรม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

4 บาทเหลือเพียง 6 สลึง ส่วนโรงพิมพ์ของคู่แข่งลดลงมาเหลือ 3 สลึงเท่านั้น จนโรงพิมพ์ไทยซึ่งเป็นหนึ่งในนั้นต้องออกมาเตือนดังนี้

“...เราไม่ยอมว่าตามที่ทำมาแล้วนี่เป็นของจำเป็นหรือถูกต้องตามวิธี ชื้อขายมาก นักถ้าจะไม่หักหารราคากันลงมาแล้ว เราก็ยังเชื่อว่าเราจะขายได้ราคาตามเดิม ซึ่งจะเป็นผลกำไรด้วยกันทั้งสองฝ่าย เมื่อมาเป็นดังนี้ผลที่สุดก็จะขาดทุนตามกัน หรือควรจะค้ากำไรก็กลายเป็นเสมอตัว แลท่านเจ้าของโรงพิมพ์ก็คนไทยด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย แลซ้ำทำประโยชน์ให้โรงพิมพ์อื่น ซึ่งกำลังพิมพ์อยู่จะต้องขาดทุนไปด้วย ในที่สุดว่าไม่มีผลอะไรด้วยกันเลย การค้าขายย่อมแข่งขันกันเป็นธรรมดา แต่เขาต้องดูเหตุผลตามสมควร ในการเรื่องนี้ถ้าจะปรึกษาหารือหรือตกลงกันเสียก่อนแล้ว ก็จะไม่เป็นข้อยุ่งยากกันดังนี้เลย...”¹⁵²

การพิมพ์กฎหมายอย่างแพร่หลายทำให้การรับรู้เป็นไปอย่างกว้างกว่าการถูกจำกัดก่อนหน้านี้ แม้ว่าจะมีข้อจำกัดด้านราคา แต่กรณีนี้ทำให้เห็นถึงการปรับราคาตามกลไกการแข่งขันของตลาดที่สร้างโอกาสต่อผู้บริโภคได้อีกส่วนหนึ่ง อย่างไรก็ตามการรับรู้ข้อกฎหมายยังถูกจำกัดในเรื่องของการศึกษาของราษฎรซึ่งอาจมีวิธีอื่นๆ เช่น ผ่านทางกรมการอำเภอท้องที่ซึ่งเข้าไปชี้แจงข้อกฎหมายตามลักษณะการปกครองท้องที่ซึ่งกล่าวมาแล้ว เป็นต้น สิทธิของราษฎรตามกฎหมายได้รับการปรับปรุงมาตามลำดับ และเป็นพื้นฐานที่ใช้ในการดำเนินชีวิตและมีปฏิสัมพันธ์ในสังคมที่มีความหลากหลายในภูมิภาคและสถานะทางสังคม

การปรับปรุงกระบวนการทางกฎหมายเป็นความจำเป็นที่รัฐต้องดำเนินการเพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง และสิ่งที่กระทำควบคู่กันคือด้านการศาลเพราะศาลคือสถาบันที่ใช้กฎหมายในทางปฏิบัติ¹⁵³ การศาลก่อนหน้าการตั้งกระทรวงยุติธรรมในปี พ.ศ.2435 ไม่มีการเป็นเอกภาพแต่ละกรมกองต่างก็มีศาลสำหรับว่าความ เป็นช่องทางให้เกิดการทุจริตหาผลประโยชน์กับราษฎร และทำให้ล่าช้าเมื่อมีการประสานงานระหว่างกรมกอง ตลอดจนการทำหน้าที่ซ้ำซ้อนทำให้เกิดข้อขัดแย้ง เช่น ศาลรับสั่งชำระความคนร้ายลักโคกระบือ มักแก่งแย่งกับ

¹⁵² “แย่งกันเอ็ง,” *หนังสือพิมพ์ไทย* (20 กรกฎาคม ร.ศ.127)

¹⁵³ พัชรินทร์ เปี่ยมสมบุรณ์, “การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2411 จนถึง พ.ศ. 2478,” หน้า 38.

กรมนา ด้วยกรมนาเข้าใจว่าอยู่ในความดูแลของตน¹⁵⁴ ในปี พ.ศ.2435 จึงมีการโอนศาลนกระ ทรงต่างๆมาไว้ที่กระทรวงยุติธรรมและได้ยุบศาลลงจากเดิม 16 ศาลให้เหลือเพียง 7 ศาล ให้จำ ศาลเป็นพนักงานรับฟ้องแทนกรมรับฟ้องเดิม หลังจากนั้นจึงได้ปรับปรุงศาลในหัวเมืองให้มา ขึ้นกับกระทรวงยุติธรรมเหมือนอย่างศาลในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2439 ได้มีพระราชบัญญัติตั้ง ข้าหลวงพิเศษจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลหัวเมือง การตั้งข้าหลวงพิเศษเดินทางไปตรวจศาลและ การทำงานของเจ้าหน้าที่ศาลหัวเมือง รวมทั้งแก้ไขกิจการศาลหัวเมืองให้ถูกต้องตามพระธรรมนูญ ศาลหัวเมืองด้วย¹⁵⁵

ขณะที่การปรับปรุงกระบวนการทางการศาล ในบริเวณทุ่งรังสิตอันเป็นพื้นที่ซึ่งเกิดคดี จำนวนมาก รัฐได้ใช้ข้อกฎหมายเป็นเครื่องมือต่อการจัดการกับชุมชนในบริเวณนี้ดังที่กล่าวมา และนอกจากนี้การดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรมเป็นสิ่งที่รัฐเข้ามาดูแลพร้อมกัน

ก่อนหน้าการตั้งเมืองธัญบุรี กองตระเวนนับเป็นหน่วยงานสำคัญในการจับกุมและส่ง ตัวผู้ต้องหาไปพิจารณาคดีในกรุงเทพฯ กองตระเวนเป็นองค์กรของรัฐที่มีทั้งหน่วยงานปราบปราม และงานยุติธรรมเพราะสามารถพิจารณาคดีตัดสินคดีได้ กองตระเวนมีศาลเป็นการเฉพาะคือ ศาล กองตระเวน ตั้งขึ้นในปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) เพื่อลดปัญหาการดูแลศาลนครบาลเดิมที่เป็นศาล ใหญ่มีคดีมากเมื่อรวมกับกระทรวงยุติธรรมแล้ว มีอำนาจในการตัดสินคดีที่มีระวางลงโทษเขียน เพียง 50 ที่จำคุกไม่เกิน 6 เดือน และปรับไม่เกิน 2 ชั่ง อย่างไรก็ตามปัญหาจากศาลนี้ที่มักแย่ง อำนาจศาลของกระทรวงยุติธรรม ทำให้ศาลนี้ที่ตั้งเพียง 9 เดือนถูกยกเลิกในปีเดียวกัน แล้วตั้ง ศาลโบริสภา ขึ้นมาโดยจำกัดอำนาจหน้าที่ของกองตระเวนให้เหลือเพียงจับคนร้ายส่งศาลโบริสภา เท่านั้น ศาลที่ตั้งขึ้นใหม่นี้มีทั้งสิ้น 4 แห่งมีอาณาบริเวณในการดูแลต่างๆกัน โดยเฉพาะ ศาลโบริ สภาที่ 2 มีอำนาจหน้าที่ครอบคลุมเขตเหนือ ตามแนวคลองแบ่งเขตขึ้นไปต่อแขวงเมืองปราจีนบุรี นครนายก ปทุมธานี นนทบุรี¹⁵⁶ หัวเมืองเหล่านี้ได้รวมบริเวณที่เป็นพื้นที่ทุ่งรังสิตด้วย

การตั้งเมืองธัญบุรีมีความจำเป็นต้องมีหน่วยงานของรัฐในการพิจารณาคดีในพื้นที่เป็น สิ่งสำคัญ ในเดือนสิงหาคม ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) พันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองได้ รายงานถึงงานด้านการศาลที่เป็นอยู่ว่า การพิจารณาของศาลไม่มีหลักฐานเพียงพอทำให้ต้อง

¹⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน**, หน้า 21-33.

¹⁵⁵ พิชรินทร์ เปี่ยมสมบุญ, "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2411 จนถึง พ.ศ. 2478," หน้า 59.

¹⁵⁶ ทวีศักดิ์ สุภาษา, "การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า 293-297.

ปล่อยตัวคนร้ายไปเพราะพลตระเวนที่จับคนร้ายได้มักส่งศาลที่กรุงเทพฯหมดทำให้การพิจารณาคดีหะหลวม¹⁵⁷ ศาลเมืองธัญบุรี จึงถูกจัดตั้งขึ้นมาซึ่งมีอุปสรรคในปีแรกที่ตั้งเมืองคือปัญหาในงบประมาณที่ไม่เพียงพอ แต่ได้ปลูกขึ้นเป็นโรงเรียนชั่วคราวและมีที่พักของผู้พิพากษาอยู่ในที่เดียวกัน ศาลเมืองธัญบุรีได้เริ่มพิจารณาคดีตั้งแต่วันที่ 1 กันยายน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) เมื่อกรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลตรวจการในเดือนกันยายนปีเดียวกันพบว่า นายแถมผู้พิพากษากำลังพิจารณาคดีคนร้ายลักกระป๋องที่คลอง 9 และมีคดีความที่อัยการสั่งฟ้องแล้วเป็นความอาญา 10 เรื่อง ความแพ่ง 3 เรื่อง¹⁵⁸ หรือ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ พร้อมด้วยพระเจ้าน้องยาเธออีก 3 พระองค์ เสด็จประพาสเมืองธัญบุรีเมื่อวันที่ 24 กันยายน ร.ศ.122 (พ.ศ.2446) ครั้งนั้นผู้ว่าราชการเมืองได้ทูลเชิญให้ทอดพระเนตรศาลผู้พิพากษาได้เบิกความมาชำระถวายเป็น 2 เรื่องคือ 1. ซักพยานเรื่องผู้ร้ายจัดฝาโรงเพื่อลักทรัพย์ 2. อ่านคำตัดสินผู้ร้ายลักกระป๋อง¹⁵⁹ ศาลเมืองธัญบุรีจึงทำหน้าที่ทั้งในยามปกติและเมื่อต้องต้อนรับพระบรมวงศานุวงศ์ด้วย

หน้าที่ในการพิจารณาคดีของศาลเมืองธัญบุรีด้วยการเป็นศาลชั้นต้นไต่สวนคดีในท้องที่หากคดีใดร้ายแรงก็จะส่งเข้าสู่ศาลในระดับสูงต่อไป บางคดีอาจถึงขั้นตัดสินประหารชีวิต เช่นคดีของจีนไชยเท้าใช้ดาบฟันเงินเฮงเอียงตายที่ตำบลคลอง 11 ศาลเมืองธัญบุรีไต่สวนได้ความว่าเกิดจากสาเหตุส่วนตัวคือผู้ตายได้ทวงหนี้จำเลยๆไม่มีให้จึงก่อคดีขึ้นมา คดีนี้ถูกส่งมาที่ศาลพระราชอาญาได้ตัดสินว่าให้ประหารจำเลยเพราะกระทำขณะผู้ตายไม่สามารถป้องกันตัวแสดงถึงเจตนาจะทำร้ายให้ถึงชีวิต แม้จำเลยได้ถวายฎีกาแต่ศาลฎีกาก็ยืนยันตามคำตัดสินเดิมเพราะไม่มีหลักฐานเพียงพอจะหักล้างได้¹⁶⁰ คดีนี้หนังสือพิมพ์ถึงกับลงข่าวเมื่อมีการนำตัวจำเลยไปประหารชีวิตเพราะถือเป็นคดีแรกของเมืองธัญบุรี จากข้อความของหนังสือพิมพ์ไทยเดือนกรกฎาคม ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ดังนี้

¹⁵⁷ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่1/366 พระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.120

¹⁵⁸ หจข. ร.5 น.3.2ก/2 ที่25/8997 กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 16 กันยายน ร.ศ.120

ประกอบด้วย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดช สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์

¹⁵⁹ อัมพवासสมัย (7 ตุลาคม ร.ศ.122): 303-305. อ้างถึงใน เอนก นาวิกมูล, “ชาวธัญบุรีต้อนรับเจ้าฟ้าเจ้านายอย่างไรเมื่อ ๙๖ ปีก่อน,” *ศิลปวัฒนธรรม* 21 (1 พฤศจิกายน 2542): 22-23.

¹⁶⁰ หจข. มร.5 รล-คพ/13 คำพิพากษา เล่ม 13 ร.ศ.127 เรื่องที่ 11 จีนไชยเท้าฆ่าเงินเฮงเอียงตาย
ร.ศ.127

“...เมื่อวันที่ ๒๐ เดือนนี้ เวลา ๒ โมงเช้า กองมหันตโทษได้นำตัวอ้ายจิ้นไชยเถา ซึ่งต้องหาว่าฆ่าจิ้นเยี้ยงตายที่คลอง ๑๑ มาประหารชีวิตที่เมืองธัญญะ ในระหว่างคลอง ๑๐-๑๑ แปรควารังสิต เมื่อเวลาจะฆ่าจิ้นไชยเถาคนนี้ ใครๆก็พากัน เห็นว่ามันเป็นคนใจป้ำมากไม่กลัวแก่ความตาย ถึงกับทำให้เพ็ชฌฆาตฟันเร็วๆ และกล่าวคำหยาบช้ำต่างๆกับเพ็ชฌฆาตและผู้พิพากษา ข้างฝ่ายเพ็ชฌฆาตที่เป็นผู้ฟันก็มีอ้อมสำคัญ ฟันทีเดียวคอขาดเด็ดตกหน้าตัก ในเวลาฆ่าจิ้น ไชยเถานี้ มีข้าราชการที่ว่าการเมืองและราษฎรพากันไปดูมาก นับว่าการประหารชีวิตคนที่นี่ เมืองธัญญะ ฟังจะมีครั้งนี้เป็นคราวแรก...”¹⁶¹

การไต่สวนคดีในชั้นต้นจึงเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมทำให้ได้ตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษ ผลของการดำเนินคดีของศาลเมืองธัญญะรวมถึงศาลโบริสภาที่ดูแลในเขตเมืองของมณฑลกรุงเทพฯด้วย อันอาจแสดงได้จากจำนวนคดีอาญาที่มีการส่งฟ้องศาลที่แม้ในระยะ 1 ปีก่อนหน้าการสิ้นสุดสัมปทานของบริษัทในปี พ.ศ.2457 ซึ่งสะท้อนปัญหาความรุนแรงของคดีที่มีในบริเวณนี้ได้ ดังตารางต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁶¹ “ข่าวหัวเมือง เมืองธัญญบุรี,” *หนังสือพิมพ์ไทย* (27 กรกฎาคม ร.ศ.127)

ตารางที่ 20
ความอาญาในศาลโบริสภาและศาลเมืองหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ปี พ.ศ.2456¹⁶²

เมือง	ค้างมาแต่ปี พ.ศ.2455		ความฟ้องใหม่ พ.ศ.2456		รวม	
	เรื่อง	คน	เรื่อง	คน	เรื่อง	คน
นนทบุรี	31	52	190	234	221	286
สมุทรปราการ	13	52	213	362	226	414
นครเขื่อนขันธ์	15	25	217	290	232	315
ธัญบุรี	32	48	229	310	261	358
ปทุมธานี	4	11	119	166	123	177
มีนบุรี	7	21	104	169	111	190
รวม	102	209	1,072	1,531	1,174	1,740

ตารางนี้เห็นถึงปริมาณคดีที่นับว่าสูงเมื่อเทียบกับหัวเมืองอื่น นับได้ว่ากาารตั้งศาลเมืองธัญบุรีทันทีที่ตั้งเมืองรัฐได้ดำเนินการสอดคล้องกับสภาพของการเกิดคดีที่เป็นอยู่ ความจำเป็นในการมีศาลของเมืองธัญบุรีเทียบได้กับเมืองมีนบุรีที่ตั้งขึ้นในปีเดียวกันแต่ยังไม่มีศาลเมืองกระทรวงนครบาลมีนโยบายตั้งแต่ปี ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ให้เมืองมีนบุรีส่งคดีความใจผู้ร้ายมายังกองตระเวนเพื่อที่จะได้นำส่งศาลโบริสภาต่อไปหากเมืองมีนบุรีจะส่งสำนวนฟ้องเองจะต้องมีการแต่งอัยการไปฟังคดีถึงเมืองมีนบุรีซึ่งเป็นระยะทางไกล และทำให้เสียเวลาการไต่สวนคนร้ายของเมืองมีนบุรี¹⁶³

อีกทั้งเป็นหน้าที่ของกองตระเวนที่จะต้องนำคดีส่งศาลโบริสภาตามที่ระบุไว้ในข้างต้น แม้จะกำหนดข้อปฏิบัติอย่างเด่นชัดแต่ในปีต่อมาหม่อมเจ้าสง่างาม ผู้ว่าราชการเมือง ได้ทำหนังสือขอให้ตั้งศาลภายในต้นปี ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ด้วย เพราะลำบากแก่ราษฎรที่ต้องเข้าไปติดต่อยัง

¹⁶² หจข. ร.6 น.1.1/3 เรื่อง รายงานประจำปีกระทรวงนครบาล พ.ศ.2457

¹⁶³ หจข. ร.5 น.1.1/188 ที่129/13035 กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ ลอซัน ผู้ว่าการแทนจางกรมกองตระเวน ลงวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ.121

ศาลในกรุงเทพฯ¹⁶⁴ ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสตามลำคลองแสนแสบในปี ร.ศ.126 (พ.ศ. 2450) ได้ทรงตรวจสถานที่ราชการก็ยิ่งพบอีกว่าไม่มีศาลตัดสินคดีอีกเช่นกัน¹⁶⁵ การที่ไม่มีศาลสำหรับเมืองมีนบุรีโดยทันทีเช่นเมืองธัญญบุรีนั้น ในทางกลับกันได้แสดงถึงความจำเป็นต่อการแก้ปัญหาคดีความที่มีจำนวนมากในปริมาณและความรุนแรงบริเวณทุ่งรังสิตอีกด้วย

การใช้กฎหมายแก้ปัญหาในบริเวณทุ่งรังสิตนั้นเกิดในระยะเวลาที่รัฐได้ปรับปรุงด้านกฎหมายและการศาลอย่างมากจึงพบว่านอกจากบริเวณทุ่งรังสิตแล้ว รัฐได้จัดการเรื่องนี้ในพื้นที่อื่นๆด้วย เช่น ที่มณฑลกรุงเก่า มีการตั้งกองข้าหลวงพิเศษออกไปชำระความในปี พ.ศ.2439 ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดตั้งศาลยุติธรรมในหัวเมืองและสะตางคดีค้างให้หมดไป ซึ่งสามารถพิจารณาคดีได้ในระยะเวลาที่รวดเร็ว¹⁶⁶ แม้ว่าพื้นที่ทุ่งรังสิตจะไม่ได้เป็นที่แรกในการที่รัฐจะนำกระบวนการยุติธรรมจากส่วนกลางเข้ามาใช้ แต่บนพื้นฐานของความจำเป็นจากสภาพสังคมในดินแดนเปิดใหม่ที่เกิดขึ้นทำให้การตั้งศาลพิจารณาคดีในบริเวณนี้ดำเนินการได้ด้วยความสะดวก และเมื่อเปรียบเทียบกับ การตั้งศาลที่เมืองมีนบุรีที่รัฐยังไม่ได้ดำเนินการใดๆดังที่กล่าวมา

นอกเหนือจากศาลการดำเนินงานทางกระบวนการยุติธรรมในลักษณะของคณะกรรมการของรัฐที่ลงพื้นที่ก็เป็นสิ่งที่เห็นถึงความจำเป็นที่ต้องแก้ปัญหาคดีความของผู้ที่อาศัยในบริเวณนี้ โดยเฉพาะการแก้ไขกรณีพิพาทเรื่องที่ดินที่ดำเนินมาเป็นเวลานาน มีการส่งข้าหลวงจัดการแก้ไขปัญหาเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) เนื่องจากคดีของหลวงวาทิตบรเทศ คณะกรรมการประกอบด้วย พระยาราชเดชศักดิ์ดาฐ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง พระวิภาคภูวดล พระยาประชาชีพบริบาล และหลวงสุนทรรักษา ผลของการปฏิบัติงานสามารถที่ขอความผิดของหลวงวาทิตบรเทศที่ทำเอกสารกรรมสิทธิ์ปลอมขึ้นมา กระนั้นก็ยังไม่สามารถยุติปัญหานี้ได้ โดยทันทีเพราะฝ่ายของหลวงวาทิตบรเทศยังฝ่าฝืนไม่ออกจากที่นาจนกระทั่งมีการประกาศยกเลิกกรรมการชุดนี้เมื่อวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) เพราะกระทรวงเกษตราธิการซึ่ง

¹⁶⁴ หจข. ร.5 น.3.6ข/9 ที่112/3344 หม่อมเจ้าสง่างาม ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมีนบุรี กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.122

¹⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เสด็จประพาสคลองแสนแสบ** (กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2544), หน้า 65.

¹⁶⁶ นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์, "การจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2438-2453," หน้า 126-127.

* ดูรายละเอียดในเรื่องคดีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดิน

รับผิดชอบอยู่ถูกยุบโอนงานไปยังกระทรวงยุติธรรมในปีเดียวกัน¹⁶⁷ การแก้ไขจากกรรมการชุดแรก ยังไม่เป็นผลและภายหลังจากที่โอนงานในกระทรวงเกษตรธิการกลับมาตามเดิมแล้วจึงมีการตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับออกตรวจและพิจารณาคดีที่นำในบริเวณนี้ โดยให้พระยามหาโยธาเป็นข้าหลวงเกษตรธิการ และนายตันหรือหลวงเมธินฤปกกรณ์ เป็นข้าหลวงยุติธรรม เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442)¹⁶⁸ กรรมการชุดนี้ได้ใช้กระบวนการยุติธรรมในการเข้าแก้ปัญหากรณีพิพาทเพื่อให้พิพาทษาได้รวดเร็วทันกับปริมาณคดีที่มีมากจึงได้ลดชั้นตอนลง ดังที่พระยาวิสูตรเกษตรศิลป์ (ข้า ศาลิคุปต) บันทึกไว้ดังนี้

“...ศาลข้าหลวงพิเศษสำหรับชำระคดีเรื่องที่ดินนั้น ตั้งอยู่ที่กระทรวงยุติธรรม ถ้ามีคดีวิวาทกันเรื่องที่ดินในเขตที่จะออกโฉนดตรวจแล้ว คู่วิวาทต้องไปฟ้องกันที่ศาลนั้น เมื่อข้าหลวงพิเศษพิพาทษาคู่ความฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่พอใจ ก็ให้ทูลเกล้าฯถวายฎีกาทีเดียว จะอุทธรณ์ไม่ได้...”¹⁶⁹

เมื่อคณะกรรมการชุดนี้ออกปฏิบัติงานได้รับเรื่องราวคดีความของราษฎรจำนวนมาก ดังในบันทึกการปฏิบัติงานรายวันในระหว่างเดือนเมษายน ถึงพฤษภาคม ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) มีจำนวนคดีทั้งสิ้นถึง 416 ราย¹⁷⁰ จำนวนที่มากมายในระยะเวลาเพียง 2 เดือนแสดงถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และความต้องการที่จะแก้ไขปัญหานี้ผ่านกระบวนการยุติธรรม รัฐได้เข้ามาจัดการในด้านกระบวนการยุติธรรมซึ่งสอดคล้องกับสภาพของคดีความที่เกิดขึ้น ขณะเดียวกันสภาพสังคมที่เป็นพื้นฐานของการเกิดคดีความนั้นได้เอื้ออำนวยต่อการใช้กฎหมายแก้ไขข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้น

ท่ามกลางการปรับปรุงด้านกระบวนการทางกฎหมายและการศาลที่สิทธิของราษฎรทางกฎหมายมีมากขึ้น สภาพสังคมในพื้นที่ซึ่งเข้ามาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจได้มีส่วนในการเกิด

¹⁶⁷ นพรัตน์ นุสสรธรรม, “การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 61-69.

¹⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76-78.

¹⁶⁹ พระยาวิสูตรเกษตรศิลป์, “บันทึกความทรงจำเรื่องการออกโฉนดที่ดินสมัยแรก,” หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอกพระยาวิสูตรเกษตรศิลป์ (ข้า ศาลิคุปต) (มปท: มปป, 2508), หน้า 35-36.

¹⁷⁰ หจช. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกข้าหลวงออกโฉนด กส.6/1723 ไดอารี่รายวันทำการของข้าหลวงพิเศษสำรวจนาคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ระหว่างเดือนเมษายน ถึงเดือนพฤษภาคม ร.ศ.119

คติความต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา คดีเหล่านี้ยากที่จะเกิดการประนีประนอมระหว่างกัน เนื่องจากสภาพสังคมที่มีความแตกต่างกันทางภูมิหลังอันหลากหลายอย่างเห็นได้ชัด ทำให้การใช้กฎหมายเป็นเครื่องระงับกรณีพิพาทจำเป็นอย่างมาก

ความแตกต่างนับตั้งแต่เรื่องของเชื้อชาติรวมทั้งศาสนาที่มีความหลากหลาย เห็นได้จากการที่ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรีได้ส่งสำเนาคำสั่งศาลตัวเวลาให้การในคดีความซึ่งเป็นของกลุ่มเชื้อชาติและศาสนาทั้ง คริสต์ อิสลาม และจีน ไปไต่ถามที่ว่าการอำเภอ และโรงพัก¹⁷¹ อันแสดงถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมความเชื่อตามชาติพันธุ์ที่ต้องอยู่ร่วมกันในบริเวณนี้ อีกทั้งผลประโยชน์ในการแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจจากผู้คนที่มีสถานะทางสังคมที่แตกต่างกันอย่างมาก พบว่าคดีความจำนวนมากไม่น้อยผู้มีบรรดาศักดิ์มักมีส่วนร่วมในคดี ความแตกต่างเช่นนี้ทำให้เกิดความเสียเปรียบเมื่อเป็นคดีความซึ่งผู้ได้รับผลกระทบก็มักเป็นราษฎรนั่นเอง

การถือบรรดาศักดิ์ที่มีเหนือกว่าเข้าครอบครองที่ดินซึ่งมีผลทำให้การดำเนินคดีล่าช้า เช่นกรณีของ เคียมฮั่วเฮง ในบังคับฝรั่งเศส เป็นหุ้นส่วนในบริษัทลำไทร ได้จับจองที่ดินในบริเวณคลอง 9-12 จำนวน 7,450 ไร่ เมื่อจะไปทำนาที่คลอง 11 ปรากฏว่าทำไม่ได้เพราะกรมหมื่นสรรพศาสตร์อ้างว่ามีใบเหยียบย่ำ และยังถูกคนของผู้มีบรรดาศักดิ์อ้างสิทธิ์ คือ นายกองสอน นายกองนวม คนของกรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ และ นายคำ โต๊ะยี่ดี โต๊ะยี่ภู โต๊ะริด โต๊ะโดด อ้างว่ากรมหมื่นอดิศรอุดมเดชใช้ให้มาทำนา คดีนี้เริ่มในปี ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) พอถึงปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามตัดสินใจมอบที่นาบริเวณอื่นทดแทนให้เคียมฮั่วเฮงเพื่อยุติปัญหาซึ่งยืดเยื้อ ในความเป็นจริงแล้วเคียมฮั่วเฮงมีสิทธิถูกต้องในที่ดินนั้นเพราะมีสเตอร์ กราซี ผู้จัดการบริษัทคนแรกได้ให้เคียมฮั่วเฮงจองที่แปลงนี้โดยถูกต้องแล้ว จากการที่หลวงปฏิบัตินราชประสงค์ผู้จัดการบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามเข้าเฝ้ากรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจได้ความถึงสาเหตุที่คดีเนิ่นนานเพราะ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷¹ หจข. ร.5 น.3.2ช/10 ที่917/5571 พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบเรียน เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่อง ส่งสำเนาคำสั่งศาลผู้นับถือศาสนาอื่น ลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.129

“...ก็รับสั่งว่าไม่ยอมให้เคียมฮั่วเฮง ด้วยกรมหมื่นสรรพสาตทรงเห็นว่าที่นาที่จะกรอกต่อบริษัทโดยราคาไร่ละ ๒ บาท มีผู้จะรับซื้อไร่ละ ๑๐ บาทหลายพันไร่ ก็มีกำไรหลายหมื่นบาท จึงสั่งท้าวท้าวไม่ยอมให้ที่นารายนี้แก่เคียมฮั่วเฮงโดยแท้...”¹⁷²

เรื่องผลประโยชน์ทางธุรกิจจึงเป็นสิ่งสำคัญในการที่ทำให้คดีวิวาทะหว่างกันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น นอกจากนี้สถานะทางสังคมก็เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดคดีความและมีความรุนแรงทำให้ยากที่จะยอมความ เพราะผู้ที่ถือครองที่ดินในบริเวณนี้โดยมากเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ สำหรับคนในบังคับนั้นแม้ลำดับชั้นอาจจะไม่เท่าแต่ก็ได้ความคุ้มครองทางกฎหมายในการพิจารณาคดี การที่ต่างฝ่ายต่างถืออำนาจเช่นนี้ย่อมยากที่จะประนีประนอม ในเอกสารฉบับเดิมระบุถึงเหตุผลนี้ว่า

“...แม้จะปล่อยให้เปนความกันก็จะได้รับความลำบากทั้งสองฝ่าย จะเสียพระนามแลเกียรติยศของเจ้านาย ด้วยเคียมฮั่วเฮงก็เป็นคนอยู่ในบังคับต่างประเทศไหนจะยอมยกที่รายนี้ให้กับพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นสรรพสาตฯได้โดยง่าย ได้ลงเงินแลกรอกไว้ต่อบริษัทมีหลักถานมาแต่เดิมดังนี้...”¹⁷³

สถานะทางสังคมมีผลต่อความสามารถในการเข้าถึงกระบวนการทางกฎหมาย การที่ผู้ที่มีบรรดาศักดิ์เข้ามาจับจองที่ดินก็มีผลต่อการแก้ไขข้อขัดแย้งในสังคมบริเวณนี้ด้วยการใช้กฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ดังกรณีของ ช้อย บุตรของพระยาอุไทยธรรม (อ่อน) ได้ถูกพวกของหลวงวาทิตประเทศ ซึ่งเป็นกลุ่มอิทธิพลที่สร้างปัญหาการแย่งชิงกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างมาก โกงที่นาไป 100 ไร่ จึงได้แต่งทนายฟ้องร้องแต่เจ้าพนักงานไม่รับฟ้อง ต่อมาได้ทูลเกล้าฯขอพระบรมราชานุญาตต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อปี ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) และช้อยสามารถแต่งทนายได้ จากความในพระราชหัตถเลขาที่ทรงตอบกลับ ความว่า

“...เห็นว่าช้อยเป็นบุตรผู้มีบรรดาศักดิ์ สมควรจะได้แต่งทนายได้ ให้ตระลาการยอมให้ช้อยแต่งทนายว่าความรายนี้เถิด...”¹⁷⁴

¹⁷² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนกหนังสือเก่า กส.4/3854 เรื่อง เคียมฮั่วเฮงร้องเรียนต่อกระทรวงเกษตราธิการ ว่าได้ตรอกนากำปनीที่ 9,10,11,12 ไร่ครั้งจะไปทำนาในคลองที่ 11 ก็ทำไม่ได้ กรมหมื่นสรรพสาตฯ อ้างว่ามีใบเหยียบย่ำ เดือนพฤษภาคม ร.ศ.114

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷⁴ หจข. ร.5 ย.13.10/5 ลายพระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 เรื่อง ช้อย บุตรพระยาอุไทยธรรม (อ่อน) ขอพระบรมราชานุญาตแต่งทนายเพื่อฟ้องหลวงวาทิตประเทศกับพวกเรื่องที่นา ลงวันที่ 7 กันยายน ร.ศ.114

กรณีของช้อยอาจคล้ายคลึงกับกรณีข้างต้นที่ต่างก็ถือบรรดาศักดิ์ของตน ช้อยจึงไม่ได้เกรงกลัวต่อพวกของหลวงวาติบรเทศที่ใช้อำนาจสร้างความสะดวกร้อนตลอดทั้งทุ่ง และช้อยอาจไม่มีกำลังคนต่อรองเท่าจึงเลือกใช้กระบวนการทางกฎหมายเป็นการแก้ปัญหา นอกจากนี้คนของผู้มีบรรดาศักดิ์ เช่น นายกองนา ก็สามารถใช้วิธีการนี้ ดังกรณีของแม่กม นายกองนาของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนอดิสรอุดมเดช ได้รับการกำชับให้ดูแลที่นาจากความในจดหมายเมื่อปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ดังนี้

“...เดี๋ยวนี้ในกรมก็โปรดให้แม่กมออกมาตั้งทำนาในที่ของท่าน แม่กมควรจะดูแลว่ากล่าวให้ตลอดไปอย่าให้พวกอื่นเข้ามาแย่งชิงได้ ถ้าถ้ามีพวกที่เข้ามาตั้งอยู่แล้ว จะยอมให้ทำไปก็ทำตามใจถ้าไม่เช่นนั้นนั้นก็ให้ไล่ไปเสีย ถ้าไล่ไม่ไปก็ให้จดชื่อคนที่เข้ามาแย่งชิงที่นานั้นทุกคน จะได้แต่งทนายให้ฟ้องศาลแล้วจะได้นำทนายมาเกาะตัวไป...”¹⁷⁵

ส่วนราษฎรที่ใช้วิธีการนี้กับผู้มีบรรดาศักดิ์แม้ว่าจะต้องเผชิญกับอิทธิพลและความไม่เป็นธรรมของระบอบการที่เป็นพรรคพวกกับผู้มีบรรดาศักดิ์ เช่น นายเดชถูกพวกหลวงวาติบรเทศตั้งทนายฟ้องเมื่อปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) นายเดชจึงเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อฟังความแล้วถูกพรรคพวกของหลวงวาติบรเทศจับขังโดยที่ระบอบการมีส่วนช่วยด้วยการเร่งรัดเงินประกันที่สูง แต่นายเดชไม่มีจ่ายจึงต้องถูกขังกว่า 1 เดือน¹⁷⁶ กรณีของนายเดชเป็นความพยายามที่จะใช้กระบวนการยุติธรรมแต่ด้วยสถานะของนายเดชจึงยากที่จะต่อรองกับผู้มีบรรดาศักดิ์

หนทางที่ราษฎรจะใช้อีกประการหนึ่งคือการยื่นถวายฎีกา ที่รัฐได้ให้สิทธิด้านนี้ด้วยการปรับปรุงระเบียบและวิธีการถวายพร้อมทั้งชักชวนราษฎรมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 ราษฎรที่ถูกผู้มีบรรดาศักดิ์นั้นบื้อร้ายรายในบริเวณคลอง 6, 10, 26, 27 และ 28 ได้ถวายฎีกาต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) เมื่อต้องเผชิญกับการขูดคลองของบริษัทที่เข้ารุกเข้ามาในที่ของตนพร้อมกับจำหน่ายที่เหล่านั้นให้ผู้มีบรรดาศักดิ์จึงต้องเป็นคดีความระหว่างกัน ในการถวายนั้นพบว่าราษฎรต้องเสียเงินให้กับขุนนางเพื่อช่วยดำเนินการให้สามารถใช้วิธีการนี้ เช่น ความจากฎีกานายอ่อน ราษฎรคลอง 26 เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124 (พ.ศ.2448)

¹⁷⁵ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ แผนหนังสือเก่า กส.4/3854 จดหมายของหม่อมมทศิศุภดาเดช ถึงแม่กม นายกองนา ปี ร.ศ.115

¹⁷⁶ หจข. ร.5 กษ.9.4ก/14 คำไต่สวนฎีกานายเทศ ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ.114

“...ผมถวายนฎีกานี้ต้องเสียเงินค่าจ้าง ๑๐ บาท ค่าแสตมป์ ๔ บาท รวม ๑๔ บาทให้แก่หลวงจุฬา ถ้าได้ที่เดิมกับไม่ต้องถูกคลองก็ต้องการเพราะได้ลงทุนลงแรงมากแล้ว...”¹⁷⁷

หรือในฎีกาอำแดงเคลือบ ราษฎรคลอง 26 กล่าวว่า

“...การที่ดีฉันถวายนฎีกานี้เสียเงินแค่ ๑๔ บาทเพราะไปถวายเป็นเอง ถ้าให้เขาจัดการถวายเป็นเสร็จเขาเรียก ๑๕ บาท เพราะไปถวายเป็น...”¹⁷⁸

การที่ราษฎรที่ไม่รู้หนังสือสามารถใช้การถวายนฎีกาซึ่งเป็นวิธีการในกระบวนการยุติธรรมแม้จะต้องเสียเงินก็ตาม แสดงถึงความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยวิธีนี้โดยที่ได้รับความผลจากสภาพสังคมที่มีความแตกต่างด้านสถานะทางสังคมอย่างมาก

ในเขตสัมปทานโครงการรังสิตที่เอกชนเข้ามามีบทบาทในการดูแลพร้อมกับการเข้าจัดระบบราชการของรัฐ ขณะที่ความหลากหลายของกลุ่มคนและภูมิหลังทางเศรษฐกิจสังคมประกอบกับความรุนแรงของคดีจนยากที่จะยอมรับได้ วิธีการทางกฎหมายได้กลายเป็นที่พึ่งของราษฎรในบริเวณนี้เมื่อต้องเผชิญกับคดีความต่างๆ การแก้ไขข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในชุมชนตามแบบเดิมมีความสำคัญน้อยลงไปเพราะราษฎรพึ่งพากระบวนการยุติธรรมจากรัฐในการแก้ปัญหาเห็นได้จากแบบแผนวิธีการไต่ถอนโคกระบือแบบเดิมด้วยความสัมพันธ์แบบนักเลงที่มีกระบวนการทางกฎหมายเข้ามาแทรกแซงด้วยความสนใจของผู้เสียหายมากกว่าที่จะเป็นการประนีประนอมกันในชุมชนแบบเดิม ดังกรณีต่อไปนี้

คำพิพากษานฎีกาที่ 255 วันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2460 อัยการจังหวัดธัญบุรีเป็นโจทก์ฟ้องนายเป้าผู้ใหญ่บ้านฐานรับของโจรและฐานฉ้อ คดีนี้เกิดขึ้นเมื่อคืนวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ.2458 มีคนร้ายลักตัดฝาลักกระบือในคอกของนายจิว นายอาจ นายปัด ไป 6 ตัว นายเป้าผู้ใหญ่บ้านพอทราบเหตุจึงไปตามนางขำพี่สาวนายจิวเจ้าทรัพย์ว่าจะทำอย่างไร นางขำว่าจะนำเหตุไปร้องต่อศาล นายเป้ากลับพูดว่าถ้าอย่างนั้นจะไม่ได้กระบือคืน ถ้าอยากได้คืนต้องเสียค่าไถ่ 80 บาทแต่เจ้าทรัพย์กับพวกที่ไม่มีเงิน นายเป้าจึงพาไปกู้เงินจากนายแพ 80 บาทแล้วก็รับเงินจำนวนนั้นไป อีก 3 วันต่อมาจึงได้กระบือคืนที่ข้างบ้านนายปลั่ง เมื่อคดีได้รับการพิจารณาศาลจังหวัดธัญบุรีและศาลอุทธรณ์กรุงเทพตัดสินให้นายเป้าถูกจำคุก 2 ปีกับต้องใช้เงินคืนแก่

¹⁷⁷ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกานายอ่อน ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

¹⁷⁸ หจข. ร.5 ย.11/87 เรื่อง ฎีกาอำแดงเคลือบ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

ผู้เสียหาย ส่วนกรรมการศาลฎีกาเห็นว่าจำเลยเป็นผู้ใหญ่บ้านแต่ประพุดิเยียงนี้ไม่มีเหตุจะทำ
บรรเทาโทษ ฎีกาของจำเลยจึงให้ยกเสีย¹⁷⁹ ทำให้นายเป้าต้องรับโทษตามคำตัดสินแรก

คดีนี้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างราษฎรเพราะวิธีการประนีประนอม
ในชุมชนแบบเดิมนั้นขาดการยอมรับ รัฐได้ใช้อำนาจทางการศาลและระบบกฎหมายเข้าไปดูแล
ความผิดที่เกิดขึ้นมิได้เป็นเรื่องเฉพาะชุมชนแต่เป็นอาชญากรรมต่อรัฐซึ่งมีความผิดตามกฎหมาย
อาญา กับทั้งบทบาทของอัยการในฐานะเป็นตัวแทนของรัฐฟ้องร้องต่อจำเลยเพื่อสร้างความเป็น
ธรรมให้กับผู้เสียหายที่ต่างได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะในทาง
อาญาที่มีการปรับปรุงในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังกล่าว มีส่วนต่อการสู้คดีของผู้เสียหายระบบกฎหมาย
จึงเข้ามาเป็นรูปแบบของการแก้ปัญหาคดีนี้ท่ามกลางสภาพสังคมที่เกิดขึ้น

หรือในคดีความตามคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 119 วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ.2458 นายเฟื่อง โจทก์
ฟ้องร้องนายแหยม นายอิม จำเลยฐานลักกระบือและรับของโจร นายเฟื่องให้การว่าเมื่อเดือน
ธันวาคม พ.ศ.2456 ได้เลี้ยงกระบือที่ทุ่งนา ตำบลหนองชุม แขวงเมืองนครนายก มีคนร้ายลัก
กระบือไป 1 ตัวราคา 30 บาท ไปแจ้งความต่อผู้ใหญ่บ้านวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2457 นายเฟื่อง
นำกำหนดไปจับกระบือที่บ้านไต่ะเชื่อม บ้านคลอง 12-13 เมืองธัญญบุรี ไต่ะเชื่อมชี้ตัวว่ากระบือเป็น
ของนายแหยมฯ ชัดทอดอีกว่าเป็นของนายอิมอีกต่อหนึ่งซึ่งนายอิมมีตัวรูปพรรณเป็นหลักฐานและ
ว่าตนเองมีกระบือ 7 ตัวเพิ่งทำตัวรูปพรรณตัวนี้เพียงตัวเดียว พร้อมทั้งแจ้งความกลับหาว่านาย
เฟื่องแกล้งใส่ความและเรียกเงินค่าเสียหาย 100 บาท นายเฟื่องให้การว่ากระบือของตนหายจริงๆ
และไม่มีเหตุโกรธเคืองกับจำเลยจะต้องแกล้งฟ้อง

ศาลเมืองธัญญบุรีเห็นว่าหลักฐานของโจทก์เป็นที่สงสัยโจทก์อาจจำกระบือผิดตัว ส่วนคำ
ฟ้องของจำเลยก็ไม่ได้ความจึงให้ยกฟ้องทั้งสองสำนวน ต่อมานายเฟื่องได้อุทธรณ์ศาลอุทธรณ์ได้
กลับคำตัดสิน และเมื่อเรื่องถึงศาลฎีกาคณะกรรมการฎีกาเห็นว่าเรื่องของนายเฟื่องเป็นความจริง
อีกทั้งนายอิมมีพิรุณซึ่งมีกระบือ 7 ตัวแต่ทำตัวเพียงตัวนี้เท่านั้นและเพิ่งทำเมื่อกระบือหายมาได้ 2
เดือน เห็นว่าทำไว้สำหรับสู้ความ กระบือนี้อายุประมาณ 7 ปีแต่พยานให้การว่าเห็นมาประมาณ
9 ปีซึ่งพยานก็ล้วนเป็นญาติกับนายอิมทั้งสิ้น นายอิมถูกตัดสินให้จำคุก 2 ปีกับต้องใช้กระบือคืน
พร้อมค่าธรรมเนียมแทนนายเฟื่องด้วย¹⁸⁰ กรณีนี้เห็นถึงความสัมพันธ์ในรูปแบบที่กล่าวมา ทั้ง
โจทก์และจำเลยต่างไม่รู้จักกันแต่จำเลยกลับพยายามเบี่ยงเบนความผิดด้วยการหาว่าเป็นการกลั่น
แกล้งซึ่งจะทำให้โทษทางอาญาที่ถือเป็นความผิดต่อรัฐเป็นความขัดแย้งส่วนบุคคลทั้งที่โจทก์ต้อง
เสียทรัพย์สินและเวลาในการดำเนินคดี

¹⁷⁹ มโนสารส่วนคำพิพากษาศาลฎีกา , เล่ม 7 ,ฉบับที่ 9 (31 มีนาคม พ.ศ.2460): 237-239.

¹⁸⁰ มโนสารคำพิพากษาศาลฎีกา , เล่ม 5 , (พ.ศ.2459): 218-221.

ความสัมพันธ์และการแก้ปัญหาด้วยกระบวนการยุติธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก ในบางครั้งพบว่าในบางคดีก็มิได้มีการดำเนินการตามขั้นตอนทางการศาลแต่ก็ยังมีความสัมพันธ์ในการแก้ปัญหาด้วยการใช้ระบบกฎหมายอยู่ ดังกรณีของนายสายกับมิสเตอร์เกรแฮม คดีนี้ปรากฏในคำร้องเรียนต่อบริษัทชุดคลองของนายสายซึ่งทำนาอยู่ที่ตำบลคลองที่ ๓ ฝั่งเหนือคลองรังสิตได้กล่าวว่า เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) มีผู้ร้ายปล้นกระบือ 4 ตัวแล้วเอาไปเผาโรงนา ต่อมาได้ติดตามจนพบกระบืออยู่ในนาของมิสเตอร์เกรแฮมซึ่งเช่านาของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ นายสายและพลตระเวนจึงไปขอไต่คืบแต่ไม่ตกลงกัน มิสเตอร์เกรแฮมเอาตราตีที่หูกระบือนั้นแล้วเก็บไว้ ทางบริษัทเห็นว่ามิสเตอร์เกรแฮมเป็นคนในบังคับอังกฤษตั้งข้อร้องเรียนขอกระบือผู้ร้ายราษฎรได้รับความเดือดร้อนและได้แจ้งเรื่องนี้ไปยังมิสเตอร์เกรวิลาชทูตอังกฤษด้วย ต่อมาเมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) บริษัทมีหนังสือมาถึงพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการว่า มิสเตอร์เกรแฮม ได้ให้ มิสเตอร์เนลเลอร์ ทนายความมาพบกับมิสเตอร์เทลิ๊ก¹⁸¹ ว่าไม่เข้าใจธรรมเนียมการซื้อขายกระบือและไม่ทราบว่กระบือนั้นเป็นของผู้ร้ายปล้นมา มิสเตอร์เกรแฮมจึงยอมคืนกระบือให้เจ้าของออกทุนให้ครั้งหนึ่งตามที่ได้ซื้อกระบือมาให้เป็นความเลิกแล้วแก่กัน ทางบริษัทได้ปรึกษากับมิสเตอร์เทลิ๊กได้ข้อสรุปดังนี้

¹⁸¹ ยืนหยัด ใจสมุทร, **ชีวิต ผลงานและคุณธรรมของบรรพอัยการ** (มปท: มปป, 2536), หน้า 74-78 กล่าวถึงประวัติของมิสเตอร์เทลิ๊กว่า บุคคลท่านนี้มีอีกชื่อหนึ่งว่า วิลเลียม แอลเฟรด คุณะดิลก เกิดที่บ้านมหาพักร เมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ.2403 เป็นชาวสิงหล ในตระกูลชั้นสูงของลังกา เรียนวิชากฎหมายที่มหาวิทยาลัยเมืองโคลัมโบ สอบได้เป็นเนติบัณฑิต มีสิทธิว่าความในศาลประเทศศรีลังกาได้ จึงออกมาว่าความอยู่ที่เมืองแคนดี แล้วได้รับเลือกเป็นมนตรีในนคราภิบาลเมืองแคนดี ได้เป็นผู้พิพากษาแมยิศเตรตในศาลนคราภิบาล 2 ปี พออายุ 28 ปีออกเที่ยวตามประเทศต่างๆ ได้มาตั้งบ้านเรือนที่กรุงเทพฯ ประมาณปี พ.ศ.2433 รับว่าความจนมีชื่อเสียง คดีที่สำคัญคือคดีพระยอดเมืองขวาง โดยรับเป็นทนายจำเลย ร่วมกับมิสเตอร์เป็ดเนติบัณฑิตอังกฤษ ภายหลังกิจการว่าความเจริญก้าวหน้าจึงได้จ้างมิสเตอร์ราล์ฟ บี.เอช. กิบบินส์ เนติบัณฑิตอังกฤษ ตั้งสำนักงานทนายความ “ติลลิก แอนด์ กิบบินส์” ซึ่งเป็นที่คุ้นเคยของนักกฎหมายไทยส่วนใหญ่ ในปี พ.ศ.2440 ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับราชการในตำแหน่งอธิบดีศาลพระราชอาญา รักษาการในตำแหน่งเจ้ากรมอัยการประมาณ 13-14 ปี เมื่อเปลี่ยนจากคนในบังคับอังกฤษมาเป็นบังคับสยามแล้วได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระอรรคการประสิทธิ์ ใน พ.ศ.2455 ได้เลื่อนยศเป็นมหาอำมาตย์ตรี เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอรรคการประสิทธิ์ แล้วได้เลื่อนตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมอัยการ ปี พ.ศ.2458 เป็นองคมนตรีสภาที่ปรึกษาราชการในพระองค์ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ.2460 ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการถึง 20 ปีเต็ม

“...มิสเตอร์เทลเกได้ชี้แจงแก่ข้าพเจ้าว่า ถ้าจะเป็นความแล้วเป็นการยากที่จะหาพยาน ประกอบให้พวกลูกขุนสามัญเห็นว่ามิสเตอร์เกรแฮมได้รู้เห็นว่ากระป๋องที่ซื้อมาเป็นของอ้ายผู้ร้ายถ้าศาลตัดสินยกฟ้องแล้วราษฎรก็จะไม่ได้กระป๋องกลับคืน ข้าพเจ้าจึงได้ปรึกษาเจ้าของกระป๋องๆ ก็เห็นด้วยในการที่จะได้รับกระป๋องคืนข้าพเจ้าจึงได้ให้มิสเตอร์เทลเกตกลงกับมิสเตอร์เกรแฮมว่า กระป๋องที่จะได้รับคืน

มานั้นเจ้าของจะให้ตัวละ ๑๕ บาท กับนอกจากเจ้าของกระป๋องที่เป็นโจทก์ในคราวนี้ข้าพเจ้าได้สืบหาราษฎรอีก ๗ ราย ซึ่งอ้ายคนร้ายลักกระป๋องไปขายให้แก่มิสเตอร์เกรแฮม เจ้าของได้ตามรอยไปพบที่นั่น มิสเตอร์เกรแฮมก็รับที่จะคืนให้ด้วยเหมือนกัน...”¹⁸²

ในกรณีนี้แม้จะมีได้ดำเนินคดีตามกระบวนการทางศาลแต่ก็มีการใช้ระบบกฎหมายเข้ามาแก้ปัญหาโดยผ่านตัวบุคคลคือ มิสเตอร์เทลเก นักกฎหมายผู้มีชื่อเสียงซึ่งขณะนั้นได้เป็นอธิบดีศาลพระราชอาญาพร้อมกับรักษาการเจ้ากรมอัยการคอยให้คำแนะนำและช่วยตกลงข้อยุติกับมิสเตอร์เกรแฮมซึ่งมีท่าทีไม่ยอมจะเป็นความด้วยเป็นข้อหาที่รุนแรง การให้คำแนะนำจากนักกฎหมายทำให้เกิดประโยชน์ต่อราษฎร หากราษฎรจะฟ้องร้องตามข้อความที่กล่าวมาก็เกิดผลเสียได้แม้ว่าราษฎรจะต้องเสียเงินจำนวนหนึ่งแต่ก็ดีกว่าเสียแรงงานที่สำคัญในการกสิกรรมของตนไป ระบบกฎหมายจึงมีส่วนช่วยในการยุติปัญหาในท้องที่ซึ่งมีผู้อาศัยที่มีความหลากหลายในภูมิภาคต่างสังคม

นอกจากนี้ผู้ที่เข้าอาศัยทำกินบริเวณทุ่งรังสิตต้องเผชิญกับความสัมพันธ์ทางกฎหมายในสังคมในเรื่องการดำรงชีวิตในวิถีการผลิตทางการเกษตรเนื่องจากพื้นที่นี้ถูกดูแลโดยบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามที่เป็นเจ้าของเขตสัมปทาน ความพยายามในการปกป้องทรัพย์สินที่เป็นสิ่งสาธารณะที่ใช้ในการเกษตร เช่น ลำคลอง ทำนบ ถนน จึงจำเป็นต่อบริษัทที่ได้ลงทุนไปอย่างมากการเร่งรัดให้รัฐบาลออกกฎหมายคุ้มครองทรัพย์สินในส่วนนี้นับเป็นผลสำเร็จประการหนึ่ง แม้จะไม่ได้มีเจตนารมณ์จะคุ้มครองเฉพาะบริษัทตามความตั้งใจเดิมก็ตาม แต่บริษัทก็ได้ผลประโยชน์จากการนี้จนสร้างความเดือดร้อนกับราษฎรซึ่งขัดแย้งกับการดำเนินงานของรัฐ สำหรับราษฎรแล้วต้องใช้ชีวิตด้วยการยอมรับกฎหมายในส่วนนี้ เช่น การที่ไม่สามารถนำกระป๋องลงเล่นน้ำในคลองได้เพราะ

¹⁸² หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/7 หนังสือ บริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ เรื่อง ผู้ร้ายปล้นกระป๋องนายสายที่คลอง 3 ลงวันที่ 2 พฤศจิกายน ร.ศ.118

ขัดต่อพระราชบัญญัติรักษาคลอง หรือการที่ต้องเสียค่าธรรมเนียมในการเข้าใช้คลองตามที่รัฐให้อนุญาตให้บริษัทตั้งที่กล่าวมา

ขณะเดียวกันราษฎรได้มีการรักษาสิทธิของตนในการใช้ทรัพยากรที่มีในเขตสัมปทานอย่างการหาปลา ซึ่งคลองของบริษัทมีประตูน้ำกั้นทั้งสองด้านทำให้กักขังปลาไว้จึงมีผู้คนจากที่ต่างๆเข้ามาหาปลาจนราษฎรบริเวณนี้ไม่สามารถจับปลาได้ จึงต้องมีการร้องเรียนต่อบริษัทจาก ราษฎร 32

ราย ในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ทำให้เห็นถึงความต้องการของราษฎรในการที่จะให้ใช้ชื่อกฎหมายในการแก้ไขปัญหาการเลี้ยงชีพในวิถีชีวิตทางการเกษตรดังนี้

“...ข้าพเจ้าทั้งหลายซึ่งได้พากันลงทุนออกเงินช่วยเสียค่าชุดคลองนั้น ก็มุ่งหมายหาประโยชน์ในทางเพาะปลูกอย่างเดียว หาได้คิดหาประโยชน์แก่ปลาในคลองไม่ แต่ปลานั้นได้เคยเอาไศรยเป็นอาหารจึงจำเป็นต้องเป็นธุระอย่าให้ปลานั้นเบาบางหมดไปเสีย จึงข้าพเจ้าทั้งหลายซึ่งมีชื่อในทำยนี้ขอร้องต่อท่านบริษัทซึ่งเป็นผู้ปกครองในที่เหล่านี้ว่า ควรออกข้อบังคับเสียว่าในคลองทั้งปวงในบริเวณของบริษัทนั้นยอมให้หาปลาใช้เครื่องมือสองอย่างเท่านั้นคือ เบ็ดกับฉมวก คลองนอกจากนั้นห้ามเสียเป็นอันขาดอย่าให้ใช้ ถ้ามีกฎหมายเช่นนี้แล้วผู้คิดหาเป็นอนาประโยชน์ซึ่งไม่ได้อยู่ในท้องที่นี้คงจะเบาบางลงด้วย...”¹⁸³

การร้องเรียนต่อบริษัทในกรณีนี้จึงแสดงถึงการใช้ความสัมพันธ์ทางกฎหมายในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งในสังคมที่ไม่ใช่เฉพาะมีต่อคนในพื้นที่เดียวกันเท่านั้น แต่ยังมีต่อคนต่างถิ่นเพื่อเป็นการปกป้องทรัพยากรซึ่งเป็นผลผลิตที่ควรได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ในเมื่อต้องลงทุนเสียทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ได้เข้ามาทำกินอย่างถูกต้อง

การเปิดพื้นที่ทุ่งรังสิตทำให้กลุ่มคนจากที่ต่างๆอันมีพื้นฐานด้านสถานะและภูมิหลังทางสังคมที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัด มีผลต่อการเกิดอคติความจำนนมากในด้านปริมาณและความรุนแรง ทำให้การใช้ระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมในการแก้ไขข้อพิพาทมีความจำเป็นยิ่งขึ้น รัฐมีส่วนสำคัญต่อการใช่วิธีการนี้สอดคล้องกับการปรับปรุงกระบวนการทางกฎหมายและการศาล รวมทั้งในด้านการปกครองที่เข้าปกครองในระดับท้องถิ่นมากขึ้น รัฐได้ตั้งศาลพิจารณาคดี และการจัดการปกครองท้องที่ในส่วนภูมิภาค เช่น มณฑลกรุงเก่ามีการตั้งคณะกรรมการพิจารณาความเพื่อชำระคดีที่ค้างค้างและจัดตั้งศาลยุติธรรม ขณะที่ในด้านการปกครองก็มีการจัด

¹⁸³ หจข. เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม กส.10/165 หนังสือของราษฎรชวานา ร้องเรียนต่อบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เรื่อง ขอให้ให้มีข้อบังคับในการหาปลา ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ.120

เลือกตั้งผู้นำท้องถิ่นโดยความดูแลของรัฐ ความเปลี่ยนแปลงในระยะนี้จึงสอดคล้องกับการจัดการเพื่อระงับข้อพิพาทให้กับสังคมในดินแดนเปิดใหม่ด้วยการเข้ามาของรัฐเพื่อดำเนินการให้เกิดเป็นชุมชนโดยอาศัยกฎหมายการปกครองท้องถิ่นที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการกำหนดหน้าที่ของผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีต่อชุมชนและรัฐ รวมถึงการเข้าดำเนินการจัดตั้งองค์กรทางกระบวนการยุติธรรมเข้ามาแก้ปัญหาสอดคล้องกับคดีที่เกิดขึ้น ขณะที่สิทธิของราษฎรตามกฎหมายได้รับการพัฒนาโดยรวมมากขึ้น ระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมจึงได้เข้าไปมีส่วนอย่างมากในการแก้ไขข้อพิพาทต่างๆ อันเป็นความสัมพันธ์ของผู้คนบนพื้นฐานของการรักษาชีวิตและทรัพย์สินท่ามกลางสภาพสังคมที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 8

บทสรุป

การเข้ารับสัมปทานชุดคลองโดยบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม ระหว่างปี พ.ศ.2433-2457 ตามระยะเวลาสัมปทานทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากกับพื้นที่ในทุ่งรังสิตจากท้องทุ่งรกร้างยากแก่การอยู่อาศัยไปเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวขนาดใหญ่

สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือ ความเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมจากการที่มีผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินซึ่งมีความแตกต่างในด้านภูมิหลังและสถานะทางสังคมอย่างมาก เห็นได้จากการเกิดระบบเช่านาอันเป็นรูปแบบของการแสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินในบริเวณนี้เป็นสำคัญ ระบบนี้ได้อรวบรมผู้คนที่มีความแตกต่างและมีการจัดลำดับความสัมพันธ์ในระบบที่ลดหลั่นกันภายใต้ระบบอุปถัมภ์บนพื้นฐานของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างเจ้าที่ดินกับผู้เช่านา การเอารัดเอาเปรียบในระบบที่มีอยู่มากทำให้ระบบนี้มีได้มั่นคงพอที่ผู้เช่าจะผูกพันจนสามารถอยู่อาศัยในพื้นที่นี้ได้

สภาพสังคมที่เกิดขึ้นในเขตสัมปทานจากการอพยพของผู้คนที่หลากหลายในภูมิหลังและสถานะทางสังคมซึ่งล้วนมีวัตถุประสงค์ในการแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ โดยที่มิได้มีความผูกพันใดๆกับพื้นที่มาก่อนบนพื้นฐานของการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ นำไปสู่การเกิดคดีความที่เป็นการแข่งขันทรัพยากรในการผลิต และฉกฉวยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างมาก ปรากฏในคดีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดิน คดีอาชญากรรม และการฝ่าฝืนกฎหมายรักษาลำคลองรวมถึงความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรน้ำ

ในระยะที่รัฐปรับปรุงระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งการขยายอำนาจของรัฐไปท้องถิ่นมากขึ้นทำให้สอดคล้องกับปัญหาจากคดีความที่เกิดขึ้นอย่างมาก ภาครัฐได้เข้ามาดูแลโดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือที่สำคัญ รัฐดำเนินการในเรื่องนี้มาโดยตลอดนับตั้งแต่เรื่องของการจัดเขตการปกครองให้มีความแน่ชัดเพื่อให้สะดวกในการปกครอง การตั้งกองตระเวน และท้ายสุดคือการตั้งเมืองรัตนบุรี รวมถึงการตั้งศาลพิจารณาคดีพร้อมกันด้วย นับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของพื้นที่นี้ อำนาจรัฐตามข้อกำหนดได้เข้ามาจัดการกับชุมชนด้วยการระบุนความสัมพันธ์ของผู้นำและคนในชุมชนให้ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชนตามแบบแผนที่รัฐต้องการ

ขณะเดียวกันการปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมและสิทธิด้านกฎหมายของราษฎร ประกอบกับการที่รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นซึ่งสอดคล้องกับสภาพสังคมที่เป็นอยู่ในบริเวณทุ่งรังสิตทำให้ไม่ยากนักที่ราษฎรจะปฏิบัติตามกฎหมายที่รัฐต้องการ เห็นได้จากผู้นำชุมชนและ

ราษฎรหลายรายได้ช่วยราชการจนได้รับความดีความชอบ อีกทั้งกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมได้เป็นที่พึ่งพิงของราษฎรในการแก้ไขข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในชุมชน

ท่ามกลางสภาพสังคมที่มีส่วนในการเกิดคดีความอย่างมากในบริเวณซึ่งมีการผลิตข้าวเป็นหลัก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าคดีความระหว่างราษฎรที่โดยมากเป็นชาวนากับบรรดาผู้ค้าข้าวและโรงสีกลับไม่ปรากฏจนเป็นคดีความทั้งที่เป็นแหล่งซื้อขายข้าวที่สำคัญ ในกระบวนการซื้อขายข้าว ชาวนามักเป็นฝ่ายเสียเปรียบเพราะถูกโกงด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งการโกงขนาดภาชนะตวงข้าว และการตกข้าวซึ่งเป็นการให้กู้ยืมเงินไปทำทุนเพาะปลูกก่อนแล้วจึงใช้เป็นผลผลิตในนาของตน ชาวนามักต้องเสียดอกเบี้ยมาก นับเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าเพราะเหตุใดภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างกันเช่นนี้จึงไม่ได้ก่อให้เกิดคดีความขึ้นมา และเป็นประเด็นที่ควรมีการศึกษาในเชิงลึกต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ตีพิมพ์

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 5

เอกสารกระทรวงเกษตร รัชกาลที่ 5

หจช. ร.5 กษ.3.1/11 พวกลาวไม่ลงมาทำนาในทุ่งหลวงและเรื่องคนอพยพออกจากทุ่งหลวง (10-22 พ.ค.125)

หจช. ร.5 กษ.3.1/13 รายงานตรวจที่นาต่างๆของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์และพระยาวิเศษโกษา (12 ก.ย.-22 ต.ค.128)

หจช. ร.5 กษ.3.1/14 รายงานประชุมชาวนา (3 ม.ค.128)

หจช. ร.5 กษ.3.2/28 เรื่องชาวนากล่าวโทษกรมรว่ากคชี่ไม่ทำสัญญาที่ทำกันไว้เรื่องเช่านา (30 เม.ย.-6 พ.ค.117)

หจช. ร.5 กษ.9.1/4 เรื่องพระราชบัญญัติรักษาคลลงและทำนบ (ร.ศ.120)

หจช. ร.5 กษ.9.1/5 เรื่องพระราชบัญญัติรักษาทำนบและรักษาคลลง (3 ก.ย.121-12 ส.ค.124)

หจช. ร.5 กษ.9.4ก/2 เรื่องบริษัทขุดคลองร้องว่าที่ซึ่งบริษัททำการมีผู้ร้ายชุกชุม (26 เม.ย.- 3 พ.ค.113)

หจช. ร.5 กษ.9.4ก/14 (แบบหมายที่ 3) คำให้การราษฎรผู้ตั้งวิวาท (18 พ.ย.-8 ธ.ค.114)

หจช. ร.5 กษ.9.4ก/19 (แบบหมายที่ 6 ก) สำเนาฎีกาข้าราชการรวม 11 ราย (ก.พ.-มี.ค.114)

หจช. ร.5 กษ.9.4ก/35 เรื่องความบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม (31 ต.ค.115)

เอกสารกระทรวงเกษตร แผนหนังสือเก่า (กส.4)

กส.4/2483 ราษฎรกล่าวโทษหลวงวาทีศ หลวงสารภณวิสูตร หม่อมหลวงอัฐ และพระวิภาคยื่น รายงานไปทำแผนที่นารัฐ หลวงวาทีศ หลวงสารภณ หม่อมหลวงอัฐ (ร.ศ.113)

กส.4/3854 เคียมฮั่วเฮงว่าได้ตรอกนากำป็นี่ที่ 9,10,11,12 ไร่ ครั้นจะไปทำนาในคลอง 11 ก็ทำไม่ได้ กรมหมื่นสรรพสาตร์ท่านว่าท่านมีใบเหยียบย่ำ (ร.ศ.115)

กส.4/3892 นายเซยว่าได้ซื้อที่นาบริษัทไว้ มอญมาแย่งทำนาเสีย (ร.ศ.114)

กส.4/3894 ราษฎรร้องว่าได้กรอกเงินให้แก่บริษัทแล้วมีผู้มาแย่งที่นาทำนาเสียหมด (ร.ศ.114)

กส.4/3896 พระนรินทร์ พระวิจิตรวรสาสน์ ขุนราชผลิรักษ์ ได้ออกเงินซื้อที่นาคลองบริษัทไว้ แล้วมีผู้มาไม่ให้ทำนา (ร.ศ.114)

- กส.4/3897 นายปั่นกับพวกร้องทุกข์เรื่องที่ดินในคลองบริษัท (ร.ศ.113)
- กส.4/3898 จีนแถมกับพวกร้องทุกข์เรื่องนายซังกำนันและพวกเข้าแย่งชิงเอาที่ดินไปเสีย (ร.ศ.110)
- กส.4/3907 พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค ชื่อนาบริษัทไว้ โต๊ะเย็บแขกกับพวกแย่ง
ชิงทำนา (ร.ศ.115)
- กส.4/3986 เรื่องบริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นในบริเวณคลองของบริษัทหลายรายแล้ว (ร.ศ.116)
- กส.4/3987 บริษัทขุดคลองได้เตือนเรื่องจับคนแจวเรือจ้างซึ่งเป็นผู้ร้ายได้ส่งของกลางไปเมืองประ
ทุมธานีนั้น (ร.ศ.116)
- กส.4/3988 เรื่องบริษัทร้องว่ามีผู้ร้ายปล้นที่ตลาดปากคลอง 5 แห่งคลองรังสิตและคลอง 6 วาสาย
ล่าง (ร.ศ.116)
- กส.4/3989 บริษัทร้องขอให้จัดการเรื่องผู้ร้ายปล้นที่คลองรังสิตตอนระหว่างคลองเปรมประชากร
(ร.ศ.116)
- กส.4/4005 บริษัทส่งเรื่องรวมมะปี เนียมมะเรื่องที่ดินที่กรอกแล้วยังมีผู้แย่งทำเสีย (ร.ศ.115)
- กส.4/4014 เสนาบดีไปตรวจการห่อหีบเงินกรุงเก่า และตรวจพื้นที่ในทุ่งหลวงฝั่งตะวันออก
(ร.ศ.121)

เอกสารกระทรวงเกษตร แขนงข้าหลวงออกโฉนด (กส.6)

- กส.6/43 พระยามหาโยธาขึ้นความเห็นที่จะระงับเหตุวิวาทเรื่องที่ดินระหว่างราษฎรกับบริษัทขุด
คลอง (ร.ศ.118)
- กส.6/966 อำแดงหุ่นคัดค้านที่นาตำบลลำสาวพร้อมระหว่างคลองซอยที่ 5,6ฝั่งใต้คลองรังสิตแขวง
กรุงเทพฯ (ร.ศ.119)
- กส.6/1000 นายพ่วงขอตราจองนาตำบลคลองซอยที่ 16 คลอง 6 วาสายล่างแขวงเมืองฉะเชิงเทรา
(ร.ศ.119)
- กส.6/1008 นายซึ้งขอใบจองนาตำบลสนุนขหลงคลอง 6 วาฝั่งใต้ระหว่างคลอง 3 -4 แขวง
กรุงเทพฯ (ร.ศ.119)
- กส.6/1023 ท่านผู้หญิงสุน คัดค้านเรื่องที่ดินคลอง 6 วาสายล่างตั้งแต่คลอง 1-14 แขวงกรุงเทพฯ
(ร.ศ.119-120)
- กส.6/1225 ราษฎรขอพระราชทานถวายที่นาตำบลคลองรังสิตเป็นของหลวง (ร.ศ.119)
- กส.6/1227 หัวข้อการออกตราจอง ร.ศ.119
- กส.6/1229 ข้าหลวงสำรวจนาบอกเรื่องกรมแผนที่ลงชื่อเจ้าของนาในตราจองนาของคลองเปรมใน
เขตบริษัทผิด (ร.ศ.119)

- กส.6/1263 กรมทหารเรือขออาศัยที่นาตำบลคลองรังสิตของนายเปรมอรสม ร.ศ.119-124
(ร.ศ.120)
- กส.6/1544 นายดิศยื่นเรื่องราวขออาศัยที่นาตำบลบางพูน แขวงเมืองปทุมธานี (ร.ศ.119)
- กส.6/1606 อำแดงแก่นอาศัยที่นาตำบลบ้านใหม่แขวงเมืองปทุมธานี (ร.ศ.119)
- กส.6/1614 อำแดงบัวอาศัยที่ดินตำบลบ้านใหม่แขวงเมืองปทุมธานี (ร.ศ.119)
- กส.6/1619 อำแดงเสมอาศัยที่นาตำบลบ้านใหม่ แขวงเมืองปทุมธานี (ร.ศ.119)
- กส.6/1714 ข้าหลวงสำรวจนาคลองรังสิตขัดข้องเรื่องบริษัทไม่นำชี้เขตที่นา (ร.ศ.119)
- กส.6/1716 กระทรวงต่างประเทศขอให้จัดการเรื่องเงินอันเงินพงกับพวกในบังคับฝรั่งเศสขอจับจอง
นาคลองซอยที่ 9,10 คลองรังสิต (ร.ศ.119)
- กส.6/1723 ข้าหลวงสำรวจนายื่นรายงานการสำรวจนาคลองรังสิตแต่เดือนเมษายนถึงเดือน
ตุลาคม ศก 119 (ร.ศ.119)
- กส.6/1843 ความเห็นกรมเกษตรากร เรื่องออกไปสำรวจที่ดินให้แก่ราษฎรร้องขอจองนาตำบลทุ่ง
หลวงฝั่งตะวันตก (ร.ศ.119-120)
- กส.6/3227 อำแดงเขยให้กรมการทหารเรื่องขายทอดตลาดที่นาคลองซอยที่ 10 ซึ่งยังเป็นความอยู่
กับอำแดงตลับ (ร.ศ.120-123)

เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม (กส.10)

- กส.10/2 ประชุมเรื่องจัดการนาบริษัท (ร.ศ.116)
- กส.10/3 พระราชบัญญัติรักษาคลองในบริเวณคลองรังสิตบริษัท (ร.ศ.115)
- กส.10/7 ผู้ร้ายปล้นกระบือนายสายตำบลคลองที่ ๓ (ร.ศ.118)
- กส.10/11 บริษัทชุดคลองร้องทุกข์เรื่องผู้ร้ายปล้นกระบือในคลองรังสิต (ร.ศ.118)
- กส.10/34 เรื่องบริษัทขอให้ห้ามราษฎรที่ขุดดินขึ้นตามคันคลองขึ้นถมโคกออฟฟิศบริษัทชุดคลอง
แลคูนาสยาม (ร.ศ.119)
- กส.10/38 บริษัทชุดคลองบอกเรื่องมีผู้ร้ายปล้นในคลองบริษัท (ร.ศ.119)
- กส.10/39 บริษัทขอขึ้นแลลดอัตราค่าประตุน้ำ (ร.ศ.119)
- กส.10/44 บริษัทบอกเรื่องนายกองทองกับพวกวิวาทกับพวกหลวงปฏิกรด้วยเรื่องแย่งเกี่ยวข้าวใน
นา (ร.ศ.119)
- กส.10/45 นายอยู่กับพวกขอให้สั่งให้บริษัทเปิดประตุน้ำ (ร.ศ.119)
- กส.10/47 ให้บริษัทชี้แจงเขตแขวงเมืองที่ติดต่อกันอยู่ในบริเวณทุ่งบริษัท (ร.ศ.119)

- กส.10/160 กรมสรรพากรในถามเรื่องอินยิเนี่ยของบริษัทห้ามไม่ให้ราษฎรทอดแหในลำคลองแขวงเมืองธัญญบุรี (ร.ศ.120)
- กส.10/165 บริษัทส่งเรื่องวาระราษฎรร้องขอให้มีข้อบังคับเรื่องการหาปลา (ร.ศ.120)
- กส.10/172 ผู้ร้ายปล้นแพเครื่องจักรชุดคลองของบริษัทที่ตั้งอยู่ที่คลองซอยที่ 2 ฝั่งเหนือคลองรังสิต (ร.ศ.120)
- กส.10/215 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานฎีกานายพุก นายหอยเรื่องที่นำในบริษัทมาให้กระทรวงเกษตรดำริ (ร.ศ.121)
- กส.10/217 นายห่วงกับพวก 63 คนร้องว่าบริษัทชุดคลองทั้งดินปิดตกเซียงรากน้อยกันน้ำในคลองไม่ให้ไหลทำให้ข้าวในนาเสีย (ร.ศ.121)
- กส.10/219 บริษัทชุดคลองคุณาสยามขอให้อำเภอป่าว่องราษฎรปิดทำนบปากบึง ปากลำ ปากคลองแสนแสบ (ร.ศ.121)
- กส.10/228 บริษัทขอให้ตั้งผู้รักษาทำนบต่างๆเป็นขุนหรือหมื่น (ร.ศ.121)
- กส.10/233 บริษัทขออนุญาตทำทำนบคลองต่างๆในเขตของบริษัทให้เปิดปิดใช้น้ำได้และขอเรียกเงินแก่ผู้รับประโยชน์ไร่ละ 16 อัฐ (ร.ศ.122)
- กส.10/273 บริษัทชุดคลองขอให้ดำริเรื่องน้ำในคลองต่างๆแห่งลงรวดเร็วเพราะมีผู้ขุดทางน้ำให้ไหลอ้อมหรือขุดทำนบเพื่อดักปลาเมื่อเปนเช่นนี้แล้วประตุน้ำก็ไม่มีประโยชน์ (ร.ศ.123)
- กส.10/1267 บริษัทชุดคลองแลคุณาสยามบอกเรื่องมีผู้ร้ายปล้นกระบือของราษฎรในบริเวณคลองต่างๆ (ร.ศ.126)
- กส.10/1272 หม่อมราชวงศ์สุวพรรณบอกเรื่องผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีอนุญาตให้ชาวเรือขึ้นเรือข้ามทำนบเซียงรากใหญ่พัง (ร.ศ.118)
- กส.10/1285 บริษัทชุดคลองขอให้จัดตำรวจภูธรไปป้องกันอย่าให้ผู้ร้ายทำอันตรายแก่เจ้าพนักงานรักษาประตุน้ำบริษัทสมบุญกับทำนบที่บางปลาгод (ร.ศ.130)

เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมคลอง (กส.11)

- กส.11/799 บริษัทชุดคลองได้เปิดประตุน้ำโดยชาวนาร้องว่าน้ำมาก (ร.ศ.129)
- กส.11/824 บริษัทชุดคลองบอกเรื่องปิดประตุน้ำจุฬาลงกรณ์ (ร.ศ.129)
- กส.11/962 บริษัทปิดเปิดประตุน้ำจุฬาลงกรณ์และบางปลาгодเกี่ยวกับกระทรวงนครบาลและมหาดไทย (ร.ศ.131)

เอกสารกระทรวงเกษตร แผนกรมเพาะปลูก (กส.13)

กส.13/319 ประชุมชานาคลองรังสิตว่าด้วยการเพาะปลูก (ร.ศ.128)

เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ รัชกาลที่ 5

หจช. ร.5 ก.ต.2.12/16 บัญชีรายงานค้าขายกรุงสยาม ศก 118

หจช. ม.ร.5ต/33 เรื่อง ห้างฟอล์ก แอนด์ ไบเด็ก และห้างปิกริม ขอให้ช่วยทวงเงินลูกหนี้

1.พระองค์เจ้าวิบูลพรพรรณวรางษี 2.พระยาสุรสีห์ 3.พระยาวิชาเยนทร์ 4.หม่อมเจ้าฤทธิวิไล (29 พ.ค.128)

เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 5

หจช. ร.5 น.1.1/182 หนังสือเสนาบติกระทรวงนครบาลสั่งการต่างๆ (26 ธ.ค.120-6 ต.ค.121)

หจช. ร.5 น.1.1/185 ประชุมข้อราชการต่างๆที่ศาลว่าการนครบาล ศก 121 (6 พ.ค.-16 มี.ค.121)

หจช. ร.5 น.1.1/188 หนังสือของเสนาบติกระทรวงนครบาลสั่งการต่างๆ (9 ต.ค.121-10 ธ.ค.122)

หจช. ร.5 น.1.1/193 รายงานประชุมราชการมณฑลหัวเมืองที่กระทรวง ศก 122 (2 เม.ย.- 18 มี.ค.122)

หจช. ร.5 น.3.2ก/1 บริษัทคูนาสยามฟ้องพระยานนท์กับนายผิว หว่าบังอาจปลูกเรือนในถนนริมคันคลองเมืองธัญบุรีกับช่อมคลองแลคันคลองแลปิดทำนบเปิดทำนบ (24 ก.พ.109-29 ต.ค.128)

หจช. ร.5 น.3.2ก/2 พระราชพิธีเปิดเมืองธัญบุรี (6 ก.ย.119-8 มี.ค.126)

หจช. ร.5 น.3.2ก/4 ผู้ร้ายปล้นแพบริษัทชุดคลองตำบลคลองซอชยที่ 2 และโรงอ่าแดงสายทองตำบลคลองซอชยที่ 1 อำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านจับได้รวม 6 คนขอรางวัล (18 มิ.ย.-31 ก.ค.120)

หจช. ร.5 น.3.2ก/6 มีบอกส่งแบบวิธีราชการ (5 ก.ค.-16 ธ.ค.120)

หจช. ร.5 น.3.2ก/8 ขอให้รายงานกรมการอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านปาวร้องให้ราษฎรช่วยไล่ช้างที่เข้ามากินข้าวในนาและยิงปืนให้หนีไป (10-30 ส.ค.120)

หจช. ร.5 น.3.2ก/10 ช่างงาล้มคลองซอชยที่ 7 ได้ออกตรวจมีรอยถูกกระสุน (11 ม.ค.120)

หจช. ร.5 น.3.2ก/12 มีตราให้ผู้ว่าราชการเมืองออกตรวจท้องที่ศก 121 (13 ก.พ.120-7 ก.พ.121)

หจช. ร.5 น.3.2ก/15 เรื่องกรมสรรพากรในให้เรียกเงินค่าเกาะผู้ที่ขัดขึ้นไม่นำเงินค่านามาชำระรายละเอียด 1 บาท เห็นว่าเป็นการขัดข้องขอกระแสรบดำริ (17-24 มิ.ย.121)

หจช. ร.5 น.3.2ก/16 ส่งนายนัดซึ่งนายริดต้องหลักกระปือของนายภู นายริดอ้างว่าได้มาจากนายนัดไปยังเมืองสระบุรี (29 มิ.ย.-26 ก.ค.121)

หจช. ร.5 น.3.2ก/19 มีตราให้ส่งรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอแบบพิมพ์ที่ 16 ประจำศก 121
(5 ก.ค.121 – 6 เม.ย.122)

หจช. ร.5 น.3.2ก/24 การเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมืองธัญบุรี ศก 121 (27 มี.ค.121-14 มี.ค.
121)

หจช. ร.5 น.3.2ก/31 ผู้ร้าย 4 คนไล่ต้อนกระบือของนายผัน นายแปลก นายไปล ไปได้ 6 ตัว
(11 ส.ค.122)

หจช. ร.5 น.3.2ก/36 ส่งสำเนาคำชี้แจงของลาวนายร้อย ซึ่งควบคุมลาวลงมารับจ้างทำนาในแขวง
เมืองธัญบุรีรวม 5 ฉบับด้วยแล้ว (19 มิ.ย.-15 ธ.ค.123)

หจช. ร.5 น.3.2ก/38 ชี้แจงเรื่องนายนวมขัดอำนาจศาลฯตัดสินให้จำคุก 1 เดือน หมิ่นจำนง นรินทร
รักษา รับประกันตัวนายนวมไปจากศาลแล้วหนี ศาลเร่งให้หมิ่นจำนงส่งเงิน 1000 บาท
(ธ.ค.124)

หจช. ร.5 น.3.2ก/39 ทหารเรือยี่ดทรัพย์สมบัติของนายเจริญ นายโพ จำเลย ศาลมีคำสั่งให้กรม
อัยการฟ้องพระเจ้าน้องยาเอกรมหมื่นอดิศรกับพรรคพวกตามความผิด จะควรฟ้องหรือ
ประการใดขอพระดำริ (29 ก.ย.123-8 ธ.ค.124)

หจช. ร.5 น.3.2ก/48 นายชินผู้ใหญ่บ้านจับตัวนายโหมดผู้ร้ายปล้นตำบลหนองแคแขวงเมืองสระบุรี
ได้ ส่งตัวไปยังผู้ว่าราชการเมืองสระบุรีแล้ว (30-31 พ.ค.124)

หจช. ร.5 น.3.2ก/55 นายแหม่มปลัดอำเภอหนองเสือ จับตัวคนร้ายปล้นกระบือนายผล แขวงเมือง
สระบุรีได้คนร้าย 9 คน กระบือ 10 กระบือได้มอบตัวให้พระยาพิไชยณรงค์สงครามไปแล้ว
มีตราสั่งให้จ่ายเงินรางวัลนายแหม่ม 60 บาท (7 ธ.ค.-11 ม.ค.124)

หจช. ร.5 น.3.2ก/58 แยกหะยีชันลงเรือเที่ยวเร่ขายปิ่นกับสิ่งของ นายลิตผู้ตายอยู่คลองที่ 7 ได้ขอ
ดูปิ่นเปราณีของแยกหะยีชันเพื่อจะซื้อ ปิ่นล้นถูกนายลิตตาย กองตระเวนใต้สวนแยก
หะยีชันให้ถ้อยคำว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส (28 ม.ค.124-29 ก.ค.125)

หจช. ร.5 น.3.2ก/63 มีบอกเรื่องขอลดอัตราเงินอากรค่านา ด้วยการทำน่าน้ำน้อยต้นเข้าม้าน
ราษฎรทำนาไม่ได้ผลบริบูรณ์นั้น ได้ส่งพระรัชฎากรโกศลไปตรวจดูแล้ว (22 ม.ค.125-20
มี.ค.125)

หจช. ร.5 น.3.2ก/66 นายเอี่ยม อำแดงพัน เป็นเจ้าสำนักประชุมคนตั้งเล่นเบี้ยโบกหรือคู่มือ และ
น้ำเต้าชุกชุก การพนันในบ้าน ฝ่ายนายเอี่ยมขอยอมให้ปรับเป็นเงิน 100 บาท
(18เม.ย.-2พ.ค.126)

หจช. ร.5 น.3.2ก/88 ราษฎรตำบลประตูน้ำคลอง 8 วา ยื่นเรื่องราวว่านายเย็นกับพวกมั่วสุ่มเที่ยว
กรรโชกข่มเหง (8 เม.ย.-3 มิ.ย.127)

- หจช. ร.5 น.3.2ก/110 เมืองธัญญบุรีร้องว่าพลตระเวนน้อยไม่พอรักษาราชการ (9 ม.ค.127- 30 เม.ย.128)
- หจช. ร.5 น.3.2ก/104 บริษัทเรือไอบีเก็บเงินค่าโดยสารกับกองตระเวนซึ่งไปตรวจราชการตามลำคลองรังสิตและคลองหกวาสายล่าง (27 ก.ค.-31 ส.ค.127)
- หจช. ร.5 น.3.2ก/111 ลอบเล่นการพนัน (28 ม.ค.127-17 ก.พ.128)
- หจช. ร.5 น.3.2ก/116 เรื่องจ้างคนลาวมาทำนา (14-17 พ.ค.129)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/7 ได้ประชุมกรรมการอำเภอผู้ใหญ่ผู้น้อยกับราษฎรพลเมืองพร้อมใจกันเลือกให้พระยาสุรนาทรเสณี เป็นผู้ใหญ่บ้านและขอรับประทวนตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านตามพระราชบัญญัติต่อไป (22 ก.ค.-13 ก.ย.122)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/14 ขออนุญาตออกประทวนตั้งกำนันคำ นายเข้ม นายหรุ่น นายเรือง นายหรั่ง จินตุน กำนันรวม 6 คนซึ่งมีความอุสาหะจงรักภักดีต่อราชการ (2-17 พ.ค.124)
- หจช.ร.5 น.3.2ข/21 ขอนายเข้มเป็นที่ขุนพิณจิโรภัยปลัดอำเภอหนองเสือเพื่อได้มีความอุสาหะรับราชการต่อไป (25 พ.ค.-18 มิ.ย.125)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/28 ขอเงินรางวัลให้นายเข้มปลัดอำเภอหนองเสือ นายจ้อยผู้ใหญ่บ้าน ขุนราญ ธรชน ผู้มีความชอบในราชการรวมเป็นเงิน 38 บาท (8-29 ต.ค.126)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/32 ขอย้ายนายอำเภอคลองหลวงมาเป็นอำเภอเมืองและขอตั้งขุนสกลเป็นอำเภอคลองหลวงกับขอตั้งอำเภอลำลูกกาด้วย (24 ก.พ.126)
- หจช. ร.5 น.3.2จ/1 ผู้ร้ายแย่งกระบือนายท่า นายจอก นายแสง นายโย ตำบลบ้านสองคลองพลตระเวนยิงต่อสู้นายช่วงตายคนหนึ่ง และศาลตัดสินจำคุกนายโก นายแดง นายกล่อมซึ่งต่อสู้พลตระเวนคนละ 1 เดือน (3 เม.ย.-30 มี.ค.121)
- หจช. ร.5 น.3.2จ/7 บอกรายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ นักโทษตาราง ศก 122 (1 พ.ค.122-5 เม.ย.123)
- หจช. ร.5 น.3.2จ/13 บอกรายงานกรมการอำเภอ แลบัญชีนักโทษ กับคนทั้งกระบือเกิด ตาย ในจำนวน ศก 123 (11 พ.ค.123-9 เม.ย.124)
- หจช. ร.5 น.3.2จ/14 ส่งรายงานอำเภอกับบัญชีนักโทษแลไพร่พลเมืองกระบือเกิดตายในจำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (12 พ.ค.124-9 เม.ย.125)
- หจช. ร.5 น.3.2จ/16 จับตัวย้ายใส่นักโทษซึ่งหลบหนีมาจากเมืองมหาสารคามได้ที่ตำบลคลองซออยู่ที่ 5 ส่งตัวไปยังพระพิทักษ์นครราชสีมาหลวงรักษาราชการเมืองแล้ว (22 พ.ค.-2 มิ.ย.125)
- หจช. ร.5 น.3.2จ/17 ส่งบัญชีนักโทษกับบัญชีคนเกิดและกระบือเกิดตายจำนวนเดือนเมษายน ถึงเดือนมีนาคม ศก 125 (31 พ.ค.125-8 เม.ย.126)

- หจช. ร.5 น.3.2จ/21 อ้ายสอนลาวนักโทษต้องหาว่าลักทรัพย์ให้จำคุกมีกำหนดโทษ 3 เดือนป็นรั้ว
กองเรือนจำหลบหนีไปยังสี่บจับตัวอยู่ (5-11 มิ.ย.126)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/1 บอกรตรวจราชการตามท้องแขวง (17 พ.ค.-13 มี.ค.122)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/2 พระยาสุรนาภเสนาตรวจราชการในท้องที่แขวงเมืองธัญญบุรี (26 มิ.ย.122)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/3 พระยาสุรนาภเสนาส่งรายงานตรวจราชการประจำเดือนสิงหาคม (1 ก.ย.122)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/4 มีบอกว่าได้ออกตรวจราชการตามท้องแขวงประจำเดือนศก 124(30 มิ.ย.-15
ม.ค.124)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/5 มีบอกรายงานว่าได้ลงเรือไปตรวจราชการตามท้องแขวงศก 125 (28 ส.ค.125)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/6 ชี้แจงเรื่องได้ออกตรวจราชการตามท้องแขวงเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม ศก 126 (31
ธ.ค.-13 มี.ค.126)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/7 รายงานตรวจราชการต่างๆในเขตแขวงเมืองธัญญบุรี (30 ม.ค.-12 ก.พ.126)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/8 ออกไปตรวจราชการในท้องที่เมืองธัญญบุรี (20 ม.ค.127-21 ม.ค.128)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/9 รายงานย่อกรรมการอำเภอตรวจการเมืองธัญญบุรี จำนวนศก 128 (มิ.ย.,ต.ค.-
มี.ค.128)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/10 รายงานย่อตรวจการของกรรมการอำเภอเมืองธัญญบุรี จำนวนศก 129 (พ.ค.-
ม.ค.129)
- หจช. ร.5 น.3.2ข/11 รายงานพระราชฎากรโกศลไปตรวจราชการทางเมืองธัญญบุรี (21-26 ก.พ.
126)
- หจช. ร.5 น.3.5 ก/6 นายเรื่องว่าทุกวันนี้เมืองประทุมธานีเกิดโจรผู้ร้ายปล้นบ้านเรือนไม่ทันเดือน
ตั้งแต่สามโคกออกไปถึงพรมแดนกรุงเก่า นายเรื่องจะขอรับราชการตรวจจับผู้ร้ายปล้นใน
ตำบลเหล่านี้ ถ้าจับผู้ร้ายไม่ได้จะขอรับพระอาญา (13 มิ.ย.122)
- หจช. ร.5 น.3.5ก/8 ปล้นโรงนายตีผู้ร้ายยิงอำแดงอุ๊ดตาย ตำบลคลองบางหลวงนายตีต่อสู้ยิงนาย
แจ็กผู้ร้ายตายและจ่านายสัดผู้ร้ายได้ (22 มิ.ย.122)
- หจช. ร.5 น.3.5ก/13 บัญชีหนังสือเรื่องกรมหลวงเทววงษ์ขอให้กองตระเวนช่วยป้องกันโจรผู้ร้าย
และกระบือของคนในบังคับแดนमारคซึ่งตั้งบริษัททำนาอยู่ที่แขวงเมืองประทุมธานี
(8 ก.ย.-4 ต.ค.113)
- หจช. ร.5 น.3.5ก /51 หลวงอารักษ์ประชาราษฎร์ข้าหลวง มีบอกว่ามีผู้ร้ายปล้นทุกเงินขึ้น ได้จัด
อำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านออกตรวจผลัดเปลี่ยนกัน แลขออนุญาตเบิกปืนไปใช้ในราชการ
100 กระบอก (16 ธ.ค.119)

- หจช. ร.5 น.3.5 ก/81 ว่าอ้ายเผือดผู้ร้ายปล้นแลแยงชิงกระบือฆ่านายชุ่มตายหนีอยู่ในป่าจับไม่ได้ บัดนี้ข้าหลวงมณฑลกรุงเก่ามีบอกมาว่านายสิบเอกนายคำตำรวจภูธรไปจับอ้ายเผือดๆได้ ต่อผู้สิบเอกนายคำยังถูกอ้ายเผือดผู้ร้ายตายแล้ว เห็นว่าควรให้รางวัลสิบเอกนายคำ 40 บาท (18 ต.ค.- 8 พ.ย.125)
- หจช. ร.5 น.3.5จ/17 บอกส่งบัญชีสำมะโนครัวชายหญิง ประจำเดือน ศก 121 (5 พ.ค.121-9 เม.ย. 122)
- หจช. ร.5 น.3.5ข/1 บอกชี้แจงจัดการบ้านเมือง ศก 120 (1 เม.ย.120-21 เม.ย.121)
- หจช. ร.5 น.3.5ข/2 มีตราข้าหลวงออกตรวจท้องที่ ศก 121 (13 ก.พ.120-8 เม.ย.122)
- หจช. ร.5 น.3.5ข/5 บอกจัดการบ้านเมือง ประจำปี ศก 122 (1 เม.ย.122-2พ.ค.123)
- หจช. ร.5 น.3.5ข/7 บอกส่งรายงานข้าหลวงตรวจราชการในท้องที่ประจำเดือน ศก 122 (1 ส.ค.- 7 ก.พ.122)
- หจช. ร.5 น.3.5ข/10 บอกส่งรายงานตรวจราชการท้องที่ในจำนวนศก 123 (1 มิ.ย.123)
- หจช. ร.5 น.3.5ข/13 ส่งรายงานการตรวจท้องที่แขวงตั้งแต่วันที่ 14 ถึงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ.126 (29 ม.ค.-26 มี.ค.126)
- หจช. ร.5 น.3.5ข/14 ชี้แจงออกไปตรวจราชการ (11 เม.ย.-10 พ.ย.127)
- หจช. ร.5 น.3.5ฉ/2 บอกส่งบัญชีสำมะโนครัวศก 122 (เม.ย.122-2 เม.ย.123)
- หจช. ร.5 น.3.5ฉ/3 บอกส่งบัญชีสำมะโนครัวจำนวนเดือนในศก 123 (เม.ย.123-21 เม.ย.124)
- หจช. ร.5 น.3.5ฉ/4 ส่งบัญชีพลเมืองเกิด ตาย จำนวนเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 124 (เม.ย. 124-13 พ.ค.125)
- หจช. ร.5 น.3.6ก/1 รวมท้องที่อำเภอคลองสามวา แสนแสบ จีระดัดบ หนองจอก ยกขึ้นเป็นเมืองใหม่ พระราชทานนามว่าเมืองมีนบุรี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้หม่อมเจ้าสง่างามเป็นผู้ว่าราชการเมือง (9 พ.ย.120-30 ต.ค.121)
- หจช. ร.5 น.3.6ข/9 ขอให้ผู้มีพิพาทศาลาเมืองมีนบุรี (11 ธ.ค.122)
- หจช. ร.5 น.3.6ข/1 รายงานประจำเดือนกรมการอำเภอ ศก 121 (10 ธ.ค.121-11 เม.ย.122)
- หจช. ร.5 น.3.6ข/2 บอกส่งรายงานประจำเดือนส่วนข้าหลวง ศก 122 (25 พ.ค.122-11 เม.ย.123)
- หจช. ร.5 น.3.6ข/3 บอกส่งรายงานประจำเดือนเมษายน ถึงมีนาคม ศก 123 (16 พ.ค.123-12 เม.ย.124)
- หจช. ร.5 น.3.6ข/4 ส่งรายงานจัดราชการประจำปี ศก 122 (21 มิ.ย.123)
- หจช. ร.5 น.3.6ข/5 บอกถวายรายงานเหตุต่างๆในจำนวนเดือนเมษายน-มีนาคม ศก 124 (3 พ.ค.-19 ก.พ.124)

- หจช. ร.5 น.3.6ช/6 รายงานประจำปี ร.ศ.123 (26 ก.ค.124)
- หจช. ร.5 น.3.6ช/7 รายงานย่อกรรมการอำเภอตรวจการเมืองมีนบุรี (22 เม.ย.-7 มี.ค.128)
- หจช. ร.5 น.8.1/126 เรื่องพระยาอินทราธิบดีกับหลวงอนมัติมณูกิจกำหนดเขตแขวงเมืองปทุมธานี
ติดต่อกับกรุงเทพฯ (4 พ.ค.-4 ก.ค.116)
- หจช. ร.5 น.8.1/348 ความเห็นควรมีสากลที่เมืองมีนบุรี เพราะมีคดีมาก (3 ม.ค.124)
- หจช. ร.5 น.8.1/489 ขอชักกองตระเวนมาตั้งเป็นกองพิเศษสอดแนมจับคนร้าย (24 เม.ย.-13 พ.ค.
127)
- หจช. ร.5 น.8.4/47 ขอย้ายโรงพักกองตระเวนตำบลคำพร้อยมาตั้งที่ตำบลบางหวายแขวงเมือง
ธัญบุรี ได้มีคำสั่งอนุญาตให้จัดการแล้ว (5 ก.ค.-14 มิ.ย.121)
- หจช. ร.5 น.8.6/3 รายงานกรมกองตระเวนชั้นใน ชั้นนอก แผนรักษาการทางรถไฟ ประจำปี
รัตนโกสินทร์ศก 117 (ร.ศ.117-118)
- หจช. ร.5 น.8.6/5 คำแปลรายงานกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก รักษาการทางรถไฟ
ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 118 (1 เม.ย.-31 มี.ค.117)
- หจช. ร.5 น.8.6/8 ความอาญาที่มีโทษเบาทำอันตรายทรัพย์สินสมบัติ (1 เม.ย.118)
- หจช. ร.5 น.8.6/14 รายงานคดีที่จับได้และจำหน่ายไปตามโทษ (ร.ศ.118-119)
- หจช. ร.5 น.8.6/23 รายงานแผนกกองตระเวนชั้นใน ชั้นนอกสายเหนือ สายใต้ และรถไฟประจำปี
รัตนโกสินทร์ศก 120 (17 ส.ค.120)
- หจช. ร.5 น.8.6/26 รายงานกองตระเวนประจำปี ศก 122 (31 มี.ค.122-20 พ.ค.123)
- หจช. ร.5 น.8.6/38 คำแปลรายงานกองตระเวนประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 123 (19 พ.ค.124)
- หจช. ร.5 น.8.6ก/2 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำปีอาทิตย์ที่ 25 ม.ค. 121
(25-31 ม.ค.121) ถึง หจช. ร.5 น.8.6ก/242 รายงานกองตระเวนชั้นนอกสายเหนือ ประจำปีอาทิตย์ที่
16-22 มี.ค.126 (16-22 มี.ค.126)
- หจช. ร.5 น.11.3/7 รายงานกองตระเวนเรื่องต่างๆ (19 ส.ค.112-11 ก.พ.114)
- หจช. ร.5 น.18.2ฉ/140 หลวงกิจจานุวัตรสารวัตรใหญ่ยื่นเรื่องรว่าขอให้อำเภอห้ามปรามว่าพวก
ปลัดกรมνομบั้งอาจรุกเข้ามาหว่านข้าวในที่นาตำบลแสนแสบ (20 มิ.ย.-7 ก.ค.116)
- หจช. ร.5 น.18.2ฉ/180 ให้จับตัวนายชื่น จินพุดจำเลยซึ่งนายถ้ำโจทก์ร้องต่อศาลว่าจำเลยขัดขึ้นไม่
ยอมออกจากที่นาของโจทก์ ตำบลคลองที่ 5 คลองที่ 6 (27 มิ.ย.-11 ส.ค.117)
- หจช. ร.5 น.18.2ฉ/201หม่อมราชวงศ์ชื่นให้นายเอี่ยม นายจุน ออกจากที่นายนายถ้ำโจทก์ตำบล
หนองจอก (22 ก.ย.-มี.ค.117)

- หจช. ร.5 น.18.2ฉ/254 มะรุ่มร้องว่าได้จองที่นาตำบลคลองชันอำเภอได้ออกไปเหยียบย่ำให้และ
กระทรวงเกษตรว่ามะรุ่มยอมบริษัทชุดคลองทั้งสิ้น มะรุ่มยอมให้ขอตรอกแต่นาเดิมและ
เสียค่าชุดคลองเท่านั้นนายอมเช่าซื้อต่อบริษัทใหม่ (20 ส.ค.120)
- หจช. ร.5 น.18.3ฉ/6 ะยี่รณบังคับอังกฤษขอซื้อที่นาคลอง 5 ฝั่งตะวันตกคลอง 6 วาของนาย
เปลี่ยนผิวเข้มภรรยา สอบความว่าที่นารายนี้บริษัทยังไม่ได้มีพระบรมราชานุญาตทำ
หนังสือให้ไม่ได้และเจ้าของผู้ซื้อหาได้มาเดือนไม่ (13 ส.ค.111-1 ก.ย.116)
- หจช. ร.5 น.18.3ฉ/32 ต่วนอิม “อับได้ตรหม่าน” ว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษ ต่วนนุชคนในบังคับ
ฝรั่งเศสกับพวกชุกกรรโชกราษฎรชานาตำบลคลองที่ 8-10 คลอง 6 วาให้ทำหนังสือเช่าถ้า
ไม่ทำจะรื้อโรง ได้ชี้แจงไปยังกระทรวงการต่างประเทศ (18 มิ.ย.-23 ม.ค.115)
- หจช. ร.5 น.30/3 บัญชีสำมะโนครัวเมืองนนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ (31 ต.ค.117- 14 ธ.ค.
118)
- หจช. ร.5 น.30/4 บัญชีสำมะโนครัวเมืองสมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์ นนทบุรี (13 มี.ค.117-26
ส.ค.118)
- หจช. ร.5 น.30/8 ให้ผู้ว่าราชการในมณฑลกรุงเทพฯ ส่งกรรมการอำเภอท้องที่จัดการสำรวจ
สำมะโนครัวพลเมืองเพื่อสะดวกในการปกครอง (30 ม.ค.125-27 มี.ค.127)
- หจช. ร.5 น.40.4/4 บริษัทชุดคลองแลคนาสยามยื่นรายงานว่ามีผู้ปล่อยกระบือลงในคลองที่บริษัท
ชุดไว้ขอให้กองตระเวนห้าม (24 ก.พ.109 – 15 ธ.ค.116)
- หจช. ร.5 น.40.4/151 ขอตราถึงผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีให้ช่วยสืบสวนจับตัวนายเกิน อำแดง
พลอยบุตร นายโตด เลขไพร่หลวงส่งลานมาชำระเงินค่าราชการที่ค้างให้แก่ขุนวิเศษภักดี
นายกองด้วย (9 พ.ค.-13 ก.ค.122)
- หจช. ร.5 น.40.4/152 เลขไพร่สมกำลังขุนนราภิบาลระบาทหรืออยู่ในมณฑลกรุงเทพฯ รวม 28 คน ขอ
ได้มีคำสั่งแลตราถึงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ปทุมธานี นนทบุรี ธัญญบุรี ให้สืบหาตัวเลขส่ง
กระทรวงกลาโหมสอบสวน (19 พ.ค.122-30 พ.ค.123)
- หจช. ร.5 น.40.4/169 ขอท้องตราถึงข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรี เมืองสมุทรปราการ เมือง
นนทบุรี เมืองปทุมธานี ขุนรักษาพลไปติดตามตัวส่วยเงินรวม 18 คน เพื่อนำส่งเจ้า
พนักงานใช้รับราชการในกรมทหารต่อไป (2 ม.ค.123-16 พ.ค.124)
- หจช. ร.5 น.40.4/174 ขอคำสั่งถึงอำเภอให้ช่วยติดตามเลขส่วยปานรวม 11 คนขัดขึ้นไม่ยอมเข้ารับ
ราชการตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงมณฑลกรุงเทพฯ มอบให้แก่ขุนจรเรื่องฤทธิ์นายกองมาเข้า
รับราชการในกรมทหารต่อไป (13 ก.พ.123-11 ก.ย.124)

- หจช. ร.5 น.40.4/182 ขอต้องตราให้ขุนพิไลยศรยุทธตามตัวเลขไพร่รวม 48 คนซึ่งขัดขึ้นอยู่แขวงเมืองธัญญบุรีให้มารับราชการต่อไป (6 ก.ค.124-30 ส.ค.124)
- หจช. ร.5 น.40.4/184 ขอต้องตราถึงเมืองธัญญบุรี เมืองนนทบุรี ให้ช่วยเรียกตัวขุนหมื่นและเลขไพร่หลวงมีชื่อ 4 คนให้มาชำระเงินค่าราชการที่ค้างให้แก่ขุนจ่างานอักษรตามราชการด้วย (24 ก.ค.-16 ก.ย.124)
- หจช. ร.5 น.40.4/187 ขอต้องตราให้ขุนพรหมภักดีไปติดตามเงินค่าราชการที่ค้างแก่นายศุกเลขไพร่หลวงส่วยเงินซึ่งขัดขึ้นอยู่ที่บ้านตำบลคลองซอยที่ 7 แขวงเมืองธัญญบุรี (3 พ.ย.-23 พ.ย.124)
- หจช. ร.5 น.40.4/216 ขอต้องตราถึงเมืองนนทบุรี เมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองธัญญบุรี ให้ช่วยตามตัวขุนหมื่นและไพร่หลวงค้างขุนศรีชลธารสมุหบาญชีกรมเรือตั้งชาวฝ่ายพระราชวังบวร เงินค่าราชการค้างรวม 27 คน (20 พ.ย.126-17 เม.ย.127)
- หจช. ร.5 น.40.4/217 ขอตราให้นายแจ่มนายหมวดเชิญไปจับตัวนายเงินแขวงเมืองสมุทร นายกันแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ นายพ่วงแขวงเมืองธัญญบุรี เลขพระพฤษภูวานุรักษ์เงินค่าราชการที่เกี่ยวข้อง (26 ธ.ค.-2 มี.ค.126)
- หจช. ร.5 น.40.4/218 ขอตราให้นายบริรักษ์นาวาเชิญไปติดตามตัวเลขของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในซึ่งขัดขึ้นไม่ยอมชำระเงินค่าราชการอยู่ในแขวงเมืองธัญญบุรี และเมืองมีนบุรีรวม 132 คน (4 ม.ค.126-20 เม.ย.127)
- หจช. ร.5 น.41.1/58 ขุนวิจารณ์ภูธรทำรายงานว่าด้วยเรื่องราคาข้าวเปลือกที่ราษฎรซื้อขายตำบลแสนแสบ (20 ต.ค.-31 มี.ค.116)
- หจช. ร.5 น.41.1/64 ให้พระยามหาโยธาเป็นที่ปรึกษาและช่วยราชการเสนาบดีกระทรวงนครบาลและเป็นข้าหลวงพิเศษไต่สวนเรื่องที่นาเกี่ยวกับบริษัทขุดคลองตามที่พระยาเทเวศร์ฯขอด้วย (29 ก.ย.-ต.ค.118)
- หจช. ร.5 น.41.1/69 ให้ขุนภูมิภาคพิสุทธิว่าบริษัทขุดคลองปิดคลองสกัดน้ำคลอง 6 วากระทำน้ำในคลองแสนแสบแห้งกันดาร (14 พ.ค.119)
- หจช. ร.5 น.41.1/77 ส่งคำสั่งของสังฆราชและพ่อค้านายห้างซึ่งถือศาสนาโรมันคาทอลิกขออนุญาตตั้งบริษัทล่าไพร่ขอรับใบตรอกมาจากบริษัทขุดคลองแลคนาสยามซึ่งได้ตรอกไว้กับกระทรวงเกษตรฯส่งหัวข้อที่จะปรึกษากับสังฆราชในเรื่องที่ดินและบัญชีชื่อวัดโรมันคาทอลิกซึ่งมีในประเทศสยามมาขอดำริ (20 ก.พ.120-4 ก.พ.121)

- หจช. ร.5 น.41.1/84 ขอให้มิตราถึงผู้ว่าราชการเมืองสมุทรปราการ และคำสั่งกรมการอำเภอ
ประชุมพร้อมด้วยข้าหลวงเกษตรปรีกษาจัดการปิดทำนบฝนแล้ง และได้ส่ง
พระราชบัญญัติรักษาทำนบไปยังผู้รักษาเมืองทั้ง 6 แล้ว (12 ส.ค.121-14 มิ.ย.122)
- หจช. ร.5 น.41.4/4 บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามยื่นรายงานว่ามีผู้ปล่อยกระบือลงในคลองที่บริษัท
ชุกได้ขอให้กองตระเวนห้าม (24 ก.พ.109-15 ธ.ค.116)
- หจช. ร.5 น.41.4/6 คอเรศปอนเดนซ์เรื่องนายฝั่งมหาดเล็ก กระทรวงเกษตรพาณิชย์การมีหนังสือ
ส่งบัญชีผู้จองทับที่นาราชวร ตำบลคลองแสนแสบมาว่าขอได้มีคำสั่งพระยาอินทราไสผู้
ที่มาแย่งจับจองที่นาราชวร ซึ่งออกเงินชุกคลองไปโดยเร็วด้วย (4 มิ.ย.-3 ก.ค.111)
- หจช. ร.5 น.41.4/7 เรื่องพระประชาชีพส่งสำเนาหนังสือบริษัทชุกคลองคูนาสยามร้องว่ามีผู้ร้ายใน
บังคับชุกชุมขึ้นในเขตที่ได้รับพระบรมราชานุญาตและได้ปล้นกระบือของนายพลอยที่
ตำบล 6,8 วา (22 เม.ย.-19 พ.ค.115)
- หจช. ร.5 น.41.4/8 พระยาประชาชีพขอให้มิตราถึงเมืองประทุมธานีได้ราชวรซึ่งอยู่ในที่นาของ
บริษัทชุกคลองคูนาสยามและอย่าให้รื้อถอนหลักของบริษัทด้วย (22 เม.ย.113-12 พ.ย.
114)
- หจช. ร.5 น.41.4/9 บัญชีหนังสือเรื่องกระทรวงเกษตรว่ามีโจรผู้ร้ายเที่ยวปล้นแย่งชิงกระบือของ
ราชวรที่ทำนาอยู่ในเขตบริษัทชุกคลอง ขอให้กระทรวงนี้ช่วยระงับโจรผู้ร้ายเสียด้วย
(16 เม.ย.113-14 พ.ค.113)
- หจช. ร.5 น.41.4/10 บริษัทชุกคลองคูนาสยามหาว่าอำแดงเพื่อนรับถ่ายถอนกระบือเมืองปทุมธานี
(26 เม.ย.-15 ส.ค.113)
- หจช. ร.5 น.41.4/12 กระทรวงเกษตรพาณิชย์การมีหนังสือมาว่าบริษัทชุกคลองยื่นขัดข้องว่าที่รกร
ร้างว่างเปล่ามีราชวรทำนาสกัดกันเป็นที่ขวงแก่กิจการของบริษัทขอให้จัดพนักงานอำเภอ
ไปพร้อมด้วยนายสอนข้าหลวง ออกตรวจสอบที่นาตามวันนัดด้วย (5-14 มิ.ย.113)
- หจช. ร.5 น.41.4/16 บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามมีมาว่าขอให้ห้ามจีนขายสุราอย่าให้เอามาขายใน
คลองของบริษัท (4-15 ธ.ค.113)
- หจช. ร.5 น.41.4/25 เรื่องบริษัทชุกคลองคูนาสยามขอให้ไต่สวนขับไล่ขุนทิพภักดีกับพวกกรมัญซึ่ง
พากันเข้าไปทำนาในที่นาพระองค์เจ้าโสมสวลีไพศาลรัศมีตำบลคลอง ๔ ด้วย (13 ก.พ.-
26 มี.ค.114)
- หจช. ร.5 น.41.4/33 ราชวรร้องขอให้บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามชุกคลองที่ 9 ต่อกออกไปให้ถึง
คลองแสนแสบ (27 ก.ย.-13 ต.ค.116)

- หจข. ร.5 น.41.4/34 คำสั่งเสนาบดีว่าด้วยให้สืบดูที่ราษฎรให้บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามตำบล
คลอง 6 คลอง 9 (4 ต.ค.116)
- หจข. ร.5 น.41.4/36 ว่าด้วยขอให้สั่งอำเภอกำหนดให้ห้ามปรามอย่าให้ผู้ใดขุดถนนพูนดินในที่ของ
บริษัทตำบลบึงแบนตักบาตร (20 ต.ค.-10 ธ.ค.116)
- หจข. ร.5 น.41.4/38 รายงานนายไฉ่สารวัตรแขวงว่าด้วยได้ขับไล่นายเที่ยงผู้ใหญ่บ้านกับพวกซึ่ง
อยู่ที่ถนนพูนดินริมคลองซอยที่ 9 (7-23 มี.ค.116)
- หจข. ร.5 น.41.4/39 การขุดคลองซอยที่ 4 ของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม (ร.ค.116)
- หจข. ร.5 น.41.4/41 พระยาพิพัฒน์โกษาว่ามอชเชอร์เรือไอชผู้ว่าการแทนกงสุลฝรั่งเศส ฝรั่งเศสมี
หนังสือมาขอให้เจ้ากระทรวงมีคำสั่งอนุญาตไปยังบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามให้วัดมอชที่
นาที่เจ้าเล็กได้ซื้อไว้เพื่อเป็นผู้หวงห้ามต่อไป (11 เม.ย.-22 ม.ค.117)
- หจข. ร.5 น.41.4/51 คดีที่นำบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม (2 ก.ย.-12 ต.ค.119)
- หจข. ร.5 น.41.4/52 ที่นาคคลองซอยที่ 10 กับบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม (23-27 ก.ย.119)
- หจข. ร.5 น.41.4/65 บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามขออนุญาตตั้งปืนวินเชสเตอร์ 8 กระบอกกับปีศตัน
2,800 นัดต่อกระทรวงกลาโหม กระทรวงกลาโหมนำทูลเกล้าฯถวายโปรดให้กระทรวง
นครบาลไต่สวน (19 ธ.ค.121-13 มี.ย.122)
- หจข. ร.5 น.41.9/18 นายทองคำ อำแดงละม่อมว่า นายทัต นายดัดโยงรุกที่นาตำบลคลองรังสิต
ระหว่างคลอง 2,3 ซึ่งได้จองไว้ขอให้อำเภอร่วมด้วยบริษัท (13-29 พ.ค.115)
- หจข. ร.5 น.42.1/35 จัดตั้งกองตระเวนระหว่างคลองรังสิตซึ่งบริษัทชุดคลองร้องว่าเกิดผู้ร้ายชุกชุม
ขอพระดำริจัดการ (20 พ.ย.116-13 ธ.ค.116)
- หจข. ร.5 น.42.1/47 เจ้าพนักงานทำแผนที่คลองซอยที่ 12 ว่ามีผู้ร้ายให้อำเภอและพลตระเวน
ท้องที่ป้องกันรักษา (27 เม.ย.-14 ก.ค.118)
- หจข. ร.5 น.43.1/37 บัญชีหนังสือเรื่องกรมท่าส่งสำเนาหนังสือเงินหลิพูนเทียบมาว่าที่ตำบลคลอง 5
มีพวกโจรผู้ร้ายชุกชุม ขอให้ระงับเสียด้วย (25 เม.ย.-5 พ.ค.113)
- หจข. ร.5 น.43.4/12 ขอนหนังสือเดินทางให้แก่มหมัดอาลีจัน แยกในบังคับอังกฤษรวม 4 คนไปซื้อ
ขายสินค้าต่างๆและทำนาทางเมืองธัญญบุรีด้วย (17-18 พ.ค.123)
- หจข. ร.5 น.43.4/14 กงสุลฝรั่งเศสขอนหนังสือเดินทางให้หะยีโดนแขกเขมรกับลูกจ้าง 3 คนไปทำมา
หากินทางเมืองธัญญบุรี (12-14 พ.ค.124)
- หจข. ร.5 น.43.4/15 ขอนหนังสือเดินทางให้หะยีอัปดุลหะมีตแขกในบังคับอังกฤษกับลูกจ้าง 4 คนไป
ซื้อขายสินค้าทางเมืองมณฑลกรุงเทพฯ (26-28 พ.ค.124)

- หจช. ร.5 น.43.4/16 ขอนหนังสือเดินทางให้จีนโกเปกหัวในบังคับอังกฤษกับลูกจ้าง 5 คนไปซื้อขาย
สินค้าทางเมืองมินบุรี เมืองธัญญบุรี เมืองฉะเชิงเทรา (22-28 มิ.ย.124)
- หจช. ร.5 น.43.4/19 ผู้ว่าการแทนกงสุลฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางให้แขกอับดุลละแดงกับลูกจ้าง 6
คนไปค้าขายทางเมืองธัญญบุรี (1 ธ.ค.124)
- หจช. ร.5 น.43.4/20 กงสุลฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางให้จีนเลาเพ็งกับลูกจ้าง 8 คนไปตั้งค้าขายอยู่
ที่คลอง 11 แขวงเมืองธัญญบุรี (19 ธ.ค.124)
- หจช. ร.5 น.43.4/21 ขอนหนังสือเดินทางให้หมอฮามัดฮาซันในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 6 คนไปซื้อโค
กระบือ ม้า ทางเมืองมินบุรี ธัญญบุรี ตามความประสงค์ด้วย (16-17 ก.พ.124)
- หจช. ร.5 น.43.4/22 ขอนหนังสือเดินทางให้นายช่วงคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 5 คนไปซื้อโค
กระบือ ม้า ขายทางเมืองมินบุรี เมืองธัญญบุรี ตามความประสงค์ด้วย (16-17 ก.พ.124)
- หจช. ร.5 น.43.4/25 ขอนหนังสือเดินทางให้ฮะยีโดนคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 5 คนไปค้าขาย
ทางเมืองธัญญบุรี (18-20 เม.ย.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/27 ขอนหนังสือเดินทางให้นายนิมแขกเขมรบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 6 คนไปค้าขาย
ทางเมืองธัญญบุรี (28-30 เม.ย.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/28 กงสุลโปรตุเกสขอหนังสือเดินทางให้จีนโลมอตัวกับลูกจ้าง 2 คนไปค้าขายทาง
เมืองประทุมธานี เมืองธัญญบุรี (7-9 พ.ค.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/30 ขอนหนังสือเดินทางให้แก่จีนหลิมเทียนสงคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 8 คน
ไปค้าขายทางคลองรังสิต คลอง 12 แขวงกรุงเทพฯ (28 ก.ย.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/31 ขอนหนังสือเดินทางให้อับดุลลามันคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 4 คนไป
ค้าขายทางเมืองมินบุรี เมืองธัญญบุรี (26 ธ.ค.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/32 กงสุลอังกฤษขอหนังสือเดินทางให้แก่อาหะหมัดโพยัมแขกกับลูกจ้าง 4 คนไป
ค้าขายทางเมืองมินบุรี เมืองธัญญบุรี (26 ธ.ค.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/34 กงสุลฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางให้แก่จีนเลาเพ็งกับลูกจ้างไปค้าขายทางเมือง
ธัญญบุรี และคลองเจ้าสาย คลอง 11 ด้วย (21 ม.ค.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/35 ขอนหนังสือเดินทางให้แก่โมโปรดแขกเขมรคนบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 4 คนไป
ค้าขายทางเมืองนนทบุรี เมืองประทุม เมืองธัญญบุรี (24 ม.ค.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/36 ขอนหนังสือเดินทางให้แก่ฮะยีฮิมคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 4 คนไปค้าขาย
ทางเมืองธัญญบุรี แลมินบุรีนั้นด้วย (28 ม.ค.125)
- หจช. ร.5 น.43.4/37 ขอนหนังสือเดินทางให้นายทองดีในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 4 คนไปซื้อกระบือ
ทางเมืองธัญญบุรี (7 ก.พ.125)

หจข. ร.5 น.43.4/38 ขอนหนังสือเดินทางให้โต๊ะกาลีในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 6 คนไปซื้อโค
กระบือ ม้า ทางเมืองมีนบุรี รัฎถณบุรี (4-6 มี.ค.125)

หจข. ร.5 น.43.4/39 ขอนหนังสือเดินทางให้นายช่วงคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 6 คนไปซื้อโค
กระบือ ม้า ทางเมืองมีนบุรี เมืองรัฎถณบุรี (23-24 มี.ค.125)

หจข. ร.5 น.43.4/40 ขอนหนังสือเดินทางให้เงินเตงเฮียนสะในบังคับโปรตุเกสไปตั้งการค้าขาย ณ
เมืองนนทบุรี ปทุมธานี และรัฎถณบุรี (25 มี.ค.125)

หจข. ร.5 น.43.4/41 ขอนหนังสือเดินทางให้จันวันคนในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้างไปค้าขายทางเมือง
มีนบุรี เมืองรัฎถณบุรี (4 เม.ย.126)

หจข. ร.5 น.43.4/42 ขอนหนังสือเดินทางให้ยุคนุศบินฮัดยีสัมมัดซาฮิตในบังคับฮอลันดากับลูกจ้าง 4
คนไปค้าขายสินค้าต่างๆทางเมืองมีนบุรี และเมืองรัฎถณบุรี (9 มิ.ย.126)

หจข. ร.5 น.43.4/43 ขอนหนังสือเดินทางให้จันลิ้มเทียนสงในบังคับฝรั่งเศสกับลูกจ้าง 11 คนไป
ค้าขายของต่างๆทางคลองรังสิต คลอง 6 วา คลอง 12 มณฑลกรุงเทพฯ (29 ก.พ.126)

หจข. ร.5 น.47.1/26 ส่งเรื่องราวนายเฟ่งศรีสรักษ์ภณกรบับังคมทูลขอรับราชการต่อไปและถวาย
รายงานความเห็นจัดการทุ่งแสนแสนเพื่อให้ทรงตรวจ (19 ม.ค.120)

เอกสารกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 5

หจข. ร.5 ม.2.1/2 รายชื่อมณฑลและเมืองที่แบ่งปกครอง (ร.ศ.126)

หจข. ร.5 ม.2.1/17 ยกเมืองนนท์ เมืองประทุม เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทรปราการ ไปขึ้น
กระทรวงนครบาล (28-31 ธ.ค.113)

หจข ร.5 ม.2.12ก/2 เรื่องตวนแซกสรุตปัติรีย์ตองหาารับซื้อกระบือม้าของผู้ร้ายเมืองนครนายก
(ก.พ.100-ก.ย.101)

หจข. ร.5 ม.2.12ก/4 ใบบอกเมืองนครนายก ปีที่ 2 จ.ศ.1247

หจข. ร.5 ม.2.26/3 เรื่องนายนวนนายฟาและมะหะหมัดบิลาวีวาทิงกันตายที่ตำบลลำบัวเขียวทุ่ง
คู (11 ธ.ค.-13 ม.ค.115)

เอกสารกระทรวงยุติธรรม รัชกาลที่ 5

หจข. ร.5 ย.11/87 คำไต่สวนและฎีกาเรื่องที่ดินที่ถูกคลองต่างๆ (22 ก.พ.124-30 มิ.ย.125)

หจข. ร.5 ย.13.10/5 ซ้อย บุตรพระยาอุไทยธรรม (อ่อน) ขอพระบรมราชานุญาตแต่งทนายเพื่อฟ้อง
หลวงวาทีบุตรเทศกับพวกเรื่องที่นา (7 ก.ย.114)

หจช. ร.5 ย.13.10/6 เรื่องความที่นากรมหมื่นสรรพศาสตร์ (28 พ.ค.114-4 พ.ค.118)

เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5

หจช. มร.5-ร.6 รล-พล/1 ร.ศ.109 เรื่องที่ 2 ให้สืบผู้ร้ายปล้นเรือเงินที่ตำบลลานเท

หจช. มร.5-ร.6 รล.-พล/1 ร.ศ.115 เรื่องที่ 2 ให้หลวงนิพัทธ์กุลพงษ์ เป็นข้าหลวงเมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ หลวงอนุวัติมัญจิก เป็นข้าหลวงเมืองนนทบุรี เมืองปทุมธานี ส่วนกรุงเทพฯจัดเป็นแขวงอำเภอชั้นใน ชั้นนอก ให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง พระเทพผลู จัดการในท้องแขวงเรื่องคิดจัดการโจรผู้ร้าย

หจช. ม.ร.5-ร.6 รล-พล ร.ศ.115 เรื่องที่ 4 ใ้ะหะยี่ชอตั้งช่องรับกระป๋อชื้อขายกระป๋อผู้ร้ายยังไม่ได้ ชำระนั้นชัดช้อประการใดจึงยังมีได้ชำระ

หจช. ม.ร.5-ร.6 รล-พล/1 ร.ศ.117 เรื่องที่ 1 นายกาแดง กาชาว เขกบังคับฮอดลันดาเป็นผู้ร้ายปล้น กระป๋อในทุ่งหลวง

หจช.มร.5-ร.6 รล-พล/2 ร.ศ.122 เรื่องที่ 1 ใ้หังดการเก็บเงินอากรสมพัตสรเมืองธัญบุรี 3 ปี

หจช. มร.5-ร.6 รล-พล ร.ศ.125 เรื่องที่ 4 การสืบจับผู้ร้ายปล้นเรือเงินพ่อค้าที่ตำบลคลอง 26-27 ได้นั้นทราบแล้วเป็นที่ควรสรรเสริญ

หจช. มร.5 รล-คพ/13 เรื่องที่ 11 จีนไชยเทำฆ่าจีนเฮงเอียงตาย ร.ศ.127 (พ.ศ.2451)

หจช. มร.5 รล-คพ/15 เรื่องที่ 28 ฆ่านายภูตยาที่ ต.คลอง 15 (ร.ศ.129)

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 6

เอกสารกระทรวงเกษตร รัชกาลที่ 6

หจช. ร.6 กษ.5/4 เรื่องความบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก “พงศาวดารบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม” (ม.ท.)

หจช. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๒ ตัวอย่างไบตรอก”

หจช. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๓ ประกาศหลักเกณฑ์การจำหน่ายที่ดินของบริษัท วันที่ 16 ตุลาคม ร.ศ.118”

หจช. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๔ เรื่องราษฎรถูกเผาเย่าเรือนใน ร.ศ.๑๑๙”

หจช. ร.6 กษ.5/5 เรื่องบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามชุดทุ่งนครนายก “แอปเปนดิกส์ที่ ๑๖ เงินค่าเข้าออกประตูน้ำ (ร.ศ.119)”

หจช. ร.6 กษ.5/6 ใจความในบันทึกกรมหลวงราชบุรีเรื่องบริษัทชุดคลองคูนาสยามชุดทุ่งดงลคร
(ม.ท.)

เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6

หจช. ร.6 น.1/13 ความขัดข้องระหว่างกระทรวงนครบาลกับกระทรวงยุติธรรมเรื่องการว่ากรรม
ในแผนกอำเภอ (26 ต.ค.-27 ม.ค.2454)

หจช. ร.6 น.1.1/3 รายงานประจำปีกระทรวงนครบาล พ.ศ.2457 (พ.ศ.2456-2457)

หจช. ร.6 น.1/25 เรื่องเงินค่าราชการมณฑลกรุงเทพฯ (พ.ศ.2456)

หจช. ร.6 น.10.2ก/10 ขอให้ถอนใบอนุญาตตั้งร้านจำหน่ายฝิ่น (22-28 พ.ย.2453)

หจช. ร.6 น.10.2ก/16 หนังสือสำคัญของกำนันผู้ใหญ่บ้าน (18 เม.ย.-17 ก.ค.2454)

หจช. ร.6 น.10.2ข/1 รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย (30 ต.ค.2451- 26 ส.ค.2469)

หจช. ร.6 น.10.4/5 รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย (8 ก.พ.2453-7 ก.พ.2454)

หจช. ร.6 น.10.4/7 ขอลดเงินค่าเช่านาของสมเด็จพระพันปีหลวง (21 ก.พ.2453-12 มิ.ย.2454)

หจช. ร.6 น.10.4/11 รายงานตรวจราชการ (3 มี.ค.2454-14 ม.ค.2457)

หจช. ร.6 น.10.4/14 รายงานประชุมปรึกษาราชการต่างๆ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

หจช. ร.6 น.10.4/16 ขอบำเหน็จรางวัลให้แก่ผู้มีความชอบ (8 มิ.ย.2455-18 มิ.ย.2458)

หจช. ร.6 น.10.4/21 ขอบำเหน็จรางวัลให้แก่ผู้มีความชอบ (24 ก.พ.2456-17 ก.พ.2461)

หจช. ร.6 น.10.4/35 ส่งตัวอ้ายบุญนักโทษมาจำคุกกรุงเทพฯเมื่อพ้นโทษแล้วให้ส่งไปต่างหัวเมือง 7
ปี (17-28 ต.ค.2458)

หนังสือภาษาไทย

กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี. **ยะวา-ชวา ในบางกอก**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
, 2541.

กิตติ ตันไทย. คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ.2367-2453. ใน **ฉัตรทิพย์ นาถสุภา**
(บรรณาธิการ), **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484**, หน้า 232-246.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, 2527.

กฎหมายรัชกาลที่ 5. เล่ม 3. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2541. (ที่ระลึกงานพระราชทาน
เพลิงศพ นาย จิตติ ตังศภัทย์ พ.ศ.2541)

คำพิพากษาศรกรมการฎีกาบางเรื่อง ปี ร.ศ.117 ถึงปี ร.ศ.120. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กอง
ละหุโทษ, มปป.

คำพิพากษาศรกรมการฎีกาบางเรื่อง ร.ศ.121-122. เล่ม 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองละหุโทษ
,มปป.

คำพิพากษาศรกรมการฎีกาบางเรื่อง ร.ศ.123. เล่ม 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองละหุโทษ, มปป.

คำพิพากษาศรกรมการฎีกาบางเรื่อง ร.ศ.๑๒๙. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ,มปป.

จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุง
รัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี,2525. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕)

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. เล่ม 5. กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์, 2530. (รัฐบาลใน
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์ทูลเกล้าถวายสนองพระมหา
กรุณาธิคุณในพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานในมหามงคลเฉลิมพระ
เกียรติวันพระราชสมภพครบ 200 ปีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2530)

จดหมายเหตุโอรชบัปพระยาประมุขณรัักษ์. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2464.
(พิมพ์แจกในงานศพ นางช้อย ชูโต ปีระกา พ.ศ.2464)

จุฬิศพงศ จุฬารัตน์. ขุนนางกรมท่าขวา การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ พ.ศ.2153-2435. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาค ๒ ระหว่างพุทธศักราช
๒๔๓๔ ถึง พุทธศักราช ๒๔๕๓. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2509.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. พระนคร: โรง
พิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2470. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
ฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในวเนตรงกับเสด็จสวรรคตที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2470)

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ.๑๒๑-๑๒๒ ตอน ๑. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์ไทย, 2546. (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร กระทรวง

วัฒนธรรม จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในโอกาสวัน
พระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๖)

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ.๑๒๑-๑๒๒ ตอน ๒.** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2546. (คณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี
พุทธศักราช ๒๕๔๖)

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เสด็จประพาสคลองแสนแสบ** กรุงเทพฯ: พิมพ์
ขึ้นตั้ง เซ็นเตอร์, 2544. (ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ วันที่ 27
พฤษภาคม พ.ศ.2544)

จอห์น สตัน, เดวิด บรูซ. **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473.**
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, 2530.

เจมส์ ซี สกอตต์. การเมืองในระบบอุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใน
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุณินทร์พันธุ์ (บรรณาธิการ),
ระบบอุปถัมภ์, หน้า 39-136. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2545.

ซิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. **การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม.** พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์,
2477.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. พระประวัติและงานโดยย่อของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราช
สนิท ต้นสกุลสนิทวงศ์. ใน **หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.ดิเรกฤทธิ์
สนิทวงศ์**, หน้า 3-7. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2543.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. **ความทรงจำ.** พระนคร: ศิลปบรรณาการ
, 2514.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. **ตำนานการเลิกบ่อนเบี้ยและเลิกหวย**
พระนคร: โรงพิมพ์ธนาคารออมสิน, 2504. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางพญ
โสทธิทัต 23 กันยายน 2505)

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. **เทศาภิบาล.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มติชน, 2545.

ตำราช่างานุกาพ,พระเจ้านั่งงยาเออกรมหลวง. **ทำเนียบหัวเมือง ตอนที่ ๑-๒-๓ ร.ศ.๑๑๙.** พระ
นคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ.119 (พ.ศ.2443).

ตำราช่างานุกาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. นิทานที่ ๑๑ เรื่องโจรจันทร์. ใน

นิทานโบราณคดี, หน้า 180-191. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ,2511.

ตำราช่างานุกาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ประวัตินายพันตรี ม.ร.ว.สุวพรรณ สนิท
วงศ์. ใน **เรื่องเข้าของสยามประเทศ**, หน้า 3-7. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร
,2470 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันตรี หม่อมราชวงศ์สุวพรรณ สนิทวงศ์ ณ
อยุธยา พ.ศ.2470)

ตำราช่างานุกาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. **ประวัติบุคคลสำคัญ**. กรุงเทพฯ: สำนัก
พิมพ์บรรณาการ, 2517.

ตำราช่างานุกาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๒**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.

ตำราช่างานุกาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ
เลขา**. เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542.

ตำราช่างานุกาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น. ใน **ประชุม
พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด**, หน้า 272-321. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504.

ตำราช่างานุกาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. อธิบายพงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่ง
จดหมายหลวงอุดมสมบัติ. ใน **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ**. หน้า 1-35. นครหลวงกรุงเทพ
ธนบุรี: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515.(อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเกื้อ เบญจ
กาญจน์ พ.ศ.2515)

ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์. **ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**. กรุงเทพฯ: กรม
ศิลปากร, 2545.

ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ พ.ศ.๒๓๖๗-๒๓๙๔**.
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2481.

บรมบาทบำรุง,พระยา และคนอื่นๆ. **ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ**. พระนคร: กระทรวงเกษ
ตราธิการ, ร.ศ.129 (พ.ศ.2453). (พิมพ์เป็นที่ระลึกในการแสดงกลีกรวมและพาณิชยการ
ร.ศ.129)

บรรจบ พันธุเมธา. ชื่อ มอญ-เตลง-รามัญ. **พระยาน้อย(ราชาธิราช) ชมตลาด “มอญคูดาว” ได้**
เมี่ยมะนิก, หน้า 24-37. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546. (พิมพ์ในงานฉลองกฐิน
สามัคคีสมทบทุนสร้างห้องแสดงพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง และศูนย์มอญศึกษา ที่วัดม่วง
จ.ราชบุรี พ.ศ.2546)

บริษัทชนิดิเภสัช, พระ. **ฎีกาบรรทัดฐานกฎหมายที่ดิน**. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมต์, 2471.

บังอร ปิยะพันธุ์. **ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.

แบรดเลย์, ดี ปี. **อักษรภิกษานศรับภ์**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514.

โบราณราชธานินทร์, พระยา. **ระยะทางประพาสลำน้ำน้อยและลำแม่น้ำใหญ่มณฑลกรุงเก่า**
และมณฑลนครสวรรค์. พระนคร : บุญส่งการพิมพ์, 2504.

ประดิษฐ์มธุกรรม, หลวง. **ประชุมกฎหมายไทยภาค 4-5-6**. พระนคร: โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2474.

ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดปทุมธานี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการ
ปกครอง, 2527.

ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนครศรีอยุธยา: สำนักงาน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2527.

ปิยนาด บุนนาค. คลองประวัติศาสตร์ในอดีต. ใน **คลอง**, หน้า 37-52. กรุงเทพฯ: อาศรมความคิด
เรื่องคลองในกรุงเทพฯและปริมณฑล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

ปิยนาด บุนนาค และคนอื่นๆ. รังสิต : จากทุ่งหลวงสู่ชุมชนเมือง. ใน **ชีวิต การต่อสู้ ความรัก**
และความหวังของนายโกศล เจษฎารางกุล, หน้า 531-579. กรุงเทพฯ: เดอะพรีนซ์
อินเตอร์เนชันแนล, 2537.

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. **ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ.2411-2453**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526.

ปิยะรังสิต รังสิต, หม่อมเจ้า. **เกิดวังไม้ เรื่องวังของสมเด็จพระยาชัยนาทเรนทร**.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2526.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**. เชียงใหม่:
สำนักพิมพ์ตรีศวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์), 2539.

ผุสดี ทิพทัส. **ช่างฝรั่งในกรุงสยาม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

พ. เนตรรังษี. **เด็กบ้านสวน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2522.

พ. เนตรรังษี. **เด็กบ้านสวน**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา และสำนักพิมพ์บรรณกิจ 1991,
2543.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์,2546.

พอพันธ์ อุทยานนท์. **เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง.** กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีวรรณ,2546.

พิชิตปรีชากร,พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง. **เรื่องทำนา.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ,2469.

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. “ร่วมธง” กับ “ผูกปี้”. ใน **ดูจนาวกกลางมหาสมุทร,** หน้า 260-265.

กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2542.

เพ็ญศรี คุ้ม และ นารี สาริกภูติ. **รายงานผลการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชาวลาวเวียงและลาวพวนในอำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา.**

กรุงเทพฯ: โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

เย็นหยัด ใจสมุทร, **ชีวิต ผลงานและคุณธรรมของบรรพบุรุษการ.** มปท: มปป, 2536.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ.๑๒๓๖. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2540.

ราชเสนา,พระยา. ลักษณะการเทศาภิบาล. ใน **เทศาภิบาล,** หน้า 168-184.กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

เรื่องศักดิ์ ดำริห์เลิศ. **ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางวัฒนธรรมของชาวมุสลิม.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2545.

ลอซัน,อิริก เซน เย. **ธรรมเนียมราชการกรมกองตระเวน.** มปท: มปป.

ลูเซียน เอ็ม แองส์. **ข่าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์.** กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.

วิระดา สมสวัสดิ์. การเปลี่ยนแปลงสิทธิตามกฎหมายสมัยรัชกาลที่ 5. ใน **มองกฎหมาย.** หน้า 68-99. เชียงใหม่ : หองจำหน่ายหนังสือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526.

วิลเลียม จี สกินเนอร์. **สังคมจีนในประเทศไทยประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529..

วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. **แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.(รัฐบาลใน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์ทูลเกล้าฯถวายสนองพระมหา

กรุณาธิคุณในพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานในมหามงคลเฉลิมพระ

เกียรติวันพระราชสมภพครบ 200 ปีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัววันอังคารที่ 31

มีนาคม พ.ศ.2530)

- วิสูตรเกษตรศิลป์, พระยา. บันทึกความทรงจำเรื่องการออกโฉนดที่ดินสมัยแรก. ใน **หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอกพระยาวิสูตรเกษตรศิลป์ (ชำ ศาลิคุปต)**, หน้า 31-71. มปท: มปพ, 2508
- ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์. เมืองนครนายก : ชุมชนเกษตรกรรม-เมืองนครนายก. ใน **ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก**, หน้า 26-75. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2539.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. **กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. **หาอยู่หากินเพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2544.
- ส. ตูลยานนท์. **กระทรวงกับเสนาบดีในสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ พ.ศ.๒๔๓๕-๒๔๗๕ และตราประจำตำแหน่ง**. เชียงราย: คณะรัษฎาวิทยา, 2544.
- สีหศักดิ์สนิทวงศ์, พระยา. **ประวัติพระยาสีหศักดิ์สนิทวงศ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ (๑๙๙๑), 2525.
- สุจิตต์ลักษณะ ดีผดุง และคนอื่นๆ. **มอญ บทบาทด้านสังคม วัฒนธรรม ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปีกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2542.
- สุนทรพิพิธ, พระยา. **ลักษณะเกี่ยวข้องแก่คนในบังคับต่างประเทศตามสัญญาทางพระราชไมตรี**. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2543. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงพีระพงศ์ เกษมศรี วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2543)
- สุนทรี่ อาสะไวย์. **ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2433-2457**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.
- สุนทรี่ อาสะไวย์ และ เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท. **ร้อยปีคลองรังสิต : การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคม**. ใน **ร้อยปีคลองรังสิต**, หน้า 8-64. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- สุภาวงศ์ จันทวานิช. **การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต**. ใน **ร้อยปีคลองรังสิต**, หน้า 308-339. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

- สุรศักดิ์มนตรี,เจ้าพระยา. **ประวัติการณ์เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี**. เล่ม 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505.
- สุวพรรณ สนิทวงศ์,หม่อมราชวงศ์. **เรื่องเข้าของประเทศสยาม**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร,2470. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันตรี หม่อมราชวงศ์สุวพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา พ.ศ.2470)
- สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,2521.
- สมภพ มานะรังสรรค์. **แนวโน้มพัฒนาการทางเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- เสฐียรโกเศศ. **ฟื้นความหลัง**. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดเทียนวรรณ, 2529.
- เสถียร ลายลักษณ์. **ประชุมกฎหมายประจำศก ร.ศ.123 พ.ศ.2447**. เล่ม 19 ภาค 2. มปท: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2477.
- เสถียร ลายลักษณ์,ร.ต.ท.และคนอื่นๆ,รวบรวม. **ประชุมกฎหมายประจำศก ร.ศ.116-117**. เล่ม 16. มปท: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2477.
- เสถียร ลายลักษณ์,ร.ต.ท.และคนอื่นๆ,รวบรวม. **ประชุมกฎหมายประจำศก ร.ศ.124**. เล่ม 20. มปท: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2477.
- เสถียร ลายลักษณ์,ร.ต.ท.และคนอื่นๆ,รวบรวม. **ประชุมกฎหมายประจำศก พ.ศ.2459**. เล่ม 29. มปท: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2477.
- เสถียร ลายลักษณ์,ร.ต.ท.และคนอื่นๆ,รวบรวม. **ประชุมกฎหมายประจำศก พ.ศ.2464**. เล่ม 34. มปท: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2477.
- เสถียร ลายลักษณ์,ร.ต.ท.และคนอื่นๆ,รวบรวม. **ประชุมกฎหมายประจำศก พ.ศ.2465**. มปท: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2477.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม**. กรุงเทพฯ: กองทุนสง่ารัจระอัมพร, 2531.
- อคิน รพีพัฒน์, การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย **อังกากรณ์ ครั้งที่ ๙ เรื่อง ระเบียบอุปถัมภ์กับการพัฒนาสังคม : ด้านหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- เอนก นาวิกมูล. **เพลงนอกศตวรรษ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,2527.
- เอนก นาวิกมูล. **เล่าเรื่องถ่ายรูป**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด, 2538.

- อัศจรรย์ กุณฑลพิสมัย. นักเลงในสังคมไทย : กรณีศึกษา “นักเลงเมืองชล”. ใน **คนธรรมดา**, หน้า 103-115. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2536. (พิมพ์เป็นที่ระลึกวาระครบรอบอายุ ๖๐ ปี ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์)
- อัญชลี สุสายัณห์. **ไพร่สมัยรัชกาลที่ 5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546.
- อุดมสมบัติ, หลวง. **จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ**. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515. (อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเกิด เบญจกาญจน์ พ.ศ. 2515)

วิทยานิพนธ์

- กนิษฐา ชิตช่วง. **มูลเหตุแห่งการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- คมเนตร ญาณโสภณ. **อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในท้องถิ่นยุคเทศบาล**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- ชัยยา โพธิ์แดง. **การออกโฉนดที่ดินเมืองกรุงเก่าระหว่าง พ.ศ. 2444-2453**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.
- ชลดา โกปวัฒนตา. **ทาสกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2448**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ชลลดา วัฒนศิริ. **พระคลังข้างที่กับการลงทุนทางธุรกิจในประเทศ พ.ศ. 2433-2475**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
- ชิลวี มาดดาลินา ฮอลลิงกา. **การจัดการชลประทานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520.
- ทวีศักดิ์ สุภาษา. **การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520.

- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 พ.ศ.2411-2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- นันทนา โชติเวทธารง, **โรงรับจำนำกับเศรษฐกิจและสังคมไทย พ.ศ.2438-2498** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.
- นพรัตน์ นุสสรธรรม. **การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- นพวรรณ วชิราภิวัดน์. **พระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในช่วง พ.ศ.2435-2458**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์. **การจัดการปกครองมณฑลกรุงเก่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2438-2453**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรี นครินทรวิโรฒ, 2521.
- นิตี กลีโกศล. **การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2482**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.
- พัชรินทร์ เปี่ยมสมบุญ. **การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2411 จนถึง พ.ศ. 2478**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- พิชัย ลิ้มปวีรพรรณ. **วิวัฒนาการองกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. **โจรในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางยุคปฏิรูปการปกครองรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

รสสุคนธ์ จรัสศรี. **บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัย
สมบูรณาญาสิทธิราชย์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

รัชนี สาดเปรม. **บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของไทยในสมัย
รัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๒๕-๒๔๕๓**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนก
วิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.

วิวรรณ เทวชาลาอังกูร. **นโยบายรัฐกับการตำรวจภูธร พ.ศ.2440-2465**. วิทยานิพนธ์อักษรศา
สตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

สมชาย หลั่งหมอยา. **ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

สรวิตรี ทักษะสุด. **ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ.
2398-2453**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

สุนทรี อาสะวีย์ เรื่อง **การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ.2431 ถึง พ.ศ.
2493**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2521.

สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์. **ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ.2367-2468**.
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2523.

เสาวลักษณ์ คุณประยูร. **นโยบายของรัฐบาลต่อผู้กระทำความผิดทางด้านการศาลและการ
ราชทัณฑ์ พ.ศ.2434-2458**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2529.

วารสาร

กนิษฐา ชิตช่าง. สิทธิเหนือที่ดินของราษฎรไทย. **ไทยคดีศึกษา**. 1 (2 เมษายน-กันยายน 2547):
93-132.

กำจร เลียงสังกรม. กรณีรับหนังสือกฎหมายในรัชกาลที่ ๓. **ศิลปวัฒนธรรม** 26 (2 ธันวาคม 2547): 100-112.

จารุวรรณ โล่ห์วีระ และ ญอง บัฟฟี. บ้านครัว อดีตอันรุ่งโรจน์หรืออนาคตจะดับสูญ.

ศิลปวัฒนธรรม. 13 (10 สิงหาคม 2535): 176-186.

ฉลอง สุนทรวาณิช. การเมืองเบื้องหลังรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป. **ศิลปวัฒนธรรม** 23 (12 ตุลาคม 2545): 87-103.

ชลลดา วัฒนศิริ. พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศไทย พ.ศ.2433-2475. **วารสาร เศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์**. 6 (2 มิถุนายน 2531): 5-30.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. การลงทุนทางเศรษฐกิจของเจ้านายไทย : สภาพเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้มีการลงทุน. **รวมบทความประวัติศาสตร์** (5 มิถุนายน 2525): 54-92.

ธนิศ อยู่โพธิ์. คำตอบปัญหาประวัติศาสตร์เรื่องอาสามา. **ศิลปวัฒนธรรม** 21 (7 พฤษภาคม 2543): 28-39.

พลับพลึง คงชนะ. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจามอยุธยา. **วารสารประวัติศาสตร์** (2542): 67-80.

พงษ์ศักดิ์ ไพรอังกูร. พระบารมีแห่ง “สยามบรมราชกุมารี” ปิ่นวิญญาน-คืนชีวิต “คลองแสนแสบ” ถึงเวลาแล้วที่คนกรุงเทพฯ ต้อง “หันหน้าเข้าคลอง”. **ศิลปวัฒนธรรม** 16 (2 ธันวาคม 2537): 76-86.

มโนสารคำพิพากษาศาลฎีกา. เล่ม 5. (พ.ศ.2459): 218-221.

มโนสารส่วนคำพิพากษาศาลฎีกา. เล่ม 7. (31 มีนาคม พ.ศ.2460): 237-239.

วารุณี โอสถารมย์. ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพ

ปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25. **รัฐศาสตร์สาร** 24(1 : 2546):117-161.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. สามโคกฝั่งตะวันออกโบราณวัตถุและการตั้งถิ่นฐาน. **เมืองโบราณ** 24 (1 มกราคม – มีนาคม 2541): 32-34.

เอนก นาวิกมูล. ต้นคลอง ปลายคลอง มหานาค-บางกะปิ-แสนแสบ อยู่ที่ไหน?. **ศิลปวัฒนธรรม** 19 (1 พฤศจิกายน 2540): 72-80.

เอนก นาวิกมูล. ชาวธัญบุรีต้อนรับเจ้าฟ้าเจ้านายอย่างไรเมื่อ ๙๖ ปีก่อน. **ศิลปวัฒนธรรม** 21 (1 พฤศจิกายน 2542) : 22-24.

หนังสือพิมพ์

- ผู้ร้าย ๒๐ คน. **หนังสือพิมพ์ไทย** (11 มีนาคม ร.ศ.127)
 ความเห็นเอกชน. **หนังสือพิมพ์ไทย** (10 กรกฎาคม ร.ศ.127)
 ข่าวก้าวเมือง เมืองรัตนบุรี. **หนังสือพิมพ์ไทย** (27 กรกฎาคม ร.ศ.127)
 แย่งกันเอ็ง. **หนังสือพิมพ์ไทย** (20 กรกฎาคม ร.ศ.127)
 ข่าวก้าวเมือง เมืองรัตนบุรี. **หนังสือพิมพ์ไทย** (25 สิงหาคม ร.ศ.127)
หนังสือพิมพ์ไทย (7 พฤศจิกายน ร.ศ.127)

ภาษาอังกฤษ

- Dilok Nabarath, Prince. *Siam's Rural Economy under King Chulalongkorn*. Bangkok: White Lotus, 2000.
- Seksan Prasertkul. *The Transformation of Thai State and Economic Change 1855-1945*. Doctor of Philosophy, The Faculty of the Graduate School of Cornell University, 1989.
- Tips, Walter E.J. *Crime and Punishment in King Chulalongkorn's Kingdom*. Bangkok: White Lotus, 1998.
- Tomosugi, Takashi. *A Structural Analysis of Thai Economic History : Case Study of a Northern Chaophraya Delta village*. Tokyo: Institute of Developing Economics, 1980.
- Tomosugi, Takashi. *Water Resource Utilization in Southeast Asia Historical Development of Irrigation and Drainage in the Chao Phraya Delta*. Kyoto: Center for Asian Studies Kyoto University, 1966.
- Tanabe, Shigeharu. *Land Reclamation in the Chao Phraya Delta*. In Ishii, Yoneo (ed.), *Thailand : A Rice-Growing Society*, pp. 40-82. Honolulu: The University of Hawaii, 1978.
- Wright, Arnold and Breakspear, Oliver. *Twentieth Century Impressions of Siam ; It's History, People, Commerce, Industry, and Resource*. Singapore; White Lotus, 1994.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อและนามสกุล	นาย นนทพร อยู่มั่งมี
วัน เดือน ปีเกิด	6 มีนาคม 2521
สถานที่เกิด	กรุงเทพฯ
ประวัติการศึกษา	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา (เกียรตินิยมอันดับ 1) ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2544

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย